

Міністерство освіти і науки України

Заснований
у 1997 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації № 222,

серія 33,
20 червня 1997 р.

Адреса редакції :

Україна, 69600,
м. Запоріжжя, МСП-41,
вул. Жуковського, 66

Телефони для довідок:

(0612) 64-47-23,

(061) 289-12-26

Телефон/факс: (0612) 64-45-46

В і с н и к

**Запорізького національного
університету**

• **Філологічні науки**

№ 1, 2005

**Запорізький національний університет
Запоріжжя 2005**

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових статей. Філологічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2005. – 242 с.

Затверджено як наукове фахове видання (Бюлетень ВАК України, 1999, № 4)

Затверджено вченою радою ЗДУ (протокол засідання № 6 від 22.02.2005 р.)

Редакційна рада

Головний редактор – Білоусенко П.І., доктор філологічних наук, професор

Відповідальний редактор – Хом'як Т.В., кандидат філологічних наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Чабаненко В.А.	-	доктор філологічних наук, професор, заступник головного редактора
Гуменний М.Х.	-	доктор філологічних наук, професор
Заверталюк Н.І.	-	доктор філологічних наук, професор
Зацний Ю.А.	-	доктор філологічних наук, професор
Іваненко В.К.	-	доктор педагогічних наук, професор
Манакін В.Н.	-	доктор філологічних наук, професор
Мірошниченко В.В.	-	кандидат філологічних наук, доцент
Пахомова Т.О.	-	доктор педагогічних наук, професор
Петренко О.Д.	-	доктор філологічних наук, професор
Приходько А.М.	-	доктор філологічних наук, професор
Тихомиров В.М.	-	доктор філологічних наук, професор
Шевченко В.Ф.	-	доктор філологічних наук, професор

ЗМІСТ

АТРОШЕНКО Г.І. СТИЛІСТИЧНИ КОЛОРИТИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ ДЛЯ ДІТЕЙ.....	5
БАКАЛИНСКИЙ М. Л. ЗАЙМСТВОВАННЯ ЯК ПУТЬ ПОПОЛНЕННЯ ЛЕКСИКИ КЕНТА.....	9
БЕССОНОВА О.Л. ВИРАЖЕННЯ ОЦІНКИ ОДИНИЦЯМИ РІЗНИХ ЧАСТИН МОВИ.....	13
Б'ЯЛИК В.Д. ЛЕКСИЧНИ ІННОВАЦІЇ ОРИГІНАЛУ В АВТОРИЗОВАНОМУ ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ “ЛОЛІТА” В.НАБОКОВА).....	17
ВАСЕЦКАЯ Л.И. СОЗДАНИЕ НОВЫХ УЧЕБНЫХ ПРОГРАММ И МОДЕЛЕЙ ОБУЧЕНИЯ – АКТУАЛЬНАЯ ПОТРЕБНОСТЬ ДЛЯ ЯЗЫКОВЫХ КАФЕДР НЕФИЛОЛОГИЧЕСКИХ ВУЗОВ.....	21
ВАСИЛИНА К.М., БІЛЬЧЕНКО А.А. МІФОПОЕТИЧНІСТЬ АВТОРСЬКОГО МИСЛЕННЯ Р. ЖЕЛІЗНИ НА ПРИКЛАДІ ЦИКЛУ РОМАНІВ “ХРОНІКИ АМБЕРА”.....	24
ВАСИЛИНА К.М., ЛАЗАРЕНКО Д.М. ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ЕСЕ ДЖ.Р.Р. ТОЛКІНА ЯК КЛЮЧ ДО РОЗУМІННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ ПИСЬМЕННИКА.....	27
ВИННИК К.В., НІКОЛАЄНКО В.М. СИМВОЛІКА НАЗВ ПОВІСТЕЙ Б.ГРИНЧЕНКА „СЕРЕД ТЕМНОЇ НОЧІ” ТА „ПІД ТИХИМИ ВЕРБАМИ”.....	31
ГЕРАСИМОВА Г.Л. КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕПІСТЕМІЧНОГО ФРАЗЕОКОРПУСУ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ.....	34
ГНАТКОВСЬКА О.М. КОМУНІКАТИВНА ПАРАДИГМА МОВЦЯ В АВТОРСЬКОМУ ДИСКУРСІ.....	38
ДЕМЧЕНКО І.А. ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ ПИСЬМЕННИКА ЯК РЕЗУЛЬТАТ КОНВЕРГЕНЦІЇ МОВ (НА МАТЕРІАЛІ МАЛОЇ ПРОЗИ О.КОБИЛЯНСЬКОЇ).....	42
ДІТЬКОВА С. Ю. ТЕМА УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА У ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХVІІІ СТОЛІТТЯ.....	46
ДОМНІЧ О.В. ТИПОЛОГІЯ МОВНИХ КОНТАКТІВ НА ТЕРИТОРІЇ АВСТРАЛІЇ.....	51
ДУБОВИК О.В. РЕАЛІЗАЦІЯ АКСІОЛОГІЧНОГО ТИПУ СУБ'ЄКТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ЛІНИ КОСТЕНКО.....	55
ЖУРАВЛЬОВА Н.М. “БУВАЙТЕ Ж ЗДОРОВІ, КОЗАКИ ПАНОВЕ БРАТТЯ...” (МОВНІ ЕЛЕМЕНТИ ФОЛЬКЛОРНО- КОЗАЦЬКОЇ ВВІЧЛИВОСТІ В ЕПІСТОЛЯРНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.).....	60
ЗАДУНАЙ В.В. ПРАГМАТИЧЕСКИЙ ЭФФЕКТ ИГРЫ СЛОВ, ОСНОВАННОЙ НА ИНОЯЗЫЧНЫХ ЭЛЕМЕНТАХ (НА МАТЕРІАЛІ ЗАГОЛОВКОВ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ).....	67
ЗВОЛІНСЬКИЙ В.С. ФАЛЬШИВА МІЖМОВНА ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ЧЕСЬКІЙ МОВАХ.....	75
КАВУН Л. І. СТИЛЬ “РОМАНТИКИ ВІТАЇЗМУ” В УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ ДВАДЦЯТИХ РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ.....	84
КАЛУСТОВА О.М. КУЛЬТУРА ПЕРЕКЛАДНОЇ МОВИ.....	87
КАПРАНОВ О.П. МЕТОНІМІЯ В РИТОРИЧНІЙ ТА КОГНІТИВНІЙ МОВОЗНАВЧИХ ПАРАДИГМАХ.....	94
КИСЕНКО Е. А. ЛИНГВІСТИЧЕСКАЯ ГЕНДЕРОЛОГИЯ: ПРОБЛЕМА НОМИНАЦИИ ГЕНДЕРНЫХ ПОНЯТИЙ.....	105
КОВАЛЬ О.В. МОВОТВОРЧІСТЬ “НЕОКЛАСИКА” МИКОЛИ ЗЕРОВА.....	109
КОСЕНКО А.А. СПЕЦИФИКА ХРОНОТОПА В “РАССКАЗЕ” Л. АНДРЕЕВА “ИЗ ГЛУБИНЫ ВЕКОВ”.....	112
КОСЕНКО О.П. МІРА КОМЕНТАБЕЛЬНОСТІ ТА ГРУПОВА / ІНДИВІДУАЛЬНА СЕМАНТИКА ДІСЛІВ.....	115
КОСТЕНКО Л.М. ІНШОМОВНІ ФОРМАНТИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛЕКСИЦІ САДІВНИЦТВА.....	121

КОСТЕЦЬКА Л.О., ТРИТЬЯК І.В. БАРОКОВО-ГОТИЧНІ ВІДЛУННЯ В НОВЕЛАХ МИХАЙЛА СТАРИЦЬКОГО “ПИСАНКА”, “ВАРЕНИКИ”	125
КРАВЧЕНКО В.О., КОСТЮК О.В., ДМИТРЕНКО М.В. ЗАСОБИ ОБРАЗОТВОРЕННЯ В РОМАНІ „ЧУДО СВЯТОГО ГЕОРГІЯ О ЗМІЄ” Р. ФЕДОРІВА	129
КРАПІВКО К.Е. ПЕРСОНАЖНИЙ АНТРОПОЦЕНТР У ТЕКСТІ КОРОТКОГО АНГЛОМОВНОГО ОПОВІДАННЯ	135
ЛИТВАК Я. С. АЛГОРИТМ ВІЯВУ ІМПЛІЦИТНОГО ЗАПЕРЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	140
ЛУЖАНИЦА Е. И. ТИПЫ СОВРЕМЕННЫХ АНГЛИЙСКИХ ДИАЛЕКТОВ	144
МАЦЕГОРА И.Л. ТИПОЛОГИЯ ГЛАГОЛЬНЫХ ПАРАДИГМ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ	148
НАЗАРОВ Б.В. ПРОЗА А.ТЕСЛЕНКА В КОНТЕКСТІ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ВИМІРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.	151
НАСАЛЕВИЧ Т.В. ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОРТРЕТНЫХ ОПИСАНИЙ В РАЗЛИЧНЫХ ТИПАХ ТЕКСТА	154
ПОЛОВИНКО Е.А. ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЕ НАПОЛНЕНИЕ ПАРАДИГМЫ СЛОЖНЫХ СЛОВ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ ВОЗРАСТ	161
ПРЕДІЙ Ю.Д. КОГЕРЕНТНІСТЬ ТА ІНТЕГРАТИВНІСТЬ НАРИСУ В ПАРАДИГМІ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ	169
САБЛІНА С.В. ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГРОМАДИ ВІРУЮЧИХ В УКРАЇНСЬКІЙ ПИСЕМНІЙ ТРАДИЦІЇ	172
САВЧЕНКО А.Л. КОНЦЕПЦІЯ СТРУКТУРНОЇ СХЕМИ СЛОЖНОГО ПРЕДЛОЖЕННЯ.....	177
СЕМИКИНА Е.Л. ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ НОМИНАТИВНЫХ КОМПЛЕКСА “СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ + СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ” В РАЗНЫХ ТИПАХ ТЕКСТА	183
СЕРДЮК А.М. СЕМІОТИЧНИЙ АСПЕКТ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФЛОРИСТИЧНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ЧЕРВОНОГО КОЛЬОРУ У СЛОВ’ЯНСЬКИХ ТА НЕСЛОВ’ЯНСЬКИХ МОВАХ	187
ТОМИЛИНА Г.Я. РУССКАЯ ЛЕКСИКА ОДЕЖДЫ В СИМВОЛИЧЕСКОМ УПОТРЕБЛЕНИИ	192
ТРЕТЬЯКОВА Т.А. ТРЕБОВАНИЯ К ТЕКСТУ КАК СПОСОБУ РЕАЛИЗАЦИИ КОММУНИКАТИВНЫХ ИНТЕНЦИЙ АВТОРА.....	196
ФЕДОРЕНКО Е.А., ШТЫК, И.А. ОБУЧЕНИЕ АУДИРОВАНИЮ СТУДЕНТОВ НЕСПЕЦИАЛЬНЫХ ФАКУЛЬТЕТОВ	199
ФЕДОРЯКА Л.Д. ЕСТЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ ТОМАСА НЕША В КОНТЕКСТІ ПІЗНЬОРЕНЕСАНСНИХ ДИСКУСІЙ НАВКОЛО ТЕАТРУ (НА ПРИКЛАДІ ПАМФЛЕТУ "ПІРС БЕЗГРОШОВИЙ").....	202
ФОМЕНКО Е.Г. СВЕТОЦВЕТОВАЯ СРЕДА В ТЕКСТОВОЙ МОДЕЛИ ДЖЕЙМСА ДЖОЙСА	207
ХИТРОВА Т.В. СПЕЦИФІКА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТРАГЕДІЙ В.ШЕКСПІРА НІМЕЦЬКИМИ ПРОСВІТНИКАМИ	212
ЧЕРЕДНИЧЕНКО В.О. СІНОНІМІЯ НОВИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	215
ЧЕРНЕНКО Т.В. ДІСЛОВА ЗАВЕРШЕННЯ В АВТОРСЬКОМУ ДИСКУРСІ.	219
ШАТОВА І.М. РАННЯ ТВОРЧІСТЬ К.ВАГІНОВА У СВІТЛІ ТЕОРІЇ ЕМОЦІОНАЛІЗМУ	224
ШМИГА Ю.І. ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА ЕФЕКТИ РЕКЛАМНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	230
ЮНАЦКАЯ А.Б. ПЕЙОРАТИВНІЕ ИСПАНИЗМЫ В АМЕРИКАНСКОМ ВАРИАНТЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	233
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” ЗА ФАХОМ “ ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”	240

УДК 81'38: 82 – 93 (477)

СТИЛІСТИЧНІ КОЛОРИТИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ ДЛЯ ДІТЕЙ

Атрошенко Г.І., аспірант

Запорізький національний університет

У статті простежуються процеси мовно-психологічного сприймання художнього слова, розглядаються шляхи реалізації стилістичних колоритів висловлювання в українській поезії для дітей.

Ключові слова: поезія для дітей, стиль, стилістичний колорит висловлювання.

Атрошенко А.И. СТИЛИСТИЧЕСКИЕ КОЛОРИТЫ УКРАИНСКОЙ ПОЭЗИИ ДЛЯ ДЕТЕЙ / Запорожский национальный университет, Украина

В статье прослеживаются процессы лингвопсихологического восприятия художественного слова, рассматриваются пути реализации стилитических колоритов высказывания в украинской поэзии для детей.

Ключевые слова: поэзия для детей, стиль, стилитический колорит высказывания.

Atroshenko A.I. THE STYLISTICAL COLOURS OF THE UKRAINIAN POETRY FOR CHILDREN / Zaporizhzhya National University, Ukraine

This article is devoted to the retraction of the processes of lingua –psychological reception of the artistic word, to the consideration of the ways of realization of the stylistical colours of utterance in Ukrainian poetry for children.

Key words: poetry for children, style, the stylistical colour of utterance.

Лінгвостилістика стала одним із плідних напрямків українського мовознавства [1, 12]. Мові творів українських письменників присвячені збірники і монографії І.Білодіда, Л.Булаховського, В.Вашенка, Г.Колесника, В.Масальського, Л.Паламарчука, Л.Скрипник та ін. Праці В.Вашенка „Стилістичні явища в українській мові” та І.Чередниченка „Нариси з загальної стилістики сучасної української мови” свого часу становили спроби побудови систематичного курсу стилістики української мови, усі їх розділи наповнені багатим ілюстративним матеріалом із творів української художньої літератури. Саме в цих працях вперше зверталася увага на стилістичні колорити української мови.

Як невіділені раніше частини загальної проблеми слід зазначити те, що в більшості оглядів, присвячених лінгвостилістиці, тобто реалізації потенціальних можливостей мови художньої літератури (функціональній стилістиці), не розглядалися питання колоритно-стилістичних різновидів української поезії для дітей.

Актуальність цієї статті зумовлюється потребою висвітлення особливостей стилю української поезії для дітей, необхідністю виділення в ній специфічного тону або колориту висловлювання. У поданій роботі ми спробуємо визначити, які саме стилістичні колорити набувають домінуючого стилістичного значення в українській поезії для дітей.

У художньому стилі простежуються не тільки формально-структурні ознаки. Дослідники встановлюють зв'язки з глибинними процесами мовно-психологічного сприймання художнього слова. На думку С.Єрмоленко, для пізнання розгалуженої системи естетичних вартостей, що дають про себе знати насамперед у мові художньої літератури, важливо простежувати в кожному тексті співвідношення експресивних та функціональних стилів, “фактично експресивні стилі створюють ґрунт для виникнення колоритно-стилістичних різновидів української мови” [2, 30].

У мові поезії для дітей розвинулися стилістичні ознаки, у яких виявляється специфічний тон або колорит висловлювання. Тон або стилістичний колорит висловлювання забарвлює весь текст у цілому (найчастіше) або виявляється в окремих його частинах і елементах.

Розрізняємо п'ять головних колоритно-стилістичних різновидів мови: стилістичний колорит урочистості, офіціальності, інтимності –ласкавості, гумору, сатири (І.Чередниченко)[3, 77]. Стилістичний колорит у спеціальному посиленому застосуванні набуває домінуючого стилістичного значення. У стилі української поезії для дітей реалізуються стилістичні колорити урочистості, інтимності- ласкавості (пестливості), гумору.

Беручи для дослідження кращі зразки творів, призначених безпосередньо для дитини, відзначаємо, що мові їх переважно властивий стилістичний колорит інтимності-ласкавості (пестливості), адже зміст їх

забарвлений почуттями сердечності, симпатії, довіри, інтимної лагідності і ін. Стилістичний колорит інтимності-ласкавості в поезії для дітей створюється:

1) специфічним словотвором із суфіксами зменшеності-пестливості, особливо в іменниках, прикметниках, наприклад: *“І рій дітей привітненьких / На той горбок / Несе вінок / З фіалочок блакитненьких”*

(Л. Глібов) [4, 171]; *“Тут тобі остання пташка, / Жоден черв'ячок, / На стволіні черепашка, / На траві жучок”*; *“ У вишневому садочку / Та в калині попід лісом / Млин подався у ставочок”*; *“Через воду перекинувся місточок”* (Я. Щоголев) [4, 225, 227]; *“І зайчики, і пташечки, / Й малесенькі комашечки / Хотіли б з ним погратися”*; *“Два хлопчики на ставочку / Ловлять рибку в холодочку, / Золотеньку і срібленьку, / І велику, і маленьку”* (Олександр Олесь) [5, 25, 37]; *“В оченьках чистих сонечко грає... / З тих оченятюк сяєво лється”* (М. Рильський) [6, 24]; чи в прислівниках, наприклад: *“Ви тягнуть тонесенько, / Буду я товстесенько / Окселентувать”*; *“ А труси тихесенько, / Рівненько, гладесенько / Срібненьким сніжком”* (Л.Глібов) [4, 172]; та в дієсловах, наприклад: *“Час вже спатоньки лягати”* (Олена Пчілка)

[7, 14]; *“Весело вам, дітки, в горницях просторих, / Їстоньки чи питки – всього є в коморах”* (П.Грабовський) [4, 373]; *“А коли настане ніч, / Спатоньки вкладається”*(Д.Павличко) [8, 434];

2) синтаксичною організацією тексту з простими конструкціями, побудованими в розмовно-розповідному стилі, з часто вживаними звертаннями з забарвленням ласкавості, наприклад: *“Діти наші, квітоньки, / Хлопчики і дівоньки! / Нум гуртом співають”*; *“Зимонько-снігурочко, / Наша білогрудочко, / Не верти хвостом”*; *“Туманочку, туману! / Поклонись зорі, / Покоти нам тарілочку по нашій горі”* (Л.Глібов) [4, 172, 174]; *“Спи, моя доненько, спи, моя доленько! / Я колишу на руках: / А як заснеш, моя ясна зоренько,- / Сяду в тебе в головах”*; *“ Спи, моє щастя ясне!”* (Олена Пчілка) [51, 52]; *“Дитятко, синочку рідний мій, / Спи, маленьке, до зорі”*; *“ Спи, коточку, спи, маля, / Зірньоко ясна”* (М.Рильський) [6, 90, 91];

3) частим вживанням означень-епітетів до іменників із забарвленням пестливості, наприклад: *“Всміхається ясне сонце у небі блакитнім / Хмаринькам кучерявим, біленьким, лагідним”* (Олена Пчілка) [7, 54]; *“На зеленому горбочку, / У вишневому садочку / Притулилася хатинка”*; *“Місяць ясененький, / Промінь тихесенький / Кинув до нас”*; *“Онде балочка весела, / В ній хороші, красні села”* (Леся Українка) [4, 380-382]; *“А вже красне сонечко / Припекло, припекло, / Ясноцире золото / Розлило, розлило”* (Олександр Олесь) [Там само:520]; *“Найкращі пташенята / В сонливої сови. / Найкращі травенята / В шумливої трави. / У вітра – найспритніші / Гарячі промінці. / У річки голубої – / Струмочки гомінкі. / В дороги степової – / Стежиночки в'юнкі”* (Т.Коломієць) [9, 350]; *“Ласкавенькі очі, пухнастенькі вії, / Чорненькі брови і маленькі вушка”* (Г. Бойко) [10, 112];

4) вживанням форм середнього роду, наприклад: *“Хиляючись під тиннями одно, / Не тулилося до матері воно”*; *“І внесло хлоп'я моторне / Хмизу та скіпок”* (Я.Щоголев) [4, 227, 229]; *“Невеличке те хлоп'ятко / Пасло в лісі десь ягнятко”*; *“Тут замислилось хлоп'ятко: / “Що, як був би я – зайчатко?”*; *“Братичок маленький... / Таке втішне! / Ось на ніжку мені примостило”*; *“Воно сидить, ручки склавши, / Мов те янголятко”* (Олена Пчілка) [7, 24, 43, 49]; *“ Дівчаточко й хлоп'яточко / Під деревцем скачуть, / Простягають рученята, / Та мало не плачуть”* (Леся Українка) [4, 381]; *“Я піду!” – хлоп'я говорить. / “Ти ж мале ще, молоде...”*; *“ А мале хлоп'я давно вже / Степом котиться, летить”*; *“Розказало, як тікало, / Як сюди, на луг, попало, / І тепер не знає, де / Свою голову складе. / Залилось мале сльозами: / “Хочу, хочу в ліс до мами!”* (Олександр Олесь) [11, 210, 211]; *“ Маленьке бавиться дитя / В садочку на піску. / Воно лише прийшло в життя, / У казку цю дзвінку”* (М.Терещенко) [9, 105]; *“Отак, було, хлоп'ятонько / До вечора гуля, / Аж кличе мати спатоньки / Василька-Василя”* (В. Бичко) [11, 4]; *“Одненьке упало і плаче в дворі, / На холодній землі”* (П. Воронько) [12, 10];

5) порівняннями, наприклад: *“Кучерявенький синок, як той сизий голубок”*; *“ І старесенький дідок / Тут мурлика, як коток”*; *“ Синочок любий, милий, / Мов той голуб сизокрилий”* (Л.Глібов) [4, 175]; *“Ті квіти дрібненькі, / Мов дітки маленькі, / Розбіглись у гаю, / Я їх позбираю”*; *“На Вкраїні над ставочком стояла хатина, / Гарнесенька, білесенька, як мала дитина”* (Олена Пчілка) [7, 30, 49]; *“І росинки на травинках, / Як намістечко, блищать”*; *“ Ще така маленька, / Наймолодіша від усіх діток: / Чорні очка, личко рожевеньке / І кругленька вся, як огірок”* (Н.Забіла) [13, 72,149]; *“Наші гуцулята сміливі, / Наче справжні соколята”* (П. Воронько) [12, 252]; *“Промінці, наче рибки золотаві”* (Г. Бойко) [14, 96]; *“У них оченята горять, мов жаринки”* (Г. Бойко) [10, 117].

Голубливий тип мовлення оформляється також за допомогою ампліфікації пестливих словотворчих одиниць, як-от: *“І рій дітей привітненьких / На той горбок / Несе вінок / З фіалочок блакитненьких”*; *“Вигукує раденький: / “Процай, Старенький рік! / Здоров був, Молоденький!”*; *“А труси тихесенько, / Рівненько, гладесенько / Срібненьким сніжком”* (Л.Глібов) [15, 182, 183, 185]; *“Отаке було у нас трусинятко, / Маленьке, кругленьке, як курчатко”*; *“Ой хмаронько, ой чаронько, / Не лети. / Зірви з мене це листячко, / Це листячко-намістечко / Без краси, / У рідную родиноньку, / На милую*

Вкраїноньку / Віднеси” (Олександр Олесь) [5, 66, 128]; *“Звідкіля ти, гарнесенька, / Як сонечко, яснесенька?”*; *“Раптом шурх – і поховались. / Сироїжки – під листочки, / Опеньочки – під пеньочки”*; *“Хиталочко-гойдалочко, / Гойдайся, не скрипи. / Кричалочко Наталочко, / Мала сестричко, спи!”* (Т.Коломієць) [9, 349, 351].

Багато поетичних творів для дітей мають жартівливий характер. Події і ситуації в них показують життя з комічного боку. Саме в таких текстах виявляється стилістичний колорит гумору.

Сміховий світ – явище цікаве в плані стилістичному. Наша вітчизняна сміхова культура має давні й багаті традиції. Українська поезія для дітей успадкувала колективний характер народного сміху (сміються у віршах всі, висміюються негативні, з точки зору народної моралі, явища, сміх буває веселий і незловтішний). Це дало можливість дитячим письменникам поєднувати достовірне й неймовірне, бачити серйозне в смішному. Сміх стає ефективним засобом естетичного пізнання дитиною справжнього життя, оцінки нею навколишньої дійсності, своїх власних дій.

Гумористичний колорит в українських поезіях для дітей подається як у цілому творі, так і в окремій його частині. Мовні засоби гумору обумовлені змістом твору.

Комізм може:

а) з’являтися в синтаксичній будові, скерованій на вираження контрастно-комічних зіставлень, протиставлень, висновків [3, 83], як-от: *“Вісім вудок у хлоп’ят. / Вісім в них було гачків, / Вісім свіжих черв’ячків. / Вісім вже пройшло годин, / А бобир – на всіх один!”*; *“Дурити кінь: / Ти не верблюд – горбатий кінь!”* (Г. Бойко) [14, 50, 120]; *“Гей, тікайте – буде горе, / Всі тікайте хоч куди! / Пір’я дибки, вип’яв груди, / Дзьоб, як гострий топірець... / Стережіться – бійка буде! / Ой, сердитий... горобець!”* (А.М’ястківський) [9, 325];

б) утворюватися внаслідок вживання слів-присудків з особливою, гумористичною метафоризацією: *“Мій синочок – розбишака: / Чи то кіт, чи то собака, - / Він нічого не боїться - / Лізе биться”* (Олександр Олесь) [5, 74]; *“То щипне свого сусіда, / То поглядує навкруг, / То під партою обіда, / То на парті ловить мух”*; *“Він без “Не” не дихне - / Тільки й чуть від нього: / - Я не знаю, я не вмію, / Я не чув такого”* (Г.Бойко) [14, 24, 12];

в) створюватися власне дитячим прийомом – гумористичним ставленням героя до загальноновизнаного (показом нового в наче давно відомому): *“Ніколи і нізащо дорослим не позаздрю! / На них дивитись – просто сміх. / Скажіть: хіба життя у них, / Коли нічого в світі / Не можна їм робити?!... / Тому ніколи і ніде / Дорослим я не заздрю, / Бо я дорослим буду теж, / А він малим – нізащо!”*; *“ А от мені косичок не треба. / Я – хлопчак. / А що я теж красивий – / То це помітно й так!”* (А.Костецький) [9, 447, 448]; *“Ми ходили по гриби, / Зайчика злякались. / Поховались за дуби, / Розгубили всі гриби, / Потім засміялись – / Зайчика злякались!”* (П.Воронько) [13, 209].

Стилістичний колорит урочистості виявляється в поезії для дітей, коли автор ставить на меті збудження високих почуттів і настроїв у дитини-читача (слухача) щодо пам’ятних подій, національних героїв, патріотичних вчинків, якихось справді важливих фактів. Поезії для дітей, витримані в стилістичному колориті урочистості, переважно мають складні синтаксичні конструкції, однорідні члени, що сприяє створенню урочистої інтонації і ритму; у них наявні звертання-оклики чи окличні конструкції, які повторюються з нарощуваною інтонацією, як-от: *“Зоря ж і нам зайнялася яскрава - / Нове життя нам прийшло: / Згинула сутінь, годинонька млява, / Щастя уповні зійшло!”* (Олена Пчілка) [7, 29]; *“Красо України, Подолля! / Розкинулось мило, недбало! / Здається, що зроду недоля, / Що горе тебе не знавало!”*; *“Слово, чому ти не твердая криця, / Що серед бою так ясно іскриться? / Чом ти не гострий, безжалісний меч, / Той, що здійма вражі голови з плеч?”*; *“Так! Я буду крізь сльози сміятись, / Серед лиха співати пісні”* (Леся Українка) [4, 382, 384]; *“Всі його ми батьком звемо, / Так від роду і до роду: / Кожний віри свій і поему / Він присвячував народу”* (М.Рильський) [9, 42]; *“Там сплять твої ровесники-орлята: / Тепер уже були б із них орли! / Схилися ж над могилами солдатів, / Що у боях за тебе полягли!”* (М.Познанська) [Там само, 196]; *“Ми славим свою перемогу, / Горять наші руки малі. / Самі збудували дорогу, / Дорогу нову на землі. / Дорога співає і кличе, / Іскриться під кроком в імлі. / Ми будемо всі будівничі / Щасливих шляхів на землі”* (П.Воронько) [12, 57].

Тексти урочистого стилістичного колориту мають у своєму складі афористичні вислови, слова і словосполучення, що виражають піднесеність і емоціональну насиченість висловлюваного: *“Блиск не красить людей. / Будні краці від свят. / Найзмістовніші – прості слова. / Ти у матері син, / У Вітчизни – солдат. / Вищих звань у житті не бува”*; *“І той, хто вогнище до неба / Сьогодні палить край ріки, / Той зварить сталь таку, як треба, / І дім збудує на віки!”* (В.Бичко) [9, 130, 131]; *“Можна все на світі вибирати, сину, / Вибрати не можна тільки Батьківщину”*; *“І живуть у пам’яті народу / Його вірні дочки і сини, / Ті, що не вернулися з походів / Грізної, великої війни”* (В.Симоненко) [Там само, 382, 383]. Отже, засобами створення такого стилістичного колориту є піднесеність тону викладу, спеціальний добір засобів вираження.

С.Єрмоленко зазначає, що кількість, семантична та емоційна градація колоритів чи тональностей стилю є величинами змінними [2, 30]. Дійсно, в індивідуальному стилі можуть реалізуватися різні стилістичні тональності. Наприклад, Леся Українка у своєму творі “Красо України, Подолля!” послуговується стильовими різновидами літературної мови (урочистої тональності: “Красо України, Подолля! / Розкинулось мило, недбало! / Здається, що зроду недоля, / Що горе тебе не знавало!” та інтимно-пестливої: “Он ярочки зелененькі, / Стежечки по них маленькі, / Перевиті, мов стрічечки, / Збігаються до річечки”), репродукує ці різновиди і водночас своєю мовною практикою закладає в текст естетичну оцінку, що знаходить відгук у дитини-читача.

Інший приклад - поезія А.Камінчука “Здрастуй, рідний Київ!” : “Біла хмарка тоне, / Сонячна пора. / Зацвіли каштани / Біля круч Дніпра. / Теплий вітер віє, / Пахощі весни. / По Дніпру на Київ / Попливли човни. / Синя хвиля грає / радісний мотив. / Київ зустрічає / Друзів і братів. / Сонце мружить вії, / Нас віта добром. / Здрастуй, рідний Київ, / Красень над Дніпром!”.

У наведеному художньому тексті домінують урочиста тональність. Проте деякі синтаксичні конструкції (як-от: номінативні речення “Сонячна пора”, “Пахощі весни”), утворення із суфіксами зменшеності-пестливості (біла хмарка), епітети (синя хвиля, радісний мотив) характеризують текст і як написаний в інтимно-ласкавій тональності оповіді (оповідач висловлює свої враження, оцінюючи побачене). Зорові картини відтворюються через метафоричні словесні образи, побудовані на переносному вживанні загальнонавживаної лексики, як-от: “хмарка тоне”, “синя хвиля грає радісний мотив”, “сонце мружить вії”. Слово поета збуджує дитячу фантазію, закарбовується в мовній свідомості дитини-читача (слухача), являє перед нею картину прекрасного “рідного Києва”, “красеня над Дніпром”.

Таким чином, у стилі української поезії для дітей реалізуються різні стилістичні колорити чи “тональності стилю”(С.Єрмоленко) [2, 30]. Поезія органічно поєднує доброзичливо-іронічне слово з романтичною тональністю природної оповіді, коли живе образне слово наповнюється досвідом, своєрідною оцінкою. Коли спробувати перебудувати речення, по-іншому переказати текст, вилучити з нього мовні орієнтири дитячого світобачення, то він буде зовсім інакше сприйматися читачем (слухачем), втратить мовно-дитячу внутрішню тональність. Митці, що пишуть для дітей, закладають у тексти естетичну оцінку, що знаходить відгук у дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / За заг. ред. К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 588 с.
2. Єрмоленко С.Я. Стилїстика сучасної української літературної мови в контексті слов'янських стилїстик // Мовознавство. – 1998. - № 2-3. – С.25 – 36.
3. Чередниченко І.Г. Нариси з загальної стилїстики сучасної української мови. К.: Радянська школа, 1962. – 469 с.
4. Веселка. Антологія української літератури для дітей: У 3 т. - Т. 1: Твори дожовтневого періоду / Упоряд., літ.-критич. нариси Б.Й.Чайковського; Передм. д-ра філолог. наук І.І. Пільгука. - К.: Веселка, 1984. – 551 с.
5. Олесь Олександр. Все навколо зеленіє: Вірші, поеми, казки / Упоряд., передм. Р.П.Радишевського. – К.: Веселка, 1990. – 318 с.
6. Рильський М. Т. Вірші та поеми. – К.: Радянська школа, 1990. – 350 с.
7. Пчілка Олена. Годі, діточки, вам спати!: Вірші, оповідання, казки, фольклорні записи / Упоряд. та передм. О.М.Таланчук. – К.: Веселка, 1991. – 334 с.
8. Павличко Д.В. Вибрані твори: В 2 т. – Т. 2. – К.: Дніпро, 1979. – 478 с.
9. Веселка. Антологія української літератури для дітей: У 3 т. – Т. 2: Поезія / Упоряд., передм., біограф. нариси Б.Й. Чайковського. – К.: Веселка, 1984. – 503 с.
10. Бойко Г.П. Вибрані твори: В 2 т. – Т. 2: Вірші, поеми, п'єси. - К.: Веселка, 1983. – 263 с.
11. Поезія: Ліна Костенко. Олександр Олесь. Василь Симоненко. Василь Стус. – 2-е вид., доп. – К.: Наукова думка, 2000. – 272 с.
12. Воронько Платон. Читаночка: Вірші. – К.: Веселка, 1989. – 88 с.
13. Журавлики : Казки, вірші, оповідання, народні пісеньки, загадки. – Харків: МОСТ – Торнадо, 2001. – 384 с.

14. Бойко Г.П. Вибрані твори: В 2 т. – Т. 1: Вірші, веселинки, скоромовки, загадки. – К.: Веселка, 1983. – 247 с.
15. Глібов Л. І. Твори / Передм. С. Зубкова. – К.: Дніпро, 1982. – 231 с.

УДК 81'373.614: [811.134.2 + 811.131.1]: 81'27

ЗАИМСТВОВАНИЕ КАК ПУТЬ ПОПОЛНЕНИЯ ЛЕКСИКИ КЕНТА

Бакалинский М. Л., студент

Запорожский национальный университет

Статья посвящена этимологии кента и заимствованию как одному из путей его пополнения. Проанализированные лексические единицы представляют собой заимствования из разных социолектов, а так же из других языков – итальянского и испанского. Точный источник заимствования большинства кентизмов трудно установить, поэтому в статье приводится серия возможных вариантов этимологии. В процессе заимствования значения ряда кентизмов переосмыслились или модифицировались. На основании проанализированных примеров было определено, что метафора является самым распространённым способом переосмысления значений. Кроме этого, заимствованные кентизмы становятся основой для дальнейшего словообразования, принимают участие не только в лексических, но и фразеологических парадигмах.

Ключевые слова: кент, этимология, ближняя этимология, дальняя этимология, заимствование, сленг, метафора, метонимия.

Бакалинський М. Л. ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК ШЛЯХ ПОПОВНЕННЯ ЛЕКСИКИ КЕНТА / Запорізький національний університет, Україна

Стаття присвячена етимології кента та запозиченню як одному з шляхів його поповнення. Проаналізовані лексичні одиниці являють собою запозичення з різних соціолектів, а також з інших мов – італійської та іспанської. Точне джерело запозичення, багатьох кентизмів важко встановити, тому у статті наводиться серія можливих варіантів етимології. У процесі запозичення значення переважної більшості кентизмів переосмислились або модифікувались. На основі проаналізованих прикладів було виявлено, що метафора є найпоширенішим прийомом переосмислення значень. Крім того, після запозичення кентизми стають основою для подальшої деривації, беруть участь не тільки в лексичних, а й фразеологічних парадигмах.

Ключові слова: кент, етимологія, ближня етимологія, дальня етимологія, запозичення, сленг, метафора, метонімія.

Bakalinsky M. L. LOAN WORDS AS THE WAY OF CANT VOCABULARY INCREMENT / Zaporizhzhya National University, Ukraine

The article focuses on cant etymology as well as loan words as the way of cant vocabulary increment. The lexical units analyzed are loan words taken from various sub-standard lexicons and foreign languages such as Spanish and Italian. The precise origin of majority of cant vocabulary is hard to define that is why the author presents some possible options. When loaned, those lexical units change their meanings. According to the examples given, metaphor is the most widespread way of meaning change. Both lexical and phraseological units are developed on basis of loaned cant words.

Key words: cant, etymology, near etymology, farther etymology, loan word, slang, metaphor, metonymy.

По общепринятому определению, этимология – это раздел лингвистики, изучающий происхождение слов, любая гипотеза о происхождении того или иного слова. В последнее время это понятие расширилось и видоизменилось. Маковский М. М. считает, что этимология – это раздел языкознания, в рамках которого на основании сравнительно-исторического метода восстанавливаются наиболее древняя словообразовательная структура слова и элементы его значения, которые в результате действия внутриязыковых, социальных и временных процессов оказались нарушенными, смещенными, утраченными или контаминированными [1, 148]. Поэтому этимология сравнительно-исторического типа заинтересована, как правило, в совершенствовании своих собственных методов при сохранении имеющейся системы утверждений и принципов. В. Н. Топоров утверждает, что основной задачей этимологического анализа является “определение координат разных систем (фонологической, словообразовательной, лексической, семантической), пересечение которых порождает данное слово, и определение последующей траектории слова” [2, 51]. Согласно традиционной точке зрения, этимологическое исследование исконной лексики того или иного языка сводится к доказательству его исконности [3, 4]. Однако задачи этимологии не сводятся лишь к тому, чтобы указать на происхождение той или иной лексической единицы. Этимология может выступать не только, и, видимо, не столько как вскрытие истоков исходного единства, сколько как указание-намеки на некий итог, на завершение перспективы “идеального” единства – предела смысловых потенций слова на предлагаемом пути [4, 2].

Любая этимология представляет собой не *primum datum*, а результат изменений, которым она подвергалась в прошлом [5].

Что же касается кента, то интерес к этому слою нестандартной лексики в этимологическом плане принято оправдывать тем, что этот “аномальный” слой языковой системы способен накапливать явления, которые нехарактерны или редки в других функциональных регистрах языка. Этимологизация кентизмов затрудняется не потому, что носителю кента чужды метаязыковые интересы, а потому, что, напротив, он стремится осознать каждую номинацию как мотивированную, тем самым усилить её экспрессивность [6, 1].

Вся история кента неразрывно связана с историей антисоциальных групп, которые противопоставлялись легальному обществу “как более или менее одинаковым мировоззрением на самих себя, так и одинаковым к ним отношением сталкивающихся с ними добропорядочных и благонамеренных людей” [7, 16].

Свою родословную кент ведёт от условных языков средневековых нищих, бродячих торговцев и преступников, для которых характерны субкультуры [8, 43]. Поэтому при анализе этимологии кента необходимо уделить большое значение поведению данных социальных групп, начиная с эпохи Средневековья и завершая концом XX века. Как утверждают Беляева Т. М. и Хомяков В. А., возникновение и распространение английского кента приблизительно в XIV-XVI веках как социолекта особого значения было обусловлено определёнными социальными причинами эпохи становления нации, причинами, которые создали изолированные от легального общества различные социальные группы, подвергающиеся гонениям, со своей, враждебной доминантной культурой [8, 47]. Но, ряд кентизмов появился в английском языке задолго до XIV века: это были заимствования из кельтского, французского и средневековой латыни.

В XVI-XVII вв. начинается процесс массовой эмиграции из Европы в Америку. В нём принимали участие представители разных слоёв населения, включая выходцев из криминального мира, которые принесли в Новый Мир свой тайный язык. Таким образом, английский средневековый кент стал основой для развития американского.

Анализируемые в данной работе лексические единицы являются заимствованиями либо из других языков либо из других слоёв нестандартной лексики.

Заимствование – это процесс, в результате которого в языке появляется и закрепляется некоторый иноязычный элемент (прежде всего, слово или полнозначная морфема) [9, 1]. Это – неотъемлемая составляющая процесса функционирования и исторического изменения языка, один из основных источников пополнения словарного запаса.

Заимствования составляют особый пласт лексики как с точки зрения процессов номинации, так и в плане мотивированности. Являясь одним из возможных ответов на потребности номинации, возникающие в результате языковых контактов и расширения под влиянием других языковых социумов опыта данного языкового коллектива, они представляют собой определенную экономию языковых усилий при порождении речи, так как для заполнения номинативных лакун, возникших в данном языке, используются готовые единицы чужого языка [10]. В то же время потеря прежних ассоциативных связей, существовавших в языке, из которого они заимствованы, влечет за собой и потерю возможно присущей заимствованным словам в языке-источнике мотивированности, что соответственно вызывает существенные трудности, при распознавании их смысла в процессе восприятия речи. Заимствование как процесс использования элементов одного языка в другом, таким образом, обусловлено лингвистически-диалектической противоречивой природой языкового знака: его произвольностью как разрешающей заимствование силой и произвольностью как препятствующим заимствованию фактором.

Среди заимствований кента и социальных диалектов мы выделяем внешние и внутренние.

Внешними заимствованиями мы называем “заимствования из других языков, носителями которых были и остаются эмигранты из разных стран мира, пополнившие рынок рабочей силы и социальную прослойку внеклассовых элементов” [11, 64] (здесь и дальше перевод наш – М.Б.). К данной группе мы относим лексические единицы, заимствованные из испанского и итальянского языков: *cocky*, *lingo*, *capo*, *mob* [12].

Объяснением этому может служить тот факт, что почти все криминальные синдикаты США состоят из выходцев из Италии и стран Латинской Америки.

Рассматриваемые лексические единицы морфологически и фонетически соответствуют испанскому языку (*cocky*, *lingo*) и итальянскому языку (*the mob*, *capo*). Значения кентизмов *the mob* и *capo* при заимствовании были изменены при помощи метафорического переноса: *the mob*: группа людей; стадо – мафия, криминальный синдикат; *capo*: голова, шапка - босс мафии. Значение лексической единицы *lingo* при заимствовании также переосмыслилось. В основе семантического изменения лежит сужение значения, т.е. конкретизация: народный язык – воровской жаргон, феня. Семантика слова *cocky* была

изменена при помощи метонимического переноса: хвастливый, напыщенный – дерзкий, самоуверенный. Значение, которое становится основой метонимического переноса, может быть скрытное, завуалированное и приписывается объекту на основе наблюдений и ассоциаций. Приведенные примеры подтверждают тот факт, что ряд слов иностранного происхождения подвергается в нестандартной сфере семантическим изменениям, т.е. переосмысливается [13, 145]. Слово *the mob* стало основой для образования ряда дериватов – *mobguy*, *mobster*, слово же *wiseguy* было образовано по аналогии со словом *mobguy*. Как видно из примеров, заимствованные лексические единицы принимают участие в словообразовании английского языка, подчиняясь его внутренним законам.

Следует отметить, что внешние заимствования вызываются потребностью не столько в номинативных, сколько в экспрессивных средствах. Они, как правило, не заменяют английские единицы, а становятся их эмоционально окрашенными синонимами [11, 65].

Существуют также и внутренние или внутриязыковые заимствования. Это лексические единицы, взятые из других социально-маркированных подсистем.

Взаимосвязи, которые возникают в результате взаимодействия разных социальных групп, сопровождаются “миграцией” единиц из одного жаргона в другой [14, 70], другими словами – происходит заимствование лексических единиц. Точный источник большинства этих кентизмов трудно установить, поэтому мы приводим серию возможных вариантов.

Одним из основных источников стал сленг рабочих США.

Например, слова *snow* и *to snort* в процессе заимствования значения слов были изменены: в основе изменения единицы *snow* лежит метафорический перенос (в сленге рабочих – цемент, любое сыпучее вещество; в кенте – героин, кокаин, амфетамин), значение единицы *to snort* изменено при помощи метонимического переноса (в сленге рабочих – покрывать дорогу слоем асфальта; в кенте – нюхать кокаин.). Эти слова относятся и к сленгу наркоманов, имея те же значения, что и кентизмы [15]. В данном случае ближайшей этимологией мы будем считать значение, заимствованное из сленга наркоманов. Сленг наркоманов и кент часто переплетаются, так как наркотики находятся под контролем криминальных структур. Сленг наркоманов пополнил лексику кента и словом *sand* – “героин”, “дурь”, где оно употребляется с точно таким значением [15]. Но лексическая единица *sand* может быть заимствована и из сферы игровых автоматов, где она обозначает “небольшую сумму денег, которую клиент может безвозмездно взять взаймы у крупье” [16]. В данном случае имеет место метонимическая трансформация значения. Учитывая тот факт, что и наркотики, и игровой бизнес попадают под сферу влияния мафии, следовательно, они находятся в одинаковом контакте и с нарко-, и с игровым бизнесом, мы делаем вывод, что оба эти значения равносильны либо слово *sand* из лексики игорного бизнеса попало в кент через сленг наркоманов.

Slim – jim. Основой изменения семантического значения данного кентизма стала конкретизация: в сленге рабочих – лом, фомка, монтировка, в кенте – отмычка для взлома автомобилей [16].

Crew boss: при заимствовании значение было изменено при помощи расширения значения (в сленге рабочих – председатель профсоюза, в кенте – главарь, босс шайки) [16]. Однако лексическая единица *crew boss* могла быть взята и из сленга полицейских, где она имеет значение “рецидивист” [17]. Обе этимологии равновероятны. Но если одна из имеющихся этимологий ближняя, а другая – дальняя, то при равных условиях предпочтение должно отдаваться ближней этимологии [4, 5].

В качестве ближней этимологии мы примем значение, взятое из сленга рабочих, так как он сформировался раньше, чем сленг полицейских, а значит и больше вероятность того, что данная лексическая единица была заимствована из сленга рабочих.

Кент пополняется и непосредственно лексикой из сленга полицейских: *ring* – “шайка, банда” и *brass* – “начальник полицейского участка, комиссар”. В результате заимствования единица *ring*, не утратила своего значения и в кенте, имеет такую же семантику. Однако кентизм *ring* мог быть заимствован из языка ювелиров, где он имеет значение “дешёвая драгоценность с искусственным бриллиантом”. Следует отметить, что в данном случае также имеет место метафорический перенос: дешёвая драгоценность с искусственным бриллиантом – шайка, банда; на основе этой лексической единицы при помощи словосложения был образован новый кентизм *ringleader* – “главарь банды”. Слово *brass* при заимствовании переосмыслилось: “начальник полицейского участка, комиссар” – “начальство, шишка, заправила, большой человек”. В данной ситуации мы имеем дело с метафорическим переносом. Эта лексическая единица также могла быть заимствована и из сленга химиков, где она имеет следующую семантику “медь, любой ценный металл” [18]. Следовательно, на примере данных лексических единиц видно, что в этой ситуации ближней этимологии быть не может, так как криминальный мир в одинаковой мере связан как с ювелирами и карательными органами, так и с химиками, что ещё сильнее демонстрирует значение и влияние криминальных синдикатов в США.

Таким образом, проанализировав данные кентизмы, заимствованные из разных слоёв нестандартной лексики, мы делаем вывод, что здесь имеет место омонимия, когда одно слово в разных слоях лексики развивается с разными значениями. Такая “многозначная” этимология или “полиэтимологичность”, как указывает В. Н. Топоров, является следствием некоторых принципиальных и неотъемлемых характеристик слова [18, 140-141].

Среди заимствованных лексических единиц можно выделить группу историзмов, слов, вышедших из повседневного употребления вследствие того, что обозначаемые ими предметы и понятия уже неизвестны говорящим как реальная часть их повседневного опыта. Это лексические единицы *a vice squad* и *lookout*.

Значения обоих кентизмов были изменены при помощи приёма конкетизации: *lookout* заимствован из сленга моряков парусного флота, где это слово означало “человека, находящегося на мачте и предупреждающего о любой опасности, вперёдсмотрящего”, в кенте оно означает человека, стоящего на стрёме, “стрёмщика”; *a vice squad* заимствован из языка средневековых солдат, в те времена это слово означало “элитный отряд солдат, находящийся в личном распоряжении монарха для подавления мятежей, бунтов и восстаний”; в кенте оно имеет следующее значение - отряд полиции, занимающийся борьбой с незаконной торговлей наркотиками, спиртными напитками, проституцией. Это слово имело отрицательную окраску, что подтверждает перевод лексической единицы *vice* “злой, плохой, ненавистный”. С таким же оттенком оно существует и в языке криминальных структур [16].

К кентизмам, пришедшим из юридической сферы, относятся *fence* - укрыватель, скупщик краденого и *enforcer* – инфорсёр (член гангстерской банды, функцией которого является принуждение к выполнению её требований или приведение в исполнение её приговоров) [12].

Семантическое изменение слова *fence* основывается на метафорическом переносе: защита, которую получает свидетель во время следствия - укрыватель, скупщик краденного. Значение кентизма *enforcer* при заимствовании изменилось при помощи приёма генерализации: судебный исполнитель, воплощающий в жизнь приговор суда - инфорсёр (член гангстерской банды, функцией которого является принуждение к выполнению её требований или приведение в исполнение её приговоров).

К словам, взятым из тюремного сленга, относятся *tipster* – “жучок”, тот, кто за деньги выдаёт информацию и *wire* – “проньера, стукач, доносчик” [19].

В тюремном сленге данные лексические единицы имеют такую семантику: *tipster* - “агент тюремного надзирателя, который выискивает заговорщиков”, *wire* – “заключённый, имеющий связи с внешним миром, который может достать определённые вещи за плату”. Однако, слово *wire*, возможно, было заимствовано и из сленга полицейских, где оно имеет такую же семантику, как и сам кентизм [16]. Но, так как эти две сферы тесно связаны с криминальным миром, вполне вероятно, что оба значения являются равнозначными.

Источником пополнения лексики кента также является финансовая сфера: *bookie* – “человек, ссужающий деньги под залог”. В результате заимствования значение единицы изменилось. В основе изменения лежит метафорический перенос “человек, ссужающий деньги под залог” - “человек, принимающий ставки на скачках”.

Следует отметить и то, что заимствованная лексика участвует не только в лексических, но и фразеологических парадигмах, кроме лексических могут образовываться и грамматические единицы. Так, например, словосочетание *Mafia don* – главарь, лидер банды [16].

В итоге, проанализировав этимологию серии кентизмов английского языка, мы пришли к следующему выводу: кент пополнялся и пополняется лексикой определённых слоёв нестандартного вокабуляра и других языков – итальянского и испанского. Внешние заимствования уступают внутренним в процентном соотношении. Как видно из примеров, внешние заимствования вызываются потребностью не столько в номинативных, сколько в экспрессивных средствах.

Наличие в кенте большого числа лексических единиц из разных подязыков указывает на сферы деятельности криминальных структур в США.

Заимствования в лексике кента представляют собой определённую экономию языковых усилий при порождении речи, а переосмысленные единицы других слоёв нестандартной лексики либо лексики других языков, используемые в кенте, делают его эзотеричным. Переход лексических единиц в кент сопровождается изменением их значений. Большинство значений образовывается при помощи метафорического переноса либо уточнения значения.

Также следует отметить, что заимствованные лексические единицы принимают участие в словообразовании английского языка, подчиняясь его внутренним законам, на их основе образуются не только лексические, но и фразеологические единицы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Маковский М. М. Английская этимология. - М.: Высшая школа, 1986.- 148 с.
2. Топоров В. Н. О некоторых теоретических основаниях этимологического анализа // Вопросы языкознания.- 1960.-№3.- С.51
3. Этимология /<http://www.krugosvet.ru/>. - 2003
4. Топоров В. Н. О некоторых теоретических аспектах этимологии/<http://www.philology.ru/>. - 2003
5. Маковский М. М. Систематичность и асистематичность в языке, М.: Высшая школа, 1986
6. Дьячок М. Т., Шаповал В. В. Русские арготические этимологии/<http://www.philology.ru/>. - 2003
7. Бодуэн де Куртене А. И. Язык и языки // Избранные труды по общему языкознанию. М., 1963. - Т.2. - С.67-95
8. Беляева Т. М., Хомяков В. А. Нестандартная лексика английского языка. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1985. - 136с.
9. Заимствование /<http://www.krugosvet.ru/>. - 2003
10. Иностраные заимствования в лексике английского языка /<http://www.bolshe.ru/book/id=1506&page=0/>. - 2003
11. Клименко О. Л. Поповнення словникового складу сучасної англійської мови з нелітературних підсистем: Дис... канд. Філолог. наук: 10.02.04. - Запоріжжя, 1999. - 198с.
12. The Oxford Dictionary of Modern Slang / John Ayto, John Simpson. - Oxford New York: Oxford University Press. 1992. - 299p.
13. Киселева Г.В. Семантическое развитие заимствованной лексики // Семантика языковых единиц. Доклады VI международной конференции. Том 1. - М.: СпортАкадемПресс, 1998. - С.145-146.
14. Швейцер А.Д. Социальная дифференциация английского языка в США. - М.: Наука, 1983. - 216 с.
15. <http://www.slangsite.com/slang.html/slang1.htm>, 2003
16. The Slang Thesaurus / Jonathan Green: Penguin Books, 1988. - 280p.
17. Heyer's Slang and Cant /<http://www.heyerlist.org/>. - 2003
18. Топоров В. Н. Ведийское rta` : к соотношению смысловой структуры этимологии // Этимология. 1987, С.140-141
19. Shaun Hatley. The Lexicon of Thieves Cant /<http://www.thievesguild.cc/>.- 2003

УДК 81' 367. 6

ВИРАЖЕННЯ ОЦІНКИ ОДИНИЦЯМИ РІЗНИХ ЧАСТИН МОВИ

Бессонова О.Л., д.філол.н., доцент

Донецький національний університет

У статті з'ясовано особливості прояву оцінного компонента лексичного значення слова в різних частинах мови. Описані основні семантичні типи оцінних іменників і дієслів, специфіка положення різних частин мови на оцінній шкалі.

Ключові слова: тезаурус, релевантні ознаки, оцінки, ефект градації, конотація, аксіологічні шкали, лексичне значення.

Бессонова О.Л. ВИРАЖЕНИЕ ОЦЕНКИ ЕДИНИЦАМИ РАЗНЫХ ЧАСТЕЙ РЕЧИ / Донецкий национальный университет, Украина

В статье предлагается фрагмент системного концептуального описания структуры оценочного тезауруса, выполненного с точки зрения его частеречной специфики. Определены особенности проявления оценочного компонента в структуре значения различных частей речи, описаны семантические типы оценочных существительных и глаголов, рассмотрена специфика их положения на аксиологической шкале.

Ключевые слова: тезаурус, релевантные значения, оценки, эффект градации, коннотация, аксиологические шкалы, лексическое значение.

Bessonova O.L. EXPRESSION OF THE COMPONENT IN THE LEXICAL MEANING OF DIFFERENT PARTS OF SPEECH / Donetsk National University, Ukraine.

The article deals with the status of the evaluative component in the lexical meaning of different parts of speech. The semantic types of evaluative nouns and verbs are described as well as the position of words on the axiological scale.

Key words: thesaurus, relevant marks, estimation, gradation effect, connotation, axiological scales, lexical meaning.

1. ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Відмінності семантичних одиниць стосовно об'єктивної дійсності, свідомості й мислення, розмаїтість системних зв'язків і функцій у складі висловлювання дає всі підстави для розгляду значення слова не як певної абстрактної величини, що усереднює всі наявні класи й розряди слів з особливостями їхньої семантики та функції, а в контексті таких великих розрядів, якими є традиційно вичленовувані частини мови. Частини мови неодноразово привертала до себе увагу лінгвістів різних напрямків та шкіл і продовжують досліджуватися в різних аспектах, із різних точок зору і тепер. У контексті цієї роботи привертає увагу специфічний характер вираження оцінки одиницями різних частин мови, а саме вираження оцінної семантики іменниками та дієсловами, що досліджуються в ході концептуального аналізу. У статті пропонуються також міркування щодо залежності ступеня оцінної насиченості від місця частин мови на аксіологічній шкалі, висвітлюється пріоритетна роль аксіологічного принципу, зв'язок ступеня оцінної насиченості зі словами семантичної галузі “людина”, розглядаються особливості вияву оцінного компонента лексичного значення слова в різних частинах мови, описуються основні семантичні типи оцінних іменників і дієслів, специфіка положення різних частин мови на оцінній шкалі.

Питання про частини мови як особливі категорії чи класи слів, про межі цих класів і самі принципи виділення хоча й належать до числа тих, що мають давню традицію вивчення, все-таки не може вважатися розв'язаним. Як зазначає О.С.Кубрякова, “не викликає сумніву, що й у мові існують нетотожні класи слів, вони можуть бути протиставлені на різних підставах: одні відрізняються від інших за своєю семантикою, інші – за своїми функціями, треті – за своїм матеріальним виглядом і т.п. Зрозумілі, вочевидь, і ті параметри, за якими слова можуть бути протиставлені одне одному. Незрозуміло, проте, чи може бути відбита така розбіжність слів єдиною класифікаційною схемою, як не зрозуміло і те, вибір яких саме ознак забезпечує найбільш раціональну класифікацію слів і чи можна запропонувати таку класифікацію, що була б універсальною” [2,4]. Частини мови розглядаються в лінгвістиці як розряди слів, що характеризуються семантичними й граматичними особливостями, а також деякими особливостями словотвору. Так, вважається, що іменник виражає предметність у широкому розумінні слова, у той час як дієслово, прикметник і прислівник є ознаковими словами. Дієслово і прикметник виражають ознаку субстанції, а прислівник – ознаку ознаки (див. [1, 2, 3]). Семасіологічна основа різних частин мови, що являє собою найбільш загальні семантичні особливості цих розрядів слів, є різною. Із цього випливає, що характер і номінація, а також значення слів (у тому числі оцінні), які належать до різних частин мови, також є різними.

У межах когнітивного аспекту частини мови розглядалися О.С. Кубряковою [2], Р.Ленекером [4]. Необхідно відзначити новаторський характер запропонованого погляду, оскільки, “вбачаючи за кожним мовним висловлюванням і кожною мовною одиницею концептуальну структуру і думаючи, що кожна з них відповідає тому, як було осмислене позначуване людиною, Р.Ленекер, водночас, підкреслює важливість власне лінгвістичної репрезентації цього позначуваного, тієї форми, у якій воно об'єктивується в мові. Розбіжності мовних форм у передачі близького змісту незмінно свідчать про те, що сам цей зміст репрезентується з різними нюансами, а в остаточному підсумку – викликає різні образи позначуваного при його називанні. Кожен мовний знак і (або) висловлювання накладає свій відбиток на породжувані ними уявлення і є результатом когнітивної обробки інформації чи досвіду” [2,147]. На думку Р.Ленекера [4], концептуальний опис можливий не для всіх частин мови чи класів слів, але іменник і дієслово можуть бути охарактеризовані концептуально. Вважаємо, що це ствердження поширюється і на іменники та дієслова з оцінним значенням.

2. ЧАСТИНОМОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОЦІННОГО ТЕЗАУРУСА

2.1. Структура оцінного тезауруса англійської мови, що розглядається як сукупність лексичних одиниць, семантика яких відбиває взаємозв'язок відображення гносеологічних категорій субстанції, процесуальності й ознаки з віддзеркаленням того фрагмента усвідомлюваної мовною спільнотою позамовної дійсності, що пов'язаний з уявленнями про цінності за ознакою “добрий / поганий”, характеризується градуїваністю. Це виявляється в тому, що добре і погане градуїроване й, отже, може бути більшим і меншим. Поняття градації є наслідком порівняння різних станів суб'єкта відчуття. Ефект градації досягається не тільки за допомогою словотворчих засобів, але й за допомогою фактора приналежності до тієї чи іншої частини мови. Положення слів на оцінній шкалі пов'язане з аксіологічним

принципом, відповідно до якого оцінна насиченість слів пропорційна ступеню взаємодії з людським фактором. Аналіз матеріалу показує, що як об'єкт оцінки прикметників можуть виступати людина та її діяльність, абстрактні й конкретні поняття, ситуації. Іменники на позначення конкретних предметів, явищ природи – нейтральні, а пов'язані з людиною, її діяльністю, емоційним сприйняттям світу – оцінно забарвлені. Положення дієслів на аксіологічній шкалі варіюється так само, як і в іменниках: дієслова, що позначають розумову діяльність і процеси, – оцінні, а дієслова, що позначають конкретні фізичні дії, – нейтральні.

2.2. Іменник займає особливе положення в ієрархії частин мови не тільки в плані організації мови, але й у плані її внутрішньодискурсивних потенцій, особливо здатності номіналізації до когнітивного переосмислення дії чи події, позначеної дієсловом. Аналіз мовного матеріалу показує, що іменник виходить далеко за межі субстанційності в суворому розумінні цього терміна, тобто речовинності, що складає ядро предметності. Дослідження засвідчило, що ядро категорії оцінки репрезентоване абстрактними іменниками, які значно домінують у кількісному відношенні над іншими макрогрупами і складають 1149 одиниць чи 63% від загального набору оцінних іменників. Абстрактні іменники (АІ) позначають різні поняття часу, міри, маси, відстані, поняття категорій предметного світу, географічні реалії, астрономічні й природні явища, а також поняття, що відносяться до розумових, моральних, психічних, соціально-нормативних сфер діяльності людини. Оцінний компонент міститься в значенні так званих первісних абстрактних іменників та іменах родових і видових понять, різних категорій, властивих об'єктивному і суб'єктивному світу людини. На ближній до ядра периферії знаходяться оцінні найменування особи, що характеризують людину за рядом ономаціологічних ознак. На далекій периферії розташовані інші макрогрупи.

Серед семантичних типів оцінних абстрактних іменників домінують іменники з інтегральною семою “дія” (31,3% від загальної кількості оцінних АІ вибірки - *taunt* ‘їдке глузування, шпилька’, *jaw* ‘розм. розмови про те, про се, теліпання язиком’, *brawl* ‘гучна сварка, скандал’, *convulsion* ‘судоми, спазми, конвульсії’, *wrench* ‘смикання, ривок, викручування’). Друге місце займають оцінні абстрактні іменники стану (21,2% від загальної кількості одиниць вибірки - *quietude* ‘спокій’, *rapture* ‘захоплення, екстаз’, *anxiety* ‘тривога, занепокоєння, страх’, *turmoil* ‘сум'яття’). Далі йдуть оцінні імена з домінувальною семою “властивість” (14% - *integrity* ‘чесність, прямота’, *decency* ‘пристойність, благопристойність’, *honesty* ‘чесність’) й оцінні абстрактні іменники ставлення (12,3% - *negligence* ‘байдужість, зневажливе ставлення’, *apathy* ‘байдужість, апатія’, *nihilism* ‘нігілізм’). На останній позиції оцінні іменники, що позначають якусь подію чи ситуацію (3,7% - *imbroglio* ‘складна, заплутана ситуація, непорозуміння’, *frost* ‘розм. провал, невдача, розчарування’, *predicament* ‘скрутне, неприємне становище’, *tragedy* ‘трагедія’).

Оцінні АІ дії неоднорідні за своєю семантикою: виділено 8 семантичних типів, до яких належать мовні одиниці з інтегральною семою “дія”: фізична, мовленнєва, поведінка, ментальна, емоційна, соціальна, результат дії, деструктивна дія. Найбільшою кількістю оцінних АІ групи “дія” представлені в мові семантичні типи фізичної, мовленнєвої дії, а також поведінки. У групі оцінних АІ з інтегральною семою “стан”, що включає 4 семантичні типи, значно переважає семантичний тип “емоційний стан”.

З-поміж оцінних імен категорії властивостей значно переважають АІ семантичного типу “суб'єктні властивості”. Це кількісне співвідношення можна пояснити впливом аксіологічного принципу, тобто значний ступінь оцінної забарвленості притаманний тим лексичним одиницям, які пов'язані з людиною, її діяльністю і т.д. Отже, у мові численніші АІ на позначення суб'єктних властивостей, тобто ті, що притаманні носіям - істотам.

Розподіл позитивної і негативної оцінок у семантичних типах варіюється. Позитивна оцінка не зафіксована в семантичних типах “деструктивна дія” і “фізичний стан”, що, безумовно, пов'язане з семантикою їхніх конститuentів: деструктивні дії не бувають позитивними, а гарний фізичний стан вважається нормою. Негативна оцінка значно превалює в семантичних типах “фізична дія”, “мовленнєва дія”, “соціальна дія”, “ставлення суб'єкта, що знаходиться в емоційному стані, до об'єкта”, “поведінка”, “ментальна дія”. Приблизно однаковою мірою негативна оцінка виявляється в семантичних типах “емоційна дія”, “емоційний стан”, “стан речей”, “ставлення суб'єкта до об'єкта”, “подія, ситуація”. Позитивна і негативна оцінки простежуються однаковою мірою в семантичних типах “соціальний стан”, “результат дії”. Позитивна оцінка переважає в семантичних типах АІ, що позначають властивості.

Отже, оцінні АІ виступають як структури репрезентації знань про системи національно-культурних і загальнолюдських цінностей, а також способів концептуальної організації знання. Ядерне положення АІ у категорії оцінки пов'язано з тим, що саме оцінний компонент імен дії, стану, властивості, ставлення несе основне навантаження у виконанні функцій накопичення і збереження інформації про світ. Як показав аналіз матеріалу, рівень багатозначності оцінних слів знаходиться в тісному зв'язку з рівнем абстракції мовних одиниць і є більш низьким в абстрактних іменників, ніж у конкретних. Це зумовлюється тим, що конкретні імена відрізняються від абстрактних значно вужчим і більш окресленим обсягом значення.

В англійській мові нестандартна лексика семантичної галузі “людина” займає важливе місце на аксіологічній шкалі, в основному, у тій її зоні, що пов'язана зі знаком “-“. Це пояснюється тим, що просторічна лексика, яка виражає свого роду соціальну оцінку, породжується певними соціальними групами мовного співтовариства. Ключовими номінативними ознаками, за якими дається оцінка людині в нестандартному вокабулярі, є: рід діяльності, професія, моральні якості, поведінка, характер, здібності, професіоналізм, вік. Усе це свідчить, що мова членує позамовну дійсність і відбиває реальні зв'язки, наявні між різноманітними предметами та явищами дійсності. Утворення нестандартних оцінних найменувань особи відбувається в межах механізмів системи словотвору англійської мови.

2.3. Категорія оцінки перетинається з конотативною галуззю лексичного значення оцінних дієслів: оцінка, як правило, виконує роль конотації при основній семі “дія”, “стан”, “ставлення” і значно рідше буває центральною (наприклад, *beat* ‘ударяти, бити’, *befuddle* ‘одурманювати’). Спостерігається тенденція до більшої оцінної маркованості менш полісемічних слів. Метафорична оцінка в оцінних дієслів непродуктивна. Ознаки, що служать підставою оцінки в семантиці дієслова (морально-етичні, інтелектуальні, емоційні, естетичні, соціальні), збігаються з підставою оцінки в інших частинах мови і, отже, є універсальними.

Серед оцінних дієслів переважають дієслова з інтегральною семою “дія” (60% від загальної кількості оцінних дієслів вибірки - *gerrymander* ‘спотворювати факти, підгасовувати, фальсифікувати’, *misrepresent* ‘подавати у фальшивому світлі’, *misinform* ‘неправильно інформувати, вводити в оману’, *hocus-pocus* ‘надувати, обманювати’, *fox* ‘діяти спритно, хитрити, обдурювати’, *roister* ‘бешкетувати’, *bulldoze* ‘шантажувати, залякувати’). Друге місце займають дієслова ставлення (21% від загальної кількості одиниць вибірки - *dote* ‘кохати, любити до нестями’, *enamour* ‘породжувати любов, зачаровувати’, *idolize* ‘обожнювати, робити кумиром’, *adore* ‘обожнювати, схилитися’). На третьому місці дієслова з домінують семою “стан” (11% від загальної кількості одиниць вибірки - *mope* ‘хандрити, бути в пригніченому стані’, *whirl* ‘бути в сум’ятті’, *blaze* ‘кипіти від гніву’). У групі дієслів дії переважають дієслова інтелектуальної дії. Далі йдуть дієслова поведінки, емоційної дії. У групі оцінних дієслів стану превалюють у кількісному відношенні дієслова емоційного стану. У складі кожного семантичного типу оцінних дієслів стану також виділені оцінні дієслова, які каузують певний стан, й оцінні інхоативи. Як показав аналіз матеріалу, каузативами, що переважають у цій групі, є оцінні дієслова, які містять у своїй семантичній структурі сему каузування певного фізичного стану. В усіх типах цієї групи дієслів оцінні інхоативи зустрічаються одинично. Це пояснюється тим, що в англійській мові є інші засоби вираження початковості оцінної дії чи стану.

У групі оцінних дієслів ставлення, відносин, стосунків (наприклад, *revere* ‘поважати, шанувати’, *pride* ‘пишатися’, *crouch* ‘плазувати’) виділені оцінні дієслова міжособистісних стосунків і соціальних відносин, серед яких незначно превалюють дієслова міжособистісних стосунків (*detest* ‘ненавидіти’, *contempt* ‘нехтувати’, *loathe* ‘відчувати відразу’), що свідчить про більш важливе місце міжособистісних стосунків у ціннісній картині світу людини порівняно із соціальними відносинами.

3. ВИСНОВКИ

3.1. У частиномовній структурі оцінного тезауруса англійської мови превалюють прикметники (37% від загальної кількості) та іменники (36% від загальної кількості). Прислівники та дієслова складають 15% та 12% відповідно. Вивчення частиномовного аспекту оцінного тезауруса показує, що основною функцією іменників є оцінне найменування об'єкта в широкому розумінні. Семантика оцінних прикметників визначається в межах ноетичних просторів якості, властивості, як і прикметників загалом, і має ознаковий характер. Особливістю оцінного значення прикметників є їхній вищий ступінь прототипності порівняно з оцінними іменниками й дієсловами, що виявляється в меншій маркованості ад'єктивних форм. Дієслово є носієм динамічних, а прикметник постійних ознак, отже, на когнітивному рівні вони є глибинно подібними одиницями-виразниками динамічних і статичних ознак.

3.2. Ознаки оцінної дії, стану, ставлення мають різний ступінь релевантності в семантиці іменника та дієслова. Ступінь релевантності ознак у семантичній структурі оцінних дієслів репрезентований у вигляді такого набору: 1) оцінна дія, 2) оцінне ставлення, 3) оцінний стан, 4) інші. Семантичні ознаки в структурі оцінних абстрактних іменників мають таку послідовність: 1) оцінна дія, 2) оцінний стан, 3) оцінна властивість, 4) оцінне ставлення, 5) інші.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крылова И.П., Гордон Е.М. Грамматика современного английского языка. – М.: Книжный дом “Университет”, 1999. – 448 с.
2. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: Институт языкознания РАН, 1997. – 330 с.
3. Мещанинов И.И. Глагол. – М.: Наука, 1982. – 272 с.

4. Langacker R. Foundations of Cognitive Grammar. Vol.II: Descriptive Application. – Stanford CA: Stanford University Press, 1991.- 234 p.

УДК 81`25`373.611:821.161.1Н - 3.08

ЛЕКСИЧНІ ІННОВАЦІЇ ОРИГІНАЛУ В АВТОРИЗОВАНОМУ ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ “ЛОЛІТА” В.НАБОКОВА)

Б`ялик В.Д., к.філол.н., доцент

Чернівецький національний університет

У статті розглядаються шляхи передачі лексичних відповідностей у мові-джерелі та мові перекладу. Об'єктом дослідження слугує авторизований переклад роману „Лоліта” В. Набокова. Основна увага зосереджена на передачі автором неологізмів, оказіоналізмів та реалій у процесі перекладу художнього твору. У результаті дослідження встановлено, що найбільш поширеними засобами передачі лексичних відповідностей є транслітерація, перифрастичний переклад та авторська словотворчість.

Ключові слова: лексичні інновації, неологізми, оказіоналізми, авторизований переклад, вихідний текст, текст перекладу, авторська словотворчість, перифрастичний переклад, транслітерація.

Бялик В.Д. ЛЕКСИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ ОРИГИНАЛА В АВТОРИЗОВАННОМ ПЕРЕВОДЕ (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА “ЛОЛИТА” В. НАБОКОВА) /Черновицкий национальный университет, Украина.

В статье рассматриваются способы передачи лексических соответствий в языке-источнике и языке перевода. Объектом исследования служит авторизованный перевод романа “Лолита” В. Набокова. Основное внимание сосредоточено на передаче автором неологизмов, окказионализмов и реалий в процессе перевода художественного произведения. В результате исследования установлено, что наиболее распространёнными способами передачи лексических соответствий являются транслитерация, перифрастический перевод и авторское словотворчество.

Ключевые слова: лексические инновации, неологизмы, окказионализмы, авторизованный перевод, исходный текст, текст перевода, авторское словотворчество, перифрастический перевод, транслитерация.

Byalyk V. LEXICAL INNOVATIONS OF THE ORIGINAL IN THE AUTHORIZED TRANSLATION (BASED ON THE NOVEL “LOLITA” BY V. NABOKOV) /Chernivtsi National University, Ukraine.

The article deals with lexical correspondences in the source language and target language. The novel “Lolita” by V.Nabokov and its authorized translation has been chosen as an object of research. The major emphasis is laid on rendering neologisms, occasional words and realia in the process of translation. As a result of the studies performed it has been established that the most effective ways in V.Nabokov’s translation of the novel appeared to be transliteration, descriptive translation, new words coinage.

Key words: lexical innovations, neologisms, occasionalisms, authorized translation, source text, target text, new words coinage, descriptive translation, transliteration.

Індивідуальне у творчості, у письменстві зокрема, виявляється через залучення якісного, а також кількісного аспектів складного, багатовимірного явища, яке називають індивідуальним стилем. Індивідуальний стиль автора художнього твору характеризується багатьма чинниками, серед яких поважне місце обіймають лексичні інновації (нові слова або неологізми). Зазвичай виокремлюють два типи нових слів: загальномовні неологізми, або просто неологізми, та індивідуальні мовленнєві неологізми, відомі також як оказіональні слова або оказіоналізми. У лінгвістичній літературі вони також іменуються стилістичними (індивідуально-стилістичними) неологізмами, літературними неологізмами, індивідуальними словами, одноразовими неологізмами, неологізмами контексту, егологізмами та ін.

У сфері перекладу відтворення неологізмів зазвичай не є проблемою. Вони перекладаються за загальними правилами або за допомогою еквівалентного неологізму, який існує у мові перекладу, або транскрибуються та перекладаються описово. Інша справа – індивідуально-авторська словотворчість, яка є перш за все особливістю художнього мовлення. Вона багатоманітна і визначається не тільки характером та широтою використання лексичних та граматичних ресурсів мови, не тільки своєрідністю тропів автора та манерою його письма, але й особливостями авторських неологізмів.

Широке та систематичне вивчення оказіональних слів почалося порівняно недавно. Відомо, що сам термін з’явився 1957 р. Однак ми погоджуємося з В.С. Виноградовим у тому, що індивідуально-авторські неологізми були об’єктом вивчення філологів і в 30-і роки ХХ ст., а термін “оказіональний” запровадила Розалія Шор, коли писала про “оказіональні” фрази у своїй книзі “Мова та суспільство” [1;122].

Оказіональні слова завжди експресивні, створюються конкретним автором, породжуються цілями висловлення і контексту, із яким пов'язані і поза яким зазвичай не відтворюються, а тому є скоріш надбанням мовлення, аніж мови. Ці слова іноді стають загальноживаними, тобто входять в лексичну систему мови, але така метаморфоза відбувається вкрай рідко, а головне, вони на неї не претендують, бо це не просто слова, а особливі слова, спеціально призначені для експресивних та художніх цілей. Навіть у повсякденному мовленні їхня функція є не номінативною, як у простих слів, а характеристичною. Отже, слово, яке ввійшло в мову, втрачає колорит незвичайності та новизни. Для okazіональних слів у художньому мовленні важливо бути “несподіваними”, важливо привернути увагу до своєї незвичної форми і змісту, важливо дати читачеві зрозуміти, що ці слова не відтворюються в мовленні, а творчо створюються в ньому.

Оказіональні слова зазвичай діляться на дві групи: потенційні (потенціалізми) та індивідуально-авторські (егологізми) слова [1;123]. Егологізми створюються за незвичайними або малопродуктивними моделями мови та відрізняються індивідуально-авторською своєрідністю та яскравою новизною. Найчастіше ми знаходимо їх у писемному мовленні. Потенційні слова також є новими лексичними одиницями, але створюються, як правило, у процесі спілкування на основі високопродуктивних словотворчих моделей. Авторська індивідуальність не є вирішальним чинником в процесі їх створення, вони подібні до вже існуючих у мові слів. Забарвлення новизни ніби затушовується внаслідок високої регулярності словотворчого типу, до якого належить створене слово. Такі одиниці існують у мові ніби потай, і вистачить певного екстралінгвістичного стимулу для їх появи в мові. Статус okazіональних слів для таких лексичних одиниць визначається здебільшого тією обставиною, що вони утворюються в момент мовлення, а не відтворюються як готові до вживання слова. У літературній творчості будь-яке потенційне слово, як і всякий okazіоналізм, виконує художню та експресивно-емоційну функції. Усе це дозволяє в подальшому розглядати okazіональні мовленнєві одиниці без диференціації їх на вказані групи.

Часто неологізми та okazіоналізми представляють лексику, що містить фонову інформацію, і можуть відноситися до різних тематичних груп, які репрезентують в акті комунікації діяльну характеристику людини і, таким чином, відображають різні реалії: побутові, етнографічні, ономастичні, асоціативні та ін. Вони, по суті, містять сукупну уяву про те, що за висловом А.В. Федорова, утворює реальне тло, на якому розгортається картина життя іншої країни, іншого народу [2;200]. Тому, як справедливо зауважують С. Влахов і С. Флорін, перекладач, стикаючись із словом, яке називає реалію, повинен відповісти принаймні на два питання: чи називає слово реалію в даному тексті, і, якщо так, то чи слід запозичувати це слово? [3;89-96]. Необхідно пам'ятати, що, вживаючи слово-реалію, письменник не завжди підкреслює, не обов'язково виявляє через нього сутність самої реалії, тобто не акцентує уваги на відмінності інших однопорядкових предметів. Традиційно розрізняють такі способи перекладу реалій: транскрибування, приблизний переклад, описовий або перифрастичний переклад, калькування, контекстуальний переклад.

Неологізми, okazіоналізми і реалії, які вони відображають, широко застосовуються у творчості письменників. Особливий інтерес становлять випадки, коли письменник є автором перекладів власних творів. Це явище загалом рідкісне, але для теорії перекладу автопереклад дає дуже цікавий і повчальний матеріал. [4;104]. Російський переклад відомого роману В. Набокова “Лоліта” становить особливий інтерес ще й тому, що в даному випадку ми бачимо не тільки автопереклад як такий, коли автором ставиться завдання передати зміст художнього твору іншою, не рідною для нього мовою, а власне передачу тексту оригінала рідною мовою. В. Набоков відомий не тільки як поет, прозаїк, але й як перекладач. Достатньо згадати його переклад і коментарі “Євгенія Онегіна” О.С. Пушкіна. Володіючи енциклопедичними знаннями в галузі літератури, мов, реалій американського та російського життя, В. Набоков зробив значний внесок у вирішення проблем жанру, стилю, літературного напрямку, у розвиток практики та теорії перекладу, хоча, на жаль, його перекладацька діяльність ще недостатньо висвітлена в мовознавстві та перекладознавстві. Із урахуванням цієї обставини заслуговує на увагу стаття А.Г. Мінченкова “*Концепт природності звучання і переклад дискурсних часток*”, у якій автор на матеріалі творів В. Набокова досліджує вживання дискурсних часток у вихідному тексті і тексті перекладу (далі ВТ і ТП) і доходить висновку, що диференціація такого вживання зумовлена культурними та когнітивними розбіжностями між двома типами мов (а н г л і й с ь к о ю та р о с і й с ь к о ю – розбивка наша В.Б.) [5;117].

Запропонована стаття – це спроба виявити особливості авторської словотворчості в процесі створення неологізмів, okazіоналізмів (лексичних інновацій), а також відображення реалій у ВТ і ТП.

Відомо, що мова В. Набокова неповторно своєрідна, його мовний стиль – це оригінальність манери і оригінальність використання словника як у ВТ, так і в ТП. Своєрідність письма В. Набокова виявляється у особливому семантичному наповненні звичайних значень слів, у безпосередній словотворчості. Так в процесі перекладу автор створює okazіональні мовленнєві одиниці, які можуть нести експресивну, емоційну характеристику, хоча в ВТ вони не відображені.

Любимый напиток мой джинанас – смесь джина и ананаса – всегда удваивает мою энергию. [6;68] *Gin and pineapple juice, my favorite mixture, always double my energy. [7;76]*

Старая дурында только что кончила подробно рассказывать мне содержание кинокартины, которую она и Ло видели полгода назад. [6;41] *The old girl had finished relating in great detail the plot of the movie she and Lo had seen sometime in the winter. [7;47]*

Наведені приклади свідчать, що для ВТ відхилення від регулярних словотворчих типів не є характерними, а ось у ТП утворені okazіоналізми (*джинанас*, пор. бананасы, утворений за допомогою словоскладення; *дурында*, утворений за допомогою суфікса суб'єктивної оцінки) виконують характеристичну функцію. До цієї ж категорії словоутворень можна віднести okazіональну мовну одиницю *чепушиный* в значенні “беззмістовний”.

Я припомнил довольно изящные чепушиные стишки, которые я для нее писал, когда она была ребенком. “Не чепушиные”, говорила она насмешливо, “а просто чепуха”. [6;245] *I recalled the rather charming nonsense verse I used to write her when she was a child: ‘nonsense’, she used to say mockingly, ‘it’s correct’. [7;270]*

Іноді неологізм у ТП здатний замінити ціле словосполучення ВТ.

Я вышел из автомобиля и начал “колесование”, как называла эту операцию (замена колеса – В.Б.) покойная Шарлота. [6;219] *I got out again and commenced the ‘ordeal of the orb’, as Charlotte used to say. [7;243]*

Тут автор спромігся передати семантичне навантаження англійського слова “*ordeal*”, яке означає “тяжке випробування”, оскільки в семантичній структурі лексичної одиниці “*колесование*” присутня аналогічна сема.

Лексичні інновації властиві не тільки ТП, але й ВТ. В.Набоков виступає як новатор слова не тільки в російській мові, продовжуючи традиції російської літератури, але й англійському варіанті мови США.

Когда я вернулся, дом был еще безлолптен [6;57] *The house was still Lo-less when I strolled back. [7;65]*

Характеристична сутність таких слів розкривається в їхній внутрішній формі, яка завжди є семантично значимою. Значення okazіоналізми складається не тільки із смислу складових частин такого слова, але також залежить від контексту і мети висловлювання. Подвійна природа значення okazіоналізми дозволяє перекладачу калькувати неологізми ВТ і створювати власні okazіоналізми згідно з вимогами контексту.

Девочки украсили и заштпеселили елочку (немецкий рождественский обычай, только раньше были свечи, а теперь – цветные лампочки). [6;181] *The girls had decorated and plugged in a small fir tree – German custom, except that colored bulbs had superseded wax candles. [7;210]*

В. Набоков широко використовує транскрипцію (транслітерацію) при відтворенні реалій, оскільки цей спосіб перекладу реалій є надзвичайно поширеним [2;208; 8;169; 1;117] у практиці перекладу.

Неужели я не смог бы заставить себя подать ей в постель этот экономно разрезанный на две порции помплимус, этот безсахарный брекфаст. [6;66] *By God, I could make myself bring her that economically halved grapefruit, that Sugarless breakfast. [7;74].*

Ее также соблазнили те в колониальном стиле “инны”, которые кроме элегантной атмосферы” и цельных окон обещали “неограниченное количество упоительнейшей снеди”. [6;139] *Most tempting for her, too were those Colonial Inns which apart from ‘gracious atmosphere’ and picture windows, Promised ‘unlimited quantities of M-m-m food”. [7;155]*

Часто лексичні одиниці, що зазнали транслітерації, супроводжуються перифразою, тобто описовим перекладом у ТП.

Нам стал знаком странный человеческий придорожник, “Гитчгайкер” ..., ждущий, чтобы его подобрала попутная машина. [6;151] *We came to know the curious roadside species, Hitchhiking Man. [7;168]*

Там я играл в “ракетс” и “файвс” (ударяя мяч об стену ракеткой или ладонью). [6;8] *I played rackets and fives.* [7;11]

Серед лексичних одиниць даного типу можна виокремити такі: *герль-скаут* [6;14], *герль-чайльд*, *уейуард чайльд* (безпутне дитя) [6;15], *уртерпруф* (такі, що не промокають) [6;84] та ін.

Деякі реалії автор передає в ТП шляхом еквівалентного перекладу, який відбиває культурологічні розбіжності в мовах різних типів.

Мы зашли в молочный бар. [6;215]

We went to a drugstore. [7;239]

У наведеному прикладі англійське слово *drugstore* перекладається як *молочный бар*, оскільки воно найкраще узгоджується з вимогами контексту. Традиційний переклад слова “drugstore” як “аптека” вводить би російського читача в оману, оскільки в американській аптеці можна також випити води, соку, купити газети. Незрозумілими для російського читача виявилися б і міри ваги, грошової системи в ТП. Тому автор застосовує їх російські еквіваленти, не завдаючи шкоди стилістичній єдності твору.

Наконец, она была готова; я снабдил ее напоследок чудной сумочкой из поддельной телячьей кожи (всунув целую горсточку центов и два совсем новеньких гривенника) и сказал ей купить себе какой-нибудь журналчик в холле. [6;132]

When she was ready at last, I gave her a lovely new purse of simulated calf (in which I had slipped quite a few pennies and two mint-bright dimes) and told her to buy herself a magazine in the lobby. [7;146]

Ее прелестный профиль, приоткрытые губы, теплые волосы были в каких-нибудь трех вершках от моего оцереженного резца. [6;44]

Her adorable profile, parted lips, warm hair were some three inches from my bared eyetooth. [7;51]

У перекладі В Набокова роману “Лоліта” помітний величезний словотворчий потенціал автора, тобто здатність створювати нові слова. Це додає ТП певний експресивний та емоційний колорит, що позитивно відбивається на творі в цілому. Як ілюстрацію можна навести декілька прикладів:

За это время мы вымыли разбильон тарелок. “Разбильон” – это значит “много-много-много” на сюсюкающем учительском диалекте. [6;109]

We washed zillions of dishes. “Zillions” you know is school-marm’s slang for many-many-many-many. [7;121].

К этому времени обе розовые свиньи уже забыли свое гумбергофобство. [6;113]

The two pink pigs were now among my best friends. [7;125]

До утворення лексичних інновацій при перекладі роману автора спонукає перш за все налаштованість досягти певних стилістичних, емоційних, експресивних цілей, тобто якомога повніше розкрити образи головних персонажів та саму ідею твору.

О Кармен, Карменситочка, вспомни-ка там... и гитары, и бары, и фары, трапам – автоматический вздор, возобновлением и искажением которого – то есть особыми чарами косноязычия – я околдовал мою Кармен. [6;54]

O my Carmen, my little Carmen, something, those something nights, and the stars, and the cars, and the bars and the barmen; I kept repeating this automatic stuff and holding it under its special spell (spell because of the garbling. [7;62]

Ах, это просто Фиалкапюли, Витамин Икс. Делает тебя сильным, как бык-с или штык-с. Хочешь попробовать? [6;117]

Oh, just Purpills. Vitamin X. Makes one strong as an ox or an ax. Want to try one? [7;129]

Зрозуміло, що в короткій статті неможливо дослідити всю своєрідність перекладацької майстерності В. Набокова, але зрештою ми й не ставили перед собою такого завдання. Головною метою цього дослідження було визначити основні способи передачі лексичних інновацій та реалій у ТП В. Набокова, із-поміж яких найбільш важливими виявились такі: засоби словотворення: (суфіксація, словоскладання), транскрипція (транслітерація), перифразовий переклад лексичних одиниць, пряма словотвірність. Усі ці засоби слугують для передачі релевантних елементів смислу мовних одиниць ВТ та ТП.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). – М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.

2. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): Для ин-тов и фак-тов иностр.языков. Учеб.пособие. – 5-е изд. – СПб: Филологический факультет СПбГУ; М.: ООО “Издательский Дом “ФИЛОЛОГИЯ ТРИ”, 2002.- 416 с.
3. Влахов С., Флорин С. Непереваемое в переводе – М.: Международные отношения,1980. – 342 с.
4. Финкель А.М. Об автопереводе (На материале авторских переводов Г.Ф. Квитки- Основьяненко) // Теория и критика перевода. –Л.: Изд-во ЛГУ, 1962. - С.104 -125.
5. Минченков А.Г. Концепт естественности звучания и перевод дискурсных частиц.// Первые Федоровские чтения. Университетское переводоведение. – Вып. 1.- СПб, 2000. - С.113-117.
6. Набоков В.В. Лолита: Роман. Пер. с англ. – Краснодар: “Соло” СП “Лесинвест, ЛТД”, 1991. – 304 с.
7. Nabokov V. Lolita. Everyman’s Library. – London: Published by David Campbell Publishers Ltd, 1992. - 335 p.
8. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение: Учебное пособие. – М.: ЭТС. - 424 с.

УДК 808.2:378.147:378.661-057-054.6

СОЗДАНИЕ НОВЫХ УЧЕБНЫХ ПРОГРАММ И МОДЕЛЕЙ ОБУЧЕНИЯ – АКТУАЛЬНАЯ ПОТРЕБНОСТЬ ДЛЯ ЯЗЫКОВЫХ КАФЕДР НЕФИЛОЛОГИЧЕСКИХ ВУЗОВ

Васецкая Л.И., преподаватель

Запорожский государственный медицинский университет

В статье рассматриваются психолого-педагогические и методические аспекты модели обучения малайзийских студентов, у которых учебный процесс на профильных кафедрах проходит на английском языке. Предпринята попытка определить и обозначить основные направления, цели и задачи новой учебной программы для данного контингента учащихся.

Ключевые слова: модель обучения, билингвизм, психолого-педагогические особенности, методический аспект, факторы, учебная программа, малайзийский контингент.

Васецька Л.І. СТВОРЕННЯ НОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ І МОДЕЛЕЙ НАВЧАННЯ – НАГАЛЬНА НЕОБХІДНІСТЬ ДЛЯ МОВНИХ КАФЕДР НЕФІЛОЛОГІЧНИХ ВНЗ / Запорізький державний медичний університет, Україна

У статті розглядається психолого-педагогічні та методичні аспекти моделі навчання малайзійських студентів, у яких навчальний процес на профільних кафедрах проводиться англійською мовою. Здійснено спробу визначити й окреслити основні напрямки, мету і задачі нової навчальної програми для даного контингенту учнів.

Ключові слова: модель навчання, білінгвізм, психолого-педагогічні особливості, методичний аспект, фактори, навчальна програма, малайзійський контингент.

Vasetska L.I. CREATION OF NEW TRAINING SYLLABUS AND MODELS OF TRAINING IS AN ACTUAL REQUIREMENT FOR LINGUISTIC CHAIRS OF NON-PHILOLOGICAL HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION / Zaporozhye state medical university, Ukraine.

The psychologo-pedagogical and methodical aspects of models of training of Malaysian medical students, which medium of training is English, are under consideration in this report. The attempt is made to determine and designate the main trends, aims and tasks of new training syllabus for the given students' contingent.

Key words: model of training, bilingualism, psychologo-pedagogical peculiarities, methodical aspect, factors, training syllabus, Malaysian contingent.

В последние годы в медицинских вузах Украины наметилась тенденция получения иностранными гражданами высшего образования на английском языке. Большая их часть представлена малайзийским контингентом. Преподавание русского языка как иностранного в группах малайзийских студентов имеет ряд особенностей. Организация учебного процесса, содержание обучения, формы презентации учебного материала детерминированы в этих группах психолого-педагогическими особенностями данного контингента учащихся в большей степени, чем в других региональных группах, а также определены билингвальной формой учебно-профессиональной и разговорно-бытовой коммуникаций, которые в учебной сфере реализуются посредством английского языка, в социально-бытовой – английского и русского, в некоторых социальных ситуациях даже украинского языков.

Названные факторы актуализируют проблемы психолого-педагогического и методического характера, т.е. диктуют необходимость рассмотрения и обоснования психолого-педагогических и методических основ создания моделей обучения данного контингента. И в соответствии с выработанной концепцией сегодня необходима разработка нового типа учебных программ и планов по русскому /украинскому/ языку как иностранному с обоснованием целей, задач и содержания конкретных этапов обучения, описание учебных технологий.

Методический аспект предполагаемой модели обучения этого контингента рассматривается с учётом таких вопросов, как: во-первых, доминантность, особенно на первом этапе обучения, принципа осознанности изучаемого языкового и речевого материала, что обусловлено учебно-методической системой страны студента и ментальными характеристиками обучаемых. Отсюда возникает необходимость представления схем последовательности обучающих операций в виде предписаний-алгоритмов по работе с текстовым материалом монологического и диалогического характера. Важность работы такого плана предопределяется, на наш взгляд, интернаправленностью коммуникативных возможностей научного медицинского текста. Формируя у иностранных студентов навыки работы с научным текстом, мы таким образом обеспечиваем перенос этих навыков на англоязычный текст по специальности, с которым они работают на профильных кафедрах. А это является одним из способов оптимизации учебно-профессиональной деятельности обучаемых.

Во-вторых, методический аспект должен содержать этнокультурологическое сопоставление как один из ведущих приёмов первого этапа обучения. В него входят сопоставление вербального и невербального поведения в определённых социальных и учебных ситуациях с целью интенсификации периода адаптации, и сопоставление языковых явлений с целью рационализации учебного процесса.

И, наконец, важной методической задачей должно быть обучение основным приёмам перевода, что является сложным специфическим моментом в преподавании русского языка малайзийским студентам, связанным с периодом прохождения клинической практики. Клиническая практика, начиная со второго семестра второго курса, проходит в условиях русскоязычной среды. Преподаватели клинических дисциплин сталкиваются с проблемой профессионально-речевой деятельности студентов, поскольку обучение идёт на английском, а общение с больными – на русском языке. Однако, учитывая вербальные особенности клинической практики этого контингента, важно, чтобы содержание формируемых коммуникативных компетенций не отличалось от тех, которые формируются у иностранных студентов других регионов. Следовательно, стоит задача обучения малайзийских студентов профессиональной речи, обусловленной спецификой их билингвальной формы общения. Эти особенности выражаются в следующем. Профессиональное общение ограничено диадами: “врач-пациент”, “врач-родственник больного” и “врач-младший медицинский персонал”, т.к. остальные диады в учебно-профессиональной сфере осуществляются на английском языке. Это, естественно, определяет жанрово-стилистические направления учебного материала и способы его презентации. Отмеченные особенности выдвигают задачу создания моделей обучения малайзийцев русскому языку, релевантных коммуникативным потребностям этого контингента учащихся и социально-учебным возможностям конкретного вуза. При этом на первом плане должна быть разработка коммуникативно-когнитивного аспекта программы.

На кафедре русского языка Запорожского государственного медицинского университета разрабатываются два варианта модели обучения русскому языку малайзийских студентов, отличающихся от модели обучения других региональных групп.

Первый вариант представляет четырёхэтапную модель: начальный этап – подготовительный факультет и основной этап – трёхгодичный курс, соответствующий I, II и III курсам медицинского вуза.

Второй вариант включает в себе трёхэтапное обучение: первый этап – I курс, второй и третий – соответственно II и III курсы.

Первый вариант следует классической схеме обучения, базируясь на психолого-педагогических и методических характеристиках учебного процесса на подготовительном факультете и его продолжении на основном этапе. Однако вопрос организации и содержания учебно-методического материала для этого контингента требует особого рассмотрения.

Второй вариант имеет свои особенности. Во-первых, специфичность психолого-адаптационного периода. Это специфика связана с форсированным во времени включением в учебно-профессиональную деятельность, которая существенно отличается в формах, организации и содержании от предыдущей учебной деятельности малайзийских студентов.

Во-вторых, немаловажен и актуален фактор понимания и осознания учащимися новых форм социальных и учебно-профессиональных отношений.

В-третьих, наличие проблемности мотивационно-ориентированного выбора приоритетов на I этапе обучения: социально-культурная и бытовая сферы общения нацеливают на овладение русской речью, а учебно-профессиональная – совершенствование английской, в то время как мотивационные установки на

овладение русским языком других иностранных контингентов обусловлены необходимостью русскоязычного общения во всех сферах коммуникации. Неумение выбрать и несформированность на этом этапе приоритетных мотивационных установок приводит к удлинению психолого-адаптационного периода у малайзийцев по сравнению с другими, а в последствии к более быстрому возникновению естественного процесса торможения в овладении русской речью. Этот процесс у представителей других групп наблюдается лишь во втором семестре I курса, когда наступает практически полная адаптация к учебному процессу вуза и социальным, и этнокультурным особенностям нашей страны. Иностранные студенты начинают руководствоваться ложным представлением о том, что они владеют языком в достаточной степени для дальнейшего обучения в вузе (представление, составленное на основе удовлетворительной сдачи первой экзаменационной сессии на специальных кафедрах).

У малайзийских студентов в мотивационном плане возникает, на наш взгляд, эффект “ножниц”, когда адаптация к формам учебного процесса на английском языке уже произошла, а социально-бытовой аспект общения продолжает оставаться актуальным. Проблема эта остаётся потому, что, в силу этнокультурных, психолого-возрастных особенностей этих учащихся и условий обучения, в первое время студенты держатся обособленно и тем самым создают дополнительные преграды в социально-культурном аспекте коммуникации, замедляя социально-языковой адаптационный процесс. Изучение мнений малайзийских студентов подтвердило, что самым сложным и трудным на этом этапе учебного процесса для них является предмет “Русский язык”.

Поэтому наша задача состоит в чётком определении и описании основных коммуникативных потребностей данного контингента учащихся и импликации их в цели и задачи обучения русскому языку как иностранному на каждом конкретном этапе.

Обобщая сказанное, мы предлагаем планировать обучение по таким направлениям:

I этап (I курс) – фонетико-грамматический курс общелитературного языка в рамках социально-бытовой и социально-культурной сфер общения.

II этап (II курс) – продолжение лексико-грамматического курса и курс профессиональной речи в её письменных и устных формах. Сферы общения: социально-бытовая, социально-культурная и учебно-профессиональная. III этап – завершающий (III курс) – спецкурс “Профессиональное общение”. Сферы общения: учебно-профессиональная и собственно-профессиональная. Это даёт возможность малайзийским студентам:

- понимать и адекватно реагировать на высказывания в социально-бытовой и социально-культурной сферах коммуникации (I этап);
- читать литературу с целью получения социокультурной и страноведческой информации (I этап);
- беседовать: вести диалог-расспрос на профессиональные темы в ограниченных социально-профессиональных рамках коммуникации; участвовать в диалогах-рассуждениях в границах социально-культурной и социально-бытовой сфер общения (II-III этап);
- собирать информацию для составления истории болезни (в её устном варианте);
- делать перевод профессиональной информации с русского на английский язык в виде анамнеза больного (III этап).

В рамках представленной модели обучения считаем целесообразным, начиная со 2-го семестра II курса, введение самостоятельной работы – домашнего чтения адаптированных текстов (художественного и художественно-публицистического стиля) с последующим их обсуждением на практических занятиях по русскому языку. Этот вид работы послужит дополнительным мотивирующим и коммуникативно-когнитивным источником для развития речевой деятельности студентов.

Эффективность реализации представленной модели обучения зависит от факторов, в ряду которых следует выделить в первую очередь: осуществление обучения на всех этапах под руководством одного преподавателя, а также подготовку методических разработок и рекомендаций.

Такой подход к процессу обучения малайзийских студентов в условиях билингвизма учебного процесса и коммуникации на двух языках (в нашем случае, английский и русский /украинский/) позволяет достаточно эффективно реализовать принципы современной коммуникативной методики обучения.

МІФОПОЕТИЧНІСТЬ АВТОРСЬКОГО МИСЛЕННЯ Р. ЖЕЛЯЗНИ НА ПРИКЛАДІ ЦИКЛУ РОМАНІВ “ХРОНІКИ АМБЕРА”

Василина К.М., к.філол.н., доцент, Більченко А.А., студент

Запорізький національний університет

У статті аналізується міфопоетична складова жанру фентезі, розглядаються особливості структурування міфопоетичного простору цього жанру а також визначаються способи репрезентації міфопоетичного простору в циклі романів “Хроніки Амбера” Р. Желязни.

Ключові слова: фентезі, міфопоетичний компонент, міфопоетичний простір.

Василина Е.Н., Бильченко А.А. МИФОПОЭТИЧНОСТЬ АВТОРСКОГО МЫШЛЕНИЯ Р. ЖЕЛЯЗНЫ НА ПРИМЕРЕ ЦИКЛА РОМАНОВ “ХРОНИКИ АМБЕРА” / Запорожский национальный университет, Украина

В статье анализируется мифопоэтическая составляющая жанра фэнтези, рассматриваются особенности структурирования мифопоэтического пространства этого жанра, а также определяются способы репрезентации мифопоэтического пространства в цикле романов “Хроники Амбера” Р. Желязны.

Ключевые слова: фэнтези; мифопоэтический компонент; мифопоэтическое пространство.

Vasylyna K.M., Bil'chenko A.A. MYTHOPOETIC CHARACTER OF ROGER ZELAZNY'S AUTHOR CONSCIENCE ON THE BASIS OF CYCLE OF NOVELS “THE AMBER CHRONICLES” / Zaporizhzhya National University, Ukraine

The article deals with mythopoetic component of fantasy, peculiarities of structuring the mythopoetic space of the genre, methods of realizing this mythopoetic space in the cycle “The Amber Chronicles” by R. Zelazny.

Key words: fantasy; mythopoetic component; mythopoetic space.

У сучасному літературознавстві спостерігається значний інтерес щодо вивчення міфопоетичного компоненту жанру фентезі, осмислення ролі і функцій міфологічних сюжетів у формуванні сучасної культурної традиції. Яскравий прояв такої актуалізації спостерігається в класичному творі жанру фентезі “Хроніки Амбера”, автором якого є Роджер Желязни. Творчість Р. Желязни поки що не набула широкої популярності у колах сучасних літературознавців. Це, можливо, пояснюється тим, що його постать затінюється статурою більш відомого і визнаного письменника Дж. Р.Р. Толкієна. У англomовній критиці питанню вивчення художнього спадку Р. Желязни приділено більше уваги: це доводять публікації Д. Буковські, Дж. Харві, Р. Шлобіна. Утім, цілісного дослідження щодо життєвого та творчого шляху цього напрочуд талановитого письменника ані у зарубіжному, ані у вітчизняному літературознавстві поки що немає. Думається, що вивчення особливостей авторського мислення Р. Желязни, на яке націлена ця стаття, стане одним із перших кроків до створення цілісної візії естетичної програми та творчого методу автора, а також особливостей міфопоетичного начала жанру фентезі.

Роджер Желязни - американський прозаїк, один із провідних авторів фентезі США 1960-70 рр. Народився в Клівленді (штат Огайо), отримав освіту психолога і філолога в місцевому університеті Вестерн-Резерв та Колумбійському університеті, захистив дисертацію з вивчення поетики елізаветинської драми. Після служби у Національній гвардії працював у системі соціального страхування. Його першою публікацією став роман "Гра пристрасті" (1962), у якому Р. Желязни заявив про себе як про тонкого стиліста, глибоко зануреного в проблеми психології, міфології і лінгвістики. Письменник швидко висунувся (поряд із С.Дилені, Т.Дішем і Х.Еллісоном) у перші ряди американської “Нової Хвилі”, завоювавши багато премій, зокрема сім премій “Хьюго” і три премії “Неб’юла”. Найвідоміші твори Р. Желязни – “Рози для Еклезіаста” (1964), “Бог світла” (1967), “Ім’я мені легіон” (1976) [1]. Але, безумовно, найкращим творінням письменника є цикл романів “Хроніки Амбера” - твори про складні психологічні конфлікти і боротьбу могутніх магів на тлі вічного протистояння Порядку і Хаосу. Цикл складається з десяти частин, об’єднаних спільним місцем дії та героями. Саме цей цикл став об’єктом вивчення у даній статті, адже в ньому якнайкраще використовуються характерні міфопоетичні компоненти жанру фентезі. Фентезі – це дуже молодий жанр літератури, який все ще переживає стадію свого розвитку, тому важко говорити про точні канони або вироблену конвенцію щодо нього [2, 46]. Наприклад, У. Еко вважає, що фантастична література – це світ, протилежний реалістичній прозі, відмінний від неї характером своєї зумовленості [Цит. за: 2, 46]. “Енциклопедія фентезі” під редакцією Дж. Кюта і Дж. Гранта визначає фентезійний текст як оповідання, що не має внутрішніх протиріч: якщо дія відбувається в нашому світі, то викладена історія в ньому неможлива, а якщо дія відбувається в іншому світі, то неможливим є цей світ, тоді як історія може бути цілком можливою [Цит. за: 3, 175]. Багато дослідників вважає головним джерелом виникнення фентезі міф і казку. С. Лангер у своїй книзі “Філософія у новому ключі” розглядає символізм міфу як вищу фазу у розвитку фантастики відносно

казки [Цит. за: 4]. “Енциклопедія фентезі” називає основним критерієм, що відділяє фентезі від казки, “серйозність” авторських намірів, ступінь опрацьованості світу і т.п. [Цит. за: 3, 176] Тобто, за словами С. Лема, казка перетворилась у фентезі на шляху літературного розвитку [Цит. за: 3, 172].

Фундаментальну роль у формуванні концепції жанру фентезі відіграє міфопоетика. Вона визначається як сукупність засобів художнього змісто- і формотворення, які дають змогу “зчитати” закладений у творі міфологічний зміст на рівні усвідомленого або позасвідомого сприйняття читача [5, 34]. У широкому розумінні можна віднести до міфопоетики не тільки цілий комплекс понять чи систему міфів, але й особливий тип мислення, що зберігає найдавніші форми сприйняття світу, котрі ототожнюють мікро- і макрокосм.

Одним із основних складників міфопоетичної основи жанру фентезі є міфопоетичний простір. Аналіз наукової літератури, а також дослідження “Хронік Амбера” дозволили виокремити основні особливості міфопоетичного простору сучасного фентезійного твору, як то: певні закони і схеми, за якими побудований простір; зв’язок зовнішнього світу і особистості; необхідність у проходженні простору та його пізнанні.

1. Географія міфопоетичного простору будується за певними законами, схемами, що спільні для більшості творів фентезі.

Незважаючи на свою фантастичність і нереальність, міфопоетичний простір відзначається гармонійністю побудови. Відступ від принципів гармонійності створює враження “штучності” сюжету, адже, як зазначав Дж.Р.Р. Толкієн, вигадати зелене сонце легко, складніше створити світ, в якому воно було б природним [Цит. за: 6, 51].

Однією з традиційних схем побудови міфопоетичного простору є система бінарних опозицій. Бінарні опозиції в творах фентезі використовуються для висвітлення центральної теми жанру – теми єдності і боротьби протилежностей, зокрема, боротьби добра і зла. У “Хроніках Амбера” регіонами добра і зла є відповідно Амбер і Хаос. Різниця між ними постійно підкреслюється описом цих двох місцевостей. Якщо географія Королівства Амбер логічна, впорядкована і цілком відповідає нашим звичайним уявленням про простір, то географія Дворів Хаосу підкреслено опозиційна, хаотична: місцевість схильна до постійних змін, речі з’являються і щезають, сонце взагалі відсутнє, а потрапити з одного місця в інше можна лише за допомогою низки просторових переміщень [7]. Саме тому між Хаосом та Амбером відбулась поляризація нескінченної кількості паралельних світів – “відображень”, характеристики яких визначаються близькістю “відображення” до того чи іншого “полюсу” Всесвіту.

Ще одним важливим аспектом міфопоетичного простору є час. Поява часу зумовлюється виникненням простору, адже тільки поява форми стає місцем і точкою дискретного відліку часу буття [8, 12]. У “Хроніках Амбера” світ створюється Дворкіним із Первинного Хаосу, тобто із вічності, де відсутні як час, так і простір. Виникнення “відображень” зумовлює абсорбцію та подальшу зміну простором часових властивостей. Як приклад можна навести той факт, що у різних за природою паралельних світах “Хронік Амбера” швидкість плину часу неоднакова: декілька століть, проведених в одному “відображенні”, можуть дорівнювати лише декільком рокам у іншому. Потрапивши у печеру-пастку, Мерлін, син головного героя перших п’яти романів Корвіна, припускає, що в цьому “відображенні” час іде набагато швидше, і місяць тут приблизно збігається із днем в Амбері [7]. Дара, майбутня Королева Хаосу, розповідає Корвіну, що в тих краях, де вона народилась, плин часу дуже швидкий, і там відносно часу Амбера вже встигло змінитись декілька поколінь [9].

2. Існує нерозривний зв’язок між суб’єктом і об’єктом, внутрішнім “я” і світом.

Ця ознака проявляється в усвідомленні літературними героями фентезі своєї взаємозалежності і взаємозв’язку зі світом, що їх оточує. Саме в намаганні осмислити своє місце в реальності і, взагалі, зрозуміти, чи є реальним те, що існує поза їх уявою, поза межами їх внутрішнього “я”, полягає одне з головних питань, озвучених персонажами “Хронік Амбера”.

Спочатку Корвін схильний думати, що реальним є лише те, що має безпосереднє відношення до Амбера і Хаосу. У “відображеннях” не може бути істинного, тільки нескінченна кількість можливостей: наприклад, людина, що померла в одному паралельному світі, може бути живою в іншому. Корвін також приводить загальноприйняте уявлення, що Принци Амбера і Хаосу самі створюють “відображення”, які є “проекціями” їх бажань [9]. Ті, хто поділяє таку точку зору на реальність, вважають все, що знаходиться у “відображеннях”, другосортним. Ціннісними, і взагалі реальними називаються лише ті речі, що розташовані у найперших “відображеннях”, тобто в Амбері та Хаосі, і чим більш віддаленим від цих первинних “відображень” є місце, тим менш значущим воно виявляється для жителів Хаосу чи Амбера. Саме тому більшість членів королівської родини ставить під сумнів цінність життя людей з “відображень” і самовпевнено вважає себе їх володарями, яким дозволено робити все, що заманеться. Корвін порівнює себе й інших Принців з ляльковими майстрами, а людей – з маріонетками, нехай небезпечними, але і це вважається частиною гри [9].

Століття перебування серед простих людей у стані розладу пам'яті змусили Корвіна довгий час сприймати світ “відображення” як реальність. Можливо, саме завдяки цьому він поставив під сумнів існуючу теорію щодо “реального” і “нереального”. Поняття “реальності” постійно розширюється із розвитком сюжету: так, вона виявляється в значній мірі залежною від того, що герої роману хочуть зробити з нею і як далеко вони хочуть її досліджувати. Коли Корвін зі своєю армією штурмував замок Амбера, Ерік, його брат і суперник у боротьбі за владу, наслав на армію Корвіна сильний шторм, скориставшись для цього Магічним Кристалом, що мав властивість впливати на стихії. Щоб захиститись, Корвін уявив весь замок, завалений снігом. Ця уявна картина перетворилась на дійсність, і замок насправді опинився в сніжному заметі [9].

Але те, що відбувається навколо героїв, у свою чергу, впливає на них самих і навіть може їх знищити. Так, після невдалої спроби захопити владу над Королівством Амбер, Корвін потрапив у полон до Еріка, і той позбавив його зору, ув'язнивши на чотири роки в підземеллі. Проклинаючи Еріка, Корвін мимоволі зумовив страшну зміну реальності: вже потім він дізнався, що його ненависть матеріалізувала Чорну Дорогу, по якій в Амбер потрапляли створіння темряви [9].

Наприкінці “Дворів Хаосу” Корвін остаточно змінює свої погляди на реальність світу. Тепер він упевнений, що “відображення” мають незалежне існування поза його свідомістю [9]. Але це судження, як і попереднє, залишається особистою думкою Корвіна; втім, нова теорія ще раз доводить нерозривний зв'язок зовнішнього світу і внутрішнього світу людини.

3. Міфопоетичний простір повинен бути пізнаним і здоланим.

Сюжетна лінія, що пов'язана з подоланням героями певного шляху, стандартна для більшості фентезійних творів. Зазвичай, протягом шляху перед героєм постають труднощі та небезпеки, кількість яких постійно збільшується [10, 352]. Шлях героя також розуміється як символічний вибір між правдивим і помилковим, який зрештою призводить до самовдосконалення.

У “Хроніках Амбера” пізнання простору відбувається двома шляхами: по-перше, безпосереднім пересуванням по “відображеннях” і, по-друге, використанням для таких подорожей спеціальних магічних Карт.

Згідно давніх магічних традицій, людина, яка бажає здійснити гіперпросторовий перехід, повинна сформувати певний психоенергетичний стан та сконцентруватися на певному місці або часі паралельного Всесвіту [11, 30-31]. Персонажі циклу романів використовують ці методики: задля здійснення переходу з одного “відображення” до іншого вони спочатку фокусують свою увагу на характерній деталі потрібного їм місця, а потім починають рухатися, утримуючи уявний образ і “притягуючи” до себе інші деталі, доки “відображення” не почне набувати визначеної форми. Одним з різновидів такого переміщення є переміщення верхи на коні. Ось як його описує Корвін:

“Солнце падает за горизонт, словно раскаленная железка в ведро воды, звезды растягиваются в полосы... Бледный свет на прямой тропе... Звуки отскакивают от темных смазанных пятен, возвращаются пронзительным воем... Свет все ярче, мир – все бледнее... Что-то серое справа, слева... Кроме тропы, смотреть не на что... Завывание превращается в режущий уши визг... Формы сливаются... Мы мчимся из Теней сквозь туннель, а тот начинает вращаться... Поворот, еще один... Реальна лишь дорога... Мимо проносятся миры...” [9, 749]

Подорожуючи крізь “відображення” на коні, можна досягти дуже великої швидкості переміщення, але подібна подорож пов'язана з декількома труднощами. По-перше, багато залежить від натренованості коня, який не повинен відволікатися на сторонні речі, що наповнюють “відображення”. По-друге, велика швидкість потребує граничної концентрації, яка під силу тільки таким підготовленим людям, як Принци Амбера і Хаосу.

Подорож з використанням Карт є більш спрощеною в порівнянні зі шляхом крізь “відображення”, тому що Карті, подібні до Карт Таро, дають змогу фокусуватися безпосередньо на зображених місцевостях або людях. Концентрація на Карті або переносить людину в певне місце, або налагоджує контакт із зображеною на ній людиною. Закривши Карту долонею, можна легко перервати спілкування – за словами Корвіна, це все одно, що повісити телефонну слухавку [9].

Ще однією специфічною рисою міфопоетичного простору фентезі вбачається той факт, що кінцевою ціллю пізнання і проходження простору є відновлення світової рівноваги, адже порушення цієї рівноваги є найголовнішим злом у фентезійних творах [12]. Зокрема, Корвін шляхом проходження відновленого їм Лабіринту зупиняє війну між Амбером і Хаосом, тобто між світом і темрявою [9].

Таким чином, на основі вищезазначених характеристик міфопоетичного простору можна виділити особливості міфопоетичності Р. Желязни:

1. Географія “Хронік Амбера” побудована згідно з концепцією бінарних опозицій: два “полюси” Всесвіту, Амбер і Хаос, впливають на якість часу і простору в розташованих між ними світах.

2. Зв'язок між зовнішнім світом і особистістю виявляється настільки тісним, що породжує у героїв "Хронік Амбера" закономірні питання про можливість самостійного творення простору як проекції їхніх власних бажань.
3. Головною метою проходження і пізнання простору є збереження світової рівноваги між силами руйнування і творення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дарья Черская. Этот Железны//www.library.tver.ru/~irina/rz/rz_ko.htm
2. Степновска Т. Фэнтези – переодетая Золушка. Размышления о термине//Русская словесность в школах Украины.-2000.-№2.-С.44-48.
3. Назаренко М. За пределами ведомых нам полей//Реальность фантастики.-2004.-№1.-С.171-176.
4. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа//www.arider.narod.ru/meletinsky.html
5. Саяпіна Т.В. Міфопоетика творчості М.М. Коцюбинського: Дис. канд. філолог. наук.-Запоріжжя, 2000.-195с.
6. Мельникова М. Путь в страну "фэнтези"//Смена.-2003.-№1.-С.50-55.
7. Желязны Р. Хроники Амбера.-М.: Изд-во Эксмо, 2004.-Т.2.-832с.
8. Зварич І.М. Міфологічна парадигма художнього мислення: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філолог. наук.-Київ, 2003.-36с.
9. Желязны Р. Хроники Амбера.-М.: Изд-во Эксмо, 2004.-Т.1.-864с.
10. Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т./Гл. ред. С.А. Токарев.-М.: Советская энциклопедия, 1980.-Т.2.-720с.
11. Файдыш Е.А. Измененные состояния сознания и цигун: секреты могущества даосских магов//Цигун и спорт.-1993.-№2.-С.30-34.
12. Семенов А. Мифопоэтическое пространство в литературе XX века //www.tolkien.spb.ru/articles/mifop.html

УДК 811. 111Т. - 4. 091

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ЕСЕ ДЖ.Р.Р. ТОЛКІНА ЯК КЛЮЧ ДО РОЗУМІННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ ПИСЬМЕННИКА

Василина К.М., к.філол.н., доцент, Лазаренко Д.М., студент

Запорізький національний університет

У цій статті репрезентовано етапи формування сучасної візії художнього світу Дж.Р.Р. Толкіна, запропоновано детальний аналіз літературно-критичних есе автора „Про чарівні казки” та „Таємна вада”, які є ключовими для розуміння сутності творчих інтенцій письменника, а також намічаються шляхи подальшого дослідження філологічних праць великого майстра слова.

Ключові слова: літературно-критичне есе, художній світ, чарівна казка, евкатастрофа, мовотворчість, лінгвоцентризм.

Василина Е.Н., Лазаренко Д.Н. ЛИТЕРАТУРНО-КРИТИЧЕСКИЕ ЭССЕ ДЖ.Р.Р. ТОЛКИНА КАК КЛЮЧ К ПОНИМАНИЮ ОСОБЕННОСТЕЙ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МИРА ПИСАТЕЛЯ / Запорожский национальный университет, Украина

В данной статье рассматриваются этапы формирования современной визии художественного мира Дж.Р.Р. Толкина, предлагается детальный анализ литературно-критических эссе автора „Про волшебные сказки” и „Тайный порок”, которые являются ключевыми для понимания сущности творческих интенций писателя, а также намечаются пути дальнейшего исследования филологических трудов великого мастера слова.

Ключевые слова: литературно-критическое эссе, художественный мир, волшебная сказка, эвкатастрофа, языкотворчество, лингвоцентризм.

Vasylyna K.M., Lazarenko D.M. LITERARY-CRITICAL ESSAYS BY J.R.R.TOLKIEN AS A KEY TO UNDERSTANDING THE PECULIARITIES OF THE WRITER'S ARTISTIC WORLD / Zaporizhzhya National university, Ukraine

The authors of the article throw light upon the stages of the formation of modern vision of J.R.R.Tolkien's artistic world. The detailed analysis of literary-critical essays by the author "On Fairy-stories" and "Secret Vice" that are considered to be key ones for understanding of the essence of creative intentions of the writer is in the focus of attention. The paper also presents an outline for further studies of philological writings by this great man-of-letters.

Key words: literary-critical essay, fiction world, fairy-story, eucatastrophe, language creation, lingocentrism.

Вже понад п'ятдесят років книги Дж.Р.Р. Толкіна привертають увагу світової громадськості. У різних куточках земної кулі проводяться семінари та конференції, видаються газети та журнали, присвячені творчості цього видатного письменника. Художній світ, створений ним, стає об'єктом тривалих дискусій, що розгортаються на сторінках літературно-критичних статей та наукових робіт.

Процес формування сучасної візії художнього світу Дж.Р.Р. Толкіна позначений декількома етапами. Так, на першому етапі, який характеризувався чисто емоційною рецепцією творчості письменника, твори майстра класифікувалися як „масова література”. Побутувало упереджене ставлення критиків до епопеї „Володар перснів”, спричинене виникненням масових рухів, таких як, наприклад, рольові ігри [1] та неможливістю остаточно віднести трилогію до певного жанру, літературної традиції. Як наслідок, автора звинуватили в ескапізмі, прагненні відійти від нагальних проблем сучасності [2]. Другий етап – поміркований – розпочався з появою наукового прагнення осягнути смисл творчих експериментів Толкіна. У фокусі наукового інтересу таких зарубіжних дослідників творчого спадку Толкіна, як Х.Карпентер та Т. Шиппі [3], опинилися проблеми, пов'язані із особливостями структурування системи образів персонажів, визначенням жанрових ознак творів Толкіна „Володар перснів” та „Сільмаріліон”, вивченням зв'язку між біографією письменника та його творчістю, впливом автора на літературний процес ХХ ст. У той же час, науковці країн СНД запропонували одразу декілька ракурсів погляду на художній світ письменника: філологічний, міфологічний, релігійний, історичний. Із позицій філологічного підходу цією проблемою займалися Кабаков Р.І.[4], Каменкович М.[2], Кінн К.[5], Кошелев С.[6], Таскаєва Н.Ю.[1]. До прибічників міфологічного підходу слід віднести Д.Громова [7], М.А.Сіверцев [8] та П.Чистяков [9] розглядають твори Дж.Р.Р.Толкіна у релігійному контексті. Історичний підхід є домінуючим у дослідженнях Д.Виноходова [10], Н.Прохорової [11], К.М. Корольова [12] та ін. Найпродуктивнішими серед вищезазначених підходів виявились історичний та філологічний. Адепти історичного підходу тлумачать книги Дж.Р.Р.Толкіна як певні квазі-історичні документи, що дивом збереглися протягом багатьох століть та описують події далекого минулого. Історичний підхід дає можливість залучити до аналізу подій у світі Арди різноманітні теорії та концепції, розроблені для реальної історії людства. Щодо філологічного підходу, то він передбачає розуміння книг Толкіна як літературних творів, зв'язаних з об'єктивною реальністю лише через їх спорідненість з епічними циклами народів північної та західної Європи, католицькою релігійною концепцією та англійською літературною традицією [10]. Саме прихильники філологічного підходу вперше звернули увагу на літературно-критичні есе письменника, які надали можливість ознайомитись зі свідомими засадами структурування художнього світу автора. Згодом літературно-критичними розвідками Толкіна зацікавились дослідники релігійних мотивів у творчості письменника (наприклад, Келлі Т., Ченс Дж. тощо) та прибічники теорії архетипів К.Г.Юнга (Грант П. та ін.). Але все ж таки есе письменника так і не стали об'єктами всебічного та цілісного аналізу.

А отже, метою цієї статті є розгляд літературно-критичних есе Толкіна крізь призму реалізації в них мистецьких інтенцій майстра.

Предметом безпосередньої уваги тут обрано такі філологічні розвідки автора, як есе „Про чарівні казки” та „Темна вада”, що є ключовими у творчому доробку Толкіна.

Наукова новизна статті полягає в тому, що тут вперше здійснюється спроба системного аналізу зазначених літературно-критичних есе Толкіна.

Стимулом до теоретичного осягнення естетичних проблем, пов'язаних із природою та функціями так званих „чарівних казок” (fairy-stories) стала робота Толкіна над власною казкою „Володарем перснів”. Свої роздуми письменник виклав у програмній лекції „Про чарівні казки” (1938) [4]. У 1964 році літературно-критичне есе, написане на основі цієї лекції, було опубліковане у збірці „Дерево та лист”, а у 1997 році – у збірці „Чудовиська та критики” [13]. Робота над есе проходила паралельно з написанням трилогії, саме тому складно визначити, де Толкін слідував теорії, а де вона тільки слугувала для обґрунтування вже використаних художніх рішень [6].

„Про чарівні казки” – центральне есе Толкіна, що презентує та пояснює погляд письменника на природу, походження та значення чарівних казок, а також засуджує їх стереотипне сприйняття як виключно дитячої літератури. Есе охоплює широкий спектр тем: еволюція чарівної казки, місце чарівної казки у системі літературних жанрів та її відмінності від інших типів казок. Крім того, автор торкається і таких

ключових для жанру чарівної казки моментів, як моделювання вторинних світів, наявність мотиву квесту та присутність евкатастрофи [14]. Ці питання є особливо важливими для вірного бачення творів Толкіна, адже поняття чарівної казки та міфу, співтворчості, евкатастрофи та квесту займають центральну позицію у творчій концепції автора.

Письменник доволі оригінально визначає функції чарівної казки. Однією з головних функцій автор вважає зцілення хворої сучасності від „привласнення” – звичайної для сучасної свідомості стандартизації матеріального світу на основі утилітарного „знання” [6]. За Толкіном, „привласнені” речі банальні та нецікаві: „Ми кажемо, що знаємо їх. Вони колись приваблювали нас своїм блиском, кольором, формою, і ми їх привласнили... та припинили на них дивитись”[15]. Саме через таке „привласнення” світ починає здаватись нудним та безглуздим. Ліками від такого сприйняття реальності виступають внутрішні ресурси людини – уява та фантазія, що якнайкраще втілюються у чарівній казці. Другою функцією чарівної казки є порятунок або втеча. Саме через це положення критики неодноразово звинувачували Толкіна у ескапізмі: його книги нібито не відображають „досвід дорослої людини у пізнанні світу”, оскільки при читанні відчувається невідповідність законів толкіновського світу „основним характеристикам реальності”[15]. Сам Толкін з цього приводу зазначив, що все ж таки слід розрізняти „втечу в’язня та тікання дезертира”: „У тому, що зазвичай називають „реальним життям”, втеча, як правило, вчинок безперечно необхідний та навіть часом героїчний... Невже слід зневажати людину, яка втікає з в’язниці, щоб повернутись додому? Чи того, хто, не маючи можливості втекти, думає та говорить про щось непов’язане з в’язницею та тюремниками?” [15]. Таким чином, можна твердити, що напади на Толкіна та його життєву позицію є результатом поверхового по своїй суті вульгарно-соціологічного підходу до вивчення естетичних явищ. Більш прискіпливе ознайомлення із творчим доробком Толкіна дає підстави однозначно стверджувати, що автор не „б’жить” від розгляду насущних проблем реального світу, а просто репрезентує їх у власній оригінально-неповторній манері. Тому такі актуальні для людства аспекти буття, як вічна боротьба добра зі злом втілюються Толкіном в образах чарівного світу Середзем’я.

Третьою головною функцією чарівної казки є розрада, особливо розрада, яку несе в собі щасливий поворот подій – евкатастрофа. За словами Кондрат’єва, саме тема евкатастрофи є тим елементом, який найкраще визначає унікальний внесок Толкіна у світову літературу. Адже саме Толкін надав нового звучання поняттю „happy end” [16, 709]. Образ евкатастрофи заперечує всебічну поразку, це – благовіщення, що наближує чарівну казку до Євангелія. На думку Толкіна, найвеличнішою та найважливішою евкатастрофою усєї історії людства стало народження Христа. Т.Шиппі вважає, що у своєму есе „Про чарівні казки” Толкін саме намагався довести, що у легендах про драконів та ельфів звучить той самий голос, що й у Євангелії [17]. У своєму літературно-критичному есе Толкін пише, що людина, гріхи якої покутив Христос, спроможна до створення нової, „покутуваної” міфології, „покутуваної”, християнської казки, вільної від темних сторін язичницького міфу. На думку М.Каменкович та В.Каррика, це й стало завданням усього життя Толкіна – створення християнської казки, вільної та самостійної, яка увібравши у себе матеріал язичьких переказів, перетворила б його у дещо суцільно нове [18, 10].

Таким чином, літературно-критичне есе „Про чарівні казки” є надзвичайно важливим для формування адекватної візії художнього світу Толкіна. Аналізуючи зв’язок положень, зазначених в есе, та принципів, які було покладено письменником в основу створення його художнього світу, можна зробити висновок, що хроніки Середзем’я були створені Толкіном на матеріалі міфів за законами чарівної казки, яка набуває християнської природи; головними функціями чарівної казки виступають зцілення, порятунок та розрада, остання з яких реалізується у евкатастрофі – щасливому повороті подій, що надає квесту християнського характеру.

Поряд з найвідомішим есе Толкіна „Про чарівні казки” велику роль у формуванні адекватного сприйняття літературного світу Толкіна відіграло невелике літературно-критичне есе „Тамна вада” (1931). Воно довгий час залишалося невідомим широкому читацькому загалу і було опубліковане у збірці „Чудовиська та критики” тільки у 1997 році. На думку К.Толкіна, сина письменника, унікальність цього есе полягає у тому, що саме завдяки йому ще за шість років до публікації „Гобіта” відбулося перше знайомство „академічного світу” Оксфорду з „уявним світом” професора Толкіна [19]. Темою лекції, на основі якої було написане есе, стало мистецтво створення штучних мов. У своєму нарисі Толкін виділяє чотири етапи оволодіння майстерністю мовотворчості, ілюструючи їх прикладами з власного досвіду. Аналізуючи перший етап, який передбачає оволодіння основами створення штучних мов на базі рідної мови автора, письменник протиставляє такі явища як жаргон та штучна мова. На думку Толкіна, жаргони є „практичними” мовами, що допомагають завуалювати смисл, що ж до штучних мов, то вони створюються з єдиною метою отримати задоволення від самого процесу використання власних лінгвістичних здібностей та є доступними для всіх бажаючих їх вивчити. Розповідаючи про наступні два етапи, автор описує особливості вдосконалення „штучної мови”: у процесі роботи майстра над своїм творінням поступово зникає вплив рідної мови, все більшу роль починають відігравати „фонетичні вподобання” автора, ускладнюється граматики, основною ознакою стає витонченість форми. Четвертий

етап є найважливішим для розуміння творчої концепції Толкіна, адже саме на цій стадії людина, що створює мову, починає усвідомлювати, що їй потрібен історичний фон – і для того, щоб слова набули потрібної форми, і для того, щоб уся система не виглядала незв'язною та суперечливою. Крім того, Толкін був упевнений, що досконала мова потребує супровідної міфології, адже створення мови та міфології – два взаємопов'язані процеси, що відбуваються одночасно. Але індивідуальна міфологія не повинна суперечити основним принципам загальнолюдської міфотворчості. На ці основні положення й орієнтувався Толкін при створенні ельфійських мов, які визначили особливості власних назв (прізвищ, прізвиськ та географічних назв) та, по суті, весь мовний колорит „Сільмаріліону” та „Володаря перснів” [4]. В епопеї „Володар перснів” використання „штучних” мов відіграє важливу роль, відсилаючи до минулого, давніх переказів з „Сільмаріліону”, надаючи високого стилю, пояснюючи власні імена й топонімічні назви, що зустрічаються у книзі [11].

Фонетична будова ельфійських мов значною мірою зумовлена „фонетичними вподобаннями” автора. Мова ельфів-Сіндарів була створена на основі валійської, а ельфів-Квенді – під впливом фінської [18, с.648]. Проте, розглянувши ельфійські мови з лінгвістичної точки зору, слід зауважити, що відштовхуючись у своїй мовотворчості від цих реальних мов, Толкін все ж таки відходить від них і отримує в результаті неповторні ельфійські мови, що повністю відповідають духові його літературного світу, є його органічною частиною (чи навпаки цей світ є частиною цих мов) [19]. Із чернеток Толкіна, де співіснували етимологічні довідки та легенди, історія ельфійських мов була майстерно вплетена у цикли давніх переказів, в результаті й народився самобутній всесвіт письменника, в якому саме слово дало поштовх до виникнення образу, а не навпаки. Так поєдналися дві головні пристрасті Толкіна – намагання створити досконали ельфійську мову та мрія розробити власну міфологію для Англії. Сам Толкін писав: „Створюючи мову, ви неодмінно отримаєте міфологію” [4]. Доречним було б додати: не тільки міфологію, а й щире радість співтворчості, що зближує справжнього художника з самим Творцем.

А отже, ми можемо зробити висновок, що саме мовотворчість стала головним імпульсом до створення художнього світу Толкіна, і поняття „мови” постає одним з центральних у творчій концепції автора. Книги письменника лінгвоцентричні, саме тому й сприймати їх треба, враховуючи їх зв'язок з мовними системами, на яких вони базуються.

Таким чином, ознайомлення з літературно-критичними есе „Про чарівні казки” та „Темна вада” надає змогу зробити такі висновки щодо особливостей художнього світу Толкіна:

- художній світ Толкіна є лінгвоцентричним, адже його було створено письменником на четвертому етапі оволодіння майстерністю мовотворчості як історичний фон для уявних носіїв штучних мов;
- центральними у системі мов Толкіна постають ельфійські, які є найглибше розробленими у фонетичному та граматичному планах. Відповідно раса ельфів як носій цих мов є не тільки центральним, але й найдосконалішим образом епопеї „Володар перснів”. Ельфи символізують творчий бік людини, її спроможність до співтворчості, фантазії;
- художній світ Толкіна сформувався під впливом епічних циклів народів північної та західної Європи, але розвивається він за законами чарівної казки, що й зумовлює основні функції, закладені у твори письменника: зцілення, порятунок та розраду;
- функція розради передбачає наявність екатастрофи, яка віддаляє художній світ Толкіна від міфологічної традиції та надає йому християнського характеру.

Думається, що запропонований аналіз літературно-критичних есе „Про чарівні казки” та „Темна вада” стане одним з етапів на шляху до формування цілісної візії особливостей художнього світу Дж.Р.Р.Толкіна та стимулюватиме подальший науковий пошук у галузі толкіністики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Таскаева Н.Ю. Творчество Дж.Р.Р.Толкина и английский модернизм. Дипломная работа. - М., 1997 // <http://www.kulichki.ru/tolkien/about/task.html>.
2. Каменкович М. Троянский конь // <http://www.tolkien.spb.ru/articles/troyan.htm>.
3. Шиппи Т. Толкин как послевоенный писатель // http://www.znanie-sila.ru/projects/issue_53.html.
4. Кабаков Р.И. “Повелитель Колец” Дж.Р.Р.Толкина и проблема современного литературного мифотворчества. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Л., 1989 // www.kulichki.ru/tolkien/cabinet/about/autorefer.shtml.
5. Кинн К. Параллельные сюжеты в "Сильмариллионе" и "Властелине колец" как отражение христианства и теории "северного мужества" // <http://www.tolkien.spb.ru/articles/ekinn.htm>.
6. Кошелев С. "Великое сказание" продолжается: Эстетическая теория Дж.Р.Р.Толкина и его роман "Властелин Колец" // <http://www.kulichki.ru/tolkien/cabinet/about/koshel90.shtml>.

7. Громов Д. Толкинизм как рецидив мифологического сознания // <http://www.tolkien.spb.ru/articles/rggu14.htm>.
8. Сиверцев М.А. Толкинизм как элемент неорелигиозности // <http://www.tolkien.spb.ru/articles/sivercav.htm>.
9. Чистяков П. Произведения Толкина: священные тексты или псевдоисторические хроники? // <http://www.tolkien.spb.ru/articles/rggu7.htm>.
10. Виноходов Д. Подходы к изучению текстов Толкина // <http://www.tolkien.spb.ru/articles/rggu6.htm>.
11. Прохорова Н. Приглашение к бегству // http://www.znanie-sila.ru/projects/issue_47.html.
12. Королев К.М. Толкин и его мир: энциклопедия. – М.: ООО “Издательство АСТ”; СПб.: Terra Fantastica, 2000.- 292 с., ил.
13. Good Books // http://www.tolkiensociety.org/tolkien/good_books_0.htm
14. Толкин Дж. Р. Р. О волшебных сказках // www.kulichki.ru/tolkien/cabinet/lection/fairy.shtml.
15. Толкин Дж. Р. Р. Властелин Колец: Трилогия. - Книга III: Возвращение Короля: Пер. с англ. – СПб: Амфора, 2000. – 797 с.
16. Шиппи Т. Аллегория, картошка, фантазия и Благая Весть // http://www.znanie-sila.ru/projects/issue_52.html.
17. Толкин Дж. Р. Р. Властелин Колец: Трилогия. – Книга I: Содружество Кольца: Пер. с англ. – СПб: Амфора, 2000. – 769 с.
18. Толкин Дж.Р.Р. Тайный порок // <http://www.tolkien.spb.ru/articles/vise.htm>.
19. Кузьменко Д. Концепція творчості Джона Рональда Руела Толкіна // http://www.aerius.narod.ru/texts/essay_t_cart.html.

УДК 821.16.2Г – 3.09

СИМВОЛІКА НАЗВ ПОВІСТЕЙ Б.ГРІНЧЕНКА „СЕРЕД ТЕМНОЇ НОЧІ” ТА „ПІД ТИХИМИ ВЕРБАМИ”

Винник К.В., студент, Ніколаєнко В.М., к. філол. н., в.о. доцента

Запорізький національний університет

Автори статті пояснюють особливості символіки назв дилогії Б.Грінченка „Серед темної ночі”, „Під тихими вербами”. У статті зроблено спробу розкрити загадку назв повістей, беручи до уваги суспільно-історичні події, що відбувалися на Україні в ХІХ столітті.

Ключові слова: символ, образ, назва, повість

Винник К.В., Николаенко В.Н. СИМВОЛИКА НАЗВАНИЙ ПОВЕСТЕЙ Б.ГРИНЧЕНКО „СРЕДИ ТЕМНОЙ НОЧИ” И „ПОД ТИХИМИ ВЕРБАМИ”/Запорожский национальный университет, Украина

Авторы статьи объясняют особенности символики дилогии Б.Гринченко “Среди темной ночи”, “Под тихими вербами”. В статье анализируются названия повестей в контексте общественно-исторических событий, происходивших на Украине в ХІХ веке.

Ключевые слова: символ, образ, название, повесть

Vynnyk K.V., Nikolaenko V.M. THE SYMBOLIC OF THE TITLES B.HRINCENKO'S "IN THE DARK NIGHTS" AND "UNDER THE QUIET WILLOWS" / Zaporizhzhya National university, Ukraine

The authors of this article explain symbolic's piculerities of B.Hrinchenko's tales "In the dark night" and "Under the quiet willows". In the article they tried to expose the mystery of tales' titles, taking into consideration social and historical events, which took place in Ukraine in ХІХ century.

Key words: symbol, image, title, tale.

У назві художнього твору закодовано певну інформацію про зміст, тему, ідею твору. Вона містить у собі те, що автор „сховав” між рядками свого твору (якщо цей прийом було взято до відома самим автором).

Дослідники творчості тих чи інших письменників доцільно звертаються до символіки назв творів митців, бо ж інформація, яку містить заголовок, – найперший ключик до розуміння творчого кредо письменника, розуміння того, що турбувало митця і що саме стало поштовхом до появи твору мистецтва.

Про магічну здатність певного символу, знака набувати в контексті певного смислового відтинку О.Лосєв писав: „...Будь-який знак може мати безкінечну кількість значень, тобто бути символом”[3,64]. Дослідник робить акцент на великому впливові контексту в формуванні смислового відтинку символу чи знака, який виконує у творі визначену автором функцію.

На думку О.Потебні, виникнення символу взагалі викликано способом еволюції мови й мислення: слова поступово втрачають свою внутрішню форму, своє етимологічне значення, а символи орієнтовані на його оновлення[6,11].

Символічна назва діалогії Б.Грінченка викликала зацікавленість П. Хропка (стала однією з причин появи статті „Діалогія Б.Грінченка з життя села”[7]), проте науковець не ставить перед собою завдання дослідити символіку цих повістей. Він лише побіжно зазначає, що назва першого твору символічна, а назва другого – іронічна[7,34].

Говорячи про символіку твору „Під тихими вербами”, А.Погрібний відзначає, що вона „свого часу збила з пантелику декого з дослідників, котрі відзначали, ніби йдеться тут про ідилію безхмарного сільського раювання „під тихими вербами”, насправді контрастує зі змістом”[5,194]. Свій висновок літературознавець вибудовує на асоціації чорної хмари з куркульством. Решта ж дослідників: О.Білецький, Л.Гаєвська, В.Яременко, учасники республіканських наукових конференцій, присвячених 125- й 130-річчю з дня народження Б.Грінченка (1988р.,1993р) в коло своїх наукових зацікавлень цю проблему не вводили. Сьогодні назріла потреба дослідження цього аспекту у творчості Б.Грінченка в цілому й діалогії зокрема.

Щодо повісті „Серед темної ночі”, то у процесі студіювання назви маємо намір робити акцент на слові „ніч”, „темрява”, а в повісті „Під тихими вербами” – на слові „тихі”(бо ж, як вказувалося вище, назва цього твору сприймається іронічно з урахуванням того, які „крикливі” події відбувалися на фоні тихих верб, якими багате село Диблі).

Стосовно символіки темряви, ночі, то „Енциклопедія символів, знаків, емблем” подає оригінальне тлумачення, яке було б доцільно навести: „Ніч – архетип темряви. Символів ночі стільки, скільки ми можемо вичленувати їх із градації її буття. Ніч справедлива і часто відповідає карою за заподіяні один одному кривди...”[4,346]. За „Енциклопедією...”, символами є прояв вічного і справжнього в тимчасовому[4,9].

Про природу символу як явища в мистецькому житті людства маємо працю Дж.Купера („Енциклопедія символів”). Саме тут знаходимо думку про те, що символ служить не просто еквівалентом чого-небудь, він оголює в предметі, що пізнається, дещо суттєвіше, в ньому виражається чи кристалізується деякий аспект безпосереднього переживання життя та істини, вказуючи шлях, який веде за рамки самого символу[2,6].

Темрява завжди викликала почуття остраху в людини. Від незнання причини походження темряви людина здавна сама наділяла її всілякою силою: врешті-решт темрява дійсно звільнює усі людські жахи, які вдень, при сонячному світлі, можна б було сховати, вгамувати, забути, але вночі вони ставали господарями наших душ і думок. Недаремно вночі, коли важко розгледіти обличчя іншого й побачити докір у його очах, людина найбільше схильна до здійснення злочину. Бо ж лише зі знанням того, що на твоєму обличчі не прочитають, як сором і сумління ще намагаються осяяти твої думки й вчинки, можна піддатися найнижчому і найогиднішому, що в тобі є, і випустити цього демона на волю.

Маємо сміливість твердити, що в діалогії Б.Грінченка зображення темряви виконує не лише функцію фону для подій, описаних у повістях. Вона стала персонажем твору, хоч і другорядного плану, поступово набирає рис живої істоти, яка здатна жити чимось горем, радіти поразкам, карати.

Темрява у творі має не одну іпостась.

Перша – це всеселянська „темінь”. Це майже тотальна неосвіченість жителів села Диблі (як і більшості сіл на той час), необізнаність із найпримітивнішими законами захисту себе і своєї власності. Це той туман, що заважає неосвіченим верствам села бути на рівні з тими, які більш-менш орієнтуються в перехідному етапі розвитку економічного життя їхнього невеличкого світу. Селянська „темнота” викликає до себе жалість, співчуття, бо це тримає їх у полоні власних забобонів і тваринницької покорі перед „власць імущими”. Саме через це обличчя темряви Зіньку Сивашу не вдається переконати селянство в їхньому праві мати можливості розпоряджатися громадською землею, що вони мають такі ж права, як і представники „панства” на селі. Через неї Денис Сиваш, Терешко Тонконоженко, Ярем Рябенко, Копаниця та інші глитаї здобули перемогу в поєдинку із Зіньком, який прагнув разом із селянами силою власних знань і переконань розсіяти туман невідомості, в якому жили протягом багатьох десятиліть.

Епізод, у якому Зінько погоджується навчити грамоти Грицька Момота, слугує ілюстрацією до вищесказаного: „...Грицько подумав трохи, а далі озвався несміливо. – Дак, може б, тес... може б, і я?”

Може б, і мене ти, Зіньку, прийняв... і вчив? – І дуже радий! – зрадив Зінько. – Бо треба, щоб усі в нашому товаристві були письменні. Тоді не будемо темними стежками ходити...”[1,203].

А для Романа Сиваша чорний колір мають злидні й абсолютне безгрішшя. Життя у злиднях не видається йому щасливим і радісним. Прийшовши зі служби в цісарській армії до батьків, Роман намагається (не одразу) шукати роботи. Його око мов магнітом притягують світлиці писарчуків-крамарів, із якими Роман поспішив найперше завести знайомство. В їх світличках затишно й чепурненько, там царює спокій і достаток. Натомість у його власній хаті було похмуро, сіро, вбого: „...Умошуючись на соломі згадав, які високі й м’які подушки... він у писаря бачив. І йому стало заздро, і схотілося такої самої світлиці... А хата батькова здалася такою негарною і чужою... та й люди в тій хаті...”[1,18].

Уособленням тотальних нестатків став для Романа „ночліжний дім”, який був деякий час йому притулком: „Велика світлиця була... нечиста й темна, що ліпше було б її темницею звати... Чорні, затоптані гряззю помости попрогнівали... Під чорною від сажі стелею висіла поганенька лампа і ледве освічувала тьмяним світлом цей притулок людського вбозтва”[1,47].

Друга іпостась темряви – союзниця. Вона пристає на службу до нищих і негідних, щоб своєю чорнотою допомогти випустити своїх ненажерливих демонів: красти, підглядати, підпалювати, нищити, вбивати. Вона заважає спробі внести крихту світла в заплутане, складне й затьмарене людською неправдою життя сільської громади.

Нічна темрява – неодмінна супутниця більшості злочинів, про які йдеться в повістях. Порівняймо: перший злочин Роман (відносить батьківське зерно до скупника краденого, Яреми Рябченка, щоб у такий спосіб добути трохи грошей) скоює вночі: „...Цієї ночі... одніс до Рябченка три мішки пшениці, і в його в кишені забряжчали гроші. Тоді з упокоєм заснув”[1,37]; нічна темінь допомагає коноводам вивести з току Романового батька коней, – один з допоміжних засобів сім’ї Сивашів прогудуватися: „Ніч сприяла їм. Місяць давно зайшов, по осінньому небу пересувались раз у раз хмари, тьмарячи і той світ, яким блищали з неба на землю зірки”[1,63]; місце, куди за обіцянкою Гострогляда, „знахаря” з Чорноуса (!), мають привести вкрадених коней, і де сховався Денис Сиваш з наміром викрити злодіїв, має назву Чорний Яр: „З поля Чорний Яр здавався просто лісом... На полі ще було трохи видко, але тут була вже ніч... Велике старезне дерево, чорніючи своїм могутнім стовбуром, розкинувши чепурно проти стемнілого неба нерухоме шатро сонного листя...стояло самотньо...”[1, 86]; Левантина дозволяє занাপастити себе вдруге, ідучи на зустріч із Романом, яка назавжди змінить її життя: „...В саду було темно і тихо, високе склепіння з віт схилилося над ними так захисно-прихильно, і вони були тільки вдвох, і вона так хотіла йому вірити...”[1,122]; Левантина поспішає попередити диблян про те, що Роман має злі наміри: „Вона все йшла... часом перед очима мріялись якісь чорні величезні постаті, часом їй здавалося, що от-от засвітяться перед нею дві свічки вовчих очей...”[1,122]; і, нарешті, останній Романів злочин, який обернувся для нього покаранням: „...Як вони (дибляни) підводили Романа до пожежі, то вже всю клуню обіймав вогонь, і вона палахкотіла до темного неба величезним огняним стовпом...”[1,131].

Образ темряви неодноразово нагадує про себе й у другій повісті дилогії. Перша частина повісті „Під тихими вербами” має назву „Чорна хмара”, в ній йдеться про те, якою непереборною силою може стати невелике об’єднання людей з наміром створити власну „земельну” імперію, ігноруючи закон і споконвічні права сільської громади на володіння певною частиною землі, обробленню й зрошуванню якої було підпорядковане їхнє життя.

Третє „обличчя” темряви – свідок. Ніч-свідок, на протигагу денному сяйву сонця, змушена слугувати фоном трагічним обставинам із життя сільської громади, безвихідним ситуаціям, горю й смуткові, відчаю й поразки.

Ніч була свідком мученицького переживання Іваном Момотом вбивства рідного брата і його повернення до місця поховання замордованого Грицька: „...А на землі, в темряві, під маленьким хрестом, простягся малий знеможений чоловік і благав собі спокою... Чорні хрести поставали круг його, попростягавши в темряву свої рамена. Стояли й дивились мовчки, довго...”[1,240-241].

Аргументом цьому твердженню послужить також епізод із першого розділу третьої частини повісті „Під тихими вербами” „Сумна хата”. Той факт, що Зінька забрано до тюрми за злочин, здійснити який він ніколи не міг, та й не чинив, а його дружина й найближчий друг разом зі своєю матір’ю не чують биття власних сердець від горя й невимовного відчаю, характеризує кольорова палітра того дня: „А на світ насувалася темрява. Зайшло сонце за обрієм, покинуло землю, і воля тепер була темряві обнімати покинуту своїми широкими чорними крилами. Останнє проміння зляканого світу тікало слідком за сонцем, а вона запанувала, а вона вступала скрізь..., покривала степ чорним покривалом...”[1,243].

Темрява стала свідком болісної, тихої смерті Зінька Сиваша: „Темряве світло осявало бліде обличчя хворого і прибиті горем постаті коло його ліжка...”[1,297].

Ми вже звернули увагу на те, що назва повісті „Під тихими вербами” сприймається іронічно.

Село Диблі розташоване в мальовничій місцині. Письменником майстерно наведені описи її: „За все вищі були великі верби гіллясті; вони широко розкидалися вгорі і над хатками, і над садочками, зеленіючи ясно на блакитному небі. Їх так багато було, що вони затуляли частину хат, і все село здавалося якимсь садом-гаєм, що серед його побудовано було оті маленькі людські осельки...”[1,191].

Може здатися, що пейзаж зображено статично. Але в розріз із його статичністю автор подає розвиток подій, що становлять кульмінацію повісті, тобто протиставляє їй динамічність розгортання таких подій: коротка розмова Ївги із Зіньком (його рішуче „ні” на пропозицію Ївги спонукає дівчину до помсти), вбивство Грицька Момота братами Панасом та Іваном, звинувачення в цьому вбивстві Зінька Сиваша за намовою Яреми Рябченка, „слідство”, повернення хворого Зінька додому, його побиття до напівсмерті.

Символічним є і те, що Ївгу й Зінька помічено разом „у тій купі верб”. Напад Микити Тонконоженка на Зінька також відбувся у „вербовому лісі”: „...вертався тієї ночі Зінько по-темному додому...Увійшов у ті верби, що росли над криничкою. Там було ще темніше...”[1,284].

Отже, хоч змальовані в повісті події і відбувалися „під тихими вербами”, але наслідки їх здійняли гучну канонаду серед тихого і спокійного життя диблян.

Підбивши підсумок вищесказаному, можна додати, що темрява, для зображення облич якої відведено досить місця і слів, за своєю символікою і роллю у творі не поступається масштабам образотворення братів Сивашів, Остапа Колодія, його дочки Гаїнки, Григорія Копаниці, Михайла Сучка, Яреми Рябченка тощо. Це образ, на який важко не звернути уваги реципієнта, він не є одноплановим, а його присутність вільно простежується протягом твору. Можливо, це символ темного і невідомого людського „я”, на боротьбу з яким покладена частина свідомого життя кожної людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грінченко Б. Твори: В 2 т. – Т. 2: Повісті. Драматичні твори. – К.: Наукова думка, 1991. – 608с.
2. Купер Д. Енциклопедія символів. – М.: Асоціація Духовного Єдинства „Золотий век”, 1995. – 411с.
3. Лосев. Знак. Символ. Миф. – М., 1989. – 470с.
4. Енциклопедія символів, знаків, емблем. – М.: Локид-Миф, 2000. – 576с.
5. Погрібний А. Борис Грінченко. Нарис життя і творчості. – К.: Дніпро, 1988. – 268с.
6. Потебня А. Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – 622с.
7. Хропко П. Диалогія Б.Грінченка з життя села // Дивослово. – 1997. – №2. – С.33-36.

УДК 811.112.2'373.7'372

КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕПІСТЕМІЧНОГО ФРАЗЕОКОРПУСУ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Герасімова Г.Л., аспірант

Запорізький національний університет

У статті запропоновані результати аналізу когнітивно-семантичного потенціалу стійких сполучень та фразеологічних одиниць з епістемічним значенням у сучасній німецькій мові, розглянуті структурні варіації та семантичні кореляції в межах епістемічного фразеокорпусу, встановлені властивості епістемічних фразем як специфічних мовних відображувачів відповідної концептосфери та фреймів зі слотами знання, віри, розуміння.

Ключові слова: стійкі сполучення, фразеологічні одиниці, семантичні зв'язки, епістемічна концептосфера, фрейм.

Герасімова А.Л. КОГНИТИВНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭПИСТЕМИЧЕСКОГО ФРАЗЕОКОРПУСА СОВРЕМЕННОГО НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА / Запорожский национальный университет, Украина

В статье представлены результаты анализа когнитивно-семантического потенциала устойчивых сочетаний и фразеологических единиц с эпистемическим значением в современном немецком языке, рассмотрены структурные вариации и семантические корреляции в рамках эпистемического фразеокорпуса, установлены свойства эпистемических фразем как специфических языковых выразителей соответствующей концептосферы и фреймов со слотами знания, веры, понимания.

Ключевые слова: устойчивые выражения, фразеологические единицы, семантические связи, эпистемическая концептосфера, фрейм.

Gerasimova G.L. THE COGNITIVE-SEMANTIC FEATURES OF THE EPISTEMIC PHRASEOCORPS IN CONTEMPORARY GERMAN / Zaporizhzhya National University, Ukraine

In the article we present the results of the analysis of the cognitive-semantic potential of set expressions and phraseological units with epistemic meaning in contemporary German, consider the structural variations and semantic correlations in the epistemic phraseocorps, determine the characteristics of epistemic phrasesemes as specific language representatives of the corresponding conceptual sphere and frames with the slots of knowledge, belief, understanding.

Key words: set expressions, phraseological units, semantic connections, epistemic conceptual sphere, frame.

Поряд із окремими лексемами епістемічні значення в мові можуть передаватися більш складними лексичними утвореннями – стійкими сполученнями та фразеологічними одиницями. Семантична структура епістемічної лексики відображає складові відповідних концептів у мовній свідомості, конструюючи їх етнокультурні моделі. Епістемічні фрази, у свою чергу, постачають додаткові семантичні характеристики, здатні уточнювати мовний статус концептуальної сфери „знання”. Тому при аналізі мовної репрезентації епістемічної ідеї уявляється необхідним обов’язкове урахування фразеологічних засобів її аранжування.

Сфера фразеології завжди викликала активний інтерес лінгвістів. На різних етапах розвитку мовознавства дослідники зосереджували свою увагу на синтезованих структурно-семантичних властивостях фразеолону [1; 2], його функціональних особливостях [3; 4], а також перекладацькому [5], емотивному [6] та інших аспектах. Зі становленням когнітивної та дискурсивної лінгвістики, науковці акцентують кореляції фразеосистем та концептосфер [7], національно-культурні характеристики фразеологізмів [8], здійснюють фреймовий аналіз фразем [9]. Проте досі поза увагою залишається німецькомовний епістемічний фразеокорпус із позицій його когнітивно-семантичного потенціалу. На основі даних лексикографічних джерел [10; 11] була проведена суцільна вибірка стійких сполучень і фразеологічних одиниць сучасної німецької мови з епістемічним значенням, що мало на меті їх комплексне дослідження як репрезентантів відповідної концептосфери і втілювачів стереотипних ситуацій з епістемічними елементами.

Серед стійких сполучень з епістемічним значенням слід виділити фразеологічні та нефразеологічні одиниці. Різницю між ними, слідом за І.І. Чернишовою [12, 28-29], ми вбачаємо в тому, що перші, на відміну від других, представляють собою зчеплення з одиничною (не серійною, не змодульованою) сполучуваністю компонентів, значення яких виникають у результаті семантичних зрушень компонентного складу. До того ж, фрази володіють яскраво вираженою функціонально-стилістичною характеристикою, виконуючи не номінативну, а експресивну або номінативно-експресивну функцію. Пор. стійкий вираз *da kennst du ihn aber schlecht* та фразеологізм *wissen, wo Barthel den Most holt*.

У структурно-семантичному плані за належністю головного слова до певної частини мови в групі епістемічних фразем представлені всі основні типи: 1) дієслівні (51 %): *hinter die Wahrheit kommen, eine Meinung vertreten, keinen Dunst davon haben*; 2) субстантивні (11 %): *die Wahrheit ohne Schminke, blindes Vertrauen, Blendwerk der Hülle*; 3) ад’єктивні, адвербіальні та партиципні (3 %): *einer baldigen Antwort entgegensehend, klar wie KloЯбрьe, klipp und klar*. Крім того, фрази зі структурної точки зору можуть мати вигляд не тільки словосполучень, а й окремих речень (35 %), або „заготівок” мовленнєвих актів – констативів (*es ist nicht weit her mit j-s Wissenschaft*), квеситивів (*woher hast du deine Wissenschaft?*; *von wannen kommt dir diese Wissenschaft?*), директивів (*haben Sie doch Einsicht!*).

Як і в лексичній системі, у рамках фразеолону проявляються тісні семантичні зв’язки його компонентів, що втілюються у відношеннях синонімії та антонімії. Стосовно першого типу семантичних відношень слід відзначити, що синонімія епістемічних фразем досягається насамперед варіюванням компонентів, яке є одним із найпродуктивніших та найактивніших способів фразеодеривації. Один і той самий дериваційний ступінь, представлений в лінійному ряді двома репрезентантами – найпоширеніша синонімічна модель в усій схемі дериваційних відношень у фразеології [2, 64].

Варіювання може бути як лексичним (*meiner Meinung / Ansicht / meinem Erachten nach, keinen Schimmer / keinen Begriff / keine Ahnung / keine Idee / keinen Dunst davon haben, keine blasse / nicht die geringste / nicht die blasseste / nicht die leiseste Ahnung haben*), так і граматичним (*die Wahrheit ohne Schminke – die ungeschminkte Wahrheit; j-n nur von / vom Ansehen kennen*). Окрім варіювання маються й інші, не структурно-пропорційні, випадки синонімії: *in meinen Augen – meines Erachtens – meiner Meinung / Ansicht / meinem Erachten nach – mir ist so, als wenn...* Спосіб варіювання виявляється одним з основних і у випадку з фразеологічною антонімією (*gut / schlecht beschlagen sein; schnell / langsam schalten; in j-s Meinung steigen / sinken*), яка, однак, може досягатися і засобами заперечення (*vom Bau sein – nicht vom Bau sein*).

У рамках епістемічного фразеополу мають місце такі види семантичних відношень, як полісемія та омонімія. Їх розрізнення у сфері фразеології представляється вкрай проблематичним. У роботах сучасних

лінгвістів запропоноване таке вирішення цього питання: фразеологічні одиниці, що збігаються на рівні мови за структурою та своїм лексичним складом, утворюють на рівні мовлення омоніми, незалежно від ступеня семантичного зв'язку між їх значеннями; на рівні мови значення таких фразеологізмів об'єднуються одним звуковим комплексом і утворюють одну полісемічну фразеологічну одиницю [1, 60]. Дискусійною вважають цю проблему й інші сучасні дослідники, на думку яких вона „зайшла в глухий кут формально-лінгвістичних методів” і „шлях до її принаймні обґрунтування починається з вияву психокогнітивних зв'язків у структурі етносвідомості, що опосередковують наявність в одного звороту кількох концептуальних проєкцій” [7, 23].

Багатозначні фраземи з епістемічними лексемами в змозі поєднувати епістемічні та неепістемічні значення (*auf Treu und Glauben*: 1) епістемічне значення віри; 2) неепістемічне значення морально-етичних якостей людини) або два епістемічних значення (*wer's glaubt, wird selig*: 1) епістемічне значення віри; 2) епістемічне значення відсутності віри), при цьому про актуалізацію одного зі значень може сигналізувати розширення структури фраземи (*wer's glaubt, wird selig, wer's nicht glaubt, kommt auch in den Himmel* vs. *wer's glaubt, wird selig / wer's glaubt, zahlt 'nen Taler*). Отже, за термінологією О.О. Селіванової [7, с. 23-24], при розвитку декількох значень у розглянутих фразеологізмів має місце як міжконцептуальний, так і внутрішньоконцептуальний (у межах епістемічної концептосфери) зв'язок.

Як зазначає О.П. Левченко, фразеологія – це символічний світ, у якому різноманітні об'єкти, явища та процеси дістають символічні позначення. Символ „має за собою” концепт і „міжконцептні” зв'язки [13, 314]. Епістемічні фраземи, відповідно, виражають епістемічні концепти, уточнюючи статус останніх у німецькомовній свідомості та додаючи до їх основних лексико-семантичних характеристик свої специфічні семні набори. У свою чергу, „переінтерпретація” лексичних компонентів фраземи (термін О.О. Селіванової [7, 127]) характеризує зв'язки даної концептуальної сфери з іншими когнітивно-семантичними блоками. У зоні лексико-фразеологічної перехідності слід відзначити три можливі трансфери, до яких залучені епістемічні значення: 1) епістемічні лексеми входять у склад неепістемічних фразем зі спорідненими та неспорідненими значеннями – епістемічна лексема *Kenntnis* входить у склад стійкого виразу *etw. zur Kenntnis nehmen* із гносеозначенням каузації знання; 2) епістемічні лексеми, іноді й у поєднанні з неепістемічними переінтерпретованими лексемами, входять у склад епістемічних фразеологізмів – *wie die eigene Tasche kennen, blindes Vertrauen, in der festen Bberzeugung*; 3) неепістемічні лексеми входять у склад епістемічних фразем: *im Bilde sein; mir ist so, als wenn...; es will mir nicht in den Kopf*.

Що стосується першого випадку, семантичні переходи за рахунок включення епістемічних лексем до неепістемічних фразем характеризують асоціативні зв'язки концептуальної сфери метазнання з такими областями, як гносеосфера каузації знання та передачі інформації (*man will wissen, dass...; Kenntnis nehmen / bekommen / erhalten; j-n in Kenntnis setzen*), етично-моральна сфера (*nach bestem Wissen und Gewissen*), сфера почуттів та емоційного стану (*da kenne ich nichts; sich nicht mehr kennen; etw. will j-m nicht gut scheinen*), людська фізіологія (*guter Hoffnung sein; d(a)ran glauben müssen*), вольові якості людини (*sich nie / nicht dazu verstehen*). Епістемічні лексеми в складі неепістемічних фразем можуть втрачати своє вихідне концептуальне значення та перекаваліфіковуватися в ранг емотивних атрибутів чи квантитативних підсилювачів (*wer weiЯ was; wer weiЯ wie oft*) або ж інтер'єктивних засобів (*ach, du ahnst es nicht*).

Фразеогрупи 2) та 3), де здійснюються зворотні трансфери значень – від неепістемічних до епістемічних-, також свідчать про асоціативні зв'язки епістемічних концептів із концептами інших сфер. До таких належать світ артефактів (*im Bilde sein; es liegt ein Schleier darüber; Lunte riechen*), зоосередовище (*wissen, wie der Hase läuft, wo der Hund begraben liegt*), явища природи (*wissen, aus welchem Loch der Wind pfeift; keinen Schatten von einer Ahnung haben; im Dunkeln sein / liegen*), частини тіла людини (*sein wahres Gesicht zeigen; in den Augen von*), фізичні спроможності і вміння людини (*das ist seine Stärke; ins Schwimmen kommen / geraten*) та відчуттєва сфера (*die Wahrheit zu kosten bekommen; nicht die leiseste Ahnung haben; blindes Vertrauen*), релігійні уявлення (*das wissen die Gütter; Gott weiЯ; das weiЯ der Teufel*), виробничо-трудова (*keine Ahnung von Tuten und Blasen / von Ackerbau und Viehzucht haben*) та мистецька діяльність людини (*sich keinen Vers darauf machen können*), родинні відносини (*das kannst du deiner Großmama erzählen*), розумові якості (*aus j-m, aus etw. nicht klug / schlau werden; j-d ist so klug als wie zuvor / wie vorher*), географічні назви та власні імена (*bühmische / spanische Dürfer; etw. kommt j-m spanisch vor; ungläubiger Thomas*).

Лексеми, що на системно-мовному рівні належать до вираження одного епістемічного концепту, у складі фраземи можуть передавати інший епістемічний концепт, при цьому антонімічний по відношенню до вихідного. Так, формально позитивні фраземи *Gott weiЯ, das wissen die Gütter, das weiЯ der Teufel*, що включають лексику повного знання, фактично сигналізують про негативний епістемічний стан суб'єкта – незнання. Образна складова в цьому випадку інтерпретується таким чином: {це знають Бог (боги / чорт), людина цього знати неспроможна, отже, я цього не знаю}.

Спираючись на типологію мотивацій змісту фразеологізмів О.О. Селіванової [7,32-82], можна стверджувати, що в масиві епістемічних фразем широко представлені основні види механізмів їх мотивованого переосмислення: пропозиційно-диктумний (*Klartexte sprechen*), асоціативно-термінальний (*keinen Schimmer davon haben*), інтеграційно-порівняльний (*klar wie KloЯbrьhe*), модусний (*den Braten riechen*), змішаний (*keinen Schatten von einer Ahnung haben*) та випадки псевдомотивації (*mir geht ein Seifensieder auf*).

Фраземи блоків 2) та 3) безпосередньо несуть у своїй семантиці прямі епістемічні імпульси. Вони надають епістемічним концептам додаткові до лексико-семантичних фразеосемантичні характеристики:

1. Концепт повного знання визначається стосовно параметрів актуальність / неактуальність знання (*auf dem laufenden sein; was man nicht weiß, das eben brauchte man, und was man weiß, kann man nicht brauchen*), об'єм знання (*in einem Fach zu Hause sein; zwar weiß ich viel, doch mußt' ich alles wissen*), градуальність ступеня повноти знання (*wie die eigene Tasche kennen; da kennst du ihn aber schlecht; so wahr ich lebe!*), комбінаторність з іншими розумовими факторами (*mit j-s Wissen und Willen*), мінливість істинного знання у часі (*einer neuen Wahrheit ist nichts schddlicher als ein alter Irrtum*), властивість знання бути вимовленим та сприйнятим (*die Wahrheit zu kosten bekommen; j-m unverblümt / ungeschminkt die Wahrheit sagen*).
2. Концепт недостовірності знання характеризується градуальністю (*in der festen Bberzeugung; mit tudlicher / schlafwandlerischer Sicherheit; in j-s Meinung steigen / sinken; ohne den leisesten Verdacht zu haben, dass...*), комбінаторністю та порівняльністю з іншими розумовими факторами чи епістемічними станами (*es irrt der Mensch, solange er strebt; der Wahn, der mich beglückt, ist eine Wahrheit wert, die mich zu Boden drückt*), довжиною в часі (*nach langem Schwanken und Wanken; der Wahn ist kurz, die Reu' ist lang*), властивістю бути вимовленим та сприйнятим у процесі комунікації (*j-m laut / gründlich seine / die Meinung sagen*), об'ємом та обчислювальністю (*j-m alle Hoffnung abschneiden; beim Eintritt hier laЯt alle Hoffnungen fahren!*).
3. Концепт незнання має ознаки градуальності (*keine blasse / nicht die geringste / nicht die blasseste / nicht die leiseste Ahnung haben; keinen Schatten von einer Ahnung haben; ins Schwimmen kommen / geraten*), об'єму (*nicht vom Bau sein; ist nicht gerade seine starke Seite; allwissend bin ich nicht*), актуальності чи неактуальності (*was man nicht weiß, das eben brauchte man, und was man weiß, kann man nicht brauchen*).
4. Концепт віри з антиподом невірою характеризується градуальністю сили віри (*des (festen) Glaubens sein, dass...*), обґрунтованістю чи безпідставністю віри (*für bare Münze nehmen; blindes Vertrauen*), її мінливістю в часі (*einer Regierung / dem Kabinett das Vertrauen entziehen*).
5. Концепт розуміння та його антипод нерозуміння визначаються можливістю раптового розуміння (*es hat bei ihm gefunkt; mir geht ein Licht / ein Seifensieder auf*), доступністю / недоступністю розуміння (*dass es ein Kind begreift; es will mir nicht in den Kopf; das geht über alle Begriffe*), ототожненням епістемічної характеристики зрозумілості з лаконічністю та чіткістю (*kurz und bündig; etw. klar und deutlich sagen*), а самого розуміння з прощенням (*alles verstehen heißt alles verzeihen*), довжиною в часі (*j-d ist so klug als wie zuvor / wie vorher*) та характеристикою стосовно часових параметрів „швидкість – повільність” (*schnell / langsam schalten*).

Як бачимо, епістемічні концепти поєднують у собі як спільні параметри (градуальність, визначеність у часовому просторі, певний об'єм, комбінаторика), так і специфічні для кожної характеристики.

Фразеологічні одиниці відрізняються від лексичних, зокрема, обсягом інформації [13, 311] і здатні, окрім семантичної специфікації концепту в мовній картині світу, відтворювати примітивні епістемічні фрейми, моделюючи стереотипні ситуації з епістемічними імпульсами. Цей факт може бути продемонстрований такими фраземами і відповідними їм сценаріями: 1) „я перебуваю в епістемічному стані повного знання щодо об'єкта – іншого епістемічного стану” (*ich weiß, dass ich nichts weiß*); 2) „об'єкт має таке повне знання, що спонукає його до правильних дій, проте діє всупереч йому” (*wider besseres Wissen*); 3) „об'єкт не знає, що робити або говорити далі” (*am Ende seines Lateins sein; nicht aus noch ein wissen / nicht ein noch aus / weder aus noch ein wissen*); 4) „об'єкт має неповне знання, об'єктом якого є небезпека або інша негативна ситуація” (*Lunte / den Braten riechen*); 5) „об'єкт упевнений у чомусь та намагається переконати в цьому реципієнта” (*ich fresse einen Besen, wenn ...*); 6) „об'єкт має власну думку та висловлює / не висловлює, приховує / не приховує її” (*mit seiner Meinung (nicht) hinter Berge halten*); 7) „об'єкт має декілька припущень-альтернатив щодо об'єкта та не може обрати одне з них” (*bei j-m jagt eine MutmaЯung die andere; sich in Vermutungen ergehen*); 8) „декілька суб'єктів вірять у один і той самий об'єкт / стан речей” (*etw. findet Glauben*); 9) „об'єкт вірить і ця віра є найважливішою складовою його життя” (*j-d lebte des Glaubens, dass...*) та ін. Таким чином, фрейми, що стоять за даними фраземами, актуалізують такі складові відтвореної ситуації, як суб'єкт знання, об'єкт знання, вид епістемічного стану, зміст знання, його значення для носія знання та інші, супутні епістемічним, обставини.

Отже, на основі проведеного дослідження ми можемо зробити **висновок**, що: 1) епістемічні стійкі сполучення та фразеологізми займають важливе місце в семантичній сітці метазнання в системі сучасної німецької мови; 2) фразеологічні одиниці з епістемічним значенням характеризуються різноманітністю структури та семантичними взаємовідношеннями полісемії, омонімії, антонімії, синонімії; 3) епістемічні фрази визначають когнітивно-семантичні параметри епістемічних концептів, їхні зв'язки з іншими концептосферами в рамках німецькомовної картини світу, а також здатні відтворювати примітивні фрейми з епістемічними компонентами.

У **перспективі** уявляється доцільним дослідження функціонування епістемічних лексем і фразем у комунікативному просторі, що дозволить виявити дискурсивні параметри епістемічних концептів та встановити когнітивно-дискурсивні механізми оцінювання мовною особистістю якості свого знання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран Я.А. До теорії фразеологічної омонімії та полісемії // Іноземна філологія. – Вип. 58. – Львів: Вид-во при ЛДУ видавничого об'єднання „Вища шк.”, 1980. – С. 57–61.
2. Денисенко С.Н. Варіативність і проблема фразеологічної деривації // Іноземна філологія. – Вип. 78. – Львів: ЛДУ, 1985. – С. 54–65.
3. Horn G.M. Idioms, Metaphors and Syntactic Mobility // Journal of Linguistics. – 2003. – № 2. – P. 245–273.
4. Лешук Т.Й. Соціолінгвістичні основи функціонування фразеологізмів на прикладах німецькомовної термінологізації // Культура народів Причорномор'я. – 2003. – № 42. – С. 61–64.
5. Петренко А.Д., Ященко Т.А. Сопоставительное изучение русских и немецких фразеологизмов с каузальным значением // Культура народів Причорномор'я. – 2003. – № 42. – С. 27–31.
6. Гамзюк М.В. Емотивність фразеологічної системи німецької мови (досвід дослідження в синхронії та діахронії): Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.04 / Київськ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2001. – 31 с.
7. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. – К.-Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
8. Фразеология в контексте культуры / Отв. ред. В.Н. Телия. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 336 с.
9. Cowie A.P. Semantic Frame Theory and the Analysis of Phraseology // Вестник МГУ. – Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 1998. – № 1. – С. 40–50.
10. Dornseiff F. Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen. – Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1970. – 924 S.
11. Немецко-русский фразеологический словарь / Сост.: Л.Э. Бинович, Н.Н. Гришин; Под ред. Х. Малиге-Клаппенбах и К. Агрикола. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Русский язык, 1975. – 656 с.
12. Чернышева И.И. Фразеология современного немецкого языка. – М.: Высш. шк., 1970. – 200 с.
13. Левченко О.П. Фразеологічна репрезентація світу // Мовні і концептуальні картини світу. – К.: ЛОГОС, 2002. – С. 307–315.

УДК 811.111 ' 272 ' 42 : 821.111 - 32

КОМУНІКАТИВНА ПАРАДИГМА МОВЦЯ В АВТОРСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Гнатковська О.М., викладач-стажист

Чернівецький національний університет

Стаття присвячена визначенню елементів комунікативної парадигми мовця в оповіданнях Е.А. По, Р.Д. Бредбері та В.С. Моєма, встановленню їх залежності від характерних рис оповідання як літературного твору та стилю автора.

Ключові слова: комунікація, комунікативна парадигма, комунікативна роль, мовець, інтенція, фонові знання, ситуативний та соціальний статус, дискурс, співрозмовник, носій мови, внутрішнє мовлення, перформативний мовний акт.

Гнатковская Е.М. КОММУНИКАТИВНАЯ ПАРАДИГМА ГОВОРЯЩЕГО В АВТОРСКОМ ДИСКУРСЕ /Черновицкий национальный университет, Украина.

Статья посвящена определению элементов коммуникативной парадигмы говорящего в рассказах Э.А. По, Р.Д. Бредбери та В.С. Моэма, их зависимости от характерных черт рассказа как литературного произведения и стиля автора.

Ключевые слова: коммуникация, коммуникативная парадигма, коммуникативная роль, говорящий, интенция, фоновые знания, ситуативный и социальный статус, дискурс, собеседник, носитель языка, внутренняя речь, перформативный речевой акт.

Hnatkovska O.M. SPEAKER'S COMMUNICATIVE PARADIGM IN THE AUTHOR'S DISCOURSE /Chernivtsi National University, Ukraine.

The article is dedicated to the determination of the speaker's communicative paradigm elements in E.A. Poe, R.D. Bradbury and W. S. Maugham's short stories, finding out their dependence upon the characteristic features of a short story as a literary work and author's style.

Key words: communication, communicative paradigm, communicative role, speaker, intention, background knowledge, situational and social status, discourse, interlocutor, native speaker, inner speech, performative speech act.

Метою цього дослідження є визначення конститuentів комунікативної парадигми мовця в оповіданнях В.С. Моэма “Щаслива людина” (“The Happy Man”), Е.А. По “Герцог де л’Омлет” (“The Duc de l’Omelette”) та Р.Д.Бредбері “Машина до Кіліманджаро” (“The Kilimanjaro Machine”), тобто з’ясування комунікативних ролей мовців, їх соціального та ситуативного статусів, психологічних характеристик, комунікативних інтенцій та фонових знань, кожен із яких по-своєму впливає на процес спілкування та його учасників.

У кожному з оповідань можна виділити комунікативну парадигму автора, який з одного боку спілкується з читачами, а з іншого організовує комунікативний процес героїв. Дискурсивний аналіз – встановлення стратегій мовця – дозволяє визначити спільні/типові та відмінні комунікативні ролі, що визначають ситуативний статус автора. Головна відмінність зумовлена тим, що в оповіданні Е.А. По “Герцог де л’Омлет” автор, на відміну від двох інших, не виступає активним героєм, не бере безпосередньої участі в процесі комунікації. Спільними для всіх авторів можна назвати такі комунікативні ролі:

1. Той, хто говорить (у найзагальнішому сенсі).
2. Той, хто повідомляє інформацію - даний аспект комунікативної парадигми автора надзвичайно різноманітний, оскільки інформування читача є першочерговим завданням автора, який:
 - вводить читача в курс справи;
 - розповідає про події та вчинки героїв і аргументує їх причини як свідок (e.g. “*De l’Omelette perished of an ortolan.*” [6;19]) або намагається показати своє бачення подій як учасник (e.g. “*He was silent for a moment. He reached out for his hat and holding it in one hand absent-mindedly stroked it with the other.*” [5;107]);
 - передає почуття героїв (e.g. “*The Duc de l’Omelette is terror-stricken, for, though the lurid vista which a single uncurtained window is affording, lo! gleams the most ghastly of all fires!*” [6;21]) або свої почуття (e.g. “*I have always hesitated to give advice...*” [5;106]);
 - описує місце дії (e.g. “*He lived in an ordinary Spanish house, with a patio, and his consulting room which led out of it was littered with papers, books, medical appliances and lumber.*” [5;110]) та зовнішність героїв (e.g. “*He was very fat now and bald, but his eyes twinkled gaily and his fleshy red face bore an expression of perfect good humour*” [5;110]);
 - роздумує над проблемою, яка порушується у творі (e.g. “*It is a dangerous thing to order the lives of others and I have often wondered at the self-confidence of politicians? Reformers and such like who are prepared to force upon their fellows measures that must alter their manners, habits and points of view.*” [5;106]).
3. Той, хто хоче отримати певну інформацію (автор, якщо він виступає активним співрозмовником (e.g. “*This is where you saw him most often?*” I asked [2;312]).
4. Той, хто має на меті вплинути на читача (викликати певні емоції, враження, створити певний колорит сцени (e.g. “*We will put you on that same slope, I thought, on Kilimanjaro, near the leopard and write your name and under it say, nobody knew what he was doing there so high, but there he is.*” [2;319]).
5. Стратег, який розподіляє репліки між героями.

6. Виступаючий/ репрезентатор (говорить від чийогось імені – цитує думку іншого автора (e.g. “*Therein it is said ‘que le Diable n’ose pas refuser un jeu d’ücartü’*” [6;22]) або стає виразником думки своїх героїв (e.g. “... *and the Duc assured his antogonist in taking leave, ‘que s’il n’eut pas ütü de l’Omelette il n’aurait point d’objection d’ktre le Diable’*” [6;22]); від свого імені – аргументує/ констатує власну точку зору (e.g. “*There are right graves and wrong ones, just as there are good times to die and bad times*” [2;313]).
7. Один із співрозмовників (активний – звертається до читача, проте не очікує відповіді (e.g. “...*for how can one advise another how to act unless one knows that other as well as one knows oneself?*” [5;106]); автор виявляється одним із головних героїв і спілкується з іншими героями; пасивний стосовно своїх героїв – вони діють, не знаючи про існування автора).
8. Слухач при внутрішньому мовленні (e.g. “*But the paintings! - Kupris! Astarte! Astoreth! – a thousand and the same! And Rafael has beheld them*” [6;21]).
9. Носій/не носій мови (мовлення автор в оповіданні Е.А. По сповнене висловлювань французькою (e.g. “*Even de l’Omelette pronounced it bien comme il faut*” [6 ;20]).

Комунікативна парадигма героя - герцога де л’Омлета, диявола з оповідання Е.А.По, Стівенса з оповідання В.С. Моема та мисливця і старого чоловіка з оповідання Р.Д. Бредбері, які у всіх оповіданнях є активними учасниками подій, містять компоненти подібні до компонентів парадигм авторів, але з дещо іншим наповненням. Крім того, парадигмі героїв не властива комунікативна роль автора-стратега, тому що ролі героїв більш точно відображають процес природного щоденного спілкування, модель якого виключає керівництво ззовні.

1. Той, хто говорить (у найзагальнішому сенсі).
2. Той, хто повідомляє інформацію (констатує факт (e.g. “*It’s a means of livelihood,*” I answered. [5;108]), розповідає (e.g. “*Like another friend. Had an old dog - fourteen years old. Dog was going blind and tired...*” [2;313]), наводить приклади, стверджує з досвіду (e.g. “*They all go up to the grave,*” he said. [2;313]), підтверджує/погоджується (e.g. “*Sure,*” he said. “*I knew men who died just perfect.*” [2;313]; (e.g. “*I shall be very glad*” [5;107]), заперечує(e.g. “*I won’t know until it’s over.*” [2;315]), пояснює (e.g. “*I’m turning the car round,*” I said. “*And I’m going back down the road.*” [2;317]; (e.g. “*Why, I’m here because of something you said to me.*” [5;110]), припускає (e.g. “*You’d make a lousy writer,*” he said. [2;317]), оцінює (e.g. “*That’s a nice idea*” [2;314], уточнює (e.g. “*Not far from Nairobi*” [2;318]).
3. Той, хто виражає емоції (подив (e.g. “*Why on earth not?*” [5;110]), сумнів (e.g. “*I don’t know. I’m not sure.*” [2;317]), , іронію (e.g. “*Are you the Resurrection and the Life?*” said the hunter. [2;314]).
4. Той, хто хоче отримати певну інформацію (запитує (e.g. “*What do you fuel a thing like that with?*” [2;315]), стверджує з інтенцією отримати пояснення (e.g. “*I don’t exactly know why you have come to me.*” [5;108]).
5. Той, хто має на меті вплинути на слухача – іншого героя (його поведінку, переконання, емоції – застерігає (e.g. “*It’s a great risk.*” [5;108]), погрожує (e.g. “*Sir! You shall hear from me!*” [6;20]), радить (e.g. “*But this I can tell you: if you don’t want money but are content to earn just enough to keep body and soul together, then go.*” [5;108]), обіцяє (e.g. “*I’ll see what can be done.*” [2;318]), обурюється, докоряє (e.g. “*You don’t know anything,*” he said. [2;315]), спонукає до дії – наказує (e.g. “*Start her up,*” he said [2;319]), висловлює прохання (e.g. “*When we get there,*” he said. “*Will you remember something?*” [2;319]), пропонує (e.g. “*Want a lift?*” [2;317]).
6. Виступаючий/ репрезентатор (говорить від свого імені, представляє себе (e.g. “*My name is Stephens and I am a doctor.*” [5;107]; (e.g. “*I am Baal-Zebub, Prince of the Fly.*” [6;20]), свою точку зору (e.g. “*Most of us don’t have brains enough to leave a party when the gin runs out*” [2;314]).
7. Здійснює перформативний мовний акт (дякує (e.g. “*Thanks.*” [2: 317]), співчуває (e.g. “*Oh, I’m sorry for that*” [5;110]) починає розмову (e.g. “*Do I know you?*” [2;316], хоча останнє висловлювання і є початком розмови, його інтенцією можна вважати бажання якомога швидше її припинити або не продовжувати).
8. Один із активних співрозмовників.
9. Слухач при внутрішньому мовленні (активний герой, говорить із самим собою, якщо вважати читача пасивним співрозмовником (e.g. “*Old man, I thought, I can’t tell you why. Don’t ask me*” [2;318]).
10. Носій/ не носій мови (цей аспект комунікативної парадигми властивий лише героям оповідання “Герцог де л’Омлет”, автор наділяє герцога та диявола знаннями французької, тим самим вказуючи на високий ситуативний та соціальний статус героїв, які володіють “мовою

аристократів” (e.g. “*Si je perds,*” said he, “*je serai deux fois perdu – I shall be doubly damned – voila tout!*” [6;22]).

Різноманітність комунікативних ролей автора та героїв залежить від розміру оповідання, кількості подій, персонажів; так, комунікативна парадигма героїв з оповідання Р.Д. Бредбері багатша завдяки більшому розвитку подій, більшому обсягу та кількості персонажів.

Що стосується соціального статусу мовців, який залежить від ієрархії соціальних та комунікативних відносин між героями, можна стверджувати, що автор в оповіданні “Герцог де л’Омлет” дотримується нейтральної позиції, не вважаючи себе нижчим або вищим за своїх героїв. Титул герцога де л’Омлета говорить сам за себе – він належить до суспільної верхівки. Про соціальний статус диявола важко судити, оскільки він належить до міфічних персонажів, реальне існування яких не доведене, але як істота потойбічного світу він вважається могутнішим за будь-якого смертного, що й виражається в його мовленні, орієнтованому на спонуканні до дії, наказах (e.g. “... *come, sir, strip!*” [6;20]). Проте герцог (хоча він і починає розмову з дияволом висловлюванням – проханням (e.g. “... *but, my good sir, consider! – you have no actual intention of putting such – such – barbarous threats into execution.*” [6;19]) ставить під сумнів високе положення диявола, що виражається в його висловлюваннях з інтенціями обурення, докору та погрози (e.g. “*I am not to be insulted with impunity! – Sir! I shall take the earliest opportunity of avenging this insult!*” [6;20]).

В інших двох оповіданнях статус героїв залежить від ставлення до них співрозмовників, їхньої поведінки в процесі спілкування. Так, помітно, що лікар Стівенс – герой оповідання В.С. Моема – вважає свій статус нижчим від статусу співрозмовника – іншого лікаря і одночасно автора – який цього не заперечує. Для мовлення Стівена характерні висловлювання з комунікативними інтенціями вибачення, прохання, відповідей із відтінком невпевненості, обіцянок (e.g. “*I hope you don’t mind my coming to see you like this... perhaps you would’t mind giving me some information.*” [5;107]; “*I don’t know. I just have a fancy for it*”; “*But if you say take it I will: if you say stay where you are I’ll stay.*” [5;108]).

Герої Р.Д. Бредбері мають менш чіткий статус. Автор/головний герой прямо не називає свій статус (із припущення мисливця можна судити, що він репортер (e.g. “*So you are one of those reporters?*” said the hunter. [2;312]), проте в розмові з мисливцем помітно, що він вважає себе інтелектуально та духовно вищим за інших репортерів (e.g. “*So you are one of those reporters?*” said the hunter. – “*Not quite those*” [2; 312]). З іншого боку репортер звернувся по допомогу до мисливця, відкинувши допомогу двох інших, а його висловлювання “*No apology is needed,*” I said. “*Let’s just say I was one of his readers.*” [2: 312] вказує на те, що він дозволяє мисливцю говорити з ним на рівних, але тільки не про те, що стосується його обраності для виконання дуже відповідального завдання (тобто його статус визначили події або люди відсутні в оповіданні). Простіше визначити ієрархію стосунків автора та старого чоловіка, який виявляється необхідною умовою виконання його завдання (репортер повинен вмовити старого чоловіка поїхати з ним, тому його висловлювання несуть характер прохань, обіцянок, інформування з метою зацікавити: e.g. “*Let me tell you where I’m going,*” I said [2;317], “*I’ll try.*” [2;319]), старий чоловік відчуває, що за такого ставлення до нього він може вільно розпитувати, а іноді й вказувати репортеру, що робити.

Різноманітність комунікативних ролей та статусів авторів і героїв демонструють багатство інтенціонального наповнення їх спілкування, показують як одна граматична структура (стверджувальне речення, наприклад) може виражати різні значення висловлювання (прохання, вибачення, обіцянки, докору погрози, наказу, тощо). Інтенції, так би мовити, спрямовують семантично правильну інтерпретацію висловлювання, долаючи багатозначність.

Значна роль у визначенні комунікативних інтенцій та їх функцій відводиться категорії ситуації. Крім того, поняття комунікативної інтенції тісно пов’язане з фоновими знаннями співрозмовників, що становлять фактичну основу мовленнєвого спілкування. Інтерпретація інтенцій висловлювання виникає у мовця на основі його минулого досвіду та психологічних факторів. У процесі спілкування герої діляться накопиченими знаннями про дійсність, враженнями від подій, виражають своє ставлення до об’єктів пізнання, причому відображення знань може сприйматися відносно однозначно всіма учасниками комунікації (автором, героями, читачем), а може суттєво відрізнятись призводячи до непорозуміння. За умов неминучої різниці між рівнями фонових знань мовця і слухача, автора і читача рівень необхідний для однозначного розуміння висловлювання повинен бути орієнтованим на слухача/читача (на ступінь експліцитності інформації, що відповідає його фоновим очікуванням). Прикладом високого ступеня збіжності фонових знань мовця та фонових очікувань слухача може бути розмова репортера та старого чоловіка в оповіданні Р.Д.Бредбері “Машина до Кіліманджаро”, для якої характерні дуже короткі, еліптичні висловлювання (e.g. “*And when we get there, if we go*” he said. – “*I leave you there.*” – “*And then?*” – “*That’s all.*” [2; 318]), які з іншого боку ускладнюють розуміння подій читачем.

Нейтралізація нерозуміння читачем подій або висловлювань героїв залежить від автора, а оскільки літературні герої вважаються відносно незалежними у своєму спілкуванні, читачеві часто доводиться здогадуватися про інтенції героїв саме з авторського опису подій, героїв, авторських коментарів деяких

вчинків героїв. Герої літературного твору діють за схемою природної комунікативної ситуації: у випадку непорозуміння перепитують, уточнюють, тим самим нейтралізуючи пробіли у своїх фонових знаннях та знаннях читача (e.g. “*What do you feel a thing like that with ? he said.*” I was silent. “*What kind of stuff you put in?*” he asked. [2; 315]). Проте в цьому випадку герой не отримує відповідь на своє запитання, а читач дізнається її завдяки можливості прочитати думки героїв (e.g. “*I could have said: reading late at night! Reading many nights over the years until almost morning...*” [2;315]).

Розуміння інтенцій та ступінь збіжності фонових знань співрозмовників в авторському дискурсі залежить також від стилю автора та жанру твору. Читачеві/слухачеві важче зрозуміти фантастичне оповідання Е.А. По та наукову фантастику Р.Д. Бредбері, ніж соціально психологічне оповідання В.С.Моєма, оскільки більш ймовірно, що читач однозначно зрозуміє теоретично реальні події та пов'язані з ними висловлювання героїв, ніж вигадані автором.

Отже визначаючи елементи комунікативної парадигми мовця в авторському дискурсі, слід брати до уваги не лише параметри теорії комунікації, але й літературознавчі характеристики твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Михайленко В.В. Дискурс // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці: Золоті литаври. – 2001. - С. 48.
2. Bradbury R.D. The Kilimanjaro Machine // Golovchinskaya L.S. Reading and talking English. - М.: Высшая школа, 1971. – С. 311-320.
3. A Comprehensive Grammar of the English Languageю - London: Longman Group Ltd, 1985. – P.1433-1435.
4. Delahunty P., Garvey J. Language, Grammar and Communication: a Course for Teachers of English.- New York: Mc Graw-Hill, 1994.- P. 335-337.
5. Maugham W.S. The Happy Man // Книга для чтения (на англ. яз.). – Л.: Просвещение, 1979. – С. 106 –112.
6. Poe E.A. The Duc de l’Omelette // Selected Tales. – London: Penguin Books Ltd., 1994.- P. 19-23.

УДК [811.161. 2 ‘373 613 +8111.112.2’ 373.613]: 821.161.2К – 3.08

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СТИЛЬ ПИСЬМЕННИКА ЯК РЕЗУЛЬТАТ КОНВЕРГЕНЦІЇ МОВ (НА МАТЕРІАЛІ МАЛОЇ ПРОЗИ О.КОБИЛЯНСЬКОЇ)

Демченко І.А., к.філол. н., доцент

Бердянський державний педагогічний університет

Стаття присвячена з'ясуванню особливостей індивідуального стилю О.Кобилянської, спричиненого мовною конвергенцією української й німецької мов. Автор статті апелює до того, що переважає “українськість” стилю. Крім того, автор відзначає, що письменниця була тонким психологом жіночої душі, а тому змогла відчувати внутрішні прагнення української жінки, вона завжди намагалася іти своїм шляхом, творити свій поетичний світ, і її світовідчуження, світосприйняття були наскрізь жіночними.

Ключові слова: індивідуальний стиль, конвергенція, синкретичне світосприйняття й світовідтворення, панмузична та колористична стихії.

Демченко И.А. ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ СТИЛЬ ПИСАТЕЛЯ КАК РЕЗУЛЬТАТ КОНВЕРГЕНЦИИ ЯЗЫКОВ (НА МАТЕРИАЛЕ МАЛОЙ ПРОЗЫ О.КОБЫЛЯНСКОЙ)/ Бердянский государственный педагогический университет, Украина

Статья посвящена исследованию особенностей индивидуального стиля О.Кобылянской, причиной чего стала языковая конвергенция украинского и немецкого языков. Автор статьи апеллирует к тому, что в стиле превалирует украинская доминанта. Кроме того, автор отмечает, что украинская писательница была тонким психологом женской души, а потому смогла почувствовать внутренние стремления украинской женщины. Она всегда старалась идти своим путем, творить свой поэтический мир. Её мироощущение и мировосприятие были полностью женскими.

Ключевые слова: индивидуальный стиль, конвергенция, синкретическое мировосприятие и мировоспроизведение, панмузыкальная и колористическая стихии.

Demchenko I.A. INDIVIDUAL STYLE OF THE WRITER AS RESULT OF LANGUAGES CONVERGENCE (ON THE MATERIAL OF O.KOBYLYANSKA'S SMALL PROSE) / Berdyansk State Pedagogical University, Ukraine

The article is devoted to research of features of individual style of O.Kobylyanska, language convergence of Ukrainian and German languages became the reason for that process. The author of the article appeals to the Ukrainian dominant in her style. Besides the author marks, that the Ukrainian writer was the perfect psychologist of female soul that is why could feel internally aspiration of the Ukrainian woman. She always tried to go her own way, to create the poetic world. Its world-attitude and attitude were completely female.

Key words: individual style, convergence, syncretic world attitude and world reproduction, panmusical and coloristic elements.

Відомо, що вивчення мовних систем розкриває особливості культурних. І якщо категорії людського мислення можна вважати спільними, а отже й універсальними, то мовні категорії бачаться, насамперед, як національно специфічні.

Ольга Кобилянська, як слушно зазначає І.Денисюк, “майже одночасно входить у дві великі літератури – літературу Шевченка і Гете, бо творить українською і німецькою мовами” [1]. Перші свої вірші вона починала писати польською мовою. І.Ліпкевич вважає, що “поширеність польських лексем у художніх творах О.Кобилянської” є наслідком родинного виховання, оскільки в сім’ї Ольги розмовляли українською, німецькою, польською мовами [2, 208]. А Едвар Сепір та Бенджамін Лі Ворф стверджували, що оскільки будь-яка мова кодує певний фрагмент світу по-особливому, то, можливо, вона зумовлює світобачення її носіїв [3], [4]. До речі, вони були не першими, хто висловив думку про вплив мови на свідомість. Вивченню проблеми мовного розмаїття присвятили свої праці такі дослідники, як Ноам Хомський та його учні, Вільгельм фон Гумбольдт, Франц Боас, А.Л.Кребер, Берлін, Кей, Мак Даніел, Сілверстайн, Лора Мартін, Льюсі та інші. У даній розвідці ми окреслимо тільки деякі напрямки можливої дискусії навколо питання про те, чиєю ж письменницею була О.Кобилянська – українською чи німецькою, і де варто шукати витoki “європеїзму” її стилю, що підносить українську літературу на світові вершини. Підставою для цього може стати цілий ряд наукових надбань. Зокрема, А.Л.Кребер вважав: “...культура, мабуть, може реалізуватися тільки через абстракції, що, своєю чергою, видається можливим тільки завдяки усному мовленню або таким його вторинним заміникам, як письмо... спочатку було мовлення, потім культура, і з того часу збагачення одного з них сприяло розвитку іншого” [5]. То чи могла О.Кобилянська, з огляду на зазначене вище, донести до читача суто українську культуру? Варто зважати в даному разі і на думку Кассієра: “Як і пізнання, мова не просто “копіює” предмет, а радше втілює певне духовне ставлення [до нього], що завжди є вирішальним у нашому сприйнятті об’єкта” [6]. Якщо розглянути ці проблеми як аргументи того, що різні мови сегментують реальність по-різному, то зрозуміло, що сприймання твору українцем і людиною будь-якої іншої національності буде різним, адже мова – це не просто набір фонологічних, морфологічних, синтаксичних або лексичних категорій та правил їхнього вживання. мова існує в єдності з культурними традиціями. Саме завдяки мовним засобам у читача з’являються певні емоції, які й налаштовують його на адекватне сприймання змальовуваних подій. На підкріплення нашої думки апелюємо до Нортропа Фрая, який зазначав, що мова художнього твору спрямована не назовні, а всередину, до нутра, а те є нічим іншим, як настроєм, що структурується і виражається у творі. Тобто в читача з’являється передчуття того, що має статися у творі за задумом автора. У результаті - фантазія письменника і читача збігаються, що приносить велике моральне задоволення останньому, - творчий задум збігається з очікуваним читачем результатом. Доречно пригадати тут і погляди Франца Боаса: “Неможливо зрозуміти будь-яку культуру, - писав він, - якщо не спілкуєшся мовою, яка асоціюється з цією культурою”. “...людська мова – один із найголовніших проявів ментальності в житті...” [7]. Іншими словами, щоб блискуче знати мову, треба вирости в стихії цієї мови. Але ж Ольга Кобилянська зростала серед українського народу і знала, паралельно з німецькою та польською, й українську мову. Щоправда, мова зазнає значних видозмін залежно від мовців і ситуацій, а образне слово ніколи не буває у вакуумі; занурене у стихію постійно мінливого життя, воно й само переймає його найрізноманітніші відтінки, тому важко погодитися з М.Лесюком у тому, що О.Кобилянська витворювала “західноукраїнський варіант української літературної мови [...] Текстологічний аналіз творів письменниці показує, що співвідношення загальноживаної лексики з вузькорегіональною обумовлюється в неї темою твору та предметом зображення” [2, 168]. Звісно, письменник має право використовувати будь-які слова, які йому до вподоби, адже справжній митець має своє бачення світу і відтворює його по-своєму. Така унікальність частково звільняє від суспільних стереотипів, які існують у мові. Проте мова творів О.Кобилянської містить набір комунікативних форм і норм, які вживає тільки певна група людей, можливо, саме тому, шукаючи нових засобів художньої виразності, нових енергоносіїв слова, Кобилянська інтуїтивно віднайшла їх у синтезі словесного, музичного і колористичного начал. Занижена цінність звичайного мовлення дозволяє письменникові ввести в мову нові конфігурації, що передають значення реальності. Через ці нові конфігурації в мову входять і нові способи світовідчуження. Саме завдяки мистецтву люди зображають, сприймають, розуміють та розігрують ті сторони їхнього психосоціального ества, які живуть своїм життям незалежно від раціональної думки, а отже, не можуть бути висловлені звичайною мовою, оскільки при цьому підключаються нові асоціативні канали, які відкриваються тільки при наявності

впливу (або складових такого впливу) певного виду мистецтва (музики чи живопису). Отже, у синкретичному світосприйманні і світовідтворенні О.Кобилянської особливе місце належить двом стихіям: панмузичній та колористичній, які перебувають у своєрідному полі синестезії, в єднанні специфічних семантичних ядер у цілісну структуру. Власне, воно, слово, (як унікальний посередник) і стоїть між глибинним світом Кобилянської і зовнішніми імпульсами. Разом із тим воно в неї настільки індивідуально-своєрідне, що роль його не вичерпується функцією посередника. Художній світ О.Кобилянської, як і будь-якого іншого письменника, ясна річ, реалізується у слові, але фактично простягається за його межі. Письменниця переводить свої відчуття і враження на мову тих глибинновнутрішніх зв'язків, які їй вибудовують онтологію її світу. Домінуючий принцип організації її творів - синтез зорових, слухових, дотикових образів. Письменниця віднайшла також мовні засоби вираження запаху. Її манера, що сприяє глибшому розумінню, усвідомленню творів, діє на рівні підсвідомості: спочатку відбувається сприйняття органами зору, після чого інформація поступає у мозок, декодується, і зворотній імпульс діє на всі без винятку аналізатори людини, що викликає відчуття реальності подій, які описуються у творі, робить читача їх активним учасником. Зорові, дотикові, слухові відчуття збагачують динамічно-емоційний фон сприймання. Ось чому, читаючи її твори, ні на хвилину не сумніваєшся в правдивості зображуваних подій, реалістичності створених нею образів. Метафоричні образи, якими багаті твори письменниці, вбирають у себе проміжні ланки зв'язків і асоціацій, оскільки метафори – це лише мовна поверхня символів. Символ же, як відомо, втілює логіку відповідностей, які характеризують священний Усесвіт, вказують на специфіку бачення світу релігійною людиною. До речі, світогляд самої О.Кобилянської сформований на біблійних істинах. Як слушно зазначає М.Крупа: “У творчості письменниці [...] відгуки Святого письма знаходять різне мовне вираження” [2,175]. Отже, символ пов'язаний із космосом і діє лише тоді, коли його структура інтерпретується. Святість природи відкривається через її говоріння символами. Характерно, що в Кобилянської є твори, побудовані на одній ліричній мелодії, де головним персонажем є природа. У сукупності вони немовби створюють драматичну симфонію буття глибокої і дуже вразливої естетичної особистості. Наприклад, “Там звізди пробивались”. У письменниці, як, скажімо, у Руссо і Роллана, простежується своєрідна проекція світу природи у сферу суб'єктивних відчуттів людини, надзвичайно емоційних переживань. Створені письменницею образи природи є засобом розкриття людської індивідуальності, її “пейзажу душі”, як, наприклад, в оригінальному для української прози описі парку Газків (“Апостол черні”). Таким чином, певні базові елементи людського досвіду творять певну безпосередню символіку, яка керує найпростішою метафоричною системою. Ця антропоморфічно-космічна символіка є своєрідним каналом зв'язку з нашою сферою лібідю. Тому можна сказати, що символ балансує на межі біосу та логосу. Для того, хто бере участь у творенні символічного смислу, насправді існують не два смисли, буквальный і символічний, а єдиний порух, який переносить його з одного рівня на інший та призвичаює його до іншого смислу завдяки буквальному смислові чи через нього. Саме за таких умов письменниці вдалося вийти за межі свого особистого світобачення, розпізнати конкретні особливості й допомогти нам у виведенні узагальнень. Саме тому в усіх своїх творах вона показує глибинні зв'язки людини з природою, з космосом, з Універсумом.

Механізм трансформації думок у художні образи вважається психологічно найцікавішим, та навіть сучасний рівень розвитку науки не дає достатніх підстав для повного з'ясування сутності такого процесу. Проте цілком очевидно, що витлумачуючи той чи інший художній образ чи їх систему, треба відштовхуватися від лінгвістичних моделей, дошукуючись найвірогіднішого трактування насамперед в амбівалентності мови. Із-поміж великої низки творів О.Кобилянської зупинимо нашу увагу на новелі “Битва”, у якій письменниця робить спробу звільнитися від сюжету в загальноприйнятому (аристотелівському) розумінні. У результаті ми маємо об'єднаний сприйняттям наратора потік зовнішніх вражень (зорових, слухових, дотикових), несподіваних асоціацій, досягнутих здебільшого шляхом персоніфікації. Подієвість поступається власне дії під час споглядання, превалює зображальність, виразно простежується відчутний для імпресіоністичної поезики синтез чуттєвих вражень. Незвичайний конфлікт - незвичайні й образи. Їхня глибинна символіка очевидна. Швидкоплинний потік лексем (іменників), що передають поліфонію голосів природи, утворюють неповторну мелодію “досі ніколи не виданої розпуки” [8, II, 303]. Крім того, тут виразно простежується градація. Спочатку чути “шемрання”, “стривожений шепіт, зітхання”, врешті піднявся шум, немов від вихру [...] як шум моря [...] а наостатку зашуміла буря” [8, II, 303].

Через входження в метафори, парафрази, гіперболи письменниця зображає зв'язок природи з космосом і показує той “душевний” надривний стан, який огорнув це одвічне “дуо” під час нищення. “Блискавиці летіли в смереки, розколювали без милосердя найкращі пні, а грім пробував розсаджувати гори, - читаємо відразу після опису початку дощу. З таким лоскотом і гуком потрясав ними, неначе б хотів їх присилувати виступити зовсім із свого непохитного супокою. Здавалось, що горами котились великанські кулі, викликувані від часу до часу золотисто миготячими блискавицями...” [8, II, 303].

Звернемо увагу ще й на контраст барв у цій картині. Художникові, який би забажав перенести словесне зображення на полотно, неважко було б відтворити і небо, що “затмилося грізно-чорною барвою”, і

“золотисто миготячі блискавиці”, і потік в долині, який “метався брудно нескладними хвилями по камінню” [8, II, 303]. Однією з основних проблем антропології символів є існування принципів мовного кодування, тобто інформація, яку несуть символи, певним чином закодована. Проте відомо, що навіть для генетично неспоріднених мов символіка кольорів і звуків є універсальною, можливо, саме у цьому й варто шукати корені такого сильного впливу творів Ольги Кобилянської. Це наближує її твори до снів, а З.Фройд вважав, що сні кмітливіші, ніж ті, хто їх снить, тому що дія уві сні відбувається на рівні підсвідомості. Саме на такому рівні і діють на читача твори авторки.

Послаблена фабульність новели “Битва” зумовила посилену увагу письменниці до пейзажу, до колористики, навіть, скажемо, до акварельно-етюдної техніки словесного зображення. Вона вміло використовує як автологічні, так і метафоричні означення барв. Наприклад, “темно-синьою зеленню миготять праліси”, “зелено-брунатний мох”, “небо затьмилося грізно чорною барвою”, “буйна ясно-зелена папороть”, “брунатно-зелений мох”, “з темно-зеленого тла лісу”, у стрикізок “прозоро-сині крильця”.

Система використаних у цьому творі тропів забезпечила цілісну єдність слухових, зорових і дотикових образів, які створюють ілюзію, що деревина - “жива”, а технологія розтину стовбурів на дошки – це тортури живої істоти. У цьому переконує ще один власне слуховий образ - тиші. “Лише вночі, - читаємо у новелі, - панувала тут смертельна тишина” [8, II, 315]. Значно посилює цей образ епітет “бездушна”, вжитий для констатації завершення “битви”: “Навкруги панувала бездушна тишина” [8, II, 317]. Ця тиша, як і те, що відкривалося зору (знову поєднання звукового і зорового образів) будили “жаль у серці”: “Біляві спорохнявілі пняки стирчали густо одні коло одних, неначе кістяки з пожовклої трави. Нездатні дерева лежали в великім числі покалічені вокруги, а з кори обдерті пні, що показалися нездоровими, порохнявіли нетикані даліше. Великі випалені місця на землі нагадували рани пожежі [...] Старі, громами нарушені смереки, оставлені нетикано, стояли сумно, простягаючи напіввисохлі рамена від себе далеко, мов безпомічні старці, силуячись надармо здержати вітер у своїм галуззі” [8, II, 317].

Пригадаймо, що Нортроп Фрай стверджував, що художній твір споріднений із музичним твором у тому, що його настрої є у всьому співмірний із внутрішнім порядком символів, виражених його мовою. Особливої емоційної сконденсованості саме за допомогою “музичної” метафори, вміщеної на маргіналіях пізньої осені, досягає Кобилянська і в новелі “Восени”: “Тому грає і дрижить напівомертвіле листя восени”. Асоціативну під’єднаність до контексту згасання природи авторка передає градаційним рядом метафор: листя бореться, усміхається, опирається, кровавиться і - надіється. Отже, “Надія - це останнє, що його покидає...”

Інтерпретація творів Ольги Кобилянської, у яких найбільше проявилось прагнення до синтезу різних видів мистецтва, переконує, що вона була митцем культурних переживань. У її творчому світі культурологічний аспект дуже вагомий. Як вже зазначалося, надзвичайно чутливо письменниця сприймала і своєрідно вводила у свої твори музику. Вона дійсно володіла талантом сполучати слово й музику, визначати її місце й значення в житті людини. Неповторним є зображення станів і настроїв героїв, які живуть музикою і, прагнучи “різьбити себе”, віддаються її владі. Особливо це помітно у таких творах, як “Impromptu phantasie”, “Смутно колишуться сосни”, “Людина”, “Царівна”, “За ситуаціями” і звісно, “Valse melancolique”. Саме в цьому творі вона намагалася створити новий тип інтелігенції, що прагне працювати на користь свого рідного народу. В.Щурат зазначав, що ні зміст твору, ні його образи не мають нічого спільного з життям інтелігенції того часу. Справді, О.Кобилянська показала тут типи європейського рівня, проте мову використала для цього нашу, думка лишилася, але її одяг - наш, читач сприйняв її слово як слово в рідному одязі. Звісно, не обійшлося тут і без духовного надбання європейської культури, можливий і вплив німецької та польської мов. Із цим можна частково погодитись, адже кожна мова має всеохопну структуру концептів, до якої входять концепти загальнолюдського досвіду, але мовець завжди привносить у мову, меншою чи більшою мірою, своє власне світобачення. Як слушно стверджував Альберіко Джентілі, поезія і малярство споріднені між собою, але якщо маляр малює те, що насправді є, то поет зображує лише правдоподібне; матеріалом поета є загальна правдоподібність, а не правдивий факт. Крім того, поетичний задум полягає в тому, щоб зруйнувати той світ, який ми сприймаємо як належне. Зрозумілим стає бажання О.Кобилянської бачити українську інтелігенцію, зокрема жіночу її частину, саме такою, якими постають героїні “Valse melancolique”, і нарешті, вона просто випередила свій час, адже пройшли роки, і такі жінки з’явилися, образи стали типовими. Письменниця була тонким психологом жіночої душі, а тому змогла відчувати внутрішнє прагнення української жінки, вона завжди намагалася йти своїм шляхом, створити свій поетичний світ, і її світовідчування, світосприйняття були наскрізь жіночними.

І останнє, щоб довести, що Ольга Кобилянська була українською письменницею, варто пригадати переклад повісті “Земля” російською мовою, здійснений О.Сгоровою на початку 50-х років ХХ ст. Образні порівняння, що їх використовує О.Кобилянська у цьому творі, носять суто український характер, чого не вдалося зберегти і донести до читача перекладачеві. Втрачено український колорит,

незрозумілими стали особливості характеру і світогляд українського народу. Одним словом, спроба відтворити образність і творчу манеру автора виявилася невдалою. Пояснення цьому знаходимо у Вільгельма фон Гумбольдта: “Кожна мова окреслює коло навкруг народу, який нею розмовляє. Із цього кола можна вийти, тільки ввійшовши в коло мови іншого народу. Вивчити іноземну мову – означає набути нового погляду на вже сформоване ставлення до світу” [10]. Адже барви слова – це барви життя. Вміння ті барви зауважувати, знаходити колористичні відповідники в матеріалі іншої (нерідної) мови, іншої культури – завдання нелегке. І сьогодні, коли ми вступили в епоху послаблення культурних асоціацій, що їх викликає те чи інше слово чи сполучення слів, варто пам’ятати про те, що завдання митця – повертати втрачене, нагадувати читачеві про найвищу насолоду, яка дана людині, - насолоду від уяви, від образного мислення, від думки, що стала образом. Повною мірою із цим завданням вдалося впоратися О.Кобилянській.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денисюк І.О. Новелістика Ольги Кобилянської // Кобилянська О.Ю. Оповідання. – Львів: Каменяр, 1982. – С.269.
2. Ліпкевич І. Полоніزم в художніх творах Ольги Кобилянської // Науковий вісник Чернівецького університету. Слов’янська філологія. – 1999. – Вип.58-59. – 244с.
3. Sapir E. The psychology of Culture: A Course of Lectures / Reconstructed and Edited by Judith T.Irvine. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1993. – P.155.
4. Whorf B.L. An American Indian Model of the Universe // Ed. J.B.Carroll. – Cambridge, MA: MIT Press, 1956. – P. 57-64.
5. Kroeber A. L. Anthropology: Culture Patterns and Processes. – New York: Harbinger Books, 1963. – P.102.
6. Cassirer E. The Philosophy of Symbolic Forms. – Vol.1: Language. – New Haven:Yale University Press, 1955.. – P. 58.
7. Boas F. Introduction // Handbook of American Indian Languages / Ed. F. Boas. – Washington, DS: Smithsonian Institution. – Vol. BAE-B 40. – Part 1, 1911. – P.52.
8. Кобилянська О. Твори: У 5 т. - К.: ДВХЛ, 1962-1963.
9. Творчість Ольги Кобилянської у контексті української та світової літератури: Тези доповідей і повідомлень Респуб.наук.конфер. / Чернівецький ун-т та ін.: Ред.кол.: Мельничук В.І. (відп.ред.) та ін. - Чернівці, 1988. - Ч.І.: Літературознавство. – 179с.
10. Humboldt, Von, Wilhelm. Linguistic Variability and Intellectual Development / Trans. George C. Buck and Fritjof A. Raven. – Florida: University of Miami Press, 1971. – P.39-40.

УДК 821.133.1 – 3.091: 94 (477) “17”

ТЕМА УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА У ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XVIII СТОЛІТТЯ

Дітькова С. Ю., к. пед. н., доцент

Запорізький національний університет

У статті досліджується проблема особливостей висвітлення теми українського козацтва у французькій літературі XVIII ст. Особлива увага приділяється взаємодії просвітницького світогляду із даною темою. Аналізуються праці Вольтера, обговорюється специфіка вольтерівської інтерпретації такого явища, як запорізьке козацтво.

Ключові слова: тема, історичний жанр, просвітницька література, ідеал “природної людини”

Дітькова С.Ю. ТЕМА УКРАИНСКОГО КАЗАЧЕСТВА ВО ФРАНЦУЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XVIII СТОЛЕТИЯ / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье исследуется проблема особенностей изображения темы украинского казачества во французской литературе XVIII ст. Особенное внимание уделяется взаимодействию просветительского мировоззрения с данной темой. Анализируются труды Вольтера, обговаривается специфика вольтеровской интерпретации такого явления, как запорожское казачество.

Ключевые слова: тема, исторический жанр, просветительская литература, идеал естественного человека”.

Dytkova S.U. SPECIFIC FEATURES OF REPRESENTATION OF THE UKRAINIAN COSSACKS THEME IN FRENCH LITERATURE OF THE XVIIITH CENTURY / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

In this article the problem of specific features of representation of the Ukrainian Cossacks' theme in French literature of the XVIIIth century is investigated. Special attention is paid to the relation of the outlook of the Enlightenment with representation of the theme. Voltaire's works are analyzed, specific of Voltaire's interpretation of the phenomena of Zaporizhzhya Cossacks is described.

Key words: theme, historical genre, literature of Enlightenment, idea of the “natural man”.

Чимало дослідників зверталось до особливостей зображення України та українського козацтва у світовій літературі (В.Січинський, Д.Наливайко, В.Чабаненко, Ю.Мицик, Л.Івоніна, А.Бойко), але висвітлення її у творчості письменників віка Просвітництва докладно не розглядалось. Хоча питання є цікавим не тільки з літературознавчої, а і з історичної точки зору. За радянських часів вплив тема українського козацтва у французькій літературі розглядалась дуже мало. Останнім часом публікацій названого напрямку теж не були систематичними, тому ми вирішили звернутися до даного аспекту. Нас цікавив не тільки літературно-історичний фактаж, а і взаємодія названої теми із загальними установками просвітницької літератури.

У XVIII ст. інтерес до козацької теми проявився в першу чергу в просвітницькій **історичній прозі**. З'являються праці Вержена, Дюрана, Масона, Шерера. Особливої уваги заслуговує остання. Французький дипломат Ж.-Б. Шерер у вступному слові до свого “Літопису Малоросії” (*Annales de la Petite-Russie*, 1788) називає себе “лише редактором літописів, написаних місцевими людьми” [1, С.12], але зауважує, що далеке минуле козацького народу ховає “казкова ніч” [1, С. 296].

У XVIII ст. продовжується процес колоніальних захватів, можливо тому, у книзі Шерера з'явилась не тільки могила Овідія “за 6 днів подорожі від Борисфена”, а і таємничі франки, які в давні часи будували на території України міста та фортеці [1, С. 27, 33]. Шерер посилається на невідомі зараз джерела і стверджує, що перші військові збори козаків відбулися ще в 948 р. [1, С.50], наполягає він і на східному походженні феномена козацтва.

Надаючи характеристики окремим історичним постатям, Шерер звертає увагу на те, що війна між поляками та козаками почалася через особисту помсту Хмельницького (“Хмельницький був чоловік безстрашний і мудрий, але дуже мстивий”) [1, С. 301].

Треба зазначити, що, незважаючи на те, що Шерер постійно посилається на якісь таємничі літописи, в його праці помітно відчувається вплив книги Бопляна “Опис України” (*Description de l'Ukraine*) , яка, скоріше за все, послужила Шереру основою. Хоча, безумовно, вже існуюча інформація була значно розширена.

Цікаво, що так, як колись Міховіта розподіляв козаків на християнських та “поганських”, так і Шерер розподіляє їх на “русинських” та “ханських” [1, С. 132]. Можливо, під “ханськими козаками” він розуміє Буджацьких татар, про яких розповідав Боплян [2, С. 62], і які, кочуючи між Дністром та Дунаєм, не визнавали ніякої влади над собою.

Шерер називає українські землі “розкішними” (*luxuriant*) і розповідає, як на них хлинуло кріпацтво та російські дворяни [1, С.147]. Він цитує знаменитий наказ Катерини II від 14серпня 1775 р. про розпуск Запорізької Січі, у якому козаки називаються “політичною корпорацією, що відокремилась від решти світу”, і звинувачуються у розбої, вбивствах, неробстві, розпусті та в інших “найшкідливіших пороках” [1, С. 149-150], і у свою чергу порівнює минулі звичаї запоріжців із законами Мальтійських лицарів і французьких вільних лучників [1, С. 156]. Хоча і додає, що “усю свою свободу запорізькі козаки використовували на те, щоб жити у неробстві” [1, С.174]. Шерер зауважує, що “запорізькі козаки мали не так закони як звичаї” [1, С.179]. Він, так само, як і Шевальє, вважає запорожців ґрунтом, на якому виникло черкеське (кубанське), донське та яйцьке (уральське) козацтво і взагалі подає досить об'єктивну, хоча й інколи із вкрапленнями фантастичності (ведмеді водяться в степах Очакова!) картину.

Історичні твори Шерера подають приклад прагматичного підходу до історії. Більш художніми, безумовно, є історичні праці Вольтера, у яких не тільки історія, а й філософія, за висловлюванням О.С.Пушкіна, “говорила общепонятным и шутливым языком” [3, Т. 6, С. 89].

Взагалі просвітники мали установку на так званий “аскетичний” стиль оповіді. Перекладач Шерера В.В.Коптілов зауважував, що в ході перекладу йому постійно хотілося прикрасити, полегшити сухий склад авторського мовлення [1, С. 7]. Згадана раціональність стилю є одним з атрибутів просвітництва, особливо раннього (Дефо, Свіфт, Монтеск'є). Вольтер теж був раціоналістом. Але він зміг синтезувати раціональний підхід із легким, грайливим гумором, живими картинами, дотепними, гострими характеристиками історичних постатей. Він говорив про серйозні речі, стилем “прелестных безделок” (Пушкін).

Нас цікавлять два його трактати – “Історія Карла XII” (Histoire de Charles XII, 1731) і “Історія Російської імперії за Петра Великого” (Histoire de l’empire de Russie sous Pierre le Grand, 1759-1763). Перший із них було задумано як “урок королям”, адже Вольтер сповідував віру в “монарха-просвітника”, який надасть освіченим верствам суспільства необхідні свободи і покладе край темряві забобонів.

Карла XII і Петра Великого він вважав “найоригінальнішими особистостями за двадцять віків” [4, С. 309]^{*}. Трагічна постать короля-юнака, який надані природою здібності розтратив на воєнно-окупаційні походи і не здобув для своєї країни нічого, окрім неслави, цікавила Європу, і Вольтер вирішив здійснити аналіз помилок великого полководця.

Тема козацтва виступає у Вольтера як “підтема”. Він згадує запорожців і Мазепу тільки у зв’язку з їхнім сумісним із шведським військом виступом під Полтавою в 1709 г. Хоча вперше козаки з’являються під час переможного вступу Карла XII до Саксонії (початок Північної війни). Вольтер називає їх “бродячими” (vagabonde), мабуть, маючи на увазі воєнних найманців, і відгукується про них не дуже поважно: “здібні скоріш грабувати переможених, ніж перемагати” [4, С.375]. І козаки-найманці, і поляки, і саксонські рекрути “тремтіли при одній лише згадці імені шведського короля” [4, там само]. Та й військо московитів, поки Петро I знаходився в Литві, “побігло на всі боки” [4, С. 399].

Україну Вольтер називає “країною козаків” і повідомляє, що північна її частина оброблена і багата, а південна являє собою “одне із найплодучіших і найбезлюдніших місць у світі” [4, С. 403]. “Погане управління згубило тут те добро, яке природа намагалась віддати людям”, - додає Вольтер [4, там само]. Відсутність розвинутого землеробства на Півдні України Вольтер, на відміну від Шерера, пояснює постійними набігами татар, які, все одно, розкрали б врожай.

“Україна завжди прагнула свободи”, - стверджує Вольтер і додає, що, перебуваючи затисненою між Малою Татарією, Польщею і Московією, вона завжди вимушена була шукати покровителів. Та покровителі намагалися домінувати, що призводило до постійних народних виступів.

Називаючи Мазепу “польським дворянином”, Вольтер говорить про “деяку поверхову освіту”, яку той отримав під час пажування при дворі Яна Казимира, і переказує поширену в Європі версію про появу Мазепи в Україні верхом на дикому коні.

Вольтер стверджує, що Мазепа був призначений на гетьманську посаду Московитським двором, але почав готувати повстання через особисту образу на Петра I, який під час обіду в Москві закинув йому непокірність козацького війська і поставив вимогу покласти цьому край. Мазепа відповів, що це не так просто зробити, адже абсолютна покірливість суперечить духу мешканців України, і тоді сп’янілий цар назвав Мазепу зрадником і обіцяв посадити на кіл у випадку невиконання його вимог.

Повернувшись в Україну, Мазепа почав розробляти план повстання, а шведська армія, що з’явилась на кордонах, додала йому надії на звільнення.

Безумовно, версію Вольтера можна вважати романізованою і навіть міфологізованою. Невипадково вона надихнула Байрона на створення поеми “Мазепа” (1816). Але, все ж таки, ми бачимо, що під час створення “Історії Карла XII” Вольтер не дивився на Мазепу, як на зрадника, скоріш, як на людину, загнану в кут.

Поважаючи просвітницьку діяльність Петра I, Вольтер у цьому ж трактаті відмічає схильність царя до розгулу, пияцтва і невинуватої жорстокості: “Він просвіщав свій народ, а сам був дикуном. Він власними руками виконував свої вироки над засудженими; під час одного з бенкетів демонстрував власну спритність, рубаючи голови” [4, С. 337]. Таким чином, вчинок Мазепи постав абсолютно мотивованим.

Для Карла XII Україна видалась “проклятою країною”, його воїни падали замертво, не витримуючи морозів. До речі, про жахливі морози, які вбивали іноземців тисячами, згадував і Боплян [2, С. 93-94]. Але, незважаючи на всі негаразди, непохитний Карл XII сподівався навесні розпочати свій похід на Москву і скинути з трону свого головного ворога, який зазіхав на східні шведські території. Підтримка Мазепи й запорожців надихали войовничо налаштованого юнака.

Перш, ніж звернутися до особливостей зображення Запорізької Січі Вольтером, потрібно розібратися із його ставленням до ідеалу “природної людини”.

Ідеал “природної людини” є одним з основних у просвітницькій літературі, але ставлення до нього було різним: від установки на виховання “добрих служників” (Дефо) до абсолютної ідеалізації (Руссо). Вольтер ставився до “природної людини” подвійно. Показавши життя вільних кочівників у трагедії “Скіфи” (1767), диких монголів у “Китайському сироті” (1755), диких сонцепоклонників у “Гебрах” (1769), і порівнявши його з життям цивілізованих народів, Вольтер засудив цивілізацію за лицемірство і

^{*} пер. М.Н.Краніхвельда

жадібність (цьому ж присвячена проблематика філософської повісті “Простодушний” (1767). Але Вольтер ніколи не ідеалізував “природну людину”, зауважуючи, що цивілізована особистість, маючи здібність до самоконтролю, набагато ближча йому із своєю, хоча і своєрідною, але гуманністю. Вольтер завжди захищав цивілізацію і не приймав неосвіченість і відсутність життєвих благ, хоча і вважав “природну людину” більш щирою, ніж цивілізовану. Звідси, скоріш за все, і походить його несерйозне ставлення до запорожців, яких він називає “найдивнішим народом у світі” [4, С. 409]. Для Вольтера вони є “зграєю розбійників”, що складалась із русинів, поляків і татар. Запорожці, на його думку, сповідують “щось на подобу християнства” і ведуть флібустьєрський спосіб життя. Вольтер додає, що вони “не терплять біля себе жінок, але цуплять дітей на сто миль навкруги і виховують їх у своїх звичаях” [4, там само]. Насмішливе ставлення Вольтера до церковного устрою запорожських вільностей можна пояснити тим, що перша відома запорожська церква була збудована лише в 1576 р. Та й європейська традиція зображення запорожців робила їх схожими не на ченців, а на флібустьєрів. До речі, англієць Д.Круел у XVII ст. у своїй книзі “Давній і сучасний стан Московії” теж порівнював козаків із флібустьєрами [5, С. 361].

Флібустьєри (від фр. *flibustiers* ← гол. *vrijbuiters* – пірати) спочатку тільки грабували судна, але із XVII ст. Англія і Франція почали використовувати їх у боротьбі за колоніальні території. У 20-ті рр. XVII ст. флібустьєри зробили острів Сан-Крістобаль (Антильські острови) своїм опорним пунктом, де переховували пограбоване та віддавалися пияцтву і розпусті. У XIX ст. флібустьєрами називали авантюристів, завдяки яким США значно розширили свою територію. Саме флібустьєри були першими мешканцями Дикого Заходу, вони (У.Уекер та його люди) у 50-х рр. XIX ст. вдерлися до Мексики і приєднали до США Південні Штати.

Запорожців із флібустьєрами споріднює життя на островах, схильність до не очікуваних нападів, але флібустьєри ніколи не виступали захисниками народу, не боронили віру. Основною метою їхньої діяльності було тимчасове збагачення. Можливо, козацтво і було схожим на флібустьєрство на початку свого існування, але надалі воно перетворилось на символ гідності українського народу. Цього Вольтер не розумів і не передбачував. Що ж до “цуплення дітей”, то і Боплян зауважує, що козаки привозили із походів дітей, яких залишали біля себе [2, С. 24]. Можливо, звідти Вольтер і почерпнув інформацію, але представив із більш іронічним настроєм. На цьому жарти “демона сміху” не завершуються. Він розповідає, що літо запорожці проводять у походах, а взимку сплять у великих “ангарах” (hangar) по 400-500 чоловік в одному приміщенні. Під ангарами або халабудами Вольтер, скоріше за все, має на увазі курені. Не порушуючи вірність історичній деталі, він створює досить комічну картину козацького побуту.

“Вони нічого не бояться, живуть вільно”, - зауважує Вольтер і розповідає, як Петро I передав запорожцям 60 тис. флоринів як аванс за майбутню участь у розгромі шведів. Запорожці гроші узяли і тут же об’явили себе прихильниками Мазепи і Карла XII, але ніякої користі від цього не було, тому що, на думку Вольтера, запорожці були здатні битися тільки заради пограбування. “Якось вранці королю представили десять їхніх ватажків, та насилу можна було від них добитися, щоб вони не напивалися, адже з цього вони починали день”, - розповідає далі Вольтер, хоча й додає, що Карл XII був вельми здивований їхніми бойовими навичками (“вони вбивали на розстані шестисот кроків”). Та армія Петра I мала велику кількісну перевагу, і 8.07.1709 р. шведсько-козацьке військо зазнало рішучої поразки.

Цікаво, що визначення України як “проклятої”(maudit) країни в тексті Вольтера повторюється. “Всі шведські історики говорять, що шведи отримали б перемогу, якби не було зроблено помилок; але всі офіцери стверджують, що великою помилкою було дати бій, а найбільшою – заблукати в цю прокляту країну, незважаючи на поради розумних людей, та битися проти звичного до війни супротивника, який у три рази переважав Карла XII чисельністю війська”, - говорить Вольтер, посилаючись на мемуари учасників Полтавської битви [4, С. 413].

Треба зазначити, що в передмові до “Історії” Вольтер повідомляє, на записки кого з очевидців він спирався (Фабріцій, де Фервіль, де Віллон, Понятовський та інші). Але серед інформаційних джерел Вольтер не має жодного козацького або хоча б українського. Можливо, звідси і походить іронічне ставлення до запорожців. Хоча існує інформація, що під час роботи над “Історією” Вольтер спілкувався із графом Орликом де Лазіски (Григорієм Орликом), сином гетьмана у вигнанні, сподвижника Мазепи, Пилипа Орлика. І під час вінчання Орлика із Єленою де Брюн Дентевіль Вольтер підніс молодим парадний екземпляр “Історії” [6]. Хоча, знаючи підступний характер Вольтера, не потрібно перебільшувати цю дружбу. Вольтер був прихильником та інформатором російського уряду, а граф Орлик підбивав королів Франції, Швеції, Речі Посполитої та турецького султана створити коаліцію і разом виступити проти Росії.

Порівнюючи Петра I із Карлом XII, Вольтер згадує, що після переможної битви під Нарвою Карл XII відпустив усіх полонених московитів (“яких він не боявся”), а цар не відпустив жодного шведа і розсіяв їх по всій своїй державі. Але найстрашнішою була доля полонених козаків: “всіх їх колесували” [4, С.418].

“Історія Карла XII” мала величезний успіх. Ще за часів Вольтера вона перевидавалася біля 100 разів, була переведена практично на всі європейські мови. Це не могло не турбувати російський уряд, і імператриця Єлизавета Петрівна через посередництво графа Шувалова замовляє Вольтеру “Історію Російської імперії за Петра Великого” [4, С. 635], безумовно, не безкоштовно. До речі, перший том “Історії” вийшов у 1759 р., а в 1758 р. Вольтер купив свій знаменитий масток Ферней, скоріше за все, на імперські кошти.

Намагаючись виправдати себе, Вольтер пише у вступі до зробленого на замовлення твору, що раніше він осмислював історію за принципом “Ніяка істина не буде укриваною”. Тепер же він пише згідно із новим кредо: “Переказуйте нащадкам тільки те, що є гідним нащадків” [4, С.516]**. Така установка не суперечить загальній установці просвітників на дидактичну та утилітарну спрямованість літератури. Але Д’Аламбер назвав нове кредо Вольтера “ницістю” [за 7, С. 184]. Навіть такий шанувальник Вольтера, як О.С.Пушкін, втомившись від ролі “державного поета”, писав за рік до власної смерті: “Вольтер, во все течение долгой своей жизни, никогда не умел сохранить своего собственного достоинства... Наперсник государей, идол Европы, первый писатель своего века, предводитель умов и современного мнения, Вольтер и в старости не привлекал уважения к своим сединам: лавры, их покрывающие, были забрызганы грязью. Клевета, преследующая знаменитость, но всегда уничтожающаяся перед лицом истины, вопреки общему закону, для него не исчезала, ибо была всегда правдоподобна. Он не имел самоуважения и не чувствовал необходимости в уважении людей... Что из этого заключить? Что гений имеет свои слабости; которые утешают посредственность, но печалят благородные сердца, напоминая им о несовершенстве человечества; что настоящее место писателя есть его ученый кабинет и что, наконец, независимость и самоуважение одни могут нас возвысить над мелочами жизни и над бурями судьбы” [3, Т.5, С. 431-432].

Отже, в “Історії Петра Великого” ми бачимо ідеалізований образ Петра I, який не зробив “жодного не вірного маневру”, і абсолютно засудження зрадника Мазепи. Треба відмітити, що Вольтер і в “Історії Карла XII” не ідеалізував козацтво і говорив про просвітницьку діяльність Петра I, але російському уряду цього було замало. Скоріш за все, Вольтеру було вказано на “помилки”, які потрібно виправити. Наприклад, в “Історії Карла XII” Вольтер стверджував, що шведам та козакам вдалося відірватися від переслідувачів тому, що Меншиков наказав припинити погоню, не наважившись зайти в землі, які контролювали запорожці. В “Історії Петра Великого” Вольтер спростовує цей факт і стверджує, що Меншиков та його люди дійшли до Дніпровських круч, просто козаки краще орієнтувалися на місцевості. Якщо в попередньому творі Вольтер неодноразово вказував на суттєву кількісну перевагу росіян, тут він спростовує і цю думку: “Чотиринадцять тисяч шведів здалися в полон десяти тисячам росіян” [4, С.522]. І, взагалі, результат Полтавської баталії Вольтер оцінює як велику перемогу цивілізації над дикістю: “Битва ця відрізняється від усіх інших, що коли-небудь заливали землю кров’ю, тим, що вона принесла роду людському не руйнування, а процвітання, адже надала царю можливість просвітити значну частину людства” [4, С. 523]. Саме з Полтавської баталії починається, на думку Вольтера, підняття Російської імперії на рівень однієї із найвпливовіших країн. Що ж до розправ над козаками, то тепер Вольтер вибачає Петру усе: “Він був вимушений карати тих із своїх співвітчизників, які заважали і робили перешкоди щастю інших” [4, С. 531].

Треба зазначити, що в Європі “Історію Петра Великого” було сприйнято досить прохолодно, вона не отримала ані популярності, ані довіри. Про це свідчить, наприклад, те, що Шерер абсолютно не згадує її. Не знайшли ми посилки на Вольтера і в подальшому розвитку теми козацтва у французькій літературі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шерер Ж.-Б. Літопис Малоросії, або історія козаків-запорозжців : Пер. з фр. – К.: Укр. письменник, 1994. – 311 с.
2. Боплан Г.Л. де Опис України. Меріме П. Українські козаки та їхні останні гетьмани. Богдан Хмельницький : Пер. з фр. / Примітки та передмова Яреми Кравця. – Львів: Каменяр, 1990. – 300 с.
3. Пушкін А.С. Собр. соч. : В 6 т. / Под ред. Д.Д.Благого. – М.: Правда, 1969.
4. Вольтер: Собр. соч.: В 3 т.– Т.2. – М.: Сигма-Пресс, 1998. – 656 с.
5. Наливайко Д.С. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. – К.: Основи, 1998. – 578 с.
6. Кравцевич-Рожнецкий В. Орлик, сын Орлика // Зеркало недели. – 2002. - № 43 (9. 11). – С. 23.
7. Lortholary A. Les “Philosplhes” du siecle et la Russie. – Paris,1951.- 205 с.

?? пер. Г.Блока

ТИПОЛОГІЯ МОВНИХ КОНТАКТІВ НА ТЕРИТОРІЇ АВСТРАЛІЇ

Домніч О.В., викладач

Запорізький національний університет

Ця робота присвячена деяким типологічним аспектам мовного контактування між двома різнокультурними етносами та їх мовами – англійською, з одного боку, та чисельними мовами австралійських аборигенів, з іншого. Аналіз мовної ситуації на території Австралії в контексті загальних положень теорії типології мовних контактів проведено на основі критеріїв, які є релевантними для дослідження аспектів мовного контактування, а саме чинників, умов, наслідків та видів мовних контактів між двома зазначеними етносами.

Ключові слова: мовне контактування, англійська мова, мови корінного населення, класифікації мовних контактів, чинники мовних контактів, умови протікання мовних контактів, наслідки мовних контактів, види мовних контактів.

Домнич О.В. ТИПОЛОГИЯ ЯЗЫКОВЫХ КОНТАКТОВ НА ТЕРРИТОРИИ АВСТРАЛИИ / Запорожский национальный университет, Украина

Данная работа посвящена некоторым типологическим аспектам контактирования между двумя разнокультурными этносами и их языками – английского, с одной стороны, и многочисленными языками австралийских аборигенов, с другой. Анализ языковой ситуации на территории Австралии в контексте общих положений теории типологии языковых контактов проведен на основе критериев, релевантных для исследования аспектов языкового контактирования, а именно предпосылок, условий, результатов и видов языковых контактов между двумя вышеупомянутыми этносами (социумами).

Ключевые слова: языковое контактирование, английский язык, языки коренного населения, классификации языковых контактов, критерии языковых контактов, условия языковых контактов, последствия языковых контактов, виды языковых контактов

Domnich O. LANGUAGE CONTACTS TYPOLOGY ON THE TERRITORY OF AUSTRALIA / Zaporizhzhya National University, Ukraine

This paper studies some typological aspects of language contacts between two differently-cultured ethnic groups and their languages – the English language, from one side and numerous Australian indigenous languages, from the other side. Analysis of language background has been done on the basis of factors which are relevant to research of language contacts aspects. These factors include prerequisites, conditions, results and types of language contacts between two mentioned ethnic groups.

Key words: language contacting, the English language, indigenous population languages, classifications of language contacts, criterions of language contacts, conditions of language contacts, results of language contacts, types of language contacts

Трансформація мов у часі і просторі зумовлена широким спектром чинників. Одним із найбільш значимих є чинник мовного контактування, якому присвячена значна кількість робіт, виконаних на матеріалі різних мов із залученням методів різноманітних галузей лінгвістики та з урахуванням даних суміжних дисциплін [див. 1-13]. Основним об'єктом нашого дослідження є англійська мова в умовах її контактування з мовами корінного населення на території Австралії. У даній роботі мовні контакти розглядаються в типологічному аспекті, при цьому ключові положення теорії мовного контактування служать теоретичною основою для вивчення безпосередньо самих процесів мовних контактів в Австралії.

Актуальність вибраної теми зумовлена, по-перше, нагальною необхідністю системного дослідження англійської мови в Австралії в контексті її контактів з мовами корінних етносів, по-друге, лакунами, що досі існують у даній галузі, зокрема, відсутністю спеціальних праць із типологічного опису особливостей мовних зв'язків сучасного австралійського варіанта англійської мови (далі АВА) з іншими мовами, що функціонують на П'ятому континенті.

Метою статті є встановлення видів, умов і наслідків мовних контактів (далі МК) між чисельними мовами автохтонного населення Австралії та трансплантованою мовою етноса-завойовника – англійською. Дана проблема до цього часу не слугувала об'єктом спеціальних досліджень, не розроблялись класифікації видів МК між вказаними етносами в Австралії.

Теоретичним матеріалом слугували загальні положення теорії типології мовних контактів, які представлені в працях зарубіжних та вітчизняних вчених [див. 1-13]. Фактичним матеріалом є лексика з автохтонних мов в АВА, відібрана методом суцільної вибірки з лексикографічних джерел [14-17]. Вперше на теоретичному матеріалі проводиться огляд мовних зв'язків між автохтонним населенням та англомовним етносом.

Дослідження в області історичного мовознавства виявляють, що зміни на різних мовних рівнях протікають повільно і не завжди бувають доступними спостереженням. Винятки складають процеси,

зумовлені МК на сучасному етапі розвитку мов, наприклад, контактування різних за типологією мов протягом XVIII - XX ст. на П'ятому континенті.

Трансплантація англійської мови на територію Австралії, де були розповсюджені тубільні мови, призвела до формування мовної ситуації, при якій у контактах з автохтонами англійська мова займає домінуючі позиції відносно комунікативної та демографічної могутності [13,81].

МК в Австралії мають місце між мовою прийшлого населення країни (британським варіантом англійської мови, носіями якого в кінці XVIII - XIX ст. були ув'язнені, військові та місіонери із Британії [13,59]), з одного боку, і мовами корінного населення Австралії (а саме, багатьма мовами австралійських аборигенів: на час європейської колонізації існувало близько 260 мов, які належали до 16 сімей [13,47]), з іншого. На території Австралії трансплантована мова (англійська) починає функціонувати з 1788 року – від заснування виправної колонії в Ботані Бей, куди в цей період прибуло близько 1500 іммігрантів: ув'язнених, військових і службовців. З цього часу почалася адаптація елементів трансплантованої мови до тих умов життя, що визначили специфіку цієї країни. Наше дослідження показало, що на процес трансплантації англійської мови до нових умов впливали флора і фауна цієї країни, побут корінного населення та інші реалії. Дані МК, одним з наслідків яких були запозичення з мов корінного населення в англійську мову, сформували національні особливості австралійського варіанта англійської мови.

Аналіз мовної ситуації на території Австралії доцільно проводити у контексті загальних положень теорії типології МК. У сучасній лінгвістиці розроблений цілий ряд класифікацій МК, у рамках яких акцент робиться на різноманітних аспектах даного явища. Так, виділяють критерії або чинники, що визначають МК; умови протікання МК; наслідки МК; види МК [1;7;31;60], [3,4], [4,25;26], [6,17], [7,16;17;20;55].

У статті „Аспекты теории типологии языковых контактов” [18] було детально розглянуто вище перераховані параметри, які лежать в основі різних класифікацій МК. У результаті аналізу основних типологічних класифікацій видів МК нами виділені критерії, релевантні для дослідження умов контактування англійської мови з мовами корінного населення в різноманітних регіонах, насамперед, у Австралії. Практичний аналіз видів МК був виконаний на підставі робіт сучасних лінгвістів: А.О.Білецького, Т.А.Бертагасва, У.Вайнрайха, Б.В.Горнунга, О.Єсперсена, Ю.О.Жлуктенка, Т.П.Ільяшенко, О.М.Рота, О.Е.Семенця, С.В.Семчинського, Б.А.Серебренникова, В.І.Скибіної.

Розглядаючи МК у зазначеній країні, необхідно виділити умови, за яких вони формувалися, а також наслідки, що характеризують кінцевий результат мовної взаємодії між етносами, а потім, на підставі даних двох параметрів, - види МК.

Із типологічного куту зору контакти англійської мови з мовами корінного населення в Австралії можна охарактеризувати таким чином.

1. Критерій тривалості та стійкості. МК в Австралії проходили в умовах досить довгого (більш ніж двохсотлітнього) інтенсивного спілкування мовних колективів. Це спостереження дає підстави вважати МК між англійською та автохтонними мовами постійними (перманентними, інтенсивними, за термінологією Ю.О.Жлуктенка). Постійні МК у теорії мовного контактування прийнято розподіляти на зовнішні та внутрішні. Для останніх характерне спілкування таких мовних колективів, „які утворюють одну суспільно-політичну єдність, живуть на одній території й ведуть спільне господарське, політичне та культурне життя” [1,7-8]. Внутрішні МК сприяють надзвичайно інтенсивній взаємодії мов на всіх лінгвістичних рівнях, оскільки мають місце „протягом усього мовного масиву, коли в ньому розсіяні в великій кількості носії іншої мови та коли основне населення країни надає великого значення володінню крім рідної, ще однією мовою” [1,7-8]. Результатом постійних внутрішніх МК є інтенсивна взаємодія контактуючих мов на всіх лінгвістичних рівнях, перш за все - на лексичному, в основному у вигляді запозичень.

Загальновідомо, що процес запозичення із корінних мов аборигенів в австралійську англійську був особливо інтенсивним у перший період колонізації Австралії (кінець XVIII – початок XIX ст). Саме в цей час помітна частина лексичної системи АВА складалася із автохтонних запозичень. Однак далі роль аборигенної лексики поступово зменшувалась завдяки субституції запозичених ЛЕ похідними від споконвічних англійських лексем. У сучасному АВА збереглось лише 5% автохтонних запозичень ранніх періодів, які пройшли певний етап асиміляції, інші вийшли з ужитку або збереглися у вигляді історизмів і архаїзмів [13, 60].

За нашими спостереженнями мав місце і зворотний процес - запозичення лексики з англійської мови в автохтонні. Пристосовуючи англійську культуру, аборигени запозичили як культурні поняття, так і матеріальні явища разом із лексемами, які їх номінують. У коло цих запозичень входять назви одягу, матеріалів, продуктів харчування, гроші тощо. Безумовно, дана лексика підлягла певному впливу з боку автохтонних мов: придання інших значень, видозміна і уподібнення до фонетичної системи тубільних мов та інше.

2. Критерій наявності / відсутності безпосереднього контакту. МК в даній країні існують в “умовах безпосереднього контакту між носіями визначених мов та двомовності з боку підкореного етносу” [2,12]. Контактні міжмовні зв'язки розподіляються на природні та штучні. У даній обстановці спостерігаються природні МК, котрі виникають при безпосередньому спілкуванні мовних етносів, а „їх наслідками є засвоєння багатьох просторічних і зневажливих форм, вульгаризмів і т.п. із іншої мови” [2,12], що дозволяє віднести ці міжмовні зв'язки до безпосереднього виду.

Як вже було зазначено вище, мав місце і зворотний процес, тобто запозичення лексики з англійської мови в автохтонні. Оскільки більша частина соціального прошарку населення, яке прийшло, є „низи” суспільства – ув'язнені, і їхня мова відрізняється вживанням стилістично зниженої лексики, то в автохтонні мови були запозичені як стандартні лексичні одиниці АВА, так і жаргонізми, вульгаризми, злодійський арго та інші форми відхилення від стандартних норм англійської мови.

3. Проаналізувавши МК із погляду локальної близькості між мовами, визначимо, що дані МК здійснюються в умовах проживання контактуючих етносів у межах однієї держави, що, як правило, призводить до білінгвізму. Але в Австралії ситуація дещо відрізняється від традиційної для таких умов розвитку моделі. Білінгвізм є характерним лише для автохтонного населення, при цьому він носить вимушений характер; для англійської мови характерним є монолінгвізм. Результатом зазначеної ситуації можуть бути як запозичення, так і модифікації мов, а також виникнення нової мовної сутності. У даному випадку всі три процеси призвели до утворення Australian pidgin, креолізованих форм англійської мови, Aboriginal English - міської аборигенної англійської [13, 61]. Зразком таких процесів можуть служити запозичення, які дозволяють віднести дані МК до проксимального виду, наприклад, з Australian pidgin: “yabber” v. – “to talk, to converse” < Australian pidgin < Wiradhuri, New South Wales region [14].

4. Із погляду критерію структурної близькості взаємодіючих мовних систем, МК відбуваються при взаємодії неспоріднених, різноструктурних мов: англійська відноситься до індоєвропейської групи мов, а саме до романо-германської гілки; стосовно чисельних тубільних мов Австралії, то, як відомо, вони утворюють єдину австралійську групу мов, яка підрозділяється на 16 мовних сімей та 12 окремих мов [19,12]. Відповідно вид МК у даній країні можна віднести до взаємодії генеалогічно неспоріднених (різноструктурних) мов.

5. Виходячи з критерію напрямку впливу та рівня мовної структури, у якому відбувається взаємодія, дані МК можна віднести до взаємного (обопільного) впливу мов на різних лінгвістичних рівнях. Те, що вплив мов був взаємним, підтверджують автори колективної роботи „Australian Aboriginal Words in English” [20;217;230]. Наслідком цього МК є запозичення на різних лінгвістичних рівнях мов, які взаємодіють (по даному питанню див. пункт 1).

6. Із погляду засобу встановлення зв'язку між мовами, даний вид контактів відноситься до таких, що проходять за умов безпосереднього спілкування. Наслідки цих процесів у мовах дуже істотні, відповідно їхня роль в історії мов та етносів є досить вагомою. До того ж в одного з контактуючих соціумів (а саме автохтонного) виникає потреба у вивченні домінуючої мови (англійської). На підставі вищевикладених даних ми відносимо розглянуті МК до прямого виду.

Як приклад даного ствердження можна навести таке: більша частина австралійських аборигенів двомовні, поряд із рідною мовою (мовою-родини) вони спілкуються і англійською (в основному в громаді білих австралійців), у той час як носії англійської мови тубільними мовами не володіють.

7. Спираючись на критерій ступеня участі в міжмовному зв'язку членів мовного співтовариства, а також територіального розміщення обох співтовариств на зазначеній території, МК в Австралії здійснюються за умов проживання мовних колективів на одній спільній території, коли спостерігається “глибоке проникнення” [1,9] великої кількості носіїв однієї мови (англійської) на територію, зайняту носіями інших (аборигенних) мов. Результати цих процесів гіпотетично можуть бути такими: “набування подібних звуків; запозичення слів; створення синтаксичних кальок; виникнення семантичних інклінацій; запозичення словотворчих суфіксів; спричинення подібних процесів розвитку структури мови; стимулювання до збереження однотипних рис” [10,9]. Проте на території Австралії мали місце не всі із перерахованих вище наслідків МК, а тільки деякі, як-от: засвоєння подібних звуків; запозичення слів; виникнення семантичних інклінацій. На підставі виділених параметрів ми визначаємо даний вид МК як внутрішньорегіональний (або інтрарегіональний). Наслідками МК на території Австралії на сьогоднішній день є невелика кількість запозичень із мов аборигенного населення в сучасній АВА. За спостереженнями У.Ремсона, дана лексика означає флору і фауну країни, реалії П'ятого континенту, життя, побут і міфологію аборигенів Австралії [21,29]. Подібної точки зору дотримується і українська дослідниця Г.Г.Авер'янова, яка зазначає, що австралійські автохтонні запозичення в основному відносяться до флори та фауни країни, до предметів матеріальної та духовної культури аборигенів [22,9].

8. З погляду критерію географічного розташування етносів під час контактів, мовні контакти в Австралії “встановлюються між мовами різних етнічних груп, що живуть на одній території та не відокремлюються одна від іншої державними, адміністративними межами або великими природними

перепонами” [6,17]. Наслідками цих МК є безпосереднє спілкування мовних етносів, що взаємодіють на всій території їх розповсюдження. На підставі даних умов ми виділяємо такий вид МК, як внутрішньорегіональний.

9. Спираючись на критерій статусу мов, МК можна охарактеризувати як диглосні, тобто вищого статусу (мов іммігрантів) і нижчого (мов корінного населення).

10. Аналізуючи МК з погляду критерію змішування рас, відзначимо, що в цій країні МК протікають за умови, коли етнос, який прийшов, витісняє корінне населення з усіх соціально й економічно значимих видів діяльності, фактично колонізуючи автохтонів. Наслідками такого контактування є поступове вимирання мови корінного етносу, що завершується повним її зникненням. Через декілька століть автохтон цілком засвоює мову, навички і традиції народу-завойовника [8,202].

11. Виходячи з критеріїв економічного, соціально-політичного і культурного розвитку, МК на П'ятому континенті здійснювалися при співіснуванні на одній території англійської мови - “мови цивілізації” - і численних мов корінного населення - “повсякденних мов”. (“Мова цивілізації” і “повсякденна мова” є термінами, широко вживаними в класифікації МК А.Мейє і Ж.Вандрієса [7,18]). Хід же економічного, соціально-політичного і культурного розвитку на даній території призводить до того, що мови корінного населення скорочують ареал свого поширення, не є мовами системи освіти й у результаті втрачають свою значимість як засіб комунікації. Таким чином, за цим критерієм вид МК у даній країні можна визначити як взаємодію “мови цивілізації” і “повсякденних мов”.

Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що контакти між корінним і прийшлим етносом були такі: постійні, безпосередні, природні, проксимальні, прямі, внутрішньорегіональні; вони здійснювалися між генеалогічно неспорідненими й структурно різними мовами та спричинили до взаємного впливу переважно на лексико-семантичному рівні. Дані МК можна охарактеризувати також як глибокі зв'язки між мовами переселенців і корінного населення, “мовою цивілізації” і “повсякденними мовами”. Умови, у яких відбувалися МК, мали характер регулярного спілкування мовних колективів (при наявності безпосереднього контакту) й існували в умовах монолінгвізму з боку прийшлого етносу та вимушеному білінгвізму з боку автохтонів, а також при глибокому проникненні носіїв однієї мови на територію, зайняту носіями іншої мови. Наслідки, які характеризують МК на даних територіях, такі: інтенсивна взаємодія мов на всіх лінгвістичних рівнях; засвоєння багатьох просторічних і зневажливих форм, вульгаризмів з англійської в автохтонні мови; запозичення в автохтонні мови на різних лінгвістичних рівнях, а в англійську мову - на лексичному рівні; утворення нової форми мовної комунікації (піджинів та креольських мов); засвоєння звуків англійської мови автохтонними мовами, виникнення семантичних інклинацій; вихід із ужитку і поступове вимирання мов корінного етносу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жлуктенко Ю.О. Мовні контакти. - К.: Вид-во Київ. держ. ун-ту, 1966. - 135с.
2. Жлуктенко Ю.А. Лингвистические аспекты двуязычия. - К.: Вища школа, 1974. - 176 с.
3. Горнунг Б.В. К вопросу о типах и формах взаимодействия языков // Доклады и сообщения Института языкознания АН СССР. - М., 1952. - №2. - С.4.
4. Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов. - К.: Вища школа, 1974. -256с.
5. Билецкий А.А. Генезис и этимология // X-th International Congress of Linguists. - Bucharest, 1967. - P. 35-36.
6. Рот О.М. Проблеми інтерлінгвістики і фінно-угорсько-слов'янські мовні контакти найдавнішого періоду // Мовознавство. - 1971. - № 4. - С. 16-27.
7. Ильяшенко Т.П. Языковые контакты. - М.: Наука, 1970. - 205 с.
8. Espersen Otto. Language. Its nature, development and origin. - The Norton Library. WW Norton company, inc. New York, 1964. - 448 p.
9. Семчинський С.В. Взаємодія мов і фактори лінгвістичного розвитку // Українська мова і література в школі. - 1973. - № 7. - С. 25-36.
10. Ткаченко О.Б. Питання міжмовних контактів і деякі тенденції їх висвітлення в зарубіжному мовознавстві // Мовознавство. - 1971. - № 4. - С. 3-15.
11. Новое в лингвистике. - Вып.6. - М.: Прогресс, 1972. - 535 с.
12. Вайнрайх У. Языковые контакты. - К.: Вища школа, 1979. - 255 с.
13. Скибина В.И. Национально негомогенный язык и лексикографическая практика. - Запорожье: Видавець, 1996. - 176 с.

14. Hughes Joan. The Concise Australian National Dictionary. – Melbourne: Oxford University Press, 1992. – 662 p.
15. The Australian Concise Oxford Dictionary. 3rd edition. Ed. by Bruce Moore, Oxford. Oxford University Press, 2000. – 1616 p.
16. A Dictionary of Australian & New Zealand words & terms / The New Zealand Contemporary Dictionary. General editor J.B.Forman. Whitcome & Tombs Ltd. Collins clear type Press. – 1968.
17. A Dictionary of Australian Colloquialisms. Ed. by G.A.Wilkes. - Oxford University Press Australia , 1996. – 426 p.
18. Домнич О.В. Аспекты теории типологии языковых контактов // Вісник Запорізького держуніверситету. – 2002. - №1. - С. 26-32.
19. Лингвистический энциклопедический словарь. - М.: Советская энциклопедия, 1990. – 684 с.
20. Australian Aboriginal Words in English: their origin & meaning.- R.M.W.Dixon, W.S.Ramson, M.Thomas.
1. Oxford, ets.: OUP, 1992. – 255 p.
21. Ramson W.S. The vocabulary of Australian English // The Macquarie Dictionary. – Oxford: Oxford University Press, 1981. – 662 p.
22. Авер'янова Г.Г. Аборигенні запозичення в англійській мові Австралії. // Питання романо-германської філології та методики викладання іноземних мов. Республіканський методологічний науковий збірник – К., 1978. – Вип.5. - С.9-13.

УДК 811.161.2'367.63'37:821.161.2К – 1.08

РЕАЛІЗАЦІЯ АКСІОЛОГІЧНОГО ТИПУ СУБ'ЄКТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ЛІНИ КОСТЕНКО

Дубовик О.В., магістрант

Запорізький національний університет

У статті розглянуто аксіологічний тип суб'єктивної модальності, його семантичні різновиди, а також проаналізовано й описано основні засоби вираження модальних значень.

Ключові слова: суб'єктивна модальність, аксіологічна модальність, семантика, поетичне мовлення, семантико-синтаксичний аспект.

Дубовик Е.В. РЕАЛИЗАЦИЯ АКСИОЛОГИЧЕСКОГО ТИПА СУБЪЕКТИВНОЙ МОДАЛЬНОСТИ В ПОЭТИЧЕСКОЙ РЕЧИ ЛИНЫ КОСТЕНКО / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье рассмотрен аксиологический тип субъективной модальности, его семантические виды, а также проанализированы и описаны основные средства выражения модальных значений.

Ключевые слова: субъективная модальность, аксиологическая модальность, семантика, поэтическая речь, семантико-синтаксический аспект.

Dubovik O.V. REALIZATION OF ACCSEOLOGIKAL SPECIES OF VISUAL MODALITY AT THE LINA KOSTENKO'S POETIC LANGUAGE / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The accseologikal species of visual modality was viewed, his semantic sorts and the basic expression facilities of modal meaning were analised and described in the article too.

Key words: visual modality, accseologikal modality, semantics, poetical language, semantic and sintactic aspect .

У сучасній граматичній теорії спостерігається підвищення інтересу лінгвістів до проблеми модальності. Тільки за останнє десятиліття з'явився ряд праць і статей, присвячених цьому питанню, зокрема таких мовознавців, як В.В.Козловський [1], О.І.Наконечна [2], В.Д.Шинкарук [3], О.Л.Доценко [4], В.М.Ткачук [5], які, у свою чергу, спирались на дослідження ще радянських вчених М.І.Конрада, Н.Ф.Яковлева, І.І.Мещанінова, В.В.Виноградова, О.В.Бондарко, Н.В.Гуйванюк, О.С.Мельничука, А.П.Грищенко тощо. Однак і досі категорія модальності залишається неоднозначно трактованою із причин різноаспектних підходів до її вивчення. Зокрема її розглядають із синтаксичного (В.В.Виноградов, А.П.Грищенко, І.Р.Вихованець, В.М.Бріцин), семантико-синтаксичного (Л.С.Єрмолаєва, О.І.Наконечна, О.Л.Доценко), суто граматичного (Р.О.Будагов) поглядів, пов'язують з однойменною категорією в логіці (В.З.Панфілов). Більшість авторів до складу модальності включають значення, найрізноманітніші за

свою сутність, функціональним призначенням і приналежністю до рівнів мовної структури, пропонують своє пояснення цього явища й засобів його вираження.

Матеріалом для аналізу модальності слугували українські народні прислів'я й приказки [2], об'єктно-з'ясувальні висловлення [4], окремі речення й тексти українською, російською й німецькою мовами [5]. Однак окремої монографії, присвяченої теорії та особливостям реалізації категорії модальності в сучасній українській літературній мові, досі немає. А тому питання дослідження модальних типів залишається відкритим, і особливо у художніх творах – прозових і поетичних. Із них останні, як відомо, характеризуються більшою складністю, метафоричністю мовлення, де в чому відмінною парадигмою засобів вираження модальності. Саме тому, обираючи джерело дослідження, ми віддали перевагу поезії.

Традиційно більшість вчених поділяють модальність на об'єктивну й суб'єктивну, а в межах кожного різновиду виокремлюють семантичні типи. У нашій статті ми аналізували аксіологічний різновид суб'єктивної модальності та прагнули з'ясувати, за допомогою яких лексичних, морфологічних, синтаксичних засобів він реалізується в поетичних текстах Л.Костенко, які семантичні конотації має, як формується ідіостиль і світогляд письменниці, тому основною метою роботи є визначення особливостей значеннєвих різновидів, шляхів конкретної реалізації аксіологічної модальності в структурі поетичного тексту з урахуванням семантико-синтаксичного аспекту, аналіз специфіки авторського співвідношення повідомлення та позамовної дійсності.

Аксіологічна суб'єктивна модальність відображає ставлення мовця до змісту висловлення з погляду відповідності того, про що йдеться в повідомленні, індивідуальним чи суспільним стереотипам, еталонам [4,5]. Вона не являє собою однорідний пласт, оскільки семантика аксіологічної модальності реалізується шляхом уведення в структуру модусу експліцитного висловлення предиката з такими типами значень, як емоційний стан, емоційне переживання, емоційне ставлення й раціональна оцінка. Проте в процесі аналізу семантики поезій ми дійшли висновку, що таке класифікування по відношенню до віршованого мовлення Ліни Костенко є досить умовним, оскільки в одному синтаксичному відрізку поезії часто поєднуються кілька різновидів значень. Так, емоційне ставлення тісно переплітається з конотаціями раціональної оцінки, а емоційне переживання інколи невіддільне не тільки від емоційного стану, а й суб'єктивної модальності волевиявлення. Ця властивість модальності віршованих творів пояснюється не лише характером поетичного мовлення й притаманною йому підвищеною емоційністю й образністю, але й особливостями світогляду авторки, її бурхливим темпераментом, світосприйняттям, здатністю пропускати позитивні й негативні явища навколишньої дійсності через себе. А як відомо, саме особисті почуття дуже часто відіграють вирішальну роль в оцінці мовцем змісту повідомлюваного. Як наслідок ми маємо синтезування та перехрещення не тільки значеннєвих відтінків, а й структурно-семантичних різновидів модальності.

Емоційна піднесеність поезії зумовлює й засоби вираження аксіологічного значення. На лексичному рівні модальні конотації реалізуються таким чином:

1. За допомогою слів, у семантиці яких є додаткове забарвлення:

А геніальні поети – такі бездарні!
 Виходять з ночей аж чорні, як шахтарі з забою.
 А ті *клапенята* паперу – то смертельні плацдарми
 Самотньої битви з державою, з часом, з самим собою [4,175];
 Коли мене потягнуть на арену,
 Коли на мене звіра нацькують,
 О, я тоді впізнаю ту непроторенну
Глупоту вашу, вашу *мстиву лють*! [4,205].

До цієї групи відносимо лексеми, які у своїй семантиці мають додаткове забарвлення, а також які набули значеннєвих конотацій завдяки словотвірним засобам. Більшість таких семантем становлять іменники на позначення почуттів та рис характеру, а також якісні прикметники. При цьому значення 60% слів містить негативне забарвлення. Це пов'язано з викривальною метою віршів поетеси. Лексика з негативним оцінним відтінком превалує в громадянській ліриці, а з позитивним – у пейзажній та інтимній, що й не дивно з огляду на специфіку різновидів поезії. Іноді лексичне значення слів набуває зовсім протилежного традиційному забарвлення. Так, наприклад, конотація зменшеності певного явища може уживатись для ілюстрацій значущості, глобальності цього ж явища в житті окремої особистості чи групи людей.

2. Введення елементів просторіччя, діалектизмів, застарілих слів, варваризмів, слів ідеологічної лексики і под.:

Хароша штука, ета кобура.
 Всі добровільно підуть до вольєра.
 Хрущов – ура! І не Хрущов – ура!
 А головне – *да здравствуєт* кар'єра! [4,166];

*Номенклатурні дурні, бюрократи,
Пласкі мурмила в квадратурі рам!
Ваш інтелект не зважає на карати,
А щонайменше на сто грам [5,40].*

Наведена в прикладах лексика допомагає Л.Костенку видобувати мовну експресію, таку характерну для аксіологічної модальності. До рафінованого, відшліфованого мовленнєвого потоку авторка долучає лексеми, які випадають із загального літературного плану, а тому одразу привертають увагу освіченого читача, набуваючи одночасно додаткової емоційності й оцінності. Вживаються такі слова здебільшого в громадянській ліриці для характеристики певних соціальних груп, суспільства в цілому чи окремих особистостей.

3. Вживання метафоричного переносу:

*Ти думав – люди , глянув – барани! [4,176];
Поету важко. Він шукає істин.
Ми – джини в закоркованих пляшках.
А ви, хто ви, які ви комуністи?
Ви ж комунізм вдали в пелюшках! [5,40].*

У поезії Л.Костенко переважають перенесення ознак тварин на людину, причому такі конструкції набувають виразно негативного забарвлення. Тут поетеса наслідує традиції байкарів, які здавна використовували прийом алегорії для викриття недоліків людської вдачі. Проте непоодинокими є й інші приклади, у яких яскраво виявляється творча індивідуальність авторки. Так, незвичним є перенесення рис фантастичних істот на людей, що дозволяє підкреслити надзвичайність, винятковість, особливість останніх.

Таким чином, різноманітні лексичні засоби мови сприяють реалізації модальних коннотацій, а також відповідно до аксеологічної семантики наділяють авторське поетичне мовлення певним емоційно-експресивним забарвленням.

Морфологічними засобами вважаються ті словозмінні форми, які одним із значень виражають суб'єктивну модальність [3,12]. Центрами таких форм є умовний та наказовий способи:

*І хто б там що не говорив,
А згине зло і правда переможе! [4,179];
Ти, Марку, *грай*. Ти знай собі одне,
Що *що* кому не заманеться,-
Біда мине, і щастя теж мине, -
Те, що ти *грасш*, тільки зостанеться [4,87].*

Морфологічні засоби вираження аксіологічної модальності, як правило, взаємодіють з лексичними й синтаксичними, а іноді одна й та ж одиниця мови несе зображальну функцію для двох рівнів. Так, наприклад, модальні слова виступають не тільки морфологічним засобом, а й синтаксичним, виконуючи в реченні роль вставних слів. Таке взаємоперетинання ярусів мови спричинене її системною організацією.

Наші дослідження показали, що з-поміж усіх засобів вираження аксіологічної модальності морфологічні є найменш репрезентованими, оскільки умовний і наказовий способи дієслів характерні більше для волітивного (за О.Л.Доценко) типу суб'єктивної модальності, а модальні слова майже не властиві поетичному мовленню Л.Костенко. Останній факт пояснюється, очевидно, індивідуальними психолінгвістичними особливостями мовлянина. Тим часом численними маркерами на синтаксичному рівні мови постають:

1. Окличні речення:

*Благословенна кожна мить життя
На цих всесвітніх роковицях смерті! [4,7];
Я кажу їм: світанки! Все на світі таке муруге.
Урожай суєти – залишається тільки стерня.
Скільки ми милувались! І жодного разу – вдруге.
Скільки років кохаю, а закохуюсь в тебе щодня! [4,312].*

Поетеса наділяє окличною інтонацією речення, найрізноманітніші за семантикою. Загальна тональність таких конструкцій цілком позитивна, за винятком поодиноких прикладів. Приблизно 50% окличних речень передають значеннєві відтінки ствердження певного факту чи явища дійсності. Це пов'язано з тим, що одним із покликань поезії є акцентування уваги реципієнта на тих чи інших аспектах нашого життя. Цей шар складають вірші переважно інтимного, а подекуди й філософського характеру. Найменш репрезентованими є структури з негативним забарвленням, що пояснюється особливостями авторського добору зображальних засобів. Для вираження свого незадоволення, обурення поетеса користується

переважно лексичними багатствами мови, а синтаксичні виступають як допоміжні, як своєрідне тло, на якому викриваються суспільні й індивідуальні недоліки.

2. Риторичні питання чи висловлення:

А темрява! Іду, не спотикаюсь.
А люди, люди! Десь вони та є.
А все-таки, до чого я торкаюсь,
Воно ж таки хоч трохи відтає [4,215];
І хоч би хто! Кому було до того?
Всі поспішали місце захопити.
Воно ж видніше з пагорба крутого,
Як він конає, як він хоче пий [4,364].

Риторичні питання й висловлення виконують в поетичних текстах дещо іншу, ніж окличні речення функцію. За їх допомогою авторка апелює до сумління людей, обурюється з приводу збайдужіння, жорстокості тощо. Доволі часто поруч з риторичними висловленнями зустрічаємо звертання та вигуки. Таке синтезування дозволяє митцеві якнайяскравіше передавати власне емоційне ставлення та оцінку, а крім цього ще й збільшує експресивність поетичного мовлення.

3. Етикетні висловлення:

Вітаю вас. Оплакую вас, люди.
Горю вогнем у вашу темноту.
Спасибі вам за наклепи й огуди,
За галас ваш і вашу німоту [4,255];
Спасибі, хлопче, ніколи і нікуди.
Все роздала, червінці й дукачі.
Чужі курчата розклювали просо.
Убога торба – хмара на плечі [4,334].

Етикетні висловлення є одними з найменш поширених, як і вставні слова й конструкції, синтаксичних засобів реалізації аксіологічного типу суб'єктивної модальності. Звучать такі структури або з уст ліричного героя, або від особи самої авторки в найщиріші моменти творчого настрою. Очевидно, саме простота, відкритість, душевна відвертість пояснюють вибір на користь традиційних етикетних висловлювань, давно усталених і прийнятих народною свідомістю.

4. Вигуки (завдяки їхній яскраво вираженій синтаксичній природі):

Ой ні, ще рано думати про все.
Багато справ ще у моєї долі [4,5];
До них у гості ми приходили,
Вони жили через город.
О тихий сад могого подиву,
Де сливи звалися ренклюд! [4,29].

З-поміж усіх синтаксичних засобів вираження аксіологічної суб'єктивної модальності вигуки відіграють не останню роль. Як уже зазначалось, вони вживаються поруч із риторичними висловленнями, окличними реченнями й звертаннями, можуть входити до їх складу, а тому виконують схожі з переліченими структурами функції. Зауважимо тільки, що надзвичайного вигукового розмаїття в поезії Л.Костенко ми не знайдемо вочевидь тому, що й без цього її творчість є емоційно й експресивно насаженою. Серед використаних переважають первинні за походженням та емоційні за функціональним призначенням вигуки, які в хвилини душевних переживань першими спливають у пам'яті мовця.

5. Звертання:

Мої кохані, милі вороги!
Я мушу вам освідчитись в симпатії.
Якби було вас менше навкруги, -
Людина може вдаритись в апатію [4,150];
Мій рідний краю, зроду ти не мав
Нейтральних барв, тих прісних пуританок [4,43].

Як бачимо, авторські звертання є ще одним яскравим свідченням творчої геніальності Л.Костенко. Вони можуть бути частиною окличних речень чи риторичних висловлювань, виконуючи при цьому свої прямі граматичні функції. Поруч із уже звичними читачеві конструкціями ми знаходимо структури, побудовані на оксюмороні, що підкреслює неординарність світосприйняття й поетичного таланту письменниці.

6. Вставні слова та конструкції:

На жаль, від нас нічого не залежить [4,23];
Отож хвала вам!

Бережіть снагу.
 І чемно попередить вас дозвольте:
 Якщо мене ви зігнете в дугу,
 То ця дуга, *напевно*, бульте вольтова [5,150].

За допомогою вставних слів і конструкцій мовець оцінює своє ставлення до повідомлюваного. Незважаючи на те, що все багатство таких структур сприяє відтворенню найрізноманітніших семантичних відтінків, з-поміж інших синтаксичних засобів вираження аксіологічної модальності вони є порівняно нечисленими. Як уже згадувалось, зумовлюється це психолінгвістичними особливостями мовця.

7. Фразеологізми:

В землі копаюсь – діло чисте.
 Я ж не *самотній* тут, як вовк [4,244];
 Ви думали –
 поет
 ні за холодну воду
 сидить собі поет
 пописує “стишка” [4,268].

До використання фразеологічних багатств української мови Л.Костенко підходить неординарно. Вона не тільки вживає традиційні, усталені в народній пам'яті одиниці, але й творчо трансформує їх, розриває, пристосовує до вимог римування. Причому перевага надається переробленим утворенням.. У поезії Л.Костенко фразеологізми є одним із невичерпних джерел посилення експресивності та поглиблення логізації викладу внаслідок таких їхніх традиційних виразових якостей, як образність, емоційність, оцінність, експресивність. А саме такі риси властиві семантиці аксіологічного типу суб'єктивної модальності.

8. Парцеляція:

А спробуй подивитися на все
 Очима соціального прозріння.
 Це місто – монстр. Воно себе пасе.
 Воно не знає, де його коріння.
 Не стукне в браму лицар Ланселот.
 Козак Мамай прибути погордує.
 Зневажені тут мова і народ,
 Який міщан століттями годує [4,550];
 Він прихилився раптом до колони.
 Сльоза чомусь набігла до повік.
 Бо, знаєте... із каторги... в салони...
 Не зразу усміхнеться чоловік... [5,45].

Поділ речення на самостійні компоненти посилює й увиразнює кожну відокремлену частину. Прийом парцеляції дозволяє не тільки зробити поетичне мовлення більш струнким, але й надає йому суворіших рис, лаконічності та разом з тим не менш емоційних оцінних інтонацій.

Насамкінець зазначимо, що з-поміж усіх синтаксичних засобів вираження аксіологічної суб'єктивної модальності в поезії Л.Костенко перевага віддається окличним реченням і риторичним структурам з огляду на їх яскраву емоційно-експресивну природу. Найменш репрезентованими виявились парцеляція та вставні слова й конструкції. Проте, відзначаючи кількісне співвідношення засобів вираження аксіологічної модальності, слід враховувати, що надання переваги тому чи іншому зображально-виражальному прийому залежить виключно від індивідуально-авторського світовідчуття, яке й відображається в поетичному мовленні. Загалом же аксіологічна суб'єктивна модальність найбільше реалізується на лексичному й синтаксичному рівнях, і лише частково на морфологічному, що пояснюється особливостями семантики цього типу модальності й різними експресивно-оцінними властивостями зазначених ярусів мови.

Таким чином, аналіз конструкцій аксіологічної суб'єктивної модальності в поетичному мовленні дозволяє зробити висновки, що на виділення її семантичних типів вирішальний вплив мають підвищена емоційність віршованих зразків та ідіостиль творця. Добір та надання переваги тому чи іншому засобу вираження зумовлюється експресивною насаженістю поезії, авторською метою й ставленням до зображуваних явищ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козловський В.В. До питання дефініції мовної модальності (на матеріалі сучасної німецької мови) // Мовознавство. – 1990. – №3. – С.48-53.

2. Наконечна О.І. Категорія об'єктивної модальності в українських прислів'ях і приказках. Автореф. ...канд. філолог. наук. – К., 1997. – 25с.
3. Шинкарук В.Д. Репрезентації модусних категорій у сучасній українській мові // Мовознавство. – 1999. – №2-3. – С.50-56.
4. Доценко О.Л. Модальність у вираженні об'єктно - з'ясувальних відношень. Автореф. ... канд. філолог. наук. – К., 2001. – 22с.
5. Ткачук В.М. Категорія суб'єктивної модальності. Автореф. ... канд. філолог. наук. – Донецьк, 2002. – 21с.
6. Корольова Т.М. Вираження комплексу модальних значень засобами просодії // Мовознавство. – 1987. - №2. – С.37-44.
7. Немец.Г.П. Семантико-синтаксические средства выражения модальности в русском языке. – Ростов-на-Дону: Ростовский университет, 1989. – 144с.
8. Костенко Л.В. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 559с.
9. Костенко Л. Навчальний посібник-хрестоматія / Ідея, упорядкування, інтерпретація творів Г. Клочека. – Кіровоград: Степова Еллада, 1999. – 320с.

УДК 811.161.2'282.4:821.161.2-6“18/19”

“БУВАЙТЕ Ж ЗДОРОВІ, КОЗАКИ ПАНОВЕ БРАТТЯ...” (МОВНІ ЕЛЕМЕНТИ ФОЛЬКЛОРНО-КОЗАЦЬКОЇ ВВІЧЛИВОСТІ В ЕПІСТОЛЯРНЮ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.)

Журавльова Н.М., к. філол. н., доцент, докторант

Запорізький національний університет

У статті на матеріалі листів українських письменників і культурних діячів аналізуються фольклорно-козацькі етикетно-ввічливі лексеми, словосполучення, вирази, у яких знайшли відображення деякі етнопсихологічні ознаки українського менталітету: любов, щирість, ласка, гумор. Фольклорно-козацькі гоноративи і вислови в епістолярному стилі мають свої особливості: можуть функціонувати в трансформованому вигляді, а також мати шанобливі означення і прикладки, виражені власним ім'ям та назвою по батькові.

Ключові слова: гоноратив, ввічливість, фольклорно-козацький, етикетний, народнопоетичний.

Журавльова Н.М. “БУВАЙТЕ Ж ЗДОРОВЫ, КАЗАКИ ГОСПОДА БРАТЯ...” (ЯЗЫКОВЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ ФОЛЬКЛОРНО-КАЗАЦКОЙ ВЕЖЛИВОСТИ В ЭПИСТОЛЯРНИЮ ХІХ – НАЧАЛА ХХ СТ.) / Запорізький національний університет, Україна

В статье на материале писем украинских писателей и культурных деятелей анализируются фольклорно-казацкие этикетно-вежливые лексемы, словосочетания, выражения, в которых отражены некоторые этнопсихологические признаки украинского менталитета: любовь, откровенность, ласковость, юмор. Фольклорно-казацкие гоноративы и высказывания в эпистолярном стиле имеют свои особенности: они могут функционировать в трансформированном виде, а также иметь вежливые определения и приложения, выраженные именем и отчеством.

Ключевые слова: гоноратив, вежливость, фольклорно-казацкий, этикетный, народнопоэтический.

Zhuravliova N.N. “GOOD-BYE, NOBLE COSSACK BRATERNITY...” (LANGUAGE ELEMENTS OF FOLK-COSSACK POLITENESS IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURY EPISTOLARY) / Zaporizhzhya National university, Ukraine.

Folk-Cossack etiquette-polite lexical units, word-combinations and expressions which reflect certain ethnopsychological features of Ukrainian mentality: love, sincerity, tenderness, humour in Ukrainian writers and cultural workers' letters are analysed in the article.

Folk-Cossack addresses and utterances in epistolary style have some peculiarities: they can function in a transformed aspect, have polite attributes and appositions, Expressed by name and patronymic.

Key words: address, politeness, folk-Cossack, etiquette, popular (folk) poetic.

Важливим екстралінгвістичним чинником, який відіграв помітну роль у формуванні та становленні української національної етикетної системи взагалі й епістолярної ввічливості зокрема був запорозький козацький фольклор. І це не випадково, оскільки мова як власне козацького фольклору (тобто

уснопоетичних творів, складених самими козаками), так і народної творчості, присвяченої козакам, багата на різноманітні мовні засоби вираження чемності та шаноби. Саме високий рівень мовленнєвої культури запорожців, козацька мовотворчість, за словами В.А. Чабаненка, “мала непересічне значення і для становлення офіційно-ділового, епістолярного, ораторського, літописно-мемуарного та дипломатичного стилів української мови” [1,233]. “Козацький фольклор і фольклор про козацтво, – на його думку, – становлять вагомую частину духовного, культурного надбання українців” [2,236].

На сьогодні в українському мовознавстві є статті, присвячені відображенню мовного етикету запорозьких козаків у народних історичних піснях, козацьких легендах та переказах [Див.:3,84-85;4,662-666]. Однак в україністиці досі немає робіт, у яких би розглядалися фольклорно-козацькі засоби вираження ввічливості, наявні в епістолярному стилі XIX – початку XX ст. Така спроба робиться нами вперше.

У даній статті ставимо за мету проаналізувати гоноративи, етикетні формули фольклорно-козацького походження, які використовували у своїх листах українські письменники та культурні діячі.

Так, для вираження чемного ставлення адресанта до адресата в епістолярію вживались різноманітні лексичні засоби, які виконували етикетну роль ще в добу козаччини. У листах деяких авторів як етикетна функціонує лексема *козак*, яка, як відмічає В.А. Чабаненко, “набула внутрішньої експресивності, певних “емоційно-оцінних конотацій” [1,232]. В епістолярію вона має розмовний відтінок і вживається в значенні відважний, завзятий, хоробрий чоловік, молодець. “*Щирим козаком*”, “*запорожцем щирим*” називав О.М.Бодяньський Тараса Шевченка. Його лист до Кобзаря від 9 липня 1844 року розпочинається такими словами: “Не сердився та, здається, і не сердитимусь на такого *щирого козака*, як пан Шевченко” [5,23]. У тексті цього ж листа звертання *козаче* поєднується з шанобливим титулом, а також виконує роль емоційно-оцінної прикладки: “Отак-то, *пане козаче* буде теє робиться, коли Біг дасть!..” [5,24]; “Дякую дуже Вам, *добрий мій земляче, козаче*, за Вашу ласку і гостинець “Гамалію” і “Тризну” [5,24]; “Гарно, *козаче-земляче*, дуже гарно!” [5,24]. Таким же гоноративом послуговувався у своїх листах і П.Куліш. Так, у листі до О.Бодяньського він писав: “...трохи не здурів з нудьги, застаючись сам у господі. Не збагнеш ти, *козаче*, цього дива і сміятимешся, як той Кирило Тур, із мене...” [6,71]. Наявні в епістолярію письменника й дружньо-ввічливі звертальні формули, до складу яких, крім лексеми *козак* у формі кличного відмінка однини, входять також препозитивні означення, виражені прикметниками та присвійним інтимізуючим займенником: “Прошу Вас, *любий мій козаче*, сповістіть мене про свою війну з Ріттером і про все, що з Вами діється і як Вам живеться” (до В.Тарновського (сина)) [6,120]; “Добре ж, добре, *мій коханий козаче*, що хоть не хутко, та прислали суплічку про фон-Рентеля” (до О.Кониського) [6,165]. Козаком величали сучасники й видатного вченого Д.І.Яворницького: “Одначе дрімать нічого там, де люди щедрі на слово, ледачі на працю, а відси – велика шана і велика дяка графині Уваровій і тобі, *козаче*, за стійкість” (Я.Новицький) [7,399]; “Завидую тобі, *козаче*, що живеш між освіченими людьми, де єсть з ким поділитися словом і розважить душу” (Я.Новицький) [7,406]; “Знаєш, що я бовкну тобі, та цур, *козаче*, не шпетить і не глузувать, бо там, де глум, там катма дум” (Ц.Білиловський) [8,48].

Іноді на знак особливої поваги гоноратив *козаче* писали з великої літери: “Так запрягай воли, батіг на плечі і гей собі, *Козаче*” (Ц.Білиловський до Д.Яворницького) [8,63]. Це ж звертання використовував Я.Новицький і в листах, написаних російською мовою: “Честь и слава тебе, *козаче*, а потомству гордость!” (до Д.Яворницького) [7,402]. Деякі листи Я.П.Новицького до Д.І.Яворницького розпочинаються шанобливо-дружньою ввічливою звертальною формулою, у якій гоноратив *козаче* ускладнюється прикладкою, вираженою власним ім'ям та назвою по батькові: “*Мій єдиний козаче Дмитро Івановичу!*” [7,393]; “*Мій єдиний козаче Дмитрій Іванович!*” [7,391]; “З Новим годом, *любий козаче Дмитро Івановичу!*” [7,395]. Посиленню дружнього відтінку в таких конструкціях сприяє прикладка *друже*: “*Козаче-друже Дмитро Івановичу*, на мій лист від тебе ні слуху ні духу” [7,400]. Ефект посиленої ввічливості іноді досягається в його листах завдяки вживанню в одній звертальній формулі трьох етикетних дружніх препозитивних означень: “*Дорогий, щирий, любий козаче Дмитрій Іванович!*” [7,386]. Гоноративом *козаче* послуговувався і Д.І.Яворницький у листах до Я.П.Новицького. Прикметники *любий* і *щирий* – улюблені дружні етикетні означення відомого дослідника козаччини: “І першим ділом було написати тобі, *мій любий козаче*, лист” [9,56]; “*Щирий козаче!*” [10,55].

Звертальна дружньо-ввічлива модель “*Щирий і любий козаче*” трапляється навіть у листах, написаних російськи: “Долго ждал я от Вас, *щирий та любий козаче*, ответа на моё письмо, посланное ещё в августе месяце, но вижу, что ответа на него нет, и пишу вновь” [9,54]; “Спасибо Вам, *щирий і любий козаче*, за Ваше тёплое и душевное письмо” [11,56].

Етикетну функцію в епістолярній спадщині відомого козакознавця виконує й народнопоетизм *козаченько*: “Удобнее всего, *козаченьку*, послать рукопись в Одесский цензурный комитет...” [12,52]. Цей стилістично маркований дериват разом з етикетними дружніми означеннями *щирий* і *любий* нерідко утворюють початкові звертальні ввічливі формули: “*Любий козаченьку!*” [12,49]; “*Любий та щирий козаченьку!*” [12,49]; “*Щирий та любий козаченьку!*” [9,58]. Дружньо-ввічлива звертальна модель “*любий козаченьку*” наявна в текстах листів, написаних як українською, так і російською мовами: “Ну, *любий*

козаченьку, оце вже я і на Україні” [12,50]; “Спешу сообщити тебе, любий козаченьку, о новом адресе своей квартиры” [9,56]. Іноді Д.І.Яворницький на початку листа вживає шанобливо-дружню чемну конструкцію, яка складається з чотирьох звертальних формул, із яких остання виражена величанням на ім'я та по батькові, як, наприклад, у листі від 19 квітня 1886 року: “Мій друже єдиний, мій голубе сивоусий, мій коханий козаченьку, Якове Павловичу!” [9,57]. Такі утворення сприяють посиленню фамільярного відтінку. Звертальними формулами з гоноративом *козаچه*, дружнім етикетним означенням та прикладкою, вираженою власним офіційним ім'ям у формі кличного відтінка однини, послуговувався в листах до М.Вороного І. Карпенко-Карий: “Юний козаچه Миколо!” [13,242]; “Щирий козаچه Миколо!” [13,243].

Емоційно-експресивні лексеми *козак*, *козачка*, *козачина*, які мають розмовний відтінок, використовувались в епістолярному стилі ХІХ – початку ХХ ст. і в етикетній ситуації передачі письмового вітання, привіту, поклону кому-небудь відсутньому: “Привітай, друже мій єдиний, оцього уральського козачину, я познакомився не дуже давно, він мені тойді здавався добрим чоловіком і щирим уральським козаком...” (Т.Шевченко до О.Бодяньського) [14,99]; “Козакові й козачці поклон” (Д.Яворницький до Я.Новицького) [11,57]; “Низко кланяюсь твоим козакам и козачкам” (Д.Яворницький до Я.Новицького) [12,52].

Такі ж словоформи та емоційно-оцінні утворення типу “добрий козак” вживалися авторами листів і в етикетній ситуації називання, згадування про відсутню особу: “Прочитав Ваше перше письмо та й голову повісив. Думаю собі: гай, гай! Отже справді позабував козак наших усіх!” (Г.Квітка-Основ'яненко до Т.Шевченка) [5,8]; “Писав я до тебе недавно через одного мого великого приятеля, уральського козака, та і досі не знаю, чи получив ти од його ту цидулу, чи ні” (Т.Шевченко до О.Бодяньського) [14,106]; “Та ні, думаю, не такий козак, хоч він тепер, думаю, і кошовим, а все-таки повинен остаться добрим козаком” (Т.Шевченко до Я.Кухаренка) [14,96]; “Один пише молодий козак Маркович з товариством і шле мені на починок трохи грошенят” (Т.Шевченко до Я.Кухаренка) [14,153]; “Достань, будь ласкав, та передай цьому козачині” (Т.Шевченко до О.Бодяньського) [14,99]. П.Куліш у такій же етикетній ситуації послуговувався емоційно-оцінним словосполученням “гарний козак” та стилістично маркованим дериватом “козарлюш”, який має фамільярний відтінок: “Тут чорноморець гостює. Гарний козак. Говорить по-нашому – як у дзвони дзвонить” (до О.Кониського) [6,173]; “Граматики привезе Юрась Гудима, гарний козак...” (до О.Кониського) [6,175]; “Перше всіх сказав своє слово я – таки-так, як оце до Вас пишу, за мною Білозерський, а за ним Костомаров, – тії, то бачте, козарлюги, що вкупі з ним бідували та бідуючи, душі свої гартували...” (до Я.Кухаренка) [6,169]. Слово *козак* може входити і до складу формул самоназивання, уживаних наприкінці листів: “Твій козак Яворницький” (до Я.Новицького) [9,56]; “Козак Д.Яворницький” (до Я.Новицького) [9,57]; “...козак куреня Конелівського Василь Бідний” (В.Біднов до Д.Яворницького) [7,41]. Іноді формула самоназивання сприяє створенню жартівливого ефекту, як, наприклад, у листі І.Франка до О.Рошкевич від 23 вересня 1874 року: “...остаю навсегда той сам: козак півник, коло боку віник, – звичайно званий Іван Франко...” [15,14].

В епістолярній спадщині письменників і культурних діячів трапляються також стилістично марковані фразеологізовані сполуки з емоційно-оцінною семантикою, які В.А. Чабаненко називає “лексико-семантичними комплексами” [1,232]. Це такі утворення, як-от: *козацька душа*, *козацька думка*, *козацький дух*, *козацька мова*, *козацькі вжитки*, *козацька рука* та інші. Деякі з таких словосполучень у мові листів зазнають трансформації: *щира козацька душа*, *козацький запорозький дух*, *щира козацька мова*. Вони використовуються майстрами слова в різних етикетних ситуаціях: а) при згадуванні про відсутню особу: “Чи старий Щепкін ще живий? От щира козацька душа! І молода, як у дитини” (Т.Шевченко до Я.Кухаренка) [14,154]; б) прощанні-побажанні: “Бувайте здорові, мій любий добродію, набирайтеся більш здоровля та козацького запорозького духу...” (О.Бородай до Д.Яворницького) [7,101]; “Дай Бог діждати Різдва, а там віддається душею і вислухаю твою довгу, щирю козацьку мову про козацькі вжитки” (Я.Новицький до Д.Яворницького) [7,394]; “Жму твою руку козацьку і бажаю всякого щастя од Бога” (Д.Яворницький до Я.Новицького) [12,54]. Заміна одного з компонентів у такому етикетному вислові вносить у його зміст відтінок фамільярності: “Жму лапу козацьку” (Д.Яворницький до Я.Новицького) [11,57]; в) вибаченні: “Вибачайте од свого щирого запорізького серця, що турбую Вас...” (В.Данилов до Д.Яворницького) [7,152]; г) подяки: “Ще раз, братики мої милі, дякують вам красно за серце ваше ласкаве, за думку вашу козацьку” (Ю.Федькович до Д.Танячкевича, К.Климковича і В.Шашкевича) [16,363].

Іноколи лист розпочинався не формулою вітання чи звертання, а рядками, взятими з народної пісні про козаків: “Ой козаچه, козаچه, Поводіння твоє ледаче!” (М.Лисенко до Ф.Красицького) [17,204].

Важливим лексичним засобом вираження ввічливості в народних історичних піснях про козаччину були назви людей за родинними стосунками [Див.:4,662-666]. Висвітленню етикетної ролі назв спорідненості в епістолярному стилі ХІХ – початку ХХ ст. присвячена наша стаття [Див.:18,134-147]. Так, при звертанні до старшого чоловіка на знак поваги етикетну функцію в листах виконував гоноратив *батьку*. Батьком величав Т.Шевченко офіцера, наказного отамана Чорноморського козачого війська

Я.Кухаренка: “Мабуть, ти, *батьку*, забув нашу християнську мову і доценту побусурменився?” [14,227]. Для вираження ввічливого ставлення адресанта до адресата і створення дружньої тональності спілкування окремі автори послуговувалися етикетною лексемою *брат*. В епістолярній спадщині гоноратив *брате* вживається як дружнє звертання до близької людини, однодумця, друга: “*Брате!* (Чи можна тебе так звать?) Бо я тебе полюбив, дуже полюбив – так, як брата, та ні, ще більш, – як того, хто первий заспівав про ту славу козацьку, що голосна та правдива, як Господа слово...” (П.Корольов до Т.Шевченка) [5,11]; “Та й люблять же тебе на Україні, *брате!*” (Я.Кухаренко до Т.Шевченка) [5,84]; “Чи помолодшав я через 10 літ в неволі, чи постарішав серцем, скажи мені, *мій брате рідний!*” (Т.Шевченко до Я.Кухаренка) [14,165]. Дружньо-фамільярний тон висловлення в епістолярію посилював зменшено-пестливий дериват, який функціонував у двох фонетичних варіантах: нормативному *братику* і діалектному *братіку*: “Я хочу, притьмом хочу, щоб у тебе, *братику мій*, вийшло якнайкраще, – от і вся моя користь” (Ц.Білиловський до Д.Яворницького) [8,78]; “Прости, *братику!*” (Д.Яворницький до Я.Новицького) [12,50]. Зрідка в листах як етикетний використовується збірний іменник *братія*, який має уснорозмовний відтінок і яким послуговуються при звертанні до людей однієї професії, одного роду занять: “Поможіть, *братія*, продратися до сонця, щоби цвіт у пупляшках не загиб” (Я.Головацький до П.Лукашевича) [19,308].

Одним із засобів вираження шаноби в добу козаччини були лексеми *пан*, *пани*, *панове*. Як у мові козацьких історичних пісень, так і в епістолярному стилі XIX – початку XX ст. при шанобливому звертанні до чоловіків послуговувалися утворенням *пане-брате*: “Нема твого “Гуса” ні в кого, *пане-брате!*” (П.Куліш до Т.Шевченка) [5,96]; “*Ласкавий пане-брате!*” (І.Липа до М.Коцюбинського) [20,211]; “Пиши ж, *друже-панебрате!*” (М.Лисенко до Б.Познанського) [17,231]. Звертання *пане-брате* на сьогодні хоч і має відтінок застарілості, проте з певними стилістичними настановами може використовуватися в різних функціональних стилях (наприклад, у художньому, публіцистичному та інших). Іноді в листах такий гоноратив разом із шанобливим і дружнім означеннями та власним іменем і батьківським найменням утворювали шанобливо-дружню ввічливу звертальну формулу: “*Шановний мій пане-брате Осип Максимович!*” (П.Куліш до О.Бодяньського) [6,69].

Деякі автори листів вживали в етикетній ролі назви виборних керівних посад, які існували на Запорозькій Січі: *отаман*, *кошовий отаман*, *отаман курінний*. Так, більшість листів Т.Шевченка до Я.Кухаренка починаються звертанням: “*Отамане!*” [14,24]; “*Отамане*, якби ти знав, що тут робиться” [14,35]; “*Отамане*, пиши, коли матимеш час, до мене” [14,37]. Сучасники іноді називали отаманом Тараса Шевченка: “*Отамане наш, Тарас Григорович!*” (М.Карпо до Т.Шевченка) [5,37]. У листах Кобзаря до Я.Кухаренка назви посад часто мають як препозитивну, так і постпозитивну прикладку, виражену термінами спорідненості: *батько*, *брат*: “Лихо, *брате отамане*, ей-Богу, лихо” [14,20]; “Що нам робить, *отамане брате?*” [14,20]; “Не зробив я, і не думав я, *отамане, батьку мій*, кому-небудь лихого, а терплю горе і Бог знає за що” [14,95]; “Христос воскрес! *Батьку отамане кошовий!*” [14,153]. Такі гоноративи разом з етикетними означеннями, вираженими присвійними інтимізуючими займенниками *мій*, *наш* та прикметниками, а також прикладкою-величанням на ім’я та по батькові, утворювали шанобливо-дружні ввічливі звертальні формули: “Бувай здоров, *мій щирий рідний брате отамане*, згадуй, коли будеш мати час згадати сірому Т.Шевченка” (до Я.Кухаренка) [14,20], “А тепер я захожусь сердиться на тебе, *отамане, наш батьку кошовий!*” (Т.Шевченко до Я.Кухаренка) [14,227]; “*Високоповажаний, любий та дорогий наш батьку-отамане!*” (А.Синявський до Д.Яворницького) [7,476]. На знак глибокої поваги адресанта до адресата всі слова в такій шанобливо-ввічливій звертальній конструкції іноді пишуться з великої літери: “*Батьку Атамане, Вельми Шановний Дмитро Івановичу!*” (В.Данилов до Д.Яворницького) [7,150].

Звертальна модель “*батьку отамане кошовий*” в епістолярію Т.Шевченка нерідко ускладнюється його улюбленою ввічливою формулою “*друже мій єдиний*”, які разом утворюють шанобливо-дружню чемну конструкцію: “*Батьку отамане кошовий!* і *друже мій єдиний!*” (до Я.Кухаренка) [14,164;172]; “*Батьку отамане кошовий і мій єдиний друже!*” (до Я.Кухаренка) [14,227]. Повтор препозитивного означення, вираженого займенником *мій*, посилює відтінок фамільярності: “А поки що оставайся здоровий, *мій батьку отамане, мій друже єдиний*, не покидай мене, сердешного сірому” (до Я.Кухаренка) [14,205].

Перед етикетною назвою посади часто вживався шанобливий титул *пан*: “Посилаю Вам, *пане отамане курінний*, 20 карбованців” (П.Куліш до С.Носа) [6,176]; “*Бувайте здоровенькі, Пане Отамане*; не дайте загинути серед наукового шляху молодому козакові!” (В.Данилов до Д.Яворницького) [7,153]. Посиленню шанобливого відтінку в таких звертаннях сприяють як етикетні означення, так і прикладки, виражені назвами спорідненості: “*Високоповажаний ПанеОтамане!*” (В.Данилов до Д.Яворницького) [7,156]; “Ну, *бувайте здорові, пане отамане, батьку запорізький!*” (В.Данилов до Д.Яворницького) [7,151].

Етикетне означення *ясновельможний*, яке використовувалось у добу козаччини як почесно-шанобливе найменування польських панів і українських гетьманів, у листах трапляється зрідка: “*Ясновельможний пане*, найласкавіший наш добродію!” (М.Шашкевич до Т.Василевського) [19,126]; “*Ясновельможний*

пане Коцюбинський!” (А. Дуляк до М. Коцюбинського) [21,170]. Наявність в одній початковій звертальній формулі трьох шанобливих означень сприяє посиленню ввічливості, як, наприклад, у листі В. Біднова до Д. Яворницького від 28 липня 1910 року: “Вельмишановний та високоповажний, ясневельможний пане Отамане кошовий!” [7,41]. Шанобливий титул “*Ваша ясневельможність*” в епістолярію XIX – початку XX ст. вживається дуже рідко і має фамільярний відтінок, як, наприклад, у такій формулі прихильності: “*Вашої ясневельможності, вельце ласкавого Добродзея мого, вельми прихильний й зичливий слуга...*” (В. Біднов до Д. Яворницького) [7,41].

Повні та скорочені назви козацьких керівних посад типу *кошовий, курінний* іноді разом з прикладками, вираженими прізвищем, розмовною формою імені та прізвищем, а також ім'ям, назвою по батькові та прізвищем використовувались авторами листів у етикетній ситуації згадування про відсутню особу: “А що там поробляє *наш кошовий Кухаренко?*” (Т. Шевченко до Я. Кухаренка) [14,93]; “Чи не писав тобі чого-небудь про мене *старий кошовий* із Чорноморії – *Яков Герасимович Кухаренко?*” (Т. Шевченко до М. Щепкіна) [14,181]; “Прислав мені із Пітера *курінний Панько Куліш* книгу своєї роботи, названу “Записки о Южной Руси”, писану нашим язиком” (Т. Шевченко до Я. Кухаренка) [14,154]; “...а з Кушівки *курінний отаман Моргун*, до якого ти прямо і їдь, домчить тебе до мене чим знатиме, бо йому вже сказано” (Я. Кухаренко до Т. Шевченка) [5,36].

В епістолярній спадщині письменників і культурних діячів гоноратив *товариш* вживається в значенні щирого друга, приятеля або людини, зв'язаної з ким-небудь дружбою чи спільною професією. Лексеми *товариш, товариші, товариство* виконували етикетну функцію і в мові козацького пісенного фольклору. При цьому слід зазначити, що слово *товариш*, вживане в козацьку добу на Запорозькій Січі, мало децю інше значення, воно входило до складу назв старшинських звань *бунчуковий товариш, значковий товариш*, які надавались у реєстровому козацькому війську полковій старшині та козакам із II половини XVII ст. *Бунчукові товариші, бунчукове товариство* – це “почесна генеральна старшина без посад, помічники бунчужного, які утворювали гетьманське оточення (бунчукове товариство)” [22,52]. *Значкові товариші, значкове товариство* – “привілейована група заможних козаків у межах сотень, які входили до найближчого оточення полковника” [23,174].

Так, “*курінним товаришем*” величав у листах Тараса Шевченка Яків Кухаренко. Деякі його листи до поета розпочинаються шанобливо-чемною конструкцією, яка складається з трьох гоноративів: терміна спорідненості, назви посади та власного імені й батьківського наймення, які могли мінятися місцями: “*Брате! Курінний товаришу, Тарасе Григоровичу!*” [5,29]; “*Курінний товаришу! Брате! Тарасе Григоровичу!*” [5,36]. Товариством на Січі називали військово-угруповання козаків-запорожців (кіш, курінь і т.д.) зі своєю системою управління, законами, звичаями. Товариством називали також козаків, які не належали до старшини. Лексемою *товариство* послуговувався Т. Шевченко в етикетній ситуації передачі вітання, привіту кому-небудь відсутньому: “Порохні, Літєвському, і невеличкому Шамраю, й всьому товариству на коші і за кошем доброго здоров'я!” (до Я. Кухаренка) [14,166]. Її ж використовує в листі при звертанні до братів Тобілевичів і Панас Мирний: “Слава, *славне товариство*, за все те, що Ви зробили задля рідного кону...” [24,473]. Гоноратив *товариство* в письменника ускладнюється прикладкою, вираженою збірним іменником *браття*, який з погляду сучасного слововжитку має відтінок застарілості: “А поки що від всього рідного серця вітаємо Вас, *браття-товариство*, яко часточку того ясного, невечірнього світу, що з великим болем у серці і певною вірою в душі сподівався побачити наш батько Кобзар” [24,473]. На початку цього листа автор використовує шанобливо-ввічливу звертальну формулу, яка складається з етикетного означення, гоноратива та власних імен і назв по батькові у формі кличного відмінка: “*Високоталановиті браття-товариство Іване Карповичу, Миколо Карповичу і Панасе Карповичу*” [24,472].

У свідомості українців, як слушно зауважує В. А. Чабаненко, – імена славних ватажків козацького війська наповнилися внутрішньою експресивністю позитивно-емоційного плану [1,232]. Серед таких “внутрішньо експресивних антропонімів” слід назвати ім'я Дмитра Івановича Вишневецького, одного з організаторів Запорозького козацтва, засновника першої відомої Запорозької Січі, улюбленого героя народних дум і пісень, прозваного Байдою. Походження цього антропоніма на сьогодні вченим не вдалося встановити, однак висувається припущення, що козак, який носив таке прізвисько, мав відношення до човнярства, бо одним із значень цього слова є довбаний човен [Див.: 25,49-50]. Лексема *Байда* в етикетній ролі зустрічається в епістолярній спадщині Д. І. Яворницького. Цим же гоноративом послуговувався і Ц. Білиловський: “Чи так кажу, *Байдо?*” (до Д. Яворницького) [8,50]. Антропонім *Байда* разом з етикетними означеннями, вираженими прикметниками та присвійним інтимиізуючим займенником, утворювали дружньо-ввічливі звертальні формули: “*Дорогий мій Байдо!*” [8,63]; “*Бувай здоровенький, любий мій Байдо!*” [8,59]. У листах Ц. Білиловського до Д. Яворницького гоноратив *Байдо* міг мати прикладку, виражену народнопісенним епітетним словосполученням: “Оце ж тобі, *Байдо, орле мій сизий*, за твоє останнє писаннячко, що десь пером від сизокрильця написав до мене” [8,55]. Цей же антропонім у формулах самоназивання використовував Д. Яворницький у листах до Я. Новицького: “*Твой козак Дмитро Байда*” [12,54]; “*Кошовий Байда – Яворницький*” [12,50]; “*Кошовий отаман Байда – Яворницький*” [12,50].

Цією ж лексемою, яка входить до складу побажання, послуговується і Я.Новицький у листі до Д.Яворницького від 25 жовтня 1884 року, у якому автор поздоровляє свого друга з днем народження: “Благословляю Вас на все добре Байдою, Сагайдашним, Залізнякам, Палієм і всіма славними і святими запорожцями і гайдамаками” [7,384].

Національним мовним колоритом позначені експресивні прізвищеві назви, якими послуговувалися автори листів у етикетній ситуації прощання. Вони утворилися з колишніх козацьких прізвиськ, у яких відображено гумористичне ставлення запорожців до навколишньої дійсності. Так, Д.І.Яворницький у книзі “Історія запорозьких козаків” у розділі “Склад, засади й чисельність славного запорозького низового товариства” розповідає про те, як козаки давали прізвища новоприбулим: “Прийнятий до лав запорозьких козаків... змінював своє власне прізвище на якесь нове прізвисько, котре дуже часто характеризувало його з зовнішнього чи внутрішнього боку; цю зміну прізвища робили для того, щоб приховати минуле новоприйнятих у Січ. Часто на запит російського чи польського уряду, чи нема в Січі якогось Іванова чи Войновича, Запорозький Кіш відповідав, що таких осіб у Січі немає, а є *Задерживіст* чи *Загубиколесо...*” [26,147-148]. У цій же книзі в розділі “Характеристика запорозького козака” видатний дослідник козаччини зазначає, що запорожці “вміли підмічати смішні риси в інших і передавати їх у жартівливому, але ні для кого не образливому тоні.... Цією рисою запорозьких козаків частково пояснюються й ті дивні прізвиська, котрі вони давали новачкам, що приходили в Січ: *Гнида, Півторакожуха, Непийтиво, Неїжмак, Лупиніс, Загубиколесо, Задерживіст, Держивістністолеом* тощо” [26,177]. Емоційно-експресивні козацькі прізвиська, утворені лексико-синтаксичним способом, іноді використовуються в епістолярію XIX – початку XX ст. у формулах самоназивань із метою створення гумору. Саме в них віддзеркалюється одна з етнопсихологічних ознак української ментальності: “Прийміть це словце від *щирого козака Вл.Данилів-Задерживіст-Коромислом та мандруй до гаю!*” (В.Данилов до Д.Яворницького) [7,151]. Такими ж козацькими прізвиськами іноді закінчував свої листи і Д.Яворницький: “Кошовий отаман *Держивіст-ністоле*” (до Я.Новицького) [9,55]; “Кошовий отаман *Задерживіст-новище*” (до Я.Новицького) [9,58].

В етикетній ситуації побажання автори листів іноді послуговувалися запорозькою приказкою, якою козаки вітали новообраного кошового і зичили йому довгих років життя та бадьорості: “*Лебединий тобі вік і журавлиний крик*”, бо лебеді живуть по 300 років, а журавлі високо, високо підіймаються в небо і весело курличуть. Напр.: “*Одужуй же, орле степовий, лебединий тобі вік і журавлиний крик!*” (Ц.Білиловський до Д.Яворницького) [8,49]; “*Дай, Боже, Вам лебединий вік, журавлиний крик! Хай криє Вас своїм покровом мати-Хортиця, хай любо шумить Вам щирокий Дніпро, хай несе до Бога, до самого Бога, Ваші молитви низовий вітренько!*” (Д.Яворницький до Я.Новицького) [11,56].

Отже, під впливом такого соціально-історичного феномена, як українське козацтво, а також народної поезії, присвяченої козакам, в епістолярному стилі XIX – початку XX ст. функціонували такі мовні засоби вираження ввічливості:

- гоноратив *козаچه*, який нерідко разом з етикетними означеннями та прикладками утворював дружньо-шанобливі чемні звертальні формули (*мій коханий козаچه, любий козаچه Дмитро Івановичу*);
- пестливе народнопоетичне звертання *козаченьку*, яке нерідко мало дружні означення (*любий і щирий козаченьку*);
- фразеологізовані лексико-семантичні словосполучення, часто трансформовані (*козацька душа, козацька мова, козацький дух і щира козацька душа, щира козацька мова, козацький запорозький дух*);
- емоційно-оцінні словосполучення (*гарний козак, добрий козак*);
- етикетні назви спорідненості *батько, брат*, а також словотвірні варіанти: нормативний *братик* і діалектний *братік*;
- гречне звертання *пане-брате*;
- етикетні назви виборних керівних посад (*отаман, отаман кошовий, отаман курінний*), дружнього і шанобливого відтінку яким надавали терміни спорідненості (*батько, брат*), а також титул *пан* (*батьку отамане кошовий, брате отамане, пане отамане*);
- почесно-шанобливе етикетне означення *ясновельможний*;
- гоноративи *товаришу, товариство*;
- експресивний антропонім *Байда*;
- сповнені гумору прізвища, які утворилися з колишніх козацьких прізвиськ (*Задерживісткоромислом, Держивістністоле*);
- запорозьке козацьке побажання (*лебединий тобі вік і журавлиний крик*).

У фольклорно-козацьких етикетно-ввічливих виразах віддзеркалились такі етнопсихологічні ознаки української ментальності: любов, щирість, ласкавість, гумористичне ставлення до навколишньої

дійсності. Функціонування фольклорно-козацьких лексем, словосполучень, формул в етикетній ролі має в епістолярію свої особливості. Так, у листах, крім дружніх етикетних означень, вживаються шанобливі означення та прикладки, виражені величанням на ім'я та по батькові, чого не спостерігаємо в козацькому фольклорі та народній поезії про козачину (*шановний мій пане-брате Осип Максимович!, Високоповажний Пане Отамане!, Вельмишановний та високоповажаний, ясневельможний пане Отамане кошовий!*)

ЛІТЕРАТУРА

1. Чабаненко В.А. Козацтво і українська мова//Українське козацтво:Мала енциклопедія.-К.:Генега; Запоріжжя:Прем'єр,2002.-С.231-234.
2. Чабаненко В.А. Козацтво і фольклор//Українське козацтво:Мала енциклопедія.-К.: Генега; Запоріжжя:Прем'єр,2002.-С.234-236.
3. Журавльова Н.М., Мановицька А.Я. Стилістично марковані народнорозмовні звертання у козацькому фольклорі//Питання синтаксису української мови. Тези доповідей і повідомлень Республіканської наукової конференції. До 100-річчя від дня народження Сергія Смеречинського. 19-20 березня 1993 р.-Запоріжжя,1993.-С.84-85.
4. Журавльова Н.М. Відображення мовного етикету запорозьких козаків у народних історичних піснях//Вісник Харківського національного університету. Серія Філологія: Традиції Харківської філологічної школи. До 100-річчя від дня народження М.Ф.Наконечного.-Харків,2000.-№491.-С.662-666.
5. Листи до Тараса Шевченка .-К.: Наукова думка,1993.-382с.
6. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані.-Нью-Йорк-Торонто:Українська вільна Академія наук у США,1984.-326с.
7. Епістолярна спадщина академіка Д.І.Яворницького. - Вип.1.: Листи вчених до Д.І.Яворницького.- Дніпропетровськ:Гамалія,1997.-888с.
8. Епістолярна спадщина академіка Д.І.Яворницького. - Вип.2.: Листи діячів культури до Д.І.Яворницького-Дніпропетровськ:Гамалія,1999.-460с.
9. 50 листів Д.І.Яворницького до Я.П.Новицького./ Публікація, вступна стаття і коментарі М. Олійник-Шубравської //Наука і суспільство.-1988.-№9-С.54-58.
10. 50 листів Д.І.Яворницького до Я.П.Новицького./ Публікація, вступна стаття і коментарі М. Олійник-Шубравської //Наука і суспільство.-1988.-№8.-С.53-57.
11. 50 листів Д.І.Яворницького до Я.П.Новицького./ Публікація, вступна стаття і коментарі М. Олійник-Шубравської //Наука і суспільство.-1988.-№7.-С.52-57.
12. 50 листів Д.І.Яворницького до Я.П.Новицького./ Публікація, вступна стаття і коментарі М. Олійник-Шубравської, Закінчення публікації//Наука і суспільство.-1988.-№11-С.48-55.
13. Карпенко-Карий І.К. (Тобілевич) Твори: У 3т.-Т.3:Листи.-К.:Держ. вид-во худ. літ., 1961.-С. 203-275.
14. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 6т.-Т.6: Листи. Нотатки. Фольклорні записи.-К.:Вид-во АН УРСР,1964.-С. 9-542.
15. Франко І.Я. Зібрання творів:У 50т.-Т.48: Листи (1874-1885).-К.:Наукова думка,1986.-767с.
16. Федькович Ю.А. Твори: У 2т.-Т.2. Повісті. Оповідання. Казки. Драматичні твори. Листи.-К.:Дніпро,1984.-С.343-426.
17. Лисенко М.В. Листи.-К.:Мистецтво,1964.-533с.
18. Журавльова Н.М. "...А ти мені ... як брат мій рідний..." (назви спорідненості як ввічливі гоноративи в епістолярному стилі XIX – початку XX століття)//Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка.-2004.-№3.-С.134-147.
19. Шашкевич М.С., Вагилевич І.М., Головацький Я.Ф. Твори.-К.:Дніпро,1982.-367с.
20. Листи до Михайла Коцюбинського. - Т.ІІІ.-Карманський-Мочульський.-Ніжин,2002.-480с.
21. Листи до Михайла Коцюбинського.-Т.ІІ.-Горошовський-Іткін.-Ніжин,2002.-343с.
22. Плещкий С.Ф. Бунчукові товариші//Українське козацтво: Мала енциклопедія.-К.:Генега; Запоріжжя:Прем'єр,2002.-С. 52-53.

23. Плещкий С.Ф. Значкові товариші//Українське козацтво: Мала енциклопедія.- Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002.- С. 174-175.
24. Мирний Панас Твори: У 5 т.-Т.5: Драматичні твори. Вибрані поезії та переспіви. Статті та промови. Щоденники. Листи.-К.: Держ. вид-во худ. літ., 1960.-С. 429-559.
25. Ільченко І.І. Козацькі антропоніми в народних думках та піснях//Ономастика і апелятиви. - Вип.8. - Дніпропетровськ, 1999.-С.47-52.
26. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків: У 3т.-Т.1.-Львів: Світ, 1990.-319с.

УДК 811.161.1:81'373.45:81'42

ПРАГМАТИЧЕСКИЙ ЭФФЕКТ ИГРЫ СЛОВ, ОСНОВАННОЙ НА ИНОЯЗЫЧНЫХ ЭЛЕМЕНТАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ЗАГОЛОВКОВ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ)

Задунай В.В., аспирант, преподаватель

Днепропетровский национальный университет

Предметом данного исследования является анализ графических и структурно-семантических особенностей каламбуров, построенных с помощью заимствованных слов, и их прагматическая направленность в заголовках газетных текстов.

Ключевые слова: игра слов, каламбур, заимствованное слово, прагматический эффект.

Задунай В.В. ПРАГМАТИЧНИЙ ЕФЕКТ ГРИ СЛІВ, ПОБУДОВАНОЇ НА ІНШОМОВНИХ ЕЛЕМЕНТАХ (на матеріалі газетних заголовків) / Дніпропетровський національний університет, Україна
Предметом дослідження є аналіз графічних та структурно-семантичних особливостей каламбурів, побудованих за допомогою запозичених слів, та їх прагматична спрямованість у назвах газетних матеріалів.

Ключові слова: гра слів, каламбур, запозичене слово, прагматичний ефект.

Zadunay V.V. PRAGMATIC EFFECT OF PUNS BASED ON BORROWED ELEMENTS (on the material of newspaper titles) / Dnipropetrovsk National University, Ukraine

The article deals with the analysis of graphic and structural-semantic peculiarities of puns based on borrowed words, and their pragmatic direction in newspaper titles.

Key words: pun, word game, borrowed word, pragmatic effect

Прагматическое воздействие текста, а также его заголовка, как и речевое воздействие, в целом, в настоящее время являются предметом пристального внимания исследователей. В сфере массовой коммуникации, включающей печатную прессу, этот компонент общения приобретает особую значимость, так как восприятие газетного текста во многом зависит от эффективности воздействия заголовка на сознание реципиента [1:192 – 194]. Данная статья также рассматривает один из аспектов указанной проблемы.

Специфика газетного заголовка по-разному интерпретируется в лингвистике. Согласно одной из существующих точек зрения, это “самостоятельный текст, рассчитанный на максимальную эффективность” [2:47], “представляющий сжатое нераскрытое содержание текста” [3:51], обладающий определённой степенью автономности, знаковым характером, билатеральностью, высокой степенью конденсации информации [4:146] и, как правило, значительным прагматическим потенциалом.

Основными функциями газетных заголовков являются номинативная, информативная, коммуникативная [4:134], а также прагматическая, или аттрактивная, реализующая воздействие текста, его целевую направленность [5:245]. Именно эту функцию некоторые исследователи считают основной, так как назначение заголовка состоит в первую очередь в привлечении внимания к статье, в создании стимула для её прочтения [2:46-47], что зачастую достигается путём использования системы экспрессивных языковых средств, среди которых важное место отводится игре слов.

Возросшая популярность этого стилистического приёма неоднократно отмечалась исследователями. Так, В.Г.Костомаров [7:44] активизацию на страницах газет каламбуров и подмен по созвучию считает своеобразной приметой времени; Е.В.Атаева [6:237] рассматривает игру слов в заглавиях периодической печати как основополагающий принцип их построения; В.В.Колесина [2:39] приводит три версии, высказанные зарубежными лингвистами, по поводу широкого распространения этого языкового феномена. Первая связана с “раскрепощением и свободой воображения, ставшими доминантой во всех

областях искусства, в том числе и в языке”. Вторая – с избыточностью информации, с так называемой “словесной инфляцией”, вследствие которой получатель теряет интерес к тексту, а игра слов используется для привлечения внимания как нестандартный подход в использовании языка, своего рода “коммуникативная аномалия”. Третья – с интертекстуальностью, то есть со скрытым подразумеваемым смыслом, а также с набором коннотаций, которые имеют целью установить негласный контакт между отправителем и получателем речевого произведения. В результате “игра слов как приём с максимально сжатой графической формой приобретает богатое семантическое наполнение и становится сверхэкономным способом коммуникации”.

Следует отметить, что каламбур как языковой феномен и стилистическое средство изучен достаточно подробно [8]. Однако, если ранее исследования проводились преимущественно на материале художественного текста, а основное внимание уделялось структурно-семантическим особенностям данного приёма, то наиболее новые работы [2,6,9] посвящены специфике функционирования игры слов в публицистическом и рекламном текстах. Причём рассматриваются в первую очередь прагматически релевантные характеристики этого стилистического средства, а именно: сжатость, минимальное использование языкового материала, эмоциональность, оценочность и экспрессивность. Необходимое условие реализации сильного прагматического эффекта при использовании игры слов определяется как “наличие максимального семантического наполнения при минимуме текстового пространства” [9:148].

В настоящее время широко распространённым приёмом становится так называемая игра с иноязычностью (Е.А.Земская): всевозможные случаи экспрессивного употребления и обыгрывания заимствований, вкраплений и калек. Это, очевидно, объясняется интенсификацией процесса заимствования и активизацией употребления в речи ранее заимствованных слов и выражений [10:27] как в номинативной (необходимость в назывании новых предметов, явлений и понятий), так и в прагматической функциях (ввиду своей необычности и новизны эти единицы выступают эффективным средством привлечения внимания и воздействия на реципиента).

Проблеме обыгрывания иноязычных элементов в языке СМИ, в целом, и в газетных заголовках, в частности, посвящено сравнительно небольшое количество работ [6,11,12,13].

В названии статьи С.С.Изюмской “Новые английские заимствования как средство языковой игры” [11] тема обыгрывания иноязычных элементов заявлена, а исследуется по сути другое, не менее интересное, лингвистическое явление, а именно – “пародийные парафразы”, или авторские модификации так называемых прецедентных текстов (фразеологических единиц, пословиц, названий известных художественных произведений, кинофильмов, рекламных слоганов и т. д.), которые автор рассматривает как “средство создания различного рода комических эффектов ... от безобидной шутки до сарказма”. Случаи собственно игры слов в работе, к сожалению, не приводятся, хотя окказиональные конструкции такого типа могут служить основой каламбура, что будет показано нами при анализе фактического материала.

В исследовании Е.В.Атаевой “О способах языковой игры в современном публицистическом тексте” (на материале заголовков прессы)”[6] представлена наиболее широкая, из известных нам, трактовка данного понятия. Согласно такому подходу, к языковой игре относится использование в составе газетных заголовков фактически всей системы экспрессивных языковых средств от традиционных тропов и фигур до всевозможных созвучий, ритмизации и проявлений интертекстуальности (аллюзий, цитат и их трансформов).

Обыгрыванию вкраплений посвящена статья Т.М. Поляковой “Иноязычные элементы как средство языковой игры”[12]. Отличительной в подходе автора является интерпретация роли вкраплений в публицистическом тексте как исходя из лингвистических характеристик этих языковых единиц (необычности формы, эмоциональности, оценочности, экспрессивности), так и с привлечением экстралингвистических факторов (вкрапления рассматриваются как “отражение реалий социального и культурного характера...”[12:43]). Однако прагматические возможности использования заимствованных элементов, как и у С.С. Изюмской, сводятся к выражению комического. Безусловно, этот эффект встречается наиболее часто, но прагматическая роль заимствований может быть и прямо противоположной. Под языковой игрой Т.М. Полякова понимает нетрадиционное употребление слов в целом. Такая неопределенность понятия приводит к тому, что к языковой игре она причисляет все пародийные парафразы и окказионализмы, в том числе графемные.

В работе О.Т.Тымчук “Обыгрывание структурных элементов слова как семантико-стилистическое явление (морфемика и словообразование)”[13] на достаточно объёмном фактическом материале показаны всевозможные случаи графического выделения слов (среди которых встречаются и заимствования) и их элементов, а также целенаправленного искажения формы слова с целью увеличения экспрессивности. Между тем, часть приведённых примеров игрой слов не является: графические модификации иногда служат только средством создания зрительного эффекта. Кроме того, автор часто

ограничивается перечислением достаточно интересных примеров и их коротким комментарием, не раскрывая механизм языковой игры и не обращаясь к контексту.

К сожалению, ни в одной из вышеназванных работ не даётся дефиниция термина “каламбур / игра слов”, не очерчиваются границы этого языкового феномена, не определяются его особенности и соотношение со смежными явлениями. Что касается непосредственно обыгрывания иноязычных элементов, то возможности этого приёма раскрыты неполно: в рассмотренных нами исследованиях [6,11,12,13], показаны далеко не все случаи игры с иноязычностью, что связано с достаточно фрагментарным представлением фактического материала.

Таким образом, обзор работ по данной проблеме свидетельствует о ее недостаточной изученности. Интересное и вместе с тем сложное лингвостилистическое явление игры слов требует терминологического уточнения “ввиду размытости границ между каламбуром и смежными явлениями” [14: 359], а его исследование предполагает анализ значительного количества примеров с учётом специфики как самих иноязычных элементов, так и их контекстуальных связей и пресуппозиций. Более пристальное внимание необходимо уделить прагматическому потенциалу каламбура, так как фактически каждый случай игры слов представляет собой оригинальное индивидуально-авторское образование, результат творчества своего создателя.

Предлагаемая статья посвящена анализу каламбуров, основанных на обыгрывании иноязычных элементов. Её целью является установление графических и структурно-семантических особенностей игры с иноязычностью, выявление предпосылок возникновения и специфики реализации данным стилистическим приёмом различных прагматических эффектов в особых текстовых условиях, а именно, в составе газетных заголовков.

Материалом для анализа послужили заголовки центральных и местных газет за период с 1.01.2000 по 15.08.2003 гг.

Ввиду часто встречающегося отождествления каламбура со сходными явлениями, необходимо обратиться к дефиниции этого понятия. В целом опираясь на традиционное определение игры слов как “стилистического оборота речи или миниатюры определённого автора, основанных на комическом использовании одинакового звучания слов, имеющих разное значение, или сходно звучащих слов или групп слов, либо разных значений одного и того же слова и словосочетания” [14:358], мы считаем, что его необходимо уточнить. Структурные особенности и специфика актуализации языковой игры наиболее последовательно представлены в исследовании В.С.Виноградова [15:153]. По его мнению, “каламбур состоит из двух компонентов: первый является основанием, опорным элементом, или стимулятором игры слов, второй – результирующим компонентом, или результирующей, представляющей собой как бы вершину каламбура. Игра слов возникает лишь после реализации в речи второго компонента и мысленного соотнесения его со словом- эталоном”.

Таким образом, разделяя вышеизложенную точку зрения, мы будем рассматривать как игру слов только те случаи, где имеет место смысловая и формальная или только смысловая дву- (или многоплановость), двойная актуализация значения и формы или же только значения обыгрываемых элементов, что проявляется в возникновении нескольких параллельных смыслов высказывания [2:41].

Следует отметить, что идентифицировать каламбур несложно, если оба его компонента представлены эксплицитно, т.е. в двух вхождениях. Если же опорный элемент опущен или выражен аллюзивно, т.е. имеет место только одно вхождение обыгрываемых элементов, что очень характерно для газетных заголовков, то релевантной для установления игры слов будет именно возможность выявления нескольких значений обыгрываемой языковой единицы и высказывания в целом. Именно в этом, на наш взгляд, заключается отличие игры слов от пародийных парафраз и окказионализмов, в частности графемных, которые могут быть – но далеко не всегда являются – основой каламбура. Имплицитно выраженную игру слов можно выявить только с опорой на контекст, а в случае с газетными заголовками – при обращении к содержанию статьи.

Каламбуры, как известно, неоднородны как в отношении структуры, так и в плане предмета и основы обыгрывания. Традиционно выделяют игру слов, основанную на омонимии, паронимии, полисемии, а также фразеологический каламбур. Как справедливо отмечают болгарские исследователи С.Влахов и С.Флорин, “такое разграничение не совсем удачно: нельзя говорить о каламбуре, построенном исключительно на фонетической основе ... трудно говорить о единственно лексической основе, так как каламбур обусловлен именно несоответствием между звучанием и значением”. Вероятно, в каждом конкретном случае целесообразно говорить о доминировании фонетического или же лексического начала, поэтому, в целом, мы будем опираться на классификацию С.Влахова и С.Флорина [14:360], которые выделяют каламбуры, построенные:

- 1) преимущественно на лексической основе;
- 2) преимущественно на фонетической / графической основе.

I. Каламбуры, построенные преимущественно на лексической основе (*полисемии, этимологизации, синонимии, антонимии*)

Примером каламбура, основанного на многозначности заимствованного слова, является заголовок **“Кайф – без кайфа”** (“Популярные ведомости”, 18.10.01) – статья о борьбе с наркотиками и алкоголизмом среди молодежи. Взятый изолированно, заголовок воспринимается как парадокс в силу кажущейся несовместимости его компонентов, взаимоисключения составляющих, тогда как обращение к содержанию статьи позволяет говорить об антанаклазе – обыгрывании разных ЛСВ слова, реализованных в двух вхождениях: в первом случае араб. *“keyf”*, тур. *“keif”* актуализирует своё узусное значение “удовольствие, приятное безделье” [16:293], зафиксированное в словаре с пометкой “жарг., разг., шутил.”, а во втором – арготическое “дурман, легкая эйфория ... вызванная наркотическим опьянением” [17:125]. В данном контексте прагматическим эффектом эксплицитно выраженного каламбура является призыв к полноценной, здоровой жизни без наркотиков и алкоголя, а заголовок воспринимается как слоган.

Близким к антанаклазу случаем игры с полисемией является наложение, специфика которого состоит в том, что имеет место только одно вхождение обыгрываемого слова, т.е. опорный компонент каламбура выражается имплицитно [18:222-223]. Так, в заголовке **“Пурим во время войны”** (“Зеркало недели”, 29.03.03), образованном в результате трансформации прецедентного текста – хорошо известного крылатого выражения “Пир во время чумы” (в основе – сцена из поэмы англ. поэта Дж.Вильсона “Чумный город” (1816)), означающего “пир, веселая, беспечная жизнь во время какого-либо общественного бедствия” [19:484], игра слов построена на одновременной актуализации двух значений иноязычного слова -реалии *“пурим”*. Первое вычленимо в синхронии: *Пурим* – самый веселый еврейский праздник-карнавал, случайно совпавший с началом войны в Ираке. Между тем, название реалии является смысловым и переводится как *“жребий”*: праздник Пурим отмечается с тех пор, как, по легенде, любимая жена одного из персидских царей, несмотря на выпавший по жребию день казни евреев, спасла свой народ от смерти. В данном заголовке доминирующим является второе, этимологическое, значение данного слова, которое приобретает метафорический смысл: Израиль и его жители, вопреки своей воле, стали заложниками иракского конфликта. Война начата – жребий брошен. Остаётся только ждать, как сложится судьба этой страны и её народа. Смысловая многоплановость налицо. Прагматический эффект заголовка будет различным в зависимости от его интерпретации. В первом случае можно говорить об иронии: значение заголовка ассоциативно раскрывает смысл прототекста “пир во время чумы” (израильтяне не отказались от любимого праздника вопреки начавшейся войне), во втором – об осуждении происходящего и об имплицитном выражении томительного ожидания последующих событий.

Примером каламбура, основанного на этимологизации обыгрываемого элемента, является английский заголовок **“Sweetest Tatoo”** (“Столичные новости”, 3.09.02) – статья о творчестве художника И.Исупова, достигшего необычайного мастерства в искусстве татуировки. В стилистическом отношении этот случай, как и предыдущий, является наложением: имеет место одновременная актуализация и обыгрывание узусного и этимологического значений вкрапления *“tatoo”* – 1) татуировка; 2) запрет [20:772]. Между ЛСВ обнаруживается метафоро-метонимическая связь: наличие ассоциации (татуировка – это то, что запрещено) и перенос по смежности (запрет как опредмеченное действие и татуировка как результат этого запрета), а эпитет *“sweetest”* – “сладчайший” содержит аллюзию на библейскую реалию “запретный плод”. Соблазнительность и прелесть татуировки во многом обусловлена именно наложенным на неё запретом. Использование в заголовке английского вкрапления имеет чисто лингвистическую основу: семантическая структура английского существительного *“tatoo”*, в отличие от соответствующего ему заимствованного слова в русском языке (которое имеет только одно, узусное, значение), даёт возможность выразить в одном вхождении оба ЛСВ данной единицы. В рассмотренном примере очень ярко показана неоднократно отмеченная исследователями прагматически значимая особенность каламбура – стремление к наибольшей семантической ёмкости при использовании минимального количества ресурсов языка.

Средством создания игры слов в газетном заголовке может быть также приём мнимой этимологизации. Так, статья о низкопробности и вычурности большинства сериалов озаглавлена **“Сер и ал”** (“Литературная газета”, 30.04.03). Заголовок представляет собой расчленение английского заимствования *“serial”* на компоненты с их последующей стилизацией под так называемую народную этимологию, которая содержит краткую и ёмкую характеристику произведений данного жанра: *“сер”* – по профессиональному уровню и *“ал”* – от количества пролитой крови. Прагматическим эффектом игры с иноязычностью является выражение иронии, отрицательная оценка качества современной видеопродукции.

Предметом обыгрывания в каламбуре могут выступать межъязыковые синонимы. Их столкновение в узком контексте создает эффект мнимой тавтологии. Например, заголовок **“Харб и War”** (“Известия”, 26.03.03) представляет собой соположение арабского и английского слов со значением “война”. Его

составляющие дают лаконичную и точную характеристику сложившейся ситуации. Прагматическое значение иноязычных элементов в данном контексте состоит в том, что они, приобретя особое символическое значение, ассоциативно выражают противостояние Америки и Ирака. Причем каждая из воюющих сторон видит и воспринимает одно и то же событие – войну – со своей позиции, что дает возможность говорить о смысловой двуплановости.

Примером каламбура, основанного на антонимии, является заголовок “*Welcome, или вход воспрещен*” (“АиФ в Украине”, № 24, 2003) – статья о развивающемся конфликте на рынке мобильной связи. Будучи взятым изолированно, заголовок воспринимается как оксюморон, тогда как обращение к содержанию статьи позволяет выявить более сложную связь между его компонентами. Контекстуальное значение английского вкрапления “*welcome*”, антонимичное узואальному, эксплицируется результирующим компонентом – “вход воспрещен”. Прагматическим эффектом в данном случае является выражение противопоставления видимости и реальности, предупреждение о том, что за внешним радушием скрывается враждебность.

II. Каламбуры, построенные преимущественно на фонетической основе (созвучиях, омонимии и смежных с ней явлениях)

Довольно часто основой каламбура является омонимия. Так, в заголовках “Тяжёлый рок Тушинского поля” (“Собеседник”, 2003 №26) и “Братья по року” (“Столичные новости”, 30.07.02) предметом языковой игры становятся значения межъязыковых омонимов: англ. “*rock*” – “направление в современной джазовой музыке” [16:318] и рус. “*рок*” – “воля божества, якобы предрешающая события земной жизни” [16:318]. В приведенных примерах каламбуры выражены имплицитно: обращение к контексту, необходимое для их идентификации, показывает, что обыгрываемые элементы несут разную семантическую и коннотативную нагрузку, а их употребление рассчитано на достижение разных прагматических эффектов. В первом случае целесообразно говорить о доминировании семантики русского слова и об установлении между значениями компонентов каламбура причинно-следственной связи: концерт рок-музыки в результате теракта (причина) закончился гибелью для части пришедших на него зрителей (следствие). Прагматическим эффектом использования каламбура в данном контексте является выражение отрицательной оценки происшедшего и скорби об утратах. Во втором заголовке преобладает семантика английского заимствования. Причинно-следственная связь между значениями обыгрываемых элементов также имеет место: увлечение рок-музыкой очень сплотило поклонников этого жанра (причина), стало для них судьбой, призванием (следствие). Что касается значения русского слова “рок”, актуализация которого и создает смысловую двуплановость, то в данном контексте оно приобретает несвойственное ему положительное коннотативное наполнение. Прагматический эффект языковой игры в рассмотренном заголовке можно охарактеризовать как выражение позитивной оценки и имплицитного призыва: “Рок – это интересно и здорово, присоединяйтесь!” Именно эта мысль является ключевой в статье.

Основой каламбура могут быть также различные смежные с лексической омонимией явления, в частности, омофоны или фонетические омонимы. Причем экспрессивность заголовков такого типа часто увеличивается за счёт появления рифмы.

Так, статья о более толерантных, чем на Украине, условиях обучения в шотландской школе озаглавлена “И не сводит больше *скул* у девчат от слова *school*” (“АиФ в Украине,” 2001 №47). Прагматическим эффектом использования английского вкрапления является привлечение внимания к обозначенной им иностранной реалии и ориентация реципиента на восприятие ее специфики: школа у нас и за рубежом во многом разные учебные заведения.

Статья о незаконном использовании товарных знаков хорошо известных предприятий опубликована под заголовком “*Sony* против *Soni*” (“Собеседник”, 2003, №16). Предметом обыгрывания и средством создания зрительного эффекта является именно различное графическое оформление компонентов каламбура при общности их звучания. Игра с иноязычностью в данном случае имплицитно выражает негативную оценку и призыв защитить права законного владельца.

Как отмечает А.А.Щербина [21:51], почти неисчерпаемым источником каламбуров является созвучие, или паронимазия. Этот приём состоит в “стилистическом использовании звукового или семантического подобия употребляемых слов” [22:313]. В газетных заголовках паронимазия используется как средство привлечения внимания, эффективность которого зависит от оригинальности звуковых сочетаний. Показательным в этом отношении является заголовок, построенный по принципу антитезы: “Организованная спортивность: от бравурных звуков *туша* до ковёрного *туше*” (“Популярные ведомости”, 22.08.02) – статья об известном спортсмене, для которого связь с криминальным миром закончилась гибелью. Предметом обыгрывания в данном случае является частичное фонетическое совпадение форм нем. “*туш*” (*Tusch*) – “короткое торжественное музыкальное приветствие, используемое при награждении победителей” [16: 720] и фр. “*туше*” (*toucher*) – спорт. “прикосновение лопатками к коврику как момент поражения борца” [16:720]. Причём, если в отношении

опорного компонента каламбура можно говорить об одновременной актуализации как прямого (намёк на спортивное прошлое), так и переносного (период удач в целом) значений, то результата воспринимается только метафорически (гибель спортсмена). Столкновение сходных по звучанию слов – “от *туша* ... до *туше*” – фактически вбирает в себя и ассоциативно выражает итог жизненного пути известного человека. Прагматическим эффектом каламбура является выражение предостережения.

Практически аналогичным предыдущему по структуре и механизму создания каламбура является заголовок “ЦСКА на *пике*, Спартак в *пике*” (“Известия”, 23.04.02). Различие между ними состоит лишь в том, что в данном примере обыгрываемые иноязычные элементы являются заимствованиями из одного языка: фр. “*пик*”(pic) – “наивысшая точка в развитии чего-либо; кратковременный резкий подъём” [16:530] и фр. “*пике*”(riq̄uy) – “полёт самолёта вниз с нарастающей скоростью” [16:530]. Прагматическое значение заголовка, содержащего, на наш взгляд, элемент гиперболизации, состоит в выражении изумления и возмущения по причине неожиданного поражения традиционного фаворита соревнований.

Фонетический каламбур может создаваться путём подмены по созвучию компонентов прецедентных текстов. Эксплицитно выражается в таких случаях только результата, поэтому для идентификации игры слов необходимо знание положенного в её основу текста-прототипа и пресуппозиции.

Так, статья об исследовании профессора Гарвардского университета Р. Шпорлюка “Становление новейшей Украины” озаглавлена “Украинцы – не *tabula russa*” (“Зеркало недели”, 2.08.03). Прецедентом каламбура является латинское крылатое выражение “*tabula rasa*” – “чистая доска” (о сознании ребёнка, человека) [23:272], а основой – созвучие слов “*rasa*” и “*russa*”. Данный заголовок-каламбур включает три параллельных смысла: актуализация связанного значения фразеологизма - прототипа выражает мысль о том, что украинцы – это не нация без прошлого; в буквальном прочтении прототекста, который приобретает метафорическое значение, Украина – это страна, для многих до сих пор просто неизвестная, о чём с досадой говорит автор статьи; в метатексте (окказиональной трансформации известного изречения) содержится идея о том, что история Украины не должна быть написана Россией. Прагматический эффект использования каламбура состоит в опровержении существующего об Украине мнения и в призыве беречь своё прошлое и бороться за достойное мнение в мире о своей стране.

Практически аналогичный пример представляет заголовок “*Фарс – мажор* рукотворных катаклизмов” (“Зеркало недели”, 15.03.03) – статья об участившихся оползнях на Буковине по причине бесхозяйственности спецслужб. Прецедентом каламбура является французский фразеологизм “*force majeure*” – “чрезвычайное обстоятельство, непреодолимая сила” [16:757]. Игра слов возникает в результате замены по созвучию фр. “*force*” – “сила” (опорный компонент) на фр. “*farce*” – “шутка” (результанта). Обыгрывание, направленное от формы к содержанию, приводит к возникновению двуплановости в результате одновременной актуализации значения как прото-, так и метатекста: катастрофа при сложившихся обстоятельствах воспринимается как нелепость (“*farce majeure*” – досл. “большая шутка”). Именно такой смысл фразеологического каламбура эксплицируется в его расширении – “рукотворных катаклизмов”. Прагматическим эффектом обыгрывания иноязычных элементов в данном контексте является выражение сарказма, категорически отрицательного отношения к происшедшему.

Каламбур, основанный на созвучии иноязычных элементов, с одной стороны, и русских слов и их формантов, с другой, часто создаётся в результате экспериментирования с графической формой обыгрываемых элементов, т.е. путём создания так называемых графемных окказионализмов: комбинирования латинского и кириллического алфавитов в одном заголовке, написания слов, их частей и отдельных символов заглавными буквами, транслитерации, использования иконических знаков и т.д. [23:65].

Так, в заголовке “*Здравствуйте, MALLодцы*” (“Бизнес”, 23.06.03) основой обыгрывания является созвучие графемного окказионализма “*MALLодцы*”, образованного путём оформления русскими аффиксами иноязычного семантического неологизма “*mall*” – обиходного названия торгово-развлекательных центров. Это слово появилось в результате метафорического развития семантики соответствующего англицизма с узуальным значением “теннисное место для гуляния” [20:463]. Игра слов возникает при перенесении значения опорного компонента (рус. “*молодцы*”, производного от “*молод*”) на результанту (англ. “*mall*”) на основе общности их звучания, благодаря чему заголовок приобретает метафорический смысл: строительство торгово-развлекательных центров на Украине – дело новое, иначе говоря, молодое. Ввиду того, что иностранная реалья “*mall*” у нас пока ещё известна очень мало, использование её названия в составе газетного заголовка рассчитано в первую очередь на то, чтобы произвести зрительное впечатление и создать ощущение загадочности. Прагматический эффект игры с иноязычностью в данном случае состоит в выражении положительной оценки нового вида бизнеса на Украине и в поощрении его дальнейшего развития.

Обыгрываемый иноязычный элемент может также графически выделяться в составе другого, исконного или заимствованного слова на основе их фонетического сходства. В этом случае компоненты каламбура

как бы накладываются друг на друга, в результате чего, как справедливо отмечает О.Т.Тымчук, в рамках одной языковой единицы подчеркивается тесная взаимосвязь двух понятий [13:55], что даёт возможность констатировать релевантную для каламбура семантическую двуплановость.

Яркой иллюстрацией сказанного может служить заголовок “*РейнCARнация*” (“Арт-мозаика”, 2003, №7) – статья о моде на технику в стиле ретро. С целью привлечения внимания к иноязычным элементам в нём одновременно используется несколько приёмов графического выделения: манипулирование латинским и кириллическим алфавитами и оформление вкрапления заглавными буквами. Игра слов возникает в результате одновременной актуализации французского заимствования “реинкарнация” (*réincarnation*) – “переселение души (из одного тела в другое)” [16:596] и английского вкрапления “car” – “автомобиль” заголовок приобретает следующий смысл: “реинкарнация автомобиля”, т.е. его второе рождение. В силу оригинальности оформления, газетные заголовки такого типа рассчитаны в первую очередь на привлечение внимания, создание зрительного эффекта, а наиболее ярко выраженной прагматически значимой характеристикой каламбура в таких случаях является стремление к языковой экономии.

Обзор теоретических работ по исследуемой проблеме, а также проведённый нами анализ фактического материала позволяют сделать следующие выводы:

- 1) игра с иноязычностью является одним из эффективных средств увеличения экспрессивности газетных заголовков и способствует реализации их прагматической направленности;
- 2) калабурные газетные заглавия часто создаются на основе прецедентных текстов и их авторских трансформаций, а также различного рода окказионализмов;
- 3) отличительным признаком игры слов на уровне формы является двухкомпонентная структура (причём опорный элемент может быть выражен имплицитно), а на уровне содержания – смысловая дву- (многоплановость);
- 4) основой обыгрывания в каламбурах, построенных с помощью иноязычных слов, выступают такие лингвистические явления, как межъязыковая синонимия и антонимия, различные виды этимологизации, а также случайное звуковое совпадение или подобие заимствованных и исконных языковых единиц; их столкновения в узком контексте, в данном случае в составе газетных заглавий, представляет собой источник возникновения различных прагматических эффектов, для выявления которых в большинстве случаев необходимо обращение к содержанию статьи и знание пресуппозиции;
- 5) значительность прагматического потенциала данного вида игры слов в названиях газетных материалов обусловлена оригинальностью графического оформления и структурной организации входящих в их состав заимствованных элементов, степенью их ассимиляции языком - реципиентом, а также спецификой семантических отношений, которые устанавливаются между компонентами каламбура в результате его актуализации.

Наблюдения показывают, что заимствования неоднородны как с формальной, так и с содержательной точки зрения, и это разнообразие открывает перспективы дальнейшего, более углублённого их анализа. Кроме того интересно было бы провести аналогичное исследование на материале других языков, в частности, украинского и иностранных, с целью последующего сопоставления полученных результатов. Предметом отдельной работы может стать специфика обыгрывания иноязычных имён собственных, а также аббревиаций и акронимов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Манькова Л.А. Речевое воздействие газетных заголовков (на материале крымской прессы) // Культура народов Причерноморья. – 1998. – №3. – С. 192 – 195.
2. Колесина В.В. О некоторых особенностях игры слов в рекламном и публицистическом тексте (на материале французского языка) // Вестник Моск. ун-та. – Сер. 19. – Лингвистика и межкультурная коммуникация. – М.: Изд-во Московского университета, 2002. – №2. – С. 39 – 49.
3. Эшназарова Т.Ф. Проблема изучения газетного заголовка в разных парадигмах лингвистического знания // Актуальні питання сучасної філології. – Вісник Харків. ун-ту. – Сер. Філологія. – №538. – Харків: Константа, 2002. – Вип. 34. – С. 50 – 54.
4. Лазарева Э.А. Типологические характеристики газетного заглавия // Вопросы стилистики. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1989. – Вып. 23. – С. 145 – 157.
5. Зайцева В.В. Функции газетных заголовков // IX Міжнародна конференція “Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур. – Дніпропетровськ: Пороги, 2003. – С. 134 – 139.

6. Атаева Е.В. О способах языковой игры в современном публицистическом тексте (на материале заголовков прессы) // Научные записки Луган. пед. ун-та. Сер. Филол. науки. Сб. науч. тр. [Структура и содержание связей с общественностью в современном мире]. – Луганск: Альма Матер, 2002. – С. 236 – 246.
7. Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа. – СПб.: Златоуст, 1999. – 319 с.
8. Абрамец И.В. Семантические основы фразеологического каламбура // Исследования по русскому и славянскому языкознанию. – Вып. III. – Самарканд: Изд-во Самарканд. ун-та, 1971. – С. 3 – 23; Вачинич Л.І. Каламбурні фразеологічні одиниці у французькій мові та основні групи їх творення // VI Міжнародна конференція “Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур”. – Дніпропетровськ: Пороги, 2000. – Т.1. – С. 14 – 20; Зеленев А.Н. От фразеологизма к каламбуру // Русская речь. – 1982. – №5. – С. 68 – 78; Земская Е.А. Речевые приёмы комического в советской литературе // Исследования по языку советских писателей. – М.: Просвещение, 1959. – С. 215 – 278; Колесников Н.П. О некоторых видах каламбура // Русск. яз. в школе. – 1971. – №3. – С. 79 – 81; Терещенкова А.А. Хиастический каламбур // Лингвистический анализ художественного текста. – Смоленск: Изд-во Смоленск. ун-та, 1981. – С. 84 – 88; Ходакова Е.П. О каламбуре // Русск. яз. в школе. – 1968. – № 3. – С. 67 – 70. и др.
9. Елисеева В.В. Прагматический эффект приёма паронимии в каламбуре // Межвуз. сб. Коммуникативно-прагматические функции языковых единиц. – Куйбышев: Изд-во Куйбышев. ун-та, 1990. – С. 148 – 152.
10. Крысин Л.П. Лексическое заимствование и калькирование в русском языке последних десятилетий // Вопросы языкознания. – 2002. – №6. – С. 27 – 34.
11. Изюмская С.С. Новые английские заимствования как средство языковой игры // Русск. яз. в школе. – 2000. – №4. – С. 75 – 79.
12. Полякова Т.М. Иноязычные вкрапления как средство языковой игры // Русский язык и литература в учебном заведении. – 2003. - №2. – С. 41 – 43.
13. Тимчук О.Т. Обігравання структурних елементів слова як семантико-стилістичне явище (мофеміка і словотворення) // Мовознавство. – 2001. – №2. – С. 54 – 62.
14. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Наука, 1986. – 416 с.
15. Виноградов В.С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 173 с.
16. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. – М.: Русский язык, 2003. – 856 с.
17. Канавщиков А.Б. Этот восточный “кайф” (некоторые исторические аспекты одного заимствования) // Русская речь. – 1997. – №2. – С. 125 – 126.
18. Общая риторика / Дюбуа Ж., Пир Ф., Тринон А. и др. – М.: Прогресс, 1986. – 392 с.
19. Ашукин Н.С., Ашукина М.Г. Крылатые слова. Литературные цитаты. Образные выражения / Отв. ред. В.П. Вомперский. – М.: Просвещение, 1986. – 786 с.
20. Мюллер В.К. Англо-русский словарь. – М.: Советская Энциклопедия, 1970. – 912 с.
21. Щербина А.А. Сущность и искусство словесной остроты (каламбура). – К.: Наукова думка, 1958. – 67 с.
22. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская Энциклопедия, 1966. – 608 с.
23. Латинский язык: Учебник для студентов пед. ин - тов /Под общ. ред. В.Н. Ярхо, В.Н. Лободы. – М.: Просвещение, 1983. – 319 с.
24. Турчак О.М. Графемні оказіоналізми в мові преси 90-х років ХХ століття // IX Міжнародна конференція “Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур”. – Дніпропетровськ: Пороги, 2003. – С. 265.

ФАЛЬШИВА МІЖМОВНА ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ЧЕСЬКІЙ МОВАХ

Зволінський В.С., викладач

Запорізький національний університет

Ця стаття присвячена проблемі так званих фальшивих міжмовних еквівалентів в українській та чеській мовах. Йдеться про лексеми, які в обох мовах є дуже подібними чи навіть ідентичними з формальної точки зору, але відрізняються за семантикою, стилістичною характеристикою, морфологічно-синтаксичними властивостями тощо. У статті порушується питання визначення терміна “*фальшивий міжмовний еквівалент*”, пояснюється суть цього лінгвістичного явища та вказуються причини, що призводять до виникнення фальшивих міжмовних еквівалентів. Наводяться погляди та думки дослідників, які займалися цими проблемами, а також результати їхніх термінологічних пошуків – тобто різні назви згаданого явища (фальшиві друзі перекладача, міжмовні омоніми, зрадливі слова, апроксимати тощо). Крім того, у статті розглядаються різні типи фальшивих міжмовних еквівалентів в українській та чеській мовах: семантичні (повні та часткові), стилістичні, граматичні, словотвірні.

Ключові слова: ідентичність значення, міжмовна омонімія, мовна інтерференція, мовний трансфер, порівняльне вивчення мов, семантичне співвідношення, спорідненість мов, стилістичне забарвлення, фальшивий друг перекладача, формальна подібність

Zwolinski W.S. FALSHIVAYA MEZHJAZYKOVAYA EKWIVALENTNOST' V UKRAINSKOM I CESHKOM JAZYKAX / Запорожский национальный университет, Украина

Настоящая статья посвящена проблеме так называемых фальшивых межъязыковых эквивалентов. Речь идет о лексемах, которые в двух языках очень похожи, иногда даже идентичны с формальной точки зрения, однако отличаются значением, стилистической характеристикой, морфологическими свойствами и т.д. В статье обсуждается вопрос определения термина “*фальшивый межъязыковой эквивалент*”, объясняется суть этого лингвистического явления и анализируются причины возникновения фальшивых межъязыковых эквивалентов. Приводятся взгляды и мнения исследователей, которые занимались этими проблемами, а также результаты их терминологических поисков – т.е. разные названия упомянутого явления (ложные друзья переводчика, межъязыковые омонимы, “обманчивые” слова, апроксиматы и т.д.). Кроме того, в статье рассматриваются разные типы фальшивых эквивалентов в украинском и чешском языках: семантические (полные и частичные), стилистические, грамматические, словообразовательные.

Ключевые слова: идентичность значения, ложный друг переводчика, межъязыковая омонимия, родство языков, семантическое соотношение, сравнительное изучение языков, стилистическая окраска, формальное сходство, языковая интерференция, языковой трансфер,

Zwolinski W.S. FALSE INTERLINGUISTIC EQUIVALENTS IN THE UKRAINIAN AND CZECH LANGUAGES / Zaporizhzhya National University, Ukraine

This article is devoted to the problem of so-called false interlinguistic equivalents in the Ukrainian and Czech languages. The phenomena under consideration are the lexemes that are similar or even formally identical in both languages but they differ in semantics, stylistic features, morphologico-syntactic qualities etc. The question touched upon in the article is the definition of the term “*false interlinguistic equivalent*”, the essence of this linguistic phenomenon is explained, the reasons that caused the false interlinguistic equivalents. The opinions and thoughts of the researchers who examined these problems and the results of their terminological search, that is different names of mentioned phenomenon (false friends of a translator, interlinguistic homonyms, misleading words, approximates etc.) are given. Besides, this article investigates different types of false interlinguistic equivalents in Ukrainian and Czech languages: semantic (full and partial), stylistic, grammatical and word-building ones.

Key words: interlinguistic homonymy, false friends of translator, identity of meaning, formal similarity, stylistic colouring, semantic equivalency, linguistic transfer, linguistic interference, phenomenon of cognate languages, semantic correlation, comparative linguistic studies

Лексичні одиниці, які у двох мовах є ідентичними чи дуже подібними формально, але відрізняються значенням, стилістичним забарвленням, морфологічно-синтаксичними властивостями і т.ін., часто бувають причиною численних проблем і ускладнень у процесі спілкування, під час перекладу іншомовних текстів, а також під час вивчення іноземних мов [1,38]. Такі слова можуть призводити до різноманітних помилок (польський дослідник З.Гросбарт окреслює їх як “перекладацькі недоречності” – *‘translatorskie niedorzeczności’* [2,198]), непорозумінь, інколи навіть незручних ситуацій. Питанням існування лексем, ідентичних чи дуже подібних формально, але різних за семантикою або стилістичною характеристикою, цікавляться не лише спеціалісти з мовознавства, але також психолінгвісти, теоретики перекладу, методисти викладання іноземних мов.

Дослідники займаються вивченням цього явища вже майже 80 років. У 1928 році в Парижі французькі мовознавці М.Кеслер і Ж.Дерокінь опублікували працю під назвою *Les faux amis au piedes du vocabulaire anglais*, у якій зайнялись порівнянням французької і англійської мов [1,38]. Слова, ідентичні формально,

але різні за семантикою, було там названо “*фальшивими друзями перекладача*”. Із цього часу з’явилося чимало теоретичних праць, словників, присвячених міжмовній омонімії. Варто відзначити, що у фаховій літературі це явище по-різному називається та визначається.

Найдавнішим, і мабуть, найпопулярнішим окресленням є згадане вже словосполучення “*фальшиві друзі перекладача*”, яке має свої еквіваленти у багатьох мовах світу (напр. чес. *falešni přátelů překladačů*, рос. *ложные друзья переводчика*, пол. *fajszywi przyjaciele tłumacza*, англ. *false friends of a translator* тощо). Польський мовознавець Л.Заремба [3,11], посилаючись на французьких учених, визначає цей термін як “*wygaży, które odpowiadają sobie pod względem etymologii i formy, lecz które przeszedły ewolucję w imię tych języków a zatem i innych kultur, nabrały innych znaczeń.*” Термін “*фальшиві друзі перекладача*” можемо зустріти у багатьох наукових працях та фахових виданнях [4,142], а також у назвах словників і навчальних посібників.

Інший, дуже поширений термін, який зокрема, часто використовується українськими мовознавцями – це міжмовні омоніми (чес. *mezijazyková homonyma*). На цей термін також можемо натрапити у багатьох словниках та інших виданнях [5,54;6,107;7,230]. Словацький мовознавець М.Панчікова [7,230] визначає міжмовні омоніми як “*slová zhodná, alebo aspoň podobná po stránke grafickej alebo akustickej, ktorej však majú rôznu význam*”.

У чеському мовознавстві широко використовується термін “*зрадливі слова*” (чес. *zrádná slova*). На думку чеського дослідника Е.Лотка [8,8-9], “*зрадливі слова*” це “*lexikální jednotky, které jsou v obou jazycích formálně shodné nebo podobné, ale významově nebo i stylově odlišné*”. Крім того, у фаховій літературі можемо зустріти, між іншим, такі терміни, як:

- апроксимати [9,45];
- гетеросемія [10,11-12];
- лексичні паралелі [1,38;11,71];
- лексичні пастки [10,5];
- міжмовна гетерофемія [2,32];
- міжмовні аналогемі [10,11-12];
- міжмовні пароніми [12,54];
- оманливі відповідники [3,11];
- оманливі міжмовні аналогії [2,32];
- фальшиві міжмовні еквіваленти [3,11]

Вищенаведені терміни можемо поділити на дві групи. До першої групи належать окреслення не зовсім наукові, а більше описові, метафоричні. З’являються в них слова типу „*зрадливий*”, „*оманливий*”, „*пастка*”, які носять емоційне забарвлення і викликають негативні асоціації. Тому дехто критикує такі терміни з огляду на те, що, з одного боку, вони є недостатньо точними, а з іншого – містять слова з дуже негативним відтінком, начебто перекладачі хочуть відімести за свої помилки та упущення. У свою чергу, чимало термінів стисло-наукового характеру програють у тому відношенні, що здебільшого вони вже використовуються на позначення інших мовознавчих проблем, через що стають недостатньо точними. У зв’язку з цим варто звернути увагу на згаданий вже термін „*міжмовна омонімія*”. Незважаючи на те, що, як вже було сказано, цей термін дуже поширений, багато дослідників піддає його суворій критиці. На думку О.Д. Пономарева, [13,46] *омоніми* – це слова, різні за значенням, але однакові за звучанням і написанням. Однак так званими міжмовними омонімами вважаються дуже часто слова, які у двох порівнюваних мовах не звучать зовсім ідентично, напр.:

укр. хмиз	чес. hmyz
‘невеликі, тонкі гілки, відділені від дерева’	‘комаха’
(звук „x” глухий)	(звук „h” в чеській мові дзвінкий)
укр. прибрати	чес. přibrat
‘навести порядок’	1) ‘набрати додатково’
(наголос на передостанньому складі)	‘посилити свою вагу, поповнішати’
	(у чеській мові звук „ш” – так зване „r” <i>фрикативне</i> – вимовляється приблизно як „рж”; наголос у чеській мові – завжди на першому складі)

Крім того, взагалі можна сумніватися, чи у випадку порівняння двох різних мов можемо зустріти два будь-які слова, що ідентично вимовляються. Як зауважує Я. Вльчек [14,469], порівнюючи дві мови “*jen v minimálních případech můžeme hovořit o zvukové totožnosti při rozdílnosti významové*”. Слід також зауважити, що у випадку української та чеської мов не йдеться про однакове написання, оскільки у цих

мовах використовуються різні алфавіти – кирилиця і латиниця. Врешті, необхідно сказати що на думку багатьох мовознавців, термін *омонімія* стосується лише взаємозв'язків між лексемами в рамках однієї мови та не можна його використовувати при порівнянні лексем, які належать до різних мовних систем. Для потреб цієї статті будемо послідовно користуватися термінами: “*фальшива міжмовна еквівалентність*” та “*фальшиві міжмовні еквіваленти*”.

Чимало проблем викликає також визначення явища фальшивої міжмовної еквівалентності. Виявляється, що окремі мовознавці по-різному розуміють це поняття. Як вже було згадано, фальшивими міжмовними еквівалентами вважаються здебільшого слова, однакові або подібні формально, але різні за значенням. Однак деякі дослідники розуміють це поняття ширше та стверджують, що воно стосується не лише семантики, але також стилістики (інколи стилістичне забарвлення тих самих слів не збігається, напр. укр. „осінь” – нейтральний стиль, чес. „*jesem*” – поетичний стиль, нейтр. „*podzim*”), граматики (закінчення, граматичний рід) чи можливостей застосування окремих слів у словосполученнях (йдеться про різниці в колокації слів) [15,11].

Цікавою проблемою є питання виникнення явища фальшивої міжмовної еквівалентності. У мовознавстві та методиці викладання іноземних мов існує поняття так званого трансферу, тобто перенесення елементів структури однієї мови (зокрема, рідної) до структури іншої мови. У випадку, коли це перенесення стосується елементів ідентичних в обох мовах, безперечно трансфер допомагає вивчати чи розуміти іноземні мови. Однак із трансфером невід'ємно в'яжеться явище мовної інтерференції, тобто негативного трансферу. У такому випадку перенесення деяких структур, що зустрічаються в одній мові, до іншої мови вважається мовною помилкою. Внаслідок мовної інтерференції складається враження, що елементи, які у двох мовах є формально ідентичні або дуже подібні, можна вважати повністю тотожними. Хоча це враження у багатьох випадках є оманливим.

Мовна інтерференція стосується усіх підсистем мови, проте передусім торкається підсистеми лексично-семантичної [3,23]. Чим більше споріднені мови, тим ширший обсяг трансферу, у тому числі також трансферу негативного, тобто мовної інтерференції. Як зауважує Е.Лотко [8,9], „*při uhlivbní blízce ršněbných jazykš dochbní iasto k gul'ivymu pronikbní vřazovřch prostšedkš z jednoho jazyka do druhého*”. Саме з цієї причини подібність слов'янських мов, що виникає через їх близьку спорідненість, створює чимало проблем перекладачам та людям, які вивчають іноземні мови.

Явище фальшивої міжмовної еквівалентності властиве не тільки близькоспорідненим, а й досить віддаленим за походженням мовам [13,46]. Однак залежно від ступеня спорідненості мов, воно має інший характер та специфіку [8,8]. У випадку неспоріднених мов фальшива еквівалентність стосується передусім слів грецького або латинського походження, які в окремих європейських мовах зазнали певних семантичних змін. Наприклад, англійське слово „*sympathy*”, що походить з грецького „*sympatheia*” ‘співчуття’, в англійській мові зберегло своє первісне значення, а в українській та чеській мовах його значення зазнало модифікації: „*симпатія*”, чес. „*sympatie*” ‘почуття приязні, прихильності до когось, чого-небудь’. Англійське слово „*aliment*” ‘харчі’ походить від латинського слова „*alimentum*” ‘харчі, їжа’. Аналогічне слово в українській та чеській мовах набуло дещо іншого значення: „*аліменти*”, чес. „*alimenty*” ‘кошти на утримання, що виплачуються за законом непрацевдатним членам сім'ї, особами, зв'язаними з ними відносинами споріднення або свояцтва’. Таких прикладів, можна, звичайно навести набагато більше.

Інколи фальшива міжмовна еквівалентність у неспоріднених мовах може бути спричинена випадковим збігом слів, які не мають одне з одним нічого спільного, напр. англ. „*dim*” 1) ‘затьмарений, темний, притемнений’ 2) ‘слабнути, пригасати’ – укр. “*дім*” 1) ‘будинок’ 2) ‘житло’ 3) ‘приміщення, люди, що в ньому живуть та їхнє господарство’; англ. “*pot*” ‘глечик, горщик, ваза’ - чес. “*pot*” ‘піт’.

Як вже було неодноразово сказано, явище фальшивої міжмовної еквівалентності передусім стосується близькоспоріднених мов, тобто також слов'янських мов, які власне є предметом нашого дослідження. На цей факт звертає увагу Е.Лотко [8,9], який пише: „*množstvñ zřbdných slov je ršněto umššeny genetiššky ršněbnosti srovnřvanřch jazykš*”. На фальшиві еквіваленти можемо натрапити при порівнянні всіх слов'янських мов, у тому числі тих, які є найбільш спорідненими, тобто української та російської (напр. укр. “*час*” ‘тривалість існування явищ і предметів, яка вимірюється століттями, роками, місяцями, тощо’ - рос. “*час*” ‘година’; укр. “*сказ*” ‘гостре, інфекційне захворювання ссавців і людини’ - рос. “*сказ*” ‘народне оповідання’; укр. “*питатися*” ‘задавати питання’ - рос. “*пытаться*” ‘пробувати’) чи чеської та словацької (напр. чес. “*křzem*” ‘проповідь’ - слов. “*křzem*” ‘дисципліна’; чес. “*střvka*” ‘страйк’ - слов. “*střvka*” ‘ставка’).

Загалом, треба відзначити, що між лексичними одиницями всіх слов'янських мов відбувається багато складних, інколи заплутаних реляцій і семантичних співвідносин. Як зауважує Л.В. Бублейник [16,52], „між одиницями лексичних систем навіть у найбільш споріднених мовах існують складні перехресні відношення”. Про походження фальшивих міжмовних еквівалентів у близькоспоріднених мовах пише Е.Лотко [8,9]: „*u blízce ršněbných jazykš se zřbdnost projevuje nejen u slov mezřbných, ale hlavně u*

slov dombsnsh.” Чимала частина лексичного складу слов’янських мов належить до спільної праслов’янської спадщини. Спільним є також цілий ряд словотворних засобів. Однак протягом багатоміліонного самостійного розвитку ці успадковані від праслов’янської мови елементи зазнали багатьох різноманітних змін – лексичних, семантичних і стилістичних [7,229]. На думку Р.О. Будагова [17,112] „сформировавшись из единого источника, слова родственных языков впоследствии начинают функционировать в каждом из них настолько своеобразно, что не позволяет говорить о семантическом и стилистическом единстве лексики, с этимологической точки зрения казалось бы, совершенно однородной.” Фальшива еквівалентність слів іншомовного походження у випадку близькоспоріднених мов є досить рідкісним явищем, як приклад можемо навести слово: укр. “баланс” 1) ‘порівняльний підсумок прибутків та видатків’ 2) ‘рівновага, баланс’ - чес. “balance” ‘баланс, рівновага’.

Далі у цій статті займатимемося конкретно вивченням питання фальшивої міжмовної еквівалентності у двох слов’янських мовах: українській та чеській. Насамперед треба відзначити, що проблемі порівняльного аналізу української та чеської мов у слов’янському мовознавстві не приділяється належна увага. У чеській славістиці існує чимало праць, присвячених фальшивій еквівалентності у чеській та російській мовах [14,469]. Варто також згадати цілу низку праць професора Едварда Лотка з Оломоуця, який вже багато років у співпраці з Інститутом слов’янської філології Ягеллонського університету в Кракові досліджує проблему фальшивої міжмовної еквівалентності в чеській та польській мовах. В українському мовознавстві є чимало праць, автори яких займаються порівняльним вивченням української мови в зіставленні з іншими східнослов’янськими мовами, передусім з російською мовою [16,54;18,8]. Останнім часом з’явилося також декілька статей польських мовознавців, де досліджується проблема фальшивої міжмовної еквівалентності в українських та польських мовах [1,38;5,54]. Як вже було сказано, порівняльному аналізу української і чеської мов приділяється невелика увага, через те у цій статті ставимо собі мету виправити цю прогалину.

Проблема фальшивої міжмовної еквівалентності лексичних одиниць стосується перш за все семантики, тобто значення слів. У плані семантики можемо говорити про повну та часткову фальшиву міжмовну еквівалентність (чес. *uastecně a celkově zřetelně slova*) [5,55;8,14;18,10]. Повна фальшива міжмовна еквівалентність полягає в тому, що дві лексеми формально подібні або ідентичні мають у чеській та українській мовах повністю різні значення, напр.:

укр. подувати	чес. Hodovat
‘давати кому-небудь їжу’	‘бенкетувати, гуляти’
укр. голка	чес. Holka
1) ‘загострений на кінці металевий стрижень різного вигляду та різного призначення’	‘дівчина’
2) ‘лист хвойних дерев’	
3) ‘тверда колючка на тілі деяких тварин’	
укр. накладний	чес. nòkladnì
1) ‘накладений, прикріплений поверх чого-небудь’	вантажний
2) накладна - в значенні іменника: ‘супровідний документ на перевезення, передавання вантажу, інших товарів’	чес. Nòkladnè
	дорогий, який обходиться дуже дорого
укр. облога	чес. Obloha
‘оточення військами укріпленого пункту з метою заволодіння ним’	1) ‘гарнір’
укр. оголений	2) ‘небозвід, небо’
‘голий, позбавлений одягу’	чес. Oholenè
укр. розпусний	‘побритий’
1) ‘неслухняний, буйний’	чес. Rozpustnè
2) ‘сповнений розпусти, непристойний, аморальний’	розчинний; напр.: rozpustnè káva - розчинна кава
укр. славити	чес. Slavìt
‘прославляти кого-, що-небудь’	‘святкувати, відзначати якусь подію або її річницю’
укр. смикати	чес. Smèkat
‘тягнути рвучкими і різкими рухами’	1) ‘волокти щось’
	2) ‘кидати, жбурляти’

Часткова фальшива міжмовна еквівалентність стосується пар багатозначних (полісемічних) слів, у випадку яких деякі значення у двох порівнюваних мовах збігаються, напр.:

укр. влада		чес. Vláda
1) 'політичне панування, керівництво'		1) 'влада, політичне керівництво'
2) 'право та можливість розпоряджатись, керувати чим-небудь'		2) 'уряд, кабінет міністрів'
3) 'сила, могутність'		

укр. натирати		чес. Natírat
1) 'намазувати щось чимось'		1) 'натирати, намазувати'
2) 'тручи, пошкоджувати шкіру'		2) 'покривати фарбою, фарбувати'
3) 'подрібнювати, терти'		

У багатьох випадках частковими фальшивими еквівалентами є слова полісемічні лише в одній з порівнюваних мов – тоді значення слова в одній мові збігається з одним зі значень аналогічного з формальної точки зору слова в іншій мові, напр.:

укр. втіха/утіха		чес. Utmcha
1) 'почуття радості, задоволення'		'утіха, потіха'
2) 'той (то), хто (що) викликає таке почуття'		
3) 'забава, розвага'		

укр. доплатити		чес. Doplatit
'платити додатково, сплачувати решту належної суми'		1) 'доплатити'
		2) 'азнати збитків, поплатитися'

укр. ціна		чес. Cena
'вартість, цінність'		1) 'ціна, вартість'
		2) 'премія, приз, нагорода'

укр. язик		чес. Jazyk
'рухливий м'язовий орган у ротовій порожнині людини та хребетних тварин'		1) 'мова, мовлення'
		2) 'язик'

Особливим випадком часткової фальшивої міжмовної еквівалентності в українській та чеській мовах є слова, значення яких збігаються на рівні літературної норми, однак в одній із зіставляваних мов мають додаткове значення зі стилістичним забарвленням (розмовна мова, жаргон, сленг, вульгаризм тощо), напр.:

укр. мочити		чес. Moit
1) 'робити мокрим, вологим, тримати у воді'		'мочити'
2) жарг. 'вбивати'		

укр. теплий		чес. Teplé
'який має досить високу температуру'		1) 'теплий'
		2) жарг. 'гомосексуаліст'

Досить небезпечними з точки зору дотримання норм мовного етикету в спілкуванні та успішного взаємопорозуміння є слова, які в українській мові належать до літературної мови і не викликають жодних негативних асоціацій, натомість у чеській мові вважаються вульгаризмами, напр.:

укр. піч		чес. pía
'споруда із цегли або з каменю, призначена для опалення приміщення, випікання хліба, також споруда для термової обробки матеріалів'		вульг. 'жіночий статевий орган'

укр. шукати		чес. љukat
'намагатися знайти кого-, що-небудь'		вульг. 'займатися сексом'

Досліджуючи українсько-чеські міжмовні фальшиві еквіваленти з точки зору етимології, можемо відокремити дві групи. До першої групи належать так звані гомогенні фальшиві міжмовні еквіваленти [5,55;7,229]. Це пари слів, які мають спільне походження та між значеннями яких в окремих мовах можемо помітити певні семантичні зв'язки чи співвідношення, напр.:

укр. палець	чес. palec
1) 'одна з п'яти рухомих кінцевих частин кисті руки або ступні ноги у людей'	'великий палець'
2) 'кінцева частина ноги тварин і птахів'	
укр. слухний	чес. slušně
1) 'придатний, відповідний, зручний'	'пристойний, чемний, порядний'
2) 'правильний, справедливий'	
укр. уряд	чес. úřad
'орган державної влади, який здійснює управління державою, кабінет міністрів'	1) 'державна установа, управління', напр. <i>celní úřad</i> - митниця; <i>městské úřad</i> - міська адміністрація
	2) 'посада, пост'

В українській та чеській мовах, з огляду на те, що вони належать до близькоспорідненої групи слов'янських мов, переважають саме гомогенні фальшиві міжмовні еквіваленти. Друга група фальшивих міжмовних еквівалентів – це так звані гетерогенні фальшиві міжмовні еквіваленти [5,55], які виникли внаслідок випадкового збігу лексичних одиниць різних за походженням, напр.:

укр. фара	чес. fara
'електричний ліхтар на передній або задній частині транспортного засобу'	'католицька парафія, а також будинок, у якому проживає католицький священик'
(від франц. "phare" 'ліхтар, прожектор')	(від нім. "Pfarre" 'парафія')

Треба відзначити, що явище фальшивої еквівалентності в українській та чеській мовах стосується власне усіх частин мови. Найчастіше, як показують вищенаведені приклади, воно зустрічається серед іменників, дієслів та прикметників. Однак зрадливими еквівалентами в українській та чеській мовах можуть бути також інші частини мови, зокрема:

- прислівники, напр.:

укр. багато	чес. Bohatě
1) 'прислівник якісний до прикметника багатий заможний'	до 'прислівник якісний до прикметника - <i>bohatě</i> - багатий, заможний'
2) 'у великій кількості'	

- прийменники, напр.:

укр. до	чес. Do
пор. речення:	
укр. йду до школи	чес. jdu do školy
але:	
укр. йду до тебе	чес. jdu k tobě
укр. про	чес. pro 'для'
пор. Говорити про любов - чес. <i>mluvit o lásce</i>	пор. <i>Děrek pro tebe</i> - подарунок для тебе

- займенники, напр.:

укр. у березні цього року	чес. v březnu toho roku
укр. у тому році	чес. v minulém roce

- сполучники, напр.:

укр. сьогодні так, а завтра інакше	чес. dnes tak, a zítra jinak
але:	чес. dnes a zítra
укр. сьогодні й завтра	

Згідно із визначенням фальшивих міжмовних еквівалентів, запропонованим чеським мовознавцем Е.Лотком, "zřádnost se také nejen vsmějho významu slov ale i jejich stylistického zabarvení" [8,16]. Отже, фальшива еквівалентність стосується не лише значення лексем, але також їхнього стилістичного забарвлення. Йдеться тут про пари слів, які в обох мовах мають те саме значення, але належать до різних

функціональних стилів (публіцистичного, наукового, поетичного тощо), або відрізняються ступенем експресії (Лотко: *“stylovьm zrbdnьb slova”*). Порівнюючи лексику української та чеської мов, можемо натрапити на чимало прикладів таких фальшивих міжмовних еквівалентів:

укр. аптека (нейтр.)	чес. Apatyka (розм., нейтр. "Lьkьbьrna")
укр. дівка (розм. 'дівчина')	чес. Dьvka (нейтр.) 'дівчина'
укр. екватор (нейтр.)	чес. Ekvьtor (спец., нейтр. "rovьnk")
укр. комп'ютер (нейтр.)	чес. Komputer (розм., нейтр. "poьntaь")
укр. музика (нейтр.)	чес. Muzьka (розм., нейтр. "hudьba")
укр. помаранч (розм. 'апельсин')	чес. Pomerani (нейтр.) 'апельсин'
укр. советський (образл. 'радянський')	чес. sovьtskьe (нейтр.) 'радянський'
укр. студіювати (книжн. 'вивчати')	чес. studovat (нейтр.) 'вивчати, вчитися'
укр. файний (діал. 'хороший, приемний')	чес. fajьn (розм.) 'приємний, гарний'

Інший тип фальшивих міжмовних еквівалентів, який вирізняється багатьма дослідниками, це граматичні фальшиві еквіваленти (**чес.** *mluvьnickьy/tvarovьm zrbdnьb slova*) [8,20-22;18,13]. В українській та чеській мовах до цієї групи фальшивих міжмовних еквівалентів належать передусім слова, які відрізняються граматичним родом. Родову відмінність можемо помітити серед лексем слов'янського походження, напр.:

укр. волосся (сер. рід, збірн.)	чес. vlasy (множина)
укр. обличчя (сер. рід, збірн.)	чес. obliьeьj (чол. рід)
укр. степ (чол. рід)	чес. step (жін. рід)
укр. тополя (жін. рід)	чес. topol (чол. рід)

Але, найчастіше у двох порівнюваних мовах родова відмінність стосується слів іншомовного походження. У деяких випадках на різний граматичний рід вказують закінчення, хоча дуже часто слова, які в обох мовах належать до різних родів, мають у називному відмінку однини однакові закінчення, що ускладнює визначення граматичного роду та робить їх насправді "зрадливими", напр.:

укр. банк (чол. рід)	чес. banka (жін. рід)
укр. етап (чол. рід)	чес. etapa (жін. рід)
укр. ресторан (чол. рід)	чес. restaurace (жін. рід)
укр. синонім (чол. рід)	чес. synonymum (сер. рід)
укр. студія (жін. рід)	чес. studio (сер. рід)
укр. факультет (чол. рід)	чес. fakulta (жін. рід)
укр. університет (чол. рід)	чес. univerzita (жін. рід)

але:

укр. акваріум (чол. рід)	чес. akvarium (сер. рід)
укр. гараж (чол. рід)	чес. garьbьh (жін. рід)
укр. драма (жін. рід)	чес. drama (сер. рід)
укр. монтаж (чол. рід)	чес. montьbьh (жін. рід)
укр. тема (жін. рід)	чес. tььma (сер. рід)
укр. трамвай (чол. рід)	чес. tramvaj (жін. рід)

Граматична фальшива міжмовна еквівалентність може також стосуватися інших властивостей порівнюваних лексем [8,9]. Перш за все треба тут виділити слова, які в українській та чеських мовах мають однакове або подібне значення, але відрізняються керуванням, тобто сполучаються із різними відмінками, напр.:

укр. вимагати чого (род. відм.) у ког (род. відм.) /	укр. від кого (род. Відм.)	чес. vymahat so (знах. відм.) na kom (місц. відм.) / або od koho (род. відм.)
укр. доступний для когось (род. відм.)	чес. dostupne nmkomu (дав. відм.)	
укр. потребувати чогось (род. відм.)	чес. Potshbovat nmco (знах. відм.)	
укр. прозивати когось (род. відм.)	чес. Pshzdnavat nmkomu (дав. відм.)	
укр. сміятись з когось (род. відм.)	чес. smbt se nmiemu (дав. відм.)	
укр. хотіти чогось (род. відм.)	чес. Chtht nmco (знах. відм.)	

Інколи фальшиві міжмовні еквіваленти в українській та чеській мовах виникають внаслідок словотвірних процесів (чес. *stylovň zrbdnb slova*) [8,16]. Порівнюючи українську та чеську мови, доволі часто можемо натрапити на слова, які в обох мовах мають ідентичні значення, а утворені від них деривати є фальшивими міжмовними еквівалентами, напр.:

укр. лік, лікувати	чес. ljk, ljiit; але:
укр. лікарня	чес. Ljkbna
'заклад для стаціонарного лікування хворих'	'аптека'
укр. літати	чес. Ljtat; але:
укр. літак	чес. Letbk
'апарат з двигуном та крилами, пристосований для літання'	'листівка з рекламним або агітаційним змістом'

У порівнюваних мовах чимало перекладних проблем викликає префікс: укр. "з" – чес. "z / s". Дуже часто цей префікс надає різних значень семантично ідентичним дієсловам. Наприклад, пара дієслів: укр. летіти – чес. letět має в обох мовах ідентичне значення: 'пересуватися у повітрі'. Однак, деривати утворені за допомогою префіксів "з" – "z/s", є фальшивими міжмовними еквівалентами:

укр. злетіти	чес. Zletmt
'летячи, піднятися в повітря (рух вгору)'; напр.: 'птиця злетіла з гілки'	'упасти (упасти вниз)'; напр.: 'kniha zletmla z poliky - книга впала з полиці'

Можемо навести ще інший приклад: укр. йти – чес. jít – однакове значення в обох мовах: 'ступати ногами, пересуватися, рухатися, змінюючи місце в просторі'. В українській мові це дієслово у сполученні з префіксом "з": зійти має два протилежних значення: 1) 'піднятися вгору'; напр.: *zjiti na goru* 2) 'спуститися вниз'; напр.: *zjiti z gori*. У чеській мові дієслово "jít" у сполученні з префіксом "s": sejít має лише одне значення, яке збігається з першим значенням в українській мові: 'спуститися вниз'; напр.: *sejt ze schodu* – 'спуститися зі сходів'. У даному випадку можемо говорити про часткову фальшиву міжмовну еквівалентність.

Носіями зовсім різних значень можуть бути також словотвірні форманти. За допомогою продуктивного форманту "-*lytina/-utina*" у чеській мові назви мов, напр.: *angliutina* 'англійська мова'; *bmrlorulytina* 'білоруська мова'; *uelytina* 'чеська мова'; *polulytina* 'польська мова'; *prahulytina* 'жартівлива назва празького варіанту чеської мови'; *suahilytina* 'мова суагілі'; *ukrajulytina* 'українська мова' тощо. В українській мові за допомогою аналогічного з формальної точки зору суфікса "-*щина/-чина*" утворюються передусім назви областей та районів, напр.: *Вінниччина* 'Вінницька область'; *Донецчина* 'Донецька область'; *Житомирщина* 'Житомирська область'; *Вільнянщина* 'Вільнянський район'; *Іржавщина* 'Іржавський район'. У декількох випадках на цей суфікс можемо натрапити в назвах держав: *Німеччина*, *Словаччина*, *Туреччина*, *Угорщина*. Крім того, суфікс "-*щина/-чина*" використовується в українській мові для утворення назв певних історичних подій, напр.: *Коліївщина* 'антипольське повстання селян Правобережної України в 1768 р.'; *Хмельниччина* 'період гетьманування в Україні Б.Хмельницького 1648-1657'.

Як впливає з наведених у цій статті прикладів, українсько-чеська фальшива міжмовна еквівалентність є широкою та багатогранною лінгвістичною проблемою. Її всебічне вивчення та наукове опрацювання є надзвичайно потрібним не лише з теоретичного погляду, але також з практичних міркувань. Пожвавлення міжнародних та міждержавних контактів самостійної України, в якій українська мова має статус державної, з іншими країнами, в тому числі з Чеською республікою, що спостерігаємо останнім часом, призвело до інтенсифікації українсько-чеських міжмовних контактів. З огляду на той факт, що українська та чеська мови належать до близькоспорідненої групи слов'янських мов, інколи в українців та чехів виникає враження про відсутність між ними мовного бар'єру. Однак, як вказують наведені тут

прикладі, це враження часто буває оманливими. І цей факт необхідно мати на увазі як при професійному вивченні української та чеської мов, так і під час випадкового спілкування між представниками українського і чеського народів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зінкевич-Томанек Б. Українсько-польські лексичні паралелі // Вестник МСУ Т. 2 - №4: "Vocabulum et vocabularium-7"-1999.- С.38-42.
2. Grosbart Z. Problem mylných podobieństw międzyjęzykowych. Próba definicji i poszukiwania terminologiczne. // Acta Universitatis Lodziensis, Folia Literaria 9. - Jydu 1982. - S.197-208.
3. Zarkba L. Polskie *awantura* i francuskie *aventure*. Studium kontrastywne // Poradnik językowy - 1980. - №1 - S.11-20.
4. Будагов Р.А. Ложные друзья переводчика // Человек и его язык - М. 1974. – С.141-146
5. Беднаж М. Польсько-українська міжмовна омонімія: структурно-семантичний аспект // Мовознавство – 1999. - №6 - С. 54-59.
6. Заславская Н.В. О межъязыковых омонимах в русском и украинском языках // Язык и культура - К.,1992 - С. 107-108.
7. Рапинковб М. Possko-slovenskб medzijazykovб homonymia // Prace filologiczne №37. – Warszawa 1992 – S.221-235.
8. Lotko E. Zrбdnб slova v polьtinм а иельtinм - Olomouc 1992 – S. 5-35.
9. Karpaczewa M. Aproksymaty - wyrazy ryinych jьzykyw o podobnej formie а odmiennym znaczeniu (na przykiadzie jьzyka polskiego i buigarskiego) // Rocznik Slawistyczny XLV - 1987 - S. 45-50.
10. Tokarz E. Puiapki leksykalne. Siownik aproksymatyw polsko-sioweeskich - Katowice 1999 – S. 5-15
11. Дубичинский В.В. Лексические параллели – Харьков 1993. – 243 с.
12. Балалыкина Э. А. Роль межъязыковой паронимии в сопоставительном описании русского языка // Русский язык за рубежом – 1991. – №3 - С. 54-58.
13. Пономарів О.Д. Сучасна українська мова - К. 2001 - С. 42-46.
14. Vliek J. K problematice rusko-ieskь homonymie // Slavica Pragensia №4 – Praha 1962. - S. 467-473.
15. Огюнь Т.З . (red.) Czesko-polski siownik zdradliwych wyrazyw i puiapek frazeologicznych – Krakyw, 2003 - S. 3-8.
16. Бублейник Л.В. Про міжмовні лексично-семантичні відношення // Мовознавство – 1974. - №4 - С. 52-58.
17. Будагов Р.А. Типы соответствий между значениями слов в родственных языках // Язык, история и современность. – М. 1971 – С. 109-130.
18. Паламарчук Л.С. До питання про лексично-семантичні відношення близькоспоріднених мов // Мовознавство – 1982. - №3 - С. 8-14.
19. словники: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. та головн. ред. В.П. Бусел - К. 2001.
20. Українсько-чеський словник, 1-2 / Курилицький, Р. Шишкова, Н. Савицький - Прага 1994
21. Чесько-український словник, 1-2 / Й. Андерш та інші - К. 1988-89
22. Slovnik spisovny иельtiny pro льkolu а vешejnost - Praha 1998

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

англ. – англійська мова
 діал. – діалектне слово
 жін. рід – жіночий рід
 збірн. – збірне слово
 книжн. – книжне слово
 нейтр. – нейтральний стиль
 нім. – німецька мова
 образл. – образливе слово
 пол. – польська мова

розм. – розмовна мова
 рос. – російська мова
 сер. рід – середній рід
 слов. – словацька мова
 спец. – спеціальний термін
 укр. – українська мова
 чес. – чеська мова
 франц. – французька мова

УДК 821.161.2.02 – 3 “1920”

СТИЛЬ “РОМАНТИКИ ВІТАЇЗМУ” В УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ ДВАДЦЯТИХ РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Кавун Л. І., к. філол. н., доцент

Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Дослідження присвячене питанню специфіки стилю “романтики вітаїзму” в українській прозі 20-х років минулого століття. Аналізується творчість М.Хвильового, Ю.Яновського, О.Довженка.

Ключові слова: романтика вітаїзму, проза, стиль.

Кавун Л.И. СТИЛЬ “РОМАНТИКИ ВИТАИЗМА” В УКРАИНСКОЙ ПРОЗЕ 20-Х ГОДОВ ХХ ВЕКА / Институт филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, Украина.

Исследование посвящено вопросу специфики стиля “романтики витаизма” в украинской прозе 20-х годов прошедшего века. Анализируется творчество Н.Хвильового, Ю.Яновского, А.Довженко.

Ключевые слова: романтика витаизма, проза, стиль.

Kavun L.I. the style peculiarities of the “romantic vitaism” in the Ukrainian prose of the 20s of the last century / Philological Institute of Kiev National University by T.Shevchenko, Ukraine.

The investigation is devoted to the problem of the style peculiarities of the “romantic vitaism” in the Ukrainian prose of the 20s of the last century. The literary activity of M.Khvylyov, Y.Yanovsky, A.Dovzenko is analyzed in the given research.

Key words: “romantic of vitaism” literature, the style, the prose.

Кожна літературна доба починає відлік із пошуку нових шляхів у мистецькому пізнанні світу. Однією із характерних рис словесно-образної творчості 20-х років минулого століття є створення модерного стилю, що передбачає естетичну позицію, “школу”, “напрямок”, боротьбу за художні принципи, протистояння сучасній прозі, “безпринципної” в мистецькому аспекті.

Виходячи зі свого уявлення про загальнолюдські мистецькі цінності, про своєрідну незалежність вічного мистецтва від скороминущих буденних реалій життя, письменники, які входили до літературного об’єднання ВАПЛІТЕ (Вільної академії пролетарської літератури), запропонували власну візію специфіки розвитку української літератури, яку назвали “романтикою вітаїзму”. Без з’ясування філософсько-естетичної парадигми цього явища неможливо уявити дискурс літератури національного відродження. Бо романтика вітаїзму (й органічно пов’язані з нею ідея євроазійського ренесансу та концепція нової людини фаустівського типу) відіграла провіденційну роль для всієї української художньої свідомості, що природно виводиться з мистецького контексту 20-х років минулого століття.

У сьогоднішніх дискурсах, літературознавчих дослідженнях про романтику вітаїзму як стильову модель, як художню систему написано ще дуже мало. Деякі аспекти висвітлення цього мистецького явища зустрічаємо в працях М. Наєнка, Ю. Коваліва, З. Савченко, Л. Пізнюк та в наукових розвідках української діаспори: Г. Костюка, Ю. Лавріненка, Ю. Бойка, Ю. Луцького.

Наразі не віднайдена ще та метамова, яка могла б адекватно описати стильову парадигму романтики вітаїзму в руслі естетико-художніх шукань української прози 20-х років століття минулого століття. Такі пошуки необхідні. І коли буде запропоновано якнайбільше точок зору, у наслідку викристалізується адекватна цьому естетично-художньому феномену метамова, тоді зуміємо зберегти сам обшир культурної спільності, котрий ми називаємо літературою українського ренесансу.

Метою нашого дослідження є з’ясування засадничих принципів романтики вітаїзму й аналіз особливостей їх художнього вираження в українській прозі 20-х років ХХ ст.

Микола Хвильовий, будучи ідейним натхненником і теоретиком літоб'єднання ВАПЛІТЕ, формулює концепцію “романтики вітаїзму”. Означену дефініцію він тлумачить як нове світобачення, новий стиль мистецької епохи українського ренесансу, мистецьку школу. Йдеться про спільність засадних ознак, про спільну векторність руху, спільні закономірності й інтенції як на епістемологічному, так і на естетико-художньому рівнях. Концепт “романтики вітаїзму” вказує на збіг світовідчуттєвих установок, естетичних принципів, проблемно-тематичних зацікавлень, жанрово-стильових уподобань і т. д. і т. п.

Теза “романтики вітаїзму” М. Хвильового органічно корелює з естетикою ВАПЛІТЕ, із філософсько-мистецькою парадигмою “азіатського ренесансу”. У його памфлетах, зазначає Ю. Шевельов, “як у символічному вірші... поняття стають образами, а образи дістають здатність утратити чіткість контурів, мерехтити і, і в цьому мерехтінні, взаємозаступатися” [1;29]. У теоретичному дискурсі хвильовістських парадигм “азіатський ренесанс” нерідко отожднюється з “романтикою вітаїзму”, “а ця остання – з “Європою”, а всі вони – з “зеровими”, себто – новою українською інтелігенцією” [1;28]. Означені дефініції взаємопереплітаються і взаємодоповнюються. Їх спільне осердя – європейськість. Хвильовістські концепти являються органічними складовими вітаїстичної світоглядо-творчої парадигми найталановитіших представників українського літературного ренесансу.

Викликає бажання полемізувати категорична думка Ю. Лавріненка, котрий, розглядаючи естетично-художню парадигму літератури “романтики вітаїзму”, стверджує, що “вітаїзм – це тільки світовідчування, не завше усвідомлене, але властиве активній людині тогочасного українського відродження” [2;772]. Адже відомо, що в теоретичному дискурсі Хвильового означена дефініція вказує не лише на світовідчування, але і на стиль перехідної літературної доби. І було немало митців, що створили художні твори в стильовому руслі романтики вітаїзму в царині форми. Свідченням тому являється “Земля” О. Довженка, “Вертеп” А. Любченка, “Майстер корабля” і “Чотири шаблі” Ю. Яновського, “Сад Гетсиманський” і “Тигролови” І. Багряного, “Діти Чумацького Шляху” Д. Гуменної, “Чорний Ангел” О. Слісаренка та багато інших. Як зазначає М. Наєнко у передмові до “Антології...” Ю. Лавріненка, вони мали “такі риси, які єднались у спільному стилі, котрого коріння сягали десь в епоху примхливого бароко чи емоційно-бунтівливого романтизму” [3; 7].

Для майстрів слова “романтика вітаїзму” була не лише формою національного самопізнання і життєвого оптимізму, виразом могутнього прагнення до самоствердження себе як нації, але й літературним стилем. Оскільки, як наголошував М. Хвильовий, “романтика вітаїзму” є мистецтвом перехідної доби, то вона постає органічним спадкоємцем всіх стильових парадигм минулих літературних епох. Намагаючися поглибити свою дефініцію, він вводить концепт активного романтизму, що має семантику стильової моделі, художньої системи (“Активний романтизм не зв’язує митця жодною мертвою догмою – ні щодо форми, ні щодо теми, ні щодо жанру”, – підкреслює митець).

Оригінальна парадигма “романтика вітаїзму” відповідала першому етапові перехідної культурної епохи. Її специфіка виявлялась у трансформації картини світу і з’яві новоутворених її моделей, в утвердженні “індивідуалістичного” первня, нової концепції людини і, відповідно, естетичного ідеалу, художніх моделей, за якими створюються літературні герої.

Спираючися на органічну парадигму історичного поступу, Хвильовий намагається довести своїм опонентам, що мистецтво живе за законами певної соціальної динаміки, які скеровують людину до “любовного пориву” (за Бергсоном), а людство взагалі – до творчої еволюції. Активний світогляд українських “м’ятежних геніїв” адаптував на художньо-національному ґрунті філософську концепцію (А.Бергсона, Ф. Ніцше, О. Шпенглера та ін.), в основі якої лежить активно-життєве начало як вияв реальності. Соціальний утопізм письменників 20-х розвиває новоевропейську гуманістичну традицію особистості як суб’єкта творчої еволюції, творця історії. У метатексті української літератури вирішення “проблеми людини” має свою специфіку. Пошук відповіді на питання про людське буття відкрив нову онтологію, новий тип філософування у працях А. Бергсона, Ф. Ніцше, О. Шпенглера, М. Хайдеггера, К. Ясперса та ін. У літературі цей філософський дискурс відбився особливо чітко у творчості письменників, орієнтованих на екзистенціальну проблематику. Серед них й українські романтики вітаїзму М. Хвильовий, А. Любченко, О. Довженко, О. Слісаренко та ін., котрі сприймали світ як приховані можливості й постійну творчість.

Прикметною рисою вітаїстичної художньої системи є прагнення охопити буття в його повноті, у його кінченості й безкінченості, а звідси – тяжіння до синтезу й всебічного синтетичного вираження. Така інтенція інспірувалася світоглядною кризою, відмовою від раціоналізму й позитивізму, а в мистецтві – запереченням реалізму як художньої парадигми. У літературі актуалізуються пошуки зв’язку, шляху єднання індивідуального буття з “іншим”, з Абсолютом. Романтики вітаїзму звертаються до сфер ірраціонального, надчуттєвого, позасвідомого.

Художньо відтворюючи життя українського села 20-х років, Олександр Довженко в кіноповісті “Земля” осмислює процес колективізації як перехід до “іншого”, якісно нового, без чого не існують рух і поступ. Його герой Василь Трубенко, занурений у вітаїстичний потік безкінченості, відкритий колективному

досвіду віків, стає активним творцем нової дійсності. Тим самим він реалізує “насувні потреби померлих” і гармонізує світ, якоюсь мірою скеровуючи його розвиток. Події життя окремого села і людини в цьому мікросоціумі підпорядковуються законам вічного і профанного, які співіснують у сфері трансуб’єктивного буття, взаємодоповнюючи кожен із сторін існування світу. Дмитро Кармазов із роману “Вальдшнепи” М. Хвильового, переживаючи почуття екзистенційної вини й відчаю, змінюється сам і тим самим бере участь “у моральному перетворенні світу”. Герой роману “Чотири шаблі” Ю. Яновського Іван Шахай своєю вірою у відродження України-Євразії також сприяє суспільній трансформації, як і всі інші, котрі поділяють названу позицію. Як зазначають філософи-екзистенціалісти, йдеться про “*здатність індивіда розв’язувати у світі новий ряд подій*”, “порушувати наявні структури і створювати нові” [4;835].

Парадигма “героя” вітаїстичної прози мала загальноєвропейські корені – класичну німецьку естетику, мистецький дискурс Шелінга й Гегеля. Ідея абсолютності й сакральності літературного героя сягає шеллінгівської концепції “міфу” (“Філософія мистецтва”), що поєднує у фігурі людини абсолютне й відносне; а ідея саморозвитку персонажа, незалежного від авторської волі, пов’язана з “Естетикою” Гегеля, де епохальні художні творіння, особливо значущі фігури богів і героїв, безпосередньо, ніби поза участю своїх історичних творців, декларують собою послідовні етапи становлення Ідеї. Західна парадигма світобачення резонувала з ідеєю українського духовного відродження, великого майбутнього суспільного розквіту, із дискурсом гармонійної світобудови.

Українська проза 20-х років минулого століття характеризується кореляцією протиставлення революційних перипетій із конфліктом європейського й азіатського начал. Особливо чітко така інтенція прочитується у творчості М. Хвильового й Ю. Яновського. Суспільні революційні зрушення в дискурсі цих митців осмислюються як вияв стихійної азіатської енергії.

Оцінка стихійних, азіатських, руйнівних сил, що знаходяться під тонким покриттям української культури, амбівалентна: з одного боку, це страх Хвильового перед “тайгою азіатської Хохландії” і зіставлення “азіатчини” зі статикою у Яновського, а з іншого боку, завороженість невичерпністю надр, неосяжним простором, самовбивча жадоба розчинення в ньому. Концентруючи увагу на ідеї азіатської стихії, письменники 20-х цієї стихії бояться: китайці далеко не герої Яновського і сонна “азіатська” Україна не ідеал Хвильового. В опозиції “азіатська Україна – Європа” художники слова надають перевагу динаміці, відкритості, демократизму. Герої у творах романтиків вітаїзму уособлюють історичну пам’ять народу, яка і рухає цивілізацією.

Художньо осмислюючи реальні перипетії свого часу, українські “м’ятежні генії” сказали майже все про поглинання людини державною машиною, про будування “закритого” суспільства з притаманними йому “статичними” мораллю і релігією, суспільства, яке, за Бергсоном, приречене вічно обертатися по колу подібно таким “органічним”, “природним” істотам, як мурахи чи бджоли. Ставши свідками зловіщих проявів тоталітаризму комуністичної системи, “олімпійці” змушені були шукати пояснень тому, як любов до своєї вітчизни вироджується в ненависть до чужої, соціальна солідарність – у звирячу стадність і т.д. і т.п.

Для вітаїстичної художньої системи є прикметним звільнення слова від контексту, “вилушення” основного і найзагальнішого змісту слова, вияву глибинних структур свідомості через демонстрування мовних тупиків. Слово набуває властивостей “змінної” ідеологемі з рухомим змістом, метаморфози якого виявляють сутність явища надсюжетного рівня – семантичного й ідеологічного сюжету. Незвичайність, вишуканість форми прозових полотен романтиків вітаїзму пояснюється значною мірою синкретизмом художнього мислення, що являється однією із ознак перехідної літературної доби.

Отже, “романтика вітаїзму” як стильова структура була домінуючою в українській прозі 20-х років минулого століття. Вона виникла на ґрунті основних естетичних засад західної філософії віталізму з притаманним йому універсалізмом, поривом до ідеалу, гармонії світоустрою, з діяльним, творчим ставленням до буття і світу. Література “романтики вітаїзму” виробила свою специфічну, якісно відмінну від попередніх мистецьких епох, систему метафоричного інакомовлення. Уже ця дешифрація висвітлених у статті вітаїстичних інтенцій прози доби українського ренесансу показує наукову продуктивність означеного аспекту національного словесно-образного мистецтва, а, тому, чекає на ґрунтовне вивчення. Воно покликане заповнити суттєву прогалину в нашому літературознавстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шевельов Юрій. Про памфлети Миколи Хвильового // Микола Хвильовий. – Т. 4. – Нью-Йорк – Балтімор – Торонто. – 1983. – С.7 – 63.
2. Лавріненко Юрій. Розстріляне Відродження. Антологія 1917 – 1933. Поезія – проза – драма – есей. К., 2000. – 798с.

3. Наєнко М. “Відвернули ... культурну смерть України” Про антологію Ю. Лавріненка “Розстріляне відродження” //Лавріненко Юрій. Розстріляне відродження. Антологія 1917 – 1933. Поезія – проза – драма– есей. – К., 2000. – С.3 –12.
4. Тузова Т.М. Экзистенциализм // Новейший философский словарь. – Минск, 1988. – С.835.

УДК 81'255=134.2=161.2

КУЛЬТУРА ПЕРЕКЛАДНОЇ МОВИ

Калустова О.М., к.філол.н., доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті порушується питання про перекладацьку мову як один із чинників, що визначають життя перекладеного твору в культурі цільової мови. Предметом детального аналізу стає мовлення низької культури, яке спотворює уяву читача про оригінал та його автора. Визначаються основні ознаки такого мовлення, яке є відбиттям професійної некомпетентності перекладача.

Ключові слова: переклад, перекладацька мова.

Калустова О.М. КУЛЬТУРА ПЕРЕВОДЧЕСКОГО ЯЗЫКА / Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина

В статье ставится вопрос о переводческом языке как одном из факторов, которые определяют жизнь переводного произведения в культуре целевого языка. Предметом детального анализа становится речь низкой культуры, которая искажает представление читателя об оригинале и его авторе. Определяются основные признаки такой речи, отражающей профессиональную некомпетентность переводчика.

Ключевые слова: перевод, переводческий язык

Kalustova O. A CULTURE OF TRANSLATORS' LANGUAGE / Kiev National Taras Shevchenko University, Ukraine.

The article broaches a subject of translators' language as one of the factors that determine the life of the translated work within the target culture. A lowly cultured language misconstrues the readers' idea of the original text and its author. The basic indications of the language are revealed and it is defines as a sign of professional incompetence of the translator.

Key words: translation, translators' language

Життя перекладних творів у літературі цільової мови залежить від багатьох чинників: від цінності самого оригіналу до зумовленого історично сприйняття його культурою цільової мови. Серед цих чинників далеко не останнє місце посідає культура мови перекладу, яка розуміється як “відповідність його мовних засобів змісту і стилю відтворюваного оригіналу” [1:92]. Майстерність перекладача забезпечує перекладу довге життя в культурі цільової мови. Погано зроблений переклад спотворює уяву читача про оригінал і зрештою або витісняється кращим перекладом, або закріплює за твором невідповідне йому місце в літературі сприймаючої мови. Необхідно також брати до уваги, що так зване “випробування часом” постає по-різному перед оригінальними і перекладними творами в культурі цільової мови. Час робить свій суворий відбір оригінальних творів, залишаючи в культурній скарбниці лише найкраще. Для перекладів випробування часом, мабуть, менш суворе, оскільки його вже пройшли відповідні оригінали.

Таким чином, перекладацька мова є важливим компонентом перекладеного твору і не випадково стає об'єктом перекладознавчих розвідок. У її дослідженні є дві цікаві тенденції. З одного боку, перекладне мовлення високої культури тісно пов'язується з індивідуальністю перекладача, методом його роботи. Так, детально аналізуючи переклад “Притчі про три перстені”, виконаний І.Франком, Н.С.Стець зазначає, що на перекладі, вірному оригіналові як своєю поетикою, так і стилем, “позначилась й індивідуальність перекладача, яка виражається передусім у його манері висловлюватись ясно, дохідливо, користуючись при цьому багатьма простонародними, але не вузько діалектичними, словами й виразами” [2:130]. П.О.Бех підкреслює, що переклади Д.Паламарчука “зроблено добірною, барвистою мовою, легко й захоплено читаються, їх не назвеш ні українізованими, ні стилізованими...” [3:99]. Інтерес до перекладацької мови М.Лукаша знайшов своє найповніше втілення в словнику-довіднику “Фразеологія перекладів Миколи Лукаша” [4]. Перекладна мова визнаних майстрів має багатоплановий інтерес для науковців. Вона дозволяє досліджувати окремі прийоми вирішення конкретних перекладацьких проблем, простежувати особливості творчого методу перекладача, аналізувати сприйняття і перевтілення художнього образу перекладачем.

З іншого боку, перекладне мовлення низької культури досліджується зазвичай як помилки перекладу. Різним типам помилок, огріхів, ляпсусів присвячено чимало статей. Брак у роботі перекладача не дає спокою допитливості науковців та практиків. Цей інтерес пояснюється тим, що уявлення про те, що є

хороший переклад, значною мірою формується через уявлення про те, що погано в перекладі і чого в ньому не повинно бути [5:78]. Важливе місце відводиться помилкам і в критиці перекладу. Утім, К.І.Чуковський, зазначаючи, що в російській літературі виробилась особлива умовна перекладацька мова, яка не має нічого спільного з російською мовою, підкреслював також, що не варто, критикуючи переклад, відмічати в ньому лише словникові помилки, набагато важливіше вловити злісні відхилення від першоджерела, які органічно пов'язані з особистістю перекладача і у своїй масі відбивають її, заступаючи автора, чий твори перекладаються. Набагато важливіше знайти ту домінуючу відхилення від першотвору, за допомогою якої перекладач нав'язує читачеві своє літературне я [6:160, 19-20].

У цій статті ми здійснюємо комплексний аналіз “перекладацької мови” як мови перекладу низької культури. За словосполученням “перекладацька мова”, особливо часто вживаним у дискусіях про переклад у п'ятдесяти–шістдесяті роки минулого століття у зв'язку саме з низькою культурою перекладної мови, лапки закріпили негативне оцінне значення. Цілком зрозуміле небажання визнавати право на існування як поняття “перекладацька мова”, так і самого явища [7:159]. Проте, існування “перекладацької мови” – це факт, закріплений у друкованих перекладних виданнях. Тому набагато доцільніше взятися до її системного дослідження. Аналіз “перекладацької мови” має і теоретичне, і практичне значення. Він дозволить виявити об'єктивні ознаки “перекладацької мови” та чіткіше визначити наукові критерії оцінки перекладів, важливі для їх рецензування та для розвитку критики перекладу. Аналіз “перекладацької мови” здатний висвітлити й певні закономірності методу роботи перекладача і через нього – відповідні закономірності самого процесу перекладу, оскільки якісний, адекватний переклад не дозволяє безпосередньо побачити, якими шляхами йде пошук перекладача, у той час як аналіз помилок та хиб дозволяє виявити порушення в процесі перекладу і методом від протилежного моделювати його правильний розвиток, передбачати можливі помилки і попереджувати їх.

У роботах, присвячених проблемам перекладу, “перекладацька мова” згадується у зв'язку з дещо різними явищами. Наприклад, С.Ковганюк називає так мову перекладів, насичену буквализмами, які він розцінює як результат сліпого копіювання оригіналу [7:162], відмічаючи, що це призводить до порушення норм та узусу мови перекладу. І.Світличний критикує слідування нормам мови перекладу і жертвування відтворенням стильової самобутності оригіналу, насамперед у зв'язку з проблемою відтворення діалектизмів, архаїзмів, варваризмів тощо, називаючи таку нормалізовану мову “перекладацькою” [8:152]. Власне кажучи, йдеться про якісно різне розуміння “перекладацької мови”. У першому випадку вона є результатом низького професійного рівня перекладачів, у той час як у другому необхідно враховувати об'єктивні труднощі, які виникають через розбіжності між мовами оригіналу та перекладу, і має йтися про різний рівень майстерності перекладачів і навіть про рівень розвитку теорії перекладу, оскільки за браком теоретичних узагальнень перекладачі не один раз “потрапляли в тенета власної безпорадності, а виходячи із скрутного становища, вдавались до перекладацького свавілля” [3:92]. Очевидно, що ці два явища мають різну природу, і їх об'єднання в єдине поняття “перекладацької мови” не зовсім виправдане.

Критично-осудливе оцінне значення поняття “перекладацька мова”, з яким воно вживається в лапках, дає цілком логічні підстави відносити його до мови тих перекладів, у яких багато ляпсусів та помилок, нічим не виправданих невідповідностей оригіналу та мові перекладу. Причому помилки виявляються в порівнянні як з нормами мови перекладу чи закономірностями функціонування мовного знаку взагалі, так і з оригіналом. “Перекладацька мова” розпізнається насамперед через читацькі враження. Розмірковуючи над буквализмами, С.Ковганюк відзначає неприродність слова і синтаксичної форми, яка “затримує нормальний процес читання, отже і сприймання образів твору: читач мусить часто спинятися і доміркувати – що хотів сказати перекладач” [7:159]. Аналізуючи типові перекладацькі помилки з позицій читача, О.М.Панасєв питається на такі враження, що виникають при читанні тексту перекладу, як опір йому, нерозуміння, відчуття, “що щось тут не так” [9:94]. М.А.Венгрєнівська та А.Д.Гнатюк підкреслюють, що “мова, якою здійснюється переклад, має відповідати не тільки літературним, зокрема стилістичним, нормам, але й нормальному світосприйняттю” і “не заплутувати читача, викликаючи здивування, непевність, а то й роздратування”, коли читач “раз у раз спотикається, як на кам'яній стежці” [10:41]. Учені вказують, що в порівнянні з оригіналом переклад, виконаний “перекладацькою мовою”, характеризується такими рисами як затемнення чи викривлення смислу, втрата образів та засмічування мови перекладу [11:92; 12:163]. У “перекладацькій мові” виявляється метод роботи перекладача: неухважність, неохайність, відсутність допитливості, логіки, недостатній загальнокультурний фон, небажання вивчати словники [9:98, 99], відсутність чи нерозвиненість почуття міри. Взагалі почуття міри відіграє особливу роль у роботі перекладача, оскільки перед ним стоїть складне завдання правильно визначити вектор дії багатьох складників: мови оригіналу та мови перекладу, концепції твору, особистості автора та реципієнта тощо. Недаремно перекладознавці часто згадують про почуття міри [13:135; 14:107; 15:76].

Саме такі читацькі враження викликає книга статей та есе відомого іспанського філософа Хосе Ортеги-і-Гасета, що вийшла ще 1994 року у видавництві “Основи” [16]. Вона одна може дати достатній матеріал для проведення цілого дисертаційного дослідження, оскільки помилок, недоречностей, зсувів у ній

забагато. Як емпіричний матеріал ми обрали невеликий твір обсягом у вісім сторінок – “До питання про фашизм” (пер.В.Сахна) – і провели ретельний зіставний аналіз перекладу та оригіналу [16:195-204; 17]. Суцільна вибірка дала до десяти, а інколи й більше, похибок на сторінку, не враховуючи діалектизмів. Уже сама по собі кількість відхилень та порушень є дуже красномовною. Зібраний нами емпіричний корпус дає досить цілісну картину, де можна чітко простежити метод роботи перекладача. Якісний аналіз відхилень та помилок дозволяє виявити основні ознаки “перекладацької мови”.

Невідповідності перекладу змісту і стилю оригіналу, а також і нормам цільової мови мають кілька планів. Враховуючи діалектику форми та змісту, у їхньому філософському значенні, доцільно розпочати з аналізу того, як перекладач користується цільовою мовою, оскільки мова як один із складників перекладу стає формою, у якій нам являється думка. У першому ж абзаці ми натикаємось на цілу низку показових недоречностей: “¿Qui es el fascismo? –pregunta usted–. Ahora bien, el signo de interrogaciyn dibuja sobre el papel un lazo de gaucho tendido hacia los pies de todos los incautos descifradores de enigmas. Como usted sabe muy bien, yo pertenezco modestamente a este gremio, cuyos mbximos representantes han sido siempre los cuadradores del snrculo y los cazadores de esfinges. No logro, pues, reprimir mi instinto de interpretaciyn y dejo complacido que el lazo de su pregunta haga presa en mn, a pesar de que no he estado en Italia hace muchos acos y poseo muy pocos datos sobre el fascismo. Todo serb que me equivoque una vez mbs. Pero el ideylogo no debe temer la posibilidad del error, como al buen guerrero no le causa sorpresa la herida” [17:489] – “Що таке фашизм?” – питаєтесь ви. Знак запитання постає, звиваючись, мов пастуше ласо, біля ніг усіх необачливих розгадників таємниць. Як вам добре відомо, я маю честь належати до цеху, найвизначніші представники котрого невтомно шукали квадратуру кола і полювали на сфінксів. Тож я не в силах потамувати свого аналітичного інстинкту і радію з того, що ласо вашого запитання накинута на мене, хоча я вже багато років не бував в Італії і маю обмаль відомостей про фашизм. Можливо, я в чомусь помилюся. Але ідеологові не годиться боятися ймовірної помилки, як доброму воякові – випадкового поранення” [16:196].

Образ ласо виникає із схожості форм знаку запитання і розгорнутого ласо, і далі метафора розгортається за схожістю дії: як затягнуте ласо позбавляє свободи руху, так і запитання бере в полон допитливих, примушує їх думати, шукати відповідь. Перекладач, свідомий метафори, обирає для неї мовні засоби, що не поєднуються між собою гармонійно: “знак запитання постає, звиваючись, мов пастуше ласо, біля ніг”, “знак вашого запитання накинута”. Найсильніше семантична неузгодженість виявляється, по-перше, між “постає” і “звивається біля ніг” і, по-друге, між тим, що ласо то ніби лежить біля ніг, то накинута. Цілісної метафори явно не вийшло, вона складається з різних фрагментів. Такі помилки не вмотивовані оригіналом, у якому метафора взагалі позбавлена динаміки дії, вона розгортається трохи інакше і є цілісним образом: знак запитання вимальовується на папері, схожий на ласо гаучо, кинуте до ніг розгадників, – може, хтось із них зробить необачливий крок і потрапить у те сильце. Х.Ортега-і-Гасет не стримує своєї звички до тлумачення подій та явищ і з задоволенням стає здобиччю цього ласо-запитання. Зрозуміло, що фрагментарність метафори в перекладі – “досягнення” перекладача, а не автора, і свідчить вона, що переклад робився на рівні, нижчому за необхідний. Для адекватного відтворення метафори найменшою оперативною одиницею перекладу мав бути уривок із перших чотирьох речень. Варто згадати зауваження Л.К.Латишева про те, що з усіх помилок узуального та нормативного плану семантичні помилки залишають найбільше неприємне враження, оскільки свідчать про те, що в автора не все в порядку з мовною логікою [5:84].

Недоречні й такі слова, як “пастуше ласо” (lazo de gaucho), “аналітичний інстинкт” (instinto de interpretaci3n), “ідеолог” (ide3logo). Можна, звісно, вважати, що gaucho – це “пастух” у звичному для нас розумінні слова. Але ж це не зовсім так: gaucho – житель памп, де худоба пасеться без постійного нагляду, своєрідний ковбой, а ласо є одним з необхідних знарядь праці, його накидають на роги великої рогатої худоби чи стягують ним худобині ноги. Отже, перекладач поєднав цим словосполученням дві непослуднувані дійсності двох різних континентів: якщо “ласо”, воно має бути не “пастушим”, а якщо “пастуше”, то це має бути не “ласо”. Заміна instinto de interpretaciyn на “аналітичний інстинкт” також не вмотивована, тим більше, що в кінці есе перекладач все ж таки вживає еквівалентний відповідник interpretaci3n – “тлумачення” [16:203]. Епітет “аналітичний” призводить до зміни у відтворенні думки Х.Ортега-і-Гасета: замість звички спостерігати і тлумачити дійсність, природної для філософа, йому приписується звичка аналізувати, а це різні інтелектуальні дії. Нарешті, буквализм “ідеолог”. В українськомовного читача слово асоціюється з активною боротьбою, пропагандою певних ідей. Для іспанців ide3logo набагато нейтральніше і означає просто заняття відповідним напрямком у філософії, тому в перекладі значно доречнішою була б генералізація: “філософ” замість “ідеолог”. Вибір саме таких відповідників свідчить про неухважність перекладача до позамовної дійсності: реалій сільського життя в далекій країні та роду занять автора оригіналу. Мовні одиниці наче існують для перекладача окремо від того, що вони позначають чи відбивають.

Доречно згадати дуже просту і водночас безперечну істину: необхідне осмислення реальної ситуації, що лежить за текстом, знання самої дійсності, про яку йдеться в тексті, що перекладається; без такого знання не може бути правильно зрозуміла і осмислена людська мова взагалі, тим більше без нього неможливий

ніякий переклад [18:22]. Оскільки проаналізований нами уривок не складний і доступний для розуміння, то причиною смислових помилок є не погане розуміння оригіналу перекладачем, а забуття того, що мова існує не сама по собі, як окрема система, а в тісному зв'язку з людською діяльністю та дійсністю, в якій ця діяльність розгортається, і що мовний знак функціонує за певними законами. Тому справедливо говорити про втрату перекладачем “мовного реалізму” [19:71] при доборі засобів вираження в цільовій мові.

Важливо також зазначити, що витриманий у єдиному вишуканому стилі оригінал перетворився в перекладі на еклектичну, нічим не вмотивовану стильову суміш, у якій загальнолітературна мова насичена книжними словами (“дефініція”, “адекватно”, “автентична легітимність”, “репрезентований”, “ілегітимний” тощо) і водночас діалектизмами (“ходить” у значенні “їдеться”, “лектура”, “большевизм”, “советський” тощо).

Таким чином, найпершу ознаку “перекладацької мови”, яка часто виявляється навіть без зіставлення перекладу з оригіналом, утворює такий спосіб користування цільовою мовою, що зазвичай називають недостатнім відчуттям рідної мови. Він характеризується відсутністю мовного реалізму, порушенням мовної логіки, стильовою еклектичністю. Очевидно, що редактору також бракувало в роботі цих якостей, які в цілому свідчать про нефілологічне володіння мовою, про низьку культуру мовлення. У компетенції перекладача мовна компетенція посідає одне з найважливіших місць.

Однак аналіз лексики та синтаксису оригіналу і перекладу – це аналіз на занадто низькому рівні, він може бути лише первинним і не достатнім для оцінки перекладу в цілому. Дослідження “перекладацької мови” викриває ще кілька планів. Один з них яскраво виявляється в нашому випадку при аналізі вживання перекладачем слів “феномен” та “явище”. Обидва вживаються як відповідники іспанського fenómeno. Українські іменники не є повними синонімами, вони знаходяться у відношеннях часткової комплементарності: “феномен” означає “рідкісне, незвичайне, виняткове явище” [20:575], в той час як “явище” означає “будь-який вияв змін, реакцій, перетворень і т.ін., що відбуваються в навколишньому природному середовищі” [21:620]. (Тут і далі ми навмисно наводимо визначення за Словником української мови, який був, безумовно, доступний для перекладача, і не звертаємось до словників, в тому числі спеціальних, що вийшли після видання перекладу.) Різниця в значенні простежується, зокрема, у сполучуваності: можливо “надзвичайне явище”, але не *“надзвичайний феномен”. Як філософські терміни вони теж не співпадають за своїм значенням. “Феномен” – це “явище, єдине в своєму роді, взяте в його цілісності, в єдності з його сутністю і дане нам у досвіді, сприйняте органами чуттів” [20:575]. “Явище” – “зовнішній вияв сутності предметів, процесів, безпосереднє відбиття речі в почуттєвому сприйнятті” [21:620]. “Явище” утворює парну філософську категорію із “сутністю”, і вживання терміну “феномен” у властивому для “явища” контексті є неадекватним. Проаналізуємо уривок: “El fascismo es un fenómeno histórico, como el palo quebrado es un fenómeno óptico. Y ocurre con todo fenómeno, que su verdadera naturaleza está fuera de él, detrás de él. Los fenómenos o apariencias son el vocabulario que lo real adopta para hacer su presentación. La luz que vemos es un lenguaje biológico que han aprendido las fuerzas electromagnéticas para entenderse con nosotros. Parejamente el fascismo, lo que dicen y hacen los fascistas, lo que ellos creen ser, no constituye su verdadera realidad. En cada fenómeno colaboran todos los demás” [17:490] – “Фашизм – феномен історичний, як зламаний паличок – феномен оптичний. А правдива природа феномена криється поза ним, за ним. Щоб явити себе, реальне вбирається в шати феноменів чи видимостей. Явлене нам – це біологічна мова, яку опанували електромагнітні сили, щоб порозумітися з нами. Точнісінько так фашизм – те, що виголошують і чинять фашисти, те, чим вони себе вважають, – не є його правдивою сутністю. У кожному феномені задіяні всі інші” [16:197].

Із наведеного уривка зрозуміло, що йдеться про філософське тлумачення явища фашизму та його сутності. Якщо в першому з наведених речень ще можна якоюсь мірою погодитись із вживанням іменника “феномен” для підкреслення виняткової природи двох порівнюваних явищ, то в подальших реченнях, де думка переходить безпосередньо до теми явища та сутності, таке вживання неадекватне і неприпустиме. Також неадекватним є вживання прикметника “правдивий”: “правдива природа феномена”, “правдива сутність”, – оскільки філософським терміном є “істина” та його похідні, а не “правда”. У філософському значенні “істина” – це достовірне знання, що правильно відображає реальну дійсність у свідомості людей [22:50]. Іменник “правда”, близький за значенням до “істини”, відрізняється від нього не обов'язковістю семи достовірності, об'єктивності, незалежності від суб'єкта. Ця різниця яскраво виявляється у сполучуваності двох іменників: “ваша правда”, “піти шукати правди” чи “правду”, “шира правда” vs. “об'єктивна істина” (але не *“об'єктивна правда”), “шукати істину” (при неможливості *“шукати істини”). Якщо замінити в перекладі “феномен” на “явище”, а “правдивий” на “істинний”, то майже все в ньому стане на своє місце. Залишається одна неясність: речення про “явлене нам”. В оригіналі йдеться про “світло, яке ми бачимо”. Спроба зрозуміти таке рішення перекладача дає нам гіпотезу, що в перекладі, можливо, просто загубилось слово “світло”: “явлене нам світло”. Якщо ця гіпотеза правильна, то слід визнати, що основну роль у закріпленні неясності в перекладі відіграв редактор. Внаслідок вказаних замінів уривок, принаймні, набуває тематичної адекватності і достатньої цілісності. Порівняйте: “Фашизм – явище історичне, як зламаний паличок – явище оптичне. А істинна

природа явища знаходиться поза ним, за ним. Реальне вбирається в шати явищ чи видимостей, щоб оповістити про себе. Явлене нам світло – це біологічна мова, яку опанували електромагнітні сили, щоб порозумітися з нами. Точнісінько так фашизм – те, що виголошують і чинять фашисти, те, чим вони себе вважають, – не є його істинною сутністю. У кожному явищі задіяні всі інші”.

Слід підкреслити, що поняття явища та сутності є ключовими в предметно-логічному плані твору і що проаналізована термінологія належить до загальнонаукової і не вимагає спеціальних знань ані звернення до спеціальних термінологічних словників, що підтверджують визначення, наведені нами за “Словником української мови”. Проведений аналіз викриває необізнаність перекладача з основними категоріями філософії, знання яких є мінімально необхідним для перекладу цього есе. Таким чином, другою ознакою “перекладацької мови” можна вважати неадекватність обраних перекладачем мовних засобів предметно-логічному плану тексту, у даному випадку неадекватність термінологічну. А якщо звернутись до визначення компетенції перекладача, то треба говорити про відсутність компетенції галузевої. Якщо зважити на те, що філософське тлумачення в даному есе не випадкове і що взагалі твори Х.Ортеги-і-Гасета – це твори філософа, то стає зрозумілим, що невідповідність перекладача до роботи з філософськими творами свідчить про професійно безвідповідальне ставлення до справи.

Наступний рівень аналізу – ідейно-образний план тексту, тобто план відтворення перекладачем концепції автора. Проаналізуємо ключовий у цьому відношенні уривок: “Cabe decir que la mitad de nuestro ser radica en lo que sean los dembs, y no se debiera olvidar que nuestro perfil depende en buena parte del hueco que los dembs nos dejen. En rigor, todo perfil es doble, y la lnea que lo dibuja es, mbs bien, sylo la frontera entre ambos. Si de la lnea miramos hacia dentro de la figura, vemos una forma cerrada en sn misma, a lo que podemos llamar un dintorno. Si de la lnea miramos hacia fuera, vemos un hueco limitado por el espacio infinito en derredor. A esto podemos llamar el contorno” [17:490-491] – “Можна сказати, що половина нашої істоти міститься в інших істотах, і не варто забувати, що наш профіль залежить значною мірою від не заповненої іншими порожнини. Властиво, всякий профіль – двоїстий, а лінія, яка його окреслює, є лише межею між ними двома. Коли ми дивимось з лінії до середовини фігури, то бачимо замкнену в самій собі форму – те, що можна назвати вмістом. Коли ж подивитися з лінії назовні, то видно порожнечу, оточену нескінченним простором. Це можна назвати контуром” [16:197].

Якщо не звертатись до оригіналу, то смисл перекладу важко зрозуміти, він розпливається і не піддається намаганням сумлінного читача простежити розвиток думки. Можна виявити семантичні помилки та викривлення, що створюють цю розпливчастість: “половина нашої істоти міститься в інших істотах”, “наш профіль залежить ... від не заповненої іншими порожнини”, “профіль – двоїстий, а лінія, яка його окреслює, є лиш межею між ними двома”, “порожнечу, оточену нескінченним простором, ... можна назвати контуром”.

Важко уявити частину істоти, яка міститься в інших істотах, причому займенник “нашої” вказує, що з усіх живих організмів, які можуть називатися істотами, йдеться саме про людину. Читачу залишається лише здогадуватись, що то є за “істота”, у якому переносному значенні вжито іменника. Іспанський іменник *ser* дійсно має значення “істота”, проте, не воно реалізується у цій фразі. Речення стає зрозумілим, якщо взяти до уваги, по-перше, що основним словниковим значенням іменника *ser* є “сутність”, “природа” [23:1868], і, по-друге, що іменник виник в результаті субстантивації дієслова, і що дієслівні властивості в ньому не просто імпліцитно присутні в даному випадку, а й актуалізуються дієслівною формою в підрядному реченні *en lo que sean los dembs*. Йдеться, таким чином, не про “істоту”, а про “сутність”: “половина того, чим ми є, залежить від того, чим є інші люди”, “половина нашої сутності залежить від сутності інших людей”.

Тепер стає зрозумілішим, як “наш профіль” може залежати від не заповненої іншими порожнини: “профіль” не означає тут “обрис нашого обличчя”, а набуває значення “обрис (профілю) нашої сутності”, який дійсно залежить від того, скільки простору залишають нашому “я” інші люди. Слова “профіль” та *perfil* дещо різняться за своїми значеннями. Семантична структура слова *perfil* ширша за обсягом і складніша, ніж семантична структура слова “профіль” в українській мові. Х.Ортега-і-Гасет взагалі широко використовує смисловий потенціал слова *perfil* у своїх творах. Дослідник його творчості, відомий філолог А.Розенблат, зазначає, що для Х.Ортеги-і-Гасета характерним є вживання слів із просторовим значенням, таких як *perspectiva*, *perfil*, *silueta* тощо, і навіть присвячує їм окремих розділ у своєму дослідженні (*El “perfil” de Ortega*) [24:46-54]. У цьому уривку Х.Ортега-і-Гасет також надає слову *perfil* багатопланового значення, створює багатоплановий смисл, поєднуючи значення перерізу, видимої частини тіла та обрису. Не можна не погодитись з думкою А.Розенבלата, що “профіль” – це елемент не просторової перспективи, а перспективи, перенесеної в життя, в людське життя: “Pero el perfil no es sólo elemento de una perspectiva, sino de una perspectiva vitalizada, humanizada” [24:55]. Стає зрозумілим, як профіль може бути двозначним: лінія, що окреслює якусь сутність (її профіль), водночас дає і профіль того, що не належить до цієї сутності. Необхідно підкреслити, що відтворення слова *perfil* у всій його багатоплановості і багатозначності – дійсно не зовсім просте завдання для перекладача. Відтворити його не іменником “профіль” навряд чи можна через особливу роль у філософській думці і в мові Х.Ортеги-і-

Гасета. Утім, семантика іменника “профіль” не робить цього неможливим. Особливого значення набуває оточуючий слово контекст. Як відомо, короля грає його почет. Зокрема, у досі проаналізованій частині прикладу створенню образу могла б сприяти заміна “наш профіль” на “профіль нашої сутності”, а в наступному реченні – заміна “між ними двома” на “між двома профілями” та відновлення присутнього в оригіналі *más bien*: “лінія, яка його окреслює, є скоріше лише межею між двома профілями”.

Образ завершується тлумаченням цих двох профілів: внутрішнього, що знаходиться всередині замкненої лінії, і зовнішнього. По-новому виявляється вже знайома тема явища та сутності. Слова “вміст” та “контур” не відтворюють цього філософського співвідношення двох профілів, оскільки “контур” має в українській мові лише лінійну, одномірну, ознаку і ніяк не може позначати двомірний простір; саме тому і виникає смислове протиріччя в останніх двох реченнях перекладу. А між тим, цей останній образ має в даному есе концептуальне значення: Х.Ортега-і-Гасет виніс ці слова в назву розділу („*Dintorno u contorno*”). Як термін архітектури та живопису *dintorno* позначає те, що знаходиться всередині обрису [23:754]; *contorno* вжито не в значенні “обрис”, “контур”, а в значенні “оточення”, “оточуючий простір” [23:555]. Перекладені як “Вміст і контур”, вони не створюють того протиставлення і того смислу, що утворюється в оригіналі, при цьому руйнуються образ протиставлених у своїй єдності внутрішнього та зовнішнього, іншими словами, сутності та явища, ідейний образ, що посідає ключове місце в есе. Правда, у цьому випадку через об’єктивні причини навряд чи можливо відтворити в перекладі також і єдність та протиставлення форми *dintorno* і *contorno*. Неминучою є певна стилістична втрата, яка, проте, не виправдовує такої значної ідейно-образної втрати.

Основними ознаками наведеного уривку перекладу можна вважати, з одного боку, значну акумуляцію семантичних помилок, з другого, як результат, – втрату ідейного образу, у якому втілено комунікативну інтенцію автора. Цей уривок має особливе смислове навантаження, і його неточне відтворення свідчить про те, що перекладач не має чіткої і детальної концепції твору, що є необхідною умовою для прийняття вірних перекладацьких рішень. Вжиті перекладачем мовні засоби не створюють цілісного смислу, який би адекватно відбивав концепцію автора оригіналу, і свідчать, що перекладачу бракує почуття гармонії, розмірності між цілим текстом та його частинами. Таким чином, “перекладацьку мову” можна характеризувати як невідповідну ідейно-образному плану тексту і як таку, функціонування якої є дисгармонійним. Водночас вона свідчить, що в перекладача не сформована власне перекладацька компетенція.

Останній штрих для нашої характеристики “перекладацької мови” дає аналіз слів *fascismo* і “фашизм” у назві есе. Для україномовного читача однаково фашистськими є режими Гітлера в Німеччині, Муссоліні в Італії, Франко в Іспанії, але через конкретний суспільно-історичний досвід поняття фашизму пов’язується насамперед з Німеччиною. В іспанській мові попри схожість доктрин цих трьох режимів за ними закріплені диференційовані назви: *fascismo* в Італії, *nacionalsocialismo* в Німеччині та *falangismo*, чи *franquismo*, в Іспанії. В есе йдеться виключно про Італію. Італія згадується неодноразово: “хоча я вже багато років не бував в Італії”, “Треба рятувати Італію”, “політичне здоров’я Італії”. Наведений автором приклад Юлія Цезаря – теж з історії Італії. Єдність і цілісність всіх цих конкретних згадок та прикладів розвивається з самого початку перекладом *fascismo* як “фашизм”: з перших рядків “фашизм” асоціюється у читача з німецьким фашизмом, і всі ці згадки та посилання на італійське залишаються для нього за межею основного, тема роздвоюється на німецьку та італійську. У цілісну картину вона може скластися для уважного читача десь на кінець твору, якщо він врахує ще й те, що есе написано у 1925 році. Можна припустити, що перекладач сам став жертвою коннотації, тому що єдину згадку про “німецьке” він переклав неправильно: *los profesores a la alemana* з “італійських професорів, що наслідують німецьких”, прямо перетворились на “німецьких”. Масштаби дії буквализму “фашизм” – весь текст, оскільки всі “італійські” посилання залишаються в перекладі другорядними, мають зовсім інше смислове навантаження, ніж в оригіналі. Прикрим результатом такого перекладу є спотворення історичного, соціального та літературного контексту есе. Невідповідність мовних засобів соціально-історичному та культурному контексту твору можна вважати четвертою ознакою “перекладацької мови”.

У тісному зв’язку з цим необхідно наголосити на тому, що розуміння тексту відіграє особливу роль у процесі перекладу, оскільки, щоб донести текст до реципієнта, треба спочатку зрозуміти його самому. Розуміння тексту перекладачем має бути “вичерпним”, і хоча воно залежить в першу чергу від мови, воно передбачає знайомство з конкретними умовами та ситуаціями, які об’єктивовані в тексті і які вмотивовують використання мови в тексті [25:49-50], осмислення позатекстової реальної ситуації [18:22]. Йдеться, знов-таки, про мовну компетенцію перекладача, цього разу в плані глибинного розуміння тексту оригіналу, його осмислення.

Підсумовуючи аналіз наведених уривків, спробуємо об’єднати його в цілісну картину, щоб отримати обрис “перекладацької мови” та профіль перекладача. (Мова і образи Х.Ортега-і-Гасета мають магичну силу!) “Перекладацька мова” виявляється в неадекватному доборі одиниць цільової мови, насамперед, у смислових помилках, порушенні стилістичних норм мови перекладу, невідповідності предметно-логічному та ідейно-образному планам тексту, соціально-історичному та літературному контексту твору.

Якщо спробувати глянути на “перекладацьку мову” під кутом зору парної категорії явища та сутності, то все явлене нам викриває метод роботи перекладача, що має своєю глибинною природою некомпетентність, яка зрештою призводить до заміни авторського “я” перекладацьким “я”, і замість цілісного авторського бачення проблеми ми отримуємо фрагментарне перекладацьке, замість того, що сказав автор, ми читаємо лише те, що зрозумів з усього того перекладач [26:88]. Мабуть, найбільш прикрим у самій ситуації перекладу є навіть не те, що перекладач не зрозумів твір вичерпно, а те, що він не зрозумів, що не розуміє. Дійсно, найнебезпечнішим є той, хто не знає, що він не знає [27:95].

Можна побачити і деякі загальнокультурні наслідки “перекладацької мови”: формування в культурі цільової мови спотвореної уяви про твір та його автора, сумнівне збагачення культури творами, виконаними “перекладацькою мовою”, нарешті, забруднення цільової мови.

Цілком логічно постає запитання: чому таке трапляється? Відповідь можна формулювати у термінології Х.Ортеги-і-Гасета: внутрішнє і зовнішнє “перекладацької мови”, її *dintorno* і *contorno*. Явище “перекладацької мови” можливе тому, що його оточення це дозволяє. Найближчим оточенням є видавництво в нашому конкретному випадку це видавництво “Основи”. Чому видавництво таке невимогливе у доборі перекладачів? Чому видавництво, що розташоване в Києві, випускає переклади, перенасичені діалектизмами, а не виконані загальнолітературною українською мовою? Чи є професійна відповідальність у його редакторів? Нарешті, які основи закладають такі видавництва як видавництво “Основи”?

Питання про відповідальність перекладача і редактора перед читачем не нове. Його ще у 1969 році ставила Алла Коваль у своїй статті “Інтерпретація мовної дійсності чи недогляд?” [28], що дала поштовх до наукової дискусії. Необхідність посилювати вимоги видавництв до поточного перекладання і рецензування відтоді не послабла. “Перекладацька мова” – реальне і поширене, на жаль, явище в нашій перекладній літературі. Найкращий спосіб результативно з ним боротись – почати послідовно і системно його досліджувати. Важливим завданням таких досліджень є виявлення усіх її характерних ознак та їх детальний науковий аналіз, що допоможе у точнішій оцінці перекладів і стимулюватиме розвиток критики перекладу. Важливим є також психолінгвістичний аспект, оскільки розуміння процесу створення “перекладацької мови” дозволить краще спрямувати фахову підготовку перекладачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коптілов В.В. Художній переклад і культура мови // Теорія і практика перекладу. – 1981. – Вип.6. – С.91-97.
2. Стець Н.С. “Притча про три перстені” як зразок перекладацької майстерності Івана Франка // Теорія і практика перекладу. – 1979. – Вип.2. – С.130.
3. Бех П.О. У невпинному пошуку (Про творчу манеру майстра українського перекладу Д.Паламарчука) // Теорія і практика перекладу. – 1988. – Вип.15. – С.92-105.
4. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша : Словник-довідник / Уклад. О.І.Скопненко, Т.В.Цимбалюк; Ред. Г.П.Півторак. – К.: Довіра, 2002. – 735 с.
5. Латышев Л.К. Технология перевода. – М.: НВИ-Тезаурис, 2001. – 280 с.
6. Чуковский К.И. Высокое искусство. – М.: Сов. писатель, 1988. – 349 с.
7. Ковганюк С. Про буквализм у перекладі // Вітчизна. – 1954. – № 7. – С.156-173.
8. Світличний І. Дивні метаморфози “перекладацької мови” // Сучасність. – 1994. – № 2. – С.151-168.
9. Панасьев А.Н. О типичных переводческих ошибках // Теорія і практика перекладу.– 1986.– Вип.13.– С.93-99.
10. Венгренивська М.А., Гнатюк А.Д. Творча майстерня перекладача : Збірка теоретичних розвідок. – К.: Ред-вид. центр “Київськ. ун-т”, 1998. – 90 с.
11. Петлеванный Г.П., Малик О.С. О некоторых переводческих ошибках // Тетради переводчика.– М., 1967.– Вип.4.– С.91-94.
12. Высоцкая Н.А., Некряч Т.Е. О некоторых случаях неоправданного употребления иноязычной лексики в текстах с элементами двуязычия // Теорія і практика перекладу. – 1982. – Вип.8. – С.159-166.
13. Хинкис В. О пользе соразмерности и сообразности // Мастерство перевода.– М: Сов. писатель, 1965.– С.132-148.
14. Муховецький А.М. Про творчість, майстерність і почуття міри в художньому перекладі // Теорія і практика перекладу.– 1981.– Вип.6.– С.101-107.

15. Венгренивська М.А. Деякі зауваження з приводу перекладу українською мовою французьких народних казок // Теорія і практика перекладу.– 1985.– Вип.12.– С.74-79.
16. Ортега-і-Гасет, Х. Вибрані твори: Пер. з ісп. – К.: Основи, 1994. – 420 с.
17. Ortega y Gasset, J. Sobre el fascismo // Ortega y Gasset, J. Obras completas. – Madrid, 1946. – Vol.5. – P.489-497.
18. Бархударов Л.С. Что нужно знать переводчику? // Тетради переводчика. – М., 1978. – Вып.16. – С.18-32.
19. Єрмоленко С.Я., Русанівський В.М. Літературна мова і художній переклад // Мовознавство. – 1970. – № 3. – С.66-77.
20. Словник української мови : В 11 т. – Т.Х. – К.: Наук. думка, 1979. – 658 с.
21. Словник української мови : В 11 т. – Т.ХІ. – К.: Наук. думка, 1980. – 699 с.
22. Словник української мови : В 11 т. – Т.IV. – К.: Наук. думка, 1973. – 840 с.
23. Diccionario de la Lengua Espacola: En 2 tomos. – Madrid, 1992.– 2133 p.
24. Rosenblat, Б. Ortega y Gasset: Lengua y Estilo.– Caracas: Universidad Central de Venezuela, 1958.– 77 p.
25. Брандес М.П. Стилистический инвариант перевода текста // Тетради переводчика.– М., 1987.– Вып.22.– С.49-56.
26. Волошина Т.В., Костильова Е.І. Культурне тло і мова перекладу // Теорія і практика перекладу. – 1991. – Вип.17. – С.84-88.
27. Сагратян А.А. Опыт перевода. (Искусство, осязаемое пульсом) – М.: Грааль, 2001. – 188 с.
28. Коваль А. Інтерпретація мовної дійсності чи недогляд? : 2. Перекладач – редактор – читач // Літературна Україна. – № 102. – 23.12.1969. – С.2.

УДК 988.3-К2

МЕТОНИМІЯ В РИТОРИЧНІЙ ТА КОГНІТИВНІЙ МОВОЗНАВЧИХ ПАРАДИГМАХ

Капанов О.П., ст. викладач

Київський національний лінгвістичний університет

Предметом цієї публікації є загальний ескіз концепцій метонімії в парадигмах традиційного та когнітивного мовознавства.

Ключові слова: когнітивна метонімія, концептуальна суміжність.

Капанов А.П. МЕТОНИМИЯ В РИТОРИЧЕСКОЙ И КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ПАРАДИГМАХ/ Киевский национальный лингвистический университет, Украина

В статье рассматривается общий эскиз концепций метонимии в парадигмах традиционной и когнитивной лингвистики.

Ключевые слова: когнитивная метонимия, концептуальная смежность.

Капанов О.П. METONYMY IN RHETORIC AND COGNITIVE LINGUISTICS PARADIGMS/ Kyiv National Linguistic University, Ukraine

The present article presents a synopsis of metonymy in the framework of both cognitive and traditional linguistic paradigms.

Key words: cognitive metonymy, conceptual contiguity.

Традиція вивчення метонімії налічує понад дві тисячі років, сягаючи своїм корінням “Поетики” Аристотеля. Сучасний етап розвитку метоніміки характеризується підвищеним інтересом до метонімії як явища концептуальної та мовної картини світу, що висвітлюється з позицій пост-структуралізму, неориторики та когнітивної семантики [1:45].

Предметом розгляду даної публікації є аналіз вивчення метонімії у риторичній та когнітивній парадигмах.

1. Метонімія в парадигмі традиційного мовознавства. Вважається, що вивчення метонімії було започатковано філософами античної Греції, а одне з перших визначень метонімії належить Аристотелю, який у 21-ому розділі “Поетики” виділив чотири типи “метафор”, одному з яких випаде доля носити ім’я “метонімія”. Розмірковуючи над природою пам’яті, Аристотель пише про послідовність думки, що є подібною до речі (метафора) чи близькою до речі (метонімія).

Демокріт у діалозі “Кратил” під час полеміки про довільність чи природність мовного знака запропонував чотири терміни – “омонімію”, “поліонімію”, “нонімію” та “метонімію” як зміну значення слова за суміжністю [2:93].

Риторика античного Риму визначали метонімію як один з тропів, що відрізняється від метафори: *denominatio est quae ab rebus propinquis et finitims trahit orationem, qua posit intellegi res quae non sou vocabulo si appellate* [3:32]. Термін “метонімія” на відміну від *denominatio* в античному Римі вперше згадує Цицерон у творі *De Oratore*: “*Hanc metonimiam grammatici vocant, quod nomina transferuntur*” [3:29].

У роботах давньоримського риторика Квінтіліана метонімія дістає назву *ornatus* (“прикраса”). За Квінтіліаном, до числа *ornati* (“прикрас”) зараховуються такі тропи, як метафора, метонімія та синекдоха, що є продуктом переосмислення ораторами “простих” слів та створення нових, які завдяки вжитку в літературі набувають сталих ознак риторичних фігур – тропів. Квінтіліан наводить таку класифікацію метонімічних транспозицій: з винахідника на винахід; з божества на сферу його компетенції; з вмістилища на вміст; з автора на його твір тощо [4:21].

Уявленням про метонімію як про троп пронизане вивчення метонімії в епоху середньовіччя, Відродження та добу Просвітництва.

Характерним для епохи Просвітництва є визначення метонімії, яке знаходимо в Дюмарше: “Слово метонімія означає перенесення чи зміну імені. До видів перенесень відносяться 1. Причина – наслідок. 2. Наслідок – причина” і т.д. [5: 16]. Дюмарше зауважує, що метонімію можна вважати загальним, родовим поняттям усіх інших тропів, зокрема металепсії та синекдохи.

На основі визначення Дюмарше сучасна французька енциклопедія “*Dictionnaire de Lettré*” визначає метонімію як риторичний термін, фігуру мови, за допомогою якої місце одного слова займає інше, яким виражається значення останнього. Загалом розрізняють такі метонімічні транспозиції як: 1. Причина – наслідок; 2. Наслідок – причина; 3. Знак – те, що він позначає; 4. Абстрактне поняття – конкретне поняття; 5. Частина тіла людини, що є місцем втілення емоцій – самі емоції; 6. Попередня подія – наступна подія. 7. Вмістилище – вміст; 8. Місце, де виготовлена річ – сама річ” [6:55].

На початку XIX сторіччя, під впливом Дюмарше, П’єр Фонтаньє писав: “... різні типи метонімії – це тропи за аналогією, які позначають об’єкт назвою іншого об’єкта” [7:79]. У цілому П. Фонтаньє виділяє дев’ять типів метонімії залежно від метонімічних транспозицій, які бувають: 1. Каузальні; 2. Інструментальні; 3. Наслідкові; 4. За вмістилищем; 5. Локальні; 6. Знакові; 7. Фізичні; 8. Персональні; 9. Речові тощо.

Ідеям Дюмарше та Фонтаньє завдячує своїм існуванням концепція метонімії, що склалася в сучасній французькій лінгвістиці, знаходячи своє відображення у працях Мішеля Бреалья, Марка Бонома, Бернара Мейера, Альбера Анрі, Гастона Есно і Мішеля Ле Герна. Останній визначив метонімію як “спосіб вираження, який може здаватися зміною значення й який визначається заміною одного поняття іншим, таким, наприклад, як транспозиції “причина – наслідок”, “матеріал – предмет із нього” і т.д.” [8:145]. М. Бреаль, розглядаючи типи зміни значення, вбачає в метонімії *ûpaississement du sens* (“ущільнення значення”) та ілюструє це прикладами метонімічних перенесень з абстрактних понять на конкретні, обмежуючись категоріями *Nomina actionis*, *Appelativa* та *Kollektiva* [9:41]. Згідно А. Анрі, метонімія є “єдиною фундаментальною (риторичною) фігурою, яка лежить в основі метафори” [10:66]. Цю думку, до речі, підтримує видатний італійський мовознавець та письменник Умберто Еко: “Метафора – це послідовний ряд метонімії” [11:37].

Серед представників французької школи метоніміки показовими є погляди Г. Есно, який у дусі думок Демокріта писав: “Значення слова метафора – перенесення, метонімії – зміна, а синекдохи – приєднання. Метафора – це не просто перенесення одного смислу на інший, це перенесення за інтуїцією; метонімія – це не зміна значення, нав’язана слову, а об’єктивне відношення, яке є концептуалізованим у скороченій формі” [12:29].

М. Ле Герн вбачає в явищі метонімії “зсув значення, який можна інтерпретувати як певні зразки типових еліпсисів” [8:14], під якими він має на увазі згорнуті синтаксичні структури, які віртуально стоять за метонімічним значенням і його пояснюють. Ле Герн зазначає, що мовець не вдається (імпліцитно чи експліцитно) до розгорнутої синтаксичної структури, що лежить в основі метонімії, а одразу оперує згорнутою структурою.

М. Боном пропонує розрізняти два типи метонімії: ситуативну та актантну. Під ситуативною метонімією Боном розуміє ті випадки метонімії, в основі яких лежать часові, просторові та просторові відношення суміжності в синхронії, а також ті, що передають позесивність, оцінювальність та екзистенційність. Актантна метонімія передає послідовні, причинно-наслідкові зв'язки і відношення в діахронії: фінальні, інструментальні та процесуальні [13:58-65].

Традиція вивчення метонімії у Франції вплинула на мовознавчі школи інших країн, у першу чергу Італії та Німеччини. Згідно з італійською дослідницею М. Гаравеллі, яка є близькою до французької лінгвістичної школи, “метонімія – це відношення взаємної залежності” [14:149], що виникають не лише між словами, а й між відповідними концептами, які ці слова передають. На думку Л. Мураро, “метонімія – це засіб вираження мовного реалізму, що базується на суміжності концептів, експлікованих мовними знаками” [15:32].

Розробку проблемного кола питань метоніміки в Німеччині започаткував Карл Райсіг, який у курсі лекцій із латини веде мову про такі риторичні засоби, як метафора, метонімія та синекдоха, розглядаючи їх виключно як тропи. Під метонімією Райсіг розуміє відношення на зразок “причина – наслідок”, а синекдоху визначає як співвідношення “частина/ціле – ціле/частина” [16:22].

Близьке до Райсіга розуміння метонімії знаходимо в німецького мовознавця Фердинанда Хеердегена, який, проте, схильний розглядати метонімію як різновид метафори, об'єднуючи метонімію та метафору у спільний троп “*translatio*” [17].

Проблема метонімії згадується в молодогораматичній школі, зокрема Герман Пауль у “*Prinzipien der Sprachgeschichte*” [18:74-105] розуміє під метонімією часові, просторові чи каузальні перенесення значення, уникаючи при цьому самого слова “метонімія”. У “*Vulkerpsychologie*” Вільгельм Вундт розглядає метонімію як складову регулярних та одиничних процесів зміни значення. Як і М. Бреаль, В. Вундт визначає метонімію та її підвид синекдоху через поняття *Verdichtung* (“компресія”), що є складовим компонентом регулярної зміни значення. Будучи представником молодогораматичного напрямку, В. Вундт досліджує психологічне підґрунтя метонімії крізь призму загальних асоціативних законів, до яких він відносить „*die Gleichheitsverbindung, die räumlich-zeitliche Berührungverbindung und die Verdrängung unvereinbarer Elemente*” [19:622].

Слідуючи В. Вундту, послідовник молодогораматизму Отто Духачек розглядає метонімію в контексті “психічних явищ”, до яких він зараховує еліпсис, метафору, звуження та розширення значення [20:89]. За Духачеком, типологія метонімії базується на восьми типах суміжності, що спричиняють такі метонімічні транспозиції: просторові, часові, каузальні, за спорідненістю, особа та її стан, індивідуум та група, частина та її ціле, дія та супутні дії процеси. Якщо перші три метонімічні транспозиції є загальними, універсальними, то решта носять специфічний характер.

Згідно з сучасним німецьким риториком Хайнріхом Лаузбергом, “метонімія базується на реальному зв'язку між значеннями двох слів” [21:565], причому реальний зв'язок означає каузальний, просторовий і часовий види зв'язку.

Задля уникнення асиметрії між загальним та специфічним у типології метонімічних транспозицій, які є або занадто загальними (як у Бонома), або надмірно специфічними (як у Ніропа), представник німецької риторичної школи Петер Шифко пропонує обмежитися трьома видами суміжності як основи для утворення подальших метонімічних перенесень: каузальними, просторовими та темпоральними, причому до каузальних П. Шифко зараховує транспозиції на кшталт “причина – інструмент”, “діяч – дія” і т.д. [22:245].

У Німеччині, як і у Франції, метоніміка зазнала відчутного впливу риторики, проте, слід зауважити, що німецька традиція вивчення метонімії включає в себе вагомий психолого-когнітивний компонент, представлений працями молодогораматиків.

У ряді інших європейських мовознавчих шкіл метонімія розглядається як троп: так, за словами чеського лінгвіста Їржі Демеля, теорія метонімії у Чехії “ніколи не виходила за рамки традиційної риторики”. Ї. Демель пропонує наступну класифікацію метонімії у риторичній парадигмі: 1. Лексична метонімія; 2. Метонімія як засіб, що забезпечує збільшення образності; 3. “Сучасна” метонімія, під якою розуміють перенесення поняття на його частину чи на інше поняття, більш ширше за значенням; 4. “Зрошена” метонімія, себто метонімія на межі метафори; 5. Метонімія, для вираження якої застосовується описовий зворот [23].

Із робіт британських мовознавців, які ведуть дослідження метонімії у традиційних рамках, заслуговує на увагу широко цитована концепція Стівена Ульмана, який стверджує, що в основі метонімії є “відношення суміжності смислів слова, тобто асоціативна подібність між інтралінгвістичними семантичними ознаками двох слів. На противагу метафори, метонімія виникає між двома словами, між якими вже є зв'язок” [24:218]. С. Ульман, наводячи типологію метонімії, поділяє її на просторову, темпоральну та каузальну, ті ж метонімічні транспозиції, що не вкладається у вище перераховані рамки

суміжності, дістали конкретні назви: “винахідник – винахід”, “місце, де виготовляють продукт – назва продукту”, “вмістилище – вміст”. С. Ульман розробляє положення про суміжність як основу метонімії, говорячи про суміжність внутрішньої сторони (змісту) мовного знаку й суміжність зовнішнього вираження мовного знаку. Основним критерієм розмежування метонімії та метафори, за Ульманом, є те, що метонімія базується на суміжності, яка включає будь-які відношення, побудовані на асоціації, окрім подібності.

У західній науковій думці традиційний підхід до метонімії як до тропу позначений підвищеним інтересом не лише у мовознавстві, а й у суміжних із ним філологічних науках, зокрема літературознавстві, компаративній літературі. У цьому контексті заслуговує на увагу концепція метонімії, розроблена Юткою Девеній, яка розглядає метонімію як концептуальну базу для структурування театральної п'єси, що включає такі метонімічні перенесення, як “частина – ціле”, “причина – наслідок”, “осяжне – неосяжне”[25:15].

Підсумовуючи проблему метонімії в парадигмі традиційної лінгвістики в західноєвропейських мовознавчих школах, можна констатувати, що метонімія – це троп, що передбачає наявність реального зв'язку між ідеями та об'єктами. Це дає підстави стверджувати, що в риторичному підході до метонімії йдеться про зв'язок двома десигнатами, або в ряді окремих випадків, про зв'язок певного десигнату з відповідним сигніфікатом.

Як і в західноєвропейському мовознавстві, у вітчизняній лінгвістиці, починаючи з робіт О.О. Потебні, набуває поширення погляд на метонімію у першу чергу як на троп: “*Метонимия. Троп, состоящий в том, что вместо названия одного предмета, даётся название другого, находящегося с первым в отношении “ассоциация по смежности”*”[26:191-193].

У вітчизняній германістиці метонімія висвітлюється з позицій стилістики. Так, у М.П. Брандес метонімія розглядається як частина фігур якості, що є засобом вторинної знакової номінації, який будується на реальному зв'язку об'єкта номінації із тим об'єктом, назва якого переноситься на об'єкт номінації. Стилiстична метонімія характеризується образним зв'язком між двома об'єктами, образним перенесенням. Метонімічне перенесення встановлює зв'язок між назвами матеріалу та предмета, автора і його твору, особи та її професії, словом та абстрактним поняттям. М.П. Брандес виділяє групу метонімії, до якої вона зараховує 1) синекдоху, що встановлює зв'язок між частиною і цілим, та 2) евфемізм, який вона визначає як перифразу зі спеціальним значенням[27:56].

Згідно з думкою І.В. Арнольд, метонімія в контексті стилістики декодування є тропом, що базується на асоціації за суміжністю й полягає в тому, що замість назви одного предмета вживається назва іншого, пов'язаного з першим постійним внутрішнім зв'язком. Різновид метонімії, який полягає в заміні однієї назви іншою за ознакою партитивного кількісного відношення між ними, називається синекдоху. До метонімічної групи І.В. Арнольд відносить, окрім синекдоху, антономазію – особливе використання власних імен, тобто перехід власних імен в загальні. І.В. Арнольд вважає, що основою метонімії можуть служити просторові, понятійні, синтагматичні й логічні відношення між різними категоріями, які належать дійсності та її відображенню у людській свідомості – між предметами, особами, діями, процесами, явищами, соціальними інститутами й подією, місцем, часом [28:134].

А. Іскос та А. Ленкова визначають метонімію як “перенесення з одного поняття на інше, з одного явища на інше на основі логічного зв'язку між цими поняттями чи явищами”[29:43]. У своїй концепції метонімії автори розрізняють живу, мертву та стерту метонімію й зараховують до метонімічної групи синекдоху, в основі якої лежать відношення *pars pro toto, totum pro parte* тощо.

Згідно з поглядами О.Я. Шашкевича, “метонімія є другим за метафорою найважливішим типом перенесень назв, чи перенесенням за суміжністю”[30:111]. О.Я. Шайкевич вважає, що метонімічні перенесення базуються на пов'язаних між собою денотатах: денотатах, які знаходяться поряд у просторі чи часі, один денотат може бути причиною, а інший – наслідком, чи дією тощо.

Український лінгвіст Л.А.Булаховський, даючи визначення метонімії, пише: “На асоціації за суміжністю (типи її дуже різноманітні) ґрунтуються різного роду перенесення значень, які підводяться під загальне поняття метонімії.”[31:62-63]. Л.А.Булаховський вважає, що при метонімічному заміщенні нові слова та вирази стисло і виразно передають просторові, часові, причинні взаємозв'язки, що виникають між реальними предметами чи діями.

М.І. Нікітін, Е.Л. Гінзбург та О.О.Тараненко розглядають метонімію в контексті гносеологічних процесів, які є своєрідним містком, що поєднує традиційну інтерпретацію метонімії як тропу з відповідним когнітивним розумінням останньої як загальномовного та концептуального явища.

За М.І. Нікітіним, метонімія – це той випадок імплікаційного суміщення понять у слові, коли вираження даного поняття відчувається як вторинна ономасіологічна функція слова, вже зайнятого якимось іншим поняттям. Метонімія – це вираження поняття словом, за яким у первинному розподіленні номінацій закріплене вираження іншого поняття, пов'язаного з першим імплікаційною залежністю[32:95]. Нікітін

наголошує на обмеженості традиційного підходу до метонімії, стверджуючи, зокрема, що термін “метонімія” не є достатнім та адекватним, оскільки за цим незадовільним терміном, який сам містить метафору, стоїть один із двох універсальних способів організації свідомості й зв'язку концептів – імплікація, при тому, що під поняттям “суміжність” Нікітін розуміє зв'язку об'єктивного світу.

Згідно з О.О.Тараненком “метонімія у традиційному розумінні відображає лише фрагменти універсального взаємозв'язку об'єктів, властивостей і відношень дійсності, обмеженими переходами значень між формально тотожними одиницями – членами однієї частини мови й показує лише дві ланки у цьому асоціативному процесі. При концепції ж метонімії як мовного явища, суміжність відображається свідомістю як зв'язок просторовий, часовий, ... зв'язок відношень походження, приналежності тощо”[33:12-13]. О.О. Тараненко визначає метонімію як семантичний процес, за якого форма мовної одиниці чи цілої категорії переноситься з одного референта на інший на основі відношень суміжності останніх, притому, що ці відношення віддзеркалені у свідомості мовця.

О.О.Тараненко поділяє метонімію на лексичну, граматичну та словотвірну. Можливість такого поділу зумовлюється двома чинниками – мовним рівнем, на якому відбувається метонімічна транспозиція, і тим, за допомогою яких саме мовних засобів реалізується це перенесення.

У концепції метонімії, викладеній Е.Л. Гінзбургом, метонімія визначається як “бінарне відношення лексичних форм одного слова, що моделює синтагматичну опозицію синтактико-семантичних категорій цих форм як пропозиційні складові одних і тих самих мінімальних за складом висловлювань”[34:61]. Механізм метонімії “веде до такої перебудови носія буквального значення, у результаті якої альтернація класифікуючих (парадигматичних, асертивних синтагматично) денотативних семантичних компонентів відбувається на фоні та під контролем ідентифікуючих (парадигматично, презуптивних синтагматично) предикативних складових, що посилюються...” [34:24].

Своєрідний підсумок у вивченні метонімії в риторичній парадигмі підвів американський лінгвіст Ден Фасс у монографії *‘Processing Metaphor and Metonymy’*, де докладно аналізуються типології та класифікації метонімії. Д.Фасс визначає метонімію як “форму непрямой референції, у якій один об'єкт виражається іншим, що близько з ним асоціюється”[35:70]. Д. Фасс пропонує зарахувати до метонімічної групи такі тропи, як синекдоха, меризм, антономазія, перифраза, епонімія, топонімія, евфемізм та дисфемізм тощо.

Традиційний риторичний підхід до метонімії не можна назвати однорідним, адже він охоплює великі часові, історичні і географічні рамки. Однак не можна не помітити наступні фактори, які об'єднують практично усіх дослідників у царині метонімії традиційного спрямування:

- типологія метонімічних транспозицій на зразок “частина – ціле”, “абстрактне – конкретне”, “виробник – продукт” і т.д.;
- суміжність як основний чинник, що спричиняє появу метонімії;
- метонімічна група, до якої зараховують, залежно від автора, синекдоху, антономазію, металепію тощо.

Отже, метонімія в традиційній мовознавчій парадигмі вважається тропом, засобом образності.

Здобутки традиційної риторичної парадигми метонімії стали своєрідним трампліном для побудови теорії когнітивної метонімії, що може свідчити про певний гносеологічний континуум у метонімії. Висловлюючись словами Г. Раддена та З. Кьовешеса, традиційно “метонімію описували скоріше в концептуальній, ніж у виключно мовознавчій площині. Аналізуючи метонімічні відношення, традиційна риторика оперувала радше загальними концептуальними поняттями, такими як транспозиції “причина – наслідок”, “вмістилище – вміст” тощо”[36:19].

Когнітивна метоніміка оперує тим самим набором понять, що і традиційний її аналог, – суміжність, метонімічні транспозиції тощо, – змінився лише підхід до онтологічної сутності метонімічних явищ.

2. Метонімія в парадигмі когнітивної лінгвістики. Розробка теорії когнітивної метонімії є здобутком наукових пошуків останніх двох десятиріч, адже відносно недавно, у 1984 році, англійський лінгвіст Хью Бредін назвав метонімію “бідним родичем метафори”[1:45], натякаючи на непропорційно високу увагу до вивчення когнітивної метафори й відносно ігнорування метонімії через її передбачуваність та логічність. Когнітивна метонімія по-справжньому потрапляє в центр уваги спеціалістів із когнітивної лінгвістики після публікацій У. Крофта, К. Фейертса, А. Барселони, Л. Госсенса, Р. Лангакера, Ж. Фоконьє, Б. Уоррен, Р. Дірвена, Р. Доллінга, Г. Раддена, З. Кьовешеса.

У когнітивному мовознавстві мова є невід'ємною частиною пізнання (когніції) й відображає взаємодію психологічних, нейрофізіологічних, психічних, комунікативних, культурно-історичних, функціональних та інших факторів. Здатність людини до мови є лише відображенням універсальних пізнавальних здібностей людини, керованими нейропсихологічними процесами, тобто існує континуум між всіма видами пізнання (особливо тих його різновидів, що у своїй основі мають сенсомоторну, соціальну та культурно-зумовлену природу) з одного боку та мовою з іншого, яка є органічною складовою когніції.

Метонімія є не лише мовним, а й концептуальним явищем. На думку американського лінгвіста Реймонда Гіббза, одним із доказів ментальної природи метонімії є експериментальні дані з вивчення прототипів у когнітивній психології [37:48] та психології раннього дитинства. Про те, що ментальні операції на основі метонімії органічно притаманні мисленню людини, доводять психологи М. Бауерман та Б. Нерліх, які, вивчаючи роль метонімії в дитячому лексиконі, дійшли висновку про здатність людини ще в ранньому дитячому віці (близько 2,5-4 роки) мислити метонімічно та свідомо застосовувати метонімічні перифрази в дискурсі [38:374].

Новизна когнітивного підходу до метонімії полягає в переосмисленні поняття “суміжність” та в запровадженні понять когнітивного мовознавства до аналізу метонімії.

Услід за Рене Дірвеном [39:14], суміжність у парадигмі когнітивної метоніміки розглядається як така, що базується не лише на об’єктивно існуючій, “природній” суміжності, а має концептуальну структуру й тому може означати суміжність між будь-якими концептуальними сферами та між будь-якими концептами, які припускають встановлення явищ суміжності між собою.

У найзагальнішому вигляді розрізняють просторово-часову та причинно-наслідкову (каузальну) концептуальну суміжність. Прикладами просторово-часової суміжності є частотні метонімічні транспозиції на кшталт “діяльність – час, у який діяльність відбувається”, “попередній стан об’єкта – його наступний стан”, “частина/ціле – місце, яке частина/ціле займають у просторі” тощо. Каузальну суміжність ілюструють метонімічні перенесення на зразок “процес діяльності – результат діяльності”, “діяльність – об’єкт, на яку дана діяльність спрямовується” тощо. Зазначені види суміжності є загальними абстрактними конструктами, а більш детальну класифікацію концептуальної суміжності наводить Беатріс Уоррен: а) композиційна; б) каузальна; в) позесивна; г) локативна; д) репрезентативна тощо. На думку Б. Уоррен, перераховані види концептуальної суміжності охоплюють усі види метонімічних відносин [40:51-62].

Уперше в сучасній лінгвістиці думки з концептуальної природи суміжності як основи метонімії висловив французький мовознавець Леонс Руде [41:676-692]: “зміни значення є результатом асоціації за суміжністю між ідеями. Усі зміни значення, які дістали назву метонімія, належать до цієї категорії і вони уможливлені синтагматичним зв’язком між словами”. Виходячи з цього, когнітивна суміжність може бути відношеннями просторової близькості, відношеннями “частина – ціле”, “вмістилище – вміст”, і т.д. Згідно з Руде, “еліпсис є явищем синтагматичної суміжності, в основі якої лежать відношення *in praesentia*, а метафора та метонімія представлені відношеннями *in absentia*, причому метафора базується на подібності, а метонімія на суміжності” [41:690].

За словами Ріхарда Вальтерайта, “перерахування всіх можливих видів суміжності видається менш важливим у порівнянні із усвідомленням суміжності як такого типу відносин, що базується на емпіричній близькості, спорідненості, взятим у найширшому розумінні” [42:243]. Виходить, що суміжність здатна набувати будь-яких форм за умови існування у свідомості мовця відношень суміжності між двома об’єктами.

Джон Тейлор пише, що “суть метонімії полягає у можливості встановлення зв’язків між об’єктами які співіснують, є рядоположеними у даній концептуальній структурі” [43:151]. Це положення розвиває німецький мовознавець Рене Дірвен: “суміжність не може базуватися на будь-якій об’єктивно існуючій, природно-логічній суміжності. Під суміжністю має розумітися “концептуальна суміжність”, суміжність існує вже там, де ми просто “бачимо” суміжність між концептуальними сферами” [39:14]. Бельгійський лінгвіст Курт Фейерте з даного приводу зазначає, що думки Тейлора та Дірвена – це “радикальний відхід від риторичного розуміння суміжності як смислової основи метонімії, яка в когнітивній парадигмі розуміється як результат концептуалізації відносин суміжності між взаємодіючими категоріями, між якими не завжди може існувати логічний зв’язок.” [44:317]

Згідно з Вольфгангом Райбле, в основі двох аксіологічних систем – “подібність-контраст” та “подібність-суміжність”, суміжність є відношенням приналежності до однієї і тієї самої концептуальної сфери, сфери життєвого досвіду людини” [45: 24]. В. Райбле розрізняє такі види суміжності: каузальну, фінальну та тип предмета та його користувача. Суміжність на рівні синтагматики виникає між лексемами, що, у свою чергу, зумовлено синтактичними та лексичними правилами відповідної мови, а на рівні парадигма тики – між мовними знаками, чії десигнати у свідомості мовця вже знаходяться в просторових, темпоральних, функціональних, фінальних чи каузальних відношеннях, які зумовлені досвідом людини. Зазначені відношення не є раз і назавжди визначеними, даними людині автоматично, а набуваються людиною в процесі її діяльності та пізнання світу, коли вона через свою свідомість опредмечує навколишній світ, організовуючи та структуруючи інформацію. Відповідно, чим більшим є досвід людини зокрема та мовної спільноти взагалі, тим ширшими зв’язками суміжності охоплюється концептуальна картина світу.

За Андреасом Бланком, парадигматичні та синтагматичні мовні явища базуються на психологічних асоціаціях подібності, контрасту та суміжності [46:131-156]. Суміжність може реалізовуватися як на

синтагматичному рівні між словами, у тому числі похідними, між словосполученнями та цілими реченнями з одного боку, так і на рівні парадигматики як асоціація, зв'язок між концептами у свідомості мовця, причому перше явище має своїм результатом еліпсис, а друге призводить до концептуальної метонімії. Положення, сформульовані А. Бланком, співвідносяться з думками представника німецької молодогограматичної школи В. Вундта, який також пише про три асоціативні принципи: суміжність, подібність та контраст.

Таким чином, новизна поняття “суміжність”, запозиченого когнітивною метонімією з категорійного апарату традиційної риторики, полягає в тому, що її сутність може розглядатися в площині відношень між концептами, між якими існує віртуальний чи реальний зв'язок. Нагадаємо, що традиційна риторична метонімія оперувала поняттям реального, фактичного зв'язку між словами, у той час як когнітивна метонімія робить акцент на різних видах зв'язку (темпоральних, часово-просторових, каузальних тощо) між ментальними одиницями – концептами, семантичним примітивами та фреймами тощо.

Отже, метонімія має концептуальну природу, в основі якої лежать відношення між сумісними, суміжними концептами. Природу цих відношень когнітивна метонімія з'ясовує за допомогою таких понять, як концепт, фрейм, концептуальна сфера, що є одними з центральних понять у когнітивній парадигмі мовознавства, без яких неможливе повне розуміння теорій та типологій когнітивної метонімії.

Концепт як оперативна одиниця пам'яті, ментального лексикону, відображеного в психіці людини, широко застосовується в метонімії, адже концепт – “це вулиця з двостороннім рухом, який дозволяє перенесення з конкретного на загальне та із загального на конкретне” [47:50]. Залучення поняття “концепт” у когнітивній метонімії слугує:

- з'ясуванню природи концептуальної природи суміжності як основи метонімічних транспозицій;
- встановленню семантичного наповнення категоріальних та семантичних зсувів значення, що існують в метонімічних процесах;
- окресленню числа базових концептів – семантичних примітивів, які структурують та організовують семантико-концептуальний простір людини та одночасно є головними рубриками його членування.

Концепти є складовими частинами фреймів, під якими розуміють структуру даних для представлення стереотипових ситуацій, у якій відображені набуті в результаті попереднього досвіду знання про певну рекурентну ситуацію та знання з опису подібної ситуації.

Одним із результатів розробки теорії фреймів, що суттєво вплинули на сучасний стан метоніміки в когнітивній парадигмі, стало виникнення фреймової семантики – типу формалізованого опису діяльності людини в контексті ситуації, центральним положенням якої є уявлення про “бібліотеку фреймів”, пакетів знання, які описують типові об'єкти та події. Звертаючись до теорії фреймів, “можна легко зрозуміти метонімічні явища, оскільки фрейми є не мовним, а концептуальним явищем” [48:146].

А. Бланк стверджує, що метонімічне перенесення значення, що відбувається між концептом-донором та концептом-мішенню, протікає не ізольовано, а в рамках дії більш ширших смислових процесів – фреймів та концептуальних сфер [49:17], що є статичними чи динамічними ментальними репрезентаціями типових, прототипових ситуацій повсякденного досвіду людини, чи частинами, складовими елементами цих ситуацій.

Фрейм є наріжним поняттям у теорії когнітивної метонімії саме через те, що об'єкти ментальної та об'єктивної дійсності, процеси та різного гатунку дії, що реально чи віртуально співіснують у концептуальній картині світу, концептуалізуються свідомістю у вигляді певної віртуальної рамки, що містить інформацію про стандартні чи рекурентні ситуації – фрейму. Концепти всередині фрейму можуть утворювати складні ланцюжки суміжності, які у свою чергу співвідносяться з цим фреймом у цілому та з іншими суміжними фреймами, маючи з останніми площини перетину, утворюючи міжфреймовий семантичний простір [11:147].

У фреймі суміжність може реалізовуватися багатовекторно: як логічний зв'язок між об'єктивно пов'язаними безпосередніми концептами, так і відповідною множиною концептів, зв'язок концептів периферії з прототиповими концептами понятійної бази фрейму тощо. Таким чином, концептуальна суміжність є результатом взаємодії між концептами в рамках одного чи кількох фреймів.

У метонімії когнітивного спрямування метонімічні транспозиції розглядаються як певного гатунку фрейми, тобто метонімічне перенесення відбувається в контексті типових, стереотипових ситуацій, пов'язаних із серією чи серіями інших ситуацій. Це, у свою чергу, призводить до того, що метонімічні транспозиції не є довільними, а визначаються екстралінгвістичним досвідом людини – ментальним, візуальним та перцептивним. У такий спосіб, метонімічні транспозиції дають уявлення про фундаментальну здатність людського мислення маніпулювати внутрішніми ментальними репрезентаціями типу фреймів, сценаріїв, скриптів й когнітивних моделей.

Однак, суміжність між концептами усередині одного фрейму автоматично не спричиняє появу метонімії: суміжність усередині фрейму чи між фреймами є лише основою для подальшого виникнення метонімічних відношень та метонімічних транспозицій. Вважається, що метонімічні транспозиції набувають своїх конкретних обрисів завдяки таким концептуальним механізмам, як а) ідеальна когнітивна модель (ІКМ) – за іншою термінологією – базова концептуальна сфера(БКС).

За Рональдом Лангакром ІКМ є низкою типових, рекурентних подій, певним стандартним алгоритмом повсякденних життєвих ситуацій, сценарієм, що складається із наступних компонентів, які можуть у реальності набувати будь-якої послідовності і частина яких може опускатися: 1) передумова – 2) початок – 3) центр – 4) фініш – 5) кінцевий пункт [50:89]. У більш загальному вигляді ІКМ складається з такої послідовності: початкова стадія – послідовність дій – фінальна стадія, тобто ІКМ структурується за схемою “джерело – шлях – ціль”.

Розрізняють п'ять основних типів ІКМів: 1) образно-схематичні; 2) пропозиційні; 3) метафоричні; 4) метонімічні; 5) символічні. У метонімічній ІКМ метонімічні транспозиції відбуваються з ментальних сутностей однієї концептуальної сфери (синонімічно в літературі вживається термін “концептуальна область”, “базова концептуальна сфера”) у ментальні сутності цієї ж самої концептуальної сфери, причому переніс розуміють у термінах схеми “джерело – шлях – ціль”. Якщо перенесення стосується ієрархічних структур, то спрацьовує метонімічна схема “частина – ціле”, а радіальні структури інтерпретуються в термінах схеми “центр – периферія” [44:331].

ІКМи структурують ментальний простір, до якого, за Жилем Фоконьє, відносяться безпосередня реальність, уявна реальність, типові ситуації, минуле та майбутнє ситуацій, гіпотетичні ситуації, сфера абстрактних категорій [51:205]. ІКМи, відображаючи взаємодію людини з об'єктами реального світу, можуть структурувати категорії базового рівня за типовою метонімічною транспозицією “частина – ціле”.

За визначенням Бригіти Рудзкої-Остин, “концептуальна сфера – це когнітивна сутність, що служить контекстом для розуміння лексичної одиниці” [52:20-38]. Концептуальна сфера є “цілісним загалом концептуалізації, таким як їжа, простір, запах, колір, предмети одягу, людське тіло, футбол і т.д.” [53:205-245]. У когнітивістиці розрізняють обмежені, або ексклюзивні та універсальні, або інклюзивні концептуальні сфери, які можуть розглядатися з раціональної, суб'єктивної та інтроспективної точок зору [52:20]. Прикладами концептуальної сфери може бути гіперонім *діяльність*, що об'єднує такі споріднені поняття, як “діяч”, “засіб діяльності”, “процес діяльності”, “місце діяльності”, “продукт діяльності” тощо.

Концептуальній сфері відводиться центральна роль демаркації концептуальної метонімії та концептуальної метафори: якщо метонімія визначається як транспозиція концептів на основі суміжності у рамках однієї й тієї ж концептуальної сфери, то метафора – це транспозиція концептів між подібними концептами, що відбувається між двома різноплановими несуміжними концептуальними сферами.

Зауважимо, що про метонімію як транспозиції значення у межах однієї концептуальної сфери писав наприкінці XIX ст. представник німецької молодогограматичної школи Хаймберт Леманн, який розрізняв “слова, що залишаються в одній сфері і слова, що змінюють сферу” [54:69], маючи на увазі під першими метонімію, а під другими метафору. Принципова різниця між метафорою та метонімією полягає саме в тому, чи відбувається концептуальне перенесення в межах тотожної сфери, чи стосується двох різних концептуальних сфер.

Американські лінгвісти Лакофф та Джонсон у “Світ понять, що нас оточує” визначають когнітивну метонімію як “відношення однієї сутності до іншої, пов'язаної із нею”, розрізняючи вісім концептуальних метонімічних транспозицій, властивих мисленню людини: 1. Частина – ціле; 2. Обличчя – особа; 3. Виробник – продукт; 4. Річ, що використовується – користувач; 5. Заклад, суспільний інститут – відповідальні особи; 6. Місце – заклад; 7. Місце – подія; 8. Особа, яка контролює – контрольована річ. Окремо автори згадують метонімічне перенесення, поширене в християнстві – “Голуб – Святий Дух”. Лакофф та Джонсон стверджують, що метонімічні концепти виникають завдяки співвідношенню в досвіді людини двох фізичних об'єктів чи фізичного об'єкта з чимось, що метафорично концептуалізується як фізичний об'єкт. За Лакоффим та Джонсоном, метонімія є “однією з базових особливостей мислення. Люди дуже часто беруть один добре зрозумілий аспект А якоїсь сутності X і використовують його або замість усієї сутності X, або замість частини X” [55:40].

За А. Бланком, “когнітивна метонімія – це мовний засіб транспозиції значення з даного слова на відповідний концепт, що базується на концептуальних відношеннях, які виникають у рамках одного фрейму” [46:184]. Виходячи з такого визначення когнітивної метонімії, А.Бланк пропонує два варіанти підходів до її типології: в основі першої лежить класифікація видів когнітивної суміжності за і) типом відношень концептів у фреймі; ii) типом взаємодії концептів у рамках концептуальної сфери та iii) взаємодією споріднених фреймів тощо. Другий підхід до типології когнітивної метонімії, за А. Бланком, базується на таких фундаментальних способах концептуалізації зовнішнього та внутрішнього світу

людини, як одночасність та послідовність, втілених, відповідно, у статичних фреймах та динамічних сценаріях. У контексті когнітивної метонімії, “одночасність” спирається на синхронічну модель когніції, у якій одночасно реалізуються всі аспекти метонімічних транспозицій і поняття часу не відіграє важливої ролі, у той час як “послідовність” використовує діахронічну модель обробки інформації, яка носить процесуальний, причинно-наслідковий характер та яка базується на часовому континуумі. Протиставлення статички і динаміки метонімічних транспозицій у дихотомічному викладі А. Бланка набуває вигляду опозиції явищ одночасності в статичних фреймах із явищами послідовності, представленими в динамічних сценаріях. Відношення “одночасності” присутні в таких метонімічних транспозиціях, як переніс із категоріального фрейму діяч (у найширшому розумінні) на відповідні фрейми діяльність/інструмент дії/вироблений продукт діяльності/місце діяльності тощо. До метонімічних транспозицій, які базуються на явищі одночасності, відносяться такі: 1) діяч – об’єкт; 2) винахідник – винахід; 3) діяч – його типова риса; 4) об’єкт – його характерна риса; 5) об’єкт – його функція; 6) діяльність – об’єкт; 7) діяльність – час діяльності; 8) діяльність – місце діяльності; 9) стан – місце; 10) типовий аспект діяльності – діяльність загалом; 11) типовий аспект – фрейм у цілому; 12) місце – об’єкт; 13) знаряддя праці – об’єкт; 14) інструмент – діяч; 15) частина – ціле; 16) частина – частина; 17) одиничний об’єкт – збірний об’єкт; 18) колективний об’єкт – його стан. Відношення “послідовності” охоплюють у загальному вигляді фрейми теперішнього/попереднього стану об’єкта, діяльності/процесу та їх відповідних результатів, фрейми локативних відношень тощо. “Послідовність” реалізується у вигляді таких метонімічних транспозицій як 1) діяльність – наступна діяльність; 2) діяльність – результат; 3) діяльність – мета; 4) причина – мета; 5) результат – причина; 6) матеріал – продукт; 7) засіб – продукт; 8) період – період; 9) місце – місце; 10) фрейм А – фрейм В. За А. Бланком, увесь загал метонімічних транспозицій підпадає під дію дихотомії “одночасність :: послідовність”. Одночасність та послідовність – це два фундаментальні аспекти концептуалізації людського пізнання, абстракції, які утворюють фрейми, які вмщують всі конкретні прояви метонімічних транспозицій.

На думку американського мовознавця Реймонда Гіббза, концептуальна метафора та концептуальна метонімія є основними способами обробки інформації й, відповідно, концептуалізації. Характерною рисою метонімії, за Гіббзом, є те, що ціле впізнається за ознакою. Серед найбільш прототипових ознак метонімії услід за Гіббзом виділяють: а) якісні; б) акціональні; в) просторові; г) часові; д) цільові; є) партитивні тощо.

Нідерландський лінгвіст Дірк Герертс розглядає метонімію як відкриту систему, організовану зв’язками суміжності між прототиповими концептами, що спричиняють метонімічну транспозицію, які протікають між гіпо-гіперонімічними ієрархічними рівнями прототипової категорії, як, наприклад, транспозиція з категорії *genus proximum* на *differentia specifica* тощо [56:226-235].

Британські мовознавці Дейвід Кларк та Бріджит Нерліх вважають, що метонімія є складовим модулем когнітивного апарату пізнання світу людиною в мета-семантичній експертній системі (МЕС), яка “заповнює нові ніші, що виникають у свідомості людини унаслідок змін, що протікають у концептуальній і мовній картинах світу. МЕС вирівнює прогалини свідомості за рахунок таких концептуальних стратегій, як метонімія, метафора та евфемізм” [38:135].

Положення про принципово різну концептуальну природу метонімії та синекдохи й, відповідно, чітке розмежування метонімії та синекдохи як двох різних механізмів концептуалізації, висуває японський лінгвіст Кен-Ічі Сето. Згідно із Сето, синекдоха не повинна розглядатися як різновид метонімії, оскільки синекдоха є окремим когнітивним механізмом. Концепція Сето є продовженням дискусії, що має достатньо давні корені: чи самостійна синекдоха і чи є вона більш загальним і базовим явищем, ніж метонімія. Нагадаємо, що переважна більшість мовознавців як традиційного, так і когнітивного спрямування схильні вважати синекдоху підвидом метонімії, який обмежується суміжними відношеннями між частиною та цілим і навпаки [57:90-119]. Зауважимо, однак, що існує концепція “Групи Мю” (*La groupe μ*), що об’єднала тих мовознавців Льежського університету, які розглядають метонімію і метафору як один із проявів синекдохи.

У праці Золтана Кьовечеса та Гюнтера Раддена “На шляху створення когнітивної теорії метонімії” когнітивна метонімія вважається перенесенням значення з одного концепту на інший у рамках однієї концептуальної сфери [36:47]. У теорії когнітивної метонімії Раддена-Кьовечеса типологія метонімічних транспозицій, що відбуваються між такими спорідненими концептуальними категоріями: із концепту (А) на концепт (В); із цілого на частину; з частини на ціле; із об’єкта на матеріал; із матеріалу, із якого складається об’єкт на об’єкт; із послідовності подій на подію у цілому; з категорії на член категорії; з члена категорії на всю категорію; з категорії та типову зовнішню деталь; із типової деталі на всю категорію; з інструмента на дію; із засобу на дію; із дії на засіб; із об’єкта-учасника дії на саму дію; з дії на об’єкта-учасника дії; з результату на дію; з дії на результат; із засобів на результат; із засобу дії на дію тощо.

Узагальнюючи теоретичні положення когнітивної метоніміки, видається можливим констатувати, що сутність метонімії полягає в можливості встановлення зв’язку між об’єктами, які співіснують у даній

концептуальній структурі, а когнітивну метонімію визначити як когнітивний процес, в якому одна концептуальна сутність співвідноситься з іншою у межах однієї ІКМ і використовується для заміщення того, з чим вона за звичай асоціюється.

Таким чином, метонімія в парадигмі когнітивної лінгвістики має такі характерологічні ознаки:

- метонімія – не лише мовне, а й концептуальне явище, механізм когніції, що ґрунтується на сенсомоторному та соціокультурному досвіді людини;
- система загальноприйнятих концептуальних метонімічних перенесень на зразок *частина – ціле, засіб – виробник* і т.д. є автоматичною й вживається мовцем без помітних зусиль згідно з принципом “конвенціоналізованої згоди”;
- концептуальне метонімічне перенесення можливе в межах однієї й тієї самої ІКМ (концептуальної сфери).

Підсумовуючи дослідження метонімії в риторичній та когнітивній парадигмі, слід відзначити існування між ними певного ґносеологічного континууму, що тим не менш, характеризується різними підходами до онтологічної сутності метонімічних явищ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bredin H. *Metaphoric Projections*. – Berlin, NY: Mouton de Gruyter, 1984. – P. 45.
2. Biasini C. *La metonimia ed i fenomeni semantici di contiguità*. – Milano: Lampada, 1999. – P. 93.
3. Cicero *De Oratore*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1978. – P. 29-32.
4. Quintilian *Institutionis oratoriae*. – Leipzig: Fryetag, 1886. – S. 21
5. Dumarsais *Des Tropes ou des defferïnt sens*. – P: Larousse, 1988. – P. 16.
6. *Dictionnaire de Lettrï*. – P: Larousse, 1968. – P. 55.
7. Henre A. *Мїтониміе et Мїтафоре*. – P: Edition Kliensieck, 1971. – P. 79.
8. Le Guern M. *Сїмантіке de la мїтаfore et de la мїтониміе*. – P: Libraire Larousse, 1973 – P. 8-145.
9. Врїял M. *Essais de сїмантіке*. – P: Larousse, 1899. – P. 41.
10. Guilbert L. *Grammaire гїпїратіve et neologie lexical*. – P: Larousse, 1974. – P. 66.
11. Eco U. *Сїмантіке de la мїтафоре*. – Milano: il Mulino, 1973. – P. 37-147.
12. Cooper D.E. *Metaphor*. – Oxford: Basil Blackwell, 1986. – P. 29.
13. Bonhomme M. *Metonymie*. – P.: Larousse, 1987. – P. 58-65.
14. Garavelli M. *Manuale di retorica*. – Milano: Lampada, 1988. – P. 149.
15. Muraro L. *Maglia o uncinetto. Racconto linguistico politico sull'inimicizia tra metafora e metonimia*. – Milano: Feltrinelli, 1981. – P. 32.
16. Reissig K. *Vorlesungen ьber lateinische Sprachwissenschaft*. – F.-am-M.: Atheneum, 1972. – P. 22.
17. Hermann C. *Philosophische Grammatik. Das Verhьdlnis von Etymologie, Syntax und Logik*//<http://www.mauther-gesellschaft.de/mauther/hermla.html>
18. Paul H. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. – F.-am-M.: Atheneum, 1975. – S. 74-105.
19. Wundt W. *Vьlkerpsychologie*. Berlin: Hollzig, 1912. – S. 622.
20. Duchacek O. *Рїїсіs de сїмантіке franzaise*. – P: Larousse, 1967. – P. 89-206.
21. Lausberg H. *Handbuch der literarischen Rhetorik*. – Мьnchen: Hueber, 1960. – 565 p.
22. Schiffko P. *Die Metonymie als universales sprachliches Strukturprinzip*. – Grazer Linguistische Schriften. – # 10. – Graz: Universitдtsverlag, 1979. – S. 240-264.
23. Demel I. *Metonymie a synekdoha* //<http://www.kix.fsv.cvut.cz/rkzenders.node33.htm>
24. Ullmann S. *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*. – Oxford: Blackwell, 1962. – P.218.
25. Devenyi J. *Metonymy and Drama. Essays on Language and Dramatic Strategy*. – Lewisburg: Bucknell University Press, 1996. – P. 15.
26. Potebnya A. *Poetics*//*Australian Slavic Association Journal*. – Melbourne: Monash University Press, 1999. – P. 191-193.

27. Брандес М.П. Лексикология современного немецкого языка. – М.: Учпедгиз, 1961. – С. 56.
28. Арнольд И.В. Стилистика декодирования. – М: Просвещение, 1990. – С.43.
29. Искоз А., Ленкова А. Хрестоматия по лексикологии немецкого языка. –Л.: Просвещение, 1975. – С.111.
30. Шайкевич А.Я. Введение в лингвистику. – М: Российский открытый университет, 1994. – 111 с.
31. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. – К.: Наукова думка, 1959. – С. 62-64.
32. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. – М: Высшая школа, 1988. – С.95.
33. Тараненко А.А. Динамические аспекты речевой деятельности. – К: Наукова Думка, 1989. – С.12-13.
34. Гинзбург Е.Л. Конструкции полисемии в русском языке. Таксономия и метонимия. –М.: Наука, 1984. – С. 24-61.
35. Fass D. Processing Metaphor and Metonymy. – Stanford: CSLI, 1997. – P. 32-70.
36. Radden G., Kivcsecsz Z. Towards a Theory of Metonymy. – Metonymy in Language and Thought. – Berlin, NY: Mouton de Gruyter, 1999. – P. 19.
37. Gibbs R.W., Jr. What's cognitive about cognitive linguistics?// Cognitive Linguistics in the Redwoods. The Expansion of a New Paradigm in Linguistics. Edited by Eugene H. Casad. – Berlin, NY: Mouton de Gruyter, 1996. – P. 47-48.
38. Clark D., Nerlich B. Mummy, I Like Being a Sandwich // Metonymy in Language and Thought. – Berlin, NY: Mouton de Gruyter, 1999. – P. 135-374.
39. Dirven R. Cognitive Exploration of Language and Linguistics. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1998. – P. 14.
40. Warren B. The Importance of Combining Forms//Contemporary Morphology. – Berlin, NY: Mouton de Gruyter, 1990. – P. 51-62.
41. Roudet L. Sur la classification psychologique des changements sémantiques // Journal de psychologie normal et patologique. – P: Larousse, 1921. – P. 676-692.
42. Waltreit R. Grammatical Constraints on Metonymic Reference//Metonymy in Language and Thought. – Berlin, NY: Mouton der Gruyter, 1999. – P. 243.
43. Taylor J. R. Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic theory. – Oxford: Clarendon, 1995. – P.151.
44. Feyaerts K. Metonymic Hierarchies. The Conceptualization of Stupidity in German Idiomatic Expressions//Metonymy in Language and Thought. – Berlin, NY: Mouton der Gruyter, 1999. – P. 317-331.
45. Raible W. Von der Allgegenwart des gegensinns. Strategien zur Einordnung semantischer Informationen// Zeitschrift für romantische Philologie. – Heidelberg, Тьbingen: Universitdtsverlag, 1981. – S. 24.
46. Blank A. Prinzipien des lexikalischen Bedeutungswandels am Beispiel der romanischen Sprachen. – Тьbingen: Max Niemeier Verlag, 1997. – S. 131-184.
47. Gyori G. Historical aspects of categorization //Cognitive Linguistics in the Redwoods. – Berlin, NY: Mouton de Gruyter, 1996. – P. 50.
48. Knobloch K. Kategorisierung, grammatisch und mental//Grammatik und mentale Prozesse. – Мьнchen: Stauffenburg Verlag, 1999. – 146 p.
49. Langacker R. The contextual basis of cognitive semantics//Language and conceptualization. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – P. 17.
50. Langacker R. W. Assessing the cognitive enterprise//Cognitive Linguistics: Foundations, Scope and Methodology. – Berlin, NY: Mouton de Gruyter, 1999. – P. 71-89.
51. Fauconnier G. Mappings in Thought and Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – P. 205.
52. Fauconnier G., Turner M. Metonymy and Conceptual Integration//Metonymy in Language and Thought. – Berlin, NY: Mouton de Gruyter, 1999. – P.20-38.

53. Rudzka-Ostyn B. Metaphor, Schema, Invariance: The Case of Verbs of Answering //By Word of Mouth. Metaphor, Metonymy and Linguistic Action in a Cognitive Perspective. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995. – P. 205-245.
54. Levin S.R. Language, concepts, and worlds: Three domains of metaphor// Metaphor and Thought. Second edition. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – P. 69.
55. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: The University of Chicago Press, 1981. – P.40.
56. Geeraerts D., Grondelaers S., Bakema P. The Structure of Lexical Variation. Meaning, Naming and Context. – Berlin, NY: Mouton de Gruyter, 1994. – P. 221.
57. Seto K.-I. Distinguishing Metonymy from Synecdoche// Metonymy in Language and Thought. – Berlin, NY: Mouton der Gruyter, 1999. – P.90-119.

УДК 811.161.1' 373: 81' 27

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ГЕНДЕРОЛОГИЯ: ПРОБЛЕМА НОМИНАЦИИ ГЕНДЕРНЫХ ПОНЯТИЙ

Кисенко Е. А., аспирант

Запорожский национальный университет

Статья посвящена проблеме номинации гендерных понятий, способам и приемам их номинации, рассматриваются критерии выявления гендерных особенностей в языке; поставлен вопрос о том, какие гендерно маркированные семы должны присутствовать в слове, чтобы можно было отнести его к гендерной лексике.

Ключевые слова: пол, гендер, социокультурный пол, номинация, мужское/женское, маскулинность/фемининность, сема.

Кисенко О.О. ЛІНГВІСТИЧНА ГЕНДЕРОЛОГІЯ: ПРОБЛЕМА НОМІНАЦІЇ ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ/ Запорізький національний університет, Україна.

Стаття присвячена проблемі номінації гендерних понять, способам та прийомам їхньої номінації, розглядаються критерії виявлення гендерних особливостей у мові; поставлено питання про те, які гендерно марковані семі повинні бути присутніми в слові, щоб можна було віднести його до гендерної лексики.

Ключові слова: стаття, гендер, соціокультурна стаття, номінація, чоловіче/жіноче, маскулінітет/фемінінітет, сема.

Kisenco E. A. LINGUISTIC GENDEROLOGY: THE PROBLEM OF A NOMINATION OF GENDER NOTIONS/ Zaporizhzhya State University, Ukraine.

Article is devoted a problem of a nomination of gender notions, ways and receptions of their nomination, the criteria of revealing of gender features in language are considered; the question is put on what genderly marked semes should be present at a word, that it was possible to attribute it to gender lexicon.

Key words: sex, gender, sociocultural sex, nomination, male / female, masculinity / femininity, seme.

Гендерные исследования в современных отечественных гуманитарных науках в последние годы начали занимать значительные позиции. Актуальность их связана с нарастанием изменений в общественных отношениях. Особенно интенсивно гендерные проблемы разрабатываются теоретиками феминизма. (В обществе, и не только постсоветском бытует мнение, что гендер придумали именно феминистки для того, чтобы таким способом повысить социальную роль женщины). Однако в последнее время данные исследования вышли далеко за пределы феминистских традиций, хотя справедливо отметить, что именно в теории феминизма, феминистской критике языка понятие “гендера” используется наиболее последовательно.

Сам термин *гендер* включает в структуру лексического значения сему “пол”. Соответственно понятие “пол” неразрывно связано с понятием “гендер” и может быть названо родовым по отношению к нему. “Пол — понятие социально-психологическое, во-первых; биологическое, во-вторых; и изменяющееся, в-третьих; поэтому в психологии говорят о мужском и женском начале, наличествующем в каждом из нас. В русском языке мы пользуемся словами “пол” и “секс”, обозначая первым как биологическую принадлежность, так и социокультурную роль, а вторым — физиологический аспект половых отношений между мужчиной и женщиной. В последнее время в литературе доминирует англоязычная дихотомия “секс/гендер”, в которой сексуальное (биологическое) противопоставляется гендерному (социально

обусловленному). Этим самым подчеркивается, что мы не просто рождаемся мальчиками и девочками, но и становимся ими в соответствии с полоролевыми стереотипами, пронизывающими жизнь в гражданском обществе” [8,223-224].

В рамках этого подхода гендер понимается как организованная модель социальных отношений между женщинами и мужчинами, которая не только характеризует их общение и взаимодействие в семье, а и определяет их социальные отношения в основных общественных институтах. “Гендер, таким образом, трактуется как одно из базовых измерений социальной структуры общества, которое вместе с другими социально-демографическими и культурными характеристиками (раса, класс, возраст) организует социальную систему” [2], [9].

Однако, по определению Н. Пушкаревой, гендер не ограничивается только такой дефиницией. При этом исследовательница дает собственное определение этому понятию: “гендер – это стойкая и одновременно изменчивая система (точнее, комплексное переплетение) отношений и взаимодействий, создающих фундаментальную составляющую социальных связей, которые являются основой стратификации общества по признаку пола и иерархии их представителей” [6,15].

Проблема гендера ставится в различных научных исследованиях – в социологии, в психологии, в политологии, в культурологии, в философии, а также в различных направлениях языкознания – социолингвистике, психолингвистике, лингвокультурологии, межкультурной коммуникации, феминистской критике языка и т.д. **Лингвистическая гендерология** (*гендерная лингвистика*) исследует язык как один из основных источников информации о характере и динамике конструирования гендера, понимаемого как продукт культуры и социальных отношений.

Исследованиями гендера в языке занимаются А.В. Кирилина, Е.И. Горошко, Е.И. Трофимова, Е.А. Земская, М.А. Китайгородская, Н.Н. Розанова и другие. Примечательно, что большинство исследователей – женщины, отчасти это свидетельствует о заинтересованности “слабого пола” в развитии гендерологии. Нужно учитывать большую роль женского движения за равные социальные права в обществе между мужчинами и женщинами, в этом же контексте заметное место занимает проблема сексуальных меньшинств. Такая активность и дала толчок развитию нового направления в лингвистической науке, которое опирается на решение проблем номинации гендерных понятий, способов идентификации и самоидентификации личности в языке, гендерных стереотипов в языке, вопросов мужского и женского речевого поведения, изучение речевой практики представителей сексуальных меньшинств, на феминистскую критику языка, мужские исследования (наиболее новую линию), а также на решение многие других вопросов.

Гендерный подход позволяет по-новому посмотреть на феномен пола. Если категория **sexus** значима для анализа ряда лексических единиц, где сема “пол” является компонентом значения, то гендерные исследования в языкознании рассматривают все способы языкового конструирования *мужской* или *женской идентичности*. В этом случае гендер осмысливается как конвенциональная сущность, в чем и состоит его главное отличие от пола как биологической категории [4].

Таким образом, принимая во внимание, что появление нового научного направления повлекло за собой и разработку специального лексического аппарата, стоит обратиться к проблеме номинации понятий гендерологии. Ключевой термин *гендер* был заимствован из английского языка, где *gender* имеет два значения – “грамматический род” и “социокультурный пол”. В русский язык термин *гендер* был заимствован лишь в одном из своих значений – “социокультурный пол”. В связи с тем, что гендерные исследования развивались первоначально в странах Запада, а отечественные на них опирались, то появление в русской гендерологии значительного количества заимствований закономерно. Наиболее заметные и широко употребляемые иноязычные заимствования *феминизм* (от лат. *femina* – женщина, из англ. *feminism*), *транссексуализм* (лат. *transsexualism*), *трансвестизм* (лат. *transvestism*), *вуменизм* (из англ. *womanism*, от англ. *woman* – женщина), *андроцентризм* (лат. *androcentrism*), *эссенциализм* (из англ. *essentialism*, от англ. *essential* – обязательно существующий, неперемный). Данные понятия возникали в процессе более глубоко изучения природы человека и, соответственно, появлялись термины, их называющие. В русский язык они были заимствованы в разное время. При этом данные термины и подобные им характеризуются наличием в структуре слова суффикса -изм, несущего в себе определенную информацию (значение “отвлеченного субстантивированного признака”). В данном случае речь идет о внутренней форме самих терминов, прагматическая направленность которых предполагает определенную структурно-смысловую организацию. По мнению М. Н. Володиной, в таких терминах информация включает в себе, кроме познавательной ценности, также и “руководство к действию, диктующее соответствующее поведение по отношению к означаемым понятиям” [1, 57].

Заимствованы были из английского языка и такие термины, как *маскулинность* (из англ. *masculinity* – “мужественность”, *maskuline* – “мужской, мужской род”, от лат. *masculus*); *феминность/фемининность* (из англ. *femininity* “женственность”, *feminine* – “женский, женственный, женский род”, *femininity*, от лат. *femina* – “женщина”). Данные термины являются полукальками, так как основа слова была

заимствована материально, а английский суффикс -ty в русский язык калькировался как -ость, имеющий значение “субстантивированного качества предмета”. В отношении такого понятия “женственность” (женское начало, женский тип) наблюдается синонимия терминов *феминность/фемининность*, *феминный/фемининный*, что свидетельствует о формировании терминологической базы гендерных исследований.

Необходимо также рассматривать такой способ номинации, как транстерминологизация. Учитывая разновекторность направлений в гендерных исследованиях, данная область оперирует терминами многих наук – психологии, социологии, философии, биологии, культурологии, политологии, права, лингвистики и других. Например, *психоанализ*, *психологический пол*, *социологизация*, *дискриминация*, *дискурс (мужской дискурс, женский дискурс)*, *маргинальность*, *шовинизм (мужской)*, *письмо (женское письмо, мужское письмо)*, *анализ языка* и др. Однако подобные термины чаще всего входят в состав словосочетаний и приобретают семантический компонент “мужской”, “женский”, “полоролевой”, “социокультурный”, “дискриминационный” и др.

Наиболее перспективной в номинации гендерных понятий является аналитическая деривация. Активно в употребление вошли термины, включающие в свой состав лексему “гендерный”, как показатель принадлежности того или иного понятия к гендеру как социокультурному полу. Данные термины возникают в лоне различных наук – социологии, антропологии, психологии, лингвистики, литературоведения и др. или же на их стыке. Например, *гендерная асимметрия*, *гендерная идентичность*, *гендерная дисфория*, *гендерная дифференциация*, *гендерная политика*, *гендерная психология*, *гендерная роль*, *гендерная социализация*, *гендерная стратификация*, *гендерный анализ языка*, *гендерный подход* и т.д. Принимая сказанное во внимание, нужно отметить, что образование таких “составных терминов” практически не ограничено, так как данные понятия могут включать в себя все многообразие социокультурных отношений, связанных с противопоставлением *мужского* и *женского* как двух полярностей.

В определенном контексте слова “мужской” и “женский” могут употребляться как самостоятельные термины, обозначая при этом принадлежность к мужскому или женскому типу, преобладание в индивиду мужских или женских качеств. Например: *Задачей новых сил феминистского движения конца 80-х годов становится анализ значений, приписываемых различиям мужского и женского в разных контекстах, и анализ отношений власти, которые создаются социальными взаимодействиями* (Е. Здравомыслова, А.Темкина).

Однако данные термины имеют высокую потенциальную сочетаемость. Такие термины образованы чаще всего по модели Adj+S, которую можно признать наиболее продуктивной. Например, *женская идентичность*, *женская история*, *женская литература*, *женский стиль*, *женский язык*, *женское письмо*, *женское движение*, *женский взгляд*, *мужская идентичность*, *мужская литература*, *мужской язык*, *мужское письмо*, *мужское*, *мужское доминирование*, *мужской шовинизм*. Как правило, данные словосочетания имеют одинаковый субстантивный компонент, что свидетельствует о традиционной противопоставленности мужского и женского.

В связи с этим стоит рассматривать понятия “мужское” и “женское”, как основополагающие в гендерных исследованиях. Для таких исследований весьма характерно использование таких терминов, как *маскулинность* и *феминность/фемининность*, которые прежде всего ориентируют на восприятие половых различий. Языковая среда как природная коммуникативная среда отражает те стереотипы, которые сложились в процессе социализации человека в обществе. Так “с позиции гендерного подхода необходимо исследовать значительно большее количество феноменов языка, нежели лишь те его единицы, в значении которых входит компонент *пол*. В то же время, сами экзистенциальные характеристики человека, в частности, его пол, интерпретируются обществом в зависимости от того, как осознаются им понятия *мужественность (маскулинность)* и *женственность (фемининность)*. Поэтому для изучения гендера интерес представляют и те единицы лексикона, где отражена природная сущность пола, так как ее восприятие носителями языка является в значительной мере социально обусловленным и соответствует моделям мужественности или женственности, в которых принадлежность к биологическому полу составляет лишь первичный субстрат. “Гендерный профиль” индивида может не совпадать с его природным полом, например, у трансвеститов. Все это делает правомерным изучение зафиксированных в языке представлений о мужественности и женственности и связанных с ними моделей ориентирующего поведения индивидов” [5,24].

Как было установлено, в зависимости от половой, возрастной, расовой, а также гендерной принадлежности люди относятся к той или иной субкультуре [10]. В соответствии с классификацией, предложенной социопсихологом С. Бэм, гендерная субкультура может проявляться индивидуумами четырех типов: маскулинный – индивид с характерным преобладанием мужских психологических особенностей; фемининный тип характеризует личность, отличающуюся преобладанием женских психологических проявлений над мужскими. Кроме этого, “может быть индивид с одновременно ярко выраженными и мужскими, и женскими психологическими характеристиками (андрогинный тип) и,

наконец, человека может отличать низкий уровень проявления и мужских, и женских характеристик (недифференцированный тип)” [10].

Таким образом, рассматривая понятия “*мужское*” и “*женское*”, исследователями последовательно выделяются несколько типов гендерных субкультур: маскулинный, фемининный, андрогинный и недифференцированный.

Определяя критерии, по которым те или иные номинативные единицы относят к гендерной терминологии, следует выделять следующие: социологический, культурный, политэкономический, морально-этический и др. признаки, а также стоит учитывать и биологический признак. Выделяя то или иное слово или словосочетание как гендерно маркированное, нужно определить, какие семы должны присутствовать в структуре его лексического значения. В данном случае можно говорить о наличии гендерно маркированных сем или об их отсутствии. Если попытаться дать более общую картину, то, несомненно, в первую очередь будет присутствовать сема “социокультурный пол” (*гендер, гендерный дисплей, гендерная идентичность, гендерный профиль*), в том числе выделяются следующие семы:

- “женский” (*феминность, феминность, феминный, фемининный, женственность, женоподобие, женская идентичность, женский тип*);
- “мужской” (*маскулинность, маскулинный, маскулинный тип, мужественность, мужеподобие, мужская идентичность*);
- “полоролевые характеристики” (*андрогинность, андрогиния, андроцентризм, маскулинность, феминность/фемининность*);
- “сексуальная ориентация” (*бисексуал, гомосексуал, гей, лесбиянка, лесбийство, транссексуал, трансгендер – в терминологии, в речи, например, голубой (голубизна), розовый (розовость) и др.*);
- “культурно-исторические нормы” (*патриархат, матриархат, гендерные стереотипы, гендерные установки, кросс-культура, маскулинная культура, фемининная культура, этос и т.п.*);
- “женское движение” (*феминизм, вуменизм, феминизм, антирасистский феминизм, гуманистический феминизм, культурный феминизм, либеральный феминизм, материалистический феминизм и др.*);
- “мужское движение” (*мужское движение, движение за права мужчин, мужское освободительное движение*);
- “дискриминационный характер отношений” (*дискриминация женщин, дискриминация женщин в оплате труда, дискриминация на рынке труда, насилие над женщинами, мужской шовинизм*);
- “социальная роль” (*маргинальность, девичество, домохозяйство, женское предпринимательство*);
- “социализация личности” (*гендерное равенство, гендерная политика, гражданский пол, социализация личности, женский и мужской труд, женская и мужская занятость и др.*);
- “положение в обществе” (*власть, женское доминирование, мужское доминирование, женское лидерство, мужское лидерство и т.д.*);
- “гендерно маркированный язык/речь” (*андроцентризм языка, гендерлект, гендерная асимметрия в языке, языковой сексизм*);
- “женская речь/язык” (*женский язык, женский стиль, женское письмо, женская проза/литература, женское чтение, женское речевое поведение и др.*);
- “мужская речь/язык” (*мужской язык, мужской стиль, мужское письмо, мужское речевое поведение*).

В некоторой степени к таким критериям можно отнести и наличие семы “биологический пол”, однако с той оговоркой, что такая принадлежность к определенному биологическому полу влияет на социализацию личности в обществе (*женское, женское начало, мужское, мужское начало, генетический пол, репродукция и др.*).

Таким образом, в данной статье речь шла о формировании категориально-понятийного аппарата гендерологии. Развитие же гендерологии как новой науки повлекло за собой формирование более разветвленной терминологической системы. Принимая во внимание, что гендерные исследования проводятся на стыке различных наук, то и терминология формируется как междисциплинарная, однако с кругом принадлежащих только данной сфере понятий. Перспективным представляется разработка принципов формирования терминосистемы гендерологии, выявление того, какие семы должны входить в структуру лексического значения слова либо словосочетания, чтобы определять его как гендерно маркированное.

ЛИТЕРАТУРА

1. Володина М.Н. Термин как средство специальной информации. – М.: МГУ, 1996. – 80 с.
2. Гендер / http://www.is.vitonline.com/v_menzhulin/Gender.html
3. Земская Е. А., Китайгородская М. А., Розанова Н. Н. Особенности мужской и женской речи // Русский язык в его функционировании/ Под ред. Е. А. Земской, Д. Н. Шмелева. – М.: Наука, 1993. – С. 90 - 136.
4. Кирилина А. В. Гендер: Лингвистические аспекты. – М.: Институт социологии РАН, 1999. – 189 с.
5. Кирилина А. В. О применении понятия *гендер* в русскоязычном лингвистическом описании // Филологические науки. – 2000. – № 3. – С. 18 - 27.
6. Кон И., Жеребкина И., Пушкарева Н., Темкина А., Крипс Г. Проблемы и перспективы развития гендерных исследований в бывшем СССР // Гендерные исследования. – 2000. – № 5. – С. 8 - 42
7. Кон И.С. Пол и гендер. Заметки о терминах. / <http://sexology.narod.ru/publ037.html>
8. Маркова О.Ю. Отчуждение человека в перспективе глобализации мира: Сб. статей. – Вып. I / Под ред. Б.В. Маркова, Ю. Н. Солонина, В.В. Парцвания. – СПб.: Петрополис, 2001. – С. 223 - 239.
9. Московский Центр Гендерных Исследований. Глоссарий. Гендер / <http://www.gender.ru/russian/glossary/gender.shtml>
10. Троицкая О.Г. Некоторые проблемы коммуникации с точки зрения гендерного анализа / <http://www.isuct.ru/etc/antropos/section/1/troitskaya/htm>

УДК 81'38

МОВОТВОРЧИСТЬ “НЕОКЛАСИКА” МИКОЛИ ЗЕРОВА

Коваль О.В., аспірант

Запорізький національний університет

У статті подається аналіз мовотворчості “неокласика” Миколи Зерова. Досліджується трансформація образів світової та національної культури в його поезіях. З’ясовується роль мовного доробку митця в збагаченні виражально-зображальних засобів української літературної мови.

Ключові слова: мовотворчість, сонет, трансформація, граматичні засоби, троп.

Коваль О.В. ЯЗЫКОТВОРЧЕСТВО “НЕОКЛАССИКА” НИКОЛАЯ ЗЕРОВА. / Запорожский национальный университет, Украина..

В статье представлен анализ языкотворчества “неоклассика” Николая Зерова. Исследуется трансформация образов мировой и национальной культуры в его стихотворениях. Выясняется роль языкового вклада художника слова в обогащении выразительно-изобразительных средств украинского литературного языка.

Ключевые слова: языкотворчество, сонет, трансформация, грамматические средства, троп.

Koval' O.V. THE LANGUAGE CREATIVE WORK OF “NEOCLASSIC” MYKOLA ZEROV / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article is devoted to the analysis of the language creative work of Mykola Zerov, the representative of neoclassicism. The transformation of the images of the world and national culture in his poetry and the author's language contribution to the enrichment of expressive means of Ukrainian literary language is being researched.

Key words: language creative work, sonnet, transformation, grammatical means, trope.

“Коли взяти в сумі педагогічну і літературознавчу працю Зерова, його перекладацьку діяльність і його оригінальну поезію, то можна сміливо сказати, що на питання: “А де ж доробок твій?” – міг Зеров одповісти без жодного остраху та збентеження. Доробок був неабиякий, а виріс би до незрівнянно більших розмірів, коли б трагічні обставини не вирвали його з наших лав у самому zenіті творчого розвитку”- писав М.Рильський [1; 7].

Зеровим було видано історико-літературний нарис “Нове українське письменство”, багато статей з історії та теорії літератури, літературно-критичних та полемічних статей, а також книжка “Від Куліша до Винниченка”, нариси з новітнього українського письменства.

Творча діяльність Миколи Зерова припадає на час національного відродження, у якому культурне піднесення, як відзначає Г.Вервес, “є певним підсумком духовних змагань тривалого часу в історичному бутті нації, і тому в них найоб’ємніше виявляються особливості входження культури в регіональний та світовий контекст зі своїми культуротворчими можливостями та здобутками, характером плекання традицій і світового художнього синтезу, пошуками нових доріг духовного самоутвердження нації” [2; 7,11]. Поезії Зерова є свідченням високої поетичної майстерності. Але, на жаль, його мовотворча праця й досі належно не поцінована. Про її своєрідність зауважували в окремих студіях М.Борецький, В.Брюховецький, О.Гальчук, проте узагальнюючих лінгвістичних праць, у яких би в усій виражально-зображальній повноті постало слово поета, ще немає.

Микола Зеров належить до тих особистостей, які потужно вплинули на розвиток української літературної мови нового часу. Митець дуже уважно ставився до слова. Він вільно володів кількома мовами, перекладав із латини, білоруської, польської, французької, італійської та англійської. Історикові культури важко переоцінити вартість його перекладів творів античних авторів. Він лишив фундаментальні монографічні нариси про Федьковича й Куліша, Франка й Черемшину, Старицького й Щоголіва, дуже часто звертався до спадщини Лесі Українки та Анатолія Свідницького. Зеров усвідомлював величезне значення мови в житті народу, у розвитку його національної культури. Він бачив місію українського відродження в тому, щоб переймати і розвивати ліпші скарби антично-європейського культурного кола, до якого, у його уяві, історично належить Україна.

Мовно-поетичне мислення “неокласика” було невіддільне від історичної долі всього людства. Майстерно використовуючи у своїх творах античні міфологічні образи, символи, топоніми, антропоніми (**Аристарх, Соломея, Навсікая, Ітака, Тесей, лестригони** та ін.), митець по-своєму переосмислював їх в межовій для української літератури ситуації й водночас розширював обрії національної мови і літератури. Образ античного поета-філолога у поезії (“Аристарх”) стає для Зерова втіленням ідеалу справжнього митця, який усупереч новим деструктивним віянням у літературі, залишається вірним традиціям і Музі. Для поета-“неокласика” образ Аристарха стає своєрідним імпульсом до розкриття псевдомистецького змісту новомодної поезії, зокрема футуристичної, яка була далекою від проблем людського життя.

У словнику “неокласика” знаходимо і біблійний образ грішниці Соломеї, який виступає своєрідною формою висловлення авторських почуттів, засобом передачі тривоги перед сучасністю і майбутнім, які асоціюють у Зерова зі світом кривавих та жорстоких “Соломей та Іродіад”, де “все в крові – шоломи і тіари”, і від якого хочеться втекти у світ зцілющої і радісної краси – у світ Навсікаї. Не музейний інтерес Зерова і до літературних символів – в його поезіях вони гостроактуальні й сповнені життя, як-от у сонеті “Гуллівер”. В образі ліліпутів проглядаються сучасні автори дріб’язкові нездари, які так непомітно плетуть інтриги, мстять за свою нікчемність.

Микола Зеров був геніальним стилістом у кількох вимірах: як поет, літературознавець, публіцист і критик. У мовних дискусіях він закликав боротися “проти того вопіючого неуттва, яке в нашій літературі почало розташовуватись”. Домагався чистоти стилю, виразності, строгості форм і у власних творах. Сонети, олександрійські вірші (шестистопові ямби з цезурою посередині) подеколи синтаксично розчленовані на три чотирирядкові строфи та елегійні дистихи (гекзаметр і пентаметр), до яких вдавався поет, служили меті поетичної дисципліни, строгості і ясності думки. Канонічні форми його віршів, поєднані з ненастанною увагою до багатства, бездоганності й милозвучності мови, були прогресивним явищем в українській поезії. Декларативним з цього погляду може бути сонет “Pro domo” (1921р.):

Класична пластика, і контур строгий,
І логіки залізна течія –
Оце твоя, поезіє, дорога.
Леконт де Ліль, Жозе Ередіа,
Парнаських зір незахідне сузір’я
Зведуть тебе на справжнє верхогір’я.

Майстер слова, він бачив сонет як сферу для творчої діяльності, його вірші “відзначалися рвійною різноманітністю, майже неймовірною в межах канонічної форми” (В.Брюховецький)[3, 179]. Наприкінці 1928р. Микола Зеров писав: “[...] Я в сонеті про Іванів гай даю останній рядок шестистоповий. Це не випадок [...]. Мені здавалося, що при конденсуванні змісту в останньому рядку видовження його так само законне, як і в Спенсоровій строфі [4, 51]”. Мав він нахил і до більш-менш ліричного трактування частини (здебільшого, другої) епічної тематики вірша. Окличні речення, звертання, риторичне запитання, рідше – лексичні повтори і синтаксичні перерви – такими є формальні ознаки, які відрізняють поетику Зерова від класичного сонету. Можна впевнено стверджувати, що метр “неокласиків” досконало володів формою й розвивав її.

Мова “неокласика” відзначається вишуканістю граматичних засобів, тропіки і риторичних фігур, семантичною місткістю, багатством і несподіваністю асоціацій, актуальністю підтексту. Усі мовно-виражальні засоби мови взаємопов’язані, ретельно продумані, виважені. Вони допомагають висвітлити

індивідуально-авторський задум, свідчать про нерозривність змісту і форми. Усі складові кожного поетичного твору тісно переплетені між собою та виконують важливу стилістичну функцію – впливають на емоції, почуття читача, залучаючи його таким чином до співпереживання, співучасті тощо.

Мова поета багата на метафори: “Плаче дзвонів стоголоса мідь”, “Силу таїть гора” (“Київ з лівого берега”), “Горять хрести – і тиша залягає” (“Чернігів”); метонімії: “Там цілиною йдуть леміш і рало” (“КАРНОС”); порівняння: “Битий шлях заліг, мов велетенський полоз”, “Ліс причарований, як озеро стояче” (“На верхів’ях...); епітети: “З-під Трої і кривавого туману”, “сонні плеса” (“Лотофаги”), “Дзвеніть каскадами співучого срібла” (“На верхів’ях Качі”), “Широкий світ”, “Тихі гори” (“Чернігів”).

Майстерно застосовує поет і звукові поетичні засоби: звукову анафору, асонанси, алітерації. Використовує він і оноματοпею: “Як сходить ряст і набрякає брость” (“Близнята”), яка в оригінальних поезіях трапляється нечасто, хоч володіє нею Зеров бездоганно. Цікаво, що значно частіше застосовується оноματοпея в його перекладах:

Побачивши нараз, як море почорніло
під подихом вітрів і переплеском пін.

(Камена, 60)

Багато вживає автор лексичних неологізмів: ”Ти все стоїш веселий, **ясновидий**” (“Київ навесні”), “Місяць **білорогий**” (“Телемах у Спарті”), “**Чар-отрута**” (Київ-традиції), “У тиху сторону народів **хлібодіних**” (“Лестригони”). Віртуозно використовуються ним і архаїзми, наприклад, цитата в сонеті “Князь Ігор”: “Я люблю Дону шоломом зачерпти”.

Отже, мову Миколи Зерова можна характеризувати словами великої нашої поетеси Лесі Українки, до творчого доробку якої так часто звертався сам метр: “Що за дивна сила слова! Ворожит якийсь, та й годі!” (“Давня казка”).

Постійно зазираючи в давні епохи, використовуючи різноманітні сюжети античності, біблійних міфів, звертаючись до образів героїв українських та світових класиків, а також фольклору, автор створив свої неповторні високохудожні образи.

Через історичні та літературні ремінісценції та алюзії розкриваються в поезіях Миколи Зерова проблеми людського буття в глобальних часових вимірах. Наприклад, у вірші “Обри”, написаному в травні 1921р., автор порушує злободенну суспільну проблему – показує причини першого штучного голодомору 1920-1921рр. в Україні. Езопівська мова, яку вмilo використовує поет, є основним засобом, що допомагає розкрити суть такого історичного явища, як російський більшовизм. Автор проводить паралель між новітніми борцями за свободу і давніми готами, гунами, обрами, що постають у його поезії, як сучасні варвари. Майстерно використовує він у сонеті образи з давньої української і загальноєвропейської історії та культури: “Зевсові перуни”, “саги”, “руни”, “аварин”, “гот”, “трен”, “дулібські жени”, “обри”. Непримиренні супротивники, за біблійними переказами, сини Ноя, Хам і Сим, у поезії Зерова знову “поєдналися без розмов і сварки”, щоб розпочати нове господарювання (“NATURE-MORTE”). У сонеті “Чистий четвер”, використовуючи біблійні мотиви, поет передає духовну атмосферу, яка склалася наприкінці громадянської війни: “Лунає спів туги і безнадії, навколо нас кати і кустодії, Синедрион, і кесар, і претор”.

У поезії “Ріг Вернигори” для автора символом відродження національного духу стає легендарна постать з українських народних переказів про характерників – Мусій Вернигора. Його “дивний ріг” “і над нашим краєм рідним задзвенить кличем побідним”.

Поетичні образи Зеров розкодує в традиційному ключі, не руйнуючи їхнього празмісту. Характерною особливістю таких трансформацій є певна “персоніфікація” образів, надання їм конкретних рис, що суголосить естетиці класицизму.

Кожен вірш Зерова відкриває читачеві багатий поетичний світ, у якому на основі розширення змістового обсягу слова виникають переносно-образні значення, що підсилює експресивні властивості самого слова:

І дні летять, як вітер; рвуть стерно
І топлять нас. І білий цвіт латаття
Вертають на мулке і чорне дно.

(“KOSMOS“)

Вживаючи образ латаття (відповідник легендарного лотоса), автором проведена аналогія рослини з людським життям. “Латаття ніжний цвіт”, що виростає з “грузького дна”, як поетичний еквівалент перебування людини у світі: його зрнання на поверхню вод – народження, початок життя; і, пройшовши через всі випробування, вертається “на мулке і чорне дно”, що символізує смерть.

Майстерна образність Зерова виразно кульмінує в мистецтві епітета. Поряд із найвишуканішими прикметниками, що подеколи визначають собою не один відповідний іменник-предмет, а й цілу емоційну тональність сонета й олександринів – як-от: “ступила ти на шлях на **зловорожий** світ” (“Камена,38”), “вибух **справедливих** мін” (“Таємничий острів”), “немовби вістря **невідбійних** шпад” (“Роог уогіск”), “він гладить **оксамитною** рукою” (“Параду”), “Я в они дні – Сатурнові, **днедавні**” (“Діва”), “**вікопомний** дар” (“Страсна п’ятниця”), “орава **посіпацька**, гадь **хоробра**” (“Обри”), знаходимо і прості епітети “**безвладну** руку” (“Роог уогіск”), “дощу **буйного**”, “**веселі** вруна” (“Обри”). Велику роль відіграють у поетичній мові “неокласика” назви кольорів, які найбільш характерні для української національної символіки: жовтий (золотий), блакитний (синій), червоний (багряний), зелений (“Заграва **червлених** днів”, “Повітря з **синього** і **золотого** скла”, “гора **зелена** і дрімлива”). Один із найулюбленіших епітетів Зерова – це “чорний”: “і **чорний** день десь дзвонить у стремена” (“Сон Святослава”), і “**чорних** воєн безпощадна тінь” (“Херсон,3”), і навіть “**чорне** сонце Іудеї” (“Страсна п’ятниця”). Другий за частотністю вживання, і це природна річ, є епітет “білий”: “білий лемеш”, “білими костями” (“Камена, 52-53”), “білий цвіт латаття” (“KOSMOS”). Та навіть досить часта повторюваність тих самих епітетів (формально заборонена в класичному сонеті) не впадає в очі через неперевершену рафінованість вживання їх у кожному окремому випадку. Отже, якою багатою і барвистою має бути образність поета, щоб велика чисельна перевага “чорно-білої” кольорової антитези найчастіше лишалась малопомітною!

У процесі творення образності тропи, що використовує автор, не ізольовані – вони переплітаються один з одним, взаємодіють з іншими стилістичними засобами – ритмікою, мелодикою, архітектонікою, синтаксисом та ін.

“Велика зв’язковість вислову, добірна синтакса, прозора внутрішня інструментація ритміки, бездоганна рима, брак будь-якої манери – оце основні ознаки поезії Зерова” – відзначає С.Гординський[5, 530].

Мовотворча палітра митця слова – це ті способи і прийоми організації мовного матеріалу, завдяки яким у світовій літературі з’явилося таке високохудожнє явище, як поетична творчість Миколи Зерова. “Він був незалежний, він прагнув служити ідеалові гармонії в суспільстві, він володів пам’яттю тисячоліть” (Д.Павличко) [6, 20]. Художні твори Зерова відповідають рівню європейської літератури, вони тісно пов’язані із сучасними йому національними і вселюдськими проблемами та водночас зорієнтовані на майбутній розвиток українського суспільства. Тому його мовотворчість актуальна й нині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рильський М. Микола Зеров – поет і перекладач // Зеров М. Твори: У 2т. – К.: Дніпро, 1990. – Т.І. – С.3-13.
2. Вервес Г.Д. В єдиному русі (від Київської Русі до Шевченка) // Слово і час. – 2000. – №4.
3. Брюховецький В. Микола Зеров. Літературно-критичний нарис.- К.,1990.
4. Антологія української поезії: В бт.: Українська радянська поезія /За ред. С.Крижанівського. – К.: Дніпро, 1985. – Т.4.
5. Державін В. Поезія Миколи Зерова і український класицизм // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. – К., 1994. – Кн. І. – С.522-541.
6. Павличко Д. Безсмертний майстер // Зеров М. Твори: У 2т. – К.: Дніпро, 1990. – Т.І. – С. 14-20.

УДК 821.161.1А – 32.091

СПЕЦИФИКА ХРОНОТОПА В “РАССКАЗЕ” Л. АНДРЕЕВА “ИЗ ГЛУБИНЫ ВЕКОВ”

Косенко А.А., к. филол. н., старший преподаватель

Запорожский национальный университет

В статье рассматривается специфика хронотопа в “рассказе” Л. Андреева “Из глубины веков”. В фокусе исследования оказываются мотивы “метаморфозы”, “наказания-искупления”, “безумия-прозрения”, трансформированных соответственно андреевской идее утверждения личности через ее падение.

Ключевые слова: хронотоп, авантюрный ряд, метаморфоза, трансформация.

Косенко О.О. “СПЕЦИФІКА ХРОНОТОПУ В “ОПОВІДАННІ” Л. АНДРЕЄВА “З ГЛИБИНИ СТОЛІТЬ” /Запорізький національний університет, Україна.

У статті розглядається специфіка хронотопу в “оповіданні” Л. Андрєєва “Із глибини століть”. У фокусі дослідження – мотиви “метаморфози”, “покарання – спокути”, “безумства – прозріння”, трансформовані відповідно до ідеї Л. Андрєєва утвердження особистості через її падіння.

Ключові слова: хронотоп, авантюрний ряд, метаморфоза, трансформація.

Kosenko A.A. THE SPECIFIC CHARACTER OF CHRONOTOP IN L. ANDREYEV'S "STORY" "FROM PROFUNDITY OF CENTURES" / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article deals with the problem of the specific character of chronotop in L. Andreyev's "story" "From profundity of centuries". The motives of "metamorphose", "punishment - expiation", "madness - wisdom", which transformation in accordance with Andreyev's idea of statement of personality through degradation, are under the focus of the study.

Key words: chronotop, adventure line, metamorphose, transformation.

Данная статья посвящена рассмотрению вопроса об особенностях хронотопа в “рассказе” Л. Андреева “Из глубины веков”, оказавшегося за рамками внимания отечественного и зарубежного андрееведения. Разностороннее “освещение” пространственно-временного континуума художественного мира произведений “истинного сына своего века” [цит. по 1, 49] – одна из актуальных задач современного литературоведения, проявляющего большой интерес к проблеме “времени – пространства” [2, 2] в целом и в творчестве писателей рубежа XIX – XX веков в частности.

Теоретической базой данного исследования являются работы М. Бахтина и его “последователей”, в которых рассматривается хронотоп как “формально-содержательная категория литературы” [3, 9], его формы и функциональное значение.

Несмотря на то, что с середины прошлого века андрееведение развивается бурными темпами, многие грани творчества писателя по-прежнему “остаются в тени”. Так, “рассказ” “Из глубины веков” не был включен в последнее (наиболее полное) шеститомное собрание сочинений Л. Андреева, оказался вне поля зрения литературоведов.

Цель статьи – рассмотрение “времени – пространства” как определяющих координат художественного мира произведения.

Задачи:

- Определение специфики хронотопа в произведении;
- “освещение” мотивов “превращения”, “вины – искупления”, “безумия – прозрения”;
- выделение идейной детерминанты трансформации вышеуказанных мотивов в произведении;
- рассмотрение андреевской идеи утверждения личности через ее падение.

Хронотоп – “времяпространство”: взаимосвязь временных и пространственных отношений, художественно усвоенных в литературе” [3, 9].

Действие “Из глубины веков” разворачивается в далеком прошлом (“Был царь. Он жил недолго, как всякий человек, и умер давно – тысячи лет прошло с тех пор” [4, 111]). Это “вынуженное” из истории время притчи, сказки, что (учитывая также “безымянность” пространства и персонажей) позволяет поставить под сомнение авторское определение жанра произведения как рассказа. Примечательно, что, работая над ними, Андреев заменил изначально определенное “Вавилон” на просто “город”.

Сюжет произведения построен на ключевом для авантюрно-бытового хронотопа [3, 38] мотиве “метаморфозы”. Красивый, сильный и мудрый царь (“лучший из людей”, властелин “города, лучшего из городов, которые стояли на земле”) превращается в отвратительного скота, а затем – вновь в гордого правителя, но уже обремененного мудростью безумия.

Парадокс лежит в основе “рассказа” и определяет характер трансформации авантюрного ряда “вина – наказание – искупление – блаженство”. Традиционный путь “от худшего – к лучшему” (превращение грешника в праведника) персонаж преодолевает в обратном направлении: “Надоело царю счастье его, и мудрость, и могущество, и добродетель. Он убил свою темную человеческую душу и тяжелым саркофагом укрыл ее холодный труп” [4, 114].

Несмотря на то, что “падение” осознано и желанно самим персонажем, вопрос о причинах остается для читателя открытым: отсутствие понятного мотива добровольного превращения счастливого и сильного человека в изгоя, полуживотное позволяет оценивать ситуацию как “случайную” (авантюрный момент).

Стыд за собственное превосходство над всеми, “кого оскорбляют, кто злобен, кто лишен разума и развратен” [4, 114], желание познать “тьму” и “человека-зверя” приводят к тому, что с недостижимых вершин (“для всех он был богом на земле” [4, 112]) царь погружается на самое “дно” жизни и “с нежностью преданной собаки” [4, 121] лижет гнойные раны прокаженного.

“Грехом”, “заблуждением”, с наказания за которые начинается процесс трансформации персонажа, в границах художественного мира писателя является сам статус “звездной личности” [5, 108], “хорошего” среди “плохих”. “Стыдно быть хорошим!” [6, 288] – идея, которую Андреев прямо выскажет спустя три года в “Тьме” и к которой будет возвращаться неоднократно на протяжении всей жизни.

Следующее “звено” – “раскаяние”, которое заменяется на “падение”. Но “в этой метаморфозе не вульгарное оправдание скотства, а признание за скотством некоторой, пусть даже своеобразной, красоты и смысла” [5, 102]. Л. Андреев хотел создать “образ одинокого, свободного и смелого человека, который отверг славу, могущество, мудрость во имя чего-то лучшего”, “высшего утверждения своего “я” на своих собственных развалинах” [7, 212].

Самоуничижением царь искупает вину своего превосходства. Одновременно, оно оказывается “лакмусом” степени моральной деградации его подданных, готовых в угоду скоту убить невинных старика и девушку.

Образ “безумного бога”, воцарившегося “над землей и городом” [4, 118], переводит повествование в план универсально-мифологический. Господство хаоса в городе – аллегорическая картина бытия человечества (самим писателем и исследователями его творчества неоднократно подчеркивалось, что мысль о мире как объективации иррационального сверхначала была “унаследована” от А. Шопенгауэра).

На близость хронотопа произведения сказочному указывает не только условность пространственно-временных координат, но и “магия чисел” (семидневные “паузы” между метаморфозами): “семь дней молчал царь” [4, 115] перед тем, как превратится в животное, и через семь дней “царь выздоровел” [4, 119]. Авантюрный ряд традиционно завершается “блаженством”, искуплением вины.

Особенностью пространственно-временной архитектоники произведения также является включение рассмотренной ранее линейной модели в рамки циклической. В черновиках “Из глубины веков” находим: “Но не завершился еще круг железного предначертания – будут еще царства и еще цари” [4, 119]. Царь, казалось бы, возвращается в свое прежнее состояние из тьмы безумия (“все было, как прежде” [4, 120]). Но полное восстановление разрушенных страшной метаморфозой внешнего и внутреннего миров (царства и его правителя) невозможно. “Реанимация” прошлого закономерно сопровождается его трансформацией: “круг” – это новый виток временной спирали. Обремененный новым знанием царь с “измученной, окровавленной душой” [4, 123] восходит на трон: поседели его волосы, ранние морщины появились на лице и “неумолимый стыд тяжелым камнем” [4, 123] лег на веки, в глубине которых “он созерцал что-то, одному ему ведомое” [4, 123]. Что касается вельмож, то они изменились не в лучшую сторону. “За то время, как ихний царь был скотом, они несколько развратились и тоже немного стали скотами, совсем немного: прибавилось проворства в ласкательных движениях, безответнее стало послушание и несколько убавилось отвращение к нечистой пище” (4, 119).

Безумство правителя привело его к прозрению: открылась истинная суть свиты. И последний нищий оказался лучше трусливых рабов-царедворцев, опасавшихся грязного скота, бывшего их правителем: “Ведь они не знали наверное, вправду оскотинился их царь, или он только шутит...” [4, 120]. И лишь обреченный на смерть прокаженный гневно отвечает тому, перед кем склонился на колени весь город: “Вон отсюда!” [4, 122].

Пространство произведения Андреева – “закрытое”: переход персонажа из “одного душевного состояния в другое (“психологический хронотоп” [8, 139]) не сопровождается перемещением в пространстве (уровень “топографического хронотопа” [8, 139]). Это “исчезнувшее” пространство сродни Трое или Атлантиде. “Большой и красивый был город, а теперь, когда кому-нибудь из ученых удастся доказать, что он существовал, все радуются и говорят, как сильна наука” [4, 113]. Действительность представляется в абстрагированном виде, лишённая территориальных примет: в произведении отсутствует детальное описание месторасположения, архитектуры города. “Улицы там были. Простые улицы” [4, 113], “величественные здания и храмы” [4, 127]. Это “островок” в пустыне - все, что известно о городе читателю.

Условное время и пространство соответствуют иносказательной форме произведения, утверждающего излюбленную (парадоксально близкую христианской!) мысль “безбожника” Л. Андреева об утверждении личности через ее падение, самоунижение.

Все творчество писателя свидетельствует, как неприятен был ему “неиспачкавшийся” о грех мира, кичащийся своим превосходством над другими персонаж. И даже ангелы Андреева спустились на землю, чтоб разделить с людьми их боль и страдание: “Видел я их в кабаках и тюрьмах, где питаются они из общего котла с ворами и убийцами...” [9, 66].

Таким образом, условное время, неопределенность топографических координат, “закрытое”, “исчезнувшее” пространство сближают произведение с притчей, “магические”, семидневные “паузы” между метаморфозами – со сказкой.

“Психологический” хронотоп построен на мотиве “превращения”: форма авантюрного ряда “вина – наказание – искупление – блаженство” наполняется парадоксально противоположным содержанием. Грехом царя является его превосходство (“хороший” среди “плохих”), искуплением – самоуничижение, добровольное безумство (скотство), открывающее ему глаза на свиту. Идейной детерминантой такой трансформации становится идея утверждения личности через ее падение.

Линейная модель авантюрного ряда включена в рамках художественного мира произведения в циклическую и переводит повествование в универсально-мифологический (“высший”) план: “безумный бог” правит не только городом, но и всем миром.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зайцев Б. Леонид Андреев // Андреевский сборник: Исследования и материалы. – Курск: КГПИ, 1975. – Т. 37. – С. 226-232.
2. Філат Т.В. Російська повість кінця 1880-х – початку 1890-х років. Проблема простору і часу: Автореф... доктора філол. наук: 10.01.02/Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. – К., 2002. – 36 с.
3. Бахтин М. М. Эпос и роман. – Санкт-Петербург: Азбука, 2000. – 300 с.
4. Андреев Л. Из глубины веков//Творчество Леонида Андреева. Исследования и материалы. – Курск: КГПУ, 1983. – С. 111-128.
5. Афонин Л., Иезуитова Л. Комментарий к публикации “Из глубины веков” Л. Андреева//Творчество Леонида Андреева. Исследования и материалы. – Курск: КГПУ, 1983. – С. 99-130.
6. Андреев Л. Тьма//Собр. соч.: В 6 т. – М.: Художественная литература, 1990. – Т.2. – С. 265-310.
7. Литературное наследство. Горький и Леонид Андреев. Неизданная переписка. – М.: Наука, 1965. – Т. 72. – 630 с.
8. Тороп П. Хронотоп. – <http://slovar.by.ru/dictionary>
9. Андреев Л. Земля // Собр. соч.: В 6 т. – М.: Художественная литература, 1994. – Т.4. – С. 63-67.

УДК 811.111'367.625'37

МІРА КОМЕНТАБЕЛЬНОСТІ ТА ГРУПОВА / ІНДИВІДУАЛЬНА СЕМАНТИКА ДІЄСЛІВ

Косенко О.П., аспірант

Запорізький національний університет

У трьох субмовах виявлені високомарковані, нейтральні та низькомарковані лексико-семантичні групи коментабельних дієслів. Встановлено, що коментабельність дієслів є рисою субмови газетної хроніки. В індивідуальній семантиці коментабельних дієслів зближуються авторське мовлення та діалогічне мовлення (“to wish”), авторське мовлення та газетна хроніка (“to point”), діалогічне мовлення та газетна хроніка (“to say”).

Ключові слова: структурно-імовірнісний аналіз, коментабельні дієслова, міра коментабельності.

Косенко О.П. МІРА КОМЕНТАБЕЛЬНОСТІ ТА ГРУПОВАЯ / ІНДИВІДУАЛЬНА СЕМАНТИКА ГЛАГОЛІВ / Запоріжський національний університет, Україна.

В трьох підязыках виявлені високомарковані, нейтральні та низькомарковані лексико-семантичні групи коментабельних глаголів. Встановлено, що коментабельність глаголів являється чертою підязыка газетної хроніки. В індивідуальній семантиці коментабельних глаголів зближуються авторська речь і діалогічна речь (“to wish”), авторська речь і газетна хроніка (“to point”), діалогічна речь і газетна хроніка (“to say”).

Ключевые слова: структурно-вероятностный анализ, коментабельные глаголы, мера коментабельности.

Kosenko O.P. COMMENTABILITY RATE AND GROUP / INDIVIDUAL SEMANTICS OF AN ENGLISH VERB / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

On the basis of 3 sublanguages highly marked, marked and low-marked lexical-semantic groups of commentable verbs are singled out. We came to the conclusion that commentability of a verb is the feature of

newspaper style. The author's and dialogical speech show similarities in the individual semantics of the verb "to wish"; the author's speech and newspaper style – in the individual semantics of "to point" and the dialogical speech and newspaper style - in the individual semantics of "to say".

Key words: structural-probabilistic analysis, commentable verbs, commentability rate.

Залежність функціонування морфологічних категорій від лексичної семантики мовних одиниць є проблемою, що постійно привертає увагу дослідників [1-4]. Як зауважує Ю.М. Караулов, щодо сприйняття речення існують дві основні точки зору: "згідно з однією з них, речення сприймається слово за словом, зліва направо за один крок, так що кожний наступний зменшує імовірності прогнозованих слухачем речень; згідно з другою, більш правдоподібною є модель сприйняття зверху вниз, що узгоджується з гіпотезою глибинних структур" [5; 202]. Взаємодія лексичної семантики та граматичної поверхневої структури коментабельних дієслів вивчається в різних мовах. В. Коваленко, провівши аналіз сполучникової та безсполучникової коментабельності в сучасній англійській мові в субмовах авторського мовлення, газетної хроніки та діалогічного мовлення, робить висновок про те, що хоча явище дієслівної коментабельності розподілено в мові рівномірно, у діалогічному мовленні переважає безсполучниковий спосіб приєднання дієсловами підрядних додаткових речень [6; 81]. При складанні мікрословника коментабельних дієслів у німецькій мові А.М. Малявіна розбила їх на чотири класи – висококоментабельні ("feststellen"), з підвищеною мірою коментабельності ("begreifen", "ahnen"), з середньою мірою коментабельності ("erfahren", "glauben") та з низькою мірою коментабельності ("zeigen") [7; 82]. Звернення до різних субмов та індивідуальних коментабельних дієслів є, безперечно, плідним. Проте в аспекті текстового функціонування, перш за все, викликає інтерес представленість коментабельних дієслів у потоці мовлення в складі лексико-семантичних груп. Підхід до індивідуальної семантики коментабельного дієслова через його приналежність до лексико-семантичної групи дозволяє відповісти на питання про коментабельність усієї лексико-семантичної групи та її репрезентантах, а також про виокремлення індивідуальних коментабельних дієслів у лексико-семантичних групах, які не є маркованими в аспекті коментабельного вживання дієслів. Правомірно припустити, що немає прямої залежності між коментабельністю лексико-семантичної групи та індивідуальною семантикою найбільш частотних коментабельних дієслів.

Коментабельні дієслова на рівні поверхневої структури речення виявляють здатність приєднувати додаткове підрядне речення, сполучниково або безсполучниково. На глибинному рівні ці дієслова об'єднуються функціональною спільністю суб'єкта головного речення, який повідомляє, констатує, відчуває [8; 6]. Спроби систематизації коментабельних дієслів через їхні валентні зв'язки призвели до розмежування окремих лексико-семантичних груп дієслів, що мають коментабельність. До них відносяться дієслова комунікації, емоційної діяльності, інтелектуальної діяльності, волевиявлення, фізичного сприйняття та деякі інші. Відкритість списку коментабельності лексико-семантичних груп пояснюється, по-перше, відсутністю єдиної термінології на позначення лексико-семантичних груп та, по-друге, відсутністю чітких критеріїв відбору зі всього масиву сучасних англійських дієслів. Наприклад, дієслова розуміння позначають певний аспект інтелектуальної діяльності людини та входять до групи предикатів пропозиціонального відношення [9; 9]. Входячи до лексико-семантичної групи інтелектуальної діяльності, вони можуть співвідноситися з пропозиціональними дієсловами, що виражають суб'єктивне ставлення людини до об'єктивної реальності в ідеальному образі пропозиції. До пропозиціональних дієслів О.В. Прокопенко відносить дієслова знання, думки, уявлення [10; 8-9], серед яких вивчається коментабельне дієслово "to think".

Оскільки семантичні класифікації дієслів у сучасній англійській мові не тільки відрізняються одна від одної складом та дробленням, але й здійснюються на різних підставах, ми, по можливості, будемо спиратися на найбільш прийняті позначення лексико-семантичних груп. Спочатку відбираються дієслова, що відповідають вимогам коментабельності, а потім вони розподіляються за лексико-семантичними групами з урахуванням існуючих класифікацій.

Мета статті – вивести залежність міри коментабельності англійського дієслова від його групової та індивідуальної семантики. Услід за М.Д. Андреевим, під категоріальною мірою коментабельності (КМК) розуміється ступінь кількісної реалізації коментабельних дієслів у тексті [11; 80]. Матеріалом дослідження послуговували субмови авторського та діалогічного мовлення у художньому повідомленні та субмова газетної хроніки в нехудожньому повідомленні. Дослідження виконано на текстах, що відносяться до другої половини ХХ ст.

Методом структурно-імовірнісного аналізу була виведена загальна міра коментабельності англійського дієслова в субмовах авторського мовлення (АМ), діалогічного мовлення (ДМ) та газетної хроніки (ГХ). Отримані результати графічно представлені на рис. 1.

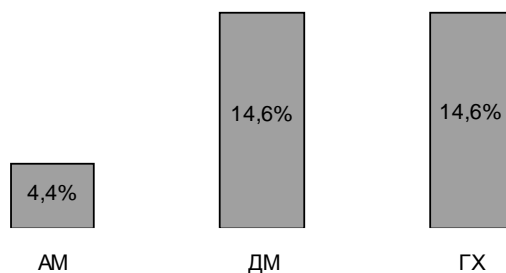


Рис.1. МК субмов АМ, ДМ та газетної хроніки

КМК у двох субмовах – ДМ та газетній хроніці – співпадає, у той час як в АМ показник КМК значно нижчий у порівнянні з двома іншими субмовами. Напрошується висновок про те, що граматична специфіка субмов відображається у фонових характеристиках. Сумарно усереднена міра коментабельності у художньому повідомленні показує низьку ймовірність коментабельних дієслів в авторському мовленні та значно вищу ймовірність прогнозованих речень з коментабельними дієсловами в субмовах, які відносяться до різних типів повідомлення – художнього й нехудожнього. Це означає, що КМК дієслів в одному й тому ж типі повідомлення може бути різною в його субмовах. З іншого боку, різні типи повідомлення можуть зближуватися за ступенем прогнозування коментабельних дієслів.

Прийнявши загальну категоріальну міру в кожній із трьох субмов за вихідну величину, виявляємо КМК для шести лексико-семантичних груп англійського дієслова, до яких відносимо дієслова мовлення та передачі інформації (ДМовл), дієслова фізичного сприйняття (ДФ), волевиявлення (ДВ), вказування (ДВк), інтелектуальної діяльності (ДІ) та психічної діяльності (ДПс) [12]. Міра коментабельності для вищеперерахованих лексико-семантичних груп показана нижче.

Таблиця 1. МК ДМовл, ДФ, ДІ, ДВ, ДВк, ДПс у трьох субмовах

Лексико-семантичні групи	Субмова	КМК
Дієслова мовлення та передачі інформації (ДМовл)	АМ	12%
	ДМ	24%
	ГХ	37%
Дієслова фізичного сприйняття (ДФ)	АМ	6%
	ДМ	11%
	ГХ	14%
Дієслова інтелектуальної діяльності (ДІ)	АМ	34%
	ДМ	41%
	ГХ	55%
Дієслова волевиявлення (ДВ)	АМ	11%
	ДМ	10%
	ГХ	20%
Дієслова вказування (ДВк)	АМ	7%
	ДМ	9%
	ГХ	41%
Дієслова психічної діяльності (ДПс)	АМ	6%
	ДМ	3%
	ГХ	31%

Будемо вважати, що лексико-семантичні групи з груповою мірою коментабельності в 1,5 рази нижчою за КМК є низькомаркованими, а лексико-семантичні групи з груповою мірою коментабельності в 1,5 рази вищою за КМК є високмаркованими. У діапазоні між нижньою та верхньою межами розміщується нейтральна зона. Для авторського мовлення встановлюються межі: < 3% - низькомарковані коментабельні дієслова, 3% - 6,5% - нейтральна зона, > 6,5% - високмарковані коментабельні дієслова.

Тоді до нейтральної зони потрапляють лише дві лексико-семантичні групи – ДФ та ДПс (6%). Усі інші лексико-семантичні групи відносяться до високомаркованих за коментабельним уживанням дієслів свого складу. Серед них найбільш високу прогнозованість коментабельного вживання мають ДІ.

У двох інших субмовах, що мають однаковий показник КМК, нейтральна зона розміщується в діапазоні 9% - 21%. Відповідно, лексико-семантичні групи, у яких МК нижча за 9%, відносяться до низькомаркованих, а ті, у яких МК вища за 21%, - до високомаркованих. Згідно з отриманими даними, в ДМ нейтральних лексико-семантичних груп три (ДФ, ДВ, ДВк), високомаркованих дві (ДМовл, ДІ), низькомаркованих одна (ДПс). У ГХ виділено дві нейтральні лексико-семантичні групи (ДФ, ДВ) та чотири високомарковані (ДМовл, ДІ, ДВк та ДПс).

Порівняння отриманих даних у трьох субмовах показує:

- 1) усі три підкласи – високомаркований, нейтральний та низькомаркований представлені лише в ДМ; в АМ та ГХ розмежовуються два підкласи – нейтральний та високомаркований; у ДМ художнього повідомлення, таким чином, коментабельне вживання лексико-семантичних груп англійського дієслова є більш різноманітним, ніж у двох інших субмовах;
- 2) коментабельність дієслів є рисою ГХ, оскільки всі лексико-семантичні групи мають найбільші показники МК саме у нехудожньому повідомленні;
- 3) за співвідношенням високомаркованих коментабельних дієслів у складі лексико-семантичних груп зближуються АМ та ГХ (по чотири лексико-семантичні групи), у той час як у ДМ їх лише дві; це означає, що високомарковані лексико-семантичні групи з коментабельними дієсловами в одному й тому ж типі повідомлення, але в його різних субмовах, можуть не збігатися;
- 4) таке зближення між АМ та ГХ виявляється в нейтральній зоні (дві лексико-семантичні групи), у той час як у ДМ їх три; інакше кажучи, у нейтральній зоні в ДМ більше лексико-семантичних груп, ніж в АМ та ГХ;
- 5) в усіх субмовах у нейтральну зону входять ДФ;
- 6) в усіх субмовах до високомаркованих відносяться ДМовл та ДІ;
- 7) за нейтральністю коментабельного вживання зближуються ДВ у ДМ та ГХ;
- 8) за високомаркованістю коментабельного вживання ДВк зближуються в АМ та ГХ;
- 9) коментабельне вживання ДПс в усіх трьох субмовах є різним: нейтральним – в АМ, високомаркованим – у ГХ, низькомаркованим – у ДМ.

Слід зазначити, що ДІ мають найбільш високі показники в усіх трьох субмовах, значно перевищуючи верхню межу нейтральної зони. ДІ є домінуючою лексико-семантичною групою в коментабельному вживанні.

Окрім ДІ, субмова ГХ надає перевагу ДВк. Напевно, це пояснюється завданнями газетного тексту – проінформувати читача, привернути його увагу, наголосити на важливості події і т.д., що здійснюється за допомогою підрядних з'ясувальних, які вводяться сполучником “that” після дієслів to show, to stress, to indicate і т.под. Наприклад: Russia's military catastrophe in Chechnya demonstrates that it can pose little near-term threat to Poles, Hungarians or Czechs... (International Herald Tribune); Downing Street and the Home Office stressed that... other measures now in place should curtail the “pull factor”. (The Guardian Weekly); India's experience clearly shows that it is much easier to reduce poverty in an environment of substantial growth in per capital income. (IMF Survey)

Коментабельність різних лексико-семантичних груп показує, що всі вони мають найбільш високу МК в субмові ГХ. У субмовах АМ та ДМ можливе варіювання: ДМовл, ДФ, ДВк мають більш високий показник в діалогічному мовленні, а ДПс та ДВ – в авторському мовленні. Наприклад, лексико-семантична група ДПс має найбільшу МК порівняно з субмовною в газетній хроніці. Одним із засобів реалізації основних мовних ознак публіцистики, таких як “імперативність, емоційність, відверто виражене ставлення автора до повідомлюваних фактів, явищ, подій, зображуваних осіб” [13; 200] є, зокрема, коментабельні дієслова цієї лексико-семантичної групи. Наприклад: They fear an offer for Safeway will be locked by the Competition Commission. (The Times); I truly regret that we will not have his vision and leadership in the future. (Army Times)

У той же час особливий інтерес становить дуже знижена, у порівнянні з субмовною, МК цих дієслів у ДМ (майже в 5 разів). ДМ відає перевагу прямому додатку після дієслів психічної діяльності, а не підрядним реченням. У повсякденному спілкуванні мовці схильні до спрощення, а не ускладнення речень після дієслів to doubt, to like, to hate і т. под. Наприклад: Unflappable girl. I admire that in her. It may be the school of Tintoretto, but I doubt even that (Irwin Shaw).

Із таблиці цілком очевидна різниця у функціонуванні дієслів фізичного сприйняття в авторському та діалогічному мовленні й газетній хроніці. В АМ, у порівнянні з двома іншими субмовами, акцент “зміщується” в напрямку частішого вживання цих дієслів. Діалогічному мовленню притаманна лаконічність [14], а, отже, після дієслів to look, to hear, to feel, to sense і т. под. частіше вживається прями

додаток, як, наприклад: I saw your light on. Did you ever see his scrapbooks? (John Fowles); You haven't noticed the flowers. I've heard about hard-sell techniques, but it is ridiculous. (Len Deighton).

В АМ автор уводить нову інформацію, факти, описує місце подій через перцептивне сприйняття персонажів. Наприклад: ...people in public shelters felt that inner London was vibrating and shuddering under the shock of high explosives. (Mary Jane Staples); Johnny saw with amusement that the blond young man looked a little sour at no longer being the star of the day. (Mario Puzo); ...I saw that the heavy brown paper had been torn raggedly away from the top (Irwin Shaw).

Водночас це допомагає автору створити образи, зобразити характери героїв. Наприклад: He saw that she was boastful and foolish...(Belva Plain); I didn't feel I had to explain to Hale that I preferred not to have Henry know where I was staying in Washington or anywhere else (Irwin Shaw); He felt he ought to stay at least potentially on hand for a while in case they did need further help (John Fowles).

Відомо, що автор має подати інформацію таким чином, щоб заінтригувати читача, якнайдовше тримати його увагу, тобто велика роль приділяється емоційно-чуттєвій стороні твору. Тому неважко зробити висновок, що МК дієслів волевиявлення (to caution, to wish, to demand, to insist і т. д.) буде підвищена в АМ та газетній хроніці, що й підтверджується даними таблиці. Наприклад: It cautioned that the current electoral system is much more democratic...(People's Daily World); But the report also warns that what is happening now in Africa may prefigure a similar pandemic in the populous countries of Asia (The Guardian Weekly); The Freak silently insisted that David helped himself first (John Fowles); ...letters-to-the-editor pages in newspapers all over the country indicated that the same thing was happening everywhere (Fletcher Knebel and Charles Bailey).

Усе вищевикладене говорить про варіабельність МК однієї й тієї ж лексико-семантичної групи в різних субмовах. Кількісні показники стосовно МК різних семантичних класів можна інтерпретувати таким чином:

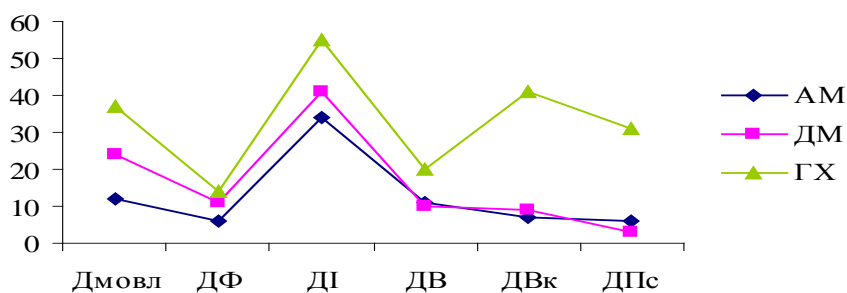


Рис.2. МК лексико-семантичних груп коментабельних дієслів в АМ, ДМ та газетній хроніці

Графічно показано, що в ГХ усі лексико-семантичні групи мають найбільш високі показники МК у порівнянні з АМ та ДМ. Усередині лексико-семантичних груп ДМовл, ДФ, ДІ виявляють тенденцію до збільшення МК в напрямку від АМ, через ДМ до ГХ. Три лексико-семантичні групи ДВ, ДВк та ДПс зближуються в АМ та ДМ, у той час як їхня МК у ГХ значно вища. Можна помітити, що домінуючою лексико-семантичною групою коментабельних дієслів в АМ та ДМ є ДІ, а в ГХ до них наближуються ДМовл та ДВк. Дієслова, що найменш реалізуються за своєю коментабельністю в усіх трьох субмовах, є ДФ.

Залежність МК від індивідуальної семантики дієслів. Для того, щоб дослідити залежність МК від індивідуальної семантики дієслів, було обрано по одному найбільш частотному дієслову в кожній із лексико-семантичних груп коментабельних дієслів та підраховано його МК у кожній із трьох субмов (див. рисунок 3).

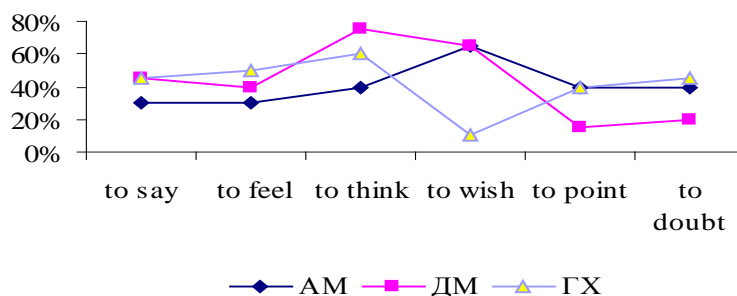


Рис.3. Індивідуальна МК дієслів

Графічна лінія АМ, що нижча за дві інші, ще раз підкреслює опозицію, що складає АМ газетній хроніці та ДМ за МК. У даному разі ми не виявили універсальності найбільш частотного функціонування дієслова інтелектуальної діяльності *to think* в усіх трьох субмовах. В ДМ та ГХ воно займає першу позицію, а в АМ – другу. Проте вже з другої позиції ми спостерігаємо розмежування: художній – нехудожній текст. Дієслово *to wish* у художніх текстах займає одну з перших позицій, у нехудожніх – останню.

Ряд коментабельних дієслів виявляє точки перетину за індивідуальною мірою коментабельності: 1) збіжність показника “*to say*” в ДМ та ГХ; 2) збіжність показника “*to point*” в АМ та ГХ; 3) збіжність показника “*to wish*” в АМ та ДМ. При збіжності індивідуальної МК у двох субмовах показник у третій субмові завжди нижчий у порівнянні з ними.

Отже, підсумовуючи, можна зазначити, що лексична семантика має вплив на функціонування морфологічних категорій. І в цьому випадку ми знаходимо підтвердження взаємодії лексичного та граматичного рівнів мовної структури. Застосовуючи структурно-імовірнісний аналіз, було встановлено, що немає однозначних зближень лексико-семантичних груп та індивідуальних коментабельних дієслів в одному й тому ж типі повідомлення. Імовірність коментабельних дієслів у газетній хроніці вища ніж в художньому типі повідомлення, проте за рядом показників коментабельні дієслова в газетній хроніці зближуються то з авторським, то з діалогічним мовленням у художньому повідомленні. Перспективною є інтерпретація розбіжностей у функціонуванні лексико-семантичних груп у цілому та їх окремих репрезентантів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове): Учеб. пособие для вузов / Отв. ред. Г.А. Золотова. – М.: Высшая школа, 1986. – 640 с.
2. Харитоновна И.Я. Вопросы взаимодействия лексики и грамматики (на материале немецкого языка). – К.: Выща школа, 1982. – 160с.
3. Литвак С.Я. Взаимодействие лексики и грамматики (на материале английского языка) // Нова філологія. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. - № 3 (14). – С. 74-80.
4. Лучак М.М. Вживання часових форм дієслова в сучасній англійській мові (на матеріалі трьох функціональних стилів): Дис...канд. філол. наук: 10.02.04 / Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2002. – 206с.
5. Караулов Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. – М.: Наука, 1981. – 365с.
6. Коваленко В.А. О союзной и бессоюзной комментабельности в современном английском языке // Проблемы структурно-вероятностного анализа языков. Материалы IV межреспубликанского семинара. – Днепропетровск: ДГУ. – 1975. – С. 79-80.
7. Малявина А.М. Классы комментабельных глаголов немецкого языка (на материале подязыка художественной прозы) // Проблемы структурно-вероятностного анализа языков. Материалы IV межреспубликанского семинара. – Днепропетровск: ДГУ. – 1975. – С. 81-82.
8. Малявина А.М. Лексико-семантический анализ глагола комментабельности современного немецкого языка: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Киевский госуд. педагог. ин-т иностр. языков. – К., 1987. – 22 с.
9. Лазарис Т.Н. Семантико-синтаксические свойства глаголов со значением понимания // Семантика и функционирование английского глагола. Межвузовский сборник научных трудов. – Горький, 1985. – С.76-81.
10. Прокопенко А.В. Семантико-синтаксическая организация предложений с пропозициональными глаголами знания, полагания и воображения в современном английском языке: Автореф. дис...канд. филол. наук: 10.02.04. – Иркутск, 1992. – 24с.
11. Андреев Н.Д. Структурно - вероятностная типология отношений между семантикой слова и его грамматическими категориями // Типология грамматических категорий: Мещаниновские чтения. – М., 1975. – С.82.
12. Косенко О.П. Проблема семантичної класифікації коментабельних дієслів // Вісник ЗДУ: Зб. наук. статей. Філологічні науки. – 2003. - №2. – С.85-89.
13. Завгородня Л.В. Синтаксичні мовні стереотипи у газетних текстах // Гуманітарний вісник. Серія: Іноземна філологія: Всеукр. зб. наук. праць. – Черкаси: ЧДТУ, 2004. – Число восьме. – С. 200-203.
14. Якубинский Л.П. О диалогической речи // Избранные работы. Язык и его функционирование. – М.: Наука, 1986. – С. 17-56.

ІНШОМОВНІ ФОРМАНТИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛЕКСИЦІ САДІВНИЦТВА

Костенко Л.М., здобувач

Запорізький національний університет

Стаття продовжує цикл публікацій автора з термінології садівництва. У ній розглянуто особливості творення термінів садівництва під впливом афіксів іншомовного походження, розкрито мовні і соціальні причини активізації такого способу термінотворення.

Ключові слова: іншомовні форманти, терміноелементи, афіксоїди, суфіксоїди, префіксоїди.

Костенко Л.Н. ИНОСТРАННЫЕ ФОРМАНТЫ В УКРАИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ САДОВОДСТВА / Запорожский национальный университет, Украина

Статья продолжает цикл публикаций автора по терминологии садоводства. В ней рассмотрены особенности образования терминов садоводства под влиянием аффиксов иностранного происхождения, раскрыты языковые и социальные причины такого терминообразования.

Ключевые слова: иностранные форманты, терминоэлементы, аффиксоиды, суффиксоиды, префиксоиды.

Kostenko L.M. FOREIGN FORMANTS IN THE TERM LEXICS OF GARDENING / Zaporizhzhya National University, Ukraine

The article prolongs the series of the author's publications on the terminologu of gardening.

The artikle touches upon the problem of the formation of the terms of gardening under the influence of the affixes of foreign origin. The language and social reasons of activisation of such term formation are exposed in it.

Key words: foreign formants, term elements, affixoids, suffixoids, prefixoids.

Система дериваційних морфем сучасної української мови належить до відкритих, активно поповнюваних, оскільки вона постійно зазнає кількісних і якісних змін. Словотвірна система в цілому така ж рухлива і змінна, як і лексична, з якою вона тісно пов'язана.

Тенденція до розширення складу дериваційних афіксів зумовлена потребою мовців мати багату і гнучку систему формальних (словотворчих) засобів для вираження різноманітних і точно диференційованих відтінків логічних (семантичних) відношень. Поповнення складу дериваційних афіксів відбувається в основному за рахунок запозичень. Процеси афіксального творення термінів під впливом афіксів іншомовного походження останнім часом активізувалися. Серед мовних і соціальних причин такої активізації виділяються:

- а) прискорений розвиток науки і виробництва, необхідність номінації нових наукових понять;
- б) ріст міжнародних наукових контактів;
- в) переклади наукової літератури, у результаті чого посилюється міжмовний вплив, взаємообмін не тільки лексичними, а й словотвірними моделями, активізувалося використання інтернаціональних лексичних одиниць та морфем [1, 26].

До системи термінотворення входять іншомовні афікси різного ступеня абстрагованості значень. Більшість іншомовних афіксів стала семантичними дублетами, тобто виразниками спільних семантичних функцій питомих слов'янських афіксів. Наприклад, функціонально-семантичне поле інтенсивності включає слов'янські префікси **за-**, **пре-**, **над-** та іншомовні **архі-**, **гіпер-**, **екстра-**, **супер-**, **ультра-**, які надають предикатіві значення інтенсивного вияву ознаки. Будучи семантично однаковими, ці префікси різняться своїми комбінаторними характеристиками. Найбільший ступінь вияву ознаки префікс **архі-** передає семою „надзвичайно”, префікс **супер-** – „найбільш, най-”, префікс **екстра-** – „поза, винятковий, вишуканий”, префікс **ультра-** – „крайній, граничний, вершина”.

Отже, у процесі модифікації семантичного потенціалу поля відбулося розмежування префіксів за сферами сполучуваності та використання.

У термінології садівництва активним префіксом є **супер-** (найбільш, най): *суперелітний фонд сортів, супер-суперелітний фонд сортів на підщеп.*

Розширення системи словотворчих засобів української термінології відбувається в результаті перетворення запозичених основ, здебільшого компонентів складних слів, у афікси. Тенденція до розвитку афіксів із компонентів складних слів вважається загальною і визначальною в поповненні арсеналу словотворчих засобів мов.

Елементи іншомовного походження зближуються з афіксами насамперед позиційно і функціонально. Як і афікси, вони виступають в пре- або постпозиції щодо кореня, функціонують здебільшого в слові, становлячи його частину, виконують словотвірну функцію, оскільки беруть участь у творенні нових слів.

Іншомовні елементи уподібнюються до афіксів і за іншими ознаками. Препозитивні одиниці, подібно до іменних префіксів, більш автономні в структурному, морфонологічному і морфологічному планах, так само граматично нейтральні, тому що не вказують на частиномовну приналежність дериватів. Часткове зближення з іменними префіксами спостерігається і на рівні семантики, адже значна частина препозитивних іншомовних елементів має ознаковий характер (**макро-**, **мікро-**, **міні-**). Однак повне семантичне уподібнення до префіксів неможливе тому, що препозитивні іншомовні елементи є коренями за походженням. Отже, ступінь абстрагованості їх значень нижчий від ступеня абстрагованості значень власне префіксів. Вони можуть виражати ознаки предметів, зокрема розмір, величину (**макро-** – великий, **міні-** – найменший, **мікро-** – малий), кількість (**полі-** – багато, **бі-** – два), називати предмети (**геліо-** – сонце...) [2, 21,22].

Елементи іншомовного походження не виступають, як правило, у вигляді окремого слова. Афіксом, як відомо, вважається такий елемент, який включається до складу слова „з метою змінити його значення, функції, роль, причому не порушуючи його цілісності” [3, 18].

Тобто афікс може існувати лише у складі слова.

Питання про афіксальний характер іншомовних основ лишається до кінця не розв'язаним. О.К. Безпояско, К.Г. Городенська називають їх запозиченими афіксоїдами, які розвиваються з компонентів складних слів і поряд з українськими афіксоїдами (**мало**, **багато**, **високо**, **низько**, **пів-**, **напів-**, **все**, **сам**) служать основним резервом поповнення системи дериваційних афіксів сучасної української мови, зокрема термінології. Д.С. Лотте, Е.Ф. Скороходько, Л.О. Симоненко іншомовні основи назвали терміоелементами, підкреслюючи їх високу продуктивність при творенні термінів-комполітів.

У сучасному мовознавстві афіксоїди або словоелементи (терміоеlementи) виділяють окремо. Вони виникають внаслідок переходу початкових або кінцевих частин первісно складного слова в розряд афіксів при збереженні їх кореневості. Афіксоїди виступають у структурі слова і системі словотворчих засобів як морфеми перехідного типу [4, 20].

У науковій літературі з проблем термінотворення перевага надається слову „терміоеlementи”. У термінологічній практиці терміоеlementами називаються значущі частини, на які розпадаються терміни [5, 8]. Поняття терміоеlementа ввів Д.С. Лотте: „Під терміоеlementом розуміємо слово, яке має самостійне значення і входить до складу простого чи складного терміна” [6, 28].

Це поняття було сприйняте й іншими ученими, при цьому було доведено, що в терміні виділяється стільки терміоеlementів, скільки у ньому є морфем (чи слів) [7, 88].

В українській термінографії перший словник міжнародних терміоеlementів „Словник інтернаціональних терміоеlementів грецького та латинського походження в сучасній термінології” І.М.Гнатишеної та Т.Р. Кияка вийшов у 1996 році.

Як відомо, інтернаціональне асоціюється в нашій свідомості із запозиченнями з живих мов та з уживанням „нічийних” елементів греко-латинського походження. Саме терміоеlementи греко-латинського походження є справжніми інтернаціоналізмами, бо вони не належать до жодної з живих мов, тому вони є однаково чужими та, одночасно, рідними для будь-якої мови. До того ж, з елементів греко-латинського походження можна легко створювати нові терміни [8, 113].

Погоджуємося з думкою А.В. Суперанської, що базові кореневі терміоеlementи є „смысловими”. Саме вони виступають як стрижневі, центральні у процесі творення термінів. Між тим, їх не можна визначати як „носіїв основного лексичного значення терміна”, оскільки два інші типи кореневих терміоеlementів – препозитивні і постпозитивні – „беруть участь у творенні плану змісту терміна, співвідносячись з ним як одиниця плану вираження” [9, 87].

Виділення суфіксів у словах іншомовного походження не вмотивоване, бо не завжди відповідає загальним принципам структурної організації слова.

У лексиці садівництва вживаються терміни іншомовного походження з суфіксами **-атор**, **-ізатор/-изатор**, **-ант**, **-ер**, **-ент**. Ці суфікси спеціалізуються на вираженні функцій діяча: *механізатор*, *меліоратор*; на означенні активної фізичної дії: *акліматизатор*.

Серед іншомовних суфіксів найвищий ступінь реалізації функції знярядь дії виявляє **-атор**, який у поєднанні з іншомовними основами утворює назви інструментів, апаратів, приладів, пристроїв, використовуваних для виконання відповідної дії, наприклад: *фумігатор*, *культиватор*. Семантична функція суфікса **-атор** не завжди визначається на підставі семантичних відношень компонентів розгорнутої структури. Терміни утворені з іншомовних основ на слов'янському ґрунті або запозичені з інших мов. У семантичній структурі похідних суфікс **-атор** фіксує ту реальність, предмет, за допомогою яких відбувається дія, позначена предметом, наприклад: *хлоратор* – апарат для хлорування води.

Звуковий варіант **-ізатор/-изатор** представлений меншою кількістю одиниць і базується у складі похідних на тих відношеннях семантичної структури, що й суфікс **-атор**, наприклад: *пастеризатор, стерилізатор*.

Суфікси **-атор, -ізатор/-изатор** у термінології є семантичними еквівалентами.

Суфікс **-ер** (*абсорбер*) у ролі знаряддя дії вживається обмежено, він перебуває на периферії.

Серед словотворчих формантів іншомовного походження на вираженні значення локатива спеціалізується суфікс **-арій**, який відзначається низьким ступенем функціональної активності: *лимонарій, розарій*.

Терміни з суфіксом **-аці/j/-** називають дію безвідносно до її тривалості або характеру процесу: *сидерація, фумігація, гібридизація, акліматизація, апробація, мутація, кастрація, вегетація*.

Серед термінів із суфіксом **-ізаці/-изаці/j/** - є такі, що позначають конкретну дію або її результат: *пастеризація, фертигація, сульфитація, трансплантація, кореляція, фасціяція, гібридизація*.

Суфікси **-аці/j/-і -ізаці/j/** - перебувають у відношеннях синонімії: *бутонізація – бутонація*.

Суфікс **-фікаці/j/** – вказує на перетворення, перехід з одного стану в інший: *муміфікація, стратифікація, інтенсифікація*.

Про намагання встановити національну словотвірну ідентичність у термінології свідчить також вимога використовувати суфікс **-нн-** замість суфіксів іншомовного походження **-аці/j/-, -ізаці/j/-, -изаці/j/-, -фікаці/j/-** для утворення віддієслівних іменників. Питання взаємодії питомих українських і запозичених з інших мов словотворчих афіксів є складним у дериватології і в різні періоди історії української мови розв'язувалося неоднаково: в одні періоди віддавалась перевага інтернаціональним, а в інші – національним компонентам. Не становить труднощів заміна іменників із суфіксом **-аці/j/** іменниками із суфіксом **-нн-**, бо обидва типи іменників співвідносяться з дієсловами на **-увати**: *апробація – апробування, кастрація – кастрування*.

Заміна іменників із суфіксом **-ізаці/j/-/-изаці/j/** іменниками із суфіксом **-нн-** логічно вимагатиме заміни дієслів на **-ізувати /-изувати** дієсловами на **-увати**, але в багатьох випадках це неможливо зробити, причому не тільки з іншомовними, а й з питомими українськими дієслівними основами. Якщо ж дієслова із суфіксом **-ізува-/-изува** залишити в термінологічній системі української мови, то тоді у структурі похідних від них іменників повинен вживатися іншомовний компонент **-із-/-из-**, який робитиме її громіздкою:

Акліматизація – акліматизування, пастеризація – пастеризування.

Аналогічна ситуація складається і з іменниками на **-фікація**:

Стратифікація – стратифікування.

Цілком очевидно, що питання про заміну зазначених іншомовних словотворчих суфіксів питомих українським суфіксом **-нн-** у віддієслівних іменниках потребує вдумливого, вваженого аналізу фахівців, які, крім словотвірного, повинні враховувати ряд інших факторів, зокрема таких, як громіздкість/не громіздкість морфемної структури іменника, його милозвучність тощо [10, 12].

Терміни із суфіксом **-аж** виражають сему активної, фізичної, незавершеної дії: *плантаж, дренаж*. Вживається обмежено.

Суфікс **-ат** об'єднує деривати з вузькою семантикою, вони означають хімічні сполуки, що містять хімічний елемент, речовину, названі мотивуючим словом (*карбонат, нітрат, сульфат*).

Словотвірний тип із суфіксом **-оз(ос)** представлений назвами захворювань, пов'язаних з предметами, явищами: *гомоз, септоріоз, цитоспороз, клястероспороз, кокомікоз, моніліоз, хлороз, вертицильоз, гномоніоз, ксантос*.

Терміни із суфіксом **-оїд** означають рослину, предмет, подібний до названого мотивуючим словом (*диплоїд, гаплоїд*).

Широко представлений афіксоїд **-цид** (від лат. *cide*-вбиваю): *пестициди, інсектициди, ларвіциди, овіциди, нематоциди, акарициди, зооциди, лімбациди, фунгіциди, гербіциди*.

Серед запозичених іменникових префіксів в українській мові налічується понад 20 морфем. У термінології садівництва знаходимо більшість з них.

Ана- – *анаероби* (ст.гр. префікс, що означає рух угору, повторну або зворотну дію).

Амфі (ст.гр.- префікс, що означає „з обох боків”, „навколо”, „подвійний”: *амфікарпія*).

Анемо- (ст.гр. – вітер) *анемофілія* – запилення рослин за допомогою вітру; *анемохорія* – поширення плодів, насіння та інших зачатків рослин вітром.

Анізо- (ст.гр. – неоднаковий) *анізофілія* – неоднаковий розмір (іноді і форма) листків на верхньому і нижньому боках горизонтальних пагонів.

Екс-(лат.- від, префікс, що означає звільнення, зміну, рух догори): *екстенсивний шлях ведення садівництва*.

Екто- (ст.гр.- поза, зовні): *ектодерма, ектопаразит*.

Транс- – *трансплантація*(лат. префікс, що означає „крізь”, через, за, пере)- пересаджування тканин.

Предикат протилежності реалізують префікси **анти-, а-, де-/дез-, диз/дис-, ре-, -ір-**.

У термінології садівництва **анти-** може позначати сему „засіб для боротьби з чим-небудь, для захисту від чого-небудь”. Синонімом іншомовного форманта виступає питомий український префікс прийменникового походження. Колись вони чітко розмежовувались: префікс **анти-** приєднувався тільки до іншомовних, а **проти-** до слов'янських основ. Згодом почали сполучатися різні за походженням основи і префікси, що спричинилося до функціонального паралелізму префіксів **анти-** і **проти-**: *антиерозійний – протиерозійний*.

До активних одиниць поля протилежності належить префікс **де-/дез-**: *дефоліанти, дезинсекція, дефростовані (плоди), дефлектор, дегустація*.

З таким же значенням вживається префікс **диз-/дис-**.

ре – *реплантація, репродуктивна спроможність сорту, реконструкція саду*.

У термінології садівництва до широковживаних префіксів іншомовного походження належать: **а-** *апробація*; **агро-** – *агротехніка, агрохімія*; **авто-** (сам) – *автотропізм, автотрофи, автохорія, автохтонний*; **аеро-** (ст.гр. повітря) – *аерозолі, аеротропізм, аерація, аеротропізм, аерофіти*;

Геліо (ст.гр.- сонце): *геліофіти, геліотропізм*;

Гетеро (ст.гр.- інший, у складних словах означає різнорідність, протилежне - гомо): *гетерозис, гетероауксин, гетерогаметність, гетерогамія, гетероспорія, гетерофілія*;

Ди – (від ст.гр.- поділяю надвое): *дихогамія, дихотомія*;

Екзо – (ст.гр.- поза чимось, зовні): *екзодерма, екзохому*;

Ендо – (від ст.гр.- всередині): *ендопаразит, ендоспора, ендосперм*;

Енто – (ст.гр.- те саме, що й ендо): *ентопаразит, ентодерма, ентомофаги, ентобактерії*;

Мезо (ст.гр.- середній, серединний): *мезофіл, мезокарпій*;

Мікро (ст.гр.- малий): *мікроелементи, мікродобрива, мікрозрошення, мікродошувальники*;

Полі (ст.гр.- численний): *поліембріонія, полігамія, полігібрид, полікарпичний, поліплоїдія*;

Теле (ст.гр. – далеко): *теленому*;

Фіто (ст.гр. – рослина, пагін): *віруси фітопатогенні, фітотоксичність; фітонцидність*;

Фото (ст.гр.- світло): *фототропізм, фотосинтез*;

Префіксоїди, як і префікси, виділяються тільки в тому разі, коли є відповідні безпрефіксні твірні слова, або коли ті самі корені приєднують до себе інші префікси чи префіксоїди, як от: *екзокарпій, ендокарпій, мезокарпій, перикарпій*.

Отже, поєднання інтернаціональних терміноелементів з іменними основами – продуктивний тип творення складних термінів. Такі терміноелементи можуть поєднатися з будь-якою основою, але вони завжди містять постійну інформацію, що дозволяє їх систематизувати за семантичними ознаками. Наприклад: відношення до землі, наук про неї, землеробства передають терміноелементи **гео-, агро-**;

На повноту, однорідність, подібність, одиничність висловленого другим компонентом складного слова вказують терміноелементи **голо-, гомо-, гомео-, моно-**;

На чисельність, багатоманітність вмісту чого-небудь, подвійність того, що виражене другою складовою частиною слова вказують компоненти: **полі-, бі-, ди-** та ін.

Більш продуктивними є терміноелементи старогрецького походження. Латинське походження мають компоненти **карб-, хемі-, -фікація, мото-, імуно-**.

Міжнародні терміноелементи відіграють важливу роль у мові науки, бо полегшують розвиток наукових зв'язків між країнами. Крім того, із них легко побудувати термін у тих випадках, коли з національних терміноелементів побудувати короткий і точний термін не вдається. Міжнародні терміноелементи легко поєднуються між собою і сприяють подальшому термінотворенню [11, 54].

ЛІТЕРАТУРА

1. Голанова Е.И. Активные процессы в префиксации современного русского литературного языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. –М., 1973. - 26с.
2. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови. –К.: Наукова думка, 1987. -212с.
3. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов. - М.: Изд-во иностр. лит., 1960. -436с.
4. Словотвір сучасної української літературної мови / Ред. М.А.Жовтобрюх - К.: Наукова думка, 1979. – 408с.
5. Бартков Б.И. Дериватография украинского языка и квантативный дериваторий 100 аффиксов, полуаффиксов и аффиксоидов научного стиля и литературной нормы // Полуаффиксация в терминологии и литературной норме. – Владивосток, 1986. С. 8-58.
6. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии // Вопросы теории и методики. – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1961. -160с.
7. Лейчик В.М. Семантические и формальные признаки терминологических элементов // Полуаффиксация в терминологии и литературной норме. – Владивосток, 1986. – С.88-91.
8. Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основы термінотворення. – К.: Видавничий дім „КМ Academia” 2000. -215с .
9. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология. Вопросы теории. – М.: Наука,1989. -243с.
10. Городенська К.Г. Проблема словотвірної ідентичності в українській термінології //Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць / НАН України, Інститут української мови. – К., 1998. –264с.
11. Кочан І.М. Міжнародні терміноелементи в системі науково-технічних термінів // Проблеми української термінології: Матеріали 6-ої Міжнародної наук. конференції. Вісник держуніверситету „Львівська політехніка” Вип. 402, Львів, 2000. – С. 54-63.

УДК 821.161.2:82-32

БАРОКОВО-ГОТИЧНІ ВІДЛУННЯ В НОВЕЛАХ МИХАЙЛА СТАРИЦЬКОГО “ПИСАНКА”, “ВАРЕНИКИ”

Костецька Л.О., к. філол. н., доцент, Третьяк І.В., студент

Запорізький національний університет

У статті розглядаються новели М.Старицького, що представляють бароково-готичний стиль. Розкривається поняття “оніричного простору”- рушія сюжету.
Ключові слова: бароко, готика, новела, оніричний простір, символ.

Костецкая Л.А., Третьяк И.В. БАРОКОВО-ГОТИЧЕСКИЙ ОТЗВУК В НОВЕЛЛАХ М.СТАРИЦЬКОГО “ПИСАНКА”, “ВАРЕНИКИ”/ Запорожский национальный университет, Украина.

В статье рассматриваются новеллы М.Старицкого, которые представляют бароково-готический стиль. Раскрывается понятие “онирического пространства” – двигателя сюжета.
Ключевые слова: барокко, готика, новелла, онирическое пространство, символ.

Kostetskaya L.A., Trytyak I.V. BAROCCO-GOTHIC SOUNDING IN M.STARITSCKIY'S NOVELS “PYSANKA”, “VARENIKI”/ Zaporizhzhya National University, Ukraine.

Barocco-gothic style in M.Staritscky's novels are under consideration in the article. The idea of onirio space as an engine of the plot is revealed.
Key words: barocco, gothic, novel, onirio spase, symbol.

В еволюції художнього мислення другої половини XIX століття творчості М.Старицького судилося стати єднальною ланкою від традицій до нової естетичної свідомості кінця XIX – початку XX століття.

У вузівській системі освіти вивчаються історичні твори письменника, його поезія. Стосовно ж новелістики М.Старицького, можна твердити, що цей жанр не взято до уваги і не досліджено, за винятком аналізу поезії в прозі “Ужас” В.Поліщука.

На відміну від популярних у добу романтизму “великих” жанрів літератури - роману, повісті, поеми; у другій половині XIX століття на арену виступає новела. Цей жанр своїм корінням сягає “догомерівської епохи”, та остаточне становлення відбувається в Італії доби Відродження, де за новелою і закріплюється жанрове визначення як оповідь “анекдотично”-побутового змісту.

“Новелістика XIX століття, хоч і пов’язана з традиціями минулої епохи, - явище вже якісно інше: гостра спостережливість, точна деталізація, специфічна художня документальність, глибокий психологічний характер, в’длива сатира, відточений драматизм ситуації, фантастично несподівані, але єдино можливі для образної інтриги розв’язки, динамічність фабули, тяжіння до живописності, витончена характерологія, глибоке розуміння трагізму буденного життя героїв” [1,5].

Як для історичної прози більш раннього періоду, так і для новел М.Старицького характерним є поєднання релігійного й античного, морального “теоцентризму” з яскравістю світських пристрастей, містицизму й цілком “реалістичного” детермінізму тощо. А таке “вміння” дотепно поєднувати, здавалося б, зовсім непоєднуване, - пише Н.Шумило, - (земне й небесне, духовне й світське, життя і смерть, тлінність і вічність, суєта і щастя) становить суть поетики “бароко” [2,6].

Термін “бароко” вперше був застосований для характеристики стилю архітектурних споруд. Але згодом його починають вживати для позначення інших мистецьких явищ.

Розквіт європейського бароко припадає на XVII століття, яке поєднує дві великі епохи - Ренесанс і Просвітництво. Цей літературний напрям тривалий час розглядався як зворотний бік Ренесансу, як “реакційне” мистецтво. Г.Вельфлін вважав, що бароко – це занепадницька формалістична течія. За його словами – це напрямок, що характеризує кінцевий етап розвитку кожного мистецького періоду, це “крок назад” – від доби Відродження до середніх віків. Але, на нашу думку, бароко синтезувало в собі мистецтво двох епох – Ренесансу та Середньовіччя (Готики). Адже цей літературний напрям звертався до змісту і форм готичного мистецтва, але і не відмовлявся від ренесансних культурних здобутків.

Барокова література рухлива й динамічна. Характеризується трагічною напруженістю і трагічним світосприйняттям. Світла, оптимістична, гуманістична спрямованість мистецтва Відродження, змінюється песимістичними настроями, людське життя залежить від випадку і фатуму. Є.Васильєв зазначає, що “найпоширенішими темами стають “Memento mori” (Пам’ятай про смерть) і “Vanitas” (Суєта)” [3.354]. Д.Чижевський пише: “Замість прозорої гармонійності ренесансу зустрічаємо в бароко таку саму скомплектовану різноманітність, як у готичі; замість можливої простоти ренесансу зустрічаємо в бароко ускладненість готики; замість антропоцентризму, ставлення людини в центр усього в ренесансі, зустрічаємо в бароко виразний поворот до геоцентризму, до приділення центрального місця знову Богіві, як у середньовіччі; замість світського характеру культури ренесансу, бачимо в часи бароко релігійне забарвлення всієї культури – знову, як у середньовіччі, замість визволення людини від пут соціальних та релігійних норм, бачимо в бароко знов помітне присилення ролі церкви й держави” [4,240].

Поетика літературного бароко містить в собі різноманітні, протилежні елементи й форми, які гармонійно сполучають трагічне з комічним, піднесене з вульгарним, жахливе з кумедним. “Воно цілком приймає “відродження” античної культури і воно, щоправда, цю культуру розуміє інакше, ніж ренесанс, та робить спробу з’єднати античність з християнством; бароко не відмовляється і від тієї уваги, яку ренесанс звернув на природу, лише ця природа є для нього важлива як шлях до Бога; бароко не відкидає навіть культуру „сильної людини”, лише таку „вищу” людину воно хоче виховати та й правді виховує для служби Богіві” [4,240].

Однією з типових рис літератури бароко є його інакомовність. За словами І.Іваньо, „елементами, схематичними емблемами, символами і алегоріями, які, на відміну від символіки пізнішого мистецтва, були загальнорозрізненими” [5,44]. Всеосяжний дидактизм бароко „знаходить для свого вираження ускладнені, вишукані форми-параболи, різні види притч, незвичайні зіставлення образів, гіперболи, парадокси, антитези, напружені метафори” [6,44].

У XVIII столітті термін „бароко” застосовують до музики, у XIX столітті його вживають стосовно скульптури та живопису. Наприкінці XIX століття починають говорити про бароко в літературі. Вважають, що першим цей термін щодо літератури використав Фрідріх Ніцше: у 1878 році видатний філософ писав про барочний стиль грецького дифірамба, а також про барочний період грецького красномовства. І лише на початку XX століття вперше розглянув цей напрям як естетичну систему Д.Чижевський у монографії „Український літературний барок” (Прага, 1942-1944), але тільки на VI Конгресі славистів у Празі 1968 року вчені поставили питання слов’янського бароко, зокрема українського.

Щодо виникнення бароко в Україні існує багато міркувань. Д.Наливайко зауважував, що „історична епоха, породженням якої було бароко, з її частковою рефеодалізацією, наступом контрреформації, кризою гуманізму, сприяла певному поверненню до середньовічних традицій... Відбувається активізація впливу релігії на культуру, поживаються в літературі призабуті духовні жанри, в живописі й пластичному мистецтві спостерігається певне повернення до готичного стилю. Одне слово, виникає комплекс явищ в літературі й мистецтві, загалом в духовному житті епохи, який деякі вчені називають бароковим комплексом” [6,48]. Треба зауважити, що характерною рисою українського народу є схильність до фантазування. Саме цим можна виявити процес постійного вираження необароковості, зокрема готичних мотивів, особливо в перехідні культурні періоди, коли фольклорна традиція стала спільною дотичною для багатьох стильових тенденцій. „Для українського письменника, при його психологічній орієнтації, цілком природно творити готичну прозу, вона для нього відбиток національної ментальності” [7,3].

Використовуючи елементи „бароково-готичного” стилю, які загалом вкладалися в річище романтизму (пізніше - неоромантизму), М.Старицький цілком міг скористатися досвідом М.Гоголя та П.Куліша. У поетиці прози М.Гоголя дослідник Ю.Барабаш виділяє типові для бароко дисгармонійність, зближення контрастів, різкі стилістичні зсуви, примхливу гру форм, схильність до ускладненої почасті зашифрованої метафорики, до парадоксу, гіперболи, літературної містики, до „принципу відображення”, інакомовності, підміни образів. Важливою ознакою „гоголівського бароко” вчений вважає концептивне поєднання несполученого [8,19].

У новелістиці М.Старицького „бароково-готичні” відлуння чуються з цілого ряду його творів, зокрема тих, де відображено популярний у письменників оніричний простір („Писанка”, „Вареники”, „Ужас”).

З незапам'ятних часів навколо снів формувалася атмосфера містики і тотемізму, властива в язичницькому середовищі кожному явищу, що не знаходило пояснення через реальне життя. Специфікою цієї атмосфери було тлумачення незрозумілих процесів через діяльність духів та богів. Як зазначає З.Фрейд, „душевна діяльність образів сновидінь складається з двох функцій: зіставлення думок, що приховуються за сновидінням і перетворення їх в змістовні поняття... Ці думки відносяться до тлумачень, що не зрозумілі нашому розуму, з якого витікають, шляхом деякого перетворення, ірраціональні думки” [9,225].

Традиційна символіка снів, як правило, пов'язана з „глобальними” проблемами життя – народження, одруження, хворобою, смертю, проблемами потойбічного існування. Людина перебуває в ірраціональному, трансцендентному вимірі, коли душа на якийсь час покидає тіло. „Що стосується загрозливої незвичайності, що більшість віддали б пальмою першості ідеї бути забороненому заживо в стані літургії. Але психоаналіз вчить нас, що цей моторошний фантазм є всього-на-всього лише трансформацією іншого, який першопочатково був зовсім не страшним, навпаки, включав у собі навіть своєрідне життя в материнському лоні” [10,190-199].

М.Старицький використовує прийом сну, як засіб втілення власної ідеї, як можливість абстрактно передати незвичайний, ілюзорний і фантастичний простір. Тут художня деталь виступає ключовим образом, на який нанизуються події, відіграє роль домінуючої особливості твору. Адже через цей художній засіб значною мірою виявляється спосіб художнього мислення митця, його здатність знаходити з-поміж безлічі речей чи явищ таке, що в сконденсованому, спростованому вигляді економно і з вищою експресивністю дає змогу виразити авторську ідею твору. Митець проектує увагу читача на назву твору, зацікавлюючи і водночас приховуючи те, що викликає широкий спектр асоціації.

У новелі „Писанка” (автор називає твір „святкова розповідь”) події розвиваються під час „страсної суботи”. Тобто, навіть у першому реченні відчувається своєрідний містицизм, на основі якого розвиваються події в сім'ї Зоріних. Перед реципієнтом постає образ сина Марії Іванівни – Коля, який, начебто, є причиною усіх лих в сім'ї. Після його народження, у результаті нещасного випадку помирає батько; брат Марії Іванівни зненавидів племінника, бо Коля в сім'ї „зайвий рот”. Далі загадкова дядькова смерть. „Скільки лиха принесла ця дитина, аж поневолі підіймається жовч” [11,287], - голосила Марія Іванівна. Коля не розуміє чого його всі ненавидять: „За що мене б'ють та гонять? Я нікому нічого... Я все терплю, я нікому зла не бажаю... а мене гонять зі світу. За що ж, за що?” [11,288]. Саме в цьому епізоді М.Старицький досягає найвищого ступеня психологізму, адже дитячий розум не може осягнути безглуздих звинувачень родини. І ось Коля опиняється „в смердючій, обідраній кімнаті”, за те, що від „одного погляду його все марнується” [11,288].

М.Старицький подає стисло інтер'єр приміщення, звертаючи увагу на безлад: „перекошений образ матері божої з простягнутими руками” [11,288]. Ця кімната відображала не лише фінансовий занепад, але й моральний безлад у сім'ї. В очах Колі „кімната виглядала темною руїною-тюрмою, і тільки ікона пом'якшувала негативне враження” [11,289]. Дитина опинилася в закритому приміщенні (замкнений топос), що символізує самотність, відірваність від життя і суспільства (родина). Коля у відчай звертається до Матері Божої з молитвою і „вся його наболіла душа вилася у цьому пориві” [11,289].

Хлопчик благає захистити його або забрати на небо, бо на землі його ніхто не розуміє. “Фактор віри, релігії у М.Старицького, людини глибоко релігійної, тут відіграє роль сюжетного рушія чи морального імператива” [12,55].

Автор використовує прийом сну, для втілення свого єдиного задуму: життя – це випадок, який залежить від волі Господа Бога. І.Франко в статті “Із секретів поетичної творчості” зазначає, що “сонна фантазія є не тільки репродуктивна, але й творча: вона потрапить уявити нам такі образи, такі сцени і ситуації, яких ми в житті ніколи не бачили і не знавали. Вона потрапить скомбінувати все те з великого запасу наших звичайних вражень і ідей, послугуючись в сні легкістю в асоціюванні ідей. Для сонної фантазії стають отвором усі таємні скритки та схованки нашої нижньої свідомості, всі скарби наших давніх, забутих і затертих вражень від найдавніших літ...” [13,71].

Коля уві сні бачить “розквітлі дерева” як символ зв’язку світу живого з потойбіччям. Між деревами розміщуються різні кольорові столики, які дитиною поділені на три групи, що вказує на ознаку тригранності буття. Перед Колею постає Божа Матір “в прекрасній сяючій ризі, вінком із зірок на чолі і з такою безмежною ніжністю в очах, якої на землі не знайти” [11,289-290]. Образ Богородиці введено як провісник, а вінок із зірок символізує радісні вісті [14,495]. В уста Божої Матері автор вкладає власну ідею гуманізму: “Люби всіх... прощай всім... і моє серце буде в тобі...” [11,290]. Н.Фенько називає такі сни снами-архетипами. Прокинувшись, Коля ненависно розбиває яйце, яке висіло під лампою. І знову випадок, саме в ньому опинився дядьків заповіт. “Яйце символ не тільки життя, це прадавній відбиток міфологічного сприйняття основи всіх основ” [15,101]. Мають певний підтекст і слова няні в кінці твору, єдиної людини, яка захищала хлопчика: “Цариця небесна нагородила тебе писанкою” [11,291].

Досить оригінальною є новела “Вареники”. На початку твору знайомимося з Софронихою – бідною вдовою. Автор стисло, але досить влучно описує селянку: “Нужда і горе відбилися на обличчі її, печаль якоїсь пришибленості і тупої покірливості” [16,69]. М.Старицький показує злиденне життя-існування селян і винуватців їхнього лиха. В образі голови уособлено хижачтво і бездушність селянської верхівки. Він хитрістю відбирає в Софронихи мішечок гречки, але вдова кориться сваволі голови.

Так звертається вона до голодних дітей: “Беззахисні ми, хто не захоче, той лиш не скривдить! Тільки, діточки мої, квіточки милі, все від бога, усе від його ласки. Немає у вас іншого захисника... молитесь йому єдиному...” [16,74]. Здається, що єдиною ниточкою, що тримає селян на цьому світі, є віра.

Паралельно автор передає заможне життя голови: “Наймичка кидала зі сковорідки у величезну миску вареники, перекидала їх куснями свіжого масла, а жінка голови знімала з декількох глечиків білу та густу сметану” [16,75]. Для голови та його дружини Палажки, життя – це період між святами. Богохульно лунає молитва з уст чоловіка Палажки і побажання, щоб усі християни ситими зустрічали свята. Далі М.Старицький детально передає вечерю сім’ї.

Ситий голова намагається заснути, але щось його душить, навколо “згустилась темінь” – символ небезпеки. Далі тіні переростають в “темні... силуети, мовби католицькі монахи накриті капюшонами” [16,77]. Перед нами постають образи середньовіччя, овіяні містичною аурую. Містицизм – це особлива риса зображення події, де головну роль виконує “віра в існування надприродних сил і здатність спілкуватися з ними людини” [17,523]. Місячне сяйво наповнювало хату “сяючими зеленкуватими хвилями”. А зелений колір – це атрибут “чужого світу, чужого простору, де живе нечиста сила” [15,443]. Кожен монах “озброєний” трикутним мішком, тобто “символ трьох стихій – води, повітря, вогню..., який є пересторогою для нащадків” [15,370]. Голова розуміє, що то не монахи, а вареники (атрибут заможного життя, поминання померлих [18,24]). Тобто, вареники – це втілення потойбічної сили пекла, яка прийшла, щоб забрати злодія, бо “все... багатство кроплено сирітськими і сльозами вдів, і не має за них вибачення у Бога” [16,77-78]. Такий сон, за Н.Фенько, є “сном-катарсисом”, “за допомогою якого автор передає кардинальні зміни психології героїв (ефект миттєвого психологічного перевороту)” [18,8].

Зідеалізованою є кінцівка твору, коли, прокинувшись, голова їде до Софронихи, просить у неї вибачення, кається в своїх гріхах. Навіть запрошує сім’ю Софронихи гуляти “масляницю”. Але обране “бароково-готичне обрамлення” дозволяє втілити авторські мрії.

Використовуючи у своїх новелах опіричний простір, М.Старицький переконує, що кривда в житті не лишається непокараною. Варто звернути увагу на місце розташування картин сну у творах. У новелах М.Старицького вони займають позицію в середині твору. Таке розташування (за Н.Федько) визначає кульмінаційний момент твору: це найбільш конфліктні, ідейно напружені сновидіння [19,10]. Сни стають підтвердженням існування потойбічного життя. Але головне те, що символіка снів допомагає людині підтримувати “контакт” з душами померлих і цим самим немовби заспокоювати себе стосовно майбутнього. Ми переконалися, що зображення опіричного простору традиційно пов’язане не лише з міфологічними та фольклорними, а і з біблійними мотивами. Цей факт пояснюється тим, що наприкінці ХІХ століття в українській літературі активізується інтерес до Біблії (поява друком перекладу Святого Письма українською мовою П.Кулішом, І.Пулєм та Ів.Нечуєм-Левицьким), посилюється національний

інтерес та виникає новий тип художнього мислення з перевагою ірраціонально-чуттєвого чинника над раціональним.

На зламі епох М.Старицький заявив себе як оригінальний митець. Новели “Вареники” і “Писанка” написані в “бароково-готичному стилі”. Втілюючи стару істину бароко – “життя є сон”, автор зображує події через опірничий простір. Прийом сну дозволяє поєднати небесне і земне; фольклорні мотиви з біблійними; врешті решт, розкрити внутрішній світ людини, над якою тяжіє Бог чи фатум.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андронік Л. Світова новела від античності до ХХ століття. – К., 1998. – 63 с.
2. Шумило Н. Бароково-готичні відлуння в українській прозі кінця ХІХ – початку ХХ століття. // Слово і час. – 2000. – № 9. – С. 6-15.
3. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: Підручник. – К.: Либідь. – 2001. – 488 с.
4. Чижевський Д. Історія української літератури. Від початків до доби реалізму. – Тернопіль, 1994. – 450 с.
5. Іваньо І. Про українське літературне бароко // Українське літературне бароко. – К., 1987. – С. 6-45.
6. Наливайко Д. Українське літературне бароко в європейському контексті // Українське літературне бароко. – К., 1987. – С. 46-76.
7. Шевчук В. З темних джерел. Українська готична новела ХХ ст. // Літературна Україна. – 1995. – 26 січня. – С.3.
8. Барабаш Ю. Причинки до теми “Тоголь і українське літературне бароко (генезис і типологія)” // Слово і час. – 1992. – № 10. – С. 19.
9. Фрейд З. О клиническом психоанализе. Избранные сочинения. – М.: Медицина, 1998. – 288 с.
10. Фрейд З. Толкование сновидений. – К., 1991. – 382 с.
11. Старицький М. Писанка // М.Старицький. Твори: У 6 т. – Т.1. – К.: Дніпро, 1989. – С. 283-291.
12. Поліщук В. Поезія автора в новелістиці М.Старицького // Українська література в загальноосвітній школі. – 2003. – № 6. – С. 53-56.
13. Франко І. Із секретів поетичної творчості. Повне збір. тв.: У 50 т. – Т.31: Літературно-критичні праці. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 45-119.
14. Гаврилов Д., Наговицин А. Боги славян. Язычество. Традиция. – М.: Рефл-бук, 2002. – 464 с.
15. Войтович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664 с.
16. Старицький М. Вареники // М.Старицький. Твори: У 8 т. – Т.8. – К.: Дніпро, 1965. – С. 69-80.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В.Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ Перун, 2001. – 1440 с.
18. Словникова скарбничка / О.Ісаєнко. – Харків: Країна мрії, 2002. – 200 с.
19. Фенько Н. Естетичні функції картин сновидень у художніх творах українських письменників другої половини ХІХ – ХХ століть. – Дніпропетровськ, 1999. – 19 с.

УДК 821.161.2 Ф-31.09

ЗАСОБИ ОБРАЗОТВОРЕННЯ В РОМАНІ „ЧУДО СВЯТОГО ГЕОРГІЯ О ЗМІЄ” Р.ФЕДОРІВА

Кравченко В.О., к. філол. н., доцент, Костюк О.В., магістрант,
Дмитренко М.В., магістрант

Запорізький національний університет

У цій статті зроблено спробу осмислити сюжетно-образний зміст роману „Чудо святого Георгія о зміє” Р.Федоріва, заглибитись у його символіку, показати неабияке вміння і художній талант автора, мистецтво володіння словом, продемонструвати величезну ерудицію письменника-філософа в інтерпретації історії.

Ключові слова: романістика, світобачення, проблематика, історична доба, ідея, образ, символіка, історіософія, хронотоп.

Кравченко В.А., Костюк Е.В., Дмитренко М.В. СРЕДСТВА СОЗДАНИЯ ОБРАЗА В РОМАНЕ „ЧУДО СВЯТОГО ГЕОРГИЯ О ЗМЕЕ” Р.ФЕДОРИВА / Запорожский национальный университет, Украина

В этой статье сделана попытка осмыслить сюжетно-образное содержание романа „Чудо святого Георгия о змее” Р.Федорива, углубиться в его символику, показать необыкновенное умение и художественный талант писателя, искусство владения словом, продемонстрировать величайшую эрудицию писателя-философа в интерпретировании истории.

Ключевые слова: романистика, мировоззрение, проблематика, исторический период, идея, образ, символика, историософия, хронотоп.

Kravtchenko V.O., Kostyuk O.V., Dmytrenko M.V. MEANS OF THE IMAGE CREATION IN THE NOVEL " SACRED GEORGE'S MIRACLE ABOUT SERPANT" BY R.FEDORIV / Zaporizhzhya National University, Ukraine

This article has been made an attempt to realise the sujet-image maintenance of the novel "Sacred George's Miracle about Serpant" by R.Fedoriv. The authors go deep into its symbolics to show R.Fedoriv's unusual skill and art talent. His art of possession by a word shows the greatest erudition in history interpretation by the writer-philosopher.

Key words: romance philology, outlook, problematics, the historical period, idea, an image, symbolics, historisophy, chronotopos.

Історичний роман 90-х років ХХ століття є оригінальним здобутком української літератури. Історія України захоплює нас героїчними подіями, напівказковими героями, але прикро, що ми, українці, сьогодні ще не досить добре знаємо історію, іноді неправильно її потрактуємо. Та як тільки не намагалися „свої” вчені приховати події минувшини, істинних героїв-українців, інтерпретувати їх у світлі певної ідеології, все ж не змогли пригасити захоплення волелюбністю, силою, розумом наших предків.

Українці мають усі підстави пишатися тим, що їхня батьківщина не раз переживала дні сили і слави, мала справді легендарних героїв, мужньо витримувала найважчі випробування, коли гинули не сотні і тисячі, а мільйони її дочок і синів. Ми можемо втішатися і гордитися тим, що Україна ніколи не поневолювала інші народи, а лише захищала себе від ласих на чуже добро близьких і далеких сусідів. На жаль, наша країна переживала і часи занепаду. Усе це – теми сучасної романистики, завдяки якій ми маємо змогу поглянути на нашу минувшину правдивими очима. Серед безлічі таких історичних творів виділяємо: „Северин Наливайко” М.Вінграновського, „Горить свіча”, „Чумацький шлях” В.Малика, „Орда” Р.Іваничука, „На брата брат”, „Погоня” Ю.Мушкетика, „Отчий світільник”, повість „Чорна свіча від Ілени”, „Чудо святого Георгия о змие” Р.Федорива.

Звернення літератури до історії – показник розвитку національної самосвідомості. Саме література допомагає зберегти історичну пам’ять.

Романістика письменника стала об’єктом уваги Л.Воловця, М.Ільницького, В.Качкана, Р.Кудлика, О.Неживого, Б.Сидоренка, М.Слабошпицького, В.Панченка, Т.Салиги, що намагалися досягнути світобачення Р.Федорива, його думки, втілені в сюжетно-образний матеріал, які тісно пов’язані із враженнями його життєвого досвіду, доповнені роботою творчої уяви, введені в неповторні співвідношення і поетичні асоціації. Його творчість приваблює глибиною постановки та широтою проблематики, і ми намагатимемося по-новому, з урахуванням сучасних літературознавчих концепцій „пройти” разом із героями творів їхніми життєвими стежками, осмислити минуле на основі якісно нового духовного контексту.

Нас хвилюють проблеми пошуку першооснов життя, роль особистості в контексті всесвіту.

Кожна нова літературна епоха надає зображеній історичній добі нової творчої інтерпретації, що дозволяє переглянути проблеми, порушені Р.Федоривим: філософія життя й психологія зради, погляд героїв на минуле, сучасне і майбутнє, на сенс буття.

Насиченість творів подієвим матеріалом, романна сюжетна напруженість, неабияке авторське вміння дозволяє говорити про філософське утвердження через змістову сутність образів головної ідеї, що розгалужується, розкладається на широкий спектр ідей, які ґрунтуються на роздумах письменника-філософа над тим, для чого живе людина, хто ми є.

Отже, вирішуючи ці завдання, заглиблюватимемося у важливість проблем та ідей, складності певних історичних моментів, відтворенню яких автор підпорядкував усю сукупність людських знань, вміння за допомогою мовних ігор відшукати у своїй пам’яті і з’єднати в безмежному гіпертексті весь текстуальний універсум, енциклопедичні знання про реальний світ.

„Чудо святого Георгия о змие” – роман, у якому органічно поєднуються достовірність історичної оповіді, домисел, вимисел і „сумний романс” любовних історій, лінія історична і любовно-пригодницька колізія. Ця монолітність твору стає найбільш помітною при аналізі його структури, у якій чітко виділяються основні компоненти: сюжет, композиція.

За жанром це історичний роман, де в широкому аспекті зображено життя головних героїв, здебільшого взаємопов'язано, життєві долі розкрито докладно, більшість подій викладено точно та достовірно, характери відтворено багатопланово.

Із перших сторінок роману ми дізналися, що, коли помер князь Володимир Осьмомисл і його ховали в церкві Успення Богородиці, „тоді на мурованій дзвіниці ... зірвався з тисового бруса найбільший із трьох „княжих” дзвонів, по імені Дмитрій, і, впавши на землю ... розколовся; ні, не розколовся на друзки, лише глибокі тріщини побігли від криси на три п'яди вгору, проте цього було досить, щоб дзвін умовк навіки” [1, 6].

Дзвін символізує посвяту, рух елементів, чаклунство проти сил руйнування, а тут руйнується він сам. Дж. Ролі писав, що „...погойдування дзвонів знаменує собою крайнощі добра і зла, смерті і безсмертя” [2, 143]. Читаючи далі, ми розуміємо, що зло перемагає добро так само, як і смерть – безсмертя. Дзвони попереджують про присутність Христа, можливо, і того страшного дня сам Ісус Христос спустився на землю, щоб поспівчувати людям і попередити їх про страшне нещастя, яке охопить їхню землю. Старі люди кажуть, що дзвони приборкують бурю, та ці дзвони цього зробити не змогли. Певно, тому і впав найбільший дзвін – від безсилля. У такий спосіб, на нашу думку, автор хотів попередити читача про подальше розгортання подій роману.

Домисел та вимисел – невід'ємні ознаки історичного роману, чим вправно скористався Р.Федорів. В основі твору – тема змієборства, відома ще з християнських вірувань. Досьогодні існують легенди і перекази про „змійний ирїй”, куди замановали жертв, щоб там були вжалені і отруєні гадюками; про змієборців, що стережуть від „усяких зміїв і гадів”. Г.Булашев переказав легенди про зміїв, їх походження: „гадюку, яка вкусила людину, не приймає земля, і тому вона лазить до пізньої осені й чекає, щоб її хтось убив. При цьому, хто взагалі вб'є гадюку, тому Бог пробачить сорок гріхів” [3, 379].

Втіленням Змія в романі є стольник князя Володимира Ярославовича – Змій Гаришко, мабуть, найяскравіший і найсуперечливіший образ у романі. У народі кажуть, що змії походять від диявола – це видно по його зубах. Очевидно, що це так і є, судячи із холоднокривості і кривавості його вчинків.

Він був звичайним помийником, працював в корчмі юдея Йони, виконував просту роботу: рубав дрова, носив воду, „білував телят”. Це був чоловік „невеликий на зріст, щуплий, булькатий, з рідким білявим волоссячком, догідливий кожному...” [1, 57]. Ніхто не звертав на нього уваги і ніхто не міг навіть уявити, що він згодом стане правою рукою самого князя Галичини Володимира. І коли це сталося, від того тихого, догідливого і спокійного Гаришка нічого майже не залишилось. Він змінився: став рішучим, вибагливим, впевненим, жорстоким.

Прозвали Гаришка Змієм не випадково. Ще служачи в Йони, він носив за собою кошика зі змієм, який був настільки огидним і неприємним, що „люди ціпеніли, коли той клав вужа собі на шию...” [1, 66]. І ця нерозлучна пара таїла в собі щось страшне і зле. Ніколи Гаришко не залишав його, і навіть до двору забрав з собою. Побачивши цю тварину, князь Володимир, похитавши головою, сказав: „Змій ти, еси, Гаришку” [1, 68].

Змій у народній творчості наділений позитивними рисами. Він мудрий: „змії саме і навчили людей лікування, оскільки вони володіють знаннями цілющих трав” [3, 317]. Ці якості ми спостерігаємо в Гаришка: він гарний травник – знає властивості всіх трав, яка від хвороби рятує, яка хворобу наганяє, яка кохання привертає, а яка навіки відвертає; він має неабиякий розум, про що свідчить випадок розслідування вбивства охоронця рушника.

Цей „нікчемний”, „хитрий”, „підступний” чоловік множив у державі несправедливість, зло, смерть. А, можливо, носячи з собою змія, Гаришко вбирав із нього негативну енергію, ту підступність, лукавність, те прокляття, яке наслав на Змія Господь, тому й сам став таким. Гаришкові приносило задоволення те, що його люди боялися, а точніше його змія, і тому, коли його вуж „закоценів”, помер, вирішив зробити із вербової гілки голову його, зміїну подобу, бо не хотів втрачати „репутації”: „потвора вийшла страшніша од живого вужа, вся начорно забарвлена, очі – білі, мертвотні, пащека роззявлена...” [1, 118-119].

У Г.Булашева читаємо: „Особливо цілюще значення приписують голові змія. Іноді тримають вдома якусь кісточку або черепашку, що нагадує формою й розмірами зміїну голову, вірячи, що вони приносять у дім здоров'я і оберігають від нещастя” [3, 387]. Зробив голову і Гаришко, щоб ще раз захистити себе. Голова була зроблена з верби не випадково, бо це дерево прокляте Богом за те, що з нього було зроблено цвяхи, якими „жиди” збивали хреста для розп'яття Спасителя. За те її точить черва. В сухій вербі сидять чорти. Думається, саме тому автор вперше знайомить читача зі змієм, коли той спить у дуплі сухої верби.

По-різному пояснюють образ змія. Змій – лютий, хижий, підступний і лукавий. „Диявол прийняв образ змія і підмовив Сву з'їсти заборонений плід яблуни: „І сказав змії до жінки: „Умрете – не вмрете! Бо відає Бог, що для того, коли будете з нього ви їсти, ваші очі розкриються, і станете ви, немов Боги, знаючі добро і зло!” / Книга Буття 3.4-5 / Господь Бог покарав і змія, і жінку: „За те, що зробив ти оце, ти проклятий над усю худобу, і над усю звірину польову! На своїм череві будеш плазувати і горох

їстимеш у всі дні життя свого” / Книга Буття 3,14 / [4,33]. Або: ”І як Мойсей возніс змія в пустелі: так повинно бути вознесено Сину людському, аби всякий віруючий в нього не загинув, але мав життя вічне” [5, 140]. Знамення, на якому був виставлений мідний змія, було прообразом хреста, на якому був розіпнутий Спаситель Христос, і як тоді ті, хто дивилися на змія, залишилися живими і неушкодженими, так і зараз, всі ушкоджені древнім змієм, дияволом, дивлячись з вірою на Розіпнутого Хреста, залишаться живими і неушкодженими.

Гаришко також вірив, але дещо „збочено”, не в образ змія на хресті, який був прообразом розіпнутого Спасителя, а в самого змія. Тому князь Володимир був уведений в оману – він дивився з вірою не на Розіпнутого Хреста, а на змія, і думав про спасіння, але, на жаль, помилився.

При князеві Змій Гаришко наробив багато „чорних справ”: вбивство брата князя Володимира Олега Настусича, і попа Андріяша, чоловіка Анни, коханої Володимира, і вбивство „оружного кметя”, що охороняв оберіг. Всі вчинки його, на думку Володимира, були тільки задля блага держави, не дивлячись на те, що це несло смерть, проливалася невинна кров. Трагізм Володимира в тому, що, знаючи все це і усвідомлюючи, він не намагався зупинити його, він довіряв Змієві і навіть не здогадувався, що всі ці „чорні діла” Гаришко робив лише з однією ціллю – послабити і пригнобити державу. Тому й не дивно, що це призвело до драматичної кінцівки. Змій помирає. Його спалюють у власному теремі. Відомо, що вогонь має очищувальну силу, бо його вважають янголом. Отже, Клим’ята з князем Володимиром навмисно для покари Гаришка вибрали вогонь. Можливо, вони це зробили ще й тому, що у вогні у справжніх зміїв з’являються ніжки, і, мабуть, карателі Гаришка хотіли повністю переконатися, що вони не помилилися.

Кульмінаційним моментом у романі є добра порада Святого Юрія Володимиру – вбити не лише те зло, яке ніс Гаришко, а й те, яке жило в ньому самому, гніздилося у його душі. Саме Святий Юрій є „символом перемоги світлих сил над темними, життя над смертю; символом щедрості, влади; зростання; здоров’я” [4, 143]. Перед смертю Змій Гаришко у всьому зізнався: „ти – князь, волостелин, а я тебе тримаю в кулаці ... бо хто ти єсть насправді? Боязливе зло ... гадюка... Ставши стольником ... я усе робив для того, щоб держава твоя слабла і мав я од цього радість” [1, 338-339]. Гаришко служив „слизнякові”, радів, що був сильнішим він, помийник. І все це говорилося із впевненістю, жорстокістю, його слова лились із уст як зміїна отрута, яка „виходила” з нього і ”жалила” Володимира. Не витримавши цього „зла”, Володимир вбив Змія списом. Кров була зеленою, неприємного запаху. І саме в ту мить Володимир відчув полегшення, йому здалось, що це з нього вийшла зелена кров, цей сморід, все те зло, що чинив. За добру пораду князь віддячив Святому Юрію; він будує храм, що став очищенням його душі від зла. Зникла байдужість князя, нічого не залишилось, адже Бог послав йому мудрість, силу духу, розум. Отож, в образі Володимира переплелось добро і зло, що свідчить про суперечливість його характеру.

Р.Федорів розкрив образ Володимира не лише через його дії і вчинки, а й послуговався засобом самоаналізу. Князь бачив, що народ його не підтримує, бо нічого значущого в лави держави він не вніс, не служив їй, не рахувався з думками інших. Та, навіть, розуміючи це, він ніяк не хоче виправляти становище. Недаремно письменник зобразив батька Володимира, що приходив до нього в снах. У виразі його обличчя син бачить докори за те, що не дбає про державу, народ, думає лише про гроші, жінок, власне задоволення. Батько засуджує його й за те, що „випестив на своїх грудях змію” [1, 331], без якої вже не може сам мислити, приймати рішення, бо „спутаний” нею.

Автор прослідкував психологічні зміни, що відбувалися в характері Володимира. Він усвідомив свою самотність і нікчемність після смерті Анни і їхніх синів, тому й вбив Змія.

Хоча роман насичений реальними історичними подіями, фактами, все ж письменник залишає місце не тільки пригодницьким колізіям, а й романтичним, любовним. Це кохання Володимира і Анни, Клим’яти Тисьменчана до Ясіні.

Володимир покохав жінку, яку не можна кохати, дружину попа Андріяша, Анну. Та жити з нелюбом їй не хотілося, тому та свідомо відмовляється від „святого” чоловіка і йде за Володимиром. Звичайно, галичани не поважали її, і ні в якому разі не хотіли бачити в ролі нареченої князя. Вони завжди чекали моменту, щоб принизити, образити її за те, що покинула чоловіка – попа, нагадували їй, що вона нерівня їхньому „влоstellину”.

Але Володимир не був цілком відданим Анні, любив розважитися, особливо в годину смутку, їхав до корчми, де пив, гуляв, а для розваги Змій знаходив йому гарних дівчат. Одна з них Ясіня – проста бідна дівчина, дочка дереводіла, що запала в душу купцеві-„книгочею” Клим’яті. Побачивши одного разу Ясіню, Клим’ята зрозумів, що це та, яка йому потрібна, та, яка приходиться до нього в снах, та, що зачарувала його. Вона не була сором’язливою, навпаки: „Скупаємось? – спитала Ясіня. І, не чекаючи ні згоди, ні заперечення, одним рухом ... скинула сорочку. Клим’ята не встиг і кліпнути оком, як осліпила його білим тілом...” [1, 55].

Та все ж хлопець сумнівався, чи брати за дружину бідну дівчину, чи добре йому буде з нею. Перші вагання з'явилися тоді, коли побачив її хатинку з облупленими голими стінами, вогкістю в кутках, пощербленим посудом, і Ясіня здалася йому вже не такою світлою та веселою: „І вже він сумнівався, чи справді баглося б йому засісти отут за стіл й читати мудрі книги...” [1, 45].

Душа кожної людини має дві сторони: світлу і темну. У світлій живе все найсвятіше, найпрекрасніше, можливо, навіть ангел. В уяві наших предків душа людини була у вигляді білого голуба, який, мабуть, і живе у цій світлій її стороні. А в темній живе змії. Залежно від того, яке начало в людині переважає, добре чи зле, та половинка і стане основною, пануючою в душі. Р.Федорів змалював представників різних „душ” – і світлих, що не впускають до себе всередину зло (Клим'ята, Мина ізограф, Ясіня, Анна), і темних, що тільки і живуть гріхом, блудом (князь Володимир, Змій Гаришко). Але, на жаль, деяких прихильників світла все-таки вдалося зломити: цією жертвою стала Ясіня, найчистіша і найневинніша жінка у романі. Якщо припустити, що ім'я дівчини походить від назви дерева ясен, то стає зрозумілим, чому Змій Гаришко побоювався Клим'яти, бо „... якщо до ранки, що утворилася від укусу гадюки, прикласти ясеневу паличку й потім зберігати її в себе, тоді уникнеш обмов і наклепів” [3, 317]. Ясіня і була такою оборонницею Клим'яти, але, звичайно ж, умовною, бо тендітна жінка не може захистити дужого чоловіка. Дівчина охороняла душу Клим'яти, вона його вчила, як жити по совісті, як використовувати ту чи іншу рослину в добрих цілях. І Ясіні вдалося вберегти душу його, але занепасти власну (у кінці роману вона стає повією, і навіть Клим'ята не зміг її врятувати).

У ранньому дитинстві Ясіня втратила маму, і на її могилі батько посадив яблуньку. Дівчинка називала деревце мамою і часто гойдалася на її гілках. Яблуня – одна з найстаріших не лише плодових, але взагалі культурних рослин на землі. Яблука описані в міфах про Геракла; через яблуко розбрата почалася війна, яка призвела до загибелі Трої; яблуня росла у висячих садах Семіраміди... У нашій країні згадка про культуру яблуні сягає часів Київської Русі, коли за Ярослава Мудрого на території Києво-Печерської лаври був закладений яблуневий сад. Від нього і почався похід яблуні Придніпров'ям, а пізніше – усією Україною-Руссю. У Біблії яблуня – дерево добра і зла, і, виходячи з цього, можна припустити, що автор у своєму творі навмисно часто користувався цим образом. Бо немає у світі одного суцільного добра суцільного зла; у кожної людини є добре і зле начало, особливо після (знову ж за Біблією) вигнання наших прабатьків з Раю.

Р.Федорів хоче показати цим вічне світове протистояння добра і зла, Бога і Сатани, як у цілому, так і в душах окремих людей (на прикладі Ясіні). На жаль, джерельну душу дівчини заповонила п'янка, яка виступила в образі двох дужих чоловіків – князя Володимира і Змія Гаришка – і з ними слабка дівчина не змогла боротися. Ліна Костенко в романі „Маруся Чурай” єдиним деревом, перед яким безсилий змії, називає грушу. Тут це ще й дерево пізнання: Спасибі вам за дерево пізнання – / Оце єдине, де безсилий змії [6, 76].

Римський історик Пліній (III ст. нашої ери) описав сорок один сорт десертних груш. Давньогрецький Пелопоннес у II ст. нашої ери називали країною груш. Звідти рослина потрапила й до Європи. Рештки грушевих дерев знайдені в будівлях на палях в Італії та Швейцарії. Чимало сортів груш вивели селекціонери Франції та Бельгії. В Україні-Русі ще в XI столітті грушу вирощували в монастирях. Мабуть, тому і безсилий змії, що цілі століття груша росла в монастирях і набиравалася святості і Божественного духу.

А ще груша є символом любові і материнства. У Китаї вона – символ довголіття [7, 68].

Викравши Ясіню, Змій віддав її у „лапи” Володимира. Він ніколи не замислювався, що далі буде з нею чи іншою дівчиною, що стає жертвою розваг князя, йому було байдуже, головне – насолода. І кожна дівчина ці „насолоти” сприймала по-різному: одні забували, а деякі пам'ятали і переносили дуже боляче. Ясіня знала, що вже зійшла з тієї рівної стежки, і повернення назад не буде. Навіть коли за нею до Володимира приїхав Клим'ята, щоб забрати і одружитися, все ж повернутися не погодилась. Може, розуміла, що не зможе жити з ним після того, як побула іграшкою князя, та й совість її б замучила. А, можливо, жаліла Клим'яту і гадала, що він вартий кращої, ніж вона. Чи кохання до нього і не існувало, адже автор нам не розкрив почуттів дівчини. „Напившись” Ясіненого „меду”, Володимир відпустив її: „Солодка була дівка, як мед ... любив я її. Та одначе і мед проїдається” [1, 256]. Не стерпівши подальшого життя, Ясіня гине.

На березі річки, у якій купалася, дівчина лишила волошковий вінок. Волошки, або блавати, є різновидом васильків. Васильки – це квіти, які утворилися, коли мати прокляла свою дочку Горпинку і сина Василька, народжених від вужа. На нашу думку, Ясіня залишила волошковий вінок, щоб натякнути батькові і Клим'яту, що з нею щось трапилось і у якому напрямку її треба шукати, але чоловіки зрозуміли це запізно, коли душа дівчини була вже занепащена.

Про всі „походи” чоловіка Анна здогадувалася, але ніколи не дорікала, не нагадувала про це, бо знала, що він повернеться до неї, до тієї, яка прийме його таким, яким він є.

Отже, історії двох „кохань” стають стрижнями, на які почергово нанизуються пригоди. Тому, основою твору є не лише історико-документальна колізія, а й любовно-пригодницька. Це дало Р.Федоріву можливість не тільки розширити межі творчої фантазії, але й досягнути художньої реально-історичної переконливості.

Ще один представник добра – Клим’ята, юнак, син купця, але був він зовсім не схожий ні на свого брата Григорія, ні на свого покійного батька: „...душа молодшого брата, якась вона у нього біла, як мева, не від світу цього...якась вона незручна, бентежна, замислена” [1, 24]. Старший брат ніяк не міг зрозуміти: „чому Клим’ята, виріши в купецькій родині ... не перейнявся блиском і ваготою золотої або ж срібної гривни” [1, 24].

Хлопець усе життя відчував якусь тривогу в душі: „Вона жила в ньому, таїлася в крові, чаїлася в грудях ще із отроцьких літ, ще з колиски (а, може, тривога його колиску колисала?); уперше крикнула вона у ньому минулої осені” [1, 6], коли з дзвіниці упав дзвін.

Він був розумним хлопцем, його часто мучили вічні філософські питання: „Що єсть добро?”, „...як треба жити”... Умів читати і писати. Першим вчителем його був ізограф Мина, який на прикладі свого життя розкривав юнакові суть цього страшного і водночас прекрасного світу. Мина був нетрадиційним ізографом. Усі свої ікони він малював із власної уяви, у кожен божественну картину додавав щось своє, за що і був жорстоко покараний – забороною малювати. Минулу кару можна зрівняти із карою, якою давньогрецькі боги покарали Сізіфа – безцільна і нікому непотрібна праця – Сізіфова праця, що для цілеспрямованої і талановитої людини найжорстокіше.

Клим’ята виступає в романі ще й як спаситель душі князя Володимира від змія, який вселився в ество правителя землі Руської. Мабуть, заряджений позитивною енергією від Ясіні, а також тугою за нею, він прагнув допомогти князеві, а через нього і всьому руському люду. Юнак розумів: якщо не знищити зараз змія (і як людину, і як негативну істоту), то він заповнить ще більше невинних душ. Але, на жаль, врятувати вдалося лише душу князя, а не тіло, він помер – з’їдений зсередини отрутою змія.

Допомогти князеві намагалася Анна – попадя, дружина дяка, яку Володимир викрав у її чоловіка. Анна в перекладі з давньоєврейської означає „дарунок”, „світло”, отже, жінка вказувала князеві на правильний світлий шлях, але дужий правитель і просто чоловік не схотів слухати жінку. Може, у цьому і є основна проблема, бо жінки мудрі від природи, їхня інтуїція більш розвинена, ніж у чоловіків, вони спочатку думають і відчують душею, серцем, а чоловіки одразу ж діють. У подальшому житті Анна і поплатилася своїм інтуїтивним відчуттям зла, вона померла разом із дітьми від рук Змія Гаришка, який не побоявся навіть сили князя.

Хронотоп у романі нечіткий. Події відбуваються в Галичині, але інколи простір розширюється до Коломиї, Медової гражди, стольного города Стільська.

Характерними є в романі ретардації. Автор розгорнув картини, які віддалені на кілька років назад. Дізнаємося про державу білих хорватів, про дитячі роки Мيني ізографа. Із спогадів Володимира бачимо князювання його батька Ярослава Осьмомисла, його особисте життя.

Деталізація часу майже відсутня, лише інколи вказується час дії: „наступного досвітку”, „цілий день”, „на третій день” та ін.

Можемо констатувати, що Р.Федорів центром своєї розповіді зробив не події, а героїв, які не просто включені в них, а творять їх самі.

Система персонажів представлена різними планами, бо автор відтворив і структуру українського суспільства тих часів і висловив своє розуміння того часу.

Образ дороги присутній на сторінках твору. Уже М.Бахтін зазначав, чому маємо підтвердження [8, 9], що мотив дороги завжди пов’язаний із пригодами.

Інколи дорога є місцем зустрічей героїв, вона об’єднує і розводить: ізограф Мина, подолавши довгий і нелегкий шлях, знайшов своє призначення. „На дорозі” сходяться життєві долі героїв: конфліктують, висловлюють власні почуття, погляди – живуть і творять майбутнє. Отже, мотив дороги лежить в основі хронотопу роману „Чудо святого Георгія о зміє”. І саме в цьому часовому континуумі відбувається виявлення характерів і подій, суттєвий взаємозв’язок простору і часу.

Історичне у творі дуже часто втрачає свою монументальність, що дає можливість наблизитись до людської особистості, розкрити її сутність.

Мотив дороги заступають життєві долі, втягнені в складне багатовимірне життя, у якому індивідуально-психологічний час взаємодіє із часом історичним.

Система зображально-виражальних засобів роману підпорядкована відтворенню історичної епохи. Відповідний національний колорит створюють історизми та архаїзми („князь”, „кметь”, „ізограф”,

„стольник”, „острог”, „палати”, „челядь”, „смерд”, „гридень”, „тіун” та інші); лаконічні образні порівняння не просто змальовують портрет персонажів, а допомагають передати їхнє внутрішнє ество, заглибитись у психологію, чому підпорядкована і роль епітетів, причому, негативізм передається використанням слів із суфіксами на означення згрубілості, хижості („старий рудий дідище”, „важкі кошлаті брови”, „вистромлював свого носища” та інші); мова письменника лагідніше в описах-пейзажах України, коли йдеться про кохання й любові: „Господи, яка краса! Тисячу разів, мабуть, Клим'ята спостерігав, як палає при заході сонця Вода, але не вмів цим явищем любоватися, ніколи не хвилювала його ця світла повінь... Має дякувати за це Ясіні...” [3, 40-41].

У Р.Федоріва всі художні засоби підпорядковані творенню характеру. Автор завжди вмів виокремити якусь надзвичайно промовисту деталь, що несе в собі глибокий підтекст.

Велику увагу автор приділив очам своїх героїв. Наприклад, у Клим'яти „очі блистіли, мовби справді святий дух увійшов у його душу і засвітив у ній лампаду” [1, 29]; у Ясіні „степові очі”..., як він, Клим'ята, думав „...не були гострими. Її обличчя ясніло притишеним смутком” [1, 37]; ізограф Мина мав „очі ... цупкі, гострі, допитливі й мінливі – часом лагідні, солодкі, золоті, як мед, а часом він сверлить тебе наскрізь. Певно, такі очі й повинні мати мистці” [1, 8]; очі князя Володимира, „як два скісні бричі... в князевих тверезих очах розхлюпується пекуча, як смола, чорнота” [1, 14]; Гаришковий „зір” був „ловецький чи злодійський” [1, 60].

Очі – дзеркало душі, і тоді зрозуміло, у кого вона світла, а в кого темна.

Т.Салига писав про митця, із чим всіляко погоджуємося: „Багатство образного мислення не тільки концентрує в собі естетичну специфіку української мови, але й несе навантаження суспільно-історичного та психологічного характеру, персоніфікує певні морально-філософські поняття” [9, 257].

Отже, письменницький хист, „образна фактура федорівського художнього тексту” збуджує думку, спонукає до роздумів, історіософських узагальнень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Федорів Р. Чудо святого Георгія о зміє // Роман Федорів. Чорна свіча від Ілени. Історичний роман і повісті. – Львів: Червона калина, 1996. – 515 с.
2. Роли Дж. Енциклопедія знаків и символів. – М.: Веріус, 1996. – 428 с.
3. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К.: Довіра, 1993. – 414 с.
4. Потапенко О., Дмитренко М. Словник символів. – К.: Народознавство, 1997. – 155 с.
5. Библия, перекладана дітям старшого віку. – С.-Петербург: Печатный двор, 1991. – 706 с.
6. Костенко Л. Маруся Чурай. – К.: Дніпро, 1982. – 135 с.
7. Тресиддер Дж. Словарь символів: Пер. с англ.. – М.: Фаир-Пресс, 1999. – 448 с.
8. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
9. Салига Т. Свічка на осінньому вітрі // Салига Т. Імператив (Літературознавчі статті, критика, публіцистика). – Львів: Світ, 1997. – С. 249-257.

УДК 811.111'373.23'42:821.111-32

ПЕРСОНАЖНИЙ АНТРОПОЦЕНТР У ТЕКСТІ КОРОТКОГО АНГЛОМОВНОГО ОПОВІДАННЯ

Крапівко К.Е., здобувач

Запорізький Інститут імені гетьмана П.Сагайдачного МАУП

У статті встановлюються парадигматичні структури персональних сіток, виявляються персональні антропоцентри, що виникають у ході персоналізації макроструктури сучасного англійського оповідання.

Ключові слова: антропоцентричність, антропоцентр персонажа, персональна сітка, персоналізація.

Крапивко К.Э. ПЕРСОНАЖНЫЙ АНТРОПОЦЕНТР В ТЕКСТЕ КОРОТКОГО АНГЛОЯЗЫЧНОГО РАССКАЗА / Запорожский институт имени гетьмана П.Сагайдачного МАУП

В статье устанавливаются парадигматические структуры персональных сеток, выявляются персонажные антропоцентры, возникающие в ходе персонализации макроструктуры современного англоязычного рассказа.

Ключевые слова: антропоцентричность, антропоцентр персонажа, персональная сетка, персонализация

Krapivko K.E. PERSONAGE'S ANTHROPOCENTRICITY IN THE TEXT OF ENGLISH SHORT STORY/ Zaporizhzhya Institute named after P.Sagaydachnyi, Ukraine

In the article paradigmatic structures of personal network are established, the personage's anthropocentres that emerge due to the personalization of macrostructure in modern English short story are singled out.

Key words: anthropocentricity, personage's anthropocentre, personal network, personalization

1. СТАН ПИТАННЯ І АКТУАЛЬНІСТЬ ПОСТАВЛЕНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

У сучасних дослідженнях, присвячених антропоцентричності художнього тексту, проблема персональних антропоцентрів не одержала повного висвітлення, хоча і була поставлена. Антропна опосередкованість дискурсу художньої комунікації і проєкції світу в тексті [1:317] розглядаються в різних ракурсах – через призму персонажа, єдиною субстанцією існування якого є мова [2:10], стереотипізація персонажа художнього тексту як узагальнення об'єктів реальності у ході створення стандартних, канонічних образів [3:18], вторинну композиційно зумовлену номінацію в ланцюжку перейменувань персонажа в різних елементах композиції, а саме, в експозиції і кульмінації тексту короткого оповідання [4:15], диференціації ядерних і периферійних елементів у портретному описі персонажа [5:4-5]. Накопичений матеріал про особисто-персонажну структуру тексту, до якої входять інвентар діючих осіб і накладена на них сітка [6:281], дозволяє поставити питання про наявність у цій сітці когнітивних вузлів, які безпосередньо не відносяться до ланцюжка перейменувань персонажа, однак необхідні для вибудовування макроструктури тексту і її когнітивної обробки [7:162]. Як підкреслює Є.С.Кубрякова, “бачення ситуації в різних ракурсах, або ж у різній перспективі залежить від того, що залежно від особистісних установок людини у фокусі її уваги виявляються різні деталі або ж компоненти ситуації”[8:91].

Хоча особисто-персонажна структура формується в тексті безперервно, у ній можна виявити смислове висунання окремих елементів у ланцюжках перейменувань персонажів. Особисто-персонажна структура, або персоналізація, на думку О.Г.Фоменко, поряд із макроструктурою, текстово-стильовим концептом, світлоколірним середовищем і простором-часом, є обов'язковою складовою текстової моделі, взаємопов'язаної найтісніше зі всіма іншими [9]. У цій статті предметом дослідження є персональний антропоцентр, що виник у процесі персоналізації макроструктури художнього тексту.

2. ПОНЯТТЯ ПЕРСОНАЖНОГО АНТРОПОЦЕНТРУ І МЕТОДИКА ЙОГО АНАЛІЗУ

В основу поняття персонажного антропоцентру покладені персональна сітка Л.А.Ноздріної [10] і персоналізація О.Г.Фоменко [9].

Згідно з концепцією Л.А.Ноздріної, персональна сітка включає всі мовні засоби тексту, що володіють ознакою “наявність особи” або ті, які мають посилання на особу. Серед них називаються особові і присвійні займенники, особові форми дієслова, імператив, модальні слова, питальні речення і деякі інші одиниці із посиланням на особу. Л.А.Ноздріна вважає, що персональні сітки утворюють чотири опозиції – експліцитна / імпліцитна сітка, однорідна / змішана сітка, моноперсональна / поліперсональна сітка, однопланова / багатопланова сітка. Л.А.Ноздріна виявляє залежність між типом персональної сітки і жанром тексту. Вона вважає, що зумовлену персональну сітку мають тексти письма, запису в щоденнику, притчі, казки, мемуарів. Проте більшість текстів розповідного характеру мають вільну персональну сітку. Для нашого дослідження важливо, що серед текстів, які мають вільну персональну сітку, у першу чергу називається коротке оповідання [10:27-28].

У нашому розумінні персональна сітка служить матеріалом для виведення персонажного антропоцентру. Першим етапом є складання персональної сітки персонажа через всі його перейменування в ланцюжку. Згортання персональної сітки відбувається опусканням елементів, які повторюються і не несуть нової інформації.

Як показує О.Г.Фоменко, персональну сітку потрібно вважати приватним поняттям по відношенню до прагматекстової структури персоналізації, у якій персональні сітки поділяються на персоналізаційні ряди, відповідні узагальненим розповідним категоріям. У цілому тексті виникає постійне згортання або розгортання персоналізації. Нові персоналізуючі компоненти додаються на вимогу макроструктури [9:45-46].

Поняття персонажного антропоцентру ґрунтується на персональній сітці і персоналізації. Необхідність введення цього поняття, яким ми оперуємо у цьому дослідженні, викликано рядом причин. По-перше, на

відміну від персональної сітки, персональний антропоцентр є лінгвокогнітивною структурою: у персональних сітках виявляються смислові вузли, які домінують мовну особистість персонажа. По-друге, у порівнянні з персоналізацією, персональний антропоцентр є поняттям, пов'язаним не з прагматекстовим моделюванням художнього тексту, а когнітивністю тріади антропоцентрів художнього тексту – адресанта, персонажа і адресата. Персональний антропоцентр утворюється при пересіченні антропоцентру адресата, що інтерпретує його за авторськими ключами та їх когнітивним узагальненням. Персональний антропоцентр експліціює в персональних сітках при формуванні персоналізаційних рядів, які інтерпретуються через мовну особистість персонажа.

Виведення персонального антропоцентру включає такі етапи:

- 1) виписуються всі перейменування персонажів, що утворюють їх персональні сітки;
- 2) персональні сітки узагальнюються в персоналізаційному ряді, у якому елементи, що повторюються, опускаються, а ті, які залишилися перегруповуються за ступенем значимості;
- 3) персоналізаційні ряди вибудовуються для розповідних категорій макроструктури, звідки черпається додаткова інформація, необхідна для когнітивних висновків про домінуючий персональний центр у даному тексті.

3. МЕТА СТАТТІ — розробити методика виведення персонального антропоцентру, спираючись на персональні сітки і персоналізацію персонажа.

Матеріалом стали тексти коротких оповідань, що належать до американських ознак ХХ століття. Розроблена методика застосовується до оповідання Тобіаса Вульфа “In the garden of North American Martyr’s” [11], який є показовим для виведення персонального антропоцентру.

4. ПЕРСОНАЖНИЙ АНТРОПОЦЕНТР У ТЕКСТІ КОРОТКОГО ОПОВІДАННЯ

Персональний антропоцентр в оповіданні Т. Вульф [11] утворюється навколо викладача історії у вищому американському навчальному закладі, жінки на ім'я Марія, яка приїздить до Нью-Йорка для інтерв'ю в конкурсі на заміщення вакантної посади. Взнавши, що реальний претендент уже обраний і її кандидатуру серйозно не розглядають, з університетської трибуни під час конкурсної лекції Марія виказує все те, що майже двадцять років було приховано в тайниках її душі як “інтерпретатора історії”.

Персональна сітка персонажа Марії обрамлена особовим займенником “she” і субстантивним словосполученням з присвійним займенником “her hearing aid”. Повтори “she” і “Mary” опускаються, залишаючи в персональній сітці своє одноразове вживання. Елемент “her hearing aid” повторюється в тексті, у порядку включення, як “her ear” і “Mary’s hearing aid”. До елемента “her hearing aid” приєднуються всі елементи, що характеризують персонаж через присвійні займенники (у порядку включення): her own thoughts, her business, her mind, her deafness, her only offer, her walls, her third year in Oregon, her first complete act of plagiarism, her two books. У подібній функції в персональній сітці виступають компоненти з присвійною конструкцією, залежним елементом яких є ім'я жінки: Mary’s fifteenth year at Brandon, Mary’s basement, Mary’s bags, Mary’s shoulder, Mary’s height, Mary’s feet. Разом з іншими компонентами персональної сітки вживаються зворотні займенники “herself”. Цим набором компонентів формується персональна сітка персонажа Марії. Крім того, у персональній сітці Марії є компоненти, спільні з персональними сітками інших персонажів: 1) “they both” – загальне звернення до Марії та її колеги по Брендону, звільненому за критику керівництва коледжу; 2) “they”, “neither of them”, “each of them” – компонент, що об’єднує персональну сітку Марії з персональною сіткою Луїзи – колишньої колеги Марії по тому ж коледжу, яка запросила її на співбесіду до престижного американського університету; 3) “together they” – об’єднання персональної сітки Марії з персональною сіткою Роджера, який показав їй університет, у якому Марія проходить співбесіду.

Пересічення з іншими персональними сітками, без сумніву, є важливими вузлами в антропоцентрі Марії. Їх потрібно віднести до макроструктурної персоналізації: 1) введення антропоцентру Марії здійснюється через ставлення жінки до самої себе – три ключові слова: “a woman”, “a teacher”, “an interpreter of history”:

“When *she* was young, *Mary* saw a brilliant and original man lose *his* job because *he* had expressed ideas that were offensive to the trustees of the college where they both taught. *She* shared *his* views, but did not sign the protest petition. *She* was after all, on trial *herself* – as a teacher, as a woman, as an interpreter of history [11:518]”.

У наведеному абзаці, що входить до базової розмовної категорії “введення”, намічається персоналізаційний ряд Марії: 1) a teacher, her job; 2) a woman (a brilliant and original man), 3) an interpreter of history (his views). Марія залишається викладачем протягом усього оповідання: коледж, який збанкрутував (Mary’s fifteenth year at Brandon), нова робота (her third year in Oregon), співбесіда для

одержання нової роботи (some of the teachers are women). У персоналізованому ряді перехрещуються “teacher” і “woman”.

У розповідній категорії “подія” (= “запрошення на інтерв’ю”) персональна сітка Луїзи вводиться компонентом “a woman named Louise who’d once taught in Brandon”. Луїза стає обраною жінкою, яка ввійшла до викладацького складу чоловіків престижного університету (the men), у якому, як повідомляє Марії студент Роджер, існує секретне правило – інтерв’ювати викладача-жінку, але робочого місця їй не давати “there’s a statute that says they have to interview at least one woman for each opening. They it is [11:528]”. Автоматично Марія перетворюється в “one woman”, яка не має шансів на роботу, яку хоче отримати. Правда про те, що вона є one woman *for this year’s opening* викликає обурення, що зближує її з багатьма викладачами, які свого часу були звільнені із Брендона. Кредо Марії приховувати “her own thoughts”; глухота, що розвинулася в неї до навколишнього “her deafness”, а також небажання читати текст статті Луїзи (“her first complete act of plagiarism”), хоча всі роки Марія повторювала чужі думки, нове відчуття себе як *woman-teacher* активізує те, чим Марія ніколи не була, - “інтерпретатором історії”. У персоналізації Марії відбувається зрушення із *woman-teacher* в *one woman for this year’s opening who interprets history*.

У персональному антропоцентрі висуваються, таким чином, три перспективи:

TEACHER (man, woman, one woman for each opening, her own thoughts/ his views)

WOMAN (Louise, some of the teachers are women – one woman for each opening, Mary)

INTERPRETER OF HISTORY (a brilliant, original man, his views/ her own thoughts, her first complete act of plagiarism, her two books, her deafness)

Висунення цих трьох вузлів відбувається паралельно – у персональній сітці Марії і в персональних рядах, де персональна сітка Марії перехрещується з іншими персональними сітками.

Інтерпретація персоналізації – пристосування Марії до обставин, нарешті, звичайне бажання історика викласти факти і проінтерпретувати їх – вказує на запізнілу спробу Марії бути такою ж яскравою та оригінальною, як і людини із її юності. Однак рух персональної сітки Марії, одноманіття повторів власного імені в “події інтерв’ю” (наприклад, при співбесіді ланцюжок будується так: Mary, her two books, she, Mary, Mary, Mary, Mary, Mary, her і далі чергування власного імені і його заміна особовим займенником) свідчать про старанність спроби сказати *своє* після тривалого звикнення до того, щоб казати *чуже*.

Динаміка персонального антропоцентру Марії показана нижче:

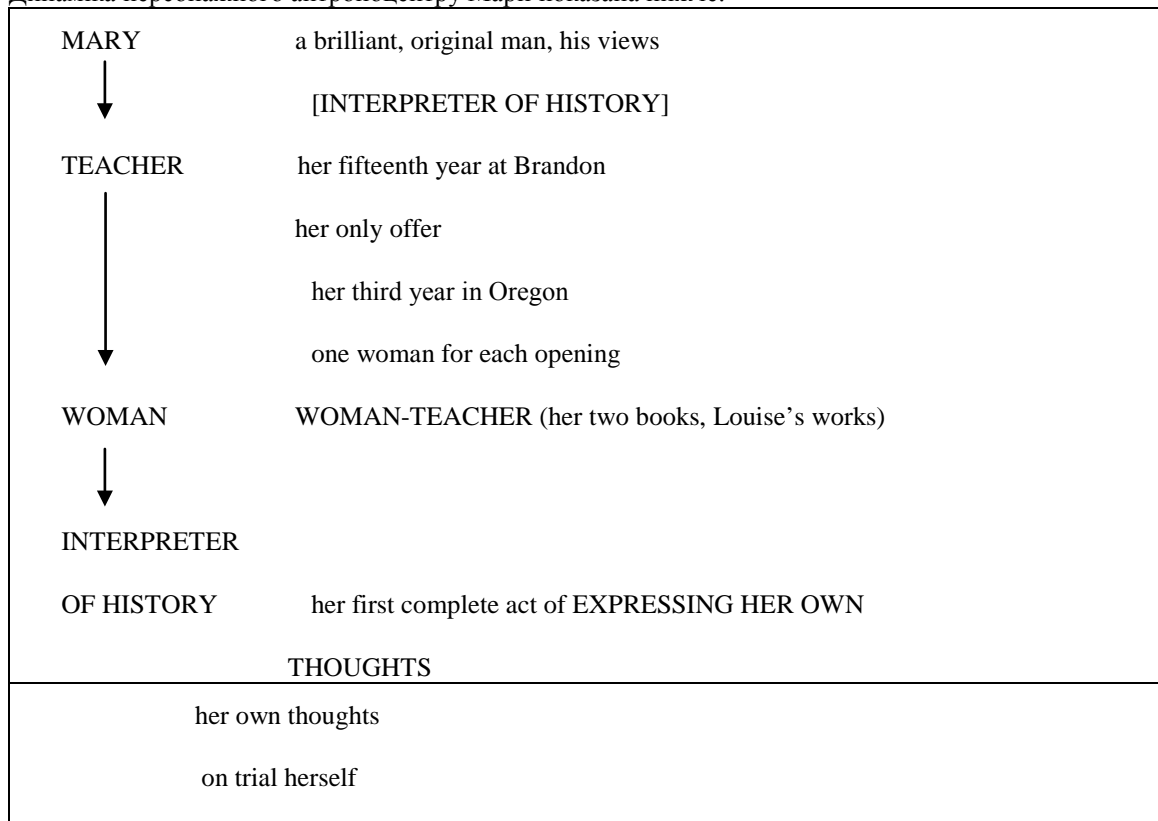


Рис. 1

У русі “викладач – жінка – інтерпретатор історії” Марія керується одним принципом: сама вирішує, як вчинити. Таким чином, у парадигматичній персоналізації Марії виділяється акт добровільного вибору, який, між іншим, Марії ніяк не шкодить – її присутність на співбесіді є номінальною. Антропоцентр Марії узагальнює: 1) чіпляння Марії за роботу і її збереження за будь-яку ціну; 2) звички стереотипного звільнення від проблемної ситуації; 3) маску викладача і людини, яка з часом, перетворюється в справжню особу.

Відносно одноманіття персональної сітки Марії доповнюється її перехрещеннями з іншими персональними сітками, де Марія виступає викладачем (Марія, Луїза, колеги по Брендону), жінкою (Марія і Луїза, викладачі-історики), інтерпретатор історії (замовчування безсторонніх історичних фактів або, як це робить Марія у своєму спонтанному виступі, висловлювання голої правди в лоб). Несумісність ВИКЛАДАЧ – ЖІНКА – ІНТЕРПРЕТАТОР ІСТОРІЇ є, на наш погляд, головним вузлом персонажного антропоцентру в тексті короткого оповідання, що аналізується. Марія відважується на суперечливу роль інтерпретатора історії, знаючи, що її робота в іншому коледжі від неї нікуди не дінеться.

Через перспективу ЖІНКА, при виливанні персональної сітки Луїзи, виникає трактування цієї складової, що направляє на загальнолюдські відносини до потреб іншої людини. У персоналізаційному ряді Луїзи висуваються такі поняття: “other people’s causes”и “almost everyone useless”. Суперництво і байдужість, що відкрито проявляються в Луїзі, приховано в Марії. Байдужість культивується в ній як самозбереження, а суперництво з Луїзою проявляється у вдалості колеги, яка має, на відміну від Марії, сім’ю, дітей, престижну роботу. Стратегія безпечної сірості знищує індивідуальність Марії, руйнує її душу.

Персональний антропоцентр, що персоналізує Марію, схематично можна представити так:

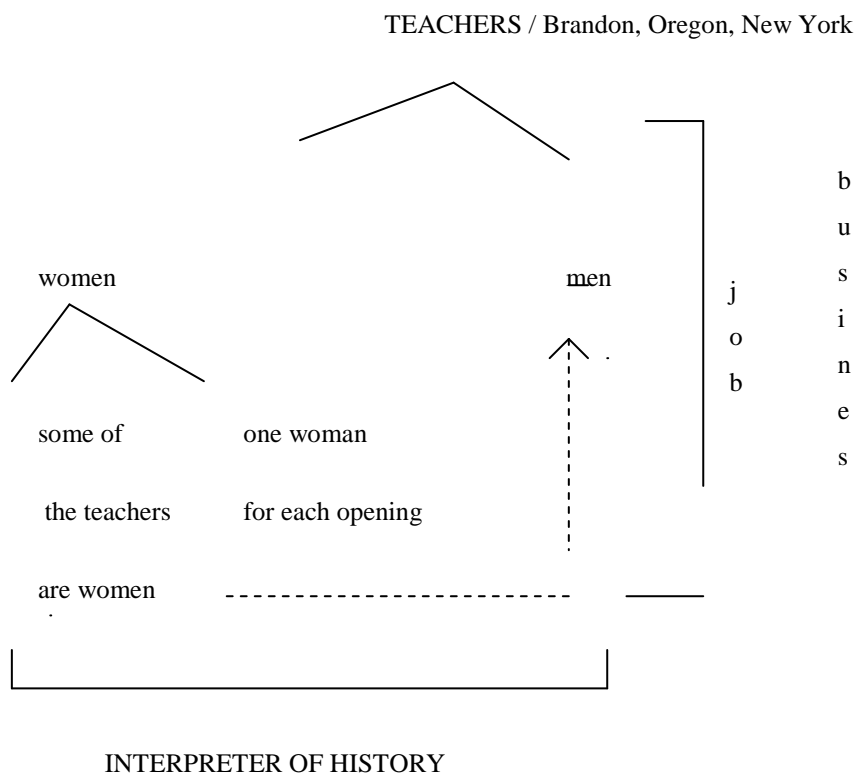


Рис. 2

Із схеми видно, що люди передають історію, і їхня робота/заробіток диктують ступінь, що вимагає від них інтерпретації людської історії. “Доцільна” інтерпретація зберігає роботу і душевну рівновагу. “Гра” інтерпретацією історії призводить до звільнення, до порушення прийнятих колегами норм.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Персональний антропоцентр утворює складну парадигматичну структуру, що складається у ході макроструктурної персоналізації. У ньому концентрує мовна особистість персонажа, що виймається із текстових сигналів адресанта шляхом їх інтерпретації адресатом художнього повідомлення. Персональні антропоцентри не даються в готовому вигляді, а виймаються із персоналізацій, які розкривають

психічний простір персонажів. Перспективним є аналіз антропоцентрів із метою виявлення їхньої типології в текстах короткого оповідання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К.: Фитосоциоцентр, 2002. – 335 с.
2. Бойцан Л.Ф. Структурно-семантичні особливості апозитивних утворень та їх функціонування в тексті : Автореферат дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. держ. пед ін-т іноз. мов. – К., 1993. – 15 с.
3. Борисова Т.С. Лінгвостилістичні засоби створення образу стереотипного персонажа (на матеріалі англійської пригодницької прози XIX –XX ст.): Автореферат дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова. – Одеса, 2002. – 20 с.
4. Микитюк І.М. Функціонування вторинної композиційно зумовленої номінації у художньому тексті (на матеріалі короткого англійського оповідання): Автореферат дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Львівський національний університет ім. І.Франка. – Львів, 2003. – 20 с.
5. Насалевич Т.В. Портретний опис у різних типах тексту: Автореферат дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова. – Одеса, 2003. – 16 с.
6. Топоров В.Н. Пространство и текст // Текст : семантика и структура. – М.: Наука, 1983. – С.227-285.
7. Дейк Т.А. ван, Кинч В. Стратегия понимания связного текста // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988. – С.153-211.
8. Кубрякова Е.С. О понятиях места, предмета и пространства // Логический анализ языка. Языки пространств / Отв. ред. Н.Д.Арутюнова, И.Б.Левонтина. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С.84-92.
9. Фоменко Е.Г. Типологическое в идиостиле Джеймса Джойса. – Запорожье: Запорожский государственный университет, 2004. – 329 с.
10. Ноздрин Л.А. Взаимодействие грамматических категорий в художественном тексте (на материале немецкого языка): Автореферат дис. ... канд. філол. наук: 10.02.19; 10.02.04 / МГЛУ. – М., 1997. – 47 с.
11. Wolff T. In the Garden of the North American Martyrs // The Norton anthology of contemporary fiction / Ed. by R.V.Cassill. – N. Y. : Norton, 1988. – P. 518-527.

УДК 802.0 – 5

АЛГОРИТМ ВИЯВУ ІМПЛІЦИТНОГО ЗАПЕРЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Литвак Я. С., аспірант

Запорізький національний університет

Стаття присвячена питанню про алгоритмізацію процесу вияву імпліцитного заперечення в сучасній англійській мові. Запропонований алгоритм містить три кроки: вибір необхідного контексту; використання фонових знань; переосмислення експліцитного вираження мовних засобів, що репрезентують імпліцитне заперечення.

Ключові слова: імпліцитність, заперечення, алгоритм, контекст.

Литвак Я.С. АЛГОРИТМ ВЫЯВЛЕНИЯ ИМПЛИЦИТНОГО ОТРИЦАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ / Запорожский национальный университет, Украина.

Статья посвящена вопросу алгоритмизации процесса выявления имплицитного отрицания в современном английском языке. Предложенный алгоритм состоит из трех шагов: выбор необходимого контекста; использование фоновых знаний; переосмысление эксплицитного выражения языковых средств, репрезентующих имплицитное отрицание.

Ключевые слова: имплицитность, отрицание, алгоритм, контекст.

Lytvak Y.S. THE ALGORITHM OF REVEALING IMPLICIT NEGATION IN MODERN ENGLISH / Zaporizhzhya National University, Ukraine

The article deals with the algorithmization of the process of revealing implicit negation in modern English.

The proposed algorithm includes three stages: the choice of the required context; the use of background knowledge; the interpretation of the explicit expression of lingual means representing implicit negation.

Key words: implicitness, negation, algorithm, context.

Вивчення мови як діючої, функціонуючої системи, типологічні та інші дослідження когнітивного характеру, психолінгвістичні дослідження одиниць і категорій різних рівнів, а також деякі інші підходи до мови підтверджують той факт, що "мова є такою системою, в якій постійно здійснюється органічний баланс експліцитних та імпліцитних засобів." [1, 54] Останні не є при цьому інформацією, що являє собою щось другорядне або випадкове. Імпліцитні мовні засоби виявляються як закономірна, істотна, властива мові форма функціонування. Проблема імпліцитного в останні роки приділяється велика увага [1, 54 – 59; 2, 3 – 14; 3, 84 – 85; 4, 11 – 21; 5], але не можна стверджувати, що його природа вивчена повною мірою. Ще багато питань стосовно психологічних, логічних та когнітивних основ імпліцитності лишаються нез'ясованими. Механізми її вияву, типи невираженості та їх співвідношення, способи і закономірності „кодування” імпліцитного мовцем і „декодування” слухачем також є не повністю вивченими і становлять великий науковий інтерес. Усі ці питання визначають пріоритетні напрямки сучасних досліджень та розвитку когнітивної лінгвістики та мовознавства в цілому.

Основні завдання цієї статті такі:

- 1) вивчення особливостей актуалізації імпліцитного заперечення в сучасній англійській мові;
- 2) розгляд когнітивного та прагматичного аспектів його функціонування;
- 3) розробка алгоритму вияву імпліцитного заперечення в сучасній англійській мові.

Проблема заперечення – це одне з актуальних питань загального мовознавства. Заперечення завжди було об'єктом лінгвістики і формальної логіки. Із точки зору формальної логіки заперечення являє собою "логічну операцію, яка протиставляє істинному судженню неістинне, хибному судженню – нехибне судження; вказує на невідповідність предиката суб'єкту або створює доповнення до даного класу" [6, 139]. При цьому відзначається, до заперечного судження призводить не просте невиявлення очікуваного іншого певного об'єкта, оскільки небуття одного полягає в бутті іншого [7, 37 – 50]. Інакше кажучи, заперечення не є прямим відображенням дійсності та її зв'язків, а спосіб їхнього розгляду нами, заснованого на контрасті з вихідними позитивними фактами.

Якість судження як його невід'ємна властивість – це стверджувально-заперечна певність предмета думки, і в цьому відношенні стверджувальні судження не мають пріоритету над заперечними. Заперечні та стверджувальні судження є рівноправними формами відображення дійсності, бо якість судження, його стверджувальність/заперечність, має певні онтологічні підвалини. Логічному запереченню відповідають у дійсності відношення небуття або неіснування, відмінності або інобуття чогось певного тощо. Логічне заперечення може містити інформацію про ставлення суб'єкта до вже висловленого судження про дійсність, і в цьому випадку заперечне твердження виступає як форма вираження знання про хибність попередньої думки або як форма вираження оцінки попередньої думки. На думку Г. Вайнріха, істинність та хибність є градуальними поняттями: „Існує часткова хибність, й існують невеликі відхилення від істини, які, можливо, тому так небезпечні, що їх важко розпізнати. Існує, зрештою, тисяча видів дипломатичної брехні, і не тільки у дипломатів.” [8, 58]. У багатьох випадках градуальною величиною виявляється й віра в істинність висловлювання.

Знання про хибність твердження й заперечні судження не є простим розголосом, вони містять відмінну від нуля інформацію про дійсність, зменшують невизначеність наших знань про те, які предмети мають певну ознаку і які ознаки має даний предмет. Запереченням протилежного підвищується ступінь визначеності в мисленні.

У лінгвістиці основним змістом граматичної категорії заперечення є логічне заперечення. Разом із тим у зміст мовного заперечення входять й інші часткові значення, такі як незгода, спростування, відмова, заборона, іронія тощо, які складають основу неявного, або імпліцитного заперечення.

Імпліцитне заперечення спостерігається на різних рівнях мовної структури: морфологічному, лексичному, контекстному та текстовому рівнях, тому його вивчення обов'язково повинно містити когнітивний та прагматичний аспекти, які визначають його функціонування в комунікації, його роль у формуванні мовної картини світу, у пізнавальній діяльності людини, а також його роль у співвідношенні мови і мислення.

Як відомо, не існує однозначного співвідношення між формою та змістом висловлювання: одна і та сама лінгвістична форма може виражати різні комунікативні інтенції, і, навпаки, щоб виразити певну інтенцію, існує безліч лінгвістичних засобів. Таким чином, у мові існує безліч конструкцій для вираження не того значення, що передбачене системою мови, а вторинного значення, яке з'являється в

процесі комунікації. Вторинні значення, репрезентовані за допомогою таких конструкцій, згідно з теорією мовленнєвих актів, називаються непрямими мовленнєвими актами.

Згідно з теорією мовленнєвих актів Дж. Серля, у значенні будь-якого висловлювання можна виділити дві складові: пропозиціональний зміст та іллокутивну силу, що додається до цього пропозиціонального змісту. Іллокутивне значення може бути первинним, таким, що має формальні експліцитні ознаки, які виражаються за допомогою певної форми речення та перформативних висловлювань, тобто мати буквальний смисл, або бути імпліцитним, тобто непрямим. Вторинне значення часто не має формальних ознак, однак воно може бути ідентифіковано завдяки контексту або комунікативній ситуації [9, 81 – 90].

Розглянемо, як діють ці положення на такому прикладі:

There is a growing clamour for a more coordinated and effective EU foreign policy, an idea that may come to seem more urgent, if America's "war on terrorism" takes off in ways the European dislike. (The Economist, February 23rd—March 1st, 2002).

У цьому прикладі слід звернути увагу на слова “war on terrorism”. Автор незадоволений тим, як американські збройні сили ведуть боротьбу з тероризмом. Він вважає, що Америка використовує операцію для залякування арабських країн та для демонстрації своєї могутності світові, а це вже не є боротьбою з тероризмом. Отже, подаючи фразу “war on terrorism” у лапках, автор висловлює своє негативне ставлення і, таким чином, тут імплікується наступне: “it is not the war on terrorism”.

Для того, щоб процес ідентифікації вторинного значення не перетворився на вільну інтерпретацію, треба виробити певний підхід, створити алгоритм вияву цього значення, хоча, звісно, такий алгоритм навряд чи може бути універсальним, оскільки в лінгвістиці не вироблено єдиного підходу як до імпліцитності, так і до категорії заперечення, а у філософській та логічній літературі немає загальноприйнятної послідовної відповіді на запитання про сутність заперечення та заперечного судження.

Однак, незважаючи на це, процес ідентифікації вторинного значення, безперечно, має свої закономірності з огляду на прагматичні теорії мовленнєвої комунікації. Тому ми вирішили здійснити спробу створити певний алгоритм. Для цього схарактеризуємо етапи реалізації мовленнєвої дії:

- 1) підготовка висловлювання – усвідомлення мотивів, потреб, цілей, імовірнісне прогнозування результатів висловлювання на основі попереднього досвіду й на основі врахування обставин, створення внутрішнього плану висловлювання, який може мати різний ступінь узагальненості або конкретності;
- 2) структурування висловлювання – вибір слів, включення механізму їхньої оцінки, розміщення їх у потрібній послідовності, граматичне оформлення;
- 3) перехід до зовнішнього мовлення – здійснення звукового або графічного оформлення висловлювання.

Про результат мовленнєвої дії судять за його сприйняттям та за реакцією на нього, тобто з огляду на зворотний зв'язок.

Сприйняття мовлення містить такі стадії:

- 1) перехід з акустичного або графічного коду на код внутрішнього мовлення;
- 2) розшифровка синтаксичних структур, граматичних форм;
- 3) розуміння загального плану висловлювання;
- 4) розуміння задумів і мотивів висловлювання;
- 5) оцінка отриманої інформації (змісту висловлювання, його ідеї, позиції мовця і т.п.);
- 6) розуміння вибору форми та мовних засобів.

Якість розуміння повідомлення, що передається, залежить від комплексу факторів – різних умов, за яких здійснюється комунікація. Сукупність таких умов прийнято називати контекстом. Загальний контекст мовленнєвого спілкування складається з явного та прихованого. Явний (експліцитний) контекст містить те, що підлягає безпосередньому спостереженню. Прихований (імпліцитний) контекст – це те, що не піддається безпосередньому спостереженню (мотиви, цілі, установки комунікантів, їх особисті характеристики – рівень освіти, соціальна приналежність, характер і т.п.). Залежно від контексту висловлення може дати різні результати.

Отже, як бачимо, реалізація мовленнєвої дії мовцем та сприйняття її слухачем або читачем може бути зображена за допомогою схеми, яка, можливо, враховує не всі інтенціональні, когнітивні та психологічні аспекти цих процесів, але все ж висвітлює основні складові механізму створення висловлювання та сприйняття отриманої інформації.

Розглянемо, як діє ця схема на прикладі:

One possibility, discussed in the Pentagon report, suggests that American Special Forces could retrieve "evidence" from Iraq of chemical weapons development. (The Economist March 9th—15th, 2002). – Одна з можливостей, яка обговорювалася в доповіді Пентагону, полягає в тому, що американські спецслужби могли б дістати в Іраку "докази" стосовно розробки ним хімічної зброї.

Спробуємо довести, що в цьому прикладі міститься імпліцитне заперечення.

Як згадувалося вище, другий етап реалізації мовленнєвої дії містить вибір слів, включення механізму їхньої оцінки, розміщення їх у потрібній послідовності. У наведеному прикладі слово "evidence" подано в лапках. Автор цим, напевно, хотів відобразити своє негативне ставлення до доказів, поданих іракською стороною, тобто свою недовіру їм. Таким чином, він імпліцитно заперечує факт наявності правдивих доказів, а точніше їх існування.

Для того, щоб вірно зрозуміти наведений приклад, нам треба було, між іншим, зрозуміти загальний план висловлювання, задуми і мотиви висловлювання, дати оцінку отриманої інформації, зрозуміти вибір форми та мовних засобів.

Враховуючи все вищезазначене, ми дійшли висновку, що алгоритм вияву імпліцитного заперечення повинен містити три основні кроки:

- 1) вибір необхідного контексту (явище, що розглядається, може функціонувати на рівні слова, словосполучення, речення, надфразової єдності);
- 2) використання фонових знань, якими послуговується автор при творенні тексту, а читач при його сприйнятті, тобто вивчення пресупозицій імпліцитного заперечення;
- 3) переосмислення експліцитного вираження мовних засобів, що репрезентують імпліцитне заперечення, шляхом перефразовування та вияву закладених у них імплікацій.

На основі вищевикладеного можна зробити такі висновки:

- 1) алгоритм вияву імпліцитного заперечення не може бути універсальним, оскільки в лінгвістиці не вироблено єдиного підходу як до імпліцитності, так і до категорії заперечення;
- 2) якість розуміння повідомлення, що передається, залежить від розуміння контексту, як явного (експліцитного), так і прихованого (імпліцитного);
- 3) алгоритм вияву імпліцитного заперечення містить три основні кроки, згадані вище.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Співвідношення типів смислової імпліцитності в мові (на матеріалі російської мови) // Мовознавство. – 1993. – №1. – С. 54-59.
2. Никитин М. В. Предел семиотики // Вопросы языкознания. – 1997. – №1. – С. 3-14.
3. Загнітко А. П. Імплікація як тип мовленнєвої комунікації // Функциональная лингвистика. Язык. Человек. Власть. Материалы конференции. – Ялта, 2001. – С. 84-85.
4. Приходько Г.І Специфіка імпліцитних засобів вираження оцінки у висловлюванні // Нова філологія. – 2001. – №1. – С. 11-21.
5. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2003. – 280 с.
6. Гетманова А. Д. Отрицание в системах формальной логики. – М.: Высшая школа, 1972. – 263 с.
7. Бродский И. Н. О природе отрицательного суждения // Вопросы логики. Уч. зап. ЛГУ. – № 263. - Вып. 14.— Л.: Изд-во ЛГУ, 1959.— С. 37—50.
8. Weinrich H. Linguistik der Lüge, Heidelberg, 1974. – 176 S.
9. Auer P. Sprachliche Interaktion. – Тьbingen: Max Niemeyer, 1999. – 282 S.

ТИПЫ СОВРЕМЕННЫХ АНГЛИЙСКИХ ДИАЛЕКТОВ

Лужаница Е. И., ассистент, преподаватель

Запорожский национальный университет

В статье анализируются существующие современные идиомы английского языка, изучаются критерии их дифференциации (временной, структурной, социофункциональной, пространственно-культурной) и определяются типологические особенности диалектных форм, функционирующих на современном этапе на территории Англии. Выполненное исследование подтвердило исходную гипотезу о том, что при всем многообразии терминологической интерпретации на данном этапе в Англии существуют два типа диалектов – традиционные территориальные диалекты (сельские диалекты) и современные превалирующие диалекты (городские диалекты).

Ключевые слова: диалект (городской, сельский, территориальный, социальный, превалирующий), интердиалект, “подлинный” диалект, вариативность.

Лужаниця О.І. ТИПИ СУЧАСНИХ АНГЛІЙСКИХ ДІАЛЕКТІВ / Запорізький національний університет, Україна.

У статті аналізуються існуючі сучасні ідіоми англійської мови, вивчаються критерії їхньої диференціації (часовий, структурний, соціофункціональний, просторово-культурний), визначаються типологічні особливості диалектних форм, що функціонують на сучасному етапі на території Англії. Виконане дослідження підтвердило вихідну гіпотезу про те, що при всьому різноманітті термінологічної інтерпретації на даному етапі в Англії існують два типи діалектів – традиційні територіальні діалекти (сільські діалекти) і сучасні переважаючі діалекти (міські діалекти).

Ключові слова: діалект (міський, сільський, територіальний, соціальний, переважний), інтердіалект, “істинний” діалект, варіативність.

Luzhanytsya O.I. TYPES OF MODERN ENGLISH DIALECTS / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article is dedicated to the analyses of Modern English idioms from the point of criteria of their differentiation (real and apparent time, structural, socio-functional, spatial-cultural), and to the definition of typological peculiarities of dialects that function on the territory of England in modern time. The study proved the hypothesis that despite the variety of terminological interpretation one can speak about two types of Modern English dialects – Traditional Regional Dialects (Rural Dialects) and Mainstream Dialects (Urban Dialects).

Key words: dialect (urban, rural, regional, social, mainstream), interdialect, “pure” dialect, variation.

Английские диалекты можно считать традиционным объектом лингвистических разысканий, проводимых английскими учеными (см. работы А. Эллиса, Г. Ортона, В. Вирека, Дж. Брука, А. Хьюза, П. Традгила, М. Уэлкина, Дж. Уэлса) и учеными других стран на материале английских диалектов (см. труды М.М. Маковского, О.И. Бродович, О.А. Бубенниковой, Г.И. Коротаевой, Т.И. Шевченко). Направление и методика этих исследований трансформируются по мере изменения места и роли диалектов в речевой коммуникации и в эволюции английского языка, которая предполагает модификацию всех его составляющих. В результате, открываются новые перспективы изучения данных форм языковой материи, что служит основанием для более глубокого и детального анализа их лингвистической и социальной природы, и приводит к пересмотру традиционных подходов к интерпретации современных форм многих лингвистических явлений, в частности того, которое в лингвистической литературе именуется “территориальным диалектом”.

Аналитическое исследование трудов в этой области показывает, что современная теория не дает ответа на вопрос относительно того, чем в наши дни являются диалекты Великобритании. При том, что этих явлений много (социальные диалекты, традиционные территориальные диалекты, диалекты превалирующие, а также городские и сельские диалекты), данные понятия отражают лишь отдельные аспекты этого сложного явления. Лингвисты, однако, раскрывая их во всей полноте, показывая их комплексность и многоаспектность, не делают выводов об их лингвистической сущности.

Целью нашего исследования является выявление основополагающих критериев дифференциации и типологических особенностей диалектных форм, функционирующих на современном этапе на территории Англии. Данный подход позволяет нам не только соотнести данные формы существования языка друг с другом, но и определить сущность такого лингвистического явления, как современный диалект Англии.

Проделанный анализ позволяет отметить, что современная лингвистическая ситуация Англии характеризуется сосуществованием нескольких видов диалектов, которые противопоставляются исследователями по ряду критериев: временному, структурному, социофункциональному, пространственно-культурному.

Согласно временному критерию, диалекты Англии делятся на традиционные диалекты и современные или превалирующие диалекты.

Под *традиционными диалектами (Traditional dialects)* [1, 30] понимаются диалекты, употребляемые, в основном, в отдаленных районах страны, на периферии, представителями старшего поколения, необразованной частью населения. Они представляют реликты старых диалектных форм, бытовавших в повседневном употреблении и повсеместном распространении в средневековый и новоанглийский период и соответствуют тому, что чаще всего подразумевается под понятием “диалект”. По мнению П. Традгила, традиционные диалекты – это те варианты речи, которые во Франции именуется *patois*, в Германии – *Mundart* [1, 30]. В отечественном языкознании они соответствуют территориальным диалектам.

Данные языковые формы хорошо изучены в каждой из упомянутых лингвистических школ, в частности, описаны их языковые особенности, созданы классификации, выявлены границы распространения. Так, в общетеоретическом аспекте характерными признаками данных диалектных форм являются: (1) структурные особенности, отличающие данные диалекты от других диалектов; (2) функциональная несовершенство: использование в быту, на неофициальном уровне общения; (3) социо-территориальная ограниченность распространения: функционирование на определенной территории в отдаленных от крупных городов регионах, а также употребление либо необразованной частью населения, принадлежащей к низшему слою общества, либо старшим поколением.

Английские традиционные диалекты характеризуются: (1) гомогенной языковой структурой каждого диалекта, специфические черты каждого из которых формируют 42 диалекта и 5 диалектных зон, по данным А. Элліса [2, 237], М. Уэлкина – 4 диалектные зоны [там же, 251], В. Вирека – 6 [там же, 252]; (2) перераспределением элементов языковой структуры, при котором отдельные ее компоненты переходят в разряд архаичных; (3) функционированием в отдаленных сельских районах; (4) использованием старшим поколением жителей Англии.

Под *превалирующими (современными) диалектами (Mainstream or Modern dialects)* понимаются современные, видоизмененные диалектные формы, которые образовались в результате нивелировки диалектных признаков и представляют, с одной стороны, сочетание стандартных и нестандартных английских диалектов [3, 5], с другой – остаточные формы территориальных диалектов, отличающиеся от литературного английского языка орфоэпическими особенностями [там же]. Ареальные границы превалирующих диалектов образуют 2 диалектные зоны, в которые входят 16 диалектов [2, 256-257]. В узком аспекте они характеризуются использованием либо молодым образованным поколением, либо лицами, принадлежащими к среднему и высшему слою общества, проживающими в сельской местности, а также подавляющим числом городского населения.

Исходя из *структурного критерия*, в Англии выделяются “подлинные” диалекты и диалекты смешанные, в которых одним из компонентов обязательно выступает литературный язык. К первой категории относят традиционные территориальные диалекты на основании гомогенности их языковой структуры. Диалекты второй категории часто отождествляют с превалирующими диалектами, поскольку они представляют собой соединение элементов диалекта и литературного языка, тогда как в литературе, посвященной языковым контактам в целом, исследователь оперирует таким термином, как “интердиалект” [4, 62]. Несмотря на терминологическую синонимию, сущность, стоящая за каждым из терминов, одна и та же, и выделение данного вида диалекта происходит исходя из генетической однородности или неоднородности входящих в диалект элементов. Если первый состоит из элементов сугубо диалектного характера, то второй – из элементов диалекта и литературного английского языка.

Социо-функциональный критерий предполагает дифференциацию диалектов, детерминированных такими показателями, как сфера использования диалекта и индивидуальные характеристики диалектоносителей. Исходя из первого показателя, диалекты Англии противопоставляются на *стандартный английский – (Standard English)* – диалект, используемый на уровне официального общения и собственно *диалекты* – идиомы, функционирующие в неофициальном общении [5, 35 - 39]. Согласно индивидуальным характеристикам, выделяются, с одной стороны, диалекты, используемые высшим и низшими слоями английского общества, которые трактуются как диалекты социальные – *диалекты высшего слоя английского общества (upper class dialects)* и *нижнего слоя английского общества (non-upper class dialects)*, соответственно. С другой стороны, социальный показатель дифференцирует и территориальные диалекты. Считается, что традиционные диалекты в современный период используют лишь представители низшего слоя общества, лица необразованные, тогда как доминирующие употребляются высшим и средним слоями общества, теми, кто получил среднее или высшее образование. Помимо этого, на Британских островах четко прослеживается связь и, соответственно, дифференциация территориальных диалектов, исходя из возрастных характеристик индивидов. Было обнаружено, что средством коммуникации старшего поколения выступают традиционные диалекты, молодого – диалекты превалирующие.

Под *пространственно-культурным критерием* в данном исследовании понимается давно устоявшаяся в английском языкознании дифференциация диалектов в зависимости от места функционирования: диалекты сельской или городской местности.

Считается, что сельские районы включают языковой континуум, который использует наиболее архаичные диалектные особенности, так называемый “подлинный” диалект. Как нами уже было отмечено ранее, по мнению исследователей, это те формы, которые выступали в средневековый и новоанглийский периоды средством коммуникации индивидов на всей территории того или иного графства, и именуется в научных трудах по английской диалектологии как традиционные диалекты [2, 252]. Помимо данной терминологии, в Англии упомянутые диалектные формы часто описываются как *сельские диалекты* [6, 71]. Мотивацией подобной номинации, вероятно, выступает место их функционирования, а также желание противопоставить их диалектам, распространенным в городах того же графства.

Следует отметить, что сельские диалекты хорошо изучены в каждой из перечисленных ранее лингвистических школ, в частности, в английском языкознании начало диалектологических студий было положено фиксацией диалектов не иначе как сельской местности. Данное обстоятельство было продиктовано ложным, как показали исследования последующих лет, представлением о том, что диалекты скоро перестанут быть средством коммуникации и, как следствие, желанием зафиксировать наиболее архаичные диалектные формы, функционирующие, по мнению исследователей, в сельской местности. В результате все диалектологические данные, собранные до второй половины 60 гг. XX столетия (начало изучения городских форм речи датируется этим периодом), представляют собой сведения о диалектах не иначе как сельской местности; они излагаются в таких работах, как “Словарь английских диалектов”, “Обзор английских диалектов”, “Лингвистический атлас Англии” и др.

По мнению лингвистов, современные диалекты, распространенные в сельской местности, значительно отличаются от аналогов, зафиксированных в лексикографических источниках IX – XX вв. Так, с одной стороны, одни исследователи отмечают, что многие диалектные особенности постепенно переходят в разряд архаичных, тем самым превращая диалекты в исчезающий вид языка [7, 14; 8, 7, 13], тогда как другие, наоборот, отмечают их развитие, направленное на формирование новых языковых особенностей и форм [9, 41]. Среди наиболее устойчивых диалектных особенностей выделяют элементы фонетического порядка (М. Уэлкин отмечает также и лексические единицы [6, 71]), которые не только существуют, но и продолжают развиваться, что приводит к увеличению различий между диалектами [9, 41]. Потенциальным носителем данного типа диалекта выступает старшее население, а также лица низшего слоя английского общества [1, 14].

Под *городскими диалектами* современной Англии понимаются диалекты, функционирующие в городах и в прилегающих к ним промышленных районах, сущностные характеристики которых прямым образом связаны со спецификой языкового континуума, использующего данную языковую форму. Так, преобладающим слоем населения в промышленных городах являются рабочие [10, 145], (что, в свою очередь, объясняется экономической спецификой городов в целом), которым присуще, с одной стороны, использование ненормированной формы речевой коммуникации, (которой чаще всего выступает койне, сформированное на базе разных диалектов), с другой – владение элементарными правилами литературного языка. Тогда как первое обстоятельство обусловлено смешанным в языковом отношении составом городского населения, последнее вызвано потребностью в узкопрофессиональной специализации рабочих и проявилось в повышении не только специального, но и общего образования как рабочих, так и жителей городов в целом.

Однако, как нами уже неоднократно отмечалось, процесс освоения литературной нормы длительный, ведущий, как правило, к формированию промежуточных стадий и образующий в конечном итоге интердиалектные формы. Поскольку в сельской местности данной потребности продолжительное время не наблюдалось, литературный английский язык распространяется в городе с большей силой, чем в деревне, что обусловило рост различий между городскими и сельскими диалектами.

Следует отметить, что, несмотря на сорокалетний опыт изучения городских диалектов и богатый собранный материал (в Великобритании, в частности, изучены диалекты таких городов, как Лондон, Белфаст, Норвич, Гейтсхед-апон-Тайн, Ньюкасл и др.), диалекты, функционирующие в данных городах, к сожалению, исследованы не полностью. Более того, теоретическое осмысление данного вопроса в английском языкознании находится еще в стадии изучения. В частности, остаются неясными типологические особенности городских диалектов, а также их отличие от преобладающих диалектов, спорным является правомерность самого деления диалектов на городские и сельские.

Вместе с тем анализ имеющейся литературы по данному вопросу позволяет вывести следующие особенности городских диалектов. Во-первых, городские диалекты имеют больше сходств с литературным английским языком, чем диалекты сельские, что стало возможным благодаря происходящей во всех городских диалектах Англии тенденции – стандартизации лексических единиц [11, 214]. Во-вторых, городские диалекты характеризуются структурной вариативностью языковых элементов, зависящих от социальных факторов. Так, речь городских жителей низшего слоя общества типологически отлична от речи представителей высшего слоя, что проявляется в большей фонетически обусловленной вариативности языковых элементов в первой социальной группе. В результате, городские

диалекты подвержены социальной дифференциации. Помимо этого, городские диалекты, на наш взгляд, – наддиалектные формы существования языка, поскольку возникают на базе диалектного койне и характеризуются смешанной по природе структурой, формирование которой обусловлено влиянием двух факторов: контактом с другими диалектами и литературным английским языком. Подобный характер языковой структуры, наряду с функциональными особенностями, определяют городские диалекты на промежуточное между диалектом и литературным языком положение в общей системе языка.

Перечисленные выше характеристики как сельских, так и городских диалектов, по сути, совпадают с типологическими особенностями традиционных и превалирующих диалектов. Более того, со структурной точки зрения, последние попадают под категорию интердиалектов и городских диалектов. Синонимия подобной терминологической интерпретации объясняется разницей в критериях, которые исследователи определяют в качестве доминирующих, что обусловлено в каждом конкретном случае целями исследования.

Вместе с тем очевидно, что современные английские диалекты – явление комплексное. Изучив типологические особенности каждого из предлагаемых английскими лингвистами типов, мы пришли к выводу, что фактически речь идет не о нескольких типах диалектов, а о двух: традиционных территориальных диалектах (сельских диалектах) и современных превалирующих диалектах (городских диалектах), для которых релевантны следующие признаки:

а) *традиционный (сельский) диалект* обладает гомогенной, с точки зрения генезиса, структурой, функционирует в сельских районах, является средством коммуникации старшего поколения, необразованной части населения, лиц, принадлежащих к низшему слою общества;

б) *современный (городской) диалект* характеризуется смешанным составом входящих в его структуру элементов диалекта и литературного языка, используется молодым поколением сельских жителей, городскими жителями, а также лицами, принадлежащими к среднему и низшему слоям английского общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Hughes A., Trudgill, P. English Accents and Dialects: an introduction into social and regional varieties of English in the British Isles. – London: Edward Arnold, 1997. – 143 p.
2. The Cambridge History of the English Language: in 5 vol. / Ed. by R.M. Hogg. – Cambridge: CUP, 1994. – Vol. 5: English in Britain and overseas: Origins and development. – 658 p.
3. Trudgill P. The Dialects of England. – Cambridge: The Macmillan Company, 1990. – 145 p.
4. Trudgill P. Dialects in contact. – Oxford: Basil Blackwell, 1986. – 176 p.
5. Trudgill P. Standard English: What it isn't // The European English Messenger. – 1998. – Vol. 7, № 1.- P. 34-39.
6. Wakelin M. Rural dialects in England // Language in the British Isles / Ed. by P. Trudgill. – Cambridge: CUP, 1984. – P. 71-92.
7. Trudgill P. Standard and non-standard dialects of England in the United Kingdom: problems and policies // International Journal of the Sociology of Language. – 1979. – Vol. 21. – P. 9-24.
8. Coupland N. Dialect in use. Sociolinguistic variation in Cardiff English. – Cardiff: University of Wales Press, 1988. – 178 p.
9. Бродович О.И. Диалектная вариативность английского языка: Аспекты теории. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1988. – 196 с.
10. Knowles G. A Cultural History of the English Language. – London, etc: Arnold, 1998. – X, 180 p.
11. Milroy L. Urban dialects in the British Isles // Language in the British Isles / Ed. by P. Trudgill. – Cambridge: CUP, 1984. – P. 199-216.

ТИПОЛОГИЯ ГЛАГОЛЬНЫХ ПАРАДИГМ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Мацегора И.Л., аспирант

Запорожский национальный университет

В статье рассматриваются парадигмы русского глагола с точки зрения их формальной специфики, содержательных особенностей и функциональных свойств. Приводится типология глагольных парадигм в современном русском языке в ракурсе обозначенных аспектов.

Ключевые слова: глагольная парадигма, тип, семантика, формальная специфика, функциональные свойства.

Мацегора І.Л. ТИПОЛОГІЯ ДІЄСЛІВНИХ ПАРАДИГМ У СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ МОВІ / Запорізький національний університет, Україна.

У статті розглядаються парадигми російського дієслова з точки зору їхньої формальної специфіки, змістовних особливостей та функціональних властивостей. Надається типологія дієслівних парадигм у сучасній російській мові у світлі зазначених аспектів.

Ключові слова: дієслівна парадигма, тип, семантика, формальна специфіка, функціональні властивості.

Matcegora I.L. TYPOLOGY OF VERBAL PARADIGMS IN MODERN RUSSIAN / Zaporizhzhya National University, Ukraine

In article paradigms of Russian verb are considered from the point of view of their formal specificity, substantial features and functional properties. The typology of verbal paradigms in modern Russian in a foreshortening of the designated aspects is resulted.

Key words: a verbal paradigm, type, semantics, formal specificity, functional properties

Исследования в области глагольной парадигматики не новы, однако отрицать их актуальность для развития грамматической теории на современном этапе было бы, на наш взгляд, неверно. Ни одна часть речи не имеет такого разнообразия грамматических категорий, каким обладает глагол. Среди остальных частей речи глагольное слово характеризуется самой разветвленной системой грамматических форм. Если одно существительное может иметь двенадцать грамматических форм, а одно прилагательное (качественное) – семьдесят форм грамматических форм, то один глагол способен иметь, по мнению А.Н.Тихонова, триста девяносто пять форм, [11, 3], а одна глагольная словоформа – до семи грамматических значений.

Исследованием проблемы, рассматриваемой нами в данной статье занимались: А.П.Загнитко [5], В.А. Яцкевич [13], А.Н. Тихонов [11]. Однако общего, систематизирующего подхода, классифицирующего все многообразие словоизменительных характеристик глагольных лексем, на наш взгляд, в современной грамматике пока не выработано. Целью нашей статьи является попытка систематизации и классификации глагольных парадигм с учетом особенностей их функционирования, семантики и формальной специфики.

Парадигма как комплексная единица морфологии является основой русского формообразования. Сам термин “парадигма” традиционно морфологический, однако даже в рамках грамматики употребление этого термина не является однозначным. В целом можно констатировать, что в научной и учебной литературе по морфологии этим термином нередко обозначают синкретичные понятия:

- 1) парадигма словоизменения – как схема, образец словоизменения, который относится к внешней стороне грамматических средств образования форм слова. Поэтому такие парадигмы определяются и классифицируются в основном по трем признакам, характеризующим внешнее выражение морфологических противопоставлений: во-первых, по набору окончаний, во-вторых, по набору основ, наконец, по акцентуации;
- 2) парадигма слова – система словоформ, образующих одну лексему. Основы научного описания морфологической парадигмы слова были заложены в работах В.В.Виноградова [2] и А.И.Смирницкого [10], причем В.В. Виноградов называл основные свойства парадигмы лексемы: во-первых, лексическое тождество всех форм-членов парадигмы, во-вторых, связь каждой формы со строго определенной структурой языка, с определенным контекстом употребления и, наконец, соотносительность, взаимообусловленность форм слова в парадигме [2, 39-40];
- 3) парадигма части речи – система грамматического изменения целого класса слов;
- 4) парадигма грамматической категории – система грамматических форм, объединенных одной грамматической категорией (например, парадигма вида, времени, наклонения). М.М. Гухман, характеризуя двухмерность грамматической категории, отмечает, что грамматическое значение образует план содержания грамматической категории, а в плане выражения грамматическая категория

представлена "...системным набором взаимно противопоставленных словоформ (не менее двух), или парадигмой, объединенной значением этой категории" [3, 124]. "Грамматическая категория существует только как совокупность словоформ, представленная парадигматическим рядом или парадигмой" [3, 128].

Глагол является наиболее сложно устроенной частью речи в современном русском языке. Многообразие словоизменительных характеристик глагольных лексем вызывает значительные трудности при классификации морфологических парадигм русского глагола. Наиболее продуктивным, на наш взгляд, является разграничение глагольных парадигм с точки зрения следующих их особенностей: во-первых, семантики, во-вторых, формальной специфики и, наконец, функциональных свойств.

Кратко охарактеризуем каждый из указанных типов.

Множественность лексико-семантических классов обусловлена уникальностью семантики глагола. Общеизвестно, что денотат глагола – ситуация, глагол является "как бы концентрированным выражением целой ситуации, в состав которой входят субстанции с их признаками и процессы с их характеристиками" [12, 84]. Ориентация глагола на отображение ситуации мотивирует то, что семантика глагольного слова не элементарна, а комплексна; она действительно отражает минимальные дискретные фрагменты действительности, приближающиеся к элементарным событиям и ситуациям, и обозначаемый глаголом процесс является сложным признаком. Таким образом, если допустить, что денотатом глагола является ситуация, то необходимо иметь в виду, что это не обязательно одна элементарная ситуация – она может быть и сложной, комплексной. Это обусловлено тем, что в реальной действительности в целом и в сфере человеческой деятельности, отношений, отдельные акты, состояния, поступки, действия органически связаны друг с другом, взаимодействуют, а язык располагает достаточно богатым набором средств для выражения этих связей, в первую очередь, грамматических. Но наряду с этими средствами в словаре существуют функционально однотипные с ними лексические средства выражения взаимосвязанных ситуаций. К ним относятся прежде всего глаголы. В связи с этим А.А. Уфимцева в качестве обязательного компонента глагольного наименования называет "ракурс логико-семантических связей обозначаемых признаков и предметов как они складываются в предметном и идеализируемом мирах" [12, 139].

Специфика глагольной семантики определяется как процессуально-событийно-временная. Исходя из этой специфики денотативных и сигнификативных компонентов семантики русского глагола, морфологические парадигмы можно определить как видовые, временные, залоговые, модальные. Кратко охарактеризуем каждый из них.

Вид русского глагола принадлежит к числу тех категорий, которые указывают на связь двух или более ситуаций: либо одна из ситуаций является отрицанием другой, и видовая форма выражает становление или устранение ситуации, либо одна ситуация соотносится с другой как абстрактная с конкретной, либо одна является отрицанием другой, либо, наконец, налицо ряд однотипных ситуаций, связанных определенным образом. Применительно к конкретным глаголам это толкование имеет следующие характеристики, проследить которые можно на примере глаголов *высыхать* и *высохнуть*. *Белье высохло* = "в какой-то момент времени белье не сухое (влажное), в один из последующих моментов белье сухое". *Белье высыхает* = "в какой-то момент времени белье было влажное, в один из последующих моментов белье менее влажное, в каждый из последующих моментов белье суше, чем в каждый предшествующий момент, если процесс не прекратился до некоторого момента, то в этот момент белье начнет быть сухим (высохнет)". Как видно из приведенного примера семантическим идентификатором в видовых парадигмах выступает "внутреннее временное устройство ситуации, описываемое глагольной лексемой" [7, 215].

Идентификатором семантики временных парадигм глагола выступает отнесенность описываемой высказыванием ситуации ко времени речевого акта (моменту речи) или какому-либо иному моменту речи, служащему точкой отсчета. Ср. *Тихо звякала посудой, Что-то шила при огне, А хозяин ждет оттуда, Из угла...* (А.Твардовский); *Театр уж полон; ложи блещут; Партер и кресла, все кипит...* (А.Пушкин).

Семантическим идентификатором модальных парадигм является соотнесение глагольных форм категории наклонения с модальной или коммуникативной рамкой высказывания (т.е. с предикативным ядром и его распространителями). Традиционно с функторами реальности и ирреальности, составляющими рамку высказывания, соотносят изъявительное и сослагательное наклонения. Например: *На улице шел противный мелкоморосящий дождь, и Елена решила отложить очередной "поход" по магазинам* (П.Дашкова). *Если бы хотел это сделать – не сидел бы и не кряхтел как старая "щепка"* (Р.Зайкин). Императив (повелительное наклонение) соотносят с коммуникативной рамкой высказывания: *Ну, молодчики, покажи работу!* (М. Горький). *Вперед! Не отставай друзья!* (А. Чехов).

Спецификой семантики залоговых парадигм является характеристика отношения между сообщаемым фактом и его участниками. Внутри залоговых парадигм выделяются парадигмы внутрисловного характера, связанные с выражением таких специфических залоговых значений как рефлексив (*Иван моется*) и реципрок (*Саша и Маша целуются*).

Рассматривая формальную специфику слов, в частности глагольных лексем, можно убедиться в разноплановости средств выражения различных грамматических значений. Данный анализ связан с рассмотрением языковой динамики, с учетом того, что грамматическая природа семантических парадигм морфологических категорий слова проявляется в предложении или словосочетании. В основу формальной классификации глагольных парадигм может быть положен принцип полноты, избыточности или недостаточности парадигмы той или иной грамматической категории. В современной лингвистической литературе для характеристики неполных парадигм используются термины “недостаточность” [8], “ущербность” [1], “дефектность” [9]. Морфологическая дефектность может трактоваться как факт диспропорции парадигматики форм и значений номинативных категорий глагольного слова, а также как одно из проявлений “непредсказуемого противодействия лексики и грамматики” [6, 46]. Примерами парадигмальной недостаточности глагола может служить отсутствие форм императива у таких лексем как *видеть*, *гнуть*, *предстоять*, *противостоять*, отсутствие форм несовершенного вида у глаголов типа *хлынуть*, *грянуть*, *большевизировать*, отсутствие форм первого лица единственного числа у глаголов типа *дерзить*, *бузить*, *убедить*, *победить*.

Морфологическая избыточность глагольных парадигм тесно связана с разграничением продуктивных классов и непродуктивных групп глаголов, а также понятиями “тематический элемент” и “подпарадигма производящей основы”, предложенные Е.А. Еськовой [4, 52]. В данном ракурсе языковыми, системными причинами отклонения от литературной нормы и появления вариантных форм (*мерить* – *мерять*, *мучить* – *мучать*, *машет* – *машает*), трактуемых нами как избыточные, является “контаминация тематических элементов разных групп глагола, разграничиваемых по продуктивности-непродуктивности” [4, 54].

Функционирование большинства глагольных форм-членов морфологических парадигм связано со строением предложения, в рамках которого совершается стратификация денотативного содержания формообразующих грамматических категорий [5, 105]. На основе данного тезиса, а также на базе разграничения различных уровней и сфер представления грамматических категорий и, соответственно их функций по отношению к лексическому составу языка, можно выделить следующие типы глагольных парадигм с точки зрения их функциональных свойств: а) деривационные – когда граммы одной грамматической категории распределяются между исходной и производной словоформами одной лексемы, например, граммы залога: *строить* – *строиться*, *волновать* – *волноваться*; б) модификационные – когда граммы распределяются между чередующимися словоформами одной лексемы, например, граммы падежа у причастий; в) аналитические – когда граммы распределяются между аналитическими словоформами лексемы, например, граммы лица при спряжении глаголов несовершенного вида в будущем времени: *буду читать*, *будешь читать*, *будет читать*.

Итак, проанализированный нами материал позволяет утверждать, что типологию глагольных парадигм в современном русском языке можно представить следующим образом: 1) по семантике – видовые, временные, модальные, залоговые; 2) с точки зрения формальной специфики – полные, избыточные, дефектные; 3) с точки зрения функциональных свойств – деривационные, модификационные, аналитические.

Использование результатов, полученных нами в ходе данного исследования, представляется возможным в ракурсе лингвистических поисков, связанных с функционированием грамматических единиц в языковой системе, а также при анализе грамматически дефектных и избыточных глагольных парадигм.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Наука, 1980. – С.115-116.
2. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – М.: Учпедгиз, 1986. – 784 с.
3. Гухман М.М. Грамматическая категория и структура парадигм // Исследования по общей теории грамматики. – М.: Наука, 1968. – С.117-174.
4. Еськова Н.А. К интерпретации некоторых фактов глагольной морфологии // Вопросы языкознания. – 1989.– № 5. – С. 50-57.
5. Загнітко А.П. Аналітизм в системі дієслівних категорій // Мовознавство. – 1993. – № 1. – С.25-32.
6. Колесников А.А. Аналитизм в грамматической системе современного русского языка. – Измаил: Измаильский педагогический институт, 1992. – 129 с.

7. Комри Б. Номинализация в русском языке: словарно задаваемые группы или трансформированные предложения? // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып.25. – 1985. – С.180-194.
8. Розенталь Д.Э. Словарь-справочник лингвистических терминов. – М.: Просвещение. – С. 98-99
9. Русская грамматика: В 2 т. – Т.1: Фонетика, фонология, ударение, интонация, словообразование, морфология.– М.: Наука, 1980. – 784 с.
10. Смирницкий А.И. Морфология современного английского языка. – М.: Изд-во иностр. лит., 1959. – 440 с.
11. Тихонов А.Н. Русский глагол: проблемы теории и лексикографирования – М.: Академия, 1998. – 280 с.
12. Уфимцева А.А. Семантика слова // Аспекты семантических исследований. – М.: Просвещение, 1980. – С.5-81.
13. Яцкевич В.А. Морфологическая парадигма как комплексная единица формообразования // Вопросы языкознания. – 1992. – № 5. – С.111-121.

УДК 821.161.2Т-3.091 “18/19”

ПРОЗА А.ТЕСЛЕНКА В КОНТЕКСТІ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ВИМІРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Назаров Б.В., к.філол.н., доцент

Запорізький національний університет

У дослідженні визначаються місце і роль прози А.Тесленка в екзистенційній тематичі періоду кінця ХІХ - початку ХХ ст.

Ключові слова: екзистенціалізм, оповідання, образ, мотив.

Назаров Б.В. ПРОЗА А.ТЕСЛЕНКО В КОНТЕКСТЕ ЕКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫХ ИЗМЕРЕНИЙ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ КОНЦА ХІХ - НАЧАЛА ХХ ВВ./ Запорожский национальный университет, Украина

В исследовании определяются место и роль прозы А.Тесленко в экзистенциальной тематике периода конца ХІХ - начала ХХ вв.

Ключевые слова: экзистенциализм, рассказ, образ, мотив.

Nazarov B.V. THE PROZE OF A.TESLENKO IN THE EXISTANTIONAL POINTS OF UKRANIAN LITERATURE OF THE LATE ХІХТН - EARLY ХТНХ CENTURY/ Zaporizhzhya National University,Ukraine.

This research defines the significance of A.Teslrnko's prose in the existential philosophy of the late ХІХth - early ХХth century.

Key words: existantionalism, story, images, point.

Українська література межі ХІХ – ХХ століть засвідчила прихід нового естетично-філософського явища, що загалом проймає мистецтво цієї доби, іменоване модернізмом. Його поява була продиктована необхідністю пошуку нових виражальних можливостей, нової змістової сутності, яка мала передати відчуття кризи гуманістичних цінностей, проблеми вибору між добром і злом, пошуків втраченої гармонії. І хоч цей період збігся зі зростанням національного руху, який заперечував прагнення модерності, ставлячи за пріоритет в літературі соціальних, народницьких ідей, скажімо, І.Франко з його осудом „декаденщини”, все ж пошуки модерності в нашій літературі, перейшовши кількома хвилями, поповнили її зразками нових форм для осягнення новітнього змісту. Неонародницький стиль писань А.Тесленка засвідчив складність процесу оновлення української літератури. Народницька література в 70-80-х роках ХІХ ст. гальмувала процес модернізації, входження нової естетики. Осмислення реальної дійсності і творення художньої відбувається через усвідомлення власної самотності у світі. Ця екзистенційна перспектива проймає творчість українських письменників межі століть: С.Коваліва, А.Кримського, М.Левицького, Л.Пахаревського, О.Плюща, А.Тесленка та ін.

Творчість А.Тесленка, сповнена трагічної байдужості суспільства до маленької людини, безпритульності й самотності, поєднує соціальний і філософський струмені. Причому соціальне тло – ганебне топтання людської гідності, безневинні жертви соціально-економічної системи – увиразнює мотив цінності людської душі, сенсу життя.

Обсервація людського страждання, селянської біди була продиктована біографічними фактами, адже письменник, здобувши початкову освіту, був змушений працювати по наймах, тому з несправедливістю і болем зіткнувся віч-на-віч. І стиль його, що вибивається загальною тенденцією з модерністської естетики, ілюструє психологію простої людини, селянина.

У цілому ж неонародницький наратив письменника був схвально сприйнятий критиками-сучасниками, наприклад, С.Єфремов із щирою приязню зазначав, що „Тесленко – найкращий тип літературного самородка в нашому письменстві, яких чимало з'являється, але яким тяжке життя рідко коли дозволяє дійти до найвищого розвитку часом небуденної сили” [1,582]. Та й надалі його творчість була об'єктом уваги дослідників: В.Півторадні („Архип Тесленко. Життя і творчість”, 1982), В.Смілянська („Архип Тесленко: Літературний портрет”, 1971), В.Сидоренко („Вивчення творчості Архипа Тесленка”, 1979). Дослідницький дискурс цих праць має певні заідеологізовані інтерпретації, виконані соціологічним методом, що є певним каноном для літературознавства того періоду. Природно, творчість цього самобутнього письменника вимагає переосмислення в контексті літературних рухів кінця XIX – початку XX ст. Тому метою нашого дослідження є визначення місця й ролі прози А.Тесленка в екзистенційній тематиці періоду межі століть. У зв'язку з цим постають такі завдання:

- простежити процес переоцінки цінностей і зміни народницьких канонів у творчості А.Тесленка, трансформацію народницьких ідеологем;
- виявити визначальні теми і мотиви, що відносять до екзистенційних, вводячи в літературний контекст;
- проаналізувати особливості індивідуального стилю письменника, зокрема основні прийоми психологічного аналізу.

Раннє відчуття самотності, незахищеності в жорсткому світі стало одним із формотворчих чинників особистості митця. Християнська релігія не лише не дає відповідей на його щирі пошуки правди, але й відштовхує жорстокістю, відсутністю „любові до ближнього” її служителів. Влучно зазначив провідну рису творів письменника І.Денисюк: „Архип Тесленко зображує стан величезного подиву і жалю людини до явища смерті” [2,205]. Опозиція письменника і суспільства породжує усвідомлення конфлікту зі світом. Бажання жити і повільне спадання на соціальне дно реалізовані автором у темі жебрацтва. Ця тема стала показовою для літератури кінця XIX – початку XX ст. Доля людини, яка не знаходить притулку в цьому світі й не має можливості заробити собі на хліб, - жебрання.

В оповіданні „Любов до ближнього” письменник в уста бідного хлопця-наймита вкладає екзистенційну позицію: „І світ великий, і прихилитись нема тобі де” [3,86]. Не маючи засобів до існування людина втрачає сенс життя, відбувається перегляд моральних цінностей, але герої творів А.Тесленка не втрачають людяності й доброти.

Образ молодої жебрачки з маленькою дитиною виведено в оповіданні „Наука”. Мати навчає доньку жебрати, але дитина не може цього робити:

„- Преси!.. Христос воскрес, кажи. Ось пан іде... зараз!

Дівчинка:

- Хли... Хлистос... Воскрес... – та й затулилась пальчиками” [3,86]. Цим епізодом письменник підкреслює усвідомленість маленькою дівчинкою принципів моралі. Вона інстинктивно відчуває приниженість і спротив до жебрання.

Марко Черемшина, як і Архип Тесленко, вірив у світлу народну душу, що живе за законами добра. У різдвяній казці „Сльоза” він змальовує образ дівчинки, яка доглядає за хворою матір'ю, але ще заробити сил не має, „а просити милостиню, то таки дуже соромиться” [4,266]. Культивування такої моральної настанови підпорядковане моделюванню повчальної ситуації, казка, як твір переважно спрямований на дитячу аудиторію, має навчати добру, тому й серце багатія, що не помітив розпачу дівчинки, яка замерзала в полі, було розтоплене її сльозою, занесеною ангелом в бокал із вином багача. Письменник залучає символіку й фантастичний елемент.

У А.Тесленка твір виконано реалістично. Через поведінку, мову персонажів, пейзажні деталі автор розкриває страждання молодої жінки. Доведена до крайньої межі, вона усвідомлює, що в її руках не тільки власне життя, а й життя безневинної дитини, тому вона йде жебрати і „научає” дочку. Жебрання від безвиході підкреслено пейзажною замальовкою: „Мати за ручку її, похнюпилась, ідуть.

Люди скрізь так юрбами й сунуть. Звошки скрізь так і торохтять. Дзвони ревуть десь. Майорять хлаки улицями. Громовака сяє. А на небі ані хмариночки; зорі тільки миг-миг...” [3,108]. Хронотоп цієї замальовки насичений шумом. Він передає байдужість до чужого горя. Різка, задушлива духовна атмосфера з контрастом чистого зоряного неба, яке втілює екзистенційний потяг до звільнення від земного, вічної гармонії, відтінюють внутрішній стан згорьованої матері. Дитина втішилась і забула про

кривди дня, прагне турботи про себе, мати ж лише відчуває приреченість, безвихідь ситуації: вони залишаються на цей день голодними, на вулиці.

Мініатюра О.Плюща „Огляд торби” тонко ілюструє психологічний бік теми жебрацтва. Це суцільна пульсація думок і почуттів, де зовнішні події підсилюють напругу і гостроту конфлікту. Вона близька до потоку свідомості. Автор передає відчуття жебраків – хлопця і його матері: „Так ми благали людей, а серце наше на шмаття дралось, очі боліли від сорому, спина гнулась, а душа мліла...” [5,588]. Неприродність такої ситуації підкреслена бажанням хлопця жити. Коли мати пропонує йому лягти й померти разом, він відчуває потяг до життя і тому кричить: „- Нене, я їсти хочу, я жити хочу, хліба, хліба я хочу!...” [5,588]. Цей крик є волянням про допомогу, але світ не здатний почути той крик, він байдужий і злий.

Мати в оповіданні „Наука” А.Тесленка залишається свідомою свого материнського обов'язку. Нагримавши на дитину, що просила їсти, вона втішає і голубить доньку: „- Моя дитино! Дай хоч поцілюю тебе!” [3,108]. Ця інтонація творить вектор етико-філософської опозиції: відчуження людини від суспільства, перехід межі соціокультурного простору, етично-психологічна драма внутрішнього світу людини.

Уже в самій назві оповідання „Наука” акцентована порушена проблема – трагічна залежність людини від обставин, які з дитинства диктують тип поведінки, спосіб життя. Але письменник вводить іще один гнітючий приклад педагогічної тактики, zdeформований бідністю, постійним відчуттям позбавленої радості в оповіданні „Син”, де мати не дозволяє синові працювати, потурає його антиморальним вчинкам з надією, що коли він виросте, потрібні риси сформуються в нього самі, але при цьому, не помічаючи, виховує злодія і неробу. Мати й після того, як він піднімає на неї руку, збуває господарство, виявляє здатність до розбою і вбивства, вірить у його можливе повернення до повноцінного життя, у той час, коли процес його соціалізації давно минувся і не підлягає психокорекції. Така трансформація Добра в Зло характерна для екзистенційної естетики. Так, Ж.-П.Сартр, пишучи про поета Ж.Жене, відзначає своєрідне спостереження автора за приреченістю. Через заперечення добра і пізнання зла відбувається прозріння: „Отямлюються несподівано, коли опльовують рідну матір або профанують могили, усвідомлюючи, що їх доведено до цього стану облудними дорогами” [6,247]. Але герої А.Тесленка в оповіданні „Син” не доходять до такого висновку. Як сину, так і матері не вистачає сил визнати облудність обраного шляху, тому їхнє визволення не відбувається. Їхня втраченість продиктована духовною пасивністю, рефлексією. Поразка матері відбувається через підміну реальних цінностей фальшивими.

Образ Андрія з оповідання „Син” є відтворенням антиморальної особистості, позбавленої елементарних моральних цінностей. Це проблема екології душі людини, не лише сина, але і його матері. Моральна відповідальність жінки перед собою, сином, суспільством розкривається крізь призму її розуміння добра і зла. Її виховні принципи (вседозволеність сина в діях, відлучення від роботи, потурання ледарству, обдаровування грошима, ціни яких він не знає) становить екзистенцію її душі. У протиставленні до власного життя мати намагається знайти легші шляхи для своєї єдиної дитини, навіть не помічає, що свідомо духовно калічить сина. Образ злодія Андрія, безжального, ледачого, протистоїть низці образів шляхетних злодіїв творів В.Стефаніка „Палій” та „Злодій”, які стають такими не з власної волі, їхній гріх супроводжують страждання душі.

Проблема насильства в місті, яке виступає символом урбанізованої моральної антидуховності, порушена в оповіданні А.Тесленка „В городі”. Автор не випадково обирає традиційний тип наратора. Оповідач співчутливий і добрий, є моральним індикатором кривдників („- А що то ви робите? А ще й городські, - кажу, - розумними считаєтась. Вони пом'ялись, пом'ялись, один і мурлом назвав мене” [3,49]) і жертви („Та поки й у вуличку повернула, усе плакала” [3,50]). Він - втілення народної моралі. Самотня, закинена долею в незнайоме місто, вона потрапляє у вир кривд і наруги. Дівчині доводиться пережити звалтування зграї паничів. У душі Марусі відбувається крах усього її світу, вона втрачає інтерес до життя, нагадує зацькованого звіра. Це може призвести до втрати прагнення жити або втрати духовних цінностей, надто важким для психіки є випробування насильством і глумом.

Нівеляція системи морально-етичних норм в українському соціокультурному просторі пов'язана із складною ситуацією межі, що має свої психологічні виміри і суспільно-економічну залежність (безземелля, економічна криза тощо). Ця екзистенційна ситуація висуває на перший план проблеми, що були реалізовані в художній творчості українських письменників: втрата людиною сенсу існування (А.Тесленко „У городі”), існування маленької людини, самотньої, до якої світ злочинно збайдужів, відчай в межовій ситуації безвиході (О.Плющ „Огляд торби”, А.Тесленко „Наука”), сутність злочинної особистості, психологічне вмотивування вироблених рис жорстокого злодія в оповіданні А.Тесленка „Син” на фоні зажурених страждених злодіїв у творчості В.Стефаніка. Ці мотиви є лише невеликою частиною мозаїки екзистенційних вимірів української літератури кінця XIX – початку XX ст., які чекають нових ґрунтовних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єфремов С. Історія українського письменства. - К.: Femina, 1995. - 688 с.
2. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX - початку XX ст. - Львів: Академічний експрес, 1999. - 280с.
3. Тесленко А. Твори. – К.: Держ. вид-во художньої літератури, 1956. – 542 с.
4. Черемшина Марко. Новели; Посвяти Василеві Стефанику; Ранні твори; Переклади; Літературно-критичні виступи; Спогади; Автобіографія; Листи. - К.: Наукова думка, 1987. - 448 с.
5. Українська новелістика кінця XIX - початку XX ст.: Оповідання. Новели. Фрагментарні форми. - К., 1989. - 688 с.
6. Сартр Ж.-П. Моя перемога є чисто вербальною // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / За ред.М.Зубицької. - Львів: Літопис, 1996. - С.245-259.

УДК 82 (410): 7. 041. 5. 001. 31

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОРТРЕТНЫХ ОПИСАНИЙ В РАЗЛИЧНЫХ ТИПАХ ТЕКСТА

Насалевич Т.В., к. филол. н., старший преподаватель

Мелитопольский государственный педагогический университет

Статья посвящена изучению лексических особенностей портретных описаний в повествовательном прозаическом тексте крупной формы (романе), драматургическом произведении, фольклорной и литературной сказке на материале произведений английской и американской литературы. Предпринята попытка выделить основные особенности употребления существительных в портретных описаниях, а также специфические особенности портретных описаний указанных типов текста. В статье отражены выводы исследования.

Ключевые слова: портретное описание, роман, пьеса, литературная сказка, народная сказка, ядерная зона портретных описаний, существительное, соматизмы, атрибут.

Насалевич Т.В. ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОРТРЕТНИХ ОПИСІВ У РІЗНИХ ТИПАХ ТЕКСТУ/ Мелітопольський державний педагогічний університет, Україна

Стаття присвячена вивченню лексичних особливостей портретних описів у розповідному прозаїчному тексті великої форми (романі), драматургічному творі, фольклорній та літературній казці на матеріалі творів англійської та американської літератури. Зроблена спроба виділити основні особливості вживання іменників у портретних описах, а також специфічні особливості портретних описів вказаних типів тексту. У статті відображені висновки дослідження.

Ключові слова: портретний опис, роман, п'єса, літературна казка, народна казка, ядерна зона портретних описів, іменник, соматизми, атрибут.

Nasalevich T.V. LEXICAL PECULIARITIES OF PORTRAIT DESCRIPTIONS IN DIFFERENT TYPES OF THE TEXT/ Melitopol State Pedagogical University, Ukraine

The article is devoted to the research of lexical peculiarities of portrait descriptions in narrative prose texts (novels), dramas, literary fairy tales of British and American writers and British folk-tales. The attempt to single out the common features of noun usage in portrait descriptions and specific peculiarities of portrait descriptions in above-mentioned texts was made. The results of the research are reflected in the article.

Key words: portrait description, novel, drama, literary fairy tale, folk-tale, nuclear zone of portrait description, noun, somatisms, attribute.

Проблема включения портретных описаний (ПО) в текст произведений различных жанров и направлений является актуальной для современной лингвистики. Изучением литературных портретов занимались такие отечественные и зарубежные исследователи, как Барахов В.С., Андронникова М.И., Аксенова Е.А., Галанов П.Е., Страхов И.В., Р.Уэллек, О.Уоррен и др. Однако остались спорными некоторые моменты. В частности, остался открытым вопрос о лексических особенностях ПО в различных типах текста с максимальным учетом различных особенностей этих текстов.

Целью исследования является анализ употребления основных лексических единиц в ПО различных типов текста.

Для достижения поставленной цели поставлены следующие задачи:

1. Выделить ядерную и периферийную зоны ПО;
2. Классифицировать существительные ядерной зоны ПО;
3. Исследовать функционирование существительных в ядерной зоне ПО различных типов текста.

Материал для анализа был получен в результате сплошной выборки из текстов произведений английских и американских авторов: 10 романов, 10 пьес, 20 литературных и 20 народных сказок Великобритании и США.

Как правильно заметила Г.В.Ермоленко: “Освещение фактов языка и речи с количественной стороны способствует более глубокому проникновению в языковую действительность. Давно уже осознана необходимость выявления закономерностей и взаимосвязей, объективно существующих в какой-либо языковой системе, путем качественного осмысления чисел, полученных в результате статистической обработки наблюдаемых фактов” [1, 3].

Исходя из предположения, что актуализация специфических признаков ПО затрагивает и сферу лексики, мы рассмотрели особенности функционирования слов, принадлежащих к категории существительных в ПО четырех указанных типов текста.

При выборе подходящей классификации для изучения функционирования в ПО существительных был учтен тот факт, что в рамках ПО можно выделить ядерные элементы, т.е. те, которые непосредственно описывают персонаж, и периферийные элементы, описывающие среду или интерьер, т.е. элементы, которые задают локально-темпоральные параметры, выполняя своеобразную функцию фона и рамки, как это происходит в живописном портрете. Безусловно, фоновые и основные элементы ПО переплетаются очень тесно.

По этому поводу Л.И.Тимофеев пишет: “...в центре внимания художественного изображения стоит человек; изображение вещей и т.п. не имеет самостоятельного художественного значения, оно необходимо для конкретизации человека, определения того места в пространстве, в котором он находится. Изображение их столь же необходимо, как и изображение человека, но имеет подчиненное значение, определяется нормами определенной художественной иерархии” [2, 63].

В данной работе мы изучим ядерную зону ПО.

Наше исследование показало, что наибольшее количество существительных имеется в литературной сказке (42,5%), немного меньше их в романе и народной сказке (41,9% и 39,7%). Наименьшее количество существительных в ПО было зафиксировано в пьесе (38,2%).

Существуют различные классификации имен существительных. Так, Дональд С.Фриман предлагает следующее подразделение существительных: лица, животные, предметы, места, группы, действия, время, события, идеи или качества [3, 3].

М.А.Теленкова делит существительные на: “названия вещей - предметов, лиц, живых существ и организмов, растений, веществ, качеств, свойств, действий в отвлечении от носителя, явлений природы и общественной жизни, отношений” [4, 226].

Существительные, которые входят в ядерную зону ПО, мы разделили на конкретные и абстрактные. Конкретные существительные, отталкиваясь от имеющегося текстового материала, с нашей точки зрения, следует разделить на такие тематические группы слов, как:

1. Номинанты антропоморфных персонажей (a man, a farmer);
2. Соматизмы (a hand, an eye);
3. Слова, обозначающие одежду и атрибутику (a dress, a suit, a fan);
4. Вещественные существительные, обозначающие вещества и материалы, из которых изготовлены предметы одежды и атрибутики (gold, velvet, pearl);
5. Зооморфизмы (a beast, a mouse);
6. Флоризмы (a flower, a rose).

Две последние тематические группы слов были внесены в ядерную зону ПО, т.к. персонажи часто сравниваются с представителями флоры и фауны, или же с ними происходят метаморфозы, которые являются предметом наших наблюдений.

Мы посчитали необходимым разделить абстрактные существительные на следующие тематические группы слов:

1. Субстантивированные обозначения действий (breath, gesture);
2. Темпоральные существительные, обозначающие время и возраст персонажей (age, year);
3. Кондициональные существительные (авторский термин), обозначающие эмоциональное и физическое состояние персонажей (anxiety, fear);

Как видно из табл. 1, во всех типах текста преобладают конкретные существительные, а среди последних – соматизмы, что свидетельствует о телесном начале образов персонажей, о том, что соматизмы, независимо от художественных принципов авторов, веяний и течений, все равно остаются опорными элементами ПО.

Хотя соматизмы являются самой многочисленной группой существительных в ПО всех рассматриваемых типов текстов, они преобладают в романах (44,4%). Вообще, роль соматизмов в тексте художественного произведения очень велика, т.к. “тело человека выражает - кто, что и каков он есть. Свежий или усталый, воодушевленный или скучающий, веселый или грустный, наполненный благодушным расположением или отталкивающим отрицанием” [5, 38].

По сути, соматизмы - ингерентные, ядерные элементы любого ПО. Чем их больше, тем ближе данное ПО к естественному началу, к телесности; чем их меньше, тем призрачнее или романтичнее образ.

Таблица 1. Дистрибуция существительных в ядерной зоне портретных описаний разных типов текста (в %).

Тип текста	Номинация											
	Конкретные существительные							Абстрактные существительные				
	Всего	Номианты антропоморфных персонажей	Соматизмы	Атрибутика	Вещественные существительные	Зооморфизмы	Флоризмы	Всего	Субстантивированное обозначение действий	Темпоральные существительные	Кондициональные существительные	Прочие
Роман	76,7	10,4	44,4	15,2	4,1	1,2	1,3	23,3	10,5	1,0	5,5	7,4
Пьеса	75,8	11,6	36,7	24,1	2,9	0,6	0,1	24,2	16,9	0,8	3,0	3,3
Литературная сказка	89,0	15,2	35,8	21,1	10,5	3,6	2,8	11,0	4,3	0,9	2,6	3,3
Народная сказка	86,7	27,9	35,1	11,0	8,8	3,9	0,1	13,3	3,9	1,6	1,3	6,4
В среднем	82,1	16,3	38,0	17,9	6,6	2,3	1,1	17,9	8,8	1,1	3,0	5,0

Так, например, герой романа О.Хаксли “Желтый Кром” Денис, человек вполне земной, рассматривает себя в зеркале. Это описание, безусловно, строится с опорой на соматизмы:

His hair might have been more golden... As it was, its yellowness had the hint of a greenish tinge in it. But his forehead was good. His forehead made up in height what his chin lacked in prominence. His nose might have been longer, but it would pass. His eyes might have been blue and not green... His legs, in their white casing, were long and elegant [6, 19].

В описании Дениса общее ощущение ординарности, обыденности еще более усиливается описанием ног, хотя в целом Денис собою доволен.

Следует отметить, что создание возвышенного образа не допускает показа ног, нижней части туловища. Это подчеркивал еще Р.Барт, который писал, что “ходьба мифологически составляет, по-видимому,

самый заурядный, т.е. самый человеческий из жестов. Во всех своих грезах и идеальных образах, при любом своем социальном возвышении человек, прежде всего, отвлекается от ног - будь то на портрете или же в автомобиле” [7, 71]. Не случайно в описании скульптурных бюстов известных людей, чувствуется особая одухотворенность и божественность образов.

Сплошная выборка показала, что среди соматизмов во всех типах текста чаще всего встречаются такие существительные, как eye (221), face (190), hand (152), head (129), hair (114), foot (43), forehead (33) (в скобках указана частотность употребления лексической единицы в указанных выборках из ПО), т.е. те, без которых не может обойтись ни один рисунок жестово-мимического поведения людей. Они являются ядерными элементами детальных ПО, в которых передаются особенности поведения людей (взгляд, выражение лица, поворот или наклон головы, жест рукой) и которые являются, как мы уже отмечали, доминирующими элементами любого ПО, независимо от типа текста. Так, например, в “Cage o Форсайтах” Д.Голсуорси мы читаем описание Суизина Форсайта:

...his grey eyes had an air of fixed absorption in some secret worry... [8, 31].

Этим описанием взгляда автор подчеркивает проницательный ум персонажа.

Яркое впечатление производят образные описания глаз в сказках О.Уайльда. В частности, в сказке “Звездный мальчик” автор описывает лицо прокаженного:

Over his face hung a cowl of grey liner, and through the eyelets his eyes gleamed like red coals [9, 312], -

сравнивая его глаза с раскаленными углями.

Традиционно важную роль в художественном портретировании играют волосы персонажа. В романе Р.П.Уоррена “Вся королевская рать” Джек Берден так описывает Седи, секретаршу Старка:

She had absolutely black hair, which she cut off at a crazy length and which went out in all direction in a wild, electric way [10, 82].

Прическа подчеркивает дикий, необузданный характер этой своенравной женщины.

В английской народной сказке “Лютей и русалка” волосы русалки сравниваются с солнечными лучами:

Her golden-coloured hair, falling over her shoulders, and floating on the water, shone like sunbeams on the sea [11, 38].

Здесь традиционный символ: густые распущенные волосы - источник волшебного магнетизма, особой, в том числе и сексуальной притягательности. Солнце и есть источник энергетики русалки. Сама русалка - соблазнительница, иллюзия любви, которая никогда не может осуществиться.

Предметы одежды и атрибуты наиболее частотны в пьесах (22,4%). В пьесе происходит по отношению к роману перераспределение функциональных нагрузок между различными средствами описательности и выразительности. Мы считаем, что данное соотношение связано с особенностями зрительного восприятия конечного продукта художественного творчества, а таковым является спектакль: здесь при особом значении среднего и общего плана возрастает и роль атрибуты, которая хорошо воспринимается зрительно на определенном отдалении от сцены. Например, Т.Уильямс в пьесе “Лето и дым” часто дает лаконичные описания одежды действующих лиц. Так, он описывает Джона и Розу Гонсалес:

He is dressed, as always, in a white linen suit ... She is dressed in a Flamenco costume... [12, 90],-

т.е. при описании внешности автор обходится без мелких деталей.

В нашей выборке наиболее частотными оказались такие атрибутивные существительные, как hat (14), coat (10), handkerchief (9), guitar (8), jacket (8), suit (7), cigarette (6), revolver (6).

В пьесе “Лето и дым” Т.Уильямс описывает Розу Гонсалес, одетую в немисливо вызывающий наряд:

She is dressed in an almost outrageous finery, with lustrous feathers on her hat, greenish-blue, a cascade of them, also diamond and emerald earrings [12, 32].

Пышное платье, перья на зелено-голубой шляпе, серьги с бриллиантами и изумрудами - это кричащий наряд женщины, жаждущей покорить сердце мужчины. В данном случае наряд является как бы “визиткой” героини с необузданным характером.

В романах также довольно часто используется атрибутивная лексика. Так, например, в романе Т.Капоте “Луговая арфа” персонаж Райли Хендерсон, охотящийся за беглецами, описывается в окровавленной рубашке с ожерельем из убитых им белок:

...the squirrels swinging like a loose necklace... His blue shirt was spotted with squirrel blood [13, 45].

Убитые белки, окровавленная рубашка - атрибуты жестокого человека, который потом осмелится выстрелить даже в беззащитных людей на дереве, - эксцентричных героев романа.

Меньше всего существительных-атрибутов было зафиксировано в народных сказках (11,0%).

Апеллятивы-номинанты антропоморфных персонажей чаще всего присутствуют в народных сказках (27,9%). Среди них в этом типе текста наиболее частотными оказались такие слова, как *girl* (10), *man* (7), *daughter* (6), *farmer* (4). Это не удивительно, поскольку в сказке описываются обобщенные персонажи, персонажи-типажи.

Наименьшее количество апеллятивных номинантов антропоморфных персонажей в романах (10,4%), так как здесь важную роль играют имена собственные и заменяющие их местоименные субституты.

Вещественные существительные чаще всего встречаются, как показала наша выборка, в ПО литературных сказок (10,5%). В подобных описаниях в этом типе текста используется значительное число существительных, обозначающих драгоценные металлы и минералы: *gold* (7), *silver* (7), *pearl* (5), символизирующие богатство.

Так, например, О.Уайльд описывает девушку, которая развлекала павлинов в сказке “Рыбак и его Душа”:

Her eyes are coloured with stibium,...From a hook in one of her nostrils hangs a flower that is carved out of pearl... the silver rings that are about her ankles tinkle like bells of silver [9, 270].

Автор, видимо, хотел подчеркнуть восточный колорит танца девушки.

Наименьшее количество вещественных существительных в нашей выборке наблюдается в пьесах (2,9%), т.к. преобладающие там средний и общий план показа персонажей не позволяют рассмотреть детали и материал, из которого сделаны предметы одежды и атрибутики. Рекомендации относительно материала для костюмов, декораций и т.д. обычно даются в специальной “записке” к пьесе, если автор вообще считает необходимым это оговаривать.

В ядерной зоне, как показало наше исследование, оказались также зооморфизмы. Очевидно, это можно объяснить тем, что “...очень многие, а потенциально все названия животных и птиц могут быть использованы для образной характеристики и социальной оценки человека по тем или иным признакам и свойствам. Поэтому слова, называющие животных и птиц, часто используются для образного представления внешности, духовного облика, особенностей поведения человека” [14, 20].

Чаще всего зооморфизмы в нашей выборке встречались в народных сказках (3,9%). В данном типе текста персонажи иногда сравниваются с животными или птицами, или же с ними происходят метаморфозы, т.е. они превращаются в представителей фауны, как, например, в английской народной сказке “Две принцессы”. Здесь колдунья превратила голову королевской дочери в овечью:

Gone were her lovely gold tresses, her dark eyes, and rosy cheeks - instead, how silly she looked with her sheep's face surrounded by woolly fleeces [15, 54].

Многие зооморфизмы в ПО являются элементами стилистического приема “сравнение”, часто используемого авторами романов при описании своих персонажей. Так, Т.Капоте в романе “Луговая арфа” указывает на близость судьи Кула к природному началу, уподобляя его лягушке (*inspired frog*) и сравнивая его нос с заячьим (*a hare's nose*). Обрисовывая персонажей из другого, враждебного, лагеря, автор упомянутого романа тоже нередко прибегает к природно-анималистическим сравнениям и параллелям. Но если образы судьи Кула и Долли могут рассматриваться как аллегории, несущие в себе идеи добра в скрытом, зашифрованном виде, то применительно к шерифу, его свите, доктору Ритцу, Вирене авторское отношение выступает более обнаженно и резко. Доктор Ритц - в общем, заурядная мышь “*a mean mouse*”, а миссис Бастер - хищная птица “*an old buzzard... a small vicious head, she had high hunched shoulders*. И такая параллель, как “человек-зверь”, уже в первом своем смысле говорит за себя, определяет авторскую позицию” [16, 86-92].

В ПО пьес также можно иногда встретить зооморфизмы как элементы СП сравнения. Так, Ю.О'Нил в пьесе “Император Джонс”, чтобы усилить отрицательное впечатление, производимое персонажем, сравнивает Смизерса с хорьком:

His little, washy-blue eyes are red-rimmed and dart about him like ferret's [17, 4].

Внешность неприятного мистера Скогана из романа О.Хаксли “Желтый Кром” ассоциируется с птицей-ящером, малиновкой и крокодилом, достаточно экзотическими представителями фауны:

In appearance Mr. Scogan was like one of those extinct bird-lizards of the Tertiary. His nose was beaked; his dark eyes had the shining quickness of a robin's. But there was nothing soft or gracious or feathery about him. The skin of his wrinkled brown face had a dry and scaly look; his hands were the hands of a crocodile. His movements were marked by the lizard's disconcertingly abrupt clockwork speed... [6, 15].

В результате перед читателем предстает почти сатирическая фигура, чем-то напоминающая диккенсовских гротескных персонажей.

В ПО всех указанных типов текста нередко встречаются флоризмы. Чаще всего они выступают не самостоятельно, а в качестве элементов различных стилистических приемов. Наиболее полно флоризмы оказались представлены в выборке из литературных сказок (2,8%). Среди них выделяется излюбленное существительное О.Уайльда *rose* (6). Сравнение определенных персонажей с этим цветком служит в сказках О.Уайльда признаком положительного к ним отношения. К таким персонажам относится, например, принцесса из сказки “Замечательная ракета”:

She was like a white rose before [9, 86],

а также студент из сказки “Соловей и Роза”:

...his lips are red as the rose of his desire [9, 32].

Конфигурация метафоры “человек-растение” была нами обнаружена и в романах. Так, юноша Коллин Фенвек из романа Т.Капоте “Луговая арфа” описывает старого Судью, уподобляя его образ дереву:

He might have been put together from parts of the tree, for his nose was like a wooden peg, his legs were strong as old roots and his eyebrows were thick, tough as strips of bark among the topmost branches were beards of silvery moss the color of his centre-parts hair, and the cowhide sycamore leaves, sifting down from a neighboring taller tree, were the color of his cheeks. [13,55].

Как пишет Н.А.Чугунова, “образ старого дерева с крепкими корнями помогает воссоздать внешний и внутренний облик человека пожилого, умудренного опытом” [16, 90]. В описании его лица возникает эпитет “countrified”, который обозначает внешнюю простоту этого человека.

Сравнения с корреляцией “человек-растение” нам встречались и в народных сказках, хотя здесь они отмечены меньшей оригинальностью. Так, например, в английской народной сказке “Черри из Зенора” нищенка Черри уподобляется прекрасной розе:

She was as sweet as a rose [11, 56],

а в сказке “Тикающая лягушка” лицо старичка сравнивается со сморщенным яблоком:

...his face was shrunk like a long-kept apple and covered with small wrinkles [11, 108],

подчеркивая его преклонный возраст.

Флоризмы в нашей сплошной выборке менее всего представлены в драматургических произведениях (0,1%), что связано со сравнительно небольшим числом соответствующих СП, в которых они могли бы фигурировать.

Среди абстрактных существительных преобладают существительные, дающие информацию о субстантивированном обозначении действий персонажей (8,8%). Этот показатель самый высокий в драме (16,9%). В данном типе текста в ПО большое внимание уделяется динамичным портретам героев. Наиболее частотными словами в нашей выборке здесь оказались такие существительные, как *breath* (19), *laugh* (13), *look* – в значении “взгляд” (12), *gesture* (11), *smile* (10), которые позволяют зафиксировать внешние проявления эмоционального состояния героев.

Вот как Т.Уильямс описывает состояние Леди в пьесе “Орфей спускается в ад”:

She sits up rigid in chair, lips and eyes tight closed, drawing in a loud breath which comes from a tension both personal and vicarious [12, 93].

Громкое дыхание отражает целую гамму переживаний в душе героини, когда она начинает осознавать свои чувства к Вэлу. Лексема *breath* оказывается здесь опорной.

В романе Р.П. Уоррена “Вся королевская рать” Джек Берден описывает неуправляемую Сэди Берк при помощи метафоры, в основе которой лежит соотношение “человек-природная стихия”:

... her eyes, and they were a twin disaster, they were a black explosion, they were a conflagration [10, 139].

Героиня романа здесь подобна природной стихии, которую невозможно укротить. Такое впечатление создается благодаря использованию абстрактных существительных *disaster*, *explosion*, *conflagration*, используемых метафорически.

Наименьшая представленность данной группы существительных в нашей выборке наблюдается в литературных (4,3%) и народных (3,9%) сказках.

Кондициональные существительные, обозначающие эмоциональное и физическое состояние персонажей, преобладают, - в рамках нашей выборки, - в романах (5,5%). Среди них чаще всего употребляются такие существительные, как *rain* (6), *wonder* (4). Так, например, О.Хаксли в романе “Желтый Кром” описывает Анну, уличенную Гомбольдом в том, что она флиртует с Денисом:

Anne flushed with a sudden and uncontrollable anger [6, 124].

Это сильно задело ее, что и вызвало сильный гнев.

Кондициональные существительные в наименьшей степени представлены в народных сказках (1,3%): переживания и глубина чувств являются не главными объектами описания в фольклоре.

Темпоральные существительные также иногда встречаются в ядерной зоне ПО. Наибольшее их количество в нашей выборке наблюдается в народных сказках (1,6%). Это, как правило, лексические единицы, связанные с возрастом персонажей. Например, в английской народной сказке “Источник у Трех Голов” описывается королевская дочь Джоанна,

... who was fifteen years old, and very sweet and gentle [15, 116].

Возраст девочки в сказке подчеркивает весь трагизм положения ребенка, у которого умерла мать.

Реже всего темпоральные существительные встречаются в пьесах (0,8%). Авторы пьес предпочитают ограничиваться лишь числительными при указании на возраст персонажа.

Таким образом, среди существительных ядерной зоны ПО всех типов текста преобладают конкретные существительные, а среди них чаще всего встречаются соматизмы, которые являются ингерентными для любого ПО.

Второе место в ПО занимают существительные-атрибуты, которые выполняют нередко функции своеобразной характерологической метонимии: отдельный предмет туалета или аксессуар превращается в символ самого персонажа, подчеркивая в нем главное качество или качества.

На третьем месте в ПО в нашей выборке находятся апеллятивы-номинанты антропоморфных персонажей, которые чаще всего присутствуют в народных сказках. Очевидно, это объясняется тем, что в сказках описываются наиболее обобщенные персонажи, персонажи-типажи.

Четвертое место занимают абстрактные существительные субстантивированного обозначения действий, преобладающие в нашей выборке в драме, т.к. в ней большое внимание уделяется динамическим портретам персонажей.

На пятом месте в нашей выборке находятся вещественные существительные, которые доминируют в литературных сказках и указывают на особенности одежды и атрибутики персонажей, что очень важно для восприятия героев юными читателями.

Шестое место в нашем исследовании разделили зооморфизмы и кондициональные существительные. Первые наиболее употребляемы в народных сказках, т.к. в них персонажи часто сравниваются с различными представителями фауны, а нередко в них и превращаются. Вторые же преобладают в романах, где авторы часто описывают с мельчайшими подробностями эмоциональное и физическое состояние своих героев.

На последнем месте находятся флоризмы и темпоральные существительные. Первые доминируют в литературных сказках, являясь иногда элементами стилистических приемов, а вторые чаще всего встречаются в нашей выборке в народных сказках во фрагментах, дающих информацию о возрасте персонажей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ермоленко Г.В. Очерки по статистическому изучению письменной речи. Автореферат дисс...канд.фил.наук (10.02.04)/ Алма-Ата: Казахстанский гос. ун-т, 1969.-34с.
2. Тимофеев Л.И. Основы теории литературы. - М.: Просвещение, 1966.-480с.
3. Raising R.U., Lawrence P. Grammar and Writing. - New-York: Macmillan, 1982. - 748p.
4. Розенталь Д.Э. и др. Современный русский язык. - М.: Высшая школа, 1991.-559с.
5. Ниренберг Д. и др. Как читать человека, словно книгу. – Баку: Сады, 1992. –176с.
6. Huxley A. Crome Yellow. – М.: Progress Publishers, 1976. – 280p.
7. Барт Р. Мифологии. - М.: Изд-во Сабашниковых, 1996. –312с.
8. Galsworthy J. The Forsyte Saga. The Man of Property. - М.: Progress Publishers, 1974. - 464p.

9. Wilde O. Fairy Tales. - Kamensk-Shakhtinsky: Stanitsa Publishers, 1994. - 328p.
10. Warren R.P. All the King's Men. - M.: Progress Publishers, 1979. -678p.
11. Folk-tales of the British Isles. - M.: Raduga Publishers, 1987. - 450p.
12. Williams T. Four Plays. - New-York: Crown Publishers, 1976. - 450p.
13. Capote Tr. The Grass Harp. -M.: Progress Publishers, 1974. - 224p.
14. Гончарова Т.И. Зоосемантическая метафора во французском языке // Вісник Харківського держуніверситету. - 1998. - №406. - С.20-24.
15. Reeves I. English fables and Fairy Stories. - Oxford: Oxford University Press, 1954. - 234p.
16. Чугунова Н.А. Поэтика прозы Капоте //Национальная специфика произведений зарубежной литературы 19-20 вв. //Межвузовский сборник. - Иваново: Изд-во Ивановского госун-та, 1988.- С.85-87.
17. O'Neill E. Nine Plays by Eugene O'Neill. - New-York: Liveright, 1932. - 582p.

УДК 811.161.2'374

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЕ НАПОЛНЕНИЕ ПАРАДИГМЫ СЛОЖНЫХ СЛОВ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ ВОЗРАСТ

Половинко Е.А., аспирант

Днепропетровский национальный университет

В данной статье на материале сложных слов с количественным компонентом, которые употребляются для обозначения возраста, рассматривается проблема определения контингента слов при составлении словаря. Цель статьи проследить, насколько последовательно названные лексемы представлены в словарях русского литературного языка, и попытаться выяснить, чем обусловлены те или иные лакуны.

Ключевые слова: парадигма, потенциальное слово, производное слово, словообразовательная модель

Половинко О.О. ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ НАПОВНЕННЯ ПАРАДИГМИ СКЛАДНИХ СЛІВ, ШО ПОЗНАЧАЮТЬ ВІК / Дніпропетровський національний університет, Україна

У наданій статті на матеріалі складних слів з кількісним компонентом, що використовуються для позначення віку, розглядається проблема визначення контингенту слів при складанні словника. Мета статті прослідити, наскільки послідовно названі лексеми представлені в словниках російської літературної мови, і спробувати з'ясувати, чим зумовлені ті чи інші лакуни.

Ключові слова: парадигма, потенційне слово, похідне слово, словотворча модель.

Polovinko O.O. THE LEXICOGRAPHICAL PRESENTATION OF THE PARADIGM OF COMPOUND WORDS DENOTING AGE / Dnipropetrovsk National University, Ukraine

Based on the material of compound words with a quantitative component that are used for age – specifications, the article considers the problem of word-stock determining, often met while compiling a dictionary. The aim of the given article is to see how successively the above – mentioned lexems are presented in Russian Literary Language Dictionaries and to try to find out the reasons of these or those lacunas.

Key words: paradigm, potential word, derived word, word-building model.

Со второй половины XX века в лингвистике наблюдается повышенный интерес к проблемам лексикографии. Данная область языкознания накопила богатый опыт описания языка, разработала учения о жанрах и типах словарей, об основах лексикографического конструирования и возможности компьютеризации, сформировала правила лексикографирования.

Однако на сегодняшний день существует необходимость дополнительного выяснения и уточнения некоторых вопросов. Наряду с традиционными проблемами практической лексикографии (отбор единиц и формирование словника; варианты толкований разного рода лексических единиц в разных типах словарей; проблема омонимии и полисемии и пр.) и вопросами, имеющими теоретическое значение (о классификации словарей, системность и связность в лексике и система словарей, модели словарных дефиниций, словарь как средство систематизации терминологии), выявлены моменты, требующие более последовательной трактовки. Среди них – унифицирование лексикографического оформления некоторых категорий слов, таких, как, например, порядковые числительные, определенные типы сложных слов

и т.п. Все эти вопросы получали то или иное решение при создании каждого толкового словаря, однако необходимость развивать и совершенствовать словарное описание лексики требует уточнения и дальнейшего развития их в лексикографии.

Останавливаясь на том или ином решении данных вопросов, составители словарей руководствуются принципами лексикографического описания, которые, с одной стороны, предполагают вводить в словарь самое необходимое и самое перспективное [1, 14], с другой – стремятся зафиксировать в словаре максимальную лексическую систему, адекватно отражая не только любую актуально существующую, но и потенциально возможную лексическую единицу [2, 69].

Отграничение потенциальных слов, т. е. слов, по определению Г.О. Винокура, “которых фактически нет, но которые могли бы быть, если бы этого захотела историческая случайность” [3, 284], от реально бытующих производных слов в лексикографии, по мнению Е.А. Иванниковой, должно быть подчинено общим принципам отбора лексики, принятым в том или другом словаре [4, 67]. При решении данного вопроса внимание лексикографов привлекают особенности той или иной продуктивной словообразовательной модели, имеющей незамкнутый ряд слов. Как правило, словари стремятся показать сами словообразовательные модели и отразить лексику, созданную по образцу этих моделей. В лингвистике есть работы, которые на конкретном материале рассматривают, как в действительности обстоит дело. Это, в частности, работа Е.А. Земской, посвященная отражению в толковых словарях различного рода производных слов [5], работа Г.П. Галавановой, где с точки зрения лексикографии рассматриваются словообразовательные модели с *авиа-*, *авто-*, *аэро-*, *био-* [6], и др. Также, как и в названных, в настоящей работе речь идет о том, насколько последовательно отражаются в различных словарях производные слова одного словообразовательного типа, и фиксируются расхождения.

По мнению Л.П. Катлинской, явления регулярного словопроизводства не получают отражения в общелитературных словарях по двум причинам. Во-первых, составители естественно игнорируют тривиальную для каждого конкретного случая информацию, и, во-вторых, жанр толкового словаря предполагает максимальную обобщенность прагматических характеристик толкуемого слова [7, 86].

При определении контингента слов, которые необходимо ввести в словарь специалисты, безусловно, отправляются от имеющейся в их распоряжении лексической базы, материалом словаря (прежде всего толкового) является, по утверждению Ю.Д. Апресяна, совокупность текстов [8, 634]. Но за каждой работой стоит автор, со своей теоретической концепцией, со своим собственным опытом словоупотребления, со своими мнениями и вкусами. И некоторые вопросы лексикографии получают неодинаковые решения при создании различных словарей под влиянием языковой личности лексикографа, его языковой компетенции, его интеллектуальных характеристик. Тем не менее, содержание лексикографического труда всегда зависит от характера и объема разработки источников словаря [9, 4]. Но это вовсе не говорит о том, что слова и выражения, незафиксированные в словарях лишь по причине отсутствия в текстах, которые использовались в качестве материала, или в результате субъективизма лексикографа, не принадлежат к лексическому богатству современного русского литературного языка. В каждом конкретном случае, видимо, можно обнаружить причину лингвистического или внелингвистического характера.

Мы попытались рассмотреть данную проблему на конкретном примере – на материале сложных слов с количественным компонентом, обозначающих возраст. Основной задачей настоящей статьи является проследить степень полноты данной парадигмы в словарях современного русского литературного языка и попытаться найти лингвистическое или экстралингвистическое объяснение существования той или иной лакуны.

Для осуществления нашего анализа были отобраны сложные существительные и прилагательные, обозначающие возраст, которые представляют собой сочетания числового показателя и наименований промежутков времени *день*, *неделя*, *месяц*, *год*, *век*, т.е. слова, которые непосредственно называют количество дней, недель, месяцев, лет, прожитых тем или иным существом. В ходе работы с Большим толковым словарем русского языка под ред. С.А. Кузнецова (СК) [10], Толковым словарем русского языка С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой (СО) [11], Орфографическим словарем (ОС) [12], Словарем современного русского литературного языка (БАС) [13], Словообразовательным словарем русского языка А.Н. Тихонова (СТ) [14] была выявлена непоследовательность фиксирования такого рода слов. Для наглядности слова объединены в группы по общности второй основы и поданы в сводных таблицах. Остановимся более подробно на каждой группе слов.

В первую группу мы включили сложные слова с количественным компонентом, вторую основу которых составляет наименьший из показателей промежутков времени *день*, и которые, согласно словарным дефинициям, могут определять возраст. Каким образом представлены в словарях названные слова, демонстрирует таблица 1 (цифрой обозначен количественный показатель сложных слов).

Таблица 1.

	СК	СО	ОС	БАС	СТ
1	<i>однодневка, однодневный</i>	<i>однодневка, однодневный</i>	<i>однодневка, однодневный</i>	<i>однодневка, однодневный</i>	<i>однодневка, однодневный</i>
2	<i>двухдневный</i>	<i>двухдневный</i>	<i>двухдневный</i>	<i>двухдневный</i>	<i>двухдневный</i>
3	<i>трехдневный</i>		<i>трехдневный</i>	<i>трехдневный, тридневный</i>	<i>трехдневный, тридневный</i>
4	<i>четырёхдневный</i>		<i>четырёхдневный</i>	<i>четверодневный, четыредневный, четырёхдневный</i>	<i>четверодневный, четыредневный, четырёхдневный</i>
5	<i>пятидневный</i>		<i>пятидневный</i>	<i>пятидневный</i>	<i>пятидневный</i>
6	<i>шестидневный</i>		<i>шестидневный</i>	<i>шестидневный</i>	<i>шестидневный</i>
7	<i>семидневный</i>	<i>семидневный</i>	<i>семидневный</i>	<i>семидневный</i>	<i>семидневный</i>
8	<i>восьмидневный</i>		<i>восьмидневный</i>		<i>восьмидневный</i>
9		<i>девятидневный</i>	<i>девятидневный</i>		<i>девятидневный</i>
10	<i>Десятидневный</i>	<i>десятидневный</i>	<i>десятидневный</i>	<i>десятидневный</i>	<i>десятидневный</i>
11				<i>одинадцати дневный</i>	<i>одинадцати дневный</i>
12			<i>двенадцатиднев ный</i>	<i>двенадцатиднев ный</i>	
13				<i>тринадцатиднев ный</i>	<i>тринадцатиднев ный</i>
14					
20	<i>Двадцатиднев ный</i>			<i>двадцатиднев ный</i>	
30			<i>тридцатиднев ный</i>	<i>тридцатиднев ный</i>	<i>тридцатиднев ный</i>
40	<i>Сорокадневный</i>		<i>сорокадневный</i>	<i>сорокадневный</i>	<i>сорокадневный</i>

Прежде всего следует указать на то, что из слов, представленных в таблице 1, словарные дефиниции к обозначению возраста относят только слова *однодневка* в значении “насекомое, живущее один день. *Бабочка-о.*” [СК, 701], *пятидневный* в значении “имеющий возраст в пять дней. *II. цыпленок, щенок*” [СК, 1053], *шестидневный* “шести дней от рождения. *III. теленок*” [СК, 1496], *семидневный* в значении “существующий или продлившийся, проживший семь дней. *C. малыши, теленок*” [СК, 1174], *восьмидневный* в значении “восьми дней от рождения. *B. жеребенок*” [СК, 153], *двенадцатидневный* “возрастом двенадцать дней. *D. младенец*” [БАС, III, 572], *тринадцатидневный* в значении “возрастом в тринадцать дней” [БАС, XV, 969].

Первый вопрос, который возникает, почему в словарные статьи таких прилагательных, как *однодневный, двухдневный, трехдневный, четырехдневный, девятидневный, десятидневный, одинадцатидневный*, не включены значения “имеющий возраст в два (три, четыре и т. д.) дня” по аналогии с прилагательными *пятидневный, шестидневный* и пр. Ведь бесспорным является тот факт, что существует цыпленок или щенок как восьми дней от рождения, так и двух, трех, десяти и т. д.

Непоследовательность наблюдается не только в толковании слов одного словообразовательного типа, но и в отображении лексем такого типа в разных словарях. Причина, вероятно, состоит в том, что обозначение возраста в днях актуально только в течение первых дней жизни (при чем чаще животных, а не людей), далее возраст исчисляется неделями, месяцами, годами. С большим числовым показателем встречаются только слова *двадцатидневный, тридцатидневный, сорокадневный*, но они, как правило, употребляются для номинации соответствующего отрезка времени, а не для указания на возраст.

Следующую группу слов составляют производные, называющие возраст, мотивированные основами числительного и существительного *неделя*. Отображение данных лексем в словарях демонстрирует таблица 2.

Таблица 2.

	СК	СО	ОС	БАС	СТ
1					
2	<i>Двухнедельный</i>	<i>двухнедельный</i>	<i>двухнедельный</i>	<i>двухнедельный</i>	<i>двухнедельный</i>
3	<i>Трехнедельный</i>		<i>трехнедельный</i>	<i>трехнедельный</i>	<i>трехнедельный</i>
4					<i>четырёхнедельный</i>
5					<i>пятинедельный</i>
6			<i>шестинедельный</i>	<i>шестинедельный</i>	<i>шестинедельный</i>
7	<i>Семинедельный</i>		<i>семинедельный</i>	<i>семинедельный</i>	<i>семинедельный</i>
8	<i>Восьминедельный</i>				
9					

Все они, согласно словарным толкованиям, могут обозначать количество прожитого времени. Но из всех потенциально возможных образований, отвечающих и грамматике русского языка, и адекватных реальной действительности, в словарях зафиксированы в общей сложности семь лексем, три из которых представлены лишь единожды.

Абсолютно понятно отсутствие образования от существительного *неделя* и числительного *один* (в отличие от *однодневный*). В русском языке его функции выполняет простое прилагательное *недельный* в значении “родившийся неделю назад” [БАС, VII, 799].

Что касается лексем, приведенных в таблице 2, можно отметить, насколько непоследовательно они представлены в словарях. Причину отсутствия в толковых словарях сложных образований *четырёхнедельный*, *пятинедельный* можно усмотреть в наличии прилагательного *месячный*, примерно соответствующего названным словам по временному показателю. Аналогично вместо производных от числительных *девять*, *десять* и т. д. и существительного *неделя* употребляются образования *двухмесячный*, *трехмесячный* и т. д. В случае необходимости более точного указания на возраст употребляются словосочетания типа *семнадцать недель*, *двадцать восемь недель* и т. д., которым уступают по благозвучности соответствующие прилагательные.

Сложные производные от числительного и существительного *месяц*, отраженные в лексикографических трудах, представлены в таблице 3.

Таблица 3.

	СК	СО	ОС	БАС	СТ
1					
2	<i>двухмесячный</i>		<i>двухмесячный</i>	<i>двухмесячный</i>	<i>двухмесячный</i>
3	<i>трехмесячный</i>		<i>трехмесячный</i>	<i>трехмесячный</i>	<i>трехмесячный</i>
4	<i>четырёхмесячный</i>		<i>четырёхмесячный</i>	<i>четырёхмесячный</i>	<i>четырёхмесячный</i>
5	<i>пятимесячный</i>		<i>пятимесячный</i>	<i>пятимесячный</i>	<i>пятимесячный</i>
6	<i>шестимесячный</i>		<i>шестимесячный</i>	<i>шестимесячный</i>	<i>шестимесячный</i>
7		<i>семимесячный</i>	<i>семимесячный</i>	<i>семимесячный</i>	<i>семимесячный</i>
8	<i>восьмимесячный</i>	<i>восьмимесячный</i>	<i>восьмимесячный</i>		
9	<i>девятимесячный</i>	<i>девятимесячный</i>	<i>девятимесячный</i>	<i>девятимесячный</i>	<i>девятимесячный</i>
10			<i>десятимесячный</i>	<i>десятимесячный</i>	<i>десятимесячный</i>
11					

В отсутствии лексемы *одномесичный* мы усматриваем причину, аналогичную причине отсутствия лексемы *однонедельный* – в этой функции используется простое прилагательное *месячный* в значении “имеющий возраст в один месяц. *М. ребенок*” [СК, 536].

Из всех присутствующих в таблице лексем во всех использованных нами словарях представлена только лексема *девятимесичный*, при чем ни в одном из толковых словарей данное слово не вынесено отдельной статьей.

Если отсутствие слова *двенадцатимесичный* восполняет соответствующее ему по значению прилагательное *годовалый*, то вместо возможных образований *тринадцатимесичный*, *четырнадцатимесичный* и т.д. употребляются словосочетания типа *год и месич*, *год и два месича*, что, по-видимому, обусловлено громоздкостью фонетического состава и неблагозвучием названных прилагательных. Неясным остается лишь то, почему в словарях не фиксируется лексема *одинадцатимесичный*, ведь в русском языке нет соответствующего заменителя. Здесь, надо полагать, сыграл роль материал, совокупность текстов, имевшихся в распоряжении составителей.

Не случайно наибольшую часть анализируемых слов составляют сложные образования, мотивированные основами числительного и существительного *год* (таблица 4). Налицо антропоцентрический фактор. Возрастной признак актуален, прежде всего, как характеристика человека и выражается, кроме первого десятка месичев, в годах.

Таблица 4.

	СК	СО	ОС	БАС	СТ
1	<i>однолетний, однолетники</i>	<i>однолетний, однолетний</i>	<i>однолетний, однолетний</i>	<i>однолетний, однолетний</i>	<i>однолетний, однолетний</i>
2	<i>двухлетний, двухлетник, двухгодовалый, двухлетие, двухлетний, двухлетка, двухлеток</i>	<i>двухгодовалый, двухлетие, двухлетний, двухлеток</i>	<i>двухлетний, двухгодовалый, двухлетие, двухлетний</i>	<i>двухлетний, двухлетник, двухгодовалый, двухлетие, двухлетний, двухлетка, двухлеток</i>	<i>двухлетний, двухлетник, двухлеток, двухгодовалый, двухлетие, двухлетка, двухлетний, двухлетник, двухлеток</i>
3	<i>Трехгодовалый, трехлетие, трехлетка, трехлетний, трехлеток</i>	<i>трехгодовалый, трехлетие, трехлетний, трехлеток</i>	<i>трехгодовалый, трехлетие, трехлетка, трехлетний, трехлеток</i>	<i>трехгодовалый, трехлетие, трехлетка, трехлетний, трехлеток</i>	<i>трехгодовалый, трехлетие, трехлетка, трехлетний, трехлеток</i>
4	<i>Четырехгодовалый, четырехлетие, четырехлетка, четырехлетний, четырехлеток</i>	<i>четырёхлетие, четырёхлетний</i>	<i>четырёхгодовалый, четырехлетие, четырехлетка, четырехлетний, четырехлеток</i>	<i>четырёхгодовалый, четырехлетие, четырехлетка, четырехлетний, четырехлеток</i>	<i>четырёхгодовалый, четырехлетие, четырехлетка, четырехлетний, четырехлеток</i>
5	<i>Пятигодовалый, пятилетие, пятилетка, пятилетний</i>	<i>пятилетка, пятилетие, пятилетний</i>	<i>пятилетие, пятилетка, пятилетний</i>	<i>пятигодовалый, пятилетие, пятилетка, пятилетний</i>	<i>пятигодовалый, пятилетие, пятилетка, пятилетний</i>
6	<i>шестилетие, шестилетка, шестилетний</i>	<i>шестилетний</i>	<i>шестилетие, шестилетний</i>	<i>шестилетие, шестилетний</i>	<i>шестилетие, шестилетний</i>
7	<i>семилетие, семилетка, семилетний, семилеток</i>	<i>семилетие, семилетний, семилетка</i>	<i>семилетка, семилетний, семилеток</i>	<i>семилетие, семилетка, семилетний, семилеток</i>	<i>семилетие, семилетка, семилетний, семилеток</i>
8	<i>восьмилетие, восьмилетний, восьмилетка</i>	<i>восьмилетие, восьмилетний</i>	<i>восьмилетний</i>	<i>восьмигодовалый, восьмилетний</i>	<i>восьмигодовалый, восьмилетка, восьмилетний, восьмилеток</i>
9	<i>Девятилетний</i>	<i>девятилетие, девятилетний</i>	<i>девятилетний</i>	<i>девятилетний</i>	<i>девятилетний</i>

10	<i>Десятилетие, десятилетний</i>	<i>десятилетие, десятилетний</i>	<i>десятилетие, десятилетний</i>	<i>десятилетие, десятилетний</i>	<i>десятилетие, десятилетний</i>
11			<i>одинадцатилетний</i>	<i>одинадцатилетний</i>	<i>одинадцатилетие, -летний</i>
12			<i>двенадцатилетний</i>	<i>двенадцатилетие, -летний</i>	<i>двенадцатилетие, -летний</i>
13			<i>тринадцатилетний</i>	<i>тринадцатилетний</i>	<i>тринадцатилетний</i>
14	<i>Четырнадцатилетие, -летье, четырнадцатилетний</i>		<i>четырнадцатилетний</i>	<i>четырнадцатилетие, -летний</i>	<i>четырнадцатилетие, -летний</i>
15	<i>Пятнадцатилетие</i>		<i>пятнадцатилетие, -летний</i>	<i>пятнадцатилетие, -летний</i>	<i>пятнадцатилетие, -летний</i>
16			<i>шестнадцатилетний</i>	<i>шестнадцатилетний</i>	<i>шестнадцатилетие, -летний</i>
17	<i>Семнадцатилетний</i>		<i>семнадцатилетний</i>	<i>семнадцатилетний</i>	<i>семнадцатилетний</i>
18			<i>восемнадцатилетний</i>	<i>восемнадцатилетний</i>	<i>восемнадцатилетний</i>
19			<i>девятнадцатилетний</i>	<i>девятнадцатилетний</i>	<i>девятнадцатилетний</i>
20	<i>Двадцатилетие, -летний</i>	<i>двадцатилетие, -летний</i>	<i>двадцатилетие, -летний</i>	<i>двадцатилетие, -летний</i>	<i>двадцатилетие, -летний</i>
21					
22			<i>двадцатидвухлетний</i>	<i>двадцатидвухлетний</i>	<i>двадцатидвухлетний</i>
23					
24					
25	<i>Двадцатипятилетний</i>		<i>двадцатипятилетие, -летний</i>	<i>двадцатипятилетие, -летний</i>	<i>двадцатипятилетие, -летний</i>
30	<i>Тридцатилетие, -летний</i>	<i>тридцатилетие, -летний</i>	<i>тридцатилетие, -летний</i>	<i>тридцатилетие, -летний</i>	<i>тридцатилетие, -летний</i>
35			<i>тридцатипятилетие</i>	<i>тридцатипятилетие</i>	<i>тридцатипятилетие, -летний</i>
40	<i>Сорокалетие, -летний</i>	<i>сорокалетие, -летний</i>	<i>сорокалетие, -летний</i>	<i>сорокалетие, -летний</i>	<i>сорокалетие, -летний</i>
42				<i>сорокадвухлетний</i>	<i>сорокадвухлетний</i>
45			<i>сорокапятилетний</i>		<i>сорокапятилетие, -летний</i>
50	<i>Пятидесятилетие, -летний</i>	<i>пятидесятилетие, -летний</i>	<i>пятидесятилетие, -летний</i>	<i>пятидесятилетие, -летний</i>	<i>пятидесятилетие, -летний</i>
60	<i>Шестидесятилетие, -летний</i>	<i>шестидесятилетие, -летний</i>	<i>шестидесятилетие, -летний</i>	<i>шестидесятилетие, -летний</i>	<i>шестидесятилетие, -летний</i>
70	<i>Семидесятилетие, -летний</i>	<i>семидесятилетие, -летний</i>	<i>семидесятилетие, -летний</i>	<i>семидесятилетие, -летний</i>	<i>семидесятилетие, -летний</i>
75			<i>семидесятипятилетие, -летний</i>	<i>семидесятипятилетие, -летний</i>	<i>семидесятипятилетие, -летний</i>
80	<i>Восьмидесятилетие, -летний</i>	<i>восьмидесятилетие, -летний</i>	<i>восьмидесятилетие, -летний</i>	<i>восьмидесятилетний</i>	<i>восьмидесятилетие, -летний</i>
85			<i>восьмидесятипятилетний</i>		
90	<i>Девяностолетие, -летний</i>	<i>девяностолетие, -летний</i>	<i>девяностолетие, -летний</i>	<i>девяностолетний</i>	<i>девяностолетие, -летний</i>
95			<i>девяностопятилетний</i>		
100	<i>столетие, столетний</i>	<i>столетие, столетний</i>	<i>столетие, столетний</i>	<i>столетие, столетний</i>	<i>столетие, столетний</i>

200	<i>Двухсотлетие, -летний</i>	<i>двухсотлетие, -летний</i>	<i>двухсотлетие, -летний</i>	<i>двухсотлетие, -летний</i>	<i>двухсотлетие, -летний</i>
250			<i>двухсотпятидесятилетие, -летний</i>	<i>двухсотпятидесятилетие, -летний</i>	<i>двухсотпятидесятилетие, -летний</i>
300	<i>Трехсотлетие, -летний</i>	<i>трехсотлетие, -летний</i>	<i>трехсотлетие, -летний</i>	<i>трехсотлетие, -летний</i>	<i>трехсотлетие, -летний</i>
400	<i>Четырехсотлетие, -летний</i>	<i>четырехсотлетие, -летний</i>	<i>четырехсотлетие, -летний</i>	<i>четырехсотлетие, -летний</i>	<i>четырехсотлетие, -летний</i>
500	<i>Пятисотлетие, -летний</i>	<i>пятисотлетие, -летний</i>	<i>пятисотлетие, -летний</i>	<i>пятисотлетие, -летний</i>	<i>пятисотлетие, -летний</i>
555					<i>пятисотпятидесятипятилетний</i>
600	<i>Шестисотлетие, -летний</i>	<i>шестисотлетие, -летний</i>	<i>шестисотлетие, -летний</i>	<i>шестисотлетие, -летний</i>	<i>шестисотлетие, -летний</i>
700	<i>Семисотлетие, -летний</i>	<i>семисотлетие, -летний</i>	<i>семисотлетний</i>	<i>семисотлетний</i>	<i>семисотлетний</i>
800	<i>Восьмисотлетие, -летний</i>	<i>восьмисотлетие, -летний</i>	<i>восьмисотлетие, -летний</i>	<i>восьмисотлетие, -летний</i>	<i>восьмисотлетие, -летний</i>
900	<i>Девятысячелетие, -летний</i>	<i>девятидесятилетие, -летний</i>			
1000	<i>Тысячелетие, -летний</i>	<i>тысячелетие, -летний</i>	<i>тысячелетие, -летний</i>	<i>тысячелетие, -летний</i>	<i>тысячелетие, -летний</i>
2000	<i>Двухтысячелетие, -летний</i>			<i>двухтысячелетие, -летний</i>	<i>двухтысячелетие, -летний</i>
5000					<i>пятидесятилетие, -летний</i>

К данной группе мы отнесли слова *однолетний* “о растениях: развивающийся и отмирающий в течение одного года [СО, 446], *однолетник* “однолетнее растение” [СО, 446], *двухгодовалый*, *двулетний*, *двухлетний* в значении “возрастом в два года” [БАС, III, 618], *двухлеток* “животное в возрасте двух лет” [СО, 155], *двулетник* “растение, живущее два года...” [СК, 242], а также существительные типа *двухлетие*, *семилетие* в значении “два (семь и т.д.) года (лет) со дня рождения кого-либо” [СК, 243]. С другой стороны, в данную группу не были включены разговорные слова *девятылетка* “в СССР с 1918 по 1934 гг.: средняя общеобразовательная школа с девятилетним сроком обучения” [СК, 245], *десятылетка* “полная средняя школа с десятью годами обучения” [СО, 162], которые не употребляются для обозначения возраста, в отличие от *двухлетка*, *трехлетка*, *четырёхлетка*, *пятилетка*, *шестилетка*, *семилетка*, *восьмилетка* в значении “ребенок в возрасте двух (трех и т. д.) лет”.

Как видно из таблицы 4, словари фиксируют по несколько образований от числительных *один*, *два*, *три*, *четыре*, *пять*, *шесть*, *семь*, *восемь*. В большинстве случаев эти образования отличаются лексической сочетаемостью. Так, прилагательное *трехгодовалый* используется при определении возраста человека и животного: *трехгодовалые быки*, *трехгодовалые ребяташки* [БАС, XV, 930], в то время как слово *трехлетний* может характеризовать не только человека или животного, но и растение, и даже предметы вещественного мира: *трехлетний труд* [СО, 811]. Для других лексем граница употребления проведена более четко. Например, существительные *двухлетка* и *двухлеток*, по данным словарей, используются в просторечии лишь для определения возраста животного, а существительным *двулетник* можно охарактеризовать только растение: “растение, развитие которого происходит в течение двух вегетационных периодов” [БАС, III, 618].

В словарях представлены следующие сложные образования со второй основой *годовалый*: *двухгодовалый*, *трехгодовалый*, *четырёхгодовалый*, *пятигодовалый* и *восьмигодовалый*. Основа *годовалый* явно вносит оттенок незрелости, подчеркивает малое количество лет характеризуемого существа, поэтому, вероятно, отсутствуют лексемы, образованные от данной основы и остальных числительных. Вместе с тем такого рода образования следует отнести к числу потенциальных слов, которые могут употребляться с определенной целью. Так, у Сергея Есенина в повести “Яр” встречаем “Афонюшка, девятнадцатогодовалый парень”. В данном случае и форма имени, и определение *девятнадцатогодовалый* скорее всего демонстрируют трепетное отношение автора к персонажу, а также помогают создать впечатление о герое как о человеке простом, сохранившем детскую наивность и чистоту души.

Если лексемы, образованные от основы *год* с количественным компонентом *один*, *два*, *три*, *четыре*, *пять*, *шесть*, *семь*, *восемь*, *девять*, *десять* представлены во всех словарях русского языка, с которыми

проводилась работа, и даже во многих случаях несколькими синонимами, то в отражении остальных образований не наблюдается такого разнообразия и последовательности. Большая часть потенциальных слов типа *двадцатитрехлетний*, *сорокадевятилетний* представляют собой явления регулярного словопроизводства и не находят отражения в словарях в результате игнорирования составителями тривиальной информации. Относительная регулярность наблюдается в фиксации лексем, относящихся к так называемым круглым датам, например, *двадцатилетие*, *двадцатилетний*.

Производные от числительных и основы существительного *век*, зафиксированные в словарях, представлены в таблице 5.

Таблица 5.

	СК	СО	ОС	БАС	СТ
1					
2	Двухвековой		двухвековой	двухвековой	двухвековой
3			трехвековой	трехвековой	трехвековой
4					
5				пятивековой	пятивековой
6					

Данная группа, как видно из таблицы, представлена лишь тремя лексемами. Объяснить данный факт можно, вероятно, тем, что человеческая жизнь по времени лишь в редких случаях способна охватить более одного века, поэтому все указанные лексемы употребляются только применительно к растениям или предметам вещественного мира. Кроме того, в русском языке функционирует прилагательное *вековой*, которое в значении “живущий, существующий очень долго” [СК, 116] употребляется для указания на значительный возраст, тем самым потребность в отчислительных образованиях *двухвековой*, *трехвековой*, *пятивековой* и такого рода потенциальных словах не велика.

В ряде случаев словари помещают части сложного слова в виде особой статьи, что избавляет составителей от включения в словарь многих производных слов, образованных по продуктивным словообразовательным типам. Но в разрешении этого вопроса в рассматриваемых словарях нет единого обоснованного решения. Так, например, обстоит дело со словом *семидневный*, которое в Большом толковом словаре С.А. Кузнецова и в Семнадцатитомном словаре помещено в виде особой статьи, а в Толковом словаре С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой дано в виде образца в статье *семи-*.

Проведенный анализ позволил выявить неоднородность и непоследовательность лексикографического описания сложных слов с количественным компонентом, называющих возраст, что обусловлено целым рядом факторов: 1) типом и объемом лексикографического труда (наибольшее количество лагун закономерно встречается в наименьшем по объему толковом словаре); 2) характером и обширностью лексической базы словаря; 3) лексикографической традицией (при составлении словаря автор обращается к опыту предшественников); 4) частотой употребления каждого отдельного слова; 5) характером количественного показателя (подобные образования ограничиваются временными промежутками *сорок дней*, *восемь недель*, *десять месяцев*, *пять тысяч лет*, *пять веков*). Иногда отражение рассматриваемых лексем идет в разрез даже с социальной значимостью возрастного ценза (например, такие слова, как *шестнадцатилетний*, называющее возраст получения паспорта, *восемнадцатилетний*, указывающее на статус совершеннолетнего, представлены в меньшем количестве словарей, чем, скажем, прилагательное *семнадцатилетний*).

Задачей любого словаря является представить общую картину лексики языка. Но, разумеется, ни в одном, даже самом объемном словаре невозможно отразить с надлежащей полнотой все неисчерпаемое богатство языка. Трудности, в частности, возникают в том случае, когда мы имеем дело с многочисленными однотипно образованными словами. Необходимо установить определенный способ подачи таких слов в словарях, чтобы избежать непоследовательности.

Данная проблема приобретает актуальность в свете теории семантического поля, т.к. при составлении того или иного семантического поля не ясно, какие лексемы подлежат включению. В дальнейшем предполагается установить объем такого рода образований в составе семантического поля *возраст*.

ЛИТЕРАТУРА

1. Паламарчук Л.С. Толковый “Словарь украинского языка” и его лексико-фразеологический состав //Национальная специфика языка и ее отражение в нормативном словаре /Под ред. Ю.Н. Караулова. – М., 1988. – С. 11-14.

2. Денисов П.Н. Системность и связность в лексике и система словарей //Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Л., 1976. – С. 63-73.
3. Русский язык: Энциклопедия /Под ред. Ю.Н. Караулова. – М., 1998.
4. Иванникова Е.А. О производных словах как объекте лексикографии //Современная русская лексикография. – Л., 1975. – С. 66-77.
5. Земская Е.А. Производные слова в толковых словарях русского языка //Современная русская лексикография. 1976. – Л., 1977. – С. 110-122.
6. Галаванова Г.П. Словообразовательные модели с *авиа-, авто-, аэро-, био-* и др. в словаре русского языка //Современная русская лексикография. 1976. – Л., 1977. – С. 144-159.
7. Катлинская Л.П. Особенности лексикографического описания производных слов //Национальная специфика языка и ее отражение в нормативном словаре /Под ред. Ю.Н. Караулова. – М., 1988. – С. 86-88.
8. Апресян Ю.Д. Принципы системной лексикографии и толковый словарь //Поэтика. История литературы. Лингвистика. – М., 1999. – С. 634 – 648.
9. Бабкин А.М. Словарь языка и язык словаря //Современная русская лексикография.– Л.,1975.– С.3-23.
10. Большой толковый словарь русского языка /Под ред. С.А. Кузнецова. – Санкт-Петербург, 2000.
11. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М., 2002.
12. Орфографический словарь русского языка /Под ред. С.Г. Бархударова, И.Ф. Протченко и Л.И. Скворцова. – М., 1990.
13. Словарь современного русского литературного языка: В 17 т.– М., 1950-1965.
14. Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2 т. – М., 1990

УДК 821.111.08: 81'42

КОГЕРЕНТНІСТЬ ТА ІНТЕГРАТИВНІСТЬ НАРИСУ В ПАРАДИГМІ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

Предій Ю.Д., викладач

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

Стаття присвячена висвітленню проблематики когерентності та інтегративності нарису в парадигмі публіцистичного стилю. Розглядаються питання прагмалінгвістичного аспекту категорій когерентності та інтегративності як основних жанрових та стильових характеристик нарису.

Ключові слова: когерентність, інтегративність, тема-рематичний елемент.

Предий Ю.Д. КОГЕРЕНТНОСТЬ И ИНТЕГРАТИВНОСТЬ ОЧЕРКА В ПАРАДИГМЕ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОГО СТИЛЯ /Черновицкий национальный университет им. Ю.Федьковича, Украина.

Статья посвящена проблематике когерентности и интегративности очерка в парадигме публицистического стиля. Рассматриваются вопросы прагмалингвистического аспекта категорий когерентности и интегративности как основных жанровых и стилистических характеристик очерка.

Ключевые слова: когерентность, интегративность, тема-рематический элемент.

Prediy Y.D ESSAY'S COHERENCE AND INTEGRITY WITHIN FRAMEWORK OF THE PUBLICISTIC STYLE PARADIGM /Chernivtsy Yuriy Fed'kovitch National University, Ukraine.

The article is designed to reveal the problems of coherence and integrity within the framework of the publicistic style. The issues under discussion are viewed as basic genre and style characteristics of essay.

Key words: coherence, integrity, theme-rhyme element.

Когерентність (від лат. *Cohaerens* - зв'язність) означає зв'язність змісту тексту будь-якого обсягу. Когерентністю називають внутрішню зв'язаність тексту [1;52]. Про явище когерентності ми можемо говорити, розглядаючи таку категорію нарису, як інтегративність - змістову зв'язність, або зв'язаність нарису, яка проявляється в здатності нарису функціонувати як єдине ціле, що не зводиться до суми елементів, що його складають. Саме в межах інтегративності нарису здійснюється розвиток теми, яка і

виступає основним засобом створення зв'язності нарису як його невід'ємної категорії. Використовуючи термін „зв'язність”, дуже часто мають на увазі обидва аспекти єдності тексту - когерентність і інтегративність.

Когерентність нарису досягається взаємодією таких основних факторів:

- 1) наявністю комунікативної інтенції автора;
- 2) тематичною єдністю нарису;
- 3) зв'язуючою роллю різних типів висування в нарисі;
- 4) об'єднуючою функцією виразних засобів і стилістичних засобів, що реалізуються одночасно в межах одиниці нарису і всього нарису в цілому;
- 5) композиційно-жанровою єдністю.

Комунікативна інтенція, або, іншими словами, мовний задум автора, виражається як відповідність нарису цілям, умовам комунікації і особливостям адресата і реалізується в таких характеристиках нарису, як його модальність і прагматична установка, тобто спрямованість нарису на вирішення конкретної мовної задачі (спонукання адресата до дії, запит необхідної інформації і т. д.).

У плані тематичної єдності нарис об'єднується загальною концепцією або загальною темою викладу. Під темою нарису зазвичай мається на увазі його концентрований і абстрагований загальний зміст. Загальний зміст нарису розглядається як продукт розширення цієї теми за певними логіко-семантичними і лінгво-семантичними правилами.

Головна думка нарису, його основна ідея може не бути сформульована в нарисі як така, але вона завжди присутня в ньому у вигляді певної мотивації і може отримати, якщо необхідно, словесне формулювання.

Зв'язуюча функція образу автора полягає в тому, що всі окремі частини нарису виявляються пронизаними єдиним світоглядом і світосприйняттям, що проявляється у відношенні автора до героїв, характеру конфлікту, проблематиці і т. д. Цим же фактором визначаються композиційні характеристики нарису: співвідношення розповіді і опису, розгортання сюжету, введення в нарис різноманітних відступів і т. д.

Серед основних понять стилістики декодування, розроблених І.В.Арнольд, найбільш цікавою з точки зору участі у створенні цілісності нарису є група явищ, які об'єднуються під спільною назвою "висування". Під висуванням в стилістиці декодування мають на увазі *"способи формальної організації нарису, що фокусують увагу читача на певних елементах повідомлення і встановлюють семантично релевантні відносини між елементами даного або частіше різних рівнів"* [2;216]. Сполучна функція основних типів висування (сильної позиції, розчарованого очікування, конвергенції, зчеплення і т. д.) зумовлена тим, що їх дія проявляється на великому уривку нарису або в рамках цілого нарису. Засоби висування затримують увагу читача на елементах тексту, що мають велику змістовну значущість, і тим самим допомагають читачу виявити існуючі в нарисі зв'язки і сприйняти нарис як ціле.

Цільності нарису, його стилістичній єдності сприяє використання в нарисі таких стилістичних прийомів і засобів виразності, які мають здатність реалізуватися одночасно в межах окремого фрагмента нарису, у межах речення і в межах всього нарису в цілому. Об'єднуюча функція таких елементів виявляється в їх значенні в розвитку сюжету, характеризації персонажів, розкритті центральної теми нарису.

І, нарешті, цілісність нарису надають всі ті ознаки, які дають можливість читачу віднести . нарис до конкретного функціонального стилю, тобто розглядати нарис як завершений твір.

Розглянемо тепер формальні засоби вираження інтегративності нарису. Зв'язність нарису, відмічає А. А. Леонтьєв, сприймається читачем як деяка єдність на основі різного роду формальних ознак - засобів співвідношення частин нарису між собою. Ці ознаки відрізняються ретроспективним характером, оскільки вони не задаються автором заздалегідь, а проявляються протягом створення і сприйняття нарису.

До сполучних засобів нарису належать:

- 1) елементи нарису, які вказують на змістовну недовершеність його фрагментів;
- 2) різного роду повтори;
- 3) тема-рематичне співвідношення речень та абзаців у нарисі;
- 4) стилістичні засоби різних рівнів;
- 5) комунікативна співвіднесеність компонентів нарису;
- 6) композиційно-структурні особливості нарису в цілому.

До першої групи зв'язуючих елементів нарису, представлених показниками (сигналами) змістовної недовіршеності фрагментів нарису, можливо віднести:

- а) сполучники, частки та сполучникові слова;
- б) особові та вказівні займенники в анафоричному й катафоричному вживанні та інші слова-субститути, які можуть замінювати відрізки різного обсягу (слова, речення, групи речень, абзаци, послідовності абзаців і т. д.);
- в) прислівники, які вказують на послідовність викладу або послідовність подій, що описуються, та прислівники, які вказують на висновок;
- г) показники граматичної залежності наступних речень від попередніх (узгодження часів, вживання означеного артикля і т. п.);
- д) словосполучення та речення узагальнюючого характеру;
- е) елементи типу кліше, які співвідносяться;
- є) іменники, що характеризуються певною інформативною „збитковістю" (а також іменники зі значенням направленої дії типу *arrival, departure, result, effect* і т. п.) та ті, що потребують обов'язкового оточення.

Другу групу елементів зв'язку, які забезпечують співвідношення змісту фрагментів нарису між собою, складають різноманітні повтори. Незважаючи на семантичну та структурну різноманітність повторів (звичайний, перифрастичний, синонімічний, антонімічний повтор; контактний та дистантний повтор; повторення слів та словосполучень одного тематичного ряду або контактних за смыслом слів типу Наполеон- Свята Єлена; використання парних дієслів типу *look - see, listen - hear*; рамковий повтор; повторення не тільки слів, словосполучень, але і речень та послідовних речень і т. д.), принцип їх дії в оформленні нарису як зв'язаного цілого однаковий у всіх випадках - повторення будь-якої номінативної семи або декількох сем у семантичній структурі ряду лексем. Зв'язуюча роль семантичних повторів виявляється зазвичай на великому відрізку нарису, де вони організуються в тематичні або номінаційні ланцюжки.

Семантичні повтори і такі показники синсемантиї фрагментів нарису, як займенники, об'єднує те, що вони є засобами повторної номінації в нарисі і являють собою позначення вже згаданого предмета. Засоби повторної номінації викликають так звану стагнацію нарису і тим самим перешкоджають прогресії нарису, стримуючи розповідь, повертаючи її назад. У той же час засоби повторної номінації забезпечують внутрішню стійкість нарису і через це є основою для розвитку розповіді, для прогресії нарису.

Безперервний рух нарису, або його прогресію, забезпечує також тема-рематичне співвідношення речень, що входять до його складу, тобто їх співвіднесеність із точки зору актуального членування за принципом „дане - нове", що реалізується, зокрема, в порядку слів в реченні.

Безпосередньо зв'язуючу функцію в нарисі виконують тема-рематичні елементи, оскільки вони, з одного боку, передбачають появу уточнюючих, роз'яснюючих їх рематичних елементів і тим самим вказують на наступні фрагменти нарису, а з іншого боку, спрямовують увагу читача до рематичних елементів попередніх фрагментів нарису, забезпечуючи таким чином безперервність руху нарису.

Одним із засобів забезпечення зв'язності нарису є так званий багаточленний стилістичний засіб. Він створюється в нарисі на основі сукупності окремих стилістичних засобів, які є однорідними семантично, структурно і функціонально, кожен із яких реалізується в межах одного уривку тексту. За допомогою цього встановлюється внутрішня зв'язність нарису між окремими його фрагментами. Крім того, зв'язуючу роль у нарисі може виконувати будь-який стилістичний прийом (синтаксичний, семасіологічний, фонетичний), дія якого виявляється не в реченні, а в більш великому уривку нарису.

Важливу роль у нарисі відіграє також і комунікативна співвіднесеність його компонентів (за принципом питання - відповідь, збудження - реакція і т. п.). Така співвіднесеність є невід'ємною рисою діалогічної мови, вона може також зустрічатися в монологічній мові між реченнями, які являють собою прямі або непрямі питання, на які оповідач відповідає сам.

Найвпливовішим засобом забезпечення зв'язності нарису виступає його композиційне оформлення. Дія цього фактора полягає в тому, що нариси, які належать до певного типу, мають деякі спільні риси своєї внутрішньої організації, які типізуються і стають суспільно-усвідомленою нормою.

Можливість стилістичного використання категорій інтегративності та когерентності, як і інших загальних категорій нарису, заснована на їхній функціональній та стилістичній значущості.

Категорії інтегративності та когерентності таким чином виступають як визначні жанрові характеристики нарису в парадигмі публіцистичного стилю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка.- Л.: Просвещение, 1981.-295с.
2. Ирисханова К.М. Коммуникативные форманты стиля. Сб.науч.тр. – М.: Моск. пед. ин-т иностр. яз.-1987. - Вып. 286.- С.26-33.
3. Клименко А.П., Симхович В.А. Лексико-тематическая группа в структуре связного текста // Коммуникативные аспекты значения. - Волгоград, 1990.-С.90-99.
4. Сошальский А.А. Уровни категории информации в структуре текста// Содержание и принципы лингвистического исследования. Сб. науч. трудов. – М., 1989. – Вып. 334. – С.50-58.
5. Стриженко А.А. Об особенностях организации текстов, относящихся к разным функциональным стилям. – Иркутск: Изд-во Иркутского Ун-та, 1985.-172с.

УДК 801. 316. 4(=83)

ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГРОМАДИ ВІРУЮЧИХ В УКРАЇНСЬКІЙ ПИСЕМНІЙ ТРАДИЦІЇ

Сабліна С.В., к. філол. н., в.о. доцента

Запорізький національний університет

На матеріалі вітчизняних пам'яток сфери фіксації й функціонування виявлені варіанти церковних термінів на позначення громади віруючих. Аналіз проводиться у жанрі "біографії слова" включно із виявленням термінопріоритетності в сучасному вживанні.

Ключові слова: українська церковна термінологія (УЦТ), варіант терміна, семантика, етимон, функціонування терміна.

Сабліна С.В. ТЕРМИНЫ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ВЕРУЮЩИХ В УКРАИНСКОЙ ПИСЬМЕННОЙ ТРАДИЦИИ / Запорожский национальный университет, Украина.

На материале отечественных памятников сферы фиксации и функционирования выявлены варианты церковных терминов, обозначающих верующих. Анализ проводится в жанре «биографии слова» с определением терминопriorityности в современном употреблении.

Ключевые слова: украинская церковная терминология (УЦТ), вариант термина, семантика, этимон, функционирование термина.

Sablina S.V. Terms denoting community namis of believers in Ukrainian written traditions / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The variants of religious terms have bun singled out on the materials of the native written peords. The terms belong to the sphere of the communitu names of believers. The analysis is done in accordance with the theory of words "biography" alongside with the singling ont of the priority of terms in modern use.

Key words: Ukrainian religions terminology, term's variant, semantics, the funchioning of the term.

Сучасна лінгвістика актуалізує проблему відбиття в мові концептуально-ментальної картини світу, а тому виникає потреба детального вивчення релігійної термінології як такої, що вербально відображає одну із складових названої картини – міфолого-релігійну. Українська церковна термінологія (УЦТ), на відміну від багатьох науково-технічних терміносистем сучасної української літературної мови, має тисячолітню історію формування і функціонування.

Через відомі історичні обставини українське мовознавство ХХ ст. об'єктивно не могло приділити належної уваги аналізу церковної термінології. А тому " ... сьогодні не знаходимо комплексних досліджень лексико-семантичних, словотвірних, стилістичних, фонетичних, правописних та інших особливостей української релігійної лексики" [1; 16]. Якщо на початку ХХ ст. українське мовознавство ще поповнювалося важливими дослідженнями в цій галузі [2; 3], то подальші окремі праці діаспорних лінгвістів і теперішні коментарі вітчизняних мовознавців із приводу окремих церковних термінів чи предметно-тематичних груп не можуть заповнити лакуни, яка утворилася в нашій лінгвістиці [4; 5].

Метою цієї статті є діахронний аналіз однієї із мікротерміногруп УЦТ, зокрема виявлення параметрів системності церковної термінології шляхом функціонального вивчення еволюції варіантного ряду на позначення віруючих у Бога людей або громади віруючих.

Тематична група найменувань осіб, що не мають духовного звання і не належать до церковного кліру, складає варіантний термінологічний ряд: *миряни, вірні, вірники, парафія, паства, приход*.

МИРЯНИ – церковний термін, що є загальною назвою людей, котрі живуть в миру, не мають духовного звання і не належать до духовного сану. У межах досліджуваної мікротерміногрупи термін має опозиції в числі й роді: *мирянин, мирянка*.

Етимологічно мирянин є старослов'янським, утвореним суфіксальним способом від праслов'янського етимона мир: *миряни < мир < ст. укр. ìèðú < [ст. сл. ìèðú] < псл. * mir < інд. євр. * mei (короткий, м'який, дружній) (Преобр. I, 539).*

У систему УЦТ термін *миряни* та його похідні ввійшли, за даними пам'яток, із XI ст. як еквівалентний відповідник грецького терміна **κορμικος**: ñèrøàðú ìüêÿ ìèðñêÿ ëüíü æèáòmà (**κορμικος**) (XI Изб. 1067, 64); Æèãñðè ìèðñêè" wòú Áíãã áú+èíáír ñíòòü (там же, 54); Íá ìíãíãàðòü ñèø ñãíáú ñòãèðè òàðþ è èí#çáíü, è áí#ðííü è ãñèíü èãã ñòð ìèð@íá, íá áúñðíóíàðèñ# á èþãè òãðèãèír" (XI УВ, 34); Æmá (è) +ãðíáòü è(è) +ãðíèòà, è(è) ìííü ìãííòðñÿ áú áèíòã ñ +híü, ðhçú ñíòãèðè áíèñèííó wíðí+ã ìèðÿíü (XI УЯ, 873). Варто зауважити, що грецький термін на позначення загальної назви світських осіб – **κορμικος** в рукописах XI – XIII ст. перекладався не тільки як *ìèðÿíá*. Так, Синайський Патерик XI ст. засвідчує старослов'янський еквівалент грецькому **κορμικος** – áhèíðèçúòü: Èí#øã ñh áðàðà áhèíðèçúòà (XI Син. Пат., 82); Æmá èíðíðr áhèíðèçúòh ñè@íñðè ðããè èèúíáòú ñ# (там же, 104). Церковний термін áhèíðèçúòü вживався у староукраїнській мові ще й на позначення представника з білого духовенства: Æ má èðí ìð áhèíðèçúòú æáíó èíüè, ðíèè ñü +þæãþ áéòáú ñðáíðèðü 5 èhð àà ìíèããðñÿ (XIII СлРя I, 126). Цей приклад синонімії термінів засвідчує факт відсутності однакових перекладацьких прийомів УЦТ та неусталеність термінів на позначення світських осіб у початковий період розвитку УЦТ.

У пам'ятках писемності XIV – XVIII ст. термін *ìèðÿíá* та його похідні представлені більш послідовно, хоча і в різних правописних формах: È ìèèãèíáò ìèðñüèííó ñáíó ñíàðò è ñòãèðè àèüáí ìðèèñííóðèñÿ òãðèíáíèè çáíèÿì (XIV СлРя IX, 177); Æmá èè ìíáøè ìíèããáíü çà áíèñèííà èèè ... çà ìèð#íèá (1606 Треб., 483); Ìçð#íá @ã#òü ì#ñí (1664 Триод., 9 зв.)

Спостереження над функціонуванням термінів *миряни, мирянин, мирянка* в лексикографічних та текстових джерелах XIX – XX ст. дають підставити стверджувати, що вони представлені в сучасній УЦТ в єдиній уніфікованій у правописі та акцентуації формі: *Мірянинь* - свицька особа, *мырянинь* (1897 Тим., 204); *Мірянин* = *мирянин, ка* (1896 Гурт II, 104); *Мірской человек* = *мирянин* (там же, 104); Навіть не знаємо, скільки було священиків і скільки мирян (1987 Сум.н., 5); Постановили: скликати Всеукраїнську конференцію єпископату, духовенства, чернецтва та *мирян* (1995 Г-2(1), 2); Були священики, монахи, *миряни* (1993 Зар., 89); *Миряни* – парафіяни, паства – традиційні для християнства терміни, які використовуються для означення віруючих, членів релігійної громади, церкви, не наділених духовним саном (1996 РС, 193).

ВІРНІ (ВІРНИЙ) – церковні терміни на позначення людей, котрі неухильно дотримуються принципів якоїсь релігії. Етимологічно *вірні (вірний)* – похідні утворення від праслов'янського етимона: *вірні (вірний) < ст. укр. âhðà < [ст. сл. âhðâ] < псл. * vera (ЕСУМ I, 402).* Із точки зору термінотворення – *вірні (вірний)* – церковні терміни, що утворилися внаслідок неповної субстантивації прикметників *вірні (вірний)*, засвідченої, зокрема, "Історичним словником українського языка" та СУМом, де *вірні (вірний)*: 1) які заслуговують довір'я; 2) правильні; 3) неминучі; 4) у значенні іменника - правовірні (ІСУЯ I, 488; СУМ I, 680).

Процес субстантивації прикметників *вірні (вірний)* та, відповідно, утворення нових церковних термінів розпочався, за свідченням того ж "Історичного словника", не пізніше XV ст., оскільки вперше *âhðíré, âhðíèè* у ролі іменників із значенням "прихильники однієї віри, правовірні", зафіксовані в Четї 1489 р.: ñèrøèðà áhðíèè, øðí ìèøãòü ñãÿðré àíññðíèú ìãããéú (1489 Чет. / ІСУЯ I, 488); ìàðèà Áíæã# ìãæè èþãèè áuðírìè è íááúðírìè ... +òãã +èíróú (XVI Гал. / ІСУЯ I, 488); íáì æá áuðíríü ñáíèíü á ðèðíñðè ðííèíáí è ñãhðíæèáííáí Æòðà ÿãèñ# ÁÍÁÚ (XVII Транк. / СУЯ I, 488); Ñèãæè ìðãáññòãã, äãã èðí ç áhðíró áóãã (XVIII Боггл. / ІСУЯ I, 488); *Вірний* - 1) верный, преданный; 2) истинный; 3) Правоверный (XX Гр. I, 240) у писемних джерелах XX ст. субстантив *вірні (вірний)* із значенням "люди, котрі сповідують якусь одну віру", вживаються дедалі частіше і на сьогодні є нормативними церковними термінами: Бучко Іван ... підніс життя *вірних* в єпархії (1955 ЕУ I, 227); Це викликало невдоволення серед *вірних і* духовенства (1960 ЕУ III, 318); Карпаторуська православна церква складається головно з священиків і *вірних*, які походять із Пришівщини (1960 ЕУ III, 845); Чи мали вони (липківці) уповноваження від своїх *вірних* для вирішення

таких питань? (1978 Сум.н., 5); *Вірний*, котрий отримав хоч один з дарів Святого Духа, може й повинен прагнути до отримання інших дарів (1993 Благ., 5); Настоятель Ігор-Ілля Онишкевич ... оголосив архієрейське Різдвяне послання *вірним* Івано-Франківської греко-католицької єпархії (1994 Христ.в., 8).

В УЦТ локально відомим є також термін ВІРНИК на позначення одного з членів громади віруючих (можливої опозиції за родом - *вірниця* наші матеріали не засвідчують, так само як і опрацьовані словники). Етимологічно *вірник* – суфіксальний дериват від автохтона *віра*: вірник < ст. укр. âhðà < [ст. сл. âhðà] < псл. * vera (ЕСУМ I, 402).

У текстах найдавніших оригінальних пам'яток слово âhðîëëú засвідчується із різними світськими значеннями: 1) княжа посадова особа, в обов'язки якої входило вести слідство у карних справах і стягувати *виру* (штраф за вбивство): Âëðüíëëó âçÿðè 7 âhããð ñîëîáó íà íããhëp (XII ПР, 123): Âãã áóããóú âëðà áú 80 äðëããíú, ôî âëðîëëó 16 äðëããíú è 10 êóí è 12 âhêðã (там же, 124); 2) прихильник кого-небудь: Íë ñúããððèñÿ íè íà êããî, íè íà âhñîí, íú òãðñîëíú íóðüü òîãè: èìàøè âî íîîãr âhðîëër, ëpãèèè+ã, àãã íà íà çãèëè, ôî íà íhããñè (XII Златостр. / СлРЯ II, 90); 3) той, кому можна беззастережно вірити: Âhðîëëú âñðü â ñèíããñòó ñãèëëó Áîú (XI ГБ / СлРЯ II, 90). Пор.: "Історичний словник українського язика" засвідчує âhðîëëú тільки з XVIII ст. із єдиним світським значенням "повірник" (ІСУЯ I, 488), а СУМ подає *вірник* - "довірена особа" із ремаркою "застаріле".

Як церковний термін із значенням "релігійна, віруюча людина" âhðîëëú вперше засвідчується у російській пам'ятці писемності XVI ст.: òðî âñðü âhðîëëú? Âhðîëëú âñðü íðëèèrè íãèrãrðèã äóðîîîîâ (XVI Корм. Балаш / СлРЯ II, 90). Зауважимо також, що в перекладному рукописові XI ст. засвідчено термін âhðîëëè у двокомпонентному нерозкладному словосполученні ñãèè âhðîëëè - праведники, єдиновірці: Â íà òãèðè íè+ãñî æã ñãèèú âhðîëëî è èîîâhðîëëî íà ÿãèðè òãèó, àãã è âî ñîãððè êóí íó+èðè (XI Флавій / СлРЯ II, 90). Упродовж століть церковний термін âhðîëëú в українських пам'ятках не фіксується аж до к. XIX ст., де цінним є тлумачення у "Знадобах до пізнання угоро-руських говорів" І. Верхратського (1899): *вірник* - парафіянин (ЕСУМ I, 402), враховуючи територіальну прив'язаність словника, в якому зафіксовано термін, фрагментарні сучасні фіксації його в періодичних виданнях Галичини (Кожного тижня *вірник* мав би пройти один духовний "етап" (1995 Г-3(5), 2)) та власні записи, отримані від вірних греко-католицького обряду із території Галичини, вважаємо *вірник* локальним галицьким терміном на позначення прихильника християнської релігії (як православного, так і греко- чи римо-католика).

Із названим вище однойменним світським терміном, церковний *вірник* утворює парадигматичну кореляцію на рівні омонімії (у синонімічні відношення вступає із термінами *мирянин*, *прихожанин*, *парафіянин*).

ПРИХОД - церковний термін, що називає громаду віруючих одного церковного округу. У системі УЦТ функціонують із таким же значенням терміни *парафія* та *паства*, які виступають синонімами до аналізованого слова. Етимологічно слово *приход* – похідне утворення від дієслова *приходити*: приход < приходити < ходити < ход (Фасмер III, 368). Церковний термін *приход* виник у результаті вторинної номінації, де вихідне загальноживане значення слова *приход* було "прибуття", а вже похідне – термінологічне - "церковна громада віруючих, що сходилась (приходила) до однієї церкви". Факт утворення церковного терміна *приход* внаслідок вторинної номінації (метафоризації за функціональною подібністю) підтверджується пам'ятками. Так, рукописні та друковані джерела української мови до к. XIX ст. фіксують слово *приход* із різними світськими значеннями: 1) прибуття: íðèðîîú ~ãî áú íãðã+ãîírè äðããú (XI Супр.р, 539); 2) прибуток, доход: âãèèèçè èèîîîú, ñããðãèè âñ# ñð#ããîîçà òãðèèãîír#, è âãñü íðèðîîú wð íèðü (1598, Книж, 8 зв.); 3) вхід: *Приход* - 1) приходь, прибытие; 2) вход (Гр. III, 45). Лише в к. XIX ст. у "Словарі русско-галицькому, составленому А. Гуртом" слово *приход* зафіксоване в одному із значень як церковний термін: *Приход*: 3) паравія, парафія, прихід. Заведовать приходомъ = паравити (1896 Гурт. III, 186). У цьому ж словнику наявні й похідні від терміна *приход*: *прихожанинъ*, *прихожанка* (1896 Гурт III, 186). Зважаючи на перекладний характер словника та на українізовану фонетичну форму слова, можна потрактувати термін *приход*, зафіксований у цій лексикографічній праці, як українізований на термінологічному і фонетичному рівнях російський церковний термін, прийнятий згодом і в УЦТ. Зауважимо, що пам'ятки російської мови фіксують термін íðèðîîú із значенням "церковна громада" вже в к. XVI ст. (Ср. II, 457). Тому тим більше не виключено, що термін *приход* в українській ЦТ є запозиченням із російської мови. У системі сучасної УЦТ термін *приход* функціонує з єдиним значенням – "громада віруючих одного церковного округу" (академічний СУМ хибно подає його із ремаркою "застаріле"). Тим часом вихідне значення "прибуття" та похідне значення "прибуток" реалізується в сучасній українській мові у слові *прихід* (СУМ VIII, 83).

Із числа церковних термінів, що позначають загальну назву віруючих, відомим є *парафія* (відповідний похідний парафіяни і сингулятивні утворення: *парафіянин*, *парафіянка*).

В одному із значень ПАРАФІЯ² - церковний термін на позначення громади віруючих одного адміністративно-територіального округу - ПАРАФІІ¹.

Етимологічно *парафія* - латинське середньовічне запозичення, очевидно, через польську мову: парафія < [пол. parafia] < лат. parochia, від гр. παροικία (Ф III, 205).

Перша фіксація терміна і̇äðäðëÿ в пам'ятках, за нашими матеріалами, припадає на к. XVI ст. (Огієнко І. вперше наводить приклад вживання слова тільки у 1633 р.): èæü ár ñâ ðäëä Áíæäÿ è íäòëä âhðr è îîâëîíîñðè ððãñðèäîñêîâ, âîäëä îîðääëó çäëîíó Æðâ+âñêîâî, âüðîé öäðëäè è îäðäð³è îîîîîæëè (1595 АЮЗР, 255); Îîâîâððü îóâw ðäâh âhääðè w ²äðâp, "èw àmãñèöââré ñëu+âé îðëëëp+èðñ# â ðâîðè Ìäðîçè (1668 Євхол., 40); Приходь = 3) парахвія, парафія, приход (1896 Гурт III, 186); Свято Різдва Христового для греко-католицької парафії святого Миколая було радісним вдвічі (1994 Христ. в., 8); Отець Селецький почав старатися про перший дім для Сестер у своїй парафії (1992 Т.б.х., 14); Наша парафія налічує майже півтисячі активно віруючих людей (1994 Христ. в., 10); Стараннями віруючих ... при парафії м. Вінниця виходить газета (1995 Г-4 (1), 1). У пам'ятках XVI-XIX ст. іноді на місці *парафія* вживається фонетичний варіант *парохія*, очевидно внаслідок контамінації із спорідненим польсько-латинським запозиченням *парох*. Словниками засвідчені також народно-трансформовані форми *парафея*, *парахвія* (Ф III, 205; Гр., III, 117). Жоден із цих варіантів не закріпився, і на сьогодні нормативним в УЦТ є термін *парафія*. Наведені вище контексти фіксують термін *парафія* як однозначний - "первинна територіально-адміністративна одиниця церкви". Однак проаналізовані церковні періодичні видання к. XX ст. засвідчують багатозначність, або навіть омонімію термінів *парафія*¹ та *парафія*²: На цей час вся *парафія*² сходиться біля храму (1995 Г-2(3), 1); Найслабкіший тиск іде знизу, від *парафії*¹, де об'єднуються люди високої віри (1995 Г-1(1), 8); Вся *парафія*² у той день жертвувала біля церкви на благодійну справу (1995 Г-9 (4), 6). Здається, таке розщеплення значення терміна *парафія* є невиправданим, оскільки провокує плутанину термінів, тим більше, що на позначення громади віруючих одного церковного округу в УЦТ давно вже закріпився термін *парафіяни* (за походженням – суфіксальний дериват від *парафія*). Церковний термін *парафіяни* у контамінованому до і̇äðîç³# варіанті і̇äðîçäîçг вперше засвідчений нашими матеріалами в к. XVII ст.: ñâÿmâîrèëü ... èðãñðè(ð) îëäââîîä ðîæââîîâîî ... w(ð) ðîäèðäëäç çäëîíîîâñêîâî+âîrð, ^öä, èîÿðäè, îäðäðä èîÿðäè: Ìäðîçäîü ñâ# îäðîç³# èèè öäðëäè (1687 Метр., 9); Прихожанинь, прихожанка парахвіянин, парафіяка (1896 Гурт III, 186); Спочатку обходить кругом храму один раз з Хрестом (священик), за другим разом кадить паски, вітаючи парафіян (1991 Чин. 39); Отці парохі зобов'язані в неділі і свята жертвувати одну Службу Божу за парафіян, а декани - за деканат (1993 Г-18(30-31), 2); Михайло Приходько дав вказівку вигнати парафіян та священиків із Собору (1995 Г-1(3), 11).

В УЦТ активно функціонує ще один термін на позначення загальної назви віруючих – ПАСТВА.

Якщо походження слова *паства* не викликає сумнівів (*паства* <ст. укр. і̇äñðäâ <ст. укр. і̇äñðè < [ст. сл. ðäñðè] < псл. * paso "пасу"), то етимологія церковного терміна *паства* вирішується двома шляхами: 1) паства як метафоричне найменування віруючих від ст. укр. і̇äñðäâ (метафоризація, пов'язана із уподібненням віруючих вівцям, а духовенства - пастухам, що мають "пасти" своїх духовних овечок), котре через церковнослов'янське книжне посередництво (цсл. паства перен. отара, стадо (СтС, 442)) сягає псл. *pasо "пасу" (Фасмер III, 145; Дьяч., 309); 2) церковна паства - латинського походження від пастырь. Від лат. pasorem через посередництво церковнослов'янської мови (Мене, Вондрак / Фасмер III, 145).

З огляду на багатозначність самого церковного терміна *паства* (СлРЯ XI-XVII в., наприклад, фіксує шість значень цього слова, п'ять із яких є церковними, та на ранню фіксацію терміна *паства* із значенням "віруючі по відношенню до священика" (XII Усп.зб., 316), вважаємо перше тлумачення походження церковного терміна *паства* вірогіднішим. Хоча не виключено, що цей церковний термін був подвійно запозичений в УЦТ (вдруге – з латинської мови) внаслідок середньовічної "латинізації" церковної термінології. Зокрема у "Лексиконі словено-латинському" Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського наведений такий відповідник: Ìäñðäâ. Pascua (1650, Лекс.С.-Л., 480).

Нормативним термін *паства* вважається і в сучасній УЦТ: Різдяне послання священного синоду УПЦ КП Преосвященним архіпастирям, боголюбивим пастирям, чесному іноцеству та всій православної пастві (1992 Прав. вісн., 2); "Святий" отець прибрав до рук пожертви своєї нової Української пастви (1995 Г-3(5), 4); Паства – віруючі, які складають одну церковну парафію (1994, Реліг., 157); Паства – прийнятий у християнському лексиконі термін для позначення рядових парафіян, мирян (1996, РС, 234).

Миряни та духовенство, що сповідують одну із християнських вір або течій, позначаються похідними від назви віри термінами: *православні*, *католики*, *лютерани*, *кальвіністи*, *протестанти*, *баптисти*, *адвентисти*, *п'ятдесятники*, *єговісти* і т. ін.

Таким чином, мікротерміногрупа "на позначення громади віруючих" представлена термінами миряни, вірні, приход, парафія, паства становить окрему структурно-тематичну одиницю в УЦГ. Домінантою групи є спільнослов'янські за походженням терміни, хоча розвиток синонімічного ряду відбувався шляхом взаємодії запозичених термінів та автохтонних слів, котрі набули спеціального церковного значення.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АЮЗР	Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссією. – Т.1– 6. – Спб., 1863.
Благ	Благовісник // Часопис Союзу Християн Віри Євангельської - п'ятидесятників України, - Вип. 3 – 4. 1993.
Г-1	Наша віра // Газета. – 1995. – № 1 – 8.
Г-2	Православна газета // Газета. – 1995. – № 1 – 4.
Г-3	Благовіст Хмельниччини // Газета. – 1995. – №1 – 6.
Гр.	Словарь української мови. Збір. ред. журн. "Києв. старина". Упорядкував з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. – Т.1 – 4. – К., 1907 – 1909.
Гурт.	Словарь русско-галицкой составленъ А. Гуртомъ. – Т.1 – 4. – Вена, 1896.
Дьяч.	Дьяченко Г. Полный церковно-славянский словарь. – М., 1993. – 1138с.
ЕСУМ	Етимологічний словник української мови. – Т.1 – 3. – К., 1982 – 1989.
ЕУ	Енциклопедія українознавства. – Т.1. – Львів. 1993. – 289с.
Євхол.	Євхологион, або молитвослов, или требник. – Львов, 1668. – 893с.
Зар.	Зарваниця у духовному і художньому слові, спогадах і переказах. – Тернопіль, 1993. – 59с.
Ізб.'76	Изборник 1076 года. Изд. подгот. В.С. Гольшенко, В.Ф. Дубровина, В.Г. Демьянов, Г.Ф. Нефёдов. – М., 1965. – 736с.
ІСУЯ	Історичний словник українського язика. Уложили Є. Тимченко, Е. Волошин, Л. Лазаревська, Г. Петренко, – Т.1. – Харків, 1930. – 413с.
Книж.	Книжица. – Острог, 1598. – 384с.
Лекс. С.-Л.	Лексікон славено-латинській Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського. Підгот. текстів пам'яток В.В. Німчука. – К., 1973. – 273с.
Метр	Метрика которая то значитъ, для чого, и "ко давно асть в церковѣ Божой, тутѣ вкортце описуется. – Львів, 1687. – 393с.
Преобр.	Преображенский А. Этимологический словарь русского языка. – Т.1 – 4. – М., 1958.
ПтС	Патерик Синайский // Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках И. Срезневского. – Спб., 1879. – 193с.
СлРЯ	Словарь русского языка XI – XVII вв. – Вып. 1 – 17. – М., 1975 – 1990.
Ср.	Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. – Т.1 – 3. – Спб., 1893 – 1912.
СтС	Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков). // Под ред. Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. – М., 1994. – 954с.
СУМ	Словник української мови. – Т.І – XI. – К., 1970 – 1980.
Сум. н.	Сумні наслідки Липківщини в українській Православній церкві. – Торонто, 1978. – 112с.
Треб.	Требник. – Стратин, 1606. – 416с.
Триод.	Триодион. – Львов, 1664. – 519с.
Тим.	Тимченко Є. Русско-малороссийский словарь. – Т.1 – 2. – К., 1897 – 1899.
УВ	Устав князя Володимира Святославовича // Древнерусские княжеские уставы XI – XV вв. / Изд. подг. Я.Н. Щапов. – М., 1976.
УЯ	Устав князя Ярослава // Древнерусские княжеские уставы XI – XV вв. // Изд. подг. Я.Н.

Щапов. – М., 1976.

- Ф. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка.: Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачёва. – М., 1964 – 1973. – Т.1 – 4.

ЛІТЕРАТУРА

1. Наконечна Г. Про синонімію в богословській термінології // Єдиними устами. Бюлетень Інституту Богословської Термінології та Перекладів. – 1998. - №2. – С. 16 – 27.
2. Огієнко І. Мова українська була вже мовою церкви. – Львів, 1921. – 112с.
3. Огієнко І. Богослужбова мова в слов'янських церквах. – Варшава, 1931. – 93с.
4. Пуряєва Н.В. Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбових предметів). Автореф. ... канд. філолог. наук. – К., 2001. – 20с.
5. Бібла С.В. “Склад, джерела і шляхи формування української церковної термінології (назви церковних чинів і посад). Автореф. ... канд. філолог. наук. – К., 1997. – 19с.

УДК 801.56=82

КОНЦЕПЦИЯ СТРУКТУРНОЙ СХЕМЫ СЛОЖНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Савченко А.Л., к.филол.н

Криворожский технический университет

В статье описаны основные научные концепции структурных схем предложений. Определено значение моделирования в синтаксисе. Описан оптимальный вариант структурной схемы сложного предложения.

Ключевые слова: моделирование, структурная схема, предикативная единица, синтаксическая связь, грамматические и лексические ограничения.

Савченко А.Л. КОНЦЕПЦІЯ СТРУКТУРНОЇ СХЕМИ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ / Криворізький технічний університет, Україна

У статті викладені основні наукові концепції щодо структурних схем речень. Визначено значення моделювання у синтаксисі. Описано оптимальний варіант структурної схеми складного речення.

Ключові слова: моделювання, структурна схема, предикативна одиниця, синтаксичний зв'язок, граматичні та лексичні обмеження.

Savchenko A.L. THE CONCEPT OF STRUCTURAL DIAGRAM OF A COMPOUND SENTENCE/ Krivoy Rog Technical University, Ukraine

In article the basic scientific concepts of structural diagrams of sentences are described. Value of modeling in syntax is determined. The optimum variant of the structural diagram of a compound sentence is described.

Key words: modeling, the structural diagram, predicative unit, syntactic connection, grammatic and lexical restrictions.

Эпоха высоких технологий выдвигает к науке всё новые требования. Возникает необходимость в новых методах познания наиболее сложных явлений действительности. Моделирование является одним из них. Исходя из описания в БСЭ, моделирование представляет собой исследование явления ("оригинала") на модели. Смысл моделирования заключается в том, чтобы по результатам опытов на модели можно было судить о явлениях, происходящих в "оригинале" [1, т.28:29]. Метод моделирования успешно применяется в самых различных сферах: во многих областях науки технического профиля, в производственной деятельности, в экономике, в философии, в педагогике, в психологии и в др. По мнению М.Арбиба, формальное изучение любого круга вопросов, связанного с нашим повседневным опытом, начинается с замены реальных объектов некоторыми подходящим образом выбираемыми их абстрактными описаниями, идеализациями, выбираемыми таким образом, чтобы в этих идеализациях были отражены именно те свойства исходных объектов, которые мы собираемся изучать [2:12].

В науку о языке также все шире входит моделирование. Ю.Д.Апресян указывает, что обращение к лингвистическим моделям предполагает вместо скрытых от нас свойств объекта изучить заданные в явном виде свойства модели и распространить на объект все те законы, которые выведены из модели

[3:10]. При этом к формальному описанию различных лингвистических явлений, к построению их моделей ученые обращаются не только при решении задач прикладного характера, но и при толковании и определении целого ряда фундаментальнейших понятий языковедения, таких, например, как лексико-грамматический разряд, значение, фонема, слово, предложение и др.

Отметим, что термин "модель" употребляется более чем в тридцати различных значениях. В нашей работе в качестве рабочего мы обращаемся к следующему определению модели – это система некоторых объектов, структура или поведение которой соответственно воспроизводит структуру или поведение другой системы объектов, являющейся предметом исследования[4:10].

Мы считаем, что особенно эффективным моделирование оказалось в синтаксисе, так как обращение к моделям делает возможным, как отмечает Л.С.Бархударов, максимально обобщенное и экономное описание синтаксического строя языка [5:61].

Цель этой статьи – проанализировать некоторые из наиболее значимых, на наш взгляд, концепций синтаксического моделирования и представить свою точку зрения, сформировавшуюся на данном этапе нашего исследования.

Новый тип описания формальной организации предложения, основанной на понятии структурной схемы предложения, в русской науке появился в конце 60-х годов. Он был реализован применительно ко всем конструкциям русского предложения в "Грамматике-70" [6] и в "Русской грамматике" [7], обсуждался во многих статьях и книгах по синтаксису русского языка и общей теории синтаксиса. Введение понятия структурной схемы предложения отвечает общему стремлению к формализации и моделированию лингвистических объектов, которое свойственно разным направлениям и областям современного языковедения и в котором отражаются запросы века, а также целям практического применения описательного синтаксиса. Отвлеченные образцы стоят за всеми словосочетаниями, простыми и сложными предложениями, употребляемыми в речи, в составе текстов или как отдельные высказывания. Эти образцы и есть простые и сложные предложения, рассматриваемые как единицы языка. В современной науке они называются структурными схемами, моделями или формулами предложений [8:538]. В БСЭ термин "схема" (от греч. *σχῆμα* – наружный вид, образ, форма) трактуется как изображение, описание, изложение чего-либо в главных чертах или чертеж, передающий обычно с помощью условных обозначений и без соблюдения масштаба основную идею какого-либо устройства, сооружения и т.д., воспроизводящий взаимосвязь их главных элементов [9, т.41:368]; термин "модель" (франц. *modèle*, от лат. *modulus* – мера) как образец чего-либо, подобие какого-либо предмета в натуральную величину или в уменьшенном (иногда увеличенном) виде [10, т.28:38]; термин "формула" (лат. *formula*, уменьшительное от *forma* – образ, вид) как комбинация знаков, выражающая какое-либо предложение [11, т.45:323]. Знак, в трактовке В.В.Богданова, – это нечто воспринимаемое, что способно информировать воспринимающего как о себе самом, так и о чем-то другом, что находится за пределами самого знака. Знак конструирует связь между экспонатом (материальной стороной знака) и объектом искусственно в процессе овладения системой таких знаков. Эта субъективно отражаемая или конструируемая связь представляет собой значение знака [12:7]. Вслед за Г.Ф.Калашниковой [13], здесь и в дальнейшем термины "схема", "модель", "формула" будут употребляться как синонимы.

Понятие структурной схемы предложения, вошедшее в современный синтаксис, вызвало за последние годы немало горячих споров и до сих пор привлекает внимание исследователей. Целесообразность введения этого понятия, по мнению С.И.Кокориной, очевидна в двух отношениях: 1) при анализе грамматического устройства реальных (готовых) предложений – для их классификации; 2) при порождении предложения по модели, по отвлеченному образцу (что имеет место при описании РКИ) [14:58].

Безусловно, синтаксис как наука не может существовать без построения структурных схем предложения и без построения самих предложений. Структурная схема предложения имеет определенное построение и определенное значение. В.А.Белашапкина приходит к выводу, что задача учения о структурной схеме предложения – определить применительно к предложениям разных типов минимум компонентов, при котором предложение вне зависимости от контекста способно к выполнению своих функций. Таким образом, по В.А.Белашапкиной, структурная схема предложения может быть определена как отвлеченный образец, состоящий из минимума компонентов, необходимых для создания предложения[15:634].

В современном синтаксисе нет одного общепризнанного понимания структурной схемы. Вокруг этого понятия ведутся дискуссии и поиски. Существенно и то, что понятие структурной схемы еще не в равной мере применимо ко всем синтаксическим единицам, пока описаны в виде закрытого списка (то есть исчерпывающего все разнообразие структурных схем) лишь простые предложения.

Мы полагаем, что в науке, в конце концов, должен быть составлен список формул и сложных предложений. Однако без важнейших концепций современного синтаксиса, касающихся знакового

описания простых предложений, невозможно решение проблемы перечисления структурных схем одних из синтаксических единиц высшего порядка – сложных предложений

Применительно к простому предложению выдвинуты два принципиально различных понимания структурной схемы, ориентированные на разный объем минимума предложения. Но они не исключают друг друга. Для наиболее полного описания синтаксической системы необходима реализация обоих подходов.

На основе первого подхода, то есть при опоре на понимание предложения как синтаксической единицы, грамматическим значением которой является предикативность, и соответственно минимума предложения как его предикативной основы, выделяются виды предикативного минимума предложения, которые могут быть названы *минимальными* и структурными схемами [16:116], подробно представленными Н.Ю.Шведовой. Структурная схема предложения, по Н.Ю.Шведовой, - это тот отвлеченный образец, по которому может быть построено минимальное самостоятельное и независимое сообщение. Грамматическим значением структурной схемы предложения является предикативность. Компонентами структурной схемы простого предложения служат определенным образом организованные словоформы, которые называются главными членами предложения [17:547].

Оперируя понятием структурной схемы (или формулы) простого предложения, авторы синтаксического раздела "Грамматики-70" во главе с Н.Ю.Шведовой стремятся отражать в этих формулах "не частные правила сочетаемости отдельных глаголов, а лишь общие синтаксические закономерности построения предложений", в связи с чем формулы не несут "избыточной, с точки зрения уровня синтаксиса предложения, информации" [18:148-149]. Мы поддерживаем точку зрения О.Б.Сиротининой о том, что структурные схемы Н.Ю.Шведовой – формализованный до морфологического выражения скелет предложений, они составляют лишь предикативный минимум, то есть включают в свой состав не все конструктивно-обусловленные формы, список этих схем конечен, но не бесспорен. При всей спорности отдельных структурных схем классификация предикативных единиц по принципу предельной формализации предикативного минимума, показывающая языковую морфологическую основу (образец, модель) конкретных предложений, - несомненное научное достижение. Очень важно учесть, что в конкретных предложениях может использоваться не основная структурная схема, а одна из ее регулярных модификаций (фазисная или модальная) или конструктивных реализаций (неполные по составу структурной схемы предложения) [19:85].

Н.Ю.Шведова выдвигает наряду с понятием минимальной структурной схемы понятие регулярной реализации структурной схемы. Регулярными реализациями, по Н.Ю.Шведовой, называются системные видоизменения структурных схем, отличающиеся от "собственно схемы" измененной формой компонентов схемы, неполнотой или, напротив, некоторой расширенностью состава. О.А.Москальская отмечает, что регулярные реализации модели предложения, а также другие виды синтаксических модификаций в рамках тождества модели, как реализация обязательных и факультативных членов модели предложения, расширение за счет многократной реализации одного из членов модели предложения, например, развертывание, то есть включение в предложение дополнительных членов, находящихся за рамками структурного минимума предложения [20], могут быть описаны как конечный набор операционных правил [21:85]. "От регулярных реализаций модели предложения, - подчеркивает О.И.Москальская, - от модификации состава предложения путем усложнения, расширения и развертывания структурного минимума предложения, происходящих на уровне языка, можно отличить варьирование в рамках модели предложения, связанное с актуализацией предложения в речи и с включением его в текст " [22:85].

На основе второго подхода, т.е. при опоре на понимание предложения как номинативной единицы и соответственно минимума предложения как "предела семантической автономности, пригодности к выполнению номинативной функции" [23:306], выявляются виды реализации предикативных минимумов предложения в номинативных минимумах (выражение определенного вида события, ситуации), которые можно назвать *расширенными* и структурными схемами, описанными, например, у Т.П.Ломтева, Г.А.Золотовой. Структура предложения, по Т.П.Ломтеву, - это такое формальное построение, в котором должны найти символические отображения предметы и их отношения, имена предметов и имена их отношений. Структура предложения, представленная в виде специальных символов, является формулой структуры предложения, или иначе моделью предложения. Модель предложения – это образец, по которому строится не одно данное предложение, а множество различных предложений [24:192].

Г.А.Золотова, выделяя отвлеченные образцы предложений, которые она называет "моделями", руководствуется мыслью о том, что "предложение, осуществляя свое смысловое назначение, организуется не согласованием канонизированных подлежащего и сказуемого, а сопряжением выраженных определенными синтаксическими формами слов значимых элементов, которые во многих случаях не совпадают с тем, что традиционно называется главными членами предложения" [25:192]. Модель предложения, делает вывод Г.А.Золотова, - это минимально достаточное сочетание взаимообусловленных синтаксических форм, образующее коммуникативную единицу с определенным

типовым значением. Под моделью предложения у Г.А.Золотовой понимается живой образец, готовый к употреблению и наблюдаемый в употреблении, но взятый в существенном (в его предикативном минимуме) и в типическом, т.е. в аналогичном ряду, образованном моделями, состоящими из синтаксических форм того же типа и выражающими то же типовое значение. "Модель предложения, - пишет Г.А.Золотова, - выражающую типовое значение минимальными языковыми средствами при совпадении смысловых и структурных центров, назовем о с н о в н о й" [26:6].

"Структурные формулы Т.П.Ломтева и Г.А.Золотовой – обобщенное выражение семантики, семантическая модель предложения, представленная в синтаксических единицах", – делает вывод О.Б.Сиротинина [27:85].

Г.А.Золотова приходит к мысли, что задача представления предложения в виде образца, схемы, модели, предикативного минимума, отвлеченного от конкретной речевой данности, поставленная современной синтаксической наукой, не сводима к технике грамматического описания: принципы установления этих образцов и осмысления их системных связей создают целый комплекс проблем в области теории современного синтаксиса [28:83]. Понимание расширенной структурной схемы обращено не только к формальной организации предложения как предикативной единицы, но и к семантической структуре предложения. В настоящее время это направление в синтаксической науке находит отражение в трудах многих лингвистов.

Вслед за Г.А.Золотовой мы считаем, что рожденное плодотворным стремлением и осознанной потребностью представить на уровне грамматической абстракции модели русского предложения понятие структурной схемы сыграло значительную роль в систематизации описания .

Проблеме описания структурных схем простого предложения посвящена и работа А.М.Мухина, который главным образом характеризует структуру "обособленных предложений", т.е. таких предложений, которые не входят в состав синтаксических единиц более высокого порядка (так называемых сложных или связанных предложений), представляя ее в виде моделей, и замечает, "фактом остается то, что связанные предложения в целом представляют собой менее благоприятный материал для экспериментального изучения" [29:184]. Однако по мнению В.А.Белошапковой, принцип единства описания разных синтаксических единиц требует, чтобы в виде закрытых списков структурных схем были перечислены также отвлеченные образцы, по которым строятся и сложные предложения [30:538].

В.А.Белошапкова приходит к выводу, что сложное предложение может быть определено как объединение предикативных единиц на основе синтаксической связи, построенное по той или иной структурной схеме и предназначенное для функционирования в качестве единого коммуникативного целого [30:725]. Следовательно, определение сложного предложения, выдвигаемое вышеназванным автором, предполагает создание списка структурных схем сложного предложения. Теория понятия структурной схемы, разработанная по отношению к простому предложению, может быть трансформирована и применена к изучению механизма образования сложного предложения.

Основной задачей синтаксиса сложного предложения, как считает В.А.Белошапкова, является изучение минимальных конструкций, поскольку именно в них выявляются структурные схемы сложного предложения. Исходя из описания В.А.Белошапковой, минимальные конструкции сложного предложения – это конструкции с минимальным количеством частей, образующими компонентами которых являются предикативные единицы. Минимальные конструкции не членятся на сложные предложения и имеют один уровень членения, в результате которого выделяются элементарные составляющие сложного предложения – предикативные единицы [30:726-727]. Например: *В конверте ни одной строчки не было от Павла Петровича, но находилось какое-то другое письмо* [31,т.4:591]. Минимальным конструкциям сложного предложения противостоят такие сложные предложения, как, например: *Я знал, что если бы я полюбил ее, то не посмел бы рассчитывать на такое чудо, как взаимность, но это соображение меня не беспокоило* [32,т.8:30], которые трактуются В.А.Белошапковой как сложные предложения усложненного типа [33:726-727], Г.Ф.Калашниковой – как многокомпонентные сложные предложения [34], В.М.Глухих – как многочленные предложения [35], имеющие несколько уровней членения.

Структурная схема, или модель (формула) сложного предложения определяется В.А.Белошапковой как тот отвлеченный образец, по которому строятся минимальные конструкции сложных предложений того или иного типа [36:173], или как тот отвлеченный образец, который отражает правила соединения простых предложений или их контекстуальных эквивалентов в составе сложного предложения [37:727].

Структурная схема сложного предложения изоморфна структурной схеме словосочетания и включает в себя следующие необходимые и достаточные конструктивные признаки строящихся на ее основе сложных предложений: 1) вид синтаксической связи, на основе которой образуется сложное предложение, и ее средства; 2) характеристики предикативных единиц, обязательные для того, чтобы предикативные единицы могли стать той или иной частью сложного предложения, построенного по данной структурной схеме; 3) порядок частей сложного предложения.

Как часть сложного предложения может быть употреблена не любая предикативная единица. В сложных предложениях, построенных по разным схемам, существуют специфические закономерности, определяющие характер предикативных единиц, составляющих части сложного предложения. Ограничения, налагаемые структурой сложного предложения на характер предикативных единиц, образующих его части, многообразны: 1) ограничения состава (обязательное наличие или отсутствие каких-то компонентов); 2) ограничения плана целеустановки (вопросительность или невопросительность); 3) ограничения по линии утвердительности ~ отрицательности; 4) ограничения аспектуальных значений; 5) ограничения модальных и временных значений; 6) ограничения лексического состава.

По возможному расположению частей, которое определяется свойствами союзов, сложные предложения делят на два типа: 1) структуры гибкие, допускающие вариативность порядка частей (препозиция, интерпозиция и постпозиция или, при невозможности препозиции, только постпозиция и интерпозиция части, вводимой союзом или союзным словом); 2) структуры негибкие, в которых невозможна перестановка частей без отделения союза или союзного слова от второй части и невозможна вставка одной части в другую. Структурные схемы сложных предложений гибкой структуры предполагают несколько вариантов расположения частей, структурные схемы сложных предложений негибкой структуры – лишь один порядок. Выбор варианта порядка частей в сложных предложениях гибкой структуры определяется коммуникативным заданием предложения и его строением как коммуникативной единицы. Порядок частей в сложных предложениях гибкой структуры, подобно порядку слов в простом предложении, выражает актуальное членение предложения при оформлении его как высказывания, отвечающего определенному коммуникативному заданию.

Мы пришли к выводу, что наиболее существенными являются четыре признака, позволяющие отличить одну синтаксическую структуру от другой, которые, в конечном счете, позволяют установить правила соединения простых предложений в составе сложного: 1) потенциальный количественный состав компонентов (открытость – закрытость структуры); 2) синтаксическая связь между компонентами и средства ее выражения; 3) расположение компонентов относительно друг друга; 4) особенности семантического наполнения, строения и лексического состава сложного предложения.

Именно особенности семантического наполнения, строения и лексического состава сложного предложения – один из острых вопросов современной синтаксической науки, в его решении нуждаются как теория, так и практика обучения языку. Эта важная черта структуры сложного предложения учитывает, какие правила построения частей предписываются тем или иным типам сложного предложения: какие модально-временные значения возможны в частях сложного предложения; есть ли какая-то обязательность в их синтаксическом строении, в употреблении в них определенных слов и т.п., короче говоря, имеются ли в частях сложного предложения грамматические и лексические ограничения.

Грамматические ограничения – это ограничения на форму сказуемого или главного члена односоставного предложения, проявляющиеся в возможности или невозможности употребления в данном предложении той или иной временной формы. Например, в предложении: *Я знаю, что многим очень не нравится этот звук...* [38, т.2:11] нет никаких ограничений на формы времени сказуемых, в чем мы можем убедиться при таком сопоставлении: *Я знал, что многим очень не понравится этот звук; Я узнаю, что многим очень не нравился этот звук.* В предложении: *Если же к ней во время еды подходила другая собака или люди, Жулька скромно отходила в сторону* [39, т.2:153] формы времени сказуемых не могут быть выбраны произвольно, поскольку обуславливаемое чем-то событие не может совершиться раньше, чем будет реализовано самое условие. Следовательно, в этом предложении имеются грамматические ограничения на формы времени сказуемых, выражающиеся в определенной соотносительности этих форм (ср.: *Если же к ней во время еды будет подходить другая собака или люди, Жулька скромно будет отходить в сторону.* Но, очевидно, невозможно: *Если же к ней во время еды будет подходить другая собака или люди, Жулька скромно отходила в сторону*).

Лексические ограничения отражают степень свободы лексического наполнения частей сложного предложения в данном их соединении в одну коммуникативную единицу. Обратимся к иллюстрации лексических характеристик сложного предложения. Например, в предложении: *Свадьба была отпразднована на той же ноте в Ключиках, и празднество продолжалось целую неделю* [40, т.4:294] никаких лексических ограничений на его части нет, поскольку в отношении следования могут быть поставлены любые события (ср.: *Наступил Новый Год, и празднество продолжалось целую неделю* или, скажем, *Свадьба была отпразднована на той же ноте в Ключиках, и молодые отправились в свадебное путешествие*). В предложении же: *Госбанк предоставляет кредит под расчетные документы в пути, которые выписаны за отгруженные и отпущенные товары* [41:138] есть лексические ограничения. В главной части этого предложения обязательно должно быть слово с предметным значением, и явно недопустима фраза типа *Госбанк закрыт, которые выписаны за отгруженные и отпущенные товары*, в которой в придаточной части нет соотношения со словом из главной части, имеющим предметное значение.

Опираясь на эти особенно важные для построения моделей сложных предложений, мы, следуя принципу единства описания разных синтаксических единиц, пытаемся внести свой вклад в развитие структуризации синтаксических единиц. Предметом наших научных изысканий являются сложноподчиненные предложения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Большая Советская Энциклопедия: В 51 т. – М.: Гос. научн. изд-во "Большая Советская Энциклопедия", 1949 – 1958.
2. Арбиб М. Мозг, машина, математика. – М.: Наука, 2002. – 228 с.
3. Апресян Ю.Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики. – М.: Просвещение, 1966. – 302 с.
4. Меньшиков И.И. Модель предложения и его парадигма. – Дн-ск: ДГУ, 1979. – 80 с.
5. Бархударов Л.С. К вопросу о поверхностной и глубинной структуре предложения // Вопросы языкознания. – 1973. - №3. – С.50-61.
6. Грамматика современного русского литературного языка. – М.: Наука, 1970. – 767 с.
7. Русская грамматика. Т.II. Синтаксис. – М.: Наука, 1980. – 709 с.
8. Современный русский язык: Учеб. для филол. спец. ун-тов / В.А.Белошапкова, Е.А.Брызгунова, Е.А.Земская и др. / Под ред. В.А.Белошапковой. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 1989.
9. См. п. 1. Т. 41.
10. См. п. 1. Т. 28.
11. См. п. 1. Т. 45.
12. Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения. – Л.: ЛГУ, 1977. – 204 с.
13. Калашникова Г.Ф. Многокомпонентные сложные предложения в современном русском языке. – Харьков: Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1979. – 160 с.
14. Кокорина С.И. Проблемы описания грамматики русского языка как иностранного. – М.: МГУ, 2002. – 144 с.
15. См. п. 8.
16. Белошапкова В.А. Современный русский язык. Синтаксис: Учеб. пособие для филол. специальностей ун-тов. – М.: Высшая школа, 1977.
17. См. п. 6.
18. Трубинский В.И. Грамматический объект в формуле простого предложения // ЛГПИ. Вопросы грамматики русского языка. Программа и краткое содержание докладов на XIII научно-методической конференции Северо-Западного объединения кафедр русского языка. 27-29 января 1971 г. – Л-д: ЛГПИ, 1970. – С.148-150.
19. Сиротинина О.Б. Лекции по синтаксису русского языка. – М.: Высшая школа, 1980. – 143 с.
20. Почепцов Г.Г. Конструктивный анализ структуры предложения. – Киев: Либідь, 2001. – 192 с.
21. Москальская О.И. К модели описания предложения // Теория языка. Англистика. Кельтология. – М.: Наука, 1976. – С.84-89.
22. См. п. 22.
23. Общее языкознание. Внутренняя структура языка. – М.: Наука, 2000.
24. Ломтев Т.П. Структура предложения в современном русском языке. – М.: МГУ, 1979. – 198 с.
25. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М.: Наука, 1973. – 351 с.
26. Золотова Г.А. О структурных основаниях синтаксической синонимии // Русский язык в нац. школе. – 1968. - №6. – С.5-11.
27. См. п. 20.
28. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М.: Наука, 1982. – 368 с.
29. Мухин А.М. Структура предложений и их модели. – Л-д: Наука. Ленингр. отд-ние, 1968. – 230 с.

30. См. п. 8.
31. Достоевский Ф.М. Собр. соч.: В 10 т. – М.: Худож. лит., 1956. Т.4.
32. Чехов А.П. Собр. соч.: В 12 т. – М.: Правда, 1950. Т. 8.
33. См. п. 8.
34. См. п. 13.
35. Глухих В.М. Заметки о стилистике многочленных предложений // Русский язык в школе. – 1998. - №5. – С.74-78.
36. См. п. 17.
37. См.п.8.
38. Гоголь Н.В. Собр. соч.: В 6 т. – М.: Худож. лит., 1959. Т.2.
39. Куприн А.И. Собр. соч.: В 6 т. – М.: Худож. лит., 1957-1958. Т.2.
40. Мамин-Сибиряк Д.Н. Собр. соч.: В 10 т. – М.: Правда, 1958. Т.4.
41. Метлин В.А. Основы бухгалтерского учета в угольной промышленности. – М.: Недра, 2003. – 259 с.

УДК 811.111'367.622'42

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ НОМИНАТИВНЫХ КОМПЛЕКСА “СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ + СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ” В РАЗНЫХ ТИПАХ ТЕКСТА

Семикина Е.Л., аспирант

Запорожский национальный университет

Выделено 9 общих моделей структурно-семантического расширения номинативного комплекса “существительное + существительное” в художественном, научном и публицистическом типах текстов. Модификации ядра комплекса включают внутреннее расширение, внешнее расширение, внутренне-внешнее расширение и сложение. Номинативный комплекс выступает средством обеспечения структурно-семантической и коммуникативно-прагматической целостности текста.

Ключевые слова: номинативный комплекс, ядро комплекса, структурно-семантическое расширение, тип текст, целостность текста

Семікіна О.Л. ФУНКЦІОНУВАННЯ НОМІНАТИВНИХ КОМПЛЕКСІВ “ІМЕННИК + ІМЕННИК” В РІЗНИХ ТИПАХ ТЕКСТУ /Запорізький національний університет, Україна

Виділено 9 загальних моделей структурно-семантичного розширення номінативного комплексу “іменник+іменник” в художньому, науковому та публіцистичному типах текстів. Модифікації ядра комплексу включають внутрішнє розширення, зовнішнє розширення, внутрішньо-зовнішнє розширення та складання. Номінативний комплекс виступає засобом забезпечення структурно-семантичної та комунікативно-прагматичної цілісності тексту.

Ключові слова: номінативний комплекс, ядро комплексу, структурно-семантичне розширення, тип тексту, цілісність тексту

Semikina E.L. FUNCTIONING OF NOMINATIVE COMPLEXES “NOUN + NOUN” IN DIFFERENT TEXT TYPES /Zaporizhzhya National University, Ukraine

9 models of structural-semantic expansion of the complex “noun + noun” are shared in fictional, scientific and publicist text types. Modifications of the complex core include inner expansion, outer expansion, inner-outer expansion and compounding. The nominative complex serves structural-semantic and communicative-pragmatic text integrity.

Key words: nominative complex, complex core, structural-semantic expansion, text type, text integrity

Проблема “stone wall” в современной лингвистике

Номинативные комплексы, составленные двумя существительными в объектном падеже, неоднократно становились предметом лингвистической полемики. Их относят к словосочетаниям (О.Есперсен, Г.Суит, Э.П.Шубин), сложным словам (С.Г.Тер-Минасова), потенциально сложным словам (Р.Кверк, А.И.Смирницкий, О.И.Ахманова), номинативным биномам (О.Н.Труевцева), номинативно-

номинативным образованиям [1; 2]. Разные точки зрения обусловлены отсутствием четких критериев для отграничения словосочетаний от сложных слов. Слитное написание или написание через дефис не всегда являются надежным основанием для отнесения сочетаемых существительных к сложному слову; равно как и раздельное написание – к словосочетанию. По-разному ученые трактуют первый компонент комплекса. А.И.Смирницкий считает, что статус первого компонента не имеет решающего значения для понимания всего комплекса. В совместной статье с О.И.Ахмановой он обосновывает свой подход к первому компоненту как к основе имени существительного [3]. Рассматривая становление комплекса в истории английского языка, О.Н.Труевцева придерживается иного мнения. Возражая А.И.Смирницкому и О.И.Ахмановой, она убеждена, что первый компонент нельзя отнести ни к морфемам, ни к основе слова. Его статус – самостоятельное слово, обладающее сложным ассоциативным признаком и способное к приращению смысла [1:59]. Аргументом в пользу этого взгляда служат комплексы, в которых первый компонент образуется существительным в форме множественного числа. Исходя из материала середины XX века, О.Мутт показывает, что первый компонент комплекса может быть не только словом, но и сложным словом, конверсированным фразовым глаголом (“sit-down strike”), составным образованием (“nonce formations”) [4].

Коммуникативно-прагматический подход к проблеме “stone wall”

Уточнение категориального значения имени существительного и пересмотр частей речи в когнитивной парадигме [5], развитие коммуникативного и функционального синтаксиса, лингвистики текста делают обращение к дискутируемой проблеме актуальным и перспективным. Во-первых, языковые и текстовые структуры развиваются, поэтому обработка данных из текстов последних десятилетий может дать представление о новых путях и тенденциях в структуре комплекса и в его текстовом функционировании.

Тенденция к многократной атрибутивной модификации существительного другим существительным, прослеживаемая в истории английского языка начиная с ранненовоанглийского периода [4], проявляется по-разному в разных типах текста. Мы исходим из гипотезы о том, что комплекс “существительное + существительное” обеспечивает структурно-семантическую и коммуникативно-прагматическую целостность текста. Он участвует в организации тематических полей и в сближении ассоциативных рядов, включается в новые комбинации с другими текстовыми единицами. Принимая во внимание большую гибкость “системы биномообразования” [1:246], можно утверждать, что в тексте номинативный комплекс усложняется структурно-семантическими расширениями, подчиняемыми всему комплексу или его первому компоненту. Хотя расширение комплекса в разных типах текста имеет общую направленность, его реализация специфична для конкретного типа текста. Ниже предлагается анализ функционирования номинативного комплекса в разных типах текста с позиции их сходств.

Цель статьи – выявить общие модели расширения комплекса “существительное + существительное” в авторской, диалогической, научной и публицистической речи (газетное сообщение). Выборки составлены из художественных, научных и газетных текстов второй половины XX века.

Результаты анализа структурно-семантического расширения номинативного комплекса в разных типах текста

Проведенное исследование четырех типов речи позволило установить девять общих моделей расширения ядра комплекса N+N (см. таблицу).

Таблица 1: Номинативный комплекс “существительное + существительное” и общие модели структурно-семантического расширения для разных типов текста

№	модель	Авторская речь	Диалог-речь	Научная речь	Газетная речь
1	NN	Interrogation cell	Examination table	Case filter	Herald Tribune
2	AdjNN	White lab coat	Private family business	Natural deduction format	Remote mountain park
3	NNN	Patrol car door	Gas station attendants	Element realization types	Country court judge
4	N'sNN	Leo's love affair	Harvey Metcalfe's debenture box	Determiner's restriction assignment	Children's book writer
5	Part 1 NN	Shuffling blouson jacket	Happening fashion stylists	Remaining word class	Clinging rubber garment
6	Part 2NN	Massed resistance members	Squashed beer can	Closed system items	Increased profit forecasts

7	N Conj.NN	Birth and death day	Rap and grunge music	Conjunction and disjunction constructor	Insecticide and mosquito nets
8	AdjAdjNN	Tall blue water glass	Poor little art dealer	Separate bare-plural NP rule	Radical Islamic umbrella movement
9	AdjNNN	Occasional Garden club meeting	Favorite Sevres breakfast set	Adverbial θ -role assignment rule	Chilean government youth movement
10	QuantNN	3 resistance fighters	4 miniature sets	1 argument slot	4 message pages

Первая (в списке) модель [N+N] является ядерной нераспространенной (примеры: “luxury planes”, “luxury homes”, “camouflage uniforms”, “kitchen tweeny”, “body heat”, “enemy plane”, “top salary”). Минимальный комплекс выступает в номинативной функции, обозначая либо устоявшееся понятие или термин, либо являясь новообразованием, обеспечивающим целостность текста. По отношению к ядерной нераспространенной модели все остальные модели являются распространенными. В них регрессивное левостороннее расширение осуществляется одним или двумя компонентами (6 моделей – один компонент и 3 модели – два).

Наш материал позволяет заключить, что в тексте происходит четыре вида модификаций ядра комплекса “существительное + существительное”:

1. *Внутреннее расширение* – один из компонентов ядерного комплекса (чаще всего первый) или оба компонента имеют при себе элементы в атрибутивной функции. Примеры:

“gala Sotheby’s sale” = gala + Sotheby’s sale [N+ (N’s N)] (квадратными скобками выделяется зона ядра комплекса, круглыми скобками отграничивается распространенный компонент ядра от нераспространенного);

“mother’s funeral cortege” = mother’s funeral + funeral cortege [(N’s N) + N] – слияние общего элемента в двух ядерных компонентах;

“place and time adverbs” = place adverbs + time adverbs [(N and N) + N] - первый компонент выражен однородными членами предложения;

short-term interest rates” = interest rates + short-term [Adj-N + (N+N)] -первый компонент выражен потенциально сложным словом, что графически выделено дефисом;

“personal computers sale” = personal computers + computers sale [(N+N) +N] -первый компонент выражен устойчивым сочетанием-термином;

“emergency appendix operation” = emergency operation + appendix operation [N+ (N+N)] – второй компонент обозначает тип операции, в то время как первый указывает на ее urgency.

2. *Внешнее расширение* – регрессивное или прогрессивное присоединение к ядерному комплексу. Примеры:

“State Department’s intelligence branch” = State Department + intelligence branch {N+N’s [N+N]}(фигурные скобки указывают на правостороннюю и левостороннюю границы комплекса);

“a few short common adverb phrases” = a few adverb phrases + short adverb phrases + common adverb phrases + adverb phrases: {Quant.AdjAdj [N+N]} (ко второму компоненту, являющемуся термином, прибавляются его характеристики, выраженные нагромождением атрибутов).

3. *Внутренне-внешнее расширение*, предполагающее одновременное включение двух первых видов.

Пример: East German secret police files = East German + secret police + police files + secret files + secret police {AdjAdj [(N+N)+N]}

Интересно отметить, что в таких сложных номинативных комплексах потенциал внутреннего расширения является значительным. Как в приведенном примере, речь идет о восточногерманских досье на граждан, о признании тайной полицейской слежки над людьми, о предании гласности документов, которые разглашают информантов. Еще пример одновременного внутреннего и внешнего расширения: “separate terrorist threat assessment centre {Adj [((N+N)+N)+N]}. Если внешнее расширение можно отнести как ко всему расширенному ядру комплекса, так и только к его второму компоненту (separate centre), то внутреннее расширение довольно трудно провести однозначно. Возможные трансформации, по-видимому, следует представить так: terrorist threat + threat assessment = terrorist threat assessment + centre. Первый компонент ядра свернут из-за совпадения стыкующегося существительного “threat”.

Ассоциативный признак *assessment centre*, по-нашему мнению, иррелевантен. Более значим признак, указывающий на отдельность создаваемого центра.

4. *Сложение двух ядерных комплексов*, то есть структура [(N+N)+(N+N)]

Пример: “cash balance information system” = [(cash + balance) + (information + system)];

mobile phone companies Motorola and Nokia” = mobile phone + phone companies (= mobile phone companies)+ companies Motorola and Nokia

Представляется, что внутренне-внешнее расширение ядра комплекса является самым распространенным в публицистике. Нагромождения элементов при комплексе и внутри его отличает язык газеты с ее компрессией информации от других видов текста. В научном тексте расширение модели связано с дополнительной систематизацией терминов – к основному термину прибавляется слово в атрибутивной функции, соотносимое с ним как часть целого. Для художественного текста развернутые номинативные комплексы не свойственны. Следует отметить, что смысловая наполняемость комплекса в тексте не всегда дает возможность с уверенностью провести границу при сложении двух ядерных комплексов, то есть в комплексе, формально образуемом четырьмя существительными. Проиллюстрируем сказанное: “Fire Brigades Union Leader”. Хотя два ядерных комплекса (Fire Brigades + Union Leader) симметричны, возможна другая трансформация (Fire Brigades Union + Union Leader), тогда модель представляется иначе: [(N+N+ ((N) +N))].

Варианты внутреннего расширения комплекса довольно разнообразны, среди них: 1) первый компонент выражен сложным словом со слитной орфографией (“laptop computer”); 2) первым компонентом является потенциально сложное слово, которое пишется через дефис (“free-trade area”); 3) первый компонент выражен аббревиатурой (“PC sales”); 4) первый компонент сам является комплексом N+N, который присоединяется ко второму компоненту, выраженному словом (gas station + attendants = gas station attendants); 5) два свернутых номинативных комплекса, в которых второй элемент первого компонента сливается с первым элементом второго компонента, т.е. (N+N) + (N+N) преобразуется в NNN (patrol car + car door + petrol car door).

В текстовом функционировании номинативные комплексы употребляются в условиях повтора одного вида или варьирования разных видов. Характерной чертой является обыгрывание каждого из компонентов в ядре комплекса. Целостность текста обеспечивается включением одного из слов в заголовке в номинативный комплекс в тексте или инкорпорацией номинативного комплекса из заголовка в номинативный комплекс или другие словосочетания в именуемом им тексте. Ярким примером служат газетные сообщения, в которых интеграция номинативного комплекса из заголовка в текст проводится последовательно и с достаточной степенью регулярности. Рассмотрим хроникальную заметку из “International Herald Tribune” от 18 сентября 2003 года, в которой сообщается о блокировке планов Буша в отношении финансирования новых разработок ядерных вооружений. В заголовке заметки содержится комплекс “существительное + существительное” в модели Adj N+N: *Senate Backs Bush on nuclear arms plans*.

В первом абзаце заметки, равной одному предложению, имеются две проекции комплекса из заголовка в текст заметки: 1) “new nuclear weapons initiatives”, 2) “a new generation of nuclear arms”. Первый компонент отличается от заголовка: а) расширением модели за счет введения еще одного прилагательного (“new”), б) гиперо-гипонимическим отношением между компонентами комплекса (“arms” – “weapons”, “plans” – “initiatives”). Одновременно структура комплекса из заголовка сохраняется – все существительные и в заголовке, и в тексте в составе комплекса употребляются в форме множественного числа, что говорит о параллелизме структуры. Появление прилагательного “new” не является случайным. Во втором абзаце (также одно предложение) “new” дважды является зависимым компонентом словосочетания: 1) “new nuclear testing” - на фоне сквозного “nuclear” происходит частичная замена первого компонента из заголовка (существительное сменяется субстантивированным прилагательным), 2) цепочки “new nuclear weapons initiatives” и “new nuclear testing”, где номинативный комплекс сужен до субстантивированного прилагательного, и “new generation of nuclear arms” – “new nuclear testing”, где совершается переход прилагательного “новый” в контактную позицию с прилагательным “ядерный”; 3) “new plant” - конкретизация “plans”, “initiatives”, второго компонента заголовочного комплекса; 4) “nuclear bombs” – конкретизация вида вооружения, первого компонента заголовочного комплекса.

Итак, в заметке четыре раза употребляются прилагательное “новый” (“new nuclear weapons initiatives”, “new generation of nuclear arms”, “new nuclear testing” “new plant” - трижды вместе с прилагательным “ядерный” и дважды в составе расширения при номинативном комплексе) и прилагательное “ядерный” (“new nuclear weapons initiatives”, “nuclear arms”, “new nuclear testing”, “nuclear bombs”). Однократно первый компонент из заголовочного комплекса появляется дословно (“nuclear arms”), причем это субстантивное словосочетание структурно дублируется подобными словосочетаниями. Все это означает, что в тексте происходит структурно-семантическое расширение номинативного комплекса (в заголовке

AdjN+N, в тексте AdjAdjN+N), осваивается парадигма первого компонента комплекса при сквозном атрибуте “ядерный”, который вводит тематический ряд (“arms”, “weapons”, “testing”, “bombs” – лексико-семантическая группа со значением “вооружение”). Именно первый компонент ядра (“nuclear arms”) выступает смысловым центром хроникальной заметки, в отношении него происходит наращение смысла (“бремя нового поколения ядерного вооружения на новом дорогостоящем заводе”). Первый компонент в комбинации “прилагательное + существительное” выступает в качестве единой номинативной единицы, варьируемой в тексте в направлении от общего к частному. В контексте “гонки ядерных вооружений” возможным остается выделение ядра комплекса: “arms plans” (эквивалент любого витка гонки вооружений). Логическое развитие представлено расширением ядра: “arms plans” = постоянная гонка вооружений, “nuclear arms plans” = опасность гонки ядерных вооружений, “new nuclear weapons (=arms) initiatives (=plans) = нескончаемая дорогостоящая милитаризация. Ядро “arms plans” разворачивается в конкретную ситуацию, которая через выделение комплекса в заголовке свертывается и обобщается. Под ядро N+N можно подвести любой текст, посвященный гонке вооружений.

Выводы и перспективы: Проведенное исследование доказывает, что номинативный комплекс функционирует в условиях структурно-семантического расширения ядра “существительное + существительное” за счет внутреннего потенциала каждого из его компонентов, внешнего потенциала тематического поля, сопрягаемого с номинативным комплексом, одновременного использования внутреннего и внешнего потенциала, а также простого сложения ядерных номинативных комплексов. Обыгрывание компонентов ядра комплекса является важным условием для обеспечения структурно-семантической и коммуникативно-прагматической целостности текста. Наш анализ показывает, что основные модели расширения номинативного комплекса совпадают в разных видах текста. Выявление специфики номинативного комплекса в отдельном типе текста является перспективным.

ЛИТЕРАТУРА

1. Труевцева О.Н. Английский язык: особенности номинации. – Л.: Наука, 1986. – 247с.
2. Чернюк Н.І. Номінативно-номінативні утворення англійської мови у перекладі // Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки. – 4(50). – 2003. – С.234-237.
3. Смирницкий А.И., Ахманова О.И. Образование типа stone wall, speech sound в английском языке // Доклады и сообщения института языкознания АН СССР. – №2. – 1952. – С.97-116.
4. Mutt O. Some recent developments in the use of nouns as premodifiers in English // Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik. – 1967. – 15(4). – P.401-408.
5. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: РАН, 1997. – 331с.

УДК 81' 1'22

СЕМІОТИЧНИЙ АСПЕКТ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФЛОРИСТИЧНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ЧЕРВОНОГО КОЛЬОРУ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ ТА НЕСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Сердюк А.М., к.філол. н., ст.викладач

Бердянський державний педагогічний університет

Стаття присвячена проблемі дослідження функціонування флористичних позначень червоного кольору на матеріалі української, російської, німецької та французької мов. Автором встановлено універсальність та етноспецифічність у виборі флоролексем як основи червоного кольору у різних мовах.

Ключові слова: *сеіозис, флоролексема, кольоропозначення.*

Сердюк А.М. СЕМИОТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ФЛОРИСТИЧЕСКИХ ОБОЗНАЧЕНИЙ КРАСНОГО ЦВЕТА В СЛАВЯНСКИХ И НЕСЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ / Бердянский государственный педагогический университет, Украина

Статья посвящена проблеме исследования функционирования флористических обозначений красного цвета на материале украинского, русского, немецкого и французского языков. Автором установлены универсальность и этноспецифичность при выборе флоролексем в качестве основы красного цвета в различных языках.

Ключевые слова: *семиозис, флоролексема, цветообозначение.*

Serdyuck A.M. THE SEMIOTIC ASPECT OF FUNCTIONING OF FLORISTIC DESIGNATIONS OF RED COLOUR IN THE SLAVONICS AND NONSLAVONICS LANGUAGES / Berdyansk state pedagogical university, Ukraine

This article is devoted to the problem of research of functioning of floristic designations of red colour on the material of Ukrainian, Russian, German and French languages. Universality and ethnospecificity of choice of florolexems in the capacity of red colour in different languages are determined by the author.

Key words : semiosis, floral lexeme, floristic designation.

У світлі сьогоденної антропоцентричної парадигми лінгвістичної науки дослідження кольороназв є надзвичайно актуальним. Це пояснюється тим, що одним із основних відчуттів людини є бачення нею довкілля у кольорі. Отже, позначення кольором являє собою важливий аспект характеристики об'єктів навколишнього світу.

Психолінгвістичні дослідження кольоролексем (Р.М. Фрумкіна, Н.І. Сукаленко, Т.В. Венкель та ін.) дають змогу виділити наступні тенденції сприйняття кольору :

- 1) встановлено загальноприйняту класифікацію кольорів , згідно з якою розрізняють ахроматичні (білий, чорний, сірий) та хроматичні (спектральні : червоний, оранжевий, жовтий, зелений , блакитний, синій, фіолетовий) кольори ;
- 2) за даними експериментів (Б. Берлін, П. Кей) суб'єктами розрізняються, окрім вищезазначених, ще коричневий та рожевий кольори [1: 26];
- 3) з іншого боку, „кожна мова встановила свою систему кольорів, і ці системи нерідко відрізняються” [2]. Адже один і той же колір може сприйматись і позначатись носіями різних мов залежно від світогляду, характеру, емоційного стану, мети висловлювання тощо.

Т.В.Венкель розрізняє основні кольори та похідні, тобто утворені від них шляхом словотвору або метафоричного перенесення значення [3]. Щодо кольорів, утворених в результаті перенесення, то серед останніх вагомих досліджень є, на нашу думку, роботи Т.І.Гончарової, присвячені, зокрема, проблемі використання зоонімів у кольоропозначенні [4]. Автор стверджує, що зооморфна картина світу є одним із найважливіших фрагментів лексичної системи, що описує навколишній світ. Грунтуючись на теоретичних засадах Е. Сепіра та Б. Уорфа про мовну відносність, Т.І. Гончарова встановлює універсальні та етноспецифічні, узуальні та оказіональні способи зоонімічного кольоропозначення [4].

Виходячи з цього, ми вважаємо, що цікавим і перспективним, було б дослідження флористичних позначень кольору у зіставному аспекті. Рослини є важливою складовою частиною навколишнього світу, тому закономірно, що флоролексми є основою для кольорових епітетів. Досліджуючи знакову природу назв рослин, ми встановили, що у процесі вторинного означування колір є однією із найпродуктивніших ознак найменування [5].

Але поза увагою дослідників залишається факт, що флоролексми можуть бути використаними мовцями не лише суто для позначення кольору. На думку Венкель Т.В., кольорові відчуття людини не є стабільними: будучи спочатку пов'язаними із певними об'єктами, забарвленими у певний колір, вони згодом можуть розвиватись в інші поняття з аналогічним колірним значенням; набувати різноманітних переносних значень; лягати в основу фразеологічних зворотів, втрачаючи іноді свою колірну сутність [3]. Однак , ми вважаємо, що кольоропозначення є настільки суб'єктивним процесом, що може розвиватись ще й у поняття з іншими колірними значеннями. Навіть кольори спектру можуть сприйматись як ахроматичні.

Аналіз процесу вторинного семіозису в українській, російській, німецькій та французькій мовах показав, що червоний колір та його відтінки є однією з найпродуктивніших ознак найменування у процесі семантичної інтерпретації назв рослин [5: 113].

Таким чином, **мета** нашого дослідження полягає у вивченні розвитку і функціонування флористичних кольоропозначень у різносистемних мовах.Ціль статті передбачає виконання наступних **завдань**:

- 1) встановлення універсальності у виборі флоролексем як основи червоного кольору та його відтінків на матеріалі слов'янських (української, російської) та неслов'янських (німецької, французької) мов;
- 2) вивчення процесу розвитку кольоропозначень:
 - а) у поняття з аналогічними колірними значеннями ;
 - б) у поняття із іншими колірними значеннями, у т.ч. ахроматичними;
 - в) як основи перенесення;
 - г) як джерела фразеологічних зворотів;
- 3) встановлення універсальності та етноспецифічності у баченні кольору рослин-корелятив.

Універсальним для досліджуваних мов є вибір наступних флоролексем як основи кольороназв: Rosa, Cerasus, Lycopersicon, Malus, Paeonia [5].

Від назви рослини Rosa походять кольоровий епітет *рожевий* та його кореляти : **рос.** *розовий*, **нім.** *rosa, rosafarben, Rosen-*, *rosig* та **фр.** *rose, de rose*. Узуальним є позначення цим епітетом об'єктів навколишнього світу світло-червоного кольору: **укр.** *притьмарена рожевою млою* [6, т.2: 151]; **рос.** *вся она была такая розовая* [7, т.2: 417]; **нім.** *Gegenüber am Fenster saßen, Rosengesichter* [8, т.1: 84]; **фр.** *C'était une robe blanche à pois rose* [9: 328].

Спостереження показують, що кольорові відчуття людини розвиваються, і забарвлення Rosa може бути вживаним для позначення об'єктів з аналогічним колірним значенням : **укр.** *робить враження темно-понсової рожі* [10, т.1: 282]; **рос.** *Алою розою цвела ветчина* [10, т.3:235]; **нім.** *kaltrote Nase wie eine Winterrose* [8, т.2: 294]; **фр.** *elle devint un peu rouge, pas plus que la petite rose* [12: 173].

Крім того, нами встановлено випадки, коли для позначення рожевого кольору вжито інші флоролексеми, а саме :

укр. *зарожевілі дерева, як мигдали в цвіту* [13, т.3: 333]; **рос.** *девственно-нежный румянец, как розовый цвет миндаля* [14, т.4: 268] .- *мак самого тонкого розового цвета* [15, т.1: 97]; **фр.** *rose comme une fleur d' amandier* [16: 226].

З іншого боку, для позначення кольору рослини Rosa можуть семантично інтерпретуватись назви інших рослин. Але це оказіональні знаки. Такий випадок встановлено нами лише у **російській** мові : *свежий, как розан малинового цвета* [17, т.7: 252].

Спорадичним є також вживання іншого забарвлення Rosa : *она сама напоминала желтоватую, ровною и свежее бледностью лица чайную розу* [14, т.4: 50].

У процесі дослідження встановлено, що кольоропозначення можуть вживатись у перенесеннях із аналогічним колірним значенням. Так, вранці чи увечері у гарну погоду безхмарне небо набуває рожевого відтінку. Звідси – метафоричний епітет *рожевий день (ранок, вечір)*. Вищеназваним епітетом вмотивоване й інше перенесення : **укр.** *рожевий був настрій його духа* [18, т.4: 9]. Ця метафора тлумачиться як “ нічим не затьмарений; радісний, світлий “ [18, т.4: 9], і є, певною мірою, вмотивованою попереднім виразом, оскільки гарна погода позитивно впливає на здоров'я та настрої людини. Пор.: **рос.** *радужное настроение*. **Німецький** епітет *rosig* тлумачиться як щось приємне, радісне, безтурботне [19: 672].

Встановлено, що у процесі історичного розвитку це кольоропозначення втрачає свою колірну сутність, а, отже і явну вмотивованість. Це знаходить своє відображення у наступних перенесеннях та фразеологізмах. Так, рожевим називають щось нереальне, нездійснене : **укр.** *рожеві мрії*; **рос.** *розовые мечты*.

Ідеалізоване сприйняття навколишнього світу знайшло своє відображення у таких фразеологізмах :

укр.: *дивитися крізь рожеві окуляри (крізь рожеву призму); малювати рожевими фарбами ; у рожевих фарбах ; у рожевому світлі (Вона не малювала собі будучини ані рожевими, ані темними фарбами* [18, т.4: 10]).

рос.: *смотреть сквозь розовые очки (сквозь розовую призму)*;

нім.: *Sie sieht alles in einem rosigen Licht* [19: 906] (букв. вона бачить все у рожевому світлі) ; *er schildert die Zustände in den rosigsten Farben* [19: 906] (букв. він зображує речі у рожевих фарбах); а наступні вирази *aber die Lage ist nicht rosig* (букв. але положення не є рожевим) та *es sieht nicht rosig aus* (букв. це не має рожевий вигляд) означають, що справи йдуть погано;

фр.: *voir tout en couleur de rose* (букв. бачити все у рожевому кольорі) . - *Je devrais plutôt expédier aux dames des poutes couleur de rose* [16: 171] (букв. рожеві поеми); вираз *un tableau à l'eau de rose* (букв. картина з трояндової води) означає солоденька картинка.

Нами встановлено також випадки у російській та німецькій мовах, коли колірний прикметник *рожевий* вжито для позначення певних переконань. Загальновідомо, що людей із комуністичними переконаннями називали “ червоними”. А тих, що мали не дуже стійкі переконання, називали “ *рожевими*” у Німеччині : **нім.** *rosa - leicht sozialistisch beeinflusst* [19: 672]. У російській мові також зафіксовано лексему-корелят з таким же значенням. Але, на відміну від німецької, це – оказіональний випадок, вжитий письменником : **рос.** *Ты меня беляком называешь, а я розовый, как забурелый арбуз : и в белых был, и с зелеными две недели кумился, и в красных побывал* [20:450].

Якщо **рос.** *розовий*, **нім.** *rosa, rosig* та **фр.** *rose, de rose* однозначно походять від назви рослини Rosa , то **український** еквівалент *рожевий* є похідним від *рожа*. Ця флоролексема тлумачиться як :

“ 1. Багаторічна декоративна рослина родини мальвових ... 2. розм. Те саме, що роза “ [18, т.4: 9].

Таким чином, **укр.** *рожевий* може бути віднесеним як до Rosa, так і до Malva. Звідси і сприйняття українцями кольору мальви для позначення червоного та його відтінків: **укр.** *по-дитячому підпухли уста кольору пелюстків темної мальви* [21:29]. У цьому виявляється національна специфіка української мови. Про це свідчить те, що **нім.** *Malven-* та **фр.** *mauve* сприймається носіями цих мов як світло-фіолетовий, ліловий колір, позначення якого українцями та росіянами пов'язується із рослиною Syringa (**укр.** *бузковий*, **рос.** *сиреневий*).

Пор.: **нім.** *Orangengelb funkelte der Schnee, während der Tower malvenfarbene Schatten warf* [22: 43]; **фр.** *Mon pure lui tendit un billet mauve* [23: 108].

Назва рослини Cerasus також стала основою для позначення червоного кольору: **укр.** *вишневий*, **рос.** *вишневый*; **нім.** *Kirsch-*, *kirschrot* та **фр.** *rouge cūrise*. Однак, за нашими спостереженнями, носіями слов'янських та німецької мов, колір плоду може сприйматись як коричневий:

укр. *Молодь на Зачіплянці здебільшого вишнева, південного типу – живуть тут хлопці-смагляки й дівчата-смагляки* [24: 46] і навіть як ахроматичний – чорний. Пор.: **укр.** *У дітей сьогодні цвіли очі, як спілі вишні після дощу* [25:135]; **рос.** *женщина молодая, аппетитная, с живыми вишневыми глазами* [26:11]; **нім.** *Sie hat reiches, krauses, schwarzes Haar und glänzende Kirschaugen* [27:216].

Крім цього, нами встановлено нетипове використання письменниками назви Cerasus у слов'янських мовах для позначення білого кольору. У цих оказіоналізмах сигніфікатом служить колір квітки, тому говорити про втрату колірної сутності епітетів *вишневий* - *вишневый* не можна: **укр.** *Ось одна з білим личком, як вишневий цвіт* [6, т.1: 72]; **рос.** *со своими льняными волосами и в венчальном наряде она очень похожа на стройное вишневое дерево, когда весной оно [...] покрыто нежными белыми цветками* [28, т.7:353].

Щодо рослини Lycopersicon, то колір її плоду є основою як для стійких порівнянь, так і для кольоролексем: **укр.** *На його [...] червоному й блискучому, як стиглий помідор, виду [...] малювалась зарозумілість* [13, т.2:34]; **нім.** *er ist jetzt tomatenrot* [27: 268]; **фр.** *Elle ūtait rouge comme une tomate* [29, т.7: 6100].

Специфіка полягає у тому, що у німецькій та французькій мовах кольорові епітети, в основу яких покладено червоне забарвлення, є узуальними (див. вище). У слов'янських мовах прикметник *томатний* не має кольорової семантики. Зафіксовано лише авторське оказіональне утворення такого епітету в **російській** мові: *две толстые девушки с яркими помидорными щеками* [30, т.10:1183].

Наступний приклад свідчить про вмотивованість не тільки кольором, але й відомою казкою Д.Радарі: **укр.** *Сеньор Помідор, як його тут прозвано, бо цюки надуті й червоні, справді як тугий помідор, мабуть самими тортами матуся годувала* [31:39]. Як видно, авторське перенесення створене не тільки для позначення кольору, але й статури людини.

Лише у **німецькій** мові нами встановлені випадки розвитку сприйняття червоного кольору й поступової втрати колірної сутності Lycopersicon. Це, перш за все, перенесення, вмотивовані аналогічним колірним значенням.

Так, флоролексема *Tomate* може мати наступні значення: 1) “gerötete Nase” [19: 838] (*почервонілий ніс*); 2) “guter Feuerwerkskörper” [19: 838] (*червона петарда*). Наступне перенесення вмотивоване іншим кольором рослини *ungreife, grüne Tomato* [19: 839] - (букв. *незрілий, зелений помідор*). Так кажуть про недосвідчену молоду людину.

Щодо фразеологічних зворотів, то еквівалентом дієслова *erröten* (червоніти) є наступні ідіоми: **нім.** *Tomaten verkaufen* (букв. *продавати помідору*) або *zur Tomaten werden* (букв. *ставати помідором*) [19: 839]. Як бачимо, колірна сутність Lycopersicon втрачається.

Червоний колір яблука *Malus* як ознаку найменування зафіксовано в усіх досліджуваних нами мовах: **укр.** *рум'яне, як яблучко наливчате* [32, т.1:160]; **рос.** *румяная, как осеннее яблочко* [14, т.2:356]; **фр.** *Sa figure ūtait une pomme rouge* [33:19].

У **німецькій** мові вираз *Apfelbäckchen* (букв. *яблучні щічки*) використовується для позначення кольору рум'яних щік. У процесі вторинного семіозису назва рослини *Malus* може використовуватись також і для позначення інших кольорів:

1) зеленого у неслов'янських мовах: **нім.** *der Himmel über uns ist apfelgrün* [27:302]; **фр.** *les eaux ūtaient d' un vert pomme trus tendre* [9:123].

2) одного із відтінків синього у російській мові: **рос.** *с крепкими сизыми щеками, вроде антоновских яблук* [17, т.1:267].

3) та ахроматичного (білого) в українській мові: **укр.** *яблунева з морозу, обкинута білою шаллю Романова Надька* [24:168].

Останні випадки свідчать про індивідуально-авторське оказіональне використання досліджуваних нами корелятивів.

Назва рослини *Raeonia* у слов'янських мовах, як правило, вживається у порівняннях: **укр.** *стала червона, як п'юн* [6, т.2:32]; **рос.** *хрипит и красен, как п'юн* [17, т.10:196].

У німецькій та французькій мовах спостерігаємо поступову втрату колірної семантики цих флоролексем : **нім.** *Sein Gesicht entfaltet sich wie eine Pfingstrose* [27:112]; **фр.** *Sa figure était un bouton de pivoine* [33:19].

На підставі досліджених фактів можна зробити наступні **висновки** :

Процесу трансформації кольорових відчуттів найбільш підлягають наступні рослини : *Rosa*, *Cerasus*, *Malus* , а найменше – *Raeonia*.

Універсальним є наявність перенесень та фразеологічних одиниць, в основу яких покладено кореляти *Rosa* . Це пояснюється тим, що у носіїв мов, що нами досліджуються, ця рослина є еталоном вроди, благородства, символізує собою приємні відчуття.

Для слов'янських мов характерним є використання корелятивів *Cerasus* у позначенні ахроматичних кольорів.

Специфічним для неслов'янських мов є узуальне вживання назви *Malus* для позначення не тільки червоного, але й зеленого кольору.

Специфіка кожної із досліджуваних мов полягає у наступних явищах:

Для української мови характерним є :

- вмотивованість епітета *рожевий* кольором двох рослин *Rosa*, *Malva*;
- найширший розвиток червоного кольору *Cerasus* в інші (у т.ч. ахроматичні) кольори ;
- використання назви рослини *Malus* для позначення не тільки червоного, але й білого кольору.

У російській мові зафіксовано:

- вживання назви рослини *Rosa* для позначення жовтого кольору;
- *Malus* - для позначення синього.

Характерним для німецької мови є використання назви рослини *Lycopersicon* як основи іншого кольору (зеленого), так і для перенесень та фразеологічних одиниць.

У французькій мові не встановлено яскраво вираженої етноспецифічності у розвитку кольоропозначень досліджуваних нами назв рослин.

Флористичне кольоропозначення є, на нашу думку, маловивченою темою. Тому цікавими та перспективними були б інші доробки у цьому напрямку, зокрема у контрастивному аспекті. Це дало б змогу найбільш повно та всебічно розкрити антропометричність процесу кольоропозначення взагалі та у флористиці, зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сукаленко Н.И. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира. – К.: Наукова думка, 1992. – 162 с.
2. Дадье Б. Люди между двумя языками // Иностранный язык. – 1968. - № 4.
3. Венкель Т.В. Функціонування позначень кольору в художньому тексті // Нові підходи до філології у вищій школі: Зб. наук. Праць (Матеріали ІV всеукраїнської наукової конференції 14 -18 вересня 1998 р.). – Запоріжжя: ЗДУ, 1998. – С.45 - 46.
4. Гончарова Т.І. Спільність та специфіка мовних зооморфних картин світу: Автореф. дис... канд.філол. наук: 10.02.15 / ХДУ. – Х., 1996. – 22 с.
5. Сердюк А.М. Мотиваційна основа назв рослин у первинному і вторинному семіозисі (на матеріалі української, російської, німецької та французької мов): Дис... канд. філол. наук:10.02.15.– К.,2002.– 377 с.
6. Васильченко С.В. Твори: В 3 т. – К.: Веселка, 1974. – Т. 1 – 3.
7. Куприн А.И. Собрание сочинений: В 5 т.- М.: Правда, 1982. – Т. 1 – 5.
8. Heine H. Werke : In 5 Bd. – Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag,1972. – Bd. 1- 5.
9. Zola E. L'assomoir. – Paris: Booking International, 1993. – 410 p.
10. Кобилянська О.Ю. Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1983. – Т.1 – 3.

11. Довлатов С.Д. Собрание сочинений: В 3 т. – СПб.: Лимбус-пресс, 1995.- Т. 1 – 3.
12. Sand G.La petite Fadette. – Paris : Booking International, 1995. – 284 p.
13. Коцюбинський М.М. Твори: В 4 т. – К.: Дніпро, 1984-1985. – Т.1 – 4.
14. Мережковский Д.С. Собрание сочинений: В 4 т. – М.: Правда, 1990. – Т. 1 – 4.
15. Гоголь Н.В. Собрание сочинений: В 8 т. – М.: Правда, 1984. – Т. 1 – 8.
16. Daudet A . Lettres de mon Moulin. – Paris: Booking International, 1993. -286 p.
17. Тургенев И.С. Собрание сочинений: В 12 т. – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1954 – 1958. – Т.1 – 12.
18. Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. – К.: Аконті, 1998. – Т.1 – 4.
19. Кьппер Н. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. – Stuttgart: Ernst Klett-Verlag, 1987. – 959 S.
20. Шолохов М.А. Поднятая целина. Судьба человека. – М.: Художественная литература, 1978. – 654 с.
21. Стельмах М.П. Хліб і сіль: Роман. – К.: Дніпро, 1978. – 575 с.
22. Strittmatter E. Ein Dienstag im September : 16 Romane im Stenogramm. – Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, 1977. – 201 S.
23. Pagnol M. La gloire de mon pere : Souvenirs d'enfance. – Paris : Brodard et Taupin, 1957. – 380 p.
24. Гончар О.Т. Твоя зоря: Роман. – К.: Дніпро, 1985. – 368 с.
25. Хвильовий М. Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1990.- Т.1 – 2.
26. Незнанский Ф.Е. Предчувствие беды: Роман. – М.: Олимп. – 2002. – С.11.
27. Remarque E.M. Der schwarze Obelisk : Geschichte einer verspdteten Jugend. – Berlin: Aufbau-Verlag, 1957. – 464 S.
28. Чехов А.П. Собрание сочинений: В 12 т. – М.: Правда, 1985. – Т.1 – 12.
29. Larousse P. Grand Larousse de la langue francaise: En 7 vol. – Paris : Librairie Larousse, 1971 – 1978. – Vol. 1- 7.
30. Словарь современного русского литературного языка: В 17 т. – М., Л.: Русский язык, 1950 – 1965.- Т. 1 – 17.
31. Гончар О.Т. Бригантина: Повість. – К.: Радянський письменник, 1980. – 208 с.
32. Мирний П. Зібрання творів: У 7 т. – К.: Наукова думка, 1968 -1971. – Т. 1 – 7.
33. Maupassant G. de. Boule de Suif. – Paris: Librairie Ollendorf, 1915. – 192 p.
34. Фрумкина Р.Я. Цвет, смысл, сходство: Аспекты психолингвистического анализа. – М.: Наука, 1984. – 175 с.

УДК 311.161.1'373.234(091)

РУССКАЯ ЛЕКСИКА ОДЕЖДЫ В СИМВОЛИЧЕСКОМ УПОТРЕБЛЕНИИ

Томилина Г.Я., к.филол.н., доцент

Запорожский национальный университет

В статье анализируется символика русских названий одежды в этнолингвистическом аспекте.

Ключевые слова: символ, символическое значение, символическое употребление, этнолингвистика.

Томиліна Г.Я. РОСІЙСЬКА ЛЕКСИКА ОДЯГУ В СИМВОЛІЧНОМУ ВЖИВАННІ / Запорізький національний університет, Україна.

У статті аналізується символика російських назв одягу в етнолінгвістичному аспекті.

Ключові слова: символ, символічне значення, символічне вживання, етнолінгвістика.

Tomilina G.J. RUSSIAN CLOTHES NAMES IN SIMBOLIC USE / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

In the article investigates symbolics of russian clothes names in ethnolinguistic aspect.

Key words: symbol, symbolic use, symbolic meaning, ethnolinguistics.

Кроме ареальной, функционально-стилистической характеристики названий одежды, применяется историко-этнографическая, мифологическая, культурологическая их интерпретация, что относится к сфере этнолингвистики. К сожалению, специальных исследований, посвящённых символике лексики одежды, нет, хотя этот лингвистический материал находит отражение в словарях символов.

В статье рассматриваются символы наименований одежды в зависимости от способов отражения понятия, средства выражения, времени возникновения, сферы функционирования.

Одежда – поздний феномен материальной культуры. У различных народов издавна устанавливалась связь между человеком и его одеждой: всё случившееся с одеждой якобы отражается и на самом человеке, даже если в это время он находится далеко [1, 245].

Особое место среди названий одежды занимают слова, имеющие символическое значение. Многие из них пришли из глубины веков. Например, жениха с древних времён опоясывали кушаком, узлы которого, по народному поверью, оберегали от порчи. Узел считался в древности магическим символом, посредством которого можно было связать как добро, здоровье и счастье, (т.е. нанести им вред), так и зло (избавление от болезней, страданий).

В древней магии, как замечает М.М.Маковский, различали такие типы узлов: 1) узлы, навлекающие беду или смерть на врагов, и 2) узлы, используемые с целью защиты от диких животных или духов, болезней, смерти, дурного глаза [1, 334].

Различные степени символичности зависят от фактической и логической связи между словом и понятием. Большее расстояние между ними способствует возникновению символического образа. Символика названий одежды может сочетаться с цветовой символикой: белая одежда – символ венчания, чистоты, страданий; черная одежда – символ скорби, смерти, траура; голубые мундиры в России XIX в. символизировали жандармов; гороховое пальто – шпиков охраны [2, 49].

Символический образ может развиваться из метафоры. Именно метафорическое происхождение имеют некоторые образы дороги. Издавна в русском народе представление о ней вызывает скатерть: было распространено поверье, что если потянуть скатерть со стола, то сёстры скоро выйдут замуж (скатерть – символ дороги к замужеству). Этот же символический образ выступает во фразеологической единице *скатертью дорога* в её первоначальном значении. В речевом этикете наших предков этот устойчивый оборот выражал пожелание счастливой дороги. Аналогичное символическое значение при описании русских народных обрядов приобретают лексемы *рушник, убрус, кушак, новина*.

Символика названий одежды чаще всего проявляется на лексическом уровне: *калита* – символ богатства, *повойник* – образ замужней женщины. На фразеологическом уровне выступают устойчивые сочетания слов: *шапка Мономаха* – “символ царской власти”, *снять платок* – “опозорить”. На словообразовательном уровне отголоском символических значений являются производные: *распоясаться, венчаться, шапочное* (знакомство). Одна и та же лексема в разное время может ассоциироваться с различными символами. Например, лексема *фата* в “Хождении Аф. Никитина” обозначает кусок ткани, повязанный на голое тело, вокруг бедер, а также легкую ткань для чалмы. Современное фата – символ свадебного обряда. Первоначально это было покрывало невесты, которым дружки при браке уводом накрывали ее. Вот как пишет А.Н.Афанасьев об этом символе: “Покрывало, которым окручивают голову невесты, ее фата, есть символическое знамение того облачного покрыва, под которым являлась прекрасная богиня весны, рассыпающая на всю природу богатые дары плодородия” [3, 214]. Покрытая голова женщины – признак замужества: волосы из-под чепца, волосника, кички или платка не должны быть видны. Только девушки имели право в древности ходить с непокрытой головой.

Однако в истории известны и примеры устойчивости символов. *Фригийский колтак* еще в Древнем Риме был известен как символ свободы. Символика этого головного убора сохраняется во Франции эпохи революции: в 1789 г. красная шапка марсельских повстанцев служила символом революционных партий [4, 62]. Символическое употребление *красный колтак* появляется в России первой трети XIX ст.:

Друзья! Немного снисхожденья –
Оставьте *красный* мне *колтак*,
Пока его за прегрешенья
Не променял я на *шишак*.

(А.С.Пушкин. Товарищам)

Некоторые названия одежды утрачивают свои прежние символические значения. Примером может быть головной убор, который в наше время перестал быть средством отличия замужней женщины от девушки, – именно поэтому лексема *опростоволоситься* утратила свою внутреннюю форму.

По древним поверьям, тело человека представляло собой микрокосм и его отдельные части несли ту же символику, что и соответствующие части макрокосма. Возможно, символика неба отразилась и в названиях русских головных уборов, например, *сорока, кокошник*, связанных с наименованиями птиц. У

разных народов существует неодинаковая символика покрытия головы [1, 245]. Если девушка на Руси могла ходить с непокрытой головой, то замужняя женщина обязана была закрывать волосы головным убором. *Снимать платок, фату* с женщины означало позорить ее. Такой поступок в Московском государстве расценивался как безнравственный, хулиганский [5, 92]. непокрытые волосы замужней женщины связывались с неприличным поведением, с грехом.

Аналогичную символику имело словосочетание *снимать шапку* (с кого-либо). Этот жест позорил человека, лишал его достоинства:

Кто, силач, возьмет в охапку
Холм Кремля-богатыря?
Кто *собьет* золотую шапку
У Ивана-звонаря?

(Ф.М.Глинка. Москва) [5, 92].

В некоторых случаях символом одной идеи становятся различные реалии, а следовательно, и лексемы, их обозначающие. Так возникают синонимические названия-символы: *бармы, венец, корона, багряница, порфира* – символы царской власти; *плат, убрus, рушник* – символы сватовства.

Синонимичность слов-символов доказывается возможностью их замены в одном контексте или употреблении в близких контекстах.

Символические образы лексики одежды различаются своей функционально-жанровой характеристикой. В церковно-книжных памятниках употребляются обычно слова-символы, абстрактные в своей основе, вызванные к жизни идеалистической богословской мыслью. Реальное понимание в церковных символах нередко вытесняется теологической абстрактностью: “*Растръза вретнице мое ... бе бо въ рубехъ сквьрныхъ члвкъ*” [6, 321].

Вретнице – символ нищеты. В богослужебной литературе встречаются устойчивые обороты, реализующие символические значения: *риза правды* – “белая одежда, в которую одевался человек после крещения в знак очищения, оправдания от всякого греха”, *риза радования* – “монашеская одежда, ряса черного цвета, которая связана с обетом послушания” [7, 549].

Символика названий одежды в народной речи носит конкретный характер и мотивирована обрядовыми действиями, обычаями. Так, существительные *карман, мешок, калита, черес* с древних времён символизируют богатство, сравн.: антропоним Иван Калита. Символические значения в анализируемой лексике обычно имеют производный характер. Интерес представляет анализ их места в смысловой структуре бытовых наименований, особенности их взаимодействия с основным номинативным значением. Исторические и толковые словари фиксируют далеко не все символы в сфере лексики одежды. Среди анализируемых номинаций представлены монотематические (*шуба, порфира, шлем*) и полисимволические (*шапка, пояс, плат, венец*) наименования.

Различные символы выражаются разными словосочетаниями, дифференцируются пространственной и временной характеристикой. Так, *терновый венец* – символ мученичества, пришедший из Библии; *лавровый венец* – символ славы, победы, известный ещё древним грекам и римлянам; *соломенный венец* – символ позора девушки, рождавшей ребёнка вне брака (предполагается калька немецкого устойчивого оборота); *железный венец* – символ монархической власти, связанный с коронаванием Наполеона в Милане железной ломбардской короной в 1805 г.

Венец у разных народов символизирует, как и *корона*, царскую или королевскую власть:

С дрожащей головы твоей
ты в бегстве уронил *венец*
(М. Лермонтов. 30 июля Париж 1830 года) [4, 76].

Некоторые устаревшие символические значения реализуются лексемой *венец* во фразеологических оборотах церковнославянского употребления:

венець жизни, правды = бессмертие, блаженство и слава на небе;

венець живота = царство небесное, вечное блаженство;

венець брачный, который надевается на жениха и невесту во время таинства брака; идти под венец [7, 114].

Различая общеязыковую и художественную символику, особое внимание мы обращаем на последнюю. Каждый символ имеет свою семиологическую и культуроведческую трактовку, свою временную и пространственную характеристику, причем время представлялось первобытным сознанием в виде пространства, а пространство воспринималось в виде вещи [1, 17].

Например, в контексте “*Венец терновъ* на главу ему тамъ возложили, въ земляной тюрме и уморили” (Житие пр. Авв.), как отмечает В.В.Виноградов, библейский символ, сочетаясь с народными символами, изменяет свое эмоциональное содержание и свои ассоциативные связи [8, 228].

Источником наших знаний о символике в сфере лексики одежды являются также исторические произведения. Например, в книге Г.Котошихина “О России в царствование Алексея Михайловича” читаем: “Да въ то же время, как женихъ бываетъ у царя, невеста отъ себя посылаетъ к царице и царевнамъ *убрусы тафтяные, шиты золотомъ*” [9, 1223].

Важным источником формирования бытовой символики является также фольклор. В русских пословицах употребляются свободные символические значения, например: *Рубище* не дурак, а золото не мудрец (*рубище* “нищета”) [10, 95]; *Мошна* не говорит, да много творит (*мошна* “богатство”) [10, 82], и фразеологически связанные: Вор с мошенника *шапку снял* (*снять шапку* “уличить”, “опозорить”) [10, 218]; Махнул *пола об полу*, ударили рука об руку (*махнуть пола об полу* “совершить сделку”) [10, 235]. Символическое употребление названий одежды встречается в подблюдных песнях:

Мне въ том *венце* венчаться,
Мне темъ перстнемъ обручаться,
Мне тою булавкой *убрусъ* притыкать [9, 1544].

Таким образом, система русских символических названий одежды тесно связана с другими семиотическими системами – системой обрядовых образов, религиозных символов, условно-фольклорных значимостей, системой народных примет и др. Среди анализируемых символов выделяются две противоположных, по способу отражения понятий, группы: конкретные (*шапка*), абстрактные (*риза*). Иногда одно наименование выступает то в роли конкретного народно-поэтического символа, то в функции абстрактного (*венец*). Символы названий одежды различаются временем возникновения. К языческой поре, например, относятся символические образы *пояс, плат*, обозначающие оберег человека. В древнерусском языке старшего периода были известны символические употребления лексем *бармы, корона, багрянница, порфира*. В двадцатом веке возникли некоторые общественно-политические символы (*буденовка* – “революция”; рыцари *плаща* и шпаги – “агенты ЦРУ”); спортивные (*корона* – “спортивное первенство”; *первая перчатка* – “чемпион по боксу”). Наиболее часто символ выражается лексемой или фразеологическим оборотом. Большая часть анализируемых символов входит в синонимические ряды; единичные наименования стоят в этой системе обособленно. Некоторые символические названия многозначны. Развитие символов охватывает следующие области человеческой деятельности: духовную культуру, общественно-политическую жизнь, военную сферу, торгово-экономическую область и др. Большая часть анализируемых символов перешла уже в пассивный запас языка. Символические образы богато представлены в художественных, фольклорных произведениях конца XVIII – начала XIX ст. Система анализируемых символов, представляющая собой открытую систему, однако обогащается она в наше время очень медленно.

ЛИТЕРАТУРА

1. Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и мир образов. – М.: Владос, 1996. – 416 с.
2. Томиліна Г.Я. Побутові назви у символічній функції // Мова і духовність нації. Тези доповідей регіональної науково-практичної конференції. – Львів, 1989. – С.49-50.
3. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу. Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов. – В трех томах. Том I. – М.: Современный писатель, 1995. – С. 121.
4. Иванов В.В., Панькин В.М., Филиппов А.В., Шанский Н.М. Краткий словарь традиционных символов русской поэзии // Русский язык в школе. – 1977. – №4. – С. 73-85.
5. Иванов В.В. и др. Краткий словарь традиционных символов русской поэзии // Русский язык в школе. – 1977. – №5. – С. 86-96.
6. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по памятникам письменности. – В трех томах. – Том I. – Санктпетербург, 1893. – 1420 с.
7. Дьяченко Г. Полный церковно-славянский словарь. М., 1900. – 1120 с.
8. Виноградов В.В. О задачах стилистики. Наблюдения над стилем Жития протопопа Аввакума // Русская речь. Сборники статей под ред. Л.В.Щербы. Петроград: Фонетический институт практического изучения языков, 1923. – С. 195-285.
9. Историческая хрестоматия церковнославянского и древнерусского языков. Составлено Ф.Буслаевым. М.: В университетской типографии, 1861. – 1631 с.
10. Пословицы русского народа. Сборник В.Далы. – М.: Госиздат художественной литературы, 1957. – 991 с.

ТРЕБОВАНИЯ К ТЕКСТУ КАК СПОСОБУ РЕАЛИЗАЦИИ КОММУНИКАТИВНЫХ ИНТЕНЦИЙ АВТОРА

Третьякова Т.А., к. пед. н., доцент

Запорожский национальный университет

В статье рассматривается одна из важных проблем методики преподавания иностранных языков - формирование умений чтения, в частности, вопрос отбора текстового материала. Текст рассматривается, как способ реализации коммуникативных целеустановок автора. Анализируются способы лингвистического выражения коммуникативных интенций автора.

Ключевые слова: авторская интенция, коммуникативная компетенция, реципиент, репрезентант жанра.

Третьякова Т.А. ВИМОГИ ДО ТЕКСТУ ЯК ЗАСОБУ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНИХ ІНТЕНЦІЙ АВТОРА /Запорізький національний університет, Україна.

У статті розглядається одна з важливих проблем методики викладання іноземних мов - формування вмінь читання, зокрема, питання відбору текстового матеріалу. Текст розглядається як спосіб реалізації комунікативних інтенцій автора. Анализуються засоби лінгвістичного і екстралінгвістичного вираження комунікативних інтенцій автора.

Ключові слова: авторська інтенція, комунікативна компетенція, реципієнт, репрезентант жанру.

Tretyakova T.A. REQUIREMENTS TO THE TEXT AS A MEANS OF REALIZATION OF THE AUTHOR'S COMMUNICATIVE INTENTIONS / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article deals with the topical problem of foreign language teaching – formation of comprehension competence in reading and, in particular, the problem of text selection. The text is described as a means of realization of the author's communicative intentions. The linguistic and extralinguistic ways of expression of the author's intention are analyzed in the article.

Key words: author's intention, communicative competence, recipient, representative of genre.

В случае выдвижения коммуникативной компетенции личности в качестве цели обучения иноязычному чтению требования к учебной информации возрастают. Текст является основной единицей формирования коммуникативной компетенции реципиента. Общепринятыми дидактико-психологическими принципами, предъявляемыми к текстам, являются содержательная сложность, большой объем, доступность, новизна, актуальность, профессиональная направленность (репрезентативность тематического корпуса), научность информации, преемственность, системность, посильность. Степень восприятия тех или иных упомянутых принципов зависит от уровня сформированности предметной и лингвистической компетенции читающего. Отсюда, важен учет этапа, на котором предполагается введение специальных текстов, и который определяется общим процессом специализации студентов.

Научность информации означает отражение современного уровня в области комплекса изучаемых дисциплин. Этот принцип связан с учетом доступности и посильности. Формирование коммуникативной компетенции реципиента должно проводиться на текстах достаточного уровня трудности (для обеспечения функционирования психических процессов, активизации их деятельности). Принцип системности реализуется в актуальности, стабильности информации и отражает требование насыщения текстов наиболее распространенными сведениями по изучаемой специальности с учетом принципа проблемности.

Требование к тексту как репрезентанту определенного жанра реализуется в знании реципиентом законов распределения информации, т.е. способствует формированию формально-логической компетенции, умению выявлять темы, субтемы, связи между ними, определять завершенность, незавершенность развития темы, целостность ее характера, что в итоге влияет на понимание прочитанного. Способствует этому постановка проблемы и наличие одного из путей ее решения. Необходимо, чтобы данный текст репрезентовал жанры, которыми должны овладеть студенты. Научная статья – важнейший из них. Статьи, связанные с описанием являются, по экспериментальным данным, наиболее подходящими для обучающихся. Научные статьи технического профиля требуют некоторой адаптации по линии лексико-грамматического материала, фактуальной информации и композиционных единиц. Дедуктивно-индуктивный способ изложения, встречающийся в подавляющем большинстве научных статей, наряду с дедуктивным является наиболее целесообразным. Достоинством последнего является создание у читающего направленности на основную мысль, на установление целевой авторской интенции. Анализ текстов позволяет представить конечный набор авторских интенций, характеризующий определенный тип текста. Абстрагированная таким образом от конкретного текста авторская интенция называется коммуникативной целеустановкой автора (О.Д.Кузьменко). Суть ее в планировании автором представления явлений и закономерностей действительности определенным образом с учетом различных форм воздействия на читателя. Значимость ее объясняется двумя моментами:

а) важнейшие свойства коммуникативных единиц определяются коммуникативными целеустановками авторов;

б) именно она предопределяет направление вероятностного смыслового прогнозирования при чтении.

Анализ названий параграфов текста позволяет установить неоднозначность характера текстов как коммуникативных единиц с точки зрения реализации коммуникативных целеустановок авторов и дает возможность выделить три их вида:

- 1) простая коммуникативная целеустановка, достигаемая в процессе раскрытия одной темы;
- 2) комплексная коммуникативная целеустановка, достигаемая при раскрытии двух или более тем;
- 3) сложная коммуникативная целеустановка, включающая две или три целеустановки, достижению которой способствует раскрытие одной темы.

Авторами для достижения коммуникативной целеустановки используется целый комплекс определенных способов и средств их выражения, лингвистических и экстралингвистических, формирующих определенные типы текстов, выступающих как коммуникативные единицы. К способам реализации коммуникативной целеустановки относятся различные семантико-композиционные единицы с конкретной семантикой, отражающей коммуникативные намерения авторов, иерархия которых в рамках типового текста способствует формированию его смысла. Данные композиционные единицы не имеют однозначного термина, как дополнительные используются следующие: коммуникативный блок, функционально-коммуникативный блок, информационно-коммуникативный блок, смысловая часть. Адекватность восприятия авторского смысла при чтении зависит, в частности, от умения понять иерархичность смысловых отношений между композиционными единицами как отражение коммуникативных намерений автора. Последние в методических целях можно разделить на следующие группы:

- 1) дать определение понятия, свойства, характеристику, структуру и т.п. Смысловые части, реализующие коммуникативные намерения авторов этой группы, требуют от реципиента понимания полного и глубокого с установкой на дальнейшее воспроизведение. Эти смысловые части по своей функциональной нагрузке наиболее важны для формирования смысла всего текста;
- 2) проиллюстрировать основные положения текста. Сравнить явления, факты. Здесь требуется понимание основного смысла с установкой на построение собственного высказывания на аналогичную тематику;
- 3) дать представление о назначении, функции, дать источник уточнения, справку, и т.п. Смысловые части, актуализирующие намерения этой группы, не требуют дальнейшего воспроизведения;
- 4) проконтролировать адекватность и эффективность усвоенного знания, навыка, умения. Эта коммуникативная установка реализуется не непосредственно в текстах, а в послетекстовых заданиях, упражнениях, иными словами, в “поступочном звене” чтения.

На наш взгляд, смысловые части текстов, реализующие определенные коммуникативные намерения авторов, требуют от читающего “различного” понимания и нацеливают на определенный режим (вид) чтения. Например, коммуникативные намерения авторов, относящиеся к первой группе, ориентируют на режим инклюзивного (полного, углубленного) чтения; второй и третьей групп - на режим эксклюзивного (неполного) просмотрового, ознакомительного чтения.

Коммуникативный замысел автора текста является продуктом взаимодействия всех релевантных для каждого конкретного случая формантов ситуации общения (мотив, цель, личность автора, место, время, личность реципиента и т.д.) и ситуации предметной (описываемой в тексте: действия, события и т.д.). Поэтому раскрытие этого коммуникативного замысла требует анализа всех релевантных формантов ситуации, являющихся актуализаторами смысла. Вершину текстовых отношений как семантико-смысловую иерархию образует главный коммуникативный замысел автора, раскрытие всех релевантных связей которого обуславливает адекватное понимание. При этом понимание не обязательно предполагает полное понимание его языкового содержания, т.е. наличие высокого уровня сформированности лингвистической компетенции. Это объясняется тем, что информация, находящаяся на разных иерархических уровнях, может подвергаться компрессии на уровне значения без ущерба для смысла и занимать либо верхний уровень иерархии (цель сообщения, коммуникативный замысел автора), либо средний (основные элементы общего содержания, развертывания основного тезиса), либо нижний (второстепенные элементы, избыточные для понимания). Однако судить о подобной избыточности можно только на уровне интерпретации его предметного содержания. Практика показывает, что различные экстралингвистические форманты смысла, на первый взгляд избыточные, могут в определенных случаях способствовать истолкованию смысла текста, раскрытию главного коммуникативного замысла автора. Коммуникативный замысел каждого фрагмента текста (фразы, текстемы, микротекста) должен сверяться и не противоречить главному коммуникативному замыслу и

коммуникативным замыслам более высоких порядков. Порядок расположения их должен соответствовать логике развертывания текста. Возможен и другой путь: первоначальное раскрытие главного коммуникативного замысла, затем его развертывания, т.е. от смысла - к предметному содержанию (для самоконтроля).

Смысловые, структурные, логические и лингвистические признаки текста, обусловленные коммуникативной целеустановкой автора и подчиненные прагматической задаче – облегчению восприятия с учетом возможностей адресата, позволяют разрабатывать типологию текстов для исследуемой сферы общения. Методистами вычленяются три группы признаков текстов, призванных обеспечить его функционирование в качестве коммуникативной единицы:

- а) информационно-тематическое содержание, формирующее смысл;
- б) оценочно-эмотивный компонент, реализующий общественно закрепленное отношение к представленному информационно-тематическому содержанию;
- в) коммуникативная направленность текста, проявляющаяся в учете адресата, и призванная установить контакт с ним. Информационно-тематическое содержание, как правило, представлено в названии текста, параграфа, представляющего тему текста (общий денотат), в которой заданы все остальные денотаты текста.

Анализ текстов для студентов неязыковых специальностей дает возможность выявить следующий набор тем: абстрактное понятие, предмет его назначения, свойства, выражение соответствующей зависимости и связи явлений и фактов; классификация, теория, закон, применение, порядок действия при выполнении практического задания и т.п. Данные темы представляют собой коммуникативные намерения авторов, на основе которых выделяются соответствующие смысловые части: определение понятия, характеристика свойства, вывод и т.д. Смысловая часть, в отличие от текста, реализует только одно коммуникативное намерение автора и не имеет особых лингвистических средств, обуславливающих связность текста в рамках большого контекста.

Соотнесение способа изложения информации с конкретной коммуникативной целеустановкой автора способствовало выделению типологии текстов учебной литературы:

- 1) унифицированный тип текстов характеризуется единым способом изложения – описанием или рассуждением, причем, первое более частотно и служит реализации следующих коммуникативных целеустановок авторов:
описание – дать представление о предмете, явлении;
- дать классификацию и ее основание;
- объяснить назначение, применение и т.п.
рассуждение – доказать научное положение;
- объяснить суть явлений и т.п.
- дать характеристику свойств, связей и т.п.;
- 2) комбинированный тип текстов, в которых актуализация коммуникативной целеустановки автора происходит при использовании двух способов изложения (описания, рассуждения).

Одна и также коммуникативная целеустановка может иметь один вариант лингвистического исполнения и являться при этом универсальным средством и способом представления определенного смысла текстовой информации, причем, независимо от учебной дисциплины.

Отношение автора к излагаемой информации выражается в оценочно-эмотивных признаках текста, в его субъективно-модельном значении, которое имеет в определенных типах текстов типизированные формы выражения. И может быть выражено следующими лингвистическими характеристиками: источник информации (пишут, говорят, установлено и т.п.), достоверность (знаем, действительно, как видим и т.п.), порядок развития (сначала, затем, наконец), вероятностный характер информации (предположим, пусть и т.п.), пояснение (это значит, что...), дополнительная информация (примечание, сноска, схема, инструкция и т.п.).

Выражение авторского отношения к реципиенту реализует коммуникативную направленность и может быть выражено в имплицитной или эксплицитной формах. Первое проявляется в выборе речевых форм и учете характеристик читателя. Эксплицитное отношение имеет методические функции (активизация внимания, побуждение к действию, привлечение к совместному размышлению, указание на возможный способ деятельности).

Лингвистические средства, предназначенные для выражения отношения автора к потенциальному реципиенту, можно отразить следующим образом: активизация (посмотрите, обратите внимание...), направленность на адресата (связь с вышеизложенным, указание на итог (отсюда следует, мы доказали и т.п.), активизация мышления, привлечение к совместной деятельности (рассмотрим, найдем, подумаем и

т.п.), необходимость или возможность определенной мыслительной операции или действия (попробуйте, убедитесь, запомните и т.п.).

Учитывая коммуникативные целеустановки авторов, реализующих их коммуникативные намерения, можно выделить коммуникативные задачи, с которыми обучающийся сталкивается при чтении (понять смысл, применить рассуждение, сделать вывод, оценить, планировать, прогнозировать и т.п.).

В этой связи повышается значение отбора текстов для разных коммуникативных задач. Так или иначе одни виды чтения содержат элементы других видов чтения: просмотр невозможен без ознакомления и наоборот, поиск информации невозможен без просмотра, а запоминание и оценка информации (изучающее чтение) невозможны без ознакомления и элементарного ее поиска.

Исходя из вышеизложенного, можно отметить необходимость актуализации всех видов чтения в пределах одного текста путем вариаций коммуникативных заданий. Выявленные коммуникативные целеустановки авторов и коммуникативные задачи, стоящие перед реципиентами, определяют специфику речевой ситуации или акта общения, которая включает в себя текст (набор смысловых частей, определяемый спецификой изучаемой дисциплины.)

УДК 81'27(07)

ОБУЧЕНИЕ АУДИРОВАНИЮ СТУДЕНТОВ НЕСПЕЦИАЛЬНЫХ ФАКУЛЬТЕТОВ

Федоренко Е.А., преподаватель, Штык, И.А., преподаватель

Запорожский национальный университет

В статье рассматривается одна из ключевых проблем преподавания иностранных языков – аудирование. Оно является одним из сложных подходов к изучению языка. Именно через аудирование идёт усвоение лексического состава и его грамматической структуры.

Ключевые слова: аудирование, лексические и грамматические ядра, пересказ, коммуникация

Федоренко О.О., Штык І.А. НАВЧАННЯ АУДІЮВАННЮ СТУДЕНТІВ НЕСПЕЦІАЛЬНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ / Запорізький національний університет, Україна.

У статті розглядається одна з ключових проблем викладання іноземних мов – аудіювання. Воно є одним із найскладніших підходів до вивчення мови. Саме через аудіювання йдеться про засвоєння лексичного складу мови та її граматичної структури.

Ключові слова: аудіювання, лексичне та граматичне ядро, переказ, комунікація

Fedorenko E.A., Shtyk I.A. TEACHING LISTENING OF STUDENTS OF NONSPECIALIZED DEPARTMENTS OF UNIVERSITIES / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article deals with the topical problem of foreign language teaching – listening. Listening is one of the most difficult approaches to creative education. It is through listening we acquire and understand vocabulary and its grammar structures.

Key words: listening, lexics, grammar nucleus, retelling, and communication.

Термин “аудирование” был введён в литературу американским психологом Брауном. Аудирование – это понимание воспринимаемой на слух речи. При аудировании вы воспринимаете на слух информацию на иностранном языке. Вы не видите текста, не можете посмотреть на написание слов, активно включается ваш слух, и информация поступает в мозг через слуховой канал. Как правило, аудирование - это один из самых сложных подходов к изучению языка. Очень малый процент воспринимаемого может оттолкнуть от этого метода, но на самом деле, чем текст сложнее, тем лучше. И если освоить аудирование в полной мере, то знание языка значительно повышается. На начальных этапах аудирование на занятиях применяется в ограниченных количествах, но в свободное от занятий время весьма желательно создавать так называемый “белый шум”, или фон т.е. включать телевизор, радио или программу на иностранном языке и заниматься своими делами. Таким образом, вы заставляете подсознание работать на восприятие необходимой вашему сознанию информации, которая рано или поздно понадобится для активного использования. На занятиях аудирование следует проводить следующим образом. Вначале прослушать текст без какой – либо подготовки и постараться четко и ясно различать каждое слово. Если вы не понимаете этого слова, не старайтесь его перевести на русский, пропускайте его дальше – в подсознание и слушайте следующее слово. Текст должен протекать через ваше сознание свободно, без каких – либо задержек, как облака по небу. Как только вы заострите внимание на одном слове, вся картина сразу же нарушится, и небо вашего сознания закроется тучами непонимания и вы не сможете дать возможность

тексту проникнуть в ваше подсознание через сознание. В этом вся суть аудирования как метода перевода пассивного словарного запаса в активный.[6,54]

Аудирование должно занимать важное место в обучении английскому языку студентов неспециальных факультетов. Овладение аудированием дает возможность реализовать воспитательные, образовательные и развивающие цели обучения в вузе. Оно позволяет научить студентов внимательно вслушиваться в звучащую речь, формировать умение предвосхищать смысловое содержание высказываниями, и таким образом, воспитывать культуру слушания не только на иностранном, но и на родном языке. Воспитательное значение формирования умения понимать речь на слух оказывает в то же время и развивающее воздействие на ребенка, и, прежде всего, слуховой памяти.

Аудирование вносит свой вклад и в достижение образовательной цели, обеспечивая студентам возможность понимать высказывания, какими бы элементарными они не были на языке другого народа. Аудирование служит и мощным средством формирования коммуникативной компетенции. Оно дает возможность овладевать звуковой стороной изучаемого языка, его фонемным составом и интонацией: ритмом, ударением, мелодикой. Например, на начальном этапе преподаватель учит различать звуки изолированно и в сочетаниях, долготу и краткость, количественные и качественные характеристики звуков. В этом случае можно сравнить овладение иностранным языком с овладением родным языком путем слушания. Язык, как известно, усваивается неосознанно, а речь - путем имитирования. Все это необходимо учитывать при обучении аудированию иноязычной речи, так как здесь можно найти достаточно аналогий с аудированием родной речи.

Через аудирование идет усвоение лексического состава языка и его грамматической структуры. Так, например, на I курсе студенты через аудирование овладевают базовым лексическим и грамматическим ядром. Проверка понимания происходит тогда, когда студент дает краткий ответ. Таким образом, осуществляется и обучение пониманию структур разного типа: утвердительных, вопросительных, отрицательных. В то же самое время аудирование облегчает овладение говорением, чтением и письмом, что является одной из главных причин использования аудирования в качестве вспомогательного, а иногда и основного средства обучения данным видам речевой деятельности.

Таким образом, очевидно, что аудирование как вид речевой деятельности играет важную роль на начальном этапе в достижении практических, развивающих, образовательных и воспитательных целей и служат эффективным средством обучения английскому языку.

В методике прослеживается два пути обучения аудированию. Первый путь предлагает обучение аудированию в процессе выполнения специальных упражнений, т.е. аудирование выступает как цель обучения, следовательно, по этому пути аудированию следует обучать как виду речевой деятельности. Сторонники же второго пути указывают на необходимость сочетания упражнений в аудировании с элементами говорения, чтения, и письма, т.е. аудирование здесь выступает как средство обучения другим видам речевой деятельности. Для этого предлагаются неспециальные упражнения. Многие современные методисты объединяют эти два пути. Они предлагают учить аудированию как цели, а затем как средству, и поэтому они считают, что система упражнений для обучения аудированию должна включать в себя как специальные, так и неспециальные речевые упражнения.[3,24]

Специальные речевые упражнения проводят для того, чтобы учащиеся научились использовать подготовленные образцы в речевом синтезе, узнавать и понимать известные конструкции в разнообразном окружении. В число речевых специальных упражнений войдут упражнения, развивающие умение соотносить часть и целое в процессе слухового восприятия, находить в речи главную мысль, обращать внимание на заранее указанный отрезок речи, догадываться о назначении отдельных элементов на основе понимания целого, т.е. использовать языковую и логическую догадку в процессе слухового воспитания.

Неспециальные упражнения направлены на обучение не только аудированию, а через него говорению, чтению, письму.

Как известно, речь – основная составляющая мышления. На основе этого можно сделать вывод, что чтение, а вернее правильное чтение, невозможно без овладения аудированием, так как во время чтения, как вслух, так и “про себя” человек пользуется речью, причем в последнем случае внутренней речью, она позволяет ему контролировать себя и правильность своих высказываний. Отталкиваясь от этого, мы можем сделать вывод, что без овладения речью во всех ее видах невозможно научиться правильно читать, а аудирование – прекрасный способ для тренировки проговаривания. Аналогично дело обстоит и с письмом, где, наряду с памятью, у человека работает еще и внутренняя речь, не отдавая себе отчета, он проговаривает то, что пишет. Что касается говорения, то оно невозможно без умения слушать и понимать речь собеседника.

В общении на уроке иностранного языка является диалог, а обучение аудированию очень важно для свободной коммуникации учащихся.

Практическое овладение иностранным языком возможно лишь при условии пользования им в качестве средства общения, в процессе которого происходит обмен информацией на данном языке. Занятие обладает довольно большими возможностями для использования иностранного языка в качестве средства общения учителя и учеников. Наблюдения, однако, показывают, что эти возможности далеко не всегда используются в полной мере!

Если руководствоваться критериями полноты и правильности понимания, то можно согласиться с градацией, предлагаемой применительно к восприятию лекций. Первый из трех выделенных уровней характеризуется наличием общего представления о том, что говорит лектор, второй – пониманием предмета высказывания, т.е. не только того, о чем говорит, но и что говорит лектор. Третий уровень – пониманием основной мысли. В данном случае слушающий понимает тему, содержание лекции и средства, которыми оно выражено. Учитывая эти данные, Гез предлагает несколько иное деление: 1) уровень фрагментального (поверхностного) понимания, 2) уровень глобального (общего) понимания, 3) уровень детального (полного) понимания, 4) уровень критического понимания.[4,32]

Упражнения, с помощью которых проверяется степень глубины и полноты понимания, должны относиться только к 3 уровням (2-4), с их помощью может быть выявлена и фрагментарность понимания.

Общее понимание текста проверяется обычно с помощью выбранного ответа на вопросы (так называемые правильный/неправильный ответ выполнения текстов типа “multiplechoice” (выбор правильного ответа, как правило, из четырех)).

Уровень детального понимания определяется путем заполнения пропусков в графическом ключе (closetest), представляющем собой сокращенное или полное изложение прослушиваемого. В зависимости от языковой подготовки слушающих и сложности текста пропуски могут иметь большие или меньшие интервалы (например, пропускается каждое одиннадцатое слово, каждое седьмое или каждое третье).

Уровень детального понимания проверяется с помощью ответов на вопросы, пересказов на родном и иностранном языках, составления развернутого плана и т.д.

Уровень критического понимания связан с оценкой прослушанного, с выделением основной информации, с комментированием и обсуждением, т.е. со всякого рода творческими, проблемными заданиями, предполагающими понимание эмоционально- оценочных элементов текста и наличия умения соотносить содержание с ситуацией общения.

Итак, из всего сказанного выше мы делаем вывод, что существует реальная возможность формирования умений и навыков устной речи на основе аудирования. Наиболее предпочтительными являются способы, которые создают ситуации естественного речевого общения, стимулируют учащихся высказаться, обменяться мнениями. Задания к прослушанному тексту должны быть творческими, действия учащихся должны быть внутренне мотивированы. Желательно, чтобы они имели проблемный характер, побуждали учащихся применять в ответах полученные ранее знания, ставили их перед необходимостью сравнивать, догадываться, искать решение в самом тексте, то есть решать коммуникативные задачи учащиеся должны самостоятельно, используя лексико-семантические опоры в виде таблиц или записей фактического и языкового материала на доске. Опоры служат не только речевой поддержкой, но и способствуют лучшему пониманию и запоминанию аудитивного материала.[5,12]

Таким образом, аудирование составляет основу общения. Владение таким видом речевой деятельности, как аудирование, позволяет человеку понять то, что ему сообщают, и адекватно реагировать на сказанное, помогает правильно изложить свой ответ оппоненту, что и является основой диалогической речи. В этом случае аудирование учит культуре речи: слушать собеседника внимательно и всегда дослушивать до конца, что является важным не только при разговоре на иностранном языке, но и при разговоре на родном. Аудирование – основа обучения языку оно имеет первостепенное значение при изучении звуков, так как они все воспринимаются, на слух и важно, чтобы обучаемые четко уловили звук, и при поддержке учителя смогли воспроизвести его. Нельзя недооценивать роль аудирования при обучении иностранному языку. Впрочем, как и роль других видов речевой деятельности, нельзя отделить аудирование от говорения, письма или чтения. Коммуникативная особенность аудирования как вида речевой деятельности играет важную роль на всех этапах обучения иностранному языку - студентов неспециальных факультетов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Артемов В.А. Психология обучения иностранному языку.- М.: Высшая школа, 1969 - 103 с.
2. Вайсбурд М.Л. Обучение учащихся средней школы пониманию иностранной речи на слух. – М.: Просвещение, 1985 – 62 с.
3. Гез Н.И., Ляховицкий М.В., Миролюбов А.А. и др. Методика обучения иностранным языкам в средней школе: учебник. –М.: Высшая школа, 1982 – 256 с.

4. Гез Н.И. Роль условий общения при обучении слушанию и говорению: "Иностранные языки в школе". 1981- №5-32с.
5. Елухина Н.В. Интенсификация обучения аудированию на начальном этапе: "Иностранные языки в школе". 1986-№5-15с.
6. Леонтьев А. Язык, речь, речевая деятельность. М.:Просвещение, 1985-57 с.

УДК 821.111 Н – 92.09:792.01 "15"

ЕСТЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ ТОМАСА НЕША В КОНТЕКСТІ ПІЗНЬОРЕНЕСАНСНИХ ДИСКУСІЙ НАВКОЛО ТЕАТРУ (НА ПРИКЛАДІ ПАМФЛЕТУ "ПІРС БЕЗГРОШОВИЙ")

Федоряка Л.Д., аспірант

Запорізький національний університет

У статті висвітлено специфіку естетичних поглядів елізаветинського письменника Томаса Неша. У процесі аналізу тих фрагментів памфлету "Пірс Безгрошовий", у яких автор репрезентує своє естетичне кредо, доведено, що в контексті літературної боротьби між противниками й захисниками світського мистецтва Т.Неш відстоює позиції апологета театру. Автор памфлету пропонує неординарні аргументи для спростування деяких пуританських тез, а також виступає в підтримку думки про існування різних функцій сценічних видовищ.

Ключові слова: театр, театральні п'єси, естетичні погляди, пуритани, апологети.

Федоряка Л.Д. ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ТОМАСА НЭША В КОНТЕКСТЕ ПОЗДНЕРЕНЕСАНСНЫХ ДИСКУССИЙ ВОКРУГ ТЕАТРА (на примере памфлета "Пирс Безденежный") / Запорожский национальный университет, Украина

В статье освещена специфика эстетических взглядов елизаветинского писателя Томаса Нэша. В процессе анализа тех фрагментов памфлета "Пирс Безденежный", в которых автор представляет свое эстетическое кредо, автор статьи пришел к выводу, что в контексте литературной борьбы между противниками и защитниками светского искусства Т.Нэш отстаивает позиции апологета театра. Автор памфлета предлагает неординарные аргументы для опровержения некоторых пуританских тезисов, а также поддерживает мысль о существовании разных функций сценических постановок.

Ключевые слова: театр, театральные пьесы, эстетические взгляды, пуритане, апологеты.

Fedoryaka L.D. AESTHETIC VIEWS OF THOMAS NASH IN THE CONTEXT OF THE LATE RENAISSANCE DISCUSSIONS ABOUT THEATRE (on the material of the pamphlet "Pierce Penniless") / Zaporizhzhya National University, Ukraine

The specific character of aesthetic views of the Elizabethan writer Thomas Nash was outlined in the article. Having analysed those extracts of the pamphlet "Pierce Penniless", in which the author represented his aesthetic credo the scholar came to the following conclusion: in the "war" between defenders and enemies of Poetry Th.Nash proclaimed himself the defender of the theatre. The author of the pamphlet suggested unordinary arguments for disproving some puritan theses and confirmed the idea of different functions of the theatrical performances.

Key words: theatre, theatrical plays, aesthetic views, puritans, defenders.

За часів королеви Єлизавети театральне мистецтво в Англії набуло надзвичайної популярності, стало одним із найважливіших факторів впливу на суспільну мораль та духовний світ людини. У 70-90 роки XVI ст. англійці відвідували театри "Куртина" (від англ. "curtain", отримав назву від місцевості, в якій розміщувався – Кетн-Клоуз ("Curtain-Close")), "Троянда", "Блекфраєрс" і "Театр", у яких з великим успіхом ставилися твори тогочасних драматургів Дж.Лілі, Дж.Гасконя, Т. Гейвуда, Р.Гріна, К. Марло, Т. Кіда. Про популярність п'єс свідчить, зокрема, кількість постанов, здійснених різними театральними трупамі. Наприклад, королівські розваги, обов'язковим компонентом яких були постановки вистав у театрі "Троянда", розпочиналися щорічно 26 грудня й сягали свого апогею на дванадцятю ніч, тобто на 6 січня; за ці дванадцять днів зазвичай публіка мала змогу переглянути чотири-п'ять п'єс, а перед Великим Постом – ще дві-три нових [1,33]. Шекспірознавець Ф.Е.Холлідей, що наводить цю статистику, стверджує: "В 1587-1592 рр. королівська трупа грала при дворі 14 разів, про що іншим театральним товариствам не могло навіть наснитися" [1, 33]. Дослідник історії англійського театру Е.К.Чемберз наголошує, що актори "Троянди" "в період з 19 лютого 1592 р. по 23 червня того ж року грали спектаклі по шість днів на тиждень впродовж вісімнадцяти неділь, і загалом зіграли 105 вистав, втіливши сценічно 23 п'єси" [2,121-122].

Отже, швидке розповсюдження такого виду розваг, як публічні театри, та популярність загальнодоступних театрів у другій половині XVI сторіччя стало однією з найвпливовіших тенденцій культурного життя Англії, й безумовно, формувало певні етико-естетичні смаки, соціально-політичний світогляд не тільки у представників еліти й освічених громадян суспільства, а й у "ремісників, робітників мануфактур, прикажчиків, трактирників, їхніх слуг, дрібних торговельників, шахраїв та жінок легкої поведінки, які інколи заходилися гаряче дискутувати про спектакль" [3,12].

Проголосивши себе прихильниками істинної християнської моралі й віри, пуритани (від англ. *"pureness"* – чистота) відзначалися вкрай негативним ставленням до мистецтва та театральних вистав, постійно переслідували театралів й називали їх розповсюджувачами згубної волелюбності. Сміливо й упевнено переносили сферу своєї діяльності з церковної на світську, і усвідомлюючи, що відбувалося "велике переселення": "народ ринувся з церков до театрів" [3, 23], представники церков, а також деякі примкнувши до них торговельники й лихварі, звинувачували розквітаюче театральне мистецтво в тому, що саме воно є основним чинником морального занепаду англійської нації. Найсуворіший "вирок" театрам, винесений ініціаторами пуританської кампанії, полягав у тому, щоб закрити стаціонарні театральні приміщення та зменшити випуск усілякої літератури нерелігійного характеру.

Оприлюднення своїх категоричних позицій пуритани почали з 1570 р., коли стали виходити з друку їхні критичні твори, у яких автори всіма можливими способами прагнули аргументувати необхідність інспірованої ними так званої "антитеатральної" кампанії. В 1577 р. вийшов "Трактат, у якому засуджуються нікому не потрібні п'єси та інтерлюдії" Дж. Нортбрука, в 1579 р. – "Школа непристойності" та в 1581 р. – Засудження п'єс за п'ятьма пунктами" С. Госсона, в 1583 – "Анатомія непристойностей" Ф. Стаббза, анонімний твір "Трубний глас, що вдруге та втретє закликає відмовитися від п'єс", та ін.

Цілоком закономірно, що вищеназваний ряд творів, спрямованих на викриття шкідливої й розтлінної природи театральних розваг, спричинив появу творів діаметрально протилежного характеру. Автори цих творів прагнули будь-що спростувати пуританські тези про аморальність сценічних видовищ, поставали на захист аргументу про користь, виховно-пізнавальну та просвітницьку значимість поставлених у театрах костюмованих дійств, щиро бажали відстояти право театру на життя та велике майбутнє.

Найрепрезентативнішими з таких літературно-критичних творів були "Відповідь на "Школу непристойностей" Госсона. На захист поезії, музики та театральних вистав" ("A Reply to Gosson's School of Abuse. A Defence of Poetry, Music & Stage-plays") Томаса Лоджа (1579), "Роздуми про англійську поезію" ("Discourse of English Poetry") В. Вебба (1586), "Мистецтво англійської поезії" ("Art of English Poesie") Дж. Паттенгема (1589), а також "Інвектива проти ворогів Поезії" ("An Invecitive against enemies of Poetry"), яка входить до тексту памфлету Томаса Неша "Пірс Безгрошовий" (1592).

Весь загал елізаветинських *men-of-letters*, які брали участь у так званій "війні памфлетів", на думку Г.Сміта, можливо розподілити на два потужних потоки – пуританськи-ортодоксальний (противники) та апологетичний (захисники). У літературно-критичних творах як апологетів, так і противників світського мистецтва, з'ясовувалася природа театральної, поетичної та музичної творчості. Місце й роль усіх видів світського мистецтва в духовному розвитку пересічних англійців; походження, природа, сутність Поезії та особливості творчого процесу; соціальні, етико-естетичні функції, пізнавальне та виховне значення мистецтва, – таким широким і різнобічним був спектр проблем, вирішенням яких опікувалися елізаветинські літератори. Майже кожен із них, як наголошує дослідниця Н.М.Торкут, "намагався задекларувати позицію, яку він особисто займав у кардинальних дискусіях епохи" [4, 78].

Т. Неш у памфлеті "Пірс Безгрошовий" декларує свою етико-естетичну позицію, включаючи до текстового простору графічно виокремлену "Інвективу проти ворогів Поезії". Основне положення цього фрагменту очевидне з самої назви. Репрезентуючи позиції апологета такого виду світського мистецтва як поезія, Неш виступає проти "ворогів Поезії" – богословів ("*divines*"), які "віддають перевагу занудній рутинній церковній службі замість того, щоб почитати якусь талановиту поему" [5, 56]. Щоб переконати церковників "припинити проповідь хоча б на чверть години", Неш використовує такі аргументи: "Поезія – це саме те мистецтво, в якому людина має знаходити смисл свого життя. ... поезія – це саме те мистецтво, яке допомагає віднайти правильні думки й молодецькі бажання; вона має демонструвати й прикрашати. ... поезія – це мед із усіх квітів, це квінтесенція всіх наук, це сутність розуму, це мова самих ангелів. Подібно до того, як краще мати освіченого адвоката, який доведе судову справу до кінця, а не безграмотного заїку, краще для придворного чи джентльмена, щоб про його чесноти та вчинки розповів поет, а не простий громадянин" [5, 58].

Окрім "Інвективи...", у якій Неш порушує проблеми поетичної творчості, у памфлеті "Пірс Безгрошовий" автор переймається розв'язанням естетичних проблем, що стосуються розвитку театру й театральних п'єс. Відгомін пізньоренесансних дискусій між ортодоксально та апологетично налаштованими літераторами звучить на сторінках памфлету в декількох фрагментах "Скарги на Лінощі".

Погляди Неша на театр як вид мистецтва, театральні п'єси, особисті вподобання серед акторів тогочасся і т.д. репрезентуються у формі ствердження або спростування актуальних наприкінці XVI ст. апологетичних чи пуританських тез. Завдяки очевидній підвищеній емоційності твору створюється враження, що автор вболіває за проблему, і така тональність оповіді та відверта зацікавленість Неша допомагають краще зрозуміти ідейний зміст твору та художнє структурування авторської думки.

Естетичні погляди Томаса Неша донедавна знаходилися на периферії наукових досліджень. Увагу науковців привертав здебільшого роман "Невдалий мандрівник", а памфлетна спадщина письменника ніколи не обиралася об'єктом ретельного вивчення. Щоправда, Г. Хіббард, Дж. Орвел та Р. Рейнольдс, С. Кларк, П. Селзмен, а також сучасні українські дослідниці Н.М. Торкут та К.М. Василина [6] згадували памфлет Неша в контексті генези та структурування жанру памфлету в пізньоренесансній літературі. А проблемно-тематичний спектр памфлету "Пірс Безгрошовий" (як і композиція та стильова своєрідність) все ще залишаються маловідомими для широкого наукового загалу. Між тим, естетичні думки Неша, які значно розширюють проблемний комплекс памфлетного жанру, є доволі цікавими в контексті літературної боротьби між пуританами та захисниками мистецтва, а також у контексті розвитку літературно-критичної думки в Англії.

Тож, поставивши метою статті з'ясування особливостей естетичного світогляду автора "Пірс Безгрошового" Т. Неша, спробуємо довести оригінальність розміщення текстових фрагментів на театральні теми в структурі памфлету "Пірс Безгрошовий". Це в свою чергу потребує з'ясування того, які саме та як саме апологетичні або пуританські тези стверджуються або спростовуються Т.Нешем.

Щоб з'ясувати розміщення фрагментів тексту, в яких автор намагається відтворити своє бачення сучасних йому естетичних проблем, слід коротко торкнутися питання будови памфлету "Пірс Безгрошовий". У його структурі можна виокремити чотири розділи:

1. "Звернення автора до друкаря";
2. "Звернення автора до читачів";
3. "Звернення Пірса до Диявола";
4. "Звернення автора до читачів".

Третій розділ – "Звернення Пірса до Диявола" – є основним з точки зору репрезентації провідного авторського концепту, і складається з семи виділених автором "Скарги..." – на Гординю, Заздрість, Переїдання, Гнів, Пияцтво, Лінощі та Розбещеність. Саме до передостаннього, шостого розділу – "Скарги на Лінощі" – Неш включає декілька підрозділів, присвячених своїм розмірковуванням на теми театру та театральних вистав. На перший погляд, залучення автором фрагментів на театральні теми саме до канви "Скарги на Лінощі" здається не зовсім зрозумілим та невмотивованим. Втім, заглиблення в текст названої "Скарги..." уможливорює простеження такого структурування думки. Так, Неш, обуршуючи шквал негативних емоцій на сутність та багатоманітні прояви людських лінощів, одним із чотирьох рецептів їхнього позбавлення проголошує відвідини театру та перегляди деяких популярних тогочасних п'єс. Думки з приводу театрального мистецтва викладені автором у декількох підрозділах "Скарги на Лінощі", основними з яких є "Захист п'єс", "Користь п'єс", "Обвинувачення громадян на адресу п'єсам" та "Похвали на адресу Неда Аллена". Незважаючи на те, що перераховані підрозділи композиційно розміщені наприкінці "Скарги на Лінощі", і присвячені останньому із запропонованих автором шляхів боротьби з лінощами (відвідини театру спроможні витіснити такі популярні в ті часи види розваг, як гра в карти, відвідування будинків розпусти та випивка ("gameing, following of harlots, drinking" [5, 78]), варто наголосити, що саме ці фрагменти тексту становлять композиційний кістяк "Скарги на Лінощі", вказують на особисте авторське ставлення до морально-етичної проблеми та пропонують її грамотне вирішення, яке полягає у викоріненні лінощів із людської природи шляхом постійних відвідин театральних вистав.

Розглянемо детальніше кожне із запропонованих Нешем положень.

Як уже зазначалося раніше, одним із найгостріших питань, що турбувало літераторів елізаветинської доби, було питання про походження Поезії. Обидва ворогуючих табори – пуритани й апологети – по-різному вирішували проблеми походження Поезії та світського мистецтва загалом. Однаково поширеними серед елізаветинських теоретиків мистецтва були і Платонівська ідея про божественне походження Поезії, і Аристотелівське вчення про міметичний (наслідувальний) характер поетичної творчості. Так, наприклад, Т.Лодж був твердо переконаний, що Поезія "послана з обителі могутнього Всевишнього на досконало створено людину" [7,10]. Інший теоретик – Ф.Сідні – також проголошував подібне гасло: "Поезія – це небесний дар, а не людське вміння" [8,307]. Пуританин С.Госсон, який запально захищав своїх співвітчизників від надзвичайного впливу світського мистецтва, також визнавав, що Поезію неможливо осягнути розумом, і натренуватися в ній, бо під її впливом "як під диявольським, людина втрачає свободу й голову" [9,14]. На відміну від нього, захисник Поезії Дж.Паттенгем, відстоюючи божественний дар Поета, називав його "наслідувачем" ("*imitator*") [10, 19].

Включаючись у дискусію, яку вели сучасні йому теоретики поетичного мистецтва, Неш починає викладення своєї думки такими словами: "А як Вам моє припущення, що п'єса – це не щось божественне,

а лише рідкісне уміння добродетельності? Це так, тому що сюжети в цих п'єсах здебільшого запозичені з наших англійських хронік. У цих хроніках сміливі й мужні вчинки наших предків (які поховані, на жаль, у поточених червою та припавших іржавою міддю книгах) піднімаються із забуття, а самі предки встають із могил, щоб відкрито захистити свої віковічні чесноти. І скажіть, чи можна знайти більш суворий вирок нашому спотвореному розбещеному сьогоденню?" [5, 79]. Думається, що Неш тут має на увазі історичні хроніки Вільяма Шекспіра, сюжети яких, як відомо, були запозичені драматургом із "Хронік Англії, Шотландії та Ірландії" Рафаеля Голіншеда.

Виступаючи на стороні тих, хто обстоював аристотелівський принцип наслідувального характеру Поезії, Неш водночас виступав прибічником ідеї, згідно з якою Поезія є наслідком розвитку навичок і умінь. Свою першу тезу "п'єса – це вправність" Неш доповнює думками про історичний характер драматичних творів (найімовірніше, ранніх п'єс В.Шекспіра). Як бачимо, Неш солідаризується з тими теоретиками мистецтва (італійцями А.Мінтурно, Ц.Скалігером та Л.Кастельветро), які надавали більшій ваги вправності, аніж божественному натхненню. Для елізаветинської Англії така позиція була нетиповою, оскільки більшість теоретиків мистецтва були прихильниками платонівського розуміння природи Поезії. Щодо розуміння функцій літератури й театру, то тут Т.Неш дотримується традиційних для елізаветинського мистецького загалу уявлень. У "Пірсі Безгрошовому" він наголошує на суспільній, пізнавальній, виховній функціях театрального мистецтва для сучасних йому глядачів.

Другу тезу, в основі якої лежить думка про здатність театральних видовищ накопичувати духовний досвід сучасності для прийдешніх поколінь, можна умовно назвати "п'єса робить людину безсмертною". Неш, безумовно, закидає камінець у пуританський город, коли пише: "І що це я заводжу з ними (пуританами – Л.Ф.) розмову про безсмертя, коли вони прагнуть лише підірвати все прогресивне й похвальне, а також заздять усім, хто не зумів вибитися в люди (*"that is not sprung up"*) так, як це зробили вони? ... Вони (пуритани) хотіли б поділити між собою парламент і бути кварталмейстрами нашої монархії" [5, 80]. На відміну від інших елізаветинських літераторів, зокрема, В.Вебба, Дж.Паттенгема, Т.Неш розмірковував над високим соціальним призначенням театральних п'єс, які спроможні зобразити одну й ту ж людину в різний час і багаторазово, і таким чином прославити її навіки. Наголошуючи на тому, що п'єси мають унікальну спроможність фіксувати характер і специфіку сьогодення для майбутніх поколінь, Неш по суті вказує на унікальні функції театрального мистецтва. Йдеться про те, що театральні вистави, відображаючи реальні події, здатні впливати на думки і настрої глядачів, а також виконувати функції скарбниці людського досвіду. Т.Неш також засуджує й розвінчує пуританське ("священницьке" – вислів О.А.Анікста) прагнення підірвати прогресивне спрямування театральних видовищ на різнобічне вдосконалення людини.

Третю тезу Т.Неша можна лаконічно висловити так: "п'єси приносять користь". У контексті літературної боротьби між пуританами та апологетами світського мистецтва Нешів гімн на честь театральних п'єс є його своєрідною відповіддю на госсонівську тезу про театр як "ярмарок марнославства". Госсон на сторінках "Школи непристойностей" проголошував працю драматургів марною справою й ганебним ремеслом людей, які є непотрібними членами суспільства і прямими ворогами добродетельності. До цих явно негативних висловлювань С.Госсона слід додати ще подібну думку Дж.Нортбрука про театр як пусті розваги, та метафору Ф.Стаббза, який називає сценічні вистави "анатомією непристойностей". Т.Неш критикує своїх опонентів, для яких "все мистецтво... – марнославство" (*"all Artes to them are vanitie"*) у фрагменті "Користь п'єс", сама назва якого говорить про авторське бачення необхідності й корисливості сценічних постановок, і є власне апофеозом авторської позиції: "Уся фальш, уся внутрішня гріховність, ретельно замаскована під зовнішню святість, уся військова кмітливість, усі виразки, породжені цим ганебним суспільством, – найбільше анатомізуються саме в п'єсах. У п'єсах зображають також нездорове задоволення від зрад та наклепів, падіння поспішних кар'єристів ("вискочок"), жалюгідний кінець узурпаторів, нещастя від суспільних суперечок, а також те, як Всевишній карає убивць" [5,81].

Як бачимо, цей фрагмент, що закінчується метафоричною тезою "п'єса – це посівальник болючих вердиктів, закутаних у солодкі слова", просякнутий не лише апологетикою високого призначення й шляхетної суспільної місії театральних п'єс, а, більш того, трактуванням етичної та виховної функції, яку виконує драматичний твір.

Увесь фрагмент "Обвинувачення городян на адресу акторів" експліцитно спростовує ще одну пуританську тезу, провідну для "ворогів" театрального мистецтва. Цю тезу умовно можна найменувати так: "п'єси шкодять суспільній моралі". Пуританські уявлення про "шкоду" та згубний вплив сценічних видовищ на громадськість відомий шекспірознавець Д.М. Урнов коментував так: "Мистецтво, на думку пуритан, використовується з тими ж зловмисними цілями, щоб розбещувати народ, відволікаючи його від справи, всякої справи, в тому числі й від свідомої боротьби за свої права" [11, 241-242]. Розцінюючи розваги як розпусту, пуританська влада закликала "привселюдно бити кнутом, накладати штрафи, садовити за ґрати, навіть вішати блазнів, рифмотворців та інших трутнів", яких прирівнювали до "небезпечних жебраків, до волоцюг" [11, 242]. Цю пуританську позицію й має на увазі Неш, коли

зауважує, що "вони (пуритани – Л.Ф.) вважають, що п'єси розбещують молодих людей Сіті, а також відволікають підмайстрів та учнів від їхньої роботи" [5, 81]. Піддаючи критиці таке розуміння стану речей, Неш завіряє своїх опонентів, а також читачів у тому, що "п'єса не провокує глядача на організацію заколотів та повстань, і хоча й демонструє петлю та шибеницю, людську гординю, похіть, розбещеність, марнотратство чи пиятику, так, навпаки, б'є їх нещадно" [5, 82].

Наведена цитата свідчить про те, що Неш був активним апологетом високої соціальної функції мистецтва. Він, вочевидь, погоджувався з одним із своїх однодумців по табору захисників Поезії В.Веббом, який говорив, що театр має "застерігати від пороків" [12, 42]. Як бачимо, першочергова увага Неша вкотре акцентується на виховній функції театральних п'єс.

Кількість розглянутих нами тез та їхня питома вага в загальному ідейно-змістовному просторі памфлету "Пірс Безгрошовий", безперечно, не дають змоги вважати викладені положення ні естетичною програмою, ні, тим більше, обґрунтованим цілісним літературно-критичним трактатом на зразок праць Дж.Паттенгема, В.Вебба та Ф.Сідні. Однак розуміння Т. Нешем естетики театру дозволяє дослідникові побачити специфіку авторських інтерпретацій та оригінальність запропонованих аргументів.

Проаналізувавши декілька фрагментів "Скарги на Лінощі", в яких Неш репрезентує свої думки з приводу театру та театральних вистав, можна зробити деякі висновки. Судячи з того, якою була позиція автора "Пірс..." в навколотеатральній боротьбі між пуританами та апологетами, можна стверджувати, що Т.Неш – типовий представник когорти захисників Поезії, який активно проголошує високу громадську місію театру й намагається всіляко пропагувати сценічне мистецтво серед читачів його власних літературних творів.

Основа апологетичного по відношенню до театру естетичного світобачення Т.Неша задекларована саме у назвах тих фрагментів "Скарги на Лінощі", де йдеться про театральні справи. Крім цього, великою заслугою автора "Пірс..." є та, що він, розмістивши свої думки з приводу театральних п'єс у "Скарзі на Лінощі", здійснив спробу проаналізувати психологічне підґрунтя походження лінощів, а також запропонувати "ліки" від такого морально-етичного зла в людській натурі, як лінощі, називаючи розквітаюче театральне мистецтво одним із рятувальних засобів.

Відкрита апологетична позиція Неша полягає в тому, що він був прибічником аристотелівського вчення про пріоритетність уміння, а не божественного дару в поетичній творчості, вбачав унікальність театру в його спроможності акумулювати духовний досвід для майбутніх глядачів; виступав на захист тези про користь театральних п'єс, а також віддав свій голос у підтримку різних функцій, які в його часи вважалися основними для всього світського мистецтва (соціальну, виховну, пізнавальну та просвітницьку).

У заслугу Нешеві-оповідачу слід поставити неабияке вміння памфлетиста в межах короткого текстового художнього простору повною мірою висвітлити своє естетичне бачення певної проблеми, забезпечити її тлумачення яскравими прикладами та імпліцитно задекларувати мистецьку функцію сценічного дійства. Триєдиний підхід Неша до трактування естетики елізаветинського театру (який можна умовно записати так: теза – аргумент – функція) створює комплексне й чітке авторське уявлення описуваного та уможливує вичерпне та зрозуміле сприйняття написаного потенційними читачами.

Детальний аналіз естетичних поглядів Т.Неша в контексті пізньоренесансних дискусій навколо театру, викладених автором на сторінках памфлету "Пірс Безгрошовий", є власне першим в сучасному українському літературознавстві, а його результати – першим кроком до створення цілісної картини естетики Т.Неша. Беручи до уваги той факт, що деякі думки з приводу світського мистецтва були викладені автором у його першому творі "Передмові" до "Менафону" Р.Гріна, а також зустрічаються на сторінках літературно-критичних памфлетів "Анатомія абсурду" (1589), "Дивні новини" (1592), "Пісна їжа" (1599), та у п'єсі "Останнє літнє бажання й заповіт" (1600), для створення цілісної картини естетичних поглядів Неша слід глибоко й детально проаналізувати вищеназвані твори елізаветинця. Гадаємо, подальший комплексний аналіз естетичного кредо Т.Неша, репрезентованого ним у перерахованих творах, надасть дослідникові можливість представити естетичну програму памфлетиста, спроможну стати однією з рівноправних ланок англійської літературно-критичної думки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Холлидей Ф.Е. Шекспир и его мир: Пер. с англ. / Предисловие Харитонов В. – М.: Радуга, 1986.
2. Chambers E.K. The Elizabethan Stage: In 4 v. – Oxford, 1923. – Vol. 2.
3. Дубашинский И.А. Вильям Шекспир. Очерк творчества. – М.: Просвещение, 1978.
4. Торкут Н.М. Проблеми генези і структурування жанрової системи англійської прози пізнього Ренесансу (малі епічні форми та "література факту"). – Запоріжжя, 2000. – 406с.
5. Nash Th. Pierce Penniless // The Works of Th. Nash by R.B. Mckerrow (5 volumes), V. 1, 1985. – 111 p.

6. Hibbard G. Introduction // Three Elizabethan Pamphlets. Ed. by G. Hibbard. – N.Y., 1969; Orwell G., Reynolds R. Introduction // British Pamphleteers. – L., 1948; Salzman P. English Prose Fiction 1558-1700. – Oxford: Clarendon Press, 1986; Торкут Н.М. Проблеми генези і структуризації жанрової системи англійської прози пізнього Ренесансу (малі епічні форми та "література факту"). – Запоріжжя, 2000. – 406 с.; Василюк К.М. Англійський конні-кетчерівський памфлет у контексті шахрайської прози XVI ст. – Дис. ... канд. філол. наук: К., 2001. – 215 с.
7. Lodge Th. Reply to Gosson's School of Abuse // A defense of Poetry, Music & Stage-plays by Th.Lodge. – L.: Printed for the Shakespeare Society, 1853.
8. Sidney Ph. An Apology for Poetry // Renaissance England Poetry & Prose from Reformation to the Restoration. Ed. by Roy Lamson & Hallet Smith. – N.Y.: W.W.Norton & Co, 1956.
9. Gosson S. School of Abuse. – L.: Reprinted for Shakespeare's Society, 1841.
10. Puttenham G. The Arte of English Poesie. Ed by B.Hathaway. – Cambridge, 1970.
11. Урнов Д.М. Борьба пуритан против театра в эпоху Шекспира // Культура эпохи Возрождения и Реформация. – М.: Наука, 1981.
12. Webbe W. Discourse of English Poetry. Ed by Ed.Arber. – Treeport, 1970.

УДК 811.111Д-9.08:81'44

СВЕТОЦВЕТОВАЯ СРЕДА В ТЕКСТОВОЙ МОДЕЛИ ДЖЕЙМСА ДЖОЙСА

Фоменко Е.Г., к.филол.н, доцент

Запорожский национальный университет

Как составляющая текстовой модели, цветоцветовая среда создается 6 фокусами: фокус видения, фокус хроматического видения (первичный спектр), фокус хроматического видения (вторичный спектр), фокус ахроматического видения, фокус подобия метала, фокус фона, окружения. У Джойса цветоцветовая среда осваивается в четком разграничении хроматической и ахроматической изображенной реальности, промежуток между которыми является сферой действия эпифанализации.

Ключевые слова: эпифаническая текстовая модель, цветоцветовая среда, фокус видения, цветообозначение

Фоменко О.Г. СВІТЛОКОЛЬОРОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ В ТЕКСТОВІЙ МОДЕЛІ ДЖЕЙМСА ДЖОЙСА
/Запорізький національний університет, Україна

Як складова частина текстової моделі, світлокольорове середовище створюється 6 фокусами: фокус бачення, фокус хроматичного бачення (первинний спектр), фокус хроматичного бачення (вторинний спектр), фокус ахроматичного бачення, фокус подібності металу та фокус фону, оточення. У Джойса світлокольорове середовище освоюється в чіткому розмежуванні хроматичної і ахроматичної зображеної реальності, проміжок між якими є сферою дії епіфанізації.

Ключові слова: епіфанічна текстова модель, світлокольорове середовище, фокус бачення, позначення кольору

Fomenko E.G. LIGHT-COLOUR PERSPECTIVE IN THE TEXTUAL MODEL OF JAMES JOYCE
/Zaporizhzhya National University, Ukraine

As a constituent of text model, light-colour perspective is created by 6 focuses: focus of vision, focus of chromatic vision (main spectre), focus of chromatic vision (secondary spectre), focus of achromatic vision, focus of likeness with metals and focus of background. Joyce employs light-colour perspective in the division of chromatic and achromatic fictional reality, within which epiphanization is established.

Key words: epiphanic textual model, light-colour perspective, focus of vision, colour term

Светоцветовая среда в идиостиле писателя: постановка проблемы

В идиостиле писателя действует цветоцветовая среда, в которой запечатлевается определенное мироощущение. Проследить ее можно разными путями – через высокочастотные цветообозначения, преломление архетипов света и тьмы в языковом сознании, фреймы цветовой соотнесенности [1,2]. Каждый путь по-своему плодотворен и может дать интересные результаты для типологии цветоцветовой среды в идиостиле писателя. Разрабатывая концепцию текстовой модели, мы считаем, что цветоцветовая среда является равноправной составляющей этой модели и должна быть описана в системе речевых

составляющих. В предлагаемом подходе динамика цветоцветовой среды описывается в пучках цветоощущений, называемых фокусами.

К истории вопроса об изучении цветоцветовой среды в илиостиле писателя

Несмотря на физиологическую предрасположенность человека к различению, узнаванию и категоризации оттенков цвета, универсальными являются не цветообозначения, а человеческое “видение”: способность различать день и ночь, темное и светлое, фоновость зрительного восприятия [3:238]. В идиостиле писателя цветописью создается особый, неповторимый мир. У С.Есенина глубина чувств передается в синем цвете [4:114]. М.Булгаков избирает цвета белый, черный, красный и желтый [5:96]. Несомненно, цветоцветовая среда является равноправной составляющей текстовой модели. Она обусловлена цветовыми кодами, лежащими в основе интеллектуальной деятельности: 1) категоризация цвета и архетипы; 2) бессознательный процесс цветоощущения; 3) “озарение” творческого мышления [6:32-33]. Светоцветовая среда функционирует в фокусах, которые имеют корреляты в нейробиологических особенностях восприятия цвета [7:104]. В текстовой модели фокусы актуализируют цветоощущения внутреннего человека.

Цель статьи – провести классификацию фокусов цветоцветовой среды в текстовой модели и выявить типологию цветоцветовой среды в идиостиле Джеймса Джойса.

Классификация фокусов цветоцветовой среды в текстовой модели

В идиостиле писателя цветоцветовая среда образуется фокусами, представляющими собой пучки цветоощущений. Разграничение фокусов основано на понятийных универсалиях “видеть”, “время”, “место” и “подобие” [3:285]. Светоцветовая среда формируется шестью фокусами:

1. Фокус ВИДЕНИЕ ЦВЕТА: доминантная речевая составляющая – гипероним лексико-семантического поля со значением цвета имя существительное “colour”: He had skin the same *colour* as the *turfcoloured bogwater* in the shallow end of the bath [8:61].

2. Фокус ХРОМАТИЧЕСКОЕ ВИДЕНИЕ (основной спектр): речевые составляющие представлены 9 основными цветообозначениями “red”, “pink”, “yellow”, “orange”, “blue”, “violet”, “purple”, “green” и “brown”. Данный фокус отличается от других замкнутостью номенклатуры списка цветообозначений. Четыре цвета (красный, желтый, зеленый и синий) запрограммированы в человеке. “Теплым” цветом моделируется позитивный опыт, а его антиномией выступает “холодный” цвет. Хроматическое видение в основном спектре связано с универсальными элементами человеческого опыта, к которым относятся солнце, огонь, растительность, небо и земля. Концептуализация “теплых” цветов предполагает огонь и солнце, а “холодных” – небо и растительность [3:274-283].

3. Фокус ХРОМАТИЧЕСКОЕ ВИДЕНИЕ (вторичный спектр). Сюда относятся цветообозначения, которые 1) являются гипонимами по отношению к основным цветообозначениям в фокусе 2; 2) композиты, содержащие обозначение цветового оттенка:...*buoyed lightly upward, lemonyellow* [9:129] (lemon + yellow).

4. Фокус ПОДОБИЯ (цвет металла) образуется цветообозначениями, для которых доминантными речевыми составляющими являются обозначения металлов и сплавов (“gold”, “silver”, “bronze” и другие). Слова такого рода служат свидетельством в пользу психологической реальности семантического компонента “когда видим предметы, подобные иксу, можно подумать о...” [3:282]. Пример: He looked at the cattle, blurred in *silver* heat. *Silvered* powdered olive trees [9:89]. Однокоренные слова, повторяемые в смежных предложениях, создают фокус подобия (цвет металла): серебристые листья оливковых деревьев и серебристая пыль, поднимаемая стадом.

5. Фокус АХРОМАТИЧЕСКОЕ ВИДЕНИЕ: доминантные речевые составляющие белый, черный и серый. Белый и черный противопоставляются по признакам “максимум цвета”/ “отсутствие света”, “светлый”/ “темный”, “свет”/ “тьма”. Разноцветность человеческого бытия находится в оппозиции к ахроматической временной оси в хроматической модели времен. Ахроматический фокус еще Платоном использовался в делении времен: “белое” прошлое, “серое” настоящее и “черное” будущее. Платон наделяет душу (интеллект) белым сознанием, серым подсознанием и черным бессознанием. Античные мыслители считали белое и черное цветами начала. Современные исследователи вносят уточнения, считая серый цвет первоначалом неприметного настоящего. Цветоощущение нормируется белым светом и цветом. В белом сублимируется общемировое сознание. За серым цветом с античных времен сохранилось значение телесной смерти и духовного бессмертия. Серым цветом моделируются творческие черты общемирового подсознания [6:63,67,70].

6. Фокус ФОН, ОКРУЖЕНИЕ (градация “темного” и “светлого”): доминантные речевые составляющие “dark”/ “light”. В данном фокусе учитывается константность освещенности. Изменения возникают не только на цветном фоне, но и на белом и черном (“светлота” и “темнота”). По Вежбицкой, ключом к

семантике лексем “темный” и “светлый” служит зрение, в то время как их прототипическое употребление связано не с предметами, а со средой [3:249].

Типологическое в цветоцветовой среде идиостиля Д.Джойса

В лингвопространстве Джойса, за исключением ранних эпифаний, представлены все 6 фокусов цветоцветовой среды. Фокус “ахроматическое видение” доминирует. В группу высокочастотных цветообозначений входит белый (наиболее частотный цвет в “Улиссе”, второй по частотности в “Дублинцах” и “Портрете”). Черный занимает вторую позицию в “Улиссе” и “Джакомо Джойсе”, третью - в “Дублинцах”. Серый является третьим по частотности в “Портрете” и “Джакомо Джойсе”, четвертым в эпифаниях, одинаково частотен в “Улиссе” вместе с золотым. Во всем лингвопространстве выделяются лексема “dark” и ее дериваты. Первую позицию они занимают в эпифаниях, “Джакомо Джойсе”, “Дублинцах” и “Портрете”, четвертую, вместе со цветообозначениями “blue” и “green”, в “Улиссе”. В “Поминках”, где осваивается сновидное лингвопространство, понятие “тьмы” выступает априори.

В “Портрете художника в юности” цветообозначениями богаты первая, четвертая и пятая главы. В первой главе соотношение фокуса ахроматического видения, фокуса “фон, окружение” и фокуса хроматического видения (первичный спектр) примерно одинаково. Начиная со второй главы, фокус “фон, окружение” выдвигается на первое место. Во второй главе вторым по частотности является фокус ахроматического видения; в третьей и четвертой главах выделяются не фокусы, а отдельные цветообозначения. В пятой главе активно включаются ахроматический фокус и фокус хроматического видения (вторичный спектр). По нашим данным, фокус подобия (цвет металла) в “Портрете” используется в единичных случаях. Он представлен двумя лексемами “gold(en)” и “silver(y)”. В фокусе “видение цвета” сквозным является гипероним “colour”. Цветообозначение “turfcoulored” объединяет упоминания о воде, в которую толкнули Стивена, в главах 1, 4 и 5. Для фокуса хроматического видения (первичный спектр) характерно отсутствие цветообозначений “orange” и “violet”. Ведущими в хроматизме “Портрета” следует признать красный и зеленый. Они передают переживания подростка, воспринимающего мир по-своему. Это, прежде всего, белая и красная розы, которые воображение представляет зелеными; красный остролист и зеленый плющ как символы рождественских праздников; зеленая кисть, символизирующая Парнелла; красные и зеленые яблоки. Цветообозначениями выделяются целые сцены: “синее” занятие бегом, коричнево-зеленое возвращение домой на трамвае, противопоставления синего и красного, синего и зеленого, красного и желтого, контактность красного и розового. Во второй главе цветообозначениям сопутствуют обозначения света: “green light of the lamp”, “a speck of pink light”. В следующем примере цветное пятно выступает на фоне тьмы: *At the far end of the shed near the street a speck of pink light showed in the darkness and as he walked towards it he became aware of a faint aromatic odour* [8: 85]. Тончайшие нюансы перехода цвета передаются фокусом хроматического видения (вторичный спектр). Наиболее значим розовый цвет, который становится ведущим хроматическим цветообозначением в пятой главе при описании создания стихотворения.

В цветоцветовой среде “Портрета” доминирует фокус “фон, окружение”. К ведущим цветообозначениям относятся “dark” в первой главе, “dark” и “darkness” во второй и третьей. Начиная с четвертой главы, фон смягчается через “glow”/ “fade, wane”, “pale”/ “dark”. В пятой главе “darkness”/ “brightness” становятся главной антиномией, в которой работает творческое сознание (“not darkness”). С “темным” связаны рождение души, страсть, погружение в себя, вызывающие внутренний свет (“glow”). Динамика “фона” выглядит так: “dark” и “pale” - в главе 1; замена “pale” на “fade” и “wane” с выдвиганием “dark” и “darken” - в главе 2; возврат к “pale” на фоне “dark” и “darkness” (по 13 раз), трехкратное “dusk” - в главе 3; калейдоскопичность (“dark”, “darkly”, “darken” - ни разу “darkness”; “flame”, “kindle”, “glow”, “fade”, “pale”, “flush”/ “suffuse”, “deepen” и некоторые другие) - в главе 4; возврат к “darkness” в процессе высветления (“fade”, “pale”, “paler”, “pallid”, “faint glow”, “frail pallor” и т.п.) - в главе 5.

Светоцветовая среда “Улисса” включает (в порядке частотности): 1) фокус “хроматического видения” (основной спектр): высокочастотны прилагательные red, blue и green; 2) фокус “ахроматического видения”: высокочастотны лексемы белый, черный и серый; 3) фокус “фон, окружение”: высокочастотна лексема “dark” и ее дериваты; 4) фокус “подобия” (цвет металла): высокочастотны прилагательные gold, bronze и silver; 5) фокус “хроматического видения” (дополнительный спектр): высокочастотно прилагательное scarlet; 6) фокус “видение цвета”: наиболее частотен гипероним color(s). К ведущим цветообозначениям относятся: 1) лексема white (фокус “ахроматического видения”); 2) лексема black (фокус “ахроматического видения”); 3) лексема dark и ее дериваты (фокус “фон, окружение”); 4) лексема red (фокус “хроматическое видения”, основной спектр); 5) лексемы blue, green (фокус “хроматического видения”, основной спектр) и grey (фокус “ахроматическое видение”); 6) лексема gold (фокус “подобия”, цвет металла).

Проведенный анализ позволяет заключить, что в цветоцветовой среде лингвопространства Джойса ведущими являются фокус “фон, окружение”, фокус ахроматического видения и фокус хроматического видения (первичный спектр). Ахроматическая ось светлоты/темноты является той цветоцветовой средой,

где возникает хроматическая цветопись. Создание “фона, окружения” лексемой “темный” и ее дериватами является маркером эпифанической прозы. Цветообозначения семантизируются вместе с “фоном, окружением”, а не сами по себе. В этом смысле можно говорить о схематизации ассоциативных рядов цветообозначений в лингвопространстве. Главным ахроматическим цветом для Джойса является белый цвет, который полифункционален и контрастен сам по себе (с одной стороны, девственная чистота, а с другой, паралич и разложение). Из хроматических выделяется красный, который, начиная с ранних эпифаний, вместе с белым обозначает прародителей Адаму и Еву. Оттенки красного разнообразны и включаются, подобно белому, в противопоставления (пылкость любви, горение души и патологическое пьянство, старение). Белым цветом символизируются белая роза, снег и раскаленные добела угли. Красным цветом семантизируются эпифанизации, изменения в интенсивности тона. Это - цвета заката, огня, страсти, жизненной силы, внутренней мощи. В типичных для Джойса переходах цветоцветовой среды связующим звеном между собственно белым и собственно красным является роза и олицетворяемый ею розовый цвет, а также лилия, которая тоже меняет свою окраску. Серый цвет, который в “Дублинцах” символизирует паралич, в “Портрете” вовлекается в сложные ассоциации, прежде всего сновидные образования, маркируемые уже в ранних эпифаниях.

Эпифанизация цветоцветовой среды строится противопоставлением света/тьмы, яркости/тусклости, светлоты/темноты. Последняя антиномия, которая выделяется в заключительной главе “Портрета”, является, на наш взгляд, главной в цветописии эпифанического лингвопространства. В “Поминках по Финнегану” [10] “яркость” воплощается в семицветной радуге: лексему “rainbow” можно считать таким же самостоятельным цветообозначением, как и любое другое. В радуге заключена гармония, которая выстраивается в процессе освоения панкосмического эпифанического мира. Помещение цветообозначения в фокус-эпифанию происходит избирательно и тесно связано с ходом эпифанизации. Подключение цветообозначений соответствует узловым моментам, раскрывающим тексто-стилевой концепт “соприкосновение” (подчеркнутая цветообозначениями гармония тишины, одиночества, внутреннего очищения). Включения цветоцветовой среды у Джойса отличаются значительной гибкостью и динамизмом.

Типологическими можно считать следующие лексико-грамматические способы, за счет которых увеличивается инвентарь цветообозначений и создается собственно цветоцветовая среда, характерная для идиостиля Джойса: 1) смена языкового кода за счет иноязычных цветообозначений (“di color che sanno”, “blanches beautifully”); 2) подключение цветообозначений из ирландского языка (как правило, это цветообозначения черный, белый, красный); 3) использование цветоимен, в том числе этимологически включающих цветообозначение в ирландском языке (“Mr Colours”, “Bruno”, “Doyle”); 4) употребление степени сравнения прилагательных в фокусе “фон, окружение”; 5) конверсия прилагательного-цветообозначения (“green – to green”, “red – to red”, “black – to blacken”, “white – to whiten”); 6) суффиксация: образование однокоренных существительных из прилагательных, имен цветообозначений, с помощью суффикса “-ness” (“greyness”, “whiteness”); образование однокоренных прилагательных, имен цветообозначений, с суффиксом “-ish” (“blackish”, “grayish”); образование наречий на -ly от однокоренных прилагательных-цветообозначений (“greyly”, “redly”); образование прилагательных от существительных с суффиксом -ful (“hueful”); 7) образование композит по моделям: прилагательное + прилагательное (“whitegrey”, “bluesilver”); существительное + прилагательное: “snotgreen”; прилагательное + причастие второе: “highhued”; прилагательное + существительное: “whitelock”; существительное + причастие первое: “daygreening”; числительное + причастие второе: “sevenhued”; прилагательное + соединительная гласная + существительное: “redoforn”; 8) слова-гибриды, из которых вычлняется цветообозначение: “windigo” = “wind” + Indigo”, “Auburnia” = “auburn” + “Arabia”; 9) омофоны (“blew blow” = “blue” + суффикс -y + “blow”).

Речевые составляющие цветоцветовой среды имеют ключевые цветообозначения, образующие антиномии: 1) Видение в зависимости от времени суток: DARK (black)/ LIGHT (white, gold); 2) Видение в зависимости от освещенности места: DARKNESS (black) / BRIGHTNESS (red); 3) Видение как подобие: FADE (pale, grey, rose)/ GLOW (red, gold); 4) Грехопадение, мужское и женское начало: WHITE/ RED. На наш взгляд, все остальные цветообозначения включаются в вышеперечисленные антиномии, образуя внутри них новые оттенки значения. В лингвопространстве Джойса цветоцветовая среда создает видимый мир, который схематизируется в ассоциативных антиномиях в зависимости от времени суток, места и подобия. Светлота, темнота и яркость являются цветописью эпифанического языка. Их переходы создают впечатление цветоцветовой эпифанизации постигаемой истины.

В “Поминках по Финнегану” [10] идет сложнейшая эпифанизация цветоцветовой среды. Заключительная часть “Поминок” открывается “золотом” утра (“guld modning”, “light kindling light”, “Heliotropolos”), которое в сочетании с красным (“pursaccountred”) производит эффект обновления (“We anew”). Далее в розово-сером сиянии (“rosinost”, “grey...glow”) наступает тишина, а переходом желтого в черный (“inedible yellow”, “invasable blackth”) устанавливается покой (“rest here”). Пробуждение спящего идет из тьмы (“dark, very dark”), черный (“sable rampant”) переходит в коричневый (“browne yet Noland”) и затем в зеленый (“begins to green”), вырисовывая берега реки. После включения белого, возможно, с красным

(“white bloomkins”, “white Alfred”) вводится лексема “hue” (фокус “видение цвета”, ведущий в данной эпифанизации). Снова возникает серый цвет (“our lake that greyt lake”). Великое озеро с серыми водами просыпающейся стихии вспыхивает красками природного мира (“flowerfleckled, shapely highhied”). От золота утра в сероватых тенях, коричневых берегах, очищающей белизны к всплеску цветов – этим “нечто” (“something”) созерцается светоцветовое движение души. Далее выделяются два цветовых пятна среди серых теней долин, желтый и изумруд, которые через синий, зеленый, гелиотропный, возможно, скрытый красный (“goold”, “greyglens”, “emerakd dark winter long”, “midgreys”, “shadows”, “darkies”, “heliotrollops”, “iconostace of hues bluegreyned vitroils”) собираются в цветовую палитру (“coloured milk train”), означая единение природного мира (“comprehension of the unity”). Золото, белый и фиолетовый (“whiteclad angels”, “cloth of gold”, “violet vesper veiled”) в том же, что и ранее, “нечто” направляют на свет во тьме (“light in dark”), где видимое (“visibilities”) белеют и зеленеют (“dayagreening gains in schlimming”, “blanchardstown”), а град остается отголоском холодной тьмы (“hail, reign of durkmass”). От чернеющей пестроты и серого цвета (“in the wake of the blackshape”, “dapple ass”, “Groram Grays”) в третий раз возникает различимая светоцветовая среда (“every seable a hue”). Утверждается гармония единения (“gatherings, “unification”) как унисон ритма-света (“rhythm and colour at Park Mooting”). Сигналом входа в фокус-эпифанию становится семицветие радуги (“sevenhued septicoloured goranyellgreenindigan mantle”). Это красочный, многоцветный, панэпифанический мир” (“hueful panepiphanal world”). Фокус-эпифания весь в солнечном свете. Рождение светоцветовой гармонии обнаруживает свою логику: 1) богатство, красочность, изобилие (“hueful”); 2) переходы и перспективы светоцветовой среды (“iridals gradations of solar light”); 3) эпифанизируемая светоцветовая среда (“heuranepi world”); 4) соприкосновение гармонией светоцветового мира (“huepanwor”); 5) все различимые цветоощущения (“trues coloribus”); 6) царство света в функционировании фокуса-эпифании (“sextuple gloria of light”); 7) “видение цвета” как обрамление цветоощущения (“all show colour of sorrelwood herbgreen, again, niggerblonger, of the his essixcoloured holmgrewaworstedes costume”); 8) подготовка фрагментации светоцветовой среды (“same hue”); 9) фрагментация светоцветовой среды (“golden”, “verdant”, “olive”, “violaceous”); 10) свертывание фрагментации новым обобщением (“hueglut”); 11) вхождение в интерпретативную перспективу тексто-стилевого концепта “соприкосновение” (“tinged uniformity”, где “tinge” означает “прикосновение цветом”); 12) идеализированная гармония светоцветового “соприкосновения”, богатство которой не лимитировано (“fartiger pancosmos”). Итак, в ахромно-хромной эпифанизации фокусируется соприкосновение с радугой, ее оттенками и красками как пучками светоцветового соприкосновения. Вышеизложенное позволяет утверждать, что проанализированный выше фрагмент из заключительной части “Поминок по Финнегану” дает матрицу светоцветовой среды во всем лингвопространстве Джойса.

Выводы и перспективы: Проведенное исследование доказывает, что светоцветовая среда в эпифанической текстовой модели Джойса динамизирует эпифаническую текстовую модель. Перспективным является выявление типологии светоцветовой среды в идиостилиях писателей, современных Джойсу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гайсина Р.М., Григорьева Т. Образ света и тьмы в русском языковом сознании // Межвузовский сборник научных статей. – СПб., Бирск, 2001. – Вып.3.- С.41-47.
2. Деменчук О.В. Колоративна композита // Нова філологія. – 1(12). – Запоріжжя:ЗДУ, 2002. – С.300-301.
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996. – 416с.
4. Стрельникова Н.С. Цвет как образ чувства в лирике С.Есенина // Межвузовский сборник научных статей. – СПб., Бирск, 2001. – С.113-122.
5. Лысоиваненко Л.Г. Состав цветовой гаммы в прозе М.А.Булгакова // Функциональная лингвистика. – Ялта: CLC, 1999. – С.95-97.
6. Серов Н.В. Светоцветовая терапия. – М.: Речь, 2001. – 254с.
7. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: РАН, 1997. – 331с.
8. Joyce J. A portrait of the artist as a young man. – L.: Penguin, 1996. – 288p.
9. Joyce J. Ulysses. – I.: Everyman’s Library, 1992. – 1087p.
10. Joyce J. Finnegans Wake. – L.: Penguin, 1992. – 628p.

СПЕЦИФІКА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТРАГЕДІЙ В.ШЕКСПІРА НІМЕЦЬКИМИ ПРОСВІТНИКАМИ

Хитрова Т.В., аспірант

Запорізький національний університет

У статті розглянуто особливості інтерпретації трагедій Шекспіра діячами культури Німеччини епохи Просвітництва. З'ясовано, що, аналізуючи шекспірівську драматургію, німецькі просвітники порівнювали твори англійського драматурга зі спадщиною античних поетів, обираючи при цьому різні критерії.

Ключові слова: трагедія, класицизм, античність, Просвітництво, закон трьох єдностей.

Хитрова Т.В. СПЕЦИФИКА ИНТЕРПРЕТАЦИИ ТРАГЕДИЙ В.ШЕКСПИРА НЕМЕЦКИМИ ПРОСВЕТИТЕЛЯМИ / Запорожский национальный университет, Украина

В статье рассматриваются особенности интерпретации трагедий Шекспира представителями культуры Германии эпохи Просвещения. Выяснено, что анализируя шекспировскую драматургию, немецкие просветители сравнивали произведения английского драматурга с наследием античных поэтов, используя при этом различные критерии.

Ключевые слова: трагедия, классицизм, античность, Просвещение, закон трёх единств.

Khytrowa T.V. THE SPECIFIC INTERPRETATION OF W. SHAKESPEARE BY GERMAN RESEARCHERS OF THE XVIII CENTURY / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article deals with peculiarities of analyzing Shakespeare's tragedies by German researchers of the Enlightenment epoch. It has been understood that German scientists compare the works of the English playwright to the literary heritage of antique poets taking into account different criteria.

Key words: tragedy, antiquity, Enlightenment, the law of the three unities.

Література епохи Просвітництва є однією з найвизначніших сторінок у культурі Німеччини. Відомо, що німецьким просвітникам Г.Лессінгу, Й.Гете, Ф.Шіллеру значною мірою завдяки активному теоретичному та творчому освоєнню драматургії Шекспіра вдалося створити неперевершені власні твори, які по праву займають почесне місце в історії світового мистецтва. Сучасні науковці зверталися вже до розгляду рецепції творчості англійського драматурга в Німеччині. Так, відомий російський літературознавець В.Зусман на сторінках монографії “Концепт у літературі” визначає роль німецького драматурга Л.Тіка в формуванні так званого шекспірівського концепту Німеччини. Під цим явищем він пропонує розуміти рецепцію англійського драматурга в Німеччині, яка охоплює загальні аспекти культури цієї країни: переклад, театральні постановки, критику, творчість німецьких письменників [1]. У праці К.С.Протасової “Шекспір і Шіллер” розглядається специфіка творчих методів обох драматургів у компаративістичному ключі [2]. Стаття В.А.Аветисяна “Своєрідність гетевської рецепції творчості Шекспіра” присвячена аналізу тих літературних праць німецького літератора, на сторінках яких він висловлює своє ставлення до шекспірівської спадщини. Дослідник цілком слушно наголошує, що гетевське сприйняття Шекспіра слід розглядати в контексті ідей німецького поета щодо інтернаціонального літературного синтезу та концепції світової літератури [3]. Український учений В.Демченко в роботі “Проблеми німецької літературної критики XVIII століття та Шекспір” приділяє особливу увагу аналізу основних тенденцій розвитку німецької літературної критики періоду її становлення – 30 роки XVIII століття і у зв'язку з постановкою цієї проблеми згадує ім'я Шекспіра. Науковець відмічає, що процес вивчення Шекспіра німецькими діячами культури був тісно пов'язаний із розвитком літературно-критичної думки в Німеччині в даний період і мав прогресивний характер[4].

Утім ані у вітчизняному, ані в зарубіжному літературознавстві не здійснено жодної комплексної розвідки, де було б представлено цілісний аналіз специфіки інтерпретації трагедій Шекспіра німецькими діячами культури. Таким фактом і зумовлена актуальність цієї статті. Тобто, предметом дослідження постають численні висловлювання німецьких просвітників щодо шекспірівських трагедій.

В епоху Просвітництва провідні питання буття і свідомості, етики та естетики, питання творчості як відтворення життя розглядалися в контексті інтенсивних філософських та естетичних пошуків. “Просвітники боролися за розповсюдження знань у всіх прошарках суспільства, - відзначає український літературознавець Д. Наливайко, - і відводили просвітництву виключне місце й роль в житті людства, в його рухові до загального добра й справедливості. Під просвітництвом вони розуміли не лише поширення освіченості, знань, але й “просвітництво розумів” у значенні громадського й морального виховання, затвердженні нового світогляду, справжніх ідей про світ, суспільство, людину – в протилежність “хибним ідеям”, забобонам і марновірствам старого світу” [5, 172].

Одним із способів розповсюдження своїх ідей вони вважали сцену, й тим самим надавали великого значення театру як найбільш дієвому, на їхній погляд, виду мистецтва, здатному виявляти сильний вплив

на свідомість людей. Театр, на думку Г.Лессінга, об'єднує переваги інших мистецтв: безпосередня чуттєва конкретність образів, притаманна образотворчому мистецтву, поєднується в театрі з динамікою й глибокою емоційністю, які виступають надбанням поезії та музики [6,34]. Прагнучи створити новий національний театр, німецький теоретик драми звертається вперше до загальнонаціональних проблем німецької культури й визначає ту особливу роль, яку повинно відіграти мистецтво в духовному відродженні країни. Г.Лессінг, на сторінках журналу “Гамбурзька драматургія”, що видається під його керівництвом, аналізує домінуючі принципи драматургії та сценічного виконання, робить спроби визначити ті художні засоби, за допомогою яких можна було б найбільш плідно вирішувати просвітницькі завдання.

Треба зазначити, що окремі епохи є більш сприятливими для розвитку окремих видів мистецтв, жанрів. Так, просвітник Г.Лессінг прагне реформувати трагедійний жанр, вважаючи, що саме трагедія повинна сприяти пробудженню моральної самосвідомості німецької нації, а призначення трагедійного жанру полягає в тому, щоб виховувати людей в гуманістичному дусі. Він критикує основні положення теорії трагедії в тому вигляді, який вона отримала у теоретиків класицизму й звертається до драматургії Шекспіра, як до явища грандіозного масштабу. “Наші старі драматичні п'єси, - пише Г.Лессінг, куди більше відповідали англійському, ніж французькому смаку. У наших трагедіях ми хочемо більше бачити й мислити, ніж тим дозволяє боязлива французька трагедія, велике, жакливе, меланхолічне сильніше діє на нас, ніж витончене, ніжне, закохане: ми скоріше втомлюємося від великої простоти, ніж від надмірної складності” [7,137].

Так, спочатку теоретик літератури Г.Лессінг, а в подальшому й такі відомі діячі німецької культури, як філософ Й.Гердер, письменники Й.Гете та Ф.Шіллер звертаються до вивчення естетичної та ідейної специфіки шекспірівських трагедій. Особливість інтерпретації трагедій Шекспіра німецькими просвітниками полягає в тому, що аналізуючи шекспірівську драматургію, вони порівнювали його п'єси зі спадщиною античних поетів, а не з традиціями класицистичного французького театру.

Автор “Гамбурзької драматургії” обмежується лише загальними характеристиками шекспірівських трагедій. Англійського драматурга він сприймає скоріше взірцем для наслідування, ніж об'єктом пильного дослідження. В.Фрідлендер, радянський дослідник творчості Г.Лессінга, висуває припущення, що антична драма і трагедія Шекспіра зливається для німецького просвітника в деяку “розумову” єдність, яка протистояла класицистичній трагедії XVII століття [6]. Відомо, що теоретики класицизму, безумовно, дотримувалися у своїх творах античного закону трьох єдностей. Г.Лессінг у XV статті “Гамбурзької драматургії” доказує, що вимоги наслідування єдності трьох єдностей ніколи не розглядалися античними драматургами як одвічний закон. Древні орієнтувалися на них у тій мірі, у якій вони відповідали історичним особливостям античної драми. Німецький теоретик наголошує, що зовсім не треба використовувати ці принципи при створенні власних творів. На думку Г.Лессінга зберігає своє значення лише єдність дії, яка часто порушувалася у французькій класицистичній трагедії завдяки присутності складної інтриги. Підтвердження своїм міркуванням просвітник знаходить у творчості Шекспіра. На відміну від раціоналістичного аналізу почуттів у творах французьких класицистів у драматургії великого англійця він знаходить живе зображення людини, що діє під впливом почуттів. “Навіть якщо судити за давніми образами, - відмічає німецький теоретик, - то Шекспір набагато величніший трагедійний поет, ніж Корнель, хоча останній чудово знає древніх, а Шекспір майже не знав їх. Корнель ближчий до древніх за зовнішніми прийомами, а Шекспір - по суті [7].

Слід відзначити, що просвітники, порівнюючи шекспірівські п'єси з трагедіями древніх, вказували також на відмінності шекспірівських п'єс та античних творів. Наприклад, Й.Гердер у п'єсі “Шекспір” (1771), яку було надруковано в збірнику “Про німецький характер і поезію”, протиставляючи древніх і Шекспіра, доходить до висновку, що трагедії Шекспіра і древніх виникли в різних умовах і відповідно являють собою різні але цілком рівнозначні типи художньої досконалості. Можна зазначити, що в епоху Просвітництва автора “Гамлета” розглядали поза межами мистецтва, а його творчість сприймали як вільне та геніальне саме відображення дійсності, а не її наслідування. Уславлення природи та почуттів у Й.Гердера поєднується зі спробою історично осмислити основні етапи світової історії. Продовжуючи полеміку з класицистами, розпочату Г.Лессінгом, Й.Гердер, надихається знайомством з шекспірівською драматургією, пропонує ідеал драми, яка заснована на національному історичному матеріалі а отже здатна зробити свій внесок в рух до єдності народу. Німецький аналітик зазначає також, що Шекспір у своїх п'єсах теж створював історичну дійсність свого часу і тому “Макбет чи Лір, Гамлет чи Отелло відображають історію тією ж мірою, що й історичні хроніки... “Історія – ось притулок для трагічного героя. І не лише давня, з якої черпають по-різному французи й англійці, але і власна, нова“. Тобто німецький теоретик звертається до власного народу здійснити на німецькому ґрунті те, що англійський драматург зробив для своєї нації [8].

У контексті порівняння Шекспіра з поетами древніми, Й.Гете виражає своє ставлення до творчості англійського драматурга в статті “Шекспір і немає йому кінця...”(1813-1816), визначаючи Шекспіра як цілком особливе явище, що міцно пов'язує старе і нове [9,416] і як митця, який з'єднує на радість і

здивування – світ давній і новий [9,417]. Він розглядає англійського драматурга як універсального митця, який пізнав глибину людських почуттів та якому вдалося підняти читача до усвідомлення світу. Й.Гете вперше намагається представити типологічну характеристику творчості Шекспіра, визначити його місце в складному процесі розвитку літератури від античності до сучасності. Дослідник В. Демченко, розглядаючи специфіку гетевської інтерпретації творчості Шекспіра, звертає увагу на те, як на думку німецького письменника, реалізуються принципи зобов'язання і волі у Шекспіра і античних авторів [10]. У творах древніх переважає конфлікт між обов'язком і здійсненням, у новітніх - між волею і здійсненням. “Антична трагедія, - пише Й.Гете, - побудована на неминучому зобов'язанні, яке лише прискорюється і загострюється волею, що йому протидіє. Велике поєднання волі і обов'язку породжує внутрішній конфлікт. Кожна особистість, яка розглядалася з точки зору характеру, зобов'язана, вона зазнає ускладнень і призначена для чогось виключного, вона розглядається як людська особистість, що виявляє волю, не обмежена, закликає до загального [9, 312]. Слід відмітити, що відчувається вплив класицистичних уявлень на гетевську рецепцію. Німецький поет, аналізуючи шекспірівську драматургію, прагне до синтезу почуття і розуму, до діалектично всебічного охоплення природи та людської діяльності. Характери Шекспіра, народжені особливим поєднанням волі і обов'язку, отримують типовість та історичне значення тому, що сприймаються у світовому контексті.

Ф.Шіллер, розвиваючи думки Й.Гете, співставляє спосіб зображення характерів у античних трагиків зі способом їх зображення у Шекспіра. “Я звернув увагу, - писав Ф. Шіллер Й.Гете, - що характери в грецьких трагедіях більшою чи меншою мірою ідеальні маски, а не конкретні індивідуальності, які я бачу в шекспірівських, а також у ваших драмах”. Його захоплює майстерність Шекспіра у тому плані, що навіть представляючи народний фон трагедії, англійський драматург вдається до зображення характерних персонажів. “Шекспір, - пояснює Ф.Шіллер, сміливо вихоплює декілька фігур, я б сказав, лише декілька голосів з маси, щоб вони представляли увесь народ – такий вдалий його вибір”[11].

Німецькі просвітителі звертали увагу на аналіз принципів трагедій Шекспіра та відзначали недотримання англійським драматургом класичного правила єдності часу і місця. Разом з тим, кожний із просвітителів відзначав близькість Шекспіра духу естетичних законів Аристотеля. На думку Г.Лессінга, єдність дії в шекспіровських трагедіях відбувається тому, що в центрі всіх подій завжди стоїть один характер, навколо якого і зосереджується загальний інтерес дії. Й.Гердер пише про єдність атмосфери, що наповнює весь текст твору. “Для Шекспіра взірцем був характер його народу і його батьківщини, - відзначає Й.Гердер, складне поєднання різних прошарків суспільства, переконань, народів, різноманітних способів життя, він створив одне велике ціле з усіх цих людей і прошарків народів і говірок, королів і блазнів, блазнів і королів”[9]. Подібні думки були близькі і Гете, він вказує на єдність враження, що притаманна п'єсам англійського драматурга. “Шекспір, - стверджував він у бесіді з І.Еккерманом, - невідомо, як далеко відходить від єдності місця і часу, але всі його п'єси створюють єдність враження більше, ніж будь-які інші, і тому навіть греки визнали б їх бездоганними. Французькі письменники прагнули кожним рядком відповідати закону трьох єдностей, але вони схилювали проти єдності враження, тим, що драматичне становище вирішували не драматично, а розповідально”[12].

Динаміка сприйняття просвітниками творчості Шекспіра характеризується спочатку теоретичним осмисленням його трагедій Г.Лессінгом і Й.Гердером, а в подальшому процесом шекспіризації творчості Й.Гете і Ф.Шіллера. З-під пера просвітителів з'являються твори, що народжувалися під безпосереднім впливом шекспірівських п'єс. Це і роман Й.Гете “Роки навчання Вільгельма Майстера”(1795-1796) та драма “Гец фон Берліхінген”(1771), трагедія Ф.Шіллера “Розбійники” (1781), трилогія “Валленштейн”(1797-1799). Творче освоєння трагедій англійського драматурга постає як одна з передумов розквіту національної літератури та театру в другій половині XVIII століття.

Підсумовуючи вищевикладене, треба зазначити, що німецькі просвітителі велике значення відводили розвитку трагедійного жанру, вважаючи що саме трагедія повинна сприяти пробудженню моральної самосвідомості німецької нації і зверталися до Шекспіра як до генія, якому вдалося з надзвичайною силою узагальнити й виразити як природну сутність, так і рух почуттів, пристрастей, думок і вчинків людей його часу. Специфіка інтерпретації трагедій Шекспіра німецькими просвітниками полягає в тому, що аналізуючи шекспірівську драматургію, вони порівнювали його п'єси зі спадщиною античних поетів, вказували на оригінальність ідей англійського драматурга, визначали його взірцем для наслідування в процесі створення власних трагедій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зусман В. Тик и Шекспир //Диалог и концепт в литературе.-Н.Новгород, 2001.-С.69-96.
2. Протасова К.С. Шекспир и Шиллер // Научные доклады высшей школы. Серия филологических наук.- М., 1964.-№ 1.-С. 57-69.
3. Аветисян В.Своеобразие гетевской рецепции творчества Шекспира // Научные доклады высшей школы.Серия филологических наук.-М., 1986.-№ 2.-С. 35-41.

4. Демченко В.Д. Проблемы немецкой лиературной критики 18 века и Шекспир.- Днепропетровск, 1984.- 88 с.
5. Наливайко Д.С. Искусство направления, течения, стили.-К.: Мистецтво, 1981.- 286 с .
6. Фридлиндер Г.М. Лессинг. Очерк творчества.-М.:Госиздат, 1957.-240с.
7. Лессинг Г. Избранные произведения.-М.:Худ.лит, 1953.-452с.
8. Гердер И.Г. О Шекспире //Избранные сочинения.-М.:Худ.лит, 1959.
9. Гете И.В. Шекспир и нет ему конца.//Собрание сочинений: В 10 т.-Т.10.-М.:Худ.лит, 1976.-С. 306-318.
10. Демченко В.Д. Шекспир в критике зрелого немецкого Просвещения.-Днепропетровск, 1984.-52 с.
11. Шиллер Ф. Письмо Шиллера к Гете // Собрание сочинений: В 7т.-Т.7.-М.:Худ.лит, 1957.-С.450.
12. Эккерман П.И. Разговоры с Гете в последние годы его жизни.- М.:Худ.лит., 1981.- 641с.

УДК 811.111'373.43:81'373.7

СИНОНИМИЯ НОВИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Чередниченко В.О., аспірант

Запорізький національний університет

Статтю присвячено системності нових фразеологічних одиниць сучасної англійської мови. Одним із проявів фразеологічної системи є утворення та функціонування в англійській мові нових синонімічних фразеологізмів. Різні підходи до дослідження нових синонімічних фразеологізмів дозволяють класифікувати їх залежно від ступеня смислового зв'язку, структури, функціонально-стилістичної належності. У межах кожної групи існує декілька типів синонімічних фразеологізмів, що характеризуються певними спільними рисами.

Ключові слова: фразеологічна система, нові синонімічні фразеологізми, структура, модель, евфемізм, табу.

Чередниченко В.А. СИНОНИМИЯ НОВЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ СОВРЕМЕННОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА / Запорожский национальный университет, Украина

Статья посвящена системности новых фразеологических единиц современного английского языка. Одним из проявлений фразеологической системы является образование и функционирование в английском языке новых синонимических фразеологизмов. Различные подходы к исследованию новых синонимических фразеологизмов позволяют классифицировать их в зависимости от степени смысловой связанности, структуры, функционально-стилистической отнесенности. В рамках каждой группы существует несколько типов синонимических фразеологизмов, которые имеют общие черты.

Ключевые слова: фразеологическая система, новые синонимические фразеологизмы, структура, модель, эвфемизм, табу.

Cherednichenko V.A. NEW SYNONYMIC PRASEOLOGICAL UNITS IN MODERN ENGLISH / Zaporizhzhya National University, Ukraine

The article deals with the problem of system of new phraseological units in modern English. The systematic character of these units is demonstrated by the formation and functioning of synonymic phrasemes, phraseological variants and phraseological modifications in English. The focus of the article is laid on new synonymic phraseological units. Different methods of new synonymic phrasemes research let us classify them depending on their semantic ties level, structure, functional style. Within the frames of every group there exist several types of synonymic phraseological units, having similar characteristics.

Key words: phraseological system, new synonymic phrasemes, structure, model, euphemism, taboo.

У науковій літературі з досліджень фразеології вказується на її функціонування як окремої системи мовних одиниць, відмінної від лексичної. Пояснюється це наявністю певних системних зв'язків у сфері фразеології, та певних відмінностей між лексичним та фразеологічним значенням. Під системними ми розуміємо синонімічні, антонімічні, полісемічні, омонімічні фразеологічні зв'язки, які значно відрізняються від однойменних у сфері лексики. Зазначимо, що неодноразовими були спроби дослідження зазначених явищ (О.В.Кунін, В.І.Зімін, Н.Л.Каменецкайте та ін.), але всі ці дослідження проводились на матеріалі фразеологічних одиниць, що існують в англійській мові довгий час. Новоутворені фразеологічні одиниці не отримали достатньої уваги з точки зору їх системності та трансформційності.

Метою нашої статті є дослідження характерних особливостей нових синонімічних фразеологічних одиниць сучасної англійської мови, виявлення причин та джерел утворення нових синонімічних фразеологізмів.

Важливо зазначити, що синонімія на фразеологічному рівні може бути двох видів: внутрішня (між фразеологізмами) та зовнішня (між фразеологізмами та словами). У нашому дослідженні ми зосередимося на внутрішній синонімії.

У синонімічні відношення можуть вступати фразеологізми, що, об'єднуючись у синонімічні ряди, відрізняються смисловими відтінками, емоційно-експресивним забарвленням чи належністю до певного функціонального стилю мови. Синонімічні фразеологічні одиниці виступають як дуже потужний та дійовий стилістичний засіб, оскільки за їх допомогою можна образно чи експресивно передати найтонші відтінки значення, найбільш точно охарактеризувати об'єкт відповідно до мети спілкування [1, 27].

На думку деяких дослідників, розвитку широких синонімічних рядів фразеологічних одиниць сприяють тільки обмежені сфери понять – області особливо напружених почуттів, хвилювань, стану людини, суворих подій та явищ дійсності і т.п. [2, 169]. Необхідно додати, що численні фразеологічні синонімічні ряди з'являються у тих сферах людського життя, які є актуальними на той чи інший час, які набувають значного розвитку та популярності, до яких залучається велика кількість людей.

Характерною рисою синонімічних фразеологізмів є близькість та спільність їх значень. При цьому варто зазначити, що повних синонімів не так уже й багато - в основному синонімам властиві певні відмінності, вони можуть частково або повністю не збігатися за лексичним складом.

Залежно від ступеня смислового зв'язку синонімічні фразеологізми можна поділити на:

- 1) синонімічні фразеологізми першого ступеня зв'язаності;
- 2) синонімічні фразеологізми другого ступеня зв'язаності;
- 3) синонімічні фразеологізми третього ступеня зв'язаності.

Найбільш тісний зв'язок існує між синонімічними фразеологізмами, що мають один або декілька спільних компонентів та аналогічну структуру: *clue stick – clue train, roach bait – brand bait, stealth fat – phantom fat; blue smoke – solid smoke, silent hunger – hidden hunger* та інші. Із наданих вище прикладів видно, що у двоконтактних синонімічних фразеологізмів спільним може бути як перший, так і другий елемент, незважаючи на те, повнозначний він чи допоміжний (у нашому випадку атрибутивний). До того ж, залишається аналогічною структура синонімічних фразеологізмів (у наших прикладах – $N + N \leftrightarrow N + N$; $Adj + N \leftrightarrow Adj + N$).

Синонімічним фразеологізмам другого ступеня зв'язаності притаманний менш тісний зв'язок. Їх характерною рисою є цілковита мінливість лексичного складу, при наявності аналогічної структури: *boom car – street pounder, chip graffiti – silicon art, Delhi belly – Karachi crouch, hand salsa – keyboard plague; black tar – happy dust* та інші. У наданих прикладах спостерігається заміна обох компонентів фразеологічних одиниць. При цьому, як і у першому типі, аналогічно залишається структура ($N + N \leftrightarrow N + N$; $Adj + N \leftrightarrow Adj + N$).

Синонімічні фразеологізми третього ступеня зв'язаності мають найменш тісний зв'язок. Вони розрізняються синтаксичною структурою, лексичним складом та граматичними характеристиками: *career-change opportunity – involuntary separation from payroll, gray matter – no hairs, small-world effect – six degrees of separation, air rage – disruptive passenger syndrome, man in the middle attack – TCP hijacking*. Спостерігається повна лексична заміна і повна зміна структури ($Adj_{(N+V)} + N \rightarrow Adj + N + Prep + N$; $Adj + N \rightarrow Part + N$; $Adj_{(Adj+N)} + N \rightarrow Num + N + Prep + N$; $N + N \rightarrow Adj + N + N$; $N + Pre + Art + N + N \rightarrow N_{(abbr)} + N_V$).

Слід сказати про те, що існують змішані синонімічні фразеологізми. Наприклад, при наявності спільного лексичного компонента частково змінюється структура: *anti-carjacker law – shoot-the-carjacker law, voice injuries – repetitive stress injuries* та інші.

Враховуючи структурно-семантичний аспект дослідження синонімічних фразеологізмів, їх звичайно поділяють на *одноструктурні* синонімічні фразеологізми та *різноструктурні* синонімічні фразеологізми [3, 50]. Такий розподіл фразеологічних одиниць ми вважаємо доречним і при дослідженні нових фразеологічних одиниць сучасної англійської мови. Отже, до одноструктурних ми відносимо такі синонімічні фразеологізми, які характеризуються однаковою структурною моделлю, при цьому може відбуватися заміна лексичних компонентів: *earned media – free media, ghost farmer – telephone farmer, Hey Mabel – Hey Martha, to clear up rate – to clean up rate, to put wood behind the arrow – to put skin in the game* та інші. На нашу думку, одноструктурні синонімічні фразеологізми, можна поділити на дві групи: а) зі спільним лексичним компонентом (*animal hording – animal collecting, hurricane hour – granny hour, audio*

mining – audio indexing), б) із повністю зміненим лексичним складом (*boom car – ground pounder, happy dust – Mexican mud, Delhi belly – Karachi crouch*).

До різноструктурних ми відносимо такі синонімічні фразеологічні одиниці, які характеризуються мінливістю структурної моделі: *elder orphan – orphaned senior, imagined ugliness – body dysmorphic disorder, mam-in-the-middle attack – TCP hijacking, small-world effect – six degree of separation* та інші.

Наявність однакової/різної структури вказує на те, що одноструктурні синонімічні фразеологізми легко взаємозамінюються в реченні, а різноструктурні синонімічні фразеологізми мають обмежену взаємозамінюваність, і в більшості випадків їх взаємозаміна неможлива. Зазначимо, що легка взаємозамінюваність є більш характерною для синонімічних фразеологічних одиниць першого ступеня зв'язності.

Беручи до уваги той факт, що в синонімічних фразеологізмах спостерігається складне переплетіння сем та стилістичних елементів, зазначимо, що легкозамінюваними є одноструктурні синонімічні фразеологізми, що належать до одного функціонального стилю мови. Переплетіння сем та стилістичних елементів дозволяє дослідникам виділяти три типи синонімічних фразеологізмів: ідеографічні, стилістичні та стилістико-ідеографічні [4, 109].

Ідеографічні синонімічні фразеологізми розрізняються відтінками значення: *blood diamonds – conflict diamonds, earned media – free media, faux kidnapping – consensual kidnapping, frozen smoke – San Francisco fog, laugh test – chuckle test, giggle test, guffaw test, to six down – to meet Marx, to put wood behind the arrow – to put skin in the game* та інші. Стилiстичні синонімічні фразеологічні одиниці розрізняються стилістичною належністю. Один синонім фразеологічного синонімічного ряду може бути загальноживаним, прийнятним для літературного, публіцистичного стилю, другий є розмовним, третій – сленговим і т.д. Наприклад, *air rage – disruptive passenger syndrome, video pill – capsule endoscope, imagined ugliness – body dysmorphic disorder, jargon gap – jargon dyslexia, smart pills – cognitive enhancers* та інші. Стилiстико-ідеографічні синонімічні фразеологізми можуть розрізнятися як семантично, так і стилістично водночас: *economy class syndrome – coach-seat clot, integrated math – Mickey mouse math, hurried child syndrome – superbaby syndrome* та інші.

Деякі дослідники класифікують синонімічні фразеологізми за схемою, запозиченою з класифікації лексичних синонімів, хоча ця класифікація теж базується на семантико-стилiстичних розбіжностях. Із цієї точки зору зазвичай виділяють рівнозначні, ідеографічні та стилістичні синоніми. До рівнозначних синонімів належать ті фразеологізми, які мають однакове значення та функціонально-стилiстичну належність. До ідеографічних синонімів належать фразеологічні одиниці, які розрізняються лише відтінками значення. До стилістичних синонімів належать ті фразеологізми, які розрізняються функціонально-стилiстичною належністю. Беручи до уваги те, що чітку грань між вказаними типами синонімічних фразеологічних одиниць провести можна не завжди, Я.А.Баран пропонує поділити їх на дві великі групи: 1) функціонально-стилiстичні рівнозначні синоніми, 2) функціонально-стилiстично нерівнозначні синоніми (з детальнішою рубрикацією в середині кожної з груп) [5, 100-101].

Ми вважаємо доцільними розподілити синонімічні фразеологізми на групи залежно від:

- 1) структури;
- 2) функціонально-стилiстичної належності.

Залежно від структури ми виділяємо *гомоструктурні* (створені за аналогічною граматичною моделлю) та *гетероструктурні* синонімічні фразеологізми (створені за різними граматичними моделями). Серед синонімічних фразеологізмів аналогічної структури найбільш розповсюдженими виявилися двокомпонентні фразеологізми, утворені за такими моделями: *N + N* та *Adj. + N*: *sky rage – air rage, clue stick – clue train, boom car – ground pounder; solid smoke – blue smoke, good wood – ethical wood, vertical portal – vertical community*. Інколи зустрічаються полікомпонентні синонімічні фразеологізми аналогічної структури: *to put wood behind the arrow – to put skin in the game*.

Для гетероструктурних синонімічних фразеологізмів найбільш продуктивними виявилися такі кореляції:

- 1) кореляція: *бінарний ↔ бінарний*;
- 2) кореляція: *бінарний ↔ полілексемний*;
- 3) кореляція: *полілексемний ↔ полілексемний*.

Для першої групи (кореляція: *бінарний ↔ бінарний*) характерними моделями виявилися:

N + N ↔ Adj. + N (*peanut butter – black tar, flagship species – heroic species, flash mob – inexplicable mob*);

N + N ↔ Participle + N (*plantation wood – managed wood, orphan patient – unattached patient, scotch hour – witching hour*);

Adj. + N ↔ Participle + N (*blue smoke – frozen smoke, fuzzy math – integrated math, free media – earned media*).

При цьому необхідно зазначити, що перший компонент синонімічних фразеологізмів, утворених за вказаними моделями, завжди виконує роль атрибута по відношенню до другого компонента – іменника.

Фразеологізми другої групи (кореляція: бінарний ↔ полілексемний) утворюються за різними моделями. При цьому, як і в попередній групі, перший синонім (двокомпонентний) може мати структуру $N + N$ або $Adj. + N$, а до складу другого синоніма (полікомпонентного) можуть входити *артикли, прийменники, дієслова, прислівники*, додаткові *прикметники* та *іменники*, тобто слова будь-якої частини мови. Але при цій різноманітності складових повнозначним словом, яке несе стрижневе навантаження, залишається іменник. Як приклад можна навести такі синонімічні фразеологічні одиниці: *air rage (sky rage) – disruptive passenger syndrome (N + N – Adj. + N + N)*, *alpha girl (queen bee) – really mean girl (N + N – Adv. + Adj. + N)*, *Nigerian scam – advance fee fraud (Adj. + N – Adj. + N + N)*, *career-change opportunity – involuntary separation from payroll (Adj. (N + V) + N – Adj. + N + Prep. + N)*, *TCP hijacking – man in the middle attack (N (abbr.) + N_V - N + Prep. + Art. + N + N)* та інші.

Для третьої групи (кореляція: полілексемний ↔ полілексемний), як і для другої, характерною є присутність у складі синонімічних фразеологізмів слів різних частин мови, але ці синонімічні фразеологізми мають однакову частиномовну приналежність. При цьому структура одного синонімічного фразеологізму відрізняється від структури іншого: *small world effect – six degree of separation (Adj. + N + N – Num. + N + Prep. + N)*, *use by date – best by date (V + Prep. + N – Adj. + Prep + N)* та інші. Важливо зазначити, що ця група синонімічних фразеологічних одиниць є нечисленною у порівнянні з двома попередніми групами.

Із точки зору функціонально-стилістичної належності, синонімічні фразеологізми можна поділити на дві великі групи залежно від: 1) належності до різних пластів розмовного мовлення; 2) наявності різних відтінків стилістичного забарвлення (із подальшою рубрикацією в кожній групі). Синонімічні фразеологізми першої групи можуть бути: а) літературно-розмовні; б) нелітературно-розмовні (із подальшою рубрикацією в межах кожної групи).

При дослідженні синонімічних фразеологізмів зазначених груп вважаємо за необхідне відзначити важливість інформаційно-публіцистичного стилю в процесі утворення та функціонування синонімічних фразеологізмів з тієї причини, що по-перше, саме цей стиль є джерелом утворення фразеології, а по-друге, нові фразеологічні одиниці сучасної англійської мови набувають актуальності, розповсюдження саме завдяки своїй появі в друкованих засобах масової інформації, тобто газетно-інформаційний стиль є каналом розповсюдження двох зазначених вище типів синонімічних фразеологізмів.

Вказаний вище розподіл на літературно-розмовні та нелітературно-розмовні синонімічні фразеологічні одиниці є в певній мірі умовним, у зв'язку з відсутністю стабільності в стилістичних відмінностях, адже, наприклад, сленгові одиниці застарівають і переходять до розряду літературно-розмовних одиниць тощо.

Синонімічні фразеологізми другої групи можуть бути позбавлені коннотації (нейтральні); мати грубу коннотацію (грубі); мати жартівливу коннотацію (жартівливі); мати фамільярну коннотацію (фамільярні) тощо. До грубих синонімічних фразеологізмів зазвичай відноситься свого роду табуїтована лексика, тобто слова, вживання яких заборонене або обмежене під впливом екстралінгвістичних чинників [6, 548]. Табу можна визначити як певну форму моралі. Поняття табу тісно пов'язане з поняттям “евфемізм”. Під евфемізмами розуміють емоційно нейтральні слова або вирази, що використовуються замість синонімічних слів чи виразів, які є непристойними, згрубленими або нетактовними [7, 18], або заміну табуїтованого слова загальноприйнятим. При цьому, якщо раніше евфемізми базувалися на забобонах, то на сучасному етапі їх основою є соціальні та етичні стандарти поведінки. Зазначимо, що часто як евфемізм використовується наукове поняття, тому що воно є менш знайомим і здається менш грубим або образливим. Відомо, що як евфемізм, так і базовий фразеологізм можуть співіснувати в мові. При цьому є постійна необхідність пошуку, формування нових евфемізмів, тому що через певний (короткий) відтінок часу евфемізм набуває такого тісного зв'язку із своїм джерелом, що його починають асоціювати з ним та вважати таким само грубим, образливим тощо.

Традиційно до табуїтованої лексики відносять слова, пов'язані зі смертю, статевими відносинами, сексуальними меншостями, ми, у свою чергу, додамо, що на даний час табуїтованими є слова та словосполучення, пов'язані з певними світовими подіями: війнами (наприклад, із війною між США та Іраком після терористичних актів 2001 року), тероризмом тощо. Велика кількість евфемізмів в останні десятиліття виникла в мові політики. Це підтверджує думку вчених про те, що саме в останній час, як ніколи раніше, у політиці мова використовується не тільки як інструмент формування та вираження думки, але і як спосіб її приховування [8, 179]. Відомо, що наприкінці кожного року певні лінгвістичні заклади проводять опитування населення щодо необхідності заборони вживання деяких слів англійської мови. Результатом цих опитувань є складання списків заборонених або небажаних до вживання слів (Lists of banished words).

Існування жартівливих синонімічних фразеологізмів пояснюється несерйозним ставленням професіоналів у певній сфері до дилетантів у цій сфері. Дуже часто це стосується сфери інформаційних технологій, у якій можна спостерігати появу професіональних програмістів, веб-дизайнерів та звичайних користувачів (юзерів).

Наголосимо, що фразеологізми можуть утворювати синонімічні ряди з однією домінантою. Зазвичай домінантою вважається те слово або фразеологізм, які в найбільш чіткій та безпосередній формі пов'язуються з основною ознакою, що було покладено в основу синонімічного фразеологічного ряду, і які менш за все переважані додатковими асоціаціями. Домінантність може розглядатися з семантичної та стилістичної точок зору. Тому домінантою ми вважаємо нейтральну в стилістичному відношенні фразеологічну одиницю з найбільш загальним значенням. Виявлення домінанти за різними підходами (із семантичної або стилістичної точок зору) інколи призводить до виділення двох домінант, одна із яких є нейтральною в стилістичному відношенні, інша – має найбільш загальне значення.

Фразеологізми, які входять до певного синонімічного ряду, зазвичай співвідносяться з однією частиною мови і відіграють роль того ж самого члена речення, що і домінанта. Не можна вважати синонімічними фразеологізмами одиниці, що відносяться до різних структурних типів, тобто не можна вважати синонімічними фразеологізмами, наприклад, субстантивний фразеологізм та ад'єктивний фразеологізм. Синонімічні фразеологізми можуть розрізнятися за характером синтаксичних зв'язків. Заміна одного фразеологічного синоніма іншим залежить: від структурної організації фразеологізмів, які вступають в синонімічні відносини; від ступеня смислового зв'язку фразеологічних зворотів; від лексичного оточення синонімічних фразеологізмів; від частиномовної приналежності синонімічних фразеологізмів; від функціонально-стилістичної належності синонімічних фразеологізмів та їх емоційного забарвлення.

Таким чином, проведене нами дослідження підтверджує наявність такої особливості нових фразеологічних одиниць як системність у цілому і синонімічність зокрема. Нові синонімічні фразеологічні одиниці можна класифікувати за декількома аспектами, а саме, залежно від ступеня смислового зв'язку, структури, функціонально-стилістичної належності. Перспективним вважаємо подальше дослідження окремих типів синонімічних фразеологізмів, виявлення їх характерних особливостей, основних моделей тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильченко В. Українська фразеологія. - К.: Тов-во "Знання України", 2000. – 96 с.
2. Авиляни Ю.Ю., Ройзензон Л.И. Синонимические отношения слов и фразеологических сочетаний // Лексическая синонимия. - М.: Высш. шк., 1967. – С.163-173.
3. Уманець А., Стадник О. Типологічні особливості фразеологічних синонімів в англійській та українській мовах // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту. Філол. науки. - Кам'янець-Подільський, 2001. – Вип.5. – С.49-52.
4. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. - М.: Высш. шк., 1986. – 336 с.
5. Баран Я.А. Основні питання загальної та німецької фразеології. – Львів: Вища шк., 1980. – 156 с.
6. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. - М.: Астрель, 2001. – 624 с.
7. Кацев А.М. Языковое табу и эвфемия. - Л.: Наука, 1988. – 80 с.
8. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации (на материале современного английского языка). Дисс. ... д-ра. филол. наук. - К., 1998. – 443 с.

УДК : 811.111 '367.625: 811.16 '42

ДІЄСЛОВА ЗАВЕРШЕННЯ В АВТОРСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Черненко Т.В., асистент

Буковинський державний фінансово-економічний інститут

Стаття є системним дослідженням “фінальної фази” дієслів в авторському дискурсі. Метою дослідження є аспектуальна та семантична класифікація англійських дієслів у системі мови та структурі дискурсу. Якісне та кількісне дослідження підтверджують гіпотезу автора про існування градації фазовості англійських дієслів.

Ключові слова: фраза, аспект, продовженість, завершеність, перфектність, текст, дискурс.

Черненко Т.В. ГЛАГОЛЫ ЗАВЕРШЕНИЯ В АВТОРСКОМ ДИСКУРСЕ /Буковинский государственный финансово-экономический институт, Украина.

Статья является системным изучением “финальной фазы” глаголов в авторском дискурсе. Целью изучения является аспектуальная и семантическая классификации английских глаголов в системе языка и структуре дискурса. Качественное и количественное исследование подтверждают гипотезу автора про существование градации фазовости английских глаголов.

Ключевые слова: фраза, аспект, продолжительность, завершенность, перфектность, текст, дискурс.

Chernenko T.V. FINAL-PHASE VERBS IN THE AUTHOR'S DISCOURSE /Bukovinean State Institute of Finance and Economics, Ukraine.

This article deals with an objective study of “Final-phase” Verbs in the author's discourse. It is aimed at aspectual and semantic classifying English verbs. The qualitative and quantitative investigations prove the author's hypothesis of the existence of gradual phaseability of English verbs.

Key words: phrase, aspect, duration, terminative, perfective, text, discourse.

Традиційно аспект розглядається як граматична категорія дієслова, що позначає характер протікання дії в її відношенні до результату, повторюваності тощо. Аспект також вказує на те, як протікає або розподіляється дія в часі. Проте він пов'язаний не з темпоральною локалізацією дії, а з її внутрішньою темпоральною структурою, із тим, як вона інтерпретується мовцем.

До завдань нашої праці входить, по-перше, встановлення семантичної парадигми (поля) дієслів фази завершеної дії і, по-друге, визначення функціонально-семантичної парадигми (поля) дієслів фази завершеної дії в авторському дискурсі – Ч. Діккенса, А. Конан Дойля і Г. Мелвілла. Це дасть можливість встановити більш об'ємну парадигму, актуалізовану в мовлення, та виділити авторську парадигму.

У слов'янських мовах існували дві опозиції, завдяки котрим сформувалася категорія аспекти: опозиція визначеності/ невизначеності та опозиція граничності/ неграничності.

У дієслівній парадигмі категорія аспекти визначається як система протиставлених один одному двох рядів форм дієслів, які означають обмежену цілісну дію (дієслова доконаного виду) і ряду форм дієслів, що не володіють ознакою обмеженої цілісної дії (дієслова недоконаного виду). У структурі тексту вона означає, що дія, позначена дієсловом, виражається: а) в її протіканні, у процесі здійснення, а цим самим у тривалості або повторюваності, наприклад: to live, to work, to go, to read; жити, співати, працювати, ходити, читати; б) як обмежена, зосереджена на будь-якій межі здійснення - буде це момент виникнення, початку дії або ж момент її завершення, її результат, наприклад: to finish, to stop, to cease, to end; заспівати, закінчити, побігти, проспівати, прийти, піти.

У гіпотезах походження, наприклад, слов'янського дієслівного аспекти враховуються й інші фактори, такі як роль форм імперфекту та дієприкметника. Хоча основна тенденція у формуванні слов'янської категорії аспекти полягала в тому, що найдавніші способи дії передували виникненню аспекти. Формування аспектуальної системи було результатом граматикизації опозицій, що базувалися на способах дії та їх групуваннях.

Лексична, словотворча та лексико-граматична основа походження дієслівного аспекти є актуальним фактором для існування категорії аспекти в сучасних мовах. Тісний зв'язок категорії аспекти з лексикою, поліфункціональність дієслівних префіксів – результат формування дієслівної категорії аспекти на основі процесу граматикизації словотворчих і лексико-граматичних разрядів. Граматикизація неграматичних компонентів поля аспектуальності відбулася при збереженні неграматичних компонентів у складі даного поля. Тісний зв'язок граматичного ядра поля з неграматичною периферією виступає фактором, що визначає тип граматичної категорії аспекти та тип усього поля аспектуальності в цілому.

Із погляду теорії поля генезис слов'янського дієслівного аспекти можна розглядати як процес зародження та формування в полі аспектуальності граматичного ядра у сфері лексичних і словотворчих способів вираження аспектуальних відносин.

Розвиток слов'янського дієслівного виду не обмежується полем аспектуальності. Від самого початку суттєву роль відігравала взаємодія полів аспектуальності та темпоральності, а також часової локалізації та стану. Розвиток категорії аспекти відбувався у такій структурі, у якій уже існували граматичні елементи – аспектуально - темпоральні. Отже, аспектуальні функції тісно пов'язані з темпоральними. Категорія аспекти також зароджувалася та формувалася в такому полі, де вже були граматичні аспектуально-часові форми, хоча самостійної категорії аспекти ще не існувало.

Розвитку аспекти як самостійної граматичної категорії перешкоджає наявність контекстуальних умов, коли характер протікання дії, її тривалість або завершеність порівняно легко визначаються із загального тексту. Цим і пояснюється той факт, що в багатьох мовах категорія доконаного та недоконаного аспектів взагалі не розвинута.

Ми вважаємо, що категорія аспекту входить у більш ширше поняття аспектуальності, що визначається як функціонально-семантичне поле, сформоване взаємодіючими мовними елементами, об'єднаних спільністю семантичних функцій – сфери аспектуальних відносин.

Згідно з функціонально-семантичним полем аспектуальності, категорія аспекту – це широка зона значень, які пов'язані з відображенням у свідомості мовця особливостей розгортання та з якостями процесуальних ознак предметів. Частина цих значень отримує статус граматичних і репрезентується одним із граматичних способів. Отже, поняття аспектуальності, з погляду семантики, дозволяє включати в себе два компоненти: мовні аспектуальні значення та зону аспектуальних значень, які передаються у висловлюваннях за допомогою цих значень. Семантичну зону функціонально-семантичного поля аспектуальності утворюють лише аспектуальні значення. Аспектуальні значення відрізняються високим рівнем відображення реальних характеристик дії, тому і граматичні категорії, за допомогою яких у висловлюваннях виражаються ці значення, відрізняються достатньо ясною вмотивованістю. Семантику аспектуальних дієслів можна поділити на класи граничних та неграничних дієслів. Семантика аспектуальних значень охоплює такі позиції, як:

1. Спрямування/неспрямування дії на досягнення межі.
2. Досягнення/недосягнення дією межі.
3. Статистичність/нестатистичність дії.
4. Результативність дії.
5. Узагальненість дії.
6. Часова локалізованість/нелокалізованість дії.
7. Залежна/незалежна орієнтація дії у часі.

В основі кожного функціонально-семантичного поля лежить семантична категорія, яка являє собою семантичний інваріант, що об'єднує різні мовні засоби та зумовлює їх взаємодію. Семантичний інваріант аспектуальності містить:

- відношення дії до граничності;
- кількісну характеристику дії;
- фазовість;
- перфектність.

Існує велика кількість класифікацій дієслів, які різняться і за обсягом, і за деталізацією. Загальноприйнята класифікація-це поділ дієслів на дієслова дії та стану.

Ядро активних дієслів становлять лексичні одиниці, які виражають рід занять, трудової діяльності людини чи вказують на професію, спеціальність, посаду. На периферії знаходяться лексеми, що позначають дії неживого суб'єкта [2].

Ядро дієслів стану утворюють дієслова фізичного, психічного стану, поведінки, фізіологічних процесів, а периферію – дієслова відношення приналежності, положення в просторі.

Хоча поняття активності та стативності відносні, оскільки можна визначити гіпонім більш вищого рівня - процес, тобто перехід з одної якості в іншу, як у активних, так і у стативних дієслів. Отже, дієслово може розглядатися як перехід суб'єкта чи об'єкта з одного стану в інший. Семантична ознака процесу в дефініції дієслова охоплює різноманітні значення: рух, комунікація, спільна дія, фізіологічний процес, передача емоцій, інтелектуальна діяльність, існування тощо. Розуміння процесу чи переходу може призвести до розкриття внутрішніх якостей дієслова та закономірностей його функціонування [3].

Серед семантичних груп дієслів можна виділити дієслова, що означають дію без вказівки на момент її закінчення (to walk, to go; *плакати, гуляти, грати, горіти*).

Існують також дієслова, “позбавлені внутрішньої межі дії” (вони позначають “факт існування підмета та його загальні якості та властивості”, “почуття та емоційні стани, які не можуть бути осмисленні як короткочасні”, наприклад, to love, to think; *любити, вважати* тощо).

“Внутрішня безмежність” подібних дієслів відрізняє їх від дієслів “без обмеженої дії”, які позначають дію, котра припускає досить визначену кульмінацію. І дієслова типу *любити*, і дієслова типу *плакати* позначають інгерентно тривалий (хоч би і на короткий час) “стан справ”.

Відсутність певного моменту, який завершує діяльність (процес), після чого, вичерпавши себе, вона повинна припинитися, відрізняє ці дієслова від дієслів “поступового здійснювання”.

За характером того, що відбувається, дієслова поділяються на:

1. Дієслова дії.
2. Дієслова процесу.
3. Дієслова стану.
4. Дієслова, що позначають події.

5. Дієслова, що позначають природні явища.

Найбільший інтерес для нас представляють дієслова фінитивного способу дії. Фінитивний спосіб дії або фаза завершеності дії об'єднує дієслова, які позначають завершення тривалої дії.

Дія припинена, перервана у своїй тривалості, але не вичерпана. Дієслова фінитивного способу дії завжди неперехідні. Вони утворюються від неперехідних дієслів (розглянемо на прикладі української мови):

Із префіксом *від-* від дієслів із значенням неоднаправленого руху: *від'їздити*, *відбігати*, звучання та мовлення: *відговорити*, *відшуміти*; стану: *відболіти*, *відсумувати*; із значенням бути чимось зайнятим: *відпрацювати*, *відпитувати (чай)*, *відвоювати*, *відспівати*.

Із префіксом *від-* і постфіксом *-ся*: *відвоюватися*, *відпрацюватися*, *відкритися*.

Деякі дієслова фінитивного способу дії можуть утворювати видову пару: *відцвітати – відцвісти*, *відгоріти – відгорати*.

У ряді дієслів доконаного виду досягнення результату дії ускладнено додатковими значеннями. Наприклад, в українському дієслові *дочитати* (книгу) значення досягнення результату ускладнюється значенням завершення кінцевої фази дії, іншими словами, це дієслово комплетивного способу дії. Група спеціально-результативних способів дії об'єднує ті способи дії, які в значення досягнення результату вносять додаткові відтінки, що виводять дієслово доконаного виду з кореляції із первинним дієсловом недоконаного виду. У ряді випадків такі дієслова можуть утворювати видову пару. До спеціально-результативних способів дії ми відносимо: термінативний, комплетивний, інтенсивно-результативний, дистрибутивний способи дії.

Термінативний спосіб дії виражає завершеність дії, яка тривала деякий час. Такі дієслова утворюються за допомогою префікса *про-*: *проговорити*, *прошепотіти*, *промовчати*, *просигналізувати*.

У комплетивному способі дії досягнення результату ускладнене значенням завершеності, доведення дії до кінцевої фази. Такі дієслова утворюються з префіксом *до-*: *доїсти*, *докурити*. У деяких дієсловах це значення в певному контексті означає доведення дії до незавершеної межі; пор.: *дочитати книгу до кінця* і *дочитати до середини*; *дограти н'єсу до кінця* і *дограти до другої частини*. *До-* утворює дієслова із значеннями завершеності дії (долетіти, докупити); а разом із *-ся* - із значенням негативного результату (догратися, дострибався).

Граничність /неграничність дії як характерну ознаку дієслівності не можна зводити лише до ідеї завершеності/ незавершеності дії в просторі чи часі. Граничність – це обмежене в часі відношення суб'єкта до локального об'єкта. Неграничність – це не обмежена часом динамічна чи статична якість предмета/ суб'єкта, яка проявляється ним у просторі. Досягнення граничності стає можливим завдяки дієслівно-предикатній формі доконаного виду, значення категорії доконаного виду зводиться до непротяжності процесу, котрий позначений дієсловом. *Вона повільно підійшла до столу. She slowly reached the table.*

Термінативність – наявність або відсутність вказівки на просторову, часову чи просторово-часову вичерпаність дії. Термінативність може бути представлена такими видами:

- Моментальність разової дії чи руху: *вдарив* (наніс один удар), *кинув* (зробив один кидок).
- Процесуальність неграничної дії чи руху: *вішає*, *іде*, *танцює*, *варить*.
- Дуративність (довготривалість) статичного відношення чи стану: *лежить* – *лежав*, *стоїть* – *стояв*.
- Інхоативність (просторово-часовий початок) дії чи руху: *заспівав*, *пішов*.
- Фінальність (просторово-часова вичерпаність, завершення) дії чи руху: *відпрацював*, *набігався*, *з'їв*, *прийшов*.
- Фреквентативність як ознака постійно повторюваної дії, руху в одному просторі і в нерозривному часовому проміжку: *фарбує* (розмазує фарбу пензликом), *жує*, *махає*, *копає*.
- Інтерактивність як ознака постійно повторюваної дії, руху через певні проміжки часу, нерідко зі зміною просторової сфери: *отримує* (пенсію), *дзвонить* (іноді).

Термінативні ознаки дієслів, а саме: моментальність, процесуальність, дуративність, фінальність, фреквентативність- посилюються, послаблюються чи модифікуються на рівні мовного контексту.

Але при виділенні семантичних ознак дієслів важливо слідкувати за тим, щоб на ці ознаки не впливали видові, часові та контекстні особливості. Хоча, з іншого боку, не можна ігнорувати контекст, оскільки він іноді показує, що дана дієслівна форма не розпадається на кілька логічних значень.

У рамках лексично-семантичної класифікації неможливо не виділити таку характеристику значень дієслів, як абстрактність і конкретність. Дієслово вважається конкретним за своїм змістом із перевагою денотативного аспекту в значенні, якщо його семантичними розповсюджувачами виступають конкретні явища. Абстрактні дієслова не мають денотата, котрий існував би у вигляді окремого предмета об'єктивної дійсності.

Згідно з аспектуальною класифікацією, дієслова можна поділити на:

1. Дієслова початку (починати, розпочинати).
2. Дієслова тривалості (продовжувати, тривати).
3. Дієслова закінчення (припинити, закінчити).

Такі дієслова можуть бути компонентами різних конструкцій і комбінуватися з інфінітивом та дієприкметником у правосторонній позиції, а також із дієсловами в лівосторонній позиції.

Метою дослідження є функціонування дієслів закінчення (“фінальної фази”) в авторському дискурсі: Діккенса, Дойля та Мелвілла.

Іноді фінальна фаза дії не є показником завершеності/незавершеності дії. Існують дієслова завершення, семантика яких припускає скоріше завершення деякого стану, ніж початок нової дії. Такі дієслова вирізняються своїми значеннями та синтагматикою.

Синтагматичні відношення – це взаємодія мовних одиниць, які знаходяться в “лінійній” послідовності. Саме тому лінійність виступає тут головним фактором. Синтагматичні відношення відображають характер мовлення, обставини, що утримують слово в оточенні інших слів; вони зумовлюють вживання багатозначного слова і підкреслюють значення, які переважають у даному вживанні.

Із семантичної парадигми завершеності компонентний аналіз виділяє *to complete*, як її доміную. Хоча кількісні показники свідчать про частоту дієслова *to stop* у двох авторів: Діккенса та Дойля.

У таблиці ми можемо побачити, що всі автори віддають перевагу такому дієслову завершення як ‘to stop’. Це дієслово зустрічається частіше ніж дієслово ‘to finish’:

	Dickens	Doyle	Melville
Accomplish	1,3 %		1,4 %
Achieve	2,6 %		1,4 %
Attain			4 %
Cease	7,8 %	9,5 %	6,6 %
Close	10 %	16,4 %	8 %
Complete		5,6 %	5,3 %
Conclude	2,6 %	2,7 %	5,3 %
Consume		2,7 %	
Destroy		1,4 %	
Discharge	3,9 %		4 %
Dispatch		2,7 %	
End	2,6 %	10,6 %	10,6 %
Execute	3,9 %	5,6 %	
Exhaust	1,3 %		
Finish	9 %	5,6 %	1,4 %
Fulfill	1,3 %		1,4 %
Kill	2,6 %	5,6 %	34,6 %
Polish	1,3 %		
Ruin	6,5 %		
Stop	39 %	19,2 %	
Terminate			1,4 %
Use	5,2 %	12,4 %	14,6 %

Згідно з кількісним аналізом, дієслово ‘to stop’ є домінантним елементом у трьох авторів. Проте, детальний аналіз показує, що кожний автор має власний домінант, наприклад, Діккенс віддає перевагу

таким дієсловом як to stop, to close; у творах Дойля переважають дієслова to close, to end, to stop, to use; Мелвілл використовує такі дієслова, як to cease, to end, to kill, to use.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. Языковая концептуализация мира. – Москва: Языки русской культуры, 1997. – 574с.
2. Кійко С. В. Принципи семантичної класифікації дієслів // Науковий вісник Чернівецького університету. – Випуск 84. Германська філологія. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 30-41.
3. Михайленко В. В. Семантические классы глаголов и императивный контекст // Проблемы лингвистической семантики: [Сб. статей] / Чеч. – Инг. гос. ун-т; [Редкол. : А. К. Драганов (отв. ред.) и др.]. – Грозный, 1980. – С. 118-126.

УДК 82 – 1 + 82 – 31

РАННЯ ТВОРЧІСТЬ К.ВАГІНОВА У СВІТЛІ ТЕОРІЇ ЕМОЦІОНАЛІЗМУ

Шатова І.М., к.філол.н., доцент

Гуманітарний університет “ЗІДМУ”

У статті аналізується рання творчість К.Вагінова початку 1920-х років (його поезія та перші прозаїчні твори – повісті “Монастир Господа нашого Аполлона” та “Зоря Віфлеєма”) у світлі теорії емоціоналізму. Схильність поета до класичної естетики (яку зруйновано), протистояння механічності та спустошеності життя і мистецтва в умовах радянської дійсності, відчуття “кризи мистецтва” та пошук шляхів виходу із неї, органічність його “нової поезики”, дискретності зображення, зміщений антиестетизм дозволяють побачити у Вагінові одного із представників справді “нового мистецтва”.

Ключові слова: емоціоналізм, футуризм, кубізм, формалізм, теорія “кризи мистецтва”, класичне мистецтво, дискретність зображення, зміщений антиестетизм.

Шатова И.Н. РАННЕЕ ТВОРЧЕСТВО К.ВАГИНОВА В СВЕТЕ ТЕОРИИ ЭМОЦИОНАЛИЗМА / Гуманитарный университет “ЗИГМУ”, Украина.

В статье анализируется раннее творчество К.Вагинова начала 1920-х годов (его поэзия и первые прозаические произведения – повести “Монастырь Господа нашего Аполлона” и “Звезда Вифлеема”) в свете теории эмоционализма. Приверженность поэта разрушаемой классической эстетике, противостояние механичности и обездушиванию жизни и искусства в условиях советской действительности, ощущение “кризиса искусства” и поиски путей выхода из него, органичность его “новой поэтики”, дискретности изображения, смещенный антиэстетизм позволяют увидеть в Вагинове одного из представителей подлинного “нового искусства”.

Ключевые слова: эмоционализм, футуризм, кубизм, формализм, теория “кризиса искусства”, классическое искусство, дискретность изображения, смещенный антиэстетизм

Shatova I.N. EARLY K.VAGINOV'S CREATION IN THE LIGHT OF EMOTIONALISM / University of the Humanities “Zaporizhja Institute of State and Municipal Government”, Ukraine.

The early K.Vaginov's creation (the beginning of the twenties) is being analysed (his poetry and his first prose: his stories “Our God Appolon's monastery” and “Bethlehem's Star”) in the light of emotionalist theory. The poet's devotion for destroying classical aesthetics, the opposition to mechanization and to absence of soul in the life and in the art under circumstances of the soviet reality, the feeling of “art crisis” and the quest for ways out of it, the organic world of his “new poetry” the discrete representation, the displaced antiaesthetism allows to see one of the representatives of real “new art” in Vaginov.

Key words: Emotionalism, Futurism, Cubism, formalism, theory of “art crisis”, classical art, discrete representation, displaced antiaesthetism.

Костянтин Вагінов (1899-1934) – петербурзький поет і прозаїк, приятель М.М.Бахтіна в 1920-і роки, відомий насамперед як учасник групи “ОБЕРІУтів” та автор романів “Цапова пісня”, “Роботи й дні Свистонова”, “Бамбочада”. Літературний критик В.Шіроков назвав Вагінова – “поета трагічної забави” – попередником абсурдистів, сюрреалістів та екзистенціалістів [1,12].

За зізнанням самого Вагінова, у першій половині 1920-х років він “належав до всіх петроградських поетичних організацій: “Цех поетів”, “Островитяни”, “Звучна мушля” та ін.” [2,106]. Т.Л.Нікольська вважає, що з численних літературних знайомств Вагінова найбільш важливим для його поетичного самовизначення стало зближення з групою емоціоналістів та з М.Кузміним [3,72].

За свідченням сучасників, К.Вагінов став одним із улюблених учнів М.Кузміна і залишався його другом упродовж усього життя. У 2-му випуску емоціоналістського альманаху “Абракас” у статті “Лист до Пекіна” Кузмін звертав увагу удаваного адресата “на вірші та прозу Костянтина Вагінова, знаючи Вашу звичку стежити за всім значним із самого початку” [4,616]. В іншій статті 1922 р., в “Парнаських заростях”, Кузмін висловлював сподівання, що у Вагінові зростає “справжній поет” [4,408]. В альманасі “Абракас” (1922-1923) видавалися не тільки вірші Вагінова (в усіх трьох випусках), але й перша проза митця – повісті-притчі “Монастир Господа нашого Аполлона” та “Зоря Віфлеєма”. У 1923 р. на сторінках 10-го номера “Життя мистецтва” з’явилося “Вітання художникам молоді Німеччини від групи емоціоналістів”, під яким серед інших підписів знаходимо й прізвище К.Вагінова [5].

Проблема своєрідності ранньої спадщини Вагінова (періоду емоціоналізму) довгі роки залишалася поза увагою наукових інтересів і до цього часу майже не вивчена в літературознавстві, хоча вона, без сумніву, варта комплексного дослідження. Т.Л.Нікольська [2;3], О.В.Шиндіна [6], В.Широков [1] присвятили свої публікації окремим аспектам ранньої творчості поета, але ніхто з науковців не аналізував твори Вагінова, які увійшли до альманаху “Абракас”, із точки зору загальної естетичної теорії емоціоналізму. До недавнього часу в літературознавчій науці не існувало навіть визначення ані самого поняття емоціоналізму і його естетичної платформи, ані наявності її елементів у творах учасників даного угруповання. У зв’язку з тим, що з’явилися перші спроби опису емоціоналістської художньої практики, естетики та поезики на науковому рівні [7], виникла потреба детального дослідження творчості окремих представників даного напрямку у світлі його засадничих настанов. Об’єктом безпосередньої уваги в цій статті обрано емоціоналістську поезію та прозу К.Вагінова.

Засновником емоціоналізму був М.О.Кузмін – яскрава, самобутня, талановита мистецька особистість, яка виявилась у спустошеному Петрограді початку 1920-х рр. “останнім із могікан” (О.М.Фрейденберг). До групи емоціоналістів (1921-1925) увійшла творча молодь із близького оточення Кузміна, в ті роки – художники-початківці, більшість із яких стали пізніше відомими майстрами слова (поетами, прозаїками, перекладачами) та заслуженими діячами театрального мистецтва: Ю.Юркун, Г.Радлова, С.Радлов, К.Вагінов, А.Піотровський, В. Дмитрієв, Б.Папаригопуло. Головним виданням групи був альманас “Абракас”, після його заборони спільна діяльність емоціоналістів вилилася в нові форми – вечори і театральні постанови.

Один із аспектів творчої діяльності емоціоналістів і їхнього альманаху “Абракас” є антимеханістичним і антиформальним. Рецензенти відзначали недилетантський підхід емоціоналістів до техніки, “своєрідну і гнучку форму” як одну із сильних рис їхньої творчості [8,205]. Кузміна й емоціоналістів об’єднувала і любов до матеріалу своєї творчості, інтерес до його оновлення. При всьому прагненні емоціоналістів до неповторної виразності, технічної досконалості, вони боролися за поєднання “фактури”, засобів зображальності з емоційністю, “єдиної, неповторної” форми з неповторним емоційним сприйняттям [9]. Оголошений Кузмінін “похід проти формалістики” [10,119], увесь тиск антиформальних виступів Кузміна й інших учасників групи дозволяють уточнити, що “хибний від початку шлях” сучасного мистецтва [11,9] – це механічність, неорганічність, спустошеність творчості і культури.

М.Кузмін і емоціоналісти, як і багато інших передових сучасників, оцінювали глобальні зміни життя, які сталися за останні півстоліття (підкорення цивілізації раціоналізму, машинізації, механізації, а в останні роки – і посилення автоматичності життя і формалізму в умовах радянської дійсності) як явища кризові, які відбилися на духовному житті суспільства і в мистецтві. Європейський футуризм із його поклонінням техніці, запереченням людини породив безліч епігонів, які витісняли з творчості духовність і людяність. Багато художників і мислителів намагалися боротися з таким станом, М.О.Бердяєв у середині 1910-х рр. висвітлював цю проблему у своїй концепції “кризи мистецтва”. Бердяєв вбачав глибинні метафізичні витoki кризи в переможному приході машини, в машинізації і механізації як у “розп’ятті”, “розпиленні”, дематеріалізації органічної плоти світу [12,13]. Бердяєв припускав, що футуризм – пасивне відображення машинізації [12,14] і “звинувачував” кубістів і футуристів не стільки в аналітичному “розщепленні і розкладанні” органічності старого світу і давнішого мистецтва, скільки в рабському підкоренні машині і процесам розкладу старої плоти світу, в їхньому безсиллі перед новим почуттям життя, новою творчістю [12,15], “духом, що вивільнюється”, перед створенням нових світів [12,21].

М.Кузмін також підтримував протест сучасного передового мистецтва (передусім – німецького експресіонізму) проти механізованої, раціоналістичної культури XIX ст., технічної цивілізації, епігонів європейського футуризму [11,12]. У статтях, критичних матеріалах початку 1920-х рр. Кузмін викривав усі “мертві форми і формули життя” [4,251]: активно виступав проти “формального підходу” до мистецтва, теорії “формального методу” [4,243], проти формальних шкіл, заснованих на програмних настановах, теоретичних “передумовах для творчості” (футуризму, акмеїзму) [4,361], проти художників, котрі страждали схильністю до “формального моднікування”, до “нової, формальної і мертвої поезики” [4,611].

Власне ж емоціоналісти являли собою неформальну групу друзів й однодумців, вільне товариство, “настанови” якого стали “висновком із творів покоління, що однаково бачило” [4,361] (російських

емоціоналістів, німецьких експресіоністів і т.д.). Емоціоналісти належали до творців органічних, тому часто рецензії Кузміна на їхні творіння (Ю.Юркуна, Г.Радлової, В.Дмитрієва) ставали його антиформальними виступами. Учасники групи також протистояли “формальному методу”, духові академізму і “цеху” в поезії, знеособлюючому акмеїзму, “машинному мистецтву”, формалізму сучасної їм російської дійсності, механічності життя; цей протест відбився, зокрема, у віршах Г.Радлової і оповіданнях Ю.Юркуна з альманаху “Абрассас”, у п’єсі Юркуна “Маскарад слів”, в оформленні С.Радловим і В.Дмитрієвим спектаклю “Еуген Нещасний”, у статті С.Радлова “Емоційність або цитати”.

Найбільш розгорнуту картину вихолощеної механічної дійсності містить емоціоналістська творчість К.Вагінова. “Монастир Господа нашого Аполлона” (1922), немов метафорична ілюстрація до концепції М.О.Бердяєва “кризи мистецтва”, дає характеристику тим спустошеним художникам-формалістам, які підкорились раціоналізму, механізації життя і забули про класичне органічне мистецтво, що втілювалося для Вагінова в прекрасному живому одухотвореному людському тілі: “Наш час, багатий на відкриття в хімії, механіці та фізиці, наштовхнув багатьох талановитих, але нещасних митців на думку, що ті відкриття є річ чудова та довічна. Підкорившись слабкому цьому міркуванню, отроки і старці не лише філософію, але і серце людське забули”. В золочених мундирах і сюртуках, вони під одягом не відчувають “ані прекрасного тіла свого, ані тріпотіння жил і м’язів, ані морів, які лежать в них, ані гаїв і міст, що зростають”, не вдихають променів Діани, не складають подяку сонцю, а сплять або поспішають “із чорними портфелями своїми в місця, які до поезії відношення не мають” [13,8]. Нова влада, на думку Вагінова, цілком відповідає новому часу, сутність її базується на компонентах неорганічних: хімічних, механічних і кубічних: “Радій є християнство, брати мої. Паровоз є християнство, брати мої. Пікассо є християнство, брати мої. Є пустеля Оптинська, в ній старець Нектарій, сховище для паровозів і радія уготовлює. Вночі Ісусу своєму, який із площин і палок складається, кадить і молиться. Аполлона, Господа нашого, розкладає” [13,9]. Прагне подібне “християнство” до розтління Аполлона (класичної естетики), який розкладається і набуває геометричного контуру і складу нових “богів”-ідолів, нової дійсності, нового мертвотного мистецтва – кубізму: “І побачили Аполлона, котрий лежав посеред нас зі зламаною ногою, в якій стирчали автомобілі та рейки і замість крові струмувала нафта” [13,10]; “Знову висохлий, квадратний, лежав він, мертві черви спали в нозі його” [13,13]. Живе і мертве, органічне і неорганічне, мармурове і людське помінялися місцями, естетика переінакшилась: “Павловськ був покритий Петергофом, і на площини та круги зійшли статуї з п’єдесталів, і замість них піднялися люди, - в той час, як мрамур оживав, людські тіла ставали білішими і, нарешті, застигли... Спіраль за колом, площина на трикутнику, ромб посередині” [13,14].

Герой-ідеолог повісті – прибічник органічного класичного мистецтва – разом із монастирською братією протистоїть його умертвінню. У “Монастирі Господа нашого Аполлона” поданий близький кузмінському “новому “Життєдайному Джерелу” образ трепетного серця, котре творить вірші як “тіло живе”, що має своє серце, кров і дихання. Органічна, “сердечна” творчість протиставляється автором творчості художників, які, підкоряючись механістичній епосі, “серце людське забули”. Кризове класичне мистецтво, що розпадається, в образі невиліковно хворого Аполлона активно і жертвовно лікують його прибічники, творці з чуйними душами, керовані активною, неабстрактною любов’ю до класичної естетики: вони намагаються відродити Аполлона не метафоричними серцями і кров’ю і не формальною майстерністю (не “ритмом, римами чи образами”), а віддаючи йому своє життя, “серце, кров, дихання своє” [13,10] і гинучи. Таке органічне підживлення дає можливість обезлюдненому життю і творчості мистецтву хоч тимчасово вилікуватися, набутти органічного і людського вигляду, зжити згубну футуризацію.

У “Зорі Віфлеєма” і поезії Вагінова також зберігається метафорична образність, яка ілюструє кризу класичної естетики: кубізм як стиль життя і мистецтва, мертвотність і бездушність оточення, поет – охоронець вічного мистецтва і жертва його розпаду (“Я хвилями язичницькими повен...” [13,50]). Крізь сувору оцінку сучасної мертвотної, “мармурової”, сплячої в імлі, в летаргічному сні-смерті дійсності помітна впевненість автора в майбутньому пробудженні і торжестві Психеї – сонця, що встає на далекому горизонті (“Психея”, 1926), у можливості реального, а не примарного летаргічного (як нині) любовного воз’єднання “дівчинки дружини” Психеї з її улюбленим чоловіком Філостратом, сучасним молодим і життєвим втіленням класичного мистецтва (“Психея”, 1924, “Дві строкаті ковдри...”). Передбачення Вагіновим майбутнього неминучого воскресіння (“на вогнищі”) загубленої нині, одряхлілої, але незнищеної Психеї-Фенікса пророкує також загибель її сучасників, представників епохи бездушного сонного існування, зруйнування Росії-Риму і її класичної культури. Сучасне кризове мистецтво, яке умертвило бездушністю попередню класичну естетику, саме неминуче приречене на знищення у вогні нової майбутньої естетики – “дивної глибини”, що відроджує Психею для оновленого, знов виникаючого світу (“Ніч”).

Усій механізованій бездушній культурі і формальній хвилі в мистецтві емоціоналісти протиставили свою художню творчість, яка втілювала їхні поняття про живе справжнє органічне мистецтво. Основні об’єднуючі естетичні принципи емоціоналістів торкаються кількох основоположних і характерних особливостей, проблем і тем їх творчих шукань. Їх твори відзначаються емоційністю та інтересом до

проблеми емоційного сприйняття і впливу, який наочно втілюється в “Монастирі Господа нашого Аполлона” і вірші “Дві строкати ковдри...” К.Вагінова [14]. Важливе місце у творах усіх емоціоналістів посідає тема активної, неабстрагованої любові. Спільним прагненням емоціоналістських шукань став інтерес до проблеми органічного руху, розвитку і до організації в тексті нової динаміки; особливо слід відзначити ототожнення Вагіновим процесу творчості з моментом пізнання динаміки поєднання слів і образів, “мінливості”, побудову творів на основі швидкого чергування коротких розрізнених сцен. Тема мистецтва в ім’я людини, людяності, чуйна увага до долі людини в епоху воєн і соціальних потрясінь проймає всі творіння емоціоналістів. Їхня творчість об’єднує й інтерес до душевного і духовного життя; образи схвильованого, трепетного серця, душі, високого духу – постійні в їхніх творах.

Спільними для мистецьких пошуків емоціоналістів є також такі принципи: відмова від узагальненості, спільних правил і законів, психологічних, історичних і навіть природних (приміром, прагнення до звільнення від законів часу і простору в “Зорі Віфлеєма” Вагінова); інтерес до окремого випадку, до “феноменального і виняткового”, інтерес до “закону смерті” (йому присвячено багато творів всіх емоціоналістів і “змішений антиестетизм” Вагінова); відмова від раціональності, “аналітичного розчленування”, яке згубило класичну органічність – в ім’я інтуїтивного розуму, “вищого мистецтва”. Об’єднують емоціоналістів і схильність до “неповторної екзальтації”, екстатичності, протиставлення “панічній безвиході” – “екзальтованого прийняття життя”, націленість творінь на “всіма силами духу емоційно сприйняту” теперішність, індуктивність, шлях від окремого до загального, інтерес до оновлення матеріалу своєї творчості, до технічної майстерності, відданість новій поетиці, прагнення до “розпізнання законів найелементарнішого”, увага до творчості німецьких експресіоністів і передчуття нового мистецтва, яке долає кризову естетику Старого Заходу. Спільну спрямованість своїх інтересів, свою єдину естетичну платформу емоціоналісти відобразили в положеннях “Декларації емоціоналізму” (1923) [9].

Зображення тілесного у творчості емоціоналістів як прагнення до найелементарнішого у першій третині ХХ ст. в Росії не обмежувалося увагою до милої, інтимної чи “низької”, грубої плоті (яка дуже яскраво, істотно і різноманітно відбилася в усій творчості М.Кузміна, К.Вагінова, Ю.Юркуна), але ознаменувалося також європейською дематеріалізацією, за М.О. Бердяєвим, стійкої, оформленої, цілісної органічної плоті. В естетиці всіх емоціоналістів, у їхньому підході до форм, тілесності, до “плоті світу” виявилось подолання класичної, тим більш натуралістичної формальної тотожності реальному об’єкту, яке спостерігалось в усьому сучасному мистецтві: змішування стилів, футуристичний “зсув планів”, розкладання, роздрібнення тілесних образів, форм предметного світу на характерні елементи [4,461], обумовлене “повним напруженням духовних і душевних сил” (М.Кузмін) [4,614], напруженою емоційністю і здійснюване заради виявлення вищої сутності, “більш тонкої плоті” “душевних тіл” [12,16,21] (що докорінно відрізняло їх нову поетику від прийому аналітичного розчленування кубістів і формалістів).

Зовнішньо, тілесно “роздрібнені” і духовно, суттєво цілісні персонажі і картини з’явилися в поезії М.Кузміна уже в кінці 1910-х рр. Такий і образ “Музи-Орішини” Кузміна, складений з “осколків і клаптів” класичної плоті світу (для передачі плинно-різноманітної характерності), зберігаючий лише духовну цілість: “Роздрібнене – один лише Бог цілий!” [15,246]. М.Кузмін, у ранні роки прибічник певної форми, “плоті світу, його прекрасної предметності” [16,13], разом із катастрофами життя і мистецтва прийшов у поезії до “зсувів”, розірваності форм, дискретності зображення, зумовлених напруженою духовністю й емоційністю, новим, духовним (герметичним, релігійно-містичним, гностичним) змістом.

За своєю поетикою, методом творчості цілковито належить до нового мистецтва К.Вагінов. Ліричні персонажі, образи “плоті світу” в його творчості значно дематеріалізовані, розкладені на елементи, вичленовують “астральні тіла”, але сам автор душевно, духовно нероздільний з аполонічним минулим, класичною тілесністю, безперервно оплакує її руїни. Усіма силами душі протистоячи футуристично-кубічному насильству над предметним тілесним світом, органічною природою (найбільше втіленому для Вагінова в радянському ладі: “Пікассо є християнство, брати мої”), всіяко низводячи його, уболіваючи над деформованими геометрично плоскими новими тілами (і своїм також) у “Монастирі Господа нашого Аполлона”, у своїй поезії, Вагінов ставиться до своєї поетики з її мимовільними розпадами і зсувами планів як до неминучої спадщини мертвотно-геометричного футуристично-кубічного стилю життя і мистецтва, але й виправдовує її як єдино можливе протистояння ще більш неможливій, неорганічній “глінійній” поетиці механізованої бездушної епохи (“Поєма квадратів”). У вірші “Пустельники” розвітлення, розпад Ерота, пошуки матір’ю решток його тіла лише злегка нагадують “Новий Озвіріс” Кузміна і його сприйняття нової естетики (роздрібненої, але цілісної): постаріла, патлата, сива Афродіта [17,24] песимістично втілює занепад, відмирання класичного мистецтва.

Естет, але й співець “прозаїчної стихії” М.Кузмін, не відмовляючись від пошуку художніх відчуттів у всьому, навіть у низькому, грубому і шокуєчому, уже в ранніх творах (наприклад, у романі “Крила”) у виняткових випадках використовував натуралізм жахливого опису, естетику бридкого для підсилення

виразності і для емоційного впливу. Подібний прийом застосовував і К.Вагінов. Наскрізь метафорична повість “Монастир Господа нашого Аполлона” і окремі його вірші (“Ворон”, “Елліністи” та ін.) рясніють танатологічною (трупною) образністю, яка співвідноситься, на наш погляд, із померлим і розкладеним (за М.О.Бердяєвим) давнішим класичним мистецтвом. У Вагінова новий поет-“ворон” “підживлюється” не відламанною гілкою, болотним баговинням чи неорганічним камінням, а очима “трупа” [17,31] (тобто відмерлими, але органічними сприйняттями) тому, що нове живе мистецтво виростає з попереднього живого класичного мистецтва, яке вже розкладається, як нова квітка виростає на місці вмерлих квітів. Усвідомивши органічність процесу “розкладу як осередка подальшого життя” (М.Кузмін [4,381]), молоді нові жерці мистецтва Аполлона, котрі вивчали на кладовищі “запах, вагу та освітлення матеріалів” (“І торкалися ми плит, і нюхали трупи для майбутнього свого смутку”), – радіють і біжать із метафоричного кладовища веселими, з “квітами, в коїх тече кров наших предків” [13,9] (тобто з новими своїми прагненнями, які не поривають зв’язків із класичними творіннями попередніх епох). Ця думка про перехід старого істинного мистецтва – через смерть – у нове пронизує всю творчість Вагінова, стає однією з головних його тем. За “трупною” образністю автора приховується животворчий, конструктивний і піднесено-естетичний смисл. У “Монастирі Господа нашого Аполлона” у світлі подібних поглядів зовсім не такою вже похмурою виглядає кінцівка: безнадійне на перший погляд “мертве море” в тілі героя-ідеолога [13,15] дає надію на відродження ним нового космосу. VIII і IX розділи 2-ї частини повісті переконують у тому, що Вагінов бачив вихід із кризи, що переживалася мистецтвом. Загальна ж безнадійна тональність творів автора, втілена в тому числі в “трупних” образах, “мертвому морі” осмислюється не як оплакування всесвітньої загибелі класичного мистецтва, культури, але як загибель їх у мертвлячих умовах російської післяреволюційної дійсності.

В естетиці Вагінова нібито відбулося радикальне зміщення, взаємозаміна на протилежне: компоненти колишнього високого класичного мистецтва одержали “низькі” і мертвотні назви (внаслідок концепції смерті мистецтва і низведення класичної естетики), антиестетизм лексичний перетворюється на прихильність до попередньої класичної естетики. Так, у стилі “перевернутого”, зміщеного антиестетизму в “Монастирі Господа нашого Аполлона” за грубим виглядом і жорстокими діями хворого, схильного до розкладу Аполлона, змушеного “пожирати” своїх жерців, мається на увазі лише прагнення високої естетики до самозбереження, виживання, олюднення, до органічного підживлення новою творчістю. І навпаки, антиестетичні за духом, по суті явища (механізована цивілізація, футуризація мистецтва і кубізм, нова радянська влада) іменуються у Вагінова високим поняттям християнства, тим самим немовби пародіюється або просто переосмислюється (у нових радянських умовах) уявлення М.О.Бердяєва про християнство як “рятівне духовне варварство по відношенню до культурного занепадництва античного світу” [12,24-25]. Нове футуристичне “християнство” Вагінова (у його російському радянському варіанті) є прямим продовженням механізованої дійсності, воно втрачає всі високоестетичні і духовні якості, зводиться до антиестетизму сучасної епохи.

У повісті “Зоря Віфлеєма” прочитується, що характерне для нинішньої дійсності зміщення понять про язичництво і християнство, про естетичне й антиестетичне, про високе й низьке, про добро і зло призводить до моторошних наслідків, до потоплення життя в натуралістичному кошмарі, доводячи самосвідомість людей до найдикішого, первісного, тваринного варварства. Крім зазначеного зміщення естетичних понять, у творах Вагінова присутні і звичні для тих років майже натуралістичні зіставлення нової влади і нового способу життя людей із жахаючими фізіологічними подробицями, тяжкими станами душі, буденними гнітючими картинами з вкрапленням грубої до вульгарності образності, з описом низьких, тому що принижених владою людей і речей. Як у творчості Кузміна і Юркуна, у Вагінова фрагменти з відносно прямою, не зміщеною естетикою потворного найчастіше відтінювали звернення його творчості до духовної реальності, відданість його творінь високому класичному мистецтву. У вірші “Дві строкати ковдри...”, який містить протиставлене сусідство високих і бридких образів, нового поета і його Психеї то сплячими в пропльованому домі, то пробудженими в гармонійному, органічному класичному світі [17,43-44], взаємопроникливість двох протилежних світів (у задушливій сучасній обстановці) подає надію на хоча б короточасне одухотворення осінених благодаттю людей і їхніх сприйнять. Антиестетизм Вагінова і у великій мірі Кузміна і Юркуна потрібний був їм ще й для того, щоб досягнення позитивного полюса гармонії, піднесеного, прекрасного мало динамічний, не постійний, переривчастий (найбільш цінний для них) характер. Ліричний герой Вагінова також виглядає “злегка розкладеним, злегка закаменилим” [17,71], тому що і його творчості, прагнення до класичних канонів торкнулися футуристичні дерзання: ті ж зсуви планів, варварська естетика бридкого. Пряме й зміщене, різноманітне тлумачення метафор допомагає вагіновським текстам створити особливу глибину. У зміщеній естетиці Вагінова яскраво віддзеркалилась спільна для емоціоналістів тенденція: використання антиестетизму – дітища футуристів і кубістів – проти них самих же, проти їх засилля.

Схильність поета до класичної естетики (яку зруйновано), протистояння механічності та спустошеності життя і мистецтва в умовах радянської дійсності, відчуття “кризи мистецтва” та пошук шляхів виходу із неї, органічність його “нової поетики”, дискретності зображення, зміщеної антиестетизм дозволяють побачити у Вагінові одного із представників істинного “нового мистецтва”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Широков В. Поэт трагической забавы: Послесловие к репринтному изданию // Вагинов К.К. Опыты соединения слов посредством ритма: Репринтное воспроизведение издания 1931 года. – М.: Книга, 1991. – С.1-17.
2. Никольская Т.Л. К.Вагинов “Помню я александрийский звон...” // Литературное обозрение. – 1989. – № 1. – С.106-107.
3. Никольская Т.Л. К.К.Вагинов: Канва биографии и творчества // Четвертые Тыняновские чтения: Тезисы докладов и материалы для обсуждения / Отв. ред. М.О. Чудакова. – Рига: Зинатне, 1988. – С.67-88.
4. Кузмин М. Проза и эссеистика: В 3-х т. – Т.3: Эссеистика. Критика / Сост. и коммент. Е.Г.Домогацкой, Е.А.Певак. – М.: Аграф, 2000. – 768 с.
5. Кузмин М., Вагинов К., Дмитриев В., Пиотровский А., Радлова А., Радлов С., Юркун Юр. Приветствие художникам молодой Германии от группы эмоционалистов // Жизнь искусства. – 1923. - № 10. – С.8.
6. Шиндина О.В. Некоторые особенности поэтики ранней прозы Вагинова // Михаил Кузмин и русская культура XX века. – Л.: Музей Анны Ахматовой в Фонтанном Доме, 1990. – С.103-108.
7. Nicholskaya T Эмоционалисты // Russian Literature. – North – Holland – Amsterdam. – Volum XX – I. – 1986. – P.61-70; Никольская Т.Л. К вопросу о русском экспрессионизме // Тыняновский сборник. Четвертые Тыняновские чтения. – Рига, 1990. – С.173-180.; Шатова И.Н. Творческие искания эмоционалистов // Наукові записки Харківського державного педагогічного університету. Серія літературознавство. – 1998. – Вип. 7 (18). – С.44-56; Шатова І.М. М.Кузмін та російський емоціоналізм 1920-х років (проблема подолання кризи мистецтва): Автореферат дис... канд. філол. наук: 10.01.02 – Сімф., 2000. – 20 с.
8. Аристарх (Сторицын П.И.) Эмоционализм / Публ. и коммент. А.Г.Тимофеева // Русская литература. – 1997. - № 4. – РАН, Институт русской литературы (Пушкинский Дом). – С.204-205.
9. Кузмин М., Радлова А., Радлов С., Юркун Юр. Декларация эмоционализма // Абраксас. – Вып. 3. – Пг., 1923. – С.3.
10. Кузмин М.А. Чешуя в неводе (только для себя) // Литературная учеба. – 1990. – Кн.6. – С.115-120.
11. Кузмин М.А. Эмоциональность как основной элемент искусства // Арена: Театральный альманах / Под ред. Е.Кузнецова. – Пб.: Издательство “Время”, 1924. – С.7-12.
12. Бердяев Н.А. Кризис искусства (Репринтное издание). – М.: СП Интерпринт, 1990. – 48 с.
13. Абраксас. – Вып.1. – Пб., 1922, октябрь.
14. Шатова И.Н. Эмоционализм и экспрессионизм: к проблеме эмоционального восприятия и воздействия // Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки: Науково-виробничий журнал – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003. – № 1. – С.26-33.
15. Кузмин М.А. Избранные произведения / Сост. А.В.Лаврова, Р.Д.Тименчика. – Л.: Художественная литература, 1990. – 576 с.
16. рмилова Е.В. О Михаиле Кузмине // Кузмин М.А. Стихи и проза. – М.: Современник, 1989. – С.3-22.
17. Вагинов К.К. Опыты соединения слов посредством ритма: Репринтное воспроизведение издания 1931 года. – М.: Книга, 1991. – 75 с.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА ЕФЕКТИ РЕКЛАМНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Шмига Ю.І., аспірант

Інститут журналістики КНУ імені Т.Г.Шевченка

У статті розглядається стан дослідження проблеми комунікативної ефективності реклами, з'ясовується зміст понять “комунікативна ефективність” та “ефект”, а також визначаються основні методи та операції, за допомогою яких вимірюється ефективність реклами.

Ключові слова: комунікативна ефективність, масова комунікація, рекламна комунікація, ефект, ефективність.

Шмыга Ю.И. ЭФФЕКТИВНОСТЬ И ЭФФЕКТЫ РЕКЛАМНОЙ КОММУНИКАЦИИ / Институт журналистики КНУ им. Т.Шевченко, Украина.

В статье рассматривается состояние исследования проблемы эффективности рекламной коммуникации, содержание понятий “коммуникативная эффективность” и “эффект”, а также методы и операции, с помощью которых измеряется эффективность рекламы.

Ключевые слова: коммуникативная эффективность, массовая коммуникация, рекламная коммуникация, эффект, эффективность.

Shmyga Y. THE EFFICIENCY AND EFFECTS OF THE ADVERTISEMENT COMMUNICATION / Institute of journalism KNU by T.Shevchenko, Ukraine.

This article examines the state of the investigation of the problem of the advertisement communication efficiency, the subject-matter of such conceptions as “communicative efficiency”, “effect” and also methods and operations with the help of which the advertisement efficiency is measured.

Key words: communicative efficiency, mass communication, the advertisement communication, effect, efficiency.

Питання ефективності належить до найактуальніших питань як теорії, так і практики реклами, оскільки воно є основним параметром, що визначає сенс рекламної діяльності. Незважаючи на те, що майже всі дослідники так або так торкаються цих питань, вони на сьогоднішній день залишаються найменш вивченими. Фундаментальних досліджень, пов'язаних з оцінкою ефективності реклами навіть в Америці та на Заході, тим більш в пострадянських країнах, дуже мало. Існуючі методи вимірювання ефективності реклами мають здебільшого прикладний характер і можуть бути застосованими лише до окремих видів реклами [6]. Разом із тим пошук у цьому напрямку продовжується, і саме з ним пов'язане подальше удосконалення рекламної діяльності.

Метою цієї статті є спроба визначити стан дослідження питання ефективності реклами, з'ясувати зміст понять “комунікативна ефективність” та “ефект” стосовно рекламної діяльності, а також методи та процедури, за допомогою яких вимірюється ефективність реклами.

У теорії і практиці рекламної комунікації виділяють два напрямки ефективності реклами. Причому одні дослідники визначають їх як економічну ефективність та ефективність психологічного впливу на споживача [7; 9; 10; 12]. Інші як економічну (торгову) та комунікативну ефективність [3; 6; 11]. Другий підхід, на наш погляд, є більш конструктивним, оскільки він, по-перше, ґрунтується на традиціях західних дослідників, по-друге, як цілком слушно зауважує Є.Ромат, виділення психологічної ефективності не є необхідним із тієї причини, що ця ефективність вимірюється структурою соціально-психологічних настанов, котрі в кінцевому рахунку реалізуються в комунікативних та економічних ефектах [11, 312]. Навіть ті вчені, котрі займаються дослідженнями економічних ефектів реклами зазначають, що основною тенденцією сучасного маркетингу повинно стати переміщення головного об'єкту впливу і дослідження від матеріальної сторони на споживача. А це, по суті, означає необхідність посилення уваги до комунікативних аспектів ефективності, тим більше, що реклама, як стверджує Є.Ромат, “впливає на зміну збуту опосередковано – через психологію людей, через вплив на їх ставлення, через внесення корекції в їх купівельну поведінку”. Саме тому сьогодні відчутно актуалізувалася увага теоретиків та практиків реклами до комунікативного аспекту. Важливо зазначити, що до цього процесу активно залучаються вітчизняні спеціалісти з реклами, серед яких помітне місце займають спеціалісти-практики рекламних досліджень відомих дослідницьких компаній Socis Gallup, TNS Ukraine, G/ K – USM, AC Nielsen.

Оскільки при дослідженні рекламної діяльності поняття “ефективності” постійно пов'язується з поняттям “ефект”, доцільно з'ясувати взаємозв'язок цих понять. Рекламисти-практики, як правило, розглядають ефект рекламної кампанії в його ототоженні з її економічною ефективністю. На відміну від них академічні дослідження пропонують інше визначення рекламного ефекту, концентруючи при цьому увагу на впливі реклами різних типів на поведінку споживача. Під ефектом рекламної діяльності розуміють також зміну інформованості про товар, ставлення до товару та поведінку споживача, тобто ефектом реклами вважають не лише збільшення збуту і прибутків підприємства, а усі проміжні результати дії реклами для досягнення цієї мети. Саме така точка зору висвітлюється у працях більшості зарубіжних авторів, а також визначає напрямок діяльності вітчизняних досліджень [4; 5; 8].

Найчастіше здійснюється поділ ефектів на проміжні (комунікативні) та кінцеві (збутові). Оскільки предметом нашого дослідження є комунікативні ефекти, зупинимося на їх диференціації. У науковій літературі існують різні підходи до ієрархії ефектів або, як їх ще називають рівнів, факторів комунікативної ефективності. Найпоширенішими серед них є три основних рівні рекламної ефективності, виділені відомим маркетологом Жан-Жаком Ламбенем (ефективність сприйняття, ефективність на рівні ставлення, поведінкова ефективність), а також показники оцінки ефективності реклами, запропоновані Р.Рівзом: “впровадження”, “залучення”. Ф.Котлер вважає за потрібне враховувати також ефект “взаєморозуміння”, “середовища”, “позитивного та негативного” повідомлення.

Важливість ефекту “позитивного та негативного впливу” Ф.Котлер аргументує тим, що споживачі іноді краще сприймають негативні, аніж позитивні повідомлення. Дійсно, така думка довгий час у західних дослідженнях реклами була досить розповсюдженою та продуктивною, але останнім часом з’явилися дослідження, котрі її спростовують.

Суттєво доповнює зазначені ієрархію ефектів погляд Н.Гасаненко, спеціаліста-практика київської дослідницької компанії Socis Gallup. Спираючись на дослідження американських спеціалістів, вона наводить одну із можливих схем рівнів ефектів реклами і ключових слів, з ними пов’язаних:

- 1) потенційний контакт;
- 2) підтверджений контакт;
- 3) поінформованість;
- 4) знання;
- 5) симпатія;
- 6) перевага;
- 7) переконання;
- 8) дія [2, 324].

Інколи в наукових джерелах фігурують і більш конкретизовані ефекти: вербальні, звукові, візуальні тощо, що свідчить про відсутність їх чіткої класифікації. Зважаючи на те, що комунікативний вплив на адресата здійснюється на таких важливих рівнях, як когнітивний (сфера відчуттів, сприйняття, увага, асоціативне мислення, пам’ять); афективний або емоційний (сфера психологічних настанов та мотивацій), а також конативному (сфера поведінки та дії), не можна обійти увагою класифікацію, репрезентовану співробітником Європейської філії Геллапівського інституту Х.Флемінгом і розповсюджену в маркетингових дослідженнях, котра складається з таких ефектів: увага (чи визнають та пригадують); когнітивний ефект (що конкретно пригадують і як це відтворюють); оцінювальний ефект (перевага “бренда”); конативний ефект (поведінковий ефект в ситуації експерименту) [13, 74]. Ця класифікація може надати більш аргументованого характеру емпіричним дослідженням питань про ефективність реклами. Разом з тим вона не дозволяє створити теоретичних засад дослідження комунікативної ефективності з причин її емпіричного спрямування. Відтак теоретичне обґрунтування ефектів рекламної діяльності залишається актуальним і потребує подальших наукових пошуків. Один із шляхів вирішення цього питання, на наш погляд, полягає в можливостях екстраполяції досвіду вивчення ефектів масової інформації. Існуючі в цій галузі стратегічні підходи можуть стати кваліфікованим підґрунтям дослідження теоретичних засад зазначеної проблеми. Це стосується перш за все західних моделей ефектів масової комунікації: “модель мінімальних ефектів”, котра сформувалась під впливом робіт “експериментальної риторики” Ховланда, а також книги Дж.Клеппера про “ефекти масової комунікації” (1960), ефекти, сформульовані Е.Беттінгхаузом (зміна думки реципієнта; перцептивні зміни – інше сприйняття об’єкту під впливом переконливої комунікації; зміна у сфері емоцій реципієнта; зміна у поведінці), класифікацію ефектів В.Вайсса, котра репрезентує кількісні та якісні ефекти (серед кількісних ефектів дослідник виділяє такі: ефект всього каналу або тільки повідомлення, розмір аудиторії, кількість часу, котра приділяється каналу масової комунікації; до якісних, на його думку, належать зміни знань, розуміння, емоції, ідентифікації, соціальних настанов, спостерігаємої поведінки, інтересів та орієнтованої на них поведінки, смаків, поглядів та ціннісних орієнтацій, сімейного життя). Західні дослідження ефектів масової комунікації містять багатий емпіричний матеріал, але розглядають зазначені ефекти дещо однобічно, лише у тому сенсі, наскільки вони пов’язані з задоволенням потреб аудиторії [1]. За радянських часів багато уваги дослідженню ефективності та ефектів масової комунікації приділяв Б.Грушин. Він розробив розгалужену систему ефектів, котра, на нашу думку, може сприяти відпрацюванню розвинутого систематизованого набору ефектів, показників комунікативної ефективності реклами. У плані дослідження показників комунікативної ефективності реклами важливу роль можуть відіграти також висвітлені в літературі психологічні ефекти масової комунікації:

- 1) утилітарний ефект (вирішення різних життєвих проблем);
- 2) престижний ефект (задоволення від інформації, котра підтримує цілі і цінності тієї соціальної групи, до якої належить реципієнт);
- 3) ефект підсилення позиції (підтримка думки при вирішенні дискусійного питання);
- 4) ефект задоволення пізнавальної зацікавленості;
- 5) емоційний ефект (задоволення від емоційної розрядки);

- 6) естетичний ефект (радість естетичного збагачення);
- 7) ефект комфорту [14].

Наше дослідження не претендує на створення систематизованого набору ефектів рекламної діяльності, хоча ми розуміємо, що саме в цьому полягає одне із актуальних теоретичних та прикладних завдань рекламної комунікації. Розробка теоретико-методологічних питань на різних рівнях – рекламознавчому, соціологічному та соціально-психологічному, надасть можливість створити нові підходи у дослідженні проблеми ефективності реклами.

Вимірювання ефективності рекламної діяльності відбувається за допомогою різних методів, процедур. Варто зазначити, що цей аспект належить до тих, котрі досить ґрунтовно опрацьовані в сучасній науці, перш за все західній: існує багатогранна палітра підходів до вимірювання ефективності. Як підкреслює Л.Н. Федотова, практично всі підходи до цієї проблеми, розповсюджені у сучасних маркетингових дослідженнях, можуть бути згрупованими у дві стратегії. По-перше, це лабораторні дослідження фізіологічних реакцій людини на рекламне повідомлення (вимірювання пульсу, артеріального тиску, розширення зіниць). Це може бути робота з групами на предмет розуміння інтерпретації повідомлення, з використанням семантичного диференціалу. Ця стратегія ґрунтується на встановленні зв'язків “один одержувач – одне повідомлення” або “невелика кількість одержувачів – невелика кількість повідомлень”.

Друга стратегія дещо розширює кількісні межі: тут йдеться про масові опитування, коли вербальна поведінка тих, кого опитують, дозволяє з'ясувати їх поінформованість, оцінки, переваги, наміри якимось чином поводитись у ставленні до рекламованих товарів, послуг, марок, брендів, кандидатів, політичних партій (у політичній рекламі) [13].

Існує також розмежування кількісних та якісних методів оцінки ефективності реклами. Причому кількісні методи оцінки більше пов'язані з результатами продаж, якісні дозволяють адекватно оцінити рекламну творчість і запобігти дискусію про співвідношення реклами з об'єктом продажу, котрий є обов'язковим при кількісних методах. Прикладом кількісних методів дослідники вважають методи, які базуються на розробках Геллопа-Робінсона кінця 20-х років ХХ ст., а також мотиваційні дослідження Ернеста-Ділера, розроблені в Америці на початку 50-х років. До якісних належать методи Schwerin-test, фокус-груп, глибинних інтерв'ю, які застосовуються в основному в Європі, в першу чергу у Великобританії, з початку 60-х років, а також методи у відповідності з методикою “доведених спогадів”, розроблені Деніелом Старчем наприкінці 30-х років.

В Україні, як підкреслюють спеціалісти-практики рекламної справи, найбільш розповсюдженими методами вивчення ефективності реклами є якісні методи, особливо такі, як фокус-групи та глибинні інтерв'ю. Однак, відомі в Україні дослідницькі компанії не обмежуються використанням вже відпрацьованих методів та методик, а намагаються запровадити на українські ринки і інші методи. Директор компанії GfK–USM О.Федорішин стверджує, що поряд з якісними методами тестування реклами, вони почали використовувати два фірмових методи Ad* Creator і Ad* Vantage, котрі ґрунтуються на так званому “напівякісному” підході [15]. Правда, операціональні складові, як вони репрезентовані в статті даного автора, не є новими, вони описані в науковій літературі і використовуються у межах інших методів. Але самий факт пошуку ефективних методів українськими дослідницькими компаніями, використання комбінацій відомих методів, тестів заслуговує на підтримку і потребує узагальнення напрацьованого в Україні досвіду.

Підсумовуючи сказане, варто зазначити, що в останні роки увага дослідників-теоретиків та практиків акцентується здебільшого на комунікативних аспектах ефективності реклами, котрі потребують подальшого удосконалення, системної класифікації, теоретико-методологічного обґрунтування. Особливого значення ці завдання набувають в Україні, де дослідження теоретичних та прикладних засад ефективності реклами тільки розпочинається.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богомолова Н.Н. Социальная психология печати, радио и телевидение. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 127с.
2. Гасаненко Н. Как оценить эффективность рекламной кампании // Маркетинговые исследования: Сб. ст. по теории и практике маркетинговых исследований / Под общ. ред. Е.В. Ромата. – Харьков: НВФ “Студцентр”, 2001. – С.323 -328.
3. Еловенко В.Г. Организация рекламной деятельности: Учеб. пособие. – СПб, 2001. – 112 с.
4. Cateora R.P. Advertising. – Prentice Hall, Englewood Cliffs. – 1992. – 839 p.
5. Colly R.H. Defining Advertising Goals for Measured Advertising Results. – New York: Association of National Advertisers. – 1961. – 113 p.
6. Котлер Ф. Основы маркетинга: Краткий курс: Пер. с англ. – М.: Изд. дом “Вильямс”, 2002. – 656 с.

7. Лебедев А.Н., Боковиков А.К. Экспериментальная психология в российской рекламе. – М.: Издательский центр “Академия”, 1995. – 144 с.
8. Mayer M. The theory of added value in advertising // Journal of Advertising Research. – 1975. - № 13. - P. 10-16.
9. Панкратов Ф.Г., Баженов Ю.К., Серегина Г.К., Шахурин В.Г. Рекламная деятельность: Учебник для студентов высших учебных заведений. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательско-торговая корпорация “Дашков и К”, 2002. -364 с.
10. Романов А.А. Реклама: между социумом и маркетингом: Научная монография. – М.: “Маркет ДС”, 2002. – 300 с.
11. Ромат Е.В. К вопросу об оценке эффективности рекламы // Маркетинговые исследования: Сб. ст. по теории и практике маркетинговых исследований / Под общ. ред. Е.В. Ромата. – Харьков: НВФ “Студцентр”, 2001. – С.310 - 316.
12. Сорокина Р.И. Планирование и эффективность торговой рекламы. – М.: Изд. “Экономика”. – 1972. – 77 с.
13. Федотова Л.Н. Реклама в обществе: каков эффект? // Социологические исследования. – 1996 . - № 10. – С.71 – 76.
14. Шерковин Ю.А. Возможные сопутствующие эффекты массовых информационных процессов и их социально-психологическая значимость // Прикладные проблемы социальной психологии. – М., 1983.
15. Шимкович В. Экзамен для рекламы // Новый маркетинг. – 2003. - № 1. – С. 22-31.

УДК 811.111'373.613 (73): 811.134.2

ПЕЙОРАТИВНЫЕ ИСПАНИЗМЫ В АМЕРИКАНСКОМ ВАРИАНТЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Юнацкая А.Б., аспирант

Запорожский национальный университет

Статья посвящена исследованию роли и места пейоративных испанизмов в американском варианте английского языка. Автор анализирует особенности влияния социокультурных факторов на появление и характер функционирования пейоративных испанизмов в английском языке США. В работе предлагается классификация исследуемых лексических единиц.

Ключевые слова: пейоративные испанизмы, этнический стереотип, испанские заимствования, иностранные слова, американский вариант английского языка, “латинос”, “чиканос”, “англос”.

Юнацька А.Б. ПЕЙОРАТИВНІ ІСПАНИЗМИ В АМЕРИКАНСЬКОМУ ВАРІАНТІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ / Запорізький національний університет, Україна

Стаття присвячена дослідженню ролі і місця пейоративних іспанізмів в американському варіанті англійської мови. Автор аналізує особливості впливу соціокультурних факторів на виникнення та характер функціонування пейоративних іспанізмів в англійській мові США. У роботі запропоновано класифікацію досліджуваних лексичних одиниць.

Ключові слова: пейоративні іспанізми, етнічний стереотип, іспанські запозичення, іномовні слова, американський варіант англійської мови, “латінос”, “чиканос”, “англос”.

Yunatska A.B. PEJORATIVE SPANISH WORDS IN AMERICAN ENGLISH / Zaporizhzhia National University, Ukraine

The present paper deals with the study of the role and place of pejorative Spanish words in American English. The author analyzes the peculiarities of sociocultural influence on the appearance and functioning of pejorative Spanish words in the English language of the USA. A classification of the lexical units under consideration is introduced.

Key words: pejorative Spanish words, ethnic stereotype, Spanish borrowings, foreign words, American English, Latinos, Chicanos, Anglos.

США фактически являются пятой крупнейшей испаноговорящей страной в мире [1, 1], где, по данным переписи населения 2002 года, проживает свыше 38 миллионов носителей испанского языка [2].

Термином “Hispanics” в США принято обозначать испаноязычные этносы вне зависимости от расовой принадлежности. Кроме того, термин служит для обозначения американцев латиноамериканского происхождения, не владеющих испанским языком. Слово “Latinos” относится ко всем выходцам из Латинской Америки, кроме мексиканцев. Американцев мексиканского происхождения, которые составляют около 2/3 всего населения “Hispanics” [2] в США, называют “Chicanos”.

Исторически сложилось так, что в США “Hispanics” дискриминировали в различных сферах общественной жизни. В частности, несмотря на многолетнюю историю мультикультурализма, би- и полилингвизма в США, а также на то, что испаноязычные этносы представляют самую многочисленную группу среди всех национальных меньшинств, населяющих Америку, двуязычное образование в стране до 1968 г. не было легализовано, а в 1998 г. в штатах Калифорния и Аризона было официально запрещено [3]. Когда в тридцатые годы прошлого столетия дискриминация против американцев мексиканского происхождения усилилась, поскольку белые американцы считали, что “чиканос” тормозят развитие экономики, гонения включали отказ в использовании общественных бассейнов, туалетов, питьевых фонтанов [4, 3].

В настоящее время большинство “латинос” легально и нелегально устраиваются на сезонные сельскохозяйственные и дорожно-строительные работы в США. Их труд, как правило, оплачивается невысоко, проживают они в бедных регионах и кварталах (*colonias, barrios*) страны. Тем не менее, среди мексиканцев, работающих в США сезонно, наблюдается тенденция обосноваться в стране постоянно. Некоторые учёные видят угрозу для американской культуры в массовом проникновении легальной и нелегальной мексиканской иммиграции в США. Профессор Гарвардского университета С. Хантингтон, например, полагает, что американская и латиноамериканская (в её мексиканском проявлении) культуры “статичны и непримиримы”, в связи с чем “чиканос” должны пройти полноценный путь “истэблшмента” для того, чтобы “примириться” с англо-протестантским сообществом и ассимилироваться в нём [5].

В то время как некоторые этнические группы принято считать “прогрессивными” (например, американцев азиатского происхождения), “латинос” и, в особенности, “чиканос” в США относят к “отсталым” группам [6, 4]. Учитывая, что стереотипные и предрассудочные характеристики этих этносов, а именно, бедность, необразованность, интеллектуальная неразвитость [7], продолжают существовать в американском обществе, дискриминация против них приобрела более завуалированную форму, но отнюдь не искоренена.

Стереотипизация, имеет свои недостатки, которые выражаются в том, что стереотипы часто не являются точными, бывают основаны на поверхностных характеристиках и предрассудках, не допускают исключений, а, напротив, генерализируют информацию. Стереотипы – иррациональны, они не поддаются изменениям под влиянием логических аргументов и, вообще, “сопротивляются” переменам, а, главное, часто приводят к дискриминации [8, 9]. Известно, что национальный характер определить чрезвычайно непросто, поскольку он проявляется опосредованно [9, 101]. В связи с этим, междисциплинарное научное направление имагология (имэджинология) изучает происхождение, функционирование и влияние на состояние общества стереотипов. Поскольку стереотипы выражают привычное отношение людей к другим людям и явлениям, сложившееся под влиянием социальных условий и предшествующего опыта [9, 94], их чрезвычайно быстро “впитывает” язык.

Образ латиноамериканца в США сложился на основе ряда стереотипных представлений, а появление дерогативных испанизмов в американском варианте английского языка (далее АВ) – следствие этнических и социальных стереотипов, предрассудков и межэтнических конфликтов. Американские лингвисты выделяют в этом отношении группу единиц, функционирующих в АВ, которую предлагают обозначить *Mock Spanish*, и предполагают, что такие испанизмы появились в речи носителей английского языка США достаточно давно, примерно в середине 80-х годов прошлого столетия [10, 3].

Мы называем эту группу лексических единиц пейоративными испанизмами, что, на наш взгляд, отражает их сущность наиболее точно. Данный пласт лексики, представленный заимствованиями, собственно английскими единицами и испанизмами, функционирующими в АВ в качестве иностранных слов, не служил специальным объектом исследования отечественной лингвистики. Именно эта группа негативно имплицированных испанизмов и эксплицитно выраженных дерогативных единиц рассматривается в статье. Важным аспектом работы является установление корреляции между конкретными социально-культурными факторами и местом пейоративных испанизмов в АВ.

В юго-западных штатах США носители английского языка, не владеющие испанским языком (монолингвы), часто прибегают к использованию испанских слов в повседневной речи. В большинстве случаев такое использование средств испанского языка ограничивается употреблением пейоративных единиц в юмористических контекстах. По наблюдениям исследователей, случаи употребления этих единиц участились в период нарастания неприятия по отношению к “латинос”, говорящим на родном языке, т.е. в период запретов на испанский язык [10, 1].

Заслуживает внимания следующее утверждение: доминирующие этнические группы путём использования пейоративных испанизмов эксплицитно выражают высокую самооценку и имплицитно негативно характеризуют “низшие” этнические группы. Использование белыми американцами таких единиц – это сигнал о том, что сами они наделены наиболее престижными качествами, как чувство юмора, способность обыгрывать иностранные слова, аутентичность корней (подлинно американское происхождение), оптимистический подход к жизни и т. п. [10].

Согласно опросам, “англы” (“Anglos”, так называют белых американцев “Hispanics”), как представители доминирующей этнической группы, мотивируют употребление таких слов юмористическим подходом, тем, что долгое время прожив среди “Latinos”, хотели бы таким способом передать добродушие и гостеприимство характерное юго-западу и, что глубоко уважают латиноамериканскую культуру. Однако, как справедливо отмечает Дж. Хилл, дискриминирующий аспект использования пейоративных испанизмов заключается в имплицитном наделении “латинос” отрицательными характеристиками, например, ленью, недостатком умственных способностей, дефектами речи, коррумпированностью [10, 1-2].

Имеются сведения о том, что состоятельные представители белой расы склонны использовать пейоративные испанизмы в большей степени, чем рабочий класс [10, 2]. Что касается отношения самих “латинос” к этим единицам, то, по наблюдениям исследователей, некоторые из молодых, “неискушённых” представителей латиноамериканской культуры и менее образованные из них воспринимают пейоративные испанизмы одобрительно, как шутку. Люди старшего поколения считают их употребление недопустимым [10, 14-15]. Исследования показывают, что даже сам термин “Hispanics” некоторые представители испаноязычных этносов считают оскорбительным. Многие ошибочно полагают, что данное название происходит от дерогативного обозначения “латинос” *spic* [11].

Многие белые американцы, согласно опросам, не считают “насмешливые” и пейоративные испанизмы расистским проявлением. Однако имеются предположения, что в большинстве случаев склонность к дискриминации и расизму проявляются несознательно. Сторонники этой точки зрения полагают, что в основе даже безобидных шуток, сопровождающихся использованием таких слов в речи, лежит расистское мировоззрение [10, 15].

Внедриться в АВ в качестве пейоративных испанизмов могут не только нестандартная лексика и те лексические единицы, которые сами по себе обладают шутливым оттенком и презрительно-оскорбительной оценочной коннотацией в языке-этимоне. Пополнить список пейоративных испанизмов способны лексемы с нейтральным и положительным значением.

Основные способы проникновения пейоративных испанизмов в АВ включают: заимствование из латиноамериканских вариантов испанского языка лексем, имеющих негативный оттенок; использование в речи носителями английского языка единиц из нейтрального пласта испанской лексики и употребление их либо в шутливой и уничижительной форме, либо в одной из этих форм; употребление в речи лексических единиц, имеющих положительный оттенок значения и использование их в противоположном смысле в оскорбительной форме; использование в речи испанских слов и выражений с негативной коннотацией, а также вульгаризмов в качестве “эвфемизмов” английским аналогам; заимствование единиц с негативным коннотативным значением для использования их в прямом смысле языка-этимона.

Существует категория пейоративно-оскорбительных обозначений “латинос”, значительная часть из которых, относится к сленгу АВ. Их можно разделить на заимствования, кальки и собственно английские единицы, возникшие как результат негативных этнических представлений и предубеждённого восприятия культуры “Hispanics”. Это группа единиц эксплицитного характера, где негативная характеристика, основанная на стереотипном отношении к испаноязычным этносам, выражается прямо.

Так, лексемы *macho*, *peon*, *pachuco*, *Dago*, *cholo*, *big enchilada*, *Taco bender* – заимствования из испанского языка, а также эксплицитно выраженные негативные характеристики человека, согласно словарным статьям лексикографических источников. Из них, *Dago*, *cholo*, *taco-bender* являются непосредственно насмешливыми и пейоративными обозначениями “латинос” и “чиканос”. Единицы *peon* и *macho* могут негативно характеризовать не только представителей испаноязычной культуры. Например, в Латинской Америке лексема *peon* обозначает человека, который служит на низкооплачиваемой работе на не престижной должности, с целью отработать долги, т.е. изначально слово обладает негативным оттенком. В АВ эта же единица сохранила негативную коннотацию и означает не слишком способного рабочего или человека невысокого статуса, работающего на не престижной должности. Слово представляет собой пейоративную единицу в АВ, поскольку является оскорбительной и уничижительной номинацией.

Единица *wetback* в АВ является калькой с испанского языка (*espalda mojada*) и обозначает нелегальных иммигрантов из Мексики, которым приходится переплывать реку Рио-Гранде, представляющую собой

границу между США и Латинской Америкой, чтобы добраться до Соединённых Штатов. Слово имеет презрительный оттенок и является пейоративным.

Особого внимания заслуживают такие единицы, которые, не являясь собственно заимствованиями, дерогативно характеризуют “чиканос” и “латинос”. Эти слова и выражения можно условно разделить на имеющие отношение непосредственно к “латинос” и “чиканос” и отражающие особенности образа и уровня жизни этих этносов с точки зрения “англов”. Например, *Mexican athlete*, что означает “неудачливый игрок”, грубые и презрительные характеристики “Hispanics”, представленные сленговыми единицами *spiggoty*, *greaser*, а также лексема *parakeet* “пуэрториканец”. Как видно, некоторые из этих лексем составляют выражения со словом *Mexican*. Грубые эпитеты *Mex*, *beaner* – являются дерогативными номинациями “чиканос”, характеризующими особенности способа и уровня их жизни, какими они являются с точки зрения “англов”. Сам образ мексиканца в нелепом *sombrero*, выращивающего бобы, также считается оскорбительным. Лексема *Mexican* обозначает “дешёвый, низкосортный” в американском сленге. Очевидно, что стереотип о том, что вся мексиканская продукция является некачественной и дешёвой выражен в данном примере вполне эксплицитно. Выражение *Mexican breakfast* представляет собой название завтрака, который обычно ограничивается сигаретой и стаканом воды (считают, что тяжёлый физический труд изматывает “чиканос”, а заработанных денег им на жизнь не хватает).

Особый вид “продвижения” по службе называется *Mexican promotion* или *Mexican raise*, что предполагает “видимое”, нереальное повышение по службе или изменение статуса “к лучшему”, при котором не повышается зарплата и не улучшается благосостояние. Так, выражение *Mexican stand-off* обозначает отсутствие шанса получить выгоду или защитить себя.

Рассмотрим группу заимствований из испанского языка, которые употребляются в речи англоязычных жителей юго-запада США с такими оттенками значений, которые не зафиксированы ни словарями общего английского ядра, ни словарями американизмов, но широко используются, как уже упоминалось, преимущественно в юго-западных штатах.

Слово *adios*, например, в испанском языке принадлежит пласту нейтральной лексики и обозначает обычное прощание, однако, в АВ, в основном, употребляется с насмешливым оттенком. В частности, прощание *adios* противопоставляется его английскому аналогу *goodbye* в популярном триллере “*Terminator 2: Judgement Day*”. Главный персонаж, истребив силы зла, говорит им в след “*adios*”, а когда в финальном эпизоде выясняется, что и самому герою предстоит умереть, то “издевательское” “*adios*” сменяется в его устах на “возвышенное” “*goodbye*”, обращённое к друзьям [10, 5]. В этой же картине выражение *Hasta la Vista* используется с той коннотацией и насмешливым оттенком, который оно приобрело в АВ, хотя в испанском языке означает “до встречи”. Главный герой разрушает несущего зло терминатора, произнося именно эту фразу [10, 6].

Лексема *nada* обозначает в речи англоязычных монолингвов юго-запада США – не просто *nothing*, а ещё более умаляет его изначальное значение до “абсолютно ничего”, “ноль”, “пусто”. Одно из словарных значений заимствования *nada* в АВ – “небытие”, что также является одним из значений лексемы *nothing* в английском языке. Не смотря на то, что по своему семантическому наполнению слова *nada* и *nothing* равнозначны, для выражения понятий “ничего”, “пусто” “англов” отдают предпочтение слову *nada*. Часто данная единица используется в конструкции “*zip, zero, nada*”.

Peso – очень мелкая испанская денежная единица, в речи монолингвов юго-запада США часто заменяет слово “дешёвый”. Примером этому может служить объявление о снижении цен в одной из местных газет юга-запада США под заголовком: “*Contemporary and Southwestern Dining, For Pesos*” [10, 7]. Известно, что с носителями испанской культуры в США ассоциируется понятие “дешевизна”, можно предположить, что именно поэтому для заголовка выбрана мелкая испанская денежная единица. Подчёркивается ключевая идея о том, что дешевле уже быть не может.

Рассмотренные выше единицы имеют отношение к восприятию составляющих латиноамериканской культуры и ассоциациям с образом жизни её носителей, которые связаны для “англов” с соответствующими стереотипами и предубеждениями. Представленные ниже примеры по тому же принципу характеризуют людей.

Лексема *El Presidente* и выражение *El Tigre Numero Uno* в АВ имеют статус иностранных слов и имплицитно негативный стереотипный образ латиноамериканского руководителя-диктатора. При этом английские аналоги *The President* и *The Tiger Number One* не имеют негативного оттенка. Таким образом, в устах носителей английского языка единицы нейтрального пласта становятся пейоративными. Решающую роль при анализе функции указанных единиц в высказывании играют контекст, объект и субъект высказывания. Для выражения насмешки и презрения предпочтение отдаётся средствам испанского языка. Уместно, как мы полагаем, отметить, что в украинском и русском языках использование иностранных слов в речи, в том числе и испанских, свидетельствует о высоком уровне

образованности и является престижным. Безусловно, ни украинская, ни русская культуры не связаны исторически с испанской культурой межнациональными конфликтами и противоборством.

Amigo – заимствование из испанского языка с явно положительной коннотацией, в речи “англов” часто употребляется с издевательским оттенком в насмешливых контекстах и обозначает соответственно, не “друг”, а обратное. То, что испанское слово, обозначающее друга, часто является самым предпочтительным в выборе (из целого ряда синонимов английского языка) для выражения враждебности, подтверждает, на наш взгляд, устойчивость стереотипов относительно “латинос”. Кроме того, испанское слово способствует имплицитному выражению недоброжелательности, тогда как любая единица АВ с негативной коннотацией являлась бы эксплицитной. Слово *macho* также является насмешливым и презрительным частотным обозначением в АВ, однако, приобретённое в США негативное оценочное значение, зафиксировано лексикографическими источниками.

Мы полагаем, что вышеприведённые примеры использования испанских слов в речи могут рассматриваться как проявление предвзятого отношения белых американцев к “латинос”, в которых прослеживается стереотипное представление о последних как о недалёких, самодовольных, примитивных и бедных этносах. Способ использования этих единиц подчёркивает пренебрежительное отношение “англов” к “Hispanics”, испанскому языку и культуре.

Грубый вульгаризм *caca de toro* является калькой с английского вульгаризма *bullshit*. Такого выражения в испанском языке нет. Однако в АВ его используют для смягчения (эвфимизации) значения, в частности, в качестве надписи на чашке [10, 8] с претензией, вероятно, на юмор. Испанские вульгаризмы *calaboose* и *cojones* часто употребляются в качестве эвфемизмов своим английским аналогам. Роль испанского компонента в таких случаях представляет интерес, поскольку по своему значению испанские эквиваленты не отличаются от английских. С психологической точки зрения человеку проще произнести “непечатное” слово на иностранном языке, чем на родном. Однако следует принять во внимание то, что английский вульгаризм калькирован именно на испанский язык.

Исследование на текстовом уровне не является целью нашего исследования, однако, случай эвфемизации на примере газетного заголовка нам видится вполне уместным для рассмотрения данного вопроса. Одна из американских газет (*Tucson Weekly*), характеризующаяся прямолинейной и радикальной точкой зрения, для статьи использовала заголовок на испанском языке: *La Muerte y la Sangre en el Barrio Centro*, что по-английски выглядело бы *Death and Blood in the Barrio Centro*. Кроме того, на фотографии к содержанию статьи был изображён молодой человек латиноамериканского происхождения, что имплицировало стереотип о взаимосвязи “латинос” и преступных группировок. На самом деле, на описываемой территории, существует несколько афроамериканских банд, а большинство малолетних преступников – белые американцы. [10, 8-9].

Очевидно, что для не испаноязычного читателя испанизмы *muerte* и *sangre* не носят столь пугающего характера, как для носителей языка. Для англоязычного читателя более значительными выглядели бы слова *death* и *blood*. А в использованном заголовке трагическое происшествие не воспринимается как столь ужасное, поскольку, “как будто” не касается “Non-Hispanics”.

Эвфимизация в вышеприведённых примерах используется, как и полагается, во избежание употребления грубых дерогативных и пейоративных элементов, более близких и понятных американской культуре, но и в сочетании с упомянутым снимком имплицировало как минимум негативное отношение к “латинос”.

Следует отметить, что пейоративные испанизмы по отношению к “латинос” используют не только “англов”. Как уже упоминалось, в США “Hispanics” пытались отучить от родного языка вплоть до 1968 г., препятствуя его использованию дома, и наказывали за общение на испанском языке в школе. В настоящее время, те из “латинос”, кто утратил свой язык, являются объектом для насмешек, презрения и обвиняются, в первую очередь, представителями своего этноса в том, что отказались от собственного культурного наследия ради ассимиляции. В США “латинос”, не принявшие политику “истеблишмента”, называют их *vendidos* (*sellouts*) или *Tio Tacos* (*Latino “Uncle Toms”*) [12, 2-3].

В противовес вышеизложенному отметим, что роль латиноамериканской культуры для АВ может рассматриваться с других позиций, в частности, как фактор, способствующий обогащению культуры и языка Америки. Влияние испаноязычных этносов на историческое развитие США, формирование и развитие АВ значительно. Например, многообразие и непосредственность латиноамериканского мироощущения подчёркивают особо многозначные понятия, которые в других языках, в том числе и в английском, упрощены и максимально рационализированы. В этой связи, в дальнейших исследованиях целесообразным будет всестороннее комплексное рассмотрение и анализ роли латиноамериканской культуры для языка и общества США, в частности, разнообразия её влияния на АВ.

ДОПОЛНЕНИЕ

Схема 1. Отражение стереотипных и предрассудочных представлений о “латинос” и “чиканос” в пейоративных номинациях.

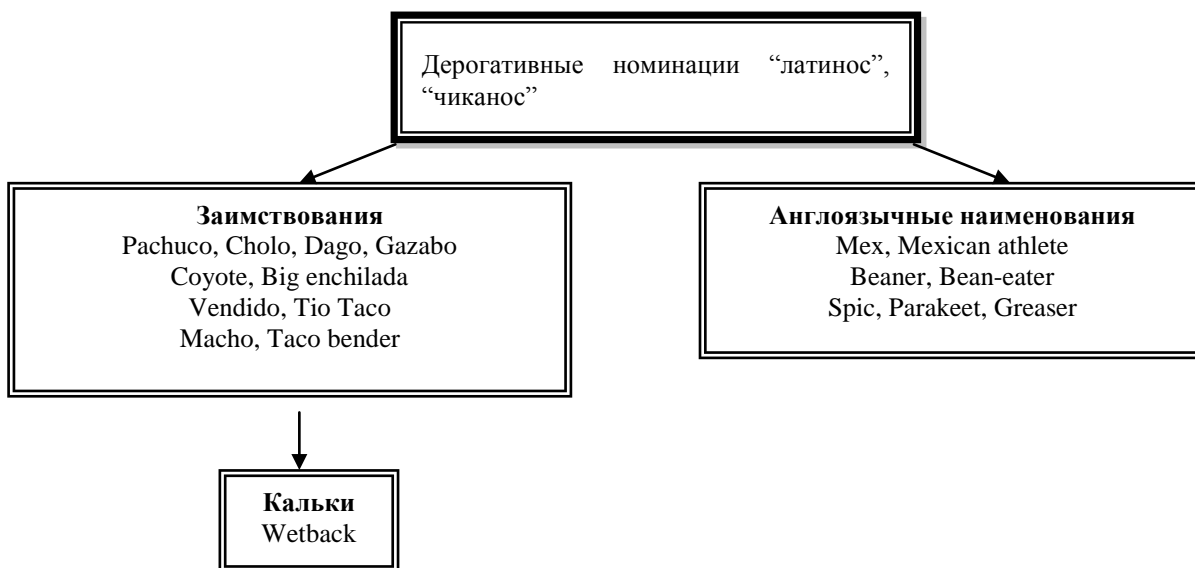


Схема 2. Эвфемизация с помощью средств испанского языка.

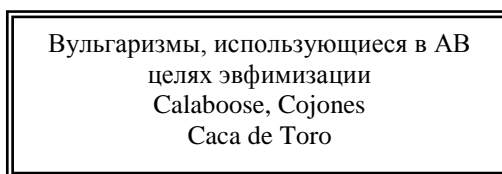
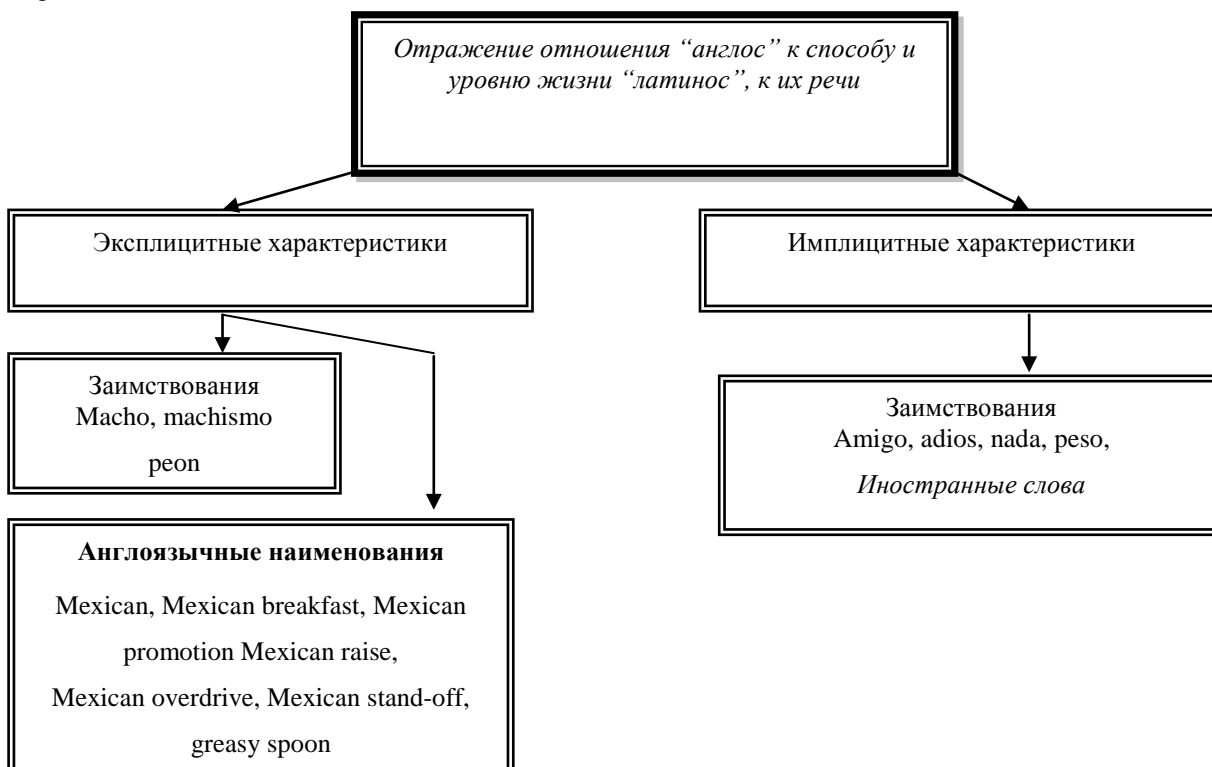


Схема 3. Отражение в АВ негативных стереотипных и предрассудочных представлений о способе и уровне жизни, речи, культуре, манере поведения “латинос” и “чиканос” в имплицитно и эксплицитно выраженных номинациях.



ЛІТЕРАТУРА

1. Scott J. In Simple Pronouns, Clues to Shifting Latino Identity/New York Times, Dec.5, 2002, <http://www.uta.fi /FAST/US8/Span/pronouns.html>
2. Armas G. For Hispanics U.S. Census Can Cause An Identity Crisis//Houston chronicle. – 2003. – June 30. – P. 4 A.
3. Moses M. S. Why bilingual education policy is needed: a philosophical response to the critics // Bilingual Research Journal, Fall, 2000, Vol. 24, <http://coe.asu.edu/elps/faculty/moses.php>
4. Understanding Ethnic Groups. Hispanic Americans, June 14, 2004, <http://www.iphc.org /evusa/culture/hispanic.html>
5. Палажченко П.П. <http://www.globalaffairs.ru/articles/0/2840.html>
6. Martinez O. J. Mexican Origin People in the United States: A Topical History/Introduction, <http://www.uapress.arizona.edu/samples/sam1370.htm>
7. Losh Carol Susan. NORC General Social Surveys Representative Samples of the Continental U.S., Department of Educational Psychology and Learning Systems, Florida State University, 2002/<http://edp5285-01.sp02.fsu.edu/Ethster1.html>
8. Stereotyping, 7 p., [http://carlsle.unn.ac.uk /CHP /Psychology /Year1 /Social /Prejudice% 20And% 20Discrimination.htm](http://carlsle.unn.ac.uk /CHP /Psychology /Year1 /Social /Prejudice%20And%20Discrimination.htm)
9. Павловская А.В. Этнические стереотипы в свете межкультурной коммуникации //Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 1998. - № 1. – С. 94-105.
10. Hill J.H. Mock Spanish: The Indexical Reproduction Of Racism In American English /Power, Pride and Politics in American English, 1995, <http://www.uta.fi /FAST /US8 /span.html>
11. People of Color <http://www.uta.fi/FAST/US8/Notes/adscolor.html>
12. Koivisto M. Spanglish: The History and Language of Spanish-speaking People in the USA/Introduction to American English Long Paper, 1998, <http://www.uta.fi /FAST /US1 /LP /mk-spang.html>
13. Англо-русский словарь американского сленга. – М.: Инфосерв, 1994. – 544 С.
14. Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged / P.B.Gove (ed.) – Springfield: Merriam Webster Inc, Publishers, 1981. – 2662 P.
15. The Oxford Dictionary of Modern Slang / Compiled by J. Ayto, J. Simpson. – New York: Oxford University Press, 1996. – 299 P.
16. Торн Т. Словарь современного сленга / Thorne T. Dictionary of Modern Slang. – М.: Вече, Персей, 1996. – 592 С.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” ЗА ФАХОМ “ ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”

Іваненко В.А., д. філ.н., професор

Запорізький національний університет

До друку будуть прийматися лише наукові статті, де присутні такі необхідні елементи (п.3 Постанови президії ВАК України № 7 – 05 / 1 від 15 січня 2003 р.):

- **Постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями ;
- **Аналіз останніх досліджень і публікацій** , в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор ;
- **Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми** , котрим присвячується дана стаття ;
- **Формулювання цілей** статті (постановка завдання) ;
- **Виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів ;
- **Висновки з даного дослідження і перспективи** подальших розвідок у даному напрямку.

1. МАКЕТ СТОРІНКИ

Для оригінал-макета використовується формат А4 з такими полями:

Верхнє та нижнє поля – 2 см, ліве поле – 2 см, праве поле – 3 см.

Шрифт набору – Times New Roman.

У разі необхідності для шрифтових виділень у таблицях і рисунках дозволяється застосовувати шрифт Courier New (наприклад, для ілюстрації текстів програм для ЕОМ). Для стилістичного виділення фрагментів тексту слід вживати начертання *курсив*, **напівжирний**, *напівжирний курсив* зі збереженням гарнітури, розміру шрифту та інтервалу абзаца.

Гарнітури, розміри шрифтів та начертання:

- a) для заголовку статті: Times New Roman, – 14 пт, напівжирний, усі великі.
- b) для підзаголовків: Times New Roman, – 12 пт, напівжирний, усі великі.
- c) для основного тексту, УДК, авторів, виносок, посилань, підписів до рисунків та надписів над таблицями: Times New Roman, – 10 пт.,
- d) для анотацій, ключових слів -9 пт.

Інтервал між абзацами – 6 пт, міжрядковий інтервал – одинарний.

2. ТИПОГРАФСЬКІ ПОГОДЖЕННЯ ТА СТИЛІ

УДК набирається в першому рядкові сторінки і вирівнюється за лівим краєм. Заголовок статті набирається у наступному за УДК рядкові і вирівнюється посередині. Потім указують: прізвища, ініціали авторів, їх посади, учені ступені, звання, нижче - *місце роботи (курсивом)*. Далі розташовуються анотації українською, російською, англійською мовами і ключові слова (також трьома мовами). Анотації повинні також містити: прізвища, ініціали авторів, назву статті, місце їх роботи або навчання.

Початок абзаца основного тексту виділяється збільшеним інтервалом між абзацами і не виділяється відступом або пустим рядком.

Усі ілюстрації мають бути оригінальними рисунками або фотографіями. Фотографії скануються у 256 градациях сірого. Усі ілюстрації розташовуються у відповідних місцях тексту статті (по можливості угорі сторінки) і повинні бути послідовно пронумеровані: Рис. 1, Рис. 2,... (слід вживати арабську нумерацію).

Ілюстрації, так само як і підписи до них, вирівнюються на середину рядка (за виключенням невеликих рисунків – не більш 7 см, які можуть розташовуватися по декілька в ряд).

Усі таблиці розташовуються у відповідних місцях тексту (по можливості угорі сторінки) і повинні бути послідовно пронумеровані: Таблиця 1, Таблиця 2, ... (слід використовувати арабську нумерацію). Надписи розташовуються над таблицями.

Кожен рисунок та надписи до нього включаються до тексту публікації у вигляді одного графічного об'єкта з необхідним обтіканням і, при потребі, прив'язаним до тексту. Створення графічного об'єкта може здійснюватися будь-яким графічним редактором у форматі BMP файлів.

Виконання рисунків засобами Microsoft Word здійснюється через використання команд панелі "Рисование". Підписи здійснюються командою "Надпись". Усі графічні компоненти рисунка і надписи об'єднуються командою "Группировать" (меню "Действия" на панелі "Рисование") і повинні мати необхідне обтікання.

Посилання на літературні джерела подаються у квадратних дужках і послідовно нумеруються (слід використовувати арабську нумерацію) у порядку появи виноски в тексті статті. Перелік літературних джерел розташовується в порядку їх нумерації, в останньому розділі статті з підзаголовком **ЛІТЕРАТУРА**.

3. СТИЛІСТИЧНІ ПОГОДЖЕННЯ

- Не допускається закінчення сторінки одним або декількома пустими рядками, за винятком випадків, спричинених необхідністю дотримання попереднього пункту (висячі підзаголовки і початок абзаца) та кінця статті.
- Не допускається починати сторінку незакінченим рядком (переноси в останньому рядкові заборонені).
- Не дозволяється підкреслювання в заголовках, підписах і надписах.
- Слід дотримуватися правила про мінімальні зміни в шрифтовому та стильовому оформленні сторінки для того, щоб максимально уникнути різномірності макета і зберегти єдиний стиль журналу.
- Не допускається часте використання виносок (виноска повинна розглядатися як виняток і вживатися тільки у випадку дійсної необхідності).
- Ілюстрації мають бути підготовані та масштабовані таким чином, щоб розміри букв тексту на ілюстраціях не перевищували розмір букв основного тексту статті більш ніж на 50%.
- Сторінки тексту статті слід пронумерувати.
- На етикетці дискети треба обов'язково вказувати прізвище, ініціали автора, імена файлів.
- На дискеті повинно бути **два файли**:
 - ✓ **перший** - із текстом статті та анотацій з ключовими словами,
 - ✓ **другий** - із відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові; посада; вчений ступінь; учене звання; місце роботи або навчання; адреса електронної пошти; дом. адреса; номери контактних телефонів).

4. ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ СТАТТІ АВТОРУ НЕОБХІДНО ПОДАТИ ДО РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОГО ВІДДІЛУ:

1. Роздрукований текст статті з анотацією та ключовими словами.
2. Відомості про авторів.
3. Витяг з протоколу засідання кафедри.
4. Зовнішню рецензію.
5. Дискету з текстом статті, анотації, ключовими словами та відомостями про авторів.

Адреса редакції : Україна, 69600, м. Запоріжжя, МСП-41, вул. Жуковського, 66

Довідки за телефонами: (061) 289-12-75 – відповідальний редактор

(061) 289-12-26 – редакційно-видавничий відділ

(IV корпус, кімн. 323)

Адреса електронної пошти: spes@zsu.zp.ua

Збірник наукових статей.

Вісник Запорізького національного університету

Філологічні науки

№1, 2005

Технічний редактор – Костенко Р.В.

Верстка, дизайн-проробка, оригінал-макет і друк виконані
у лабораторії видавничих технологій та комп'ютерної графіки

Запорізького державного університету

тел. (061) 224-42-47

izdatel@zsu.zp.ua



Підписано до друку 6.07.2005. Формат 60 x 90/8.

Папір Data Copy. Гарнітура "Таймс".

Умовн.-друк. арк. 30,5. Обл.-вид. арк. 39,9.

Замовлення № 297. Наклад 100 прим.

Запорізький державний університет
69600, м. Запоріжжя, МСП-41
вул. Жуковського, 66

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру

ДК № 1884 від 28. 07. 2004 р.